Halil Inalcık

Imperiul Otoman

Epoca clasică

EDITURA ENCICLOPEDICA

Redactor: Maria STANCIU
Tehnoredactori: Mihaela TUDOR, Mariana MÎRZEA
Coperta: Mariana MÎRZEA

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
INALCIK, HALIL
Imperiul Otoman : Epoca clasică : 1300-1600 / Halil Inalcik ; ed., studiu introd. şi bibliografie de Mihai Maxim ; trad., notă, completarea glosarului
şi indicelui de Dan Prodan. - Ed. a 2-a, rev.. - Bucureşti : Editura Enciclopedică, 2015
Index
ISBN 978-973-45-0702-3

I. Maxim, Mihai (ed. şt.) (pref.)
II. Prodan, Dan (trad.)
94(560)"1300/1600"

Toate drepturile asupra acestei ediţii
sunt rezervate Editurii Enciclopedice

Halil Inalcık

Imperiul Otoman

Epoca clasică
1300–1600

Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită

Ediţie, studiu introductiv şi bibliografie de
Mihai MAXIM

Traducere, notă, completarea glosarului şi a indicelui de
Dan PRODAN

UNIVERS ENCICLOPEDIC BOOKS
EDITURA ENCICLOPEDICĂ

Str. Luigi Cazzavillan nr. 17, sector 1, Bucureşti, 010784
Tel.: 0371.332.838
e-mail: *difuzare@universenciclopedic.ro*
www.universenciclopedic.ro

„DECANUL" OSMANISTICII MONDIALE: PROFESORUL HALIL INALCIK

A scrie aici despre profesorul Halil Inalcık, despre contribuţia sa la dezvoltarea studiilor otomane, îmi este şi uşor şi greu. Uşor, pentru că din 1969 încoace, începând cu anii de doctorat la Ankara şi Istanbul, sub îndrumarea sa (1969–1972), continuând apoi cu numeroase întâlniri şi discuţii avute de-a lungul anilor atât în Turcia, cât şi în străinătate (în 1991 am lucrat chiar împreună un semestru la Universitatea Princeton), am avut posibilitatea să-l cunosc foarte bine, ca om şi ca savant, să-i aflu părerile despre diverse probleme ale lumii otomane şi despre osmanistică, despre oameni şi viaţă, încât aş putea spune, fără exagerare, că aceste rânduri, ar putea avea, peste ani, într-o anumită măsură, şi valoare de document pentru cei care vor scrie despre Halil Inalcık. Pe de altă parte, e greu să scrii despre profesorul Inalcık, pentru că opera sa este foarte întinsă, contribuţiile sale originale la mai buna cunoaştere a fenomenului

otoman extrem de numeroase, în fine pentru că personalităţile cu adevărat mari nu sunt uşor de prins în clasificări şi formule.

Previn, deci, cititorul român că la baza acestui studiu stau atât opera savantului şi ecourile la aceasta publicate în diverse reviste, cât şi cunoaşterea directă a omului şi ideilor sale, a laboratorului său de lucru şi chiar, până la un punct, a forului său intim. De mare utilitate în scrierea acestor rânduri mi-au fost nu numai însemnările personale făcute, de-a lungul anilor, după discuţiile avute cu profesorul Inalcık. dar şi un interviu, extrem de dens, dat de domnia sa în 18 şi 19 noiembrie 1989 doamnei Nancy E. Gallagher, de la Universitatea California, Santa Barbara. Această veritabilă autobiografie a apărut ulterior, împreună cu alte interviuri luate unor mari specialişti în Orientul Mijlociu (Maxime Redinson, André Raymond, Charles Issawi, Bernard Lewis), şi publicate în cartea *Approaches to the History of the Middle East: Interviews with Leading Middle East Historians* (London: Ithaca Press, 1994). O copie a acestui interviu, cu permisiunea de a o folosi, mi-a fost pusă cu amabilitate, cu mult înainte de publicare, de către prof. Inalcık, care – lucru semnificativ – a scris pe textul respectiv: „Autobiography".

Aşadar, numeroasele mărturisiri cu caracter autobiografic din acest *Studiu introductiv* pot fi regăsite în cartea citată.

*

Data reală a naşterii profesorului Inalcık nu e certă: fie 1916, fie 1918. De ce? Pentru că – spunea profesorul în 1989 – „în Turcia acelor vremuri oamenii obişnuiau să schimbe data reală a naşterii copiilor lor, pentru a-i putea da la şcoală mai devreme. Buletinul de identitate putea fi schimbat oricând, pentru că nu existau certificate de naştere. Unele dintre rudele mamei mele

îşi aminteau că eu m-am născut când britanicii bombardau Istanbulul. Or, asta se întâmpla în 1918". Actele oficiale, enciclopediile etc. au admis formal 1918 drept anul naşterii lui Halil Inalcık, dar uneori profesorul menţionează anul 1916, deşi consideră că această diferenţă nu are nici o importanţă.

„Familia mea provine din rândul turcilor din Crimeea. Turcii crâmleni din Turcia nu se consideră separaţi de naţiunea turcă şi nu le place să li se spună tătari; de vreme ce limba lor maternă este turca, ei sunt turci. În plus, ei au intrat în Imperiul Otoman încă din 1475, când a fost anexată Crimeea".

Tatăl viitorului mare osmanist era un mic om de afaceri (negustor de parfumuri), care a părăsit oraşul Bahçesaray, capitala de odinioară a Hanatului Crimeii, în 1905, mai ales pentru a evita să fie înrolat în armata rusă tocmai în anul izbucnirii războiului ruso-japonez, prilej cu care mulţi turco-tătari din Crimeea au emigrat în Imperiul Otoman. La Istanbul, tânărul s-a căsătorit cu mama viitorului profesor – o stambuliotă.

De această origine crâmleană se leagă şi interesul special al profesorului Halil Inalcık pentru istoria Crimeii, după cum recunoaşte astăzi el însuşi. Semnificativă este, din acest punct de vedere, şi recenta sa vizită în Crimeea, unde a descoperit şi microfilmat – pentru prima oară – *fetvā*-lele sau consultaţiile juridice ale muftiilor de la curtea hanilor, o sursă istorică de excepţional interes, inclusiv pentru istoria românească.

Copilăria tânărului Halil, născut în bubuitul tunurilor, a fost agitată. În condiţiile crizei generale din anii 1920, tatăl său a dat faliment, a divorţat de soţie şi a plecat în Egipt să-şi încerce norocul. Acolo a şi murit obscur (cercetările recente ale profesorului Inalcık de a-i găsi mormântul la Alexandria s-a soldat cu un eşec). Când tatăl său pleca în Egipt, elevul Halil

tocmai absolvea şcoala primară. „Au început astfel pentru noi vremuri grele", îşi aminteşte istoricul.

După absolvirea şcolii elementare, tânărul a urmat şcoala secundară din cadrul Institutului Gazi, purtând supranumele fondatorului său: Gazi Mustafa Kemal (din 1934: Atatürk). Marele om de stat „obişnuia să ne viziteze la ore. Odată a venit şi în clasa noastră şi mi-a pus şi mie nişte întrebări. A fost un moment important în viaţa mea", remarcă profesorul.

După absolvirea acestei şcoli, Halil Inalcık s-a mutat la Balikesir, pentru a putea urma cursurile unui liceu nou, fondat de Atatürk, în cadrul marilor eforturi ale acestuia de modernizare a societăţii turceşti pe baze laice şi occidentale. Liceul pedagogic de la Balikesir era un liceu internat. Viaţa severă şi disciplinată de aici („unde trăiam ca nişte călugări") a fost o bună şcoală pentru tânărul Halil, care s-a deprins astfel să fie disciplinat şi ordonat, după cum lipsa familiei (destrămate) şi dificultăţile materiale l-au deprins de timpuriu să lupte cu greutăţile vieţii.

În amintirile sale, prof. Inalcık insistă asupra atmosferei din Turcia acelor ani, o atmosferă încărcată de o puternică efervescenţă patriotică şi care l-a marcat profund, pentru toată viaţa. De pildă, adoptarea Codului civil elveţian în 1925 „era un pas revoluţionar, menit să demonstreze Europei că naţiunea turcă e o naţiune europeană, cu drepturi şi îndatoriri egale. Aceasta era o mare provocare pentru fiecare intelectual din Turcia acelor zile. Aşa că generaţia noastră a crescut sub puternica influenţă a acestor idei". „Noi credeam că, după obţinerea independenţei (în urma războiului de eliberare din 1918–1923, împotriva invaziei greceşti şi a puterilor occidentale ocupante, care voiau să-i scoată definitiv pe turci din Europa şi să împartă Turcia – menţinută ca stat doar în limitele a câtorva judeţe în Anatolia – M. M.) şi după respingerea imperialismului

occidental, *trebuia să dovedim Europei că toate lucrurile negative, care fuseseră puse pe seama turcilor nu erau adevărate. Noi trebuia să găsim argumente convingătoare în vederea restabilirii imaginii turcilor în lume*" (subl. ns. – M.M.). Aceste cuvinte indică limpede substratul ideologic al operei profesorului Inalcık, explică accentele „naţionaliste" de care acesta a fost uneori, pe nedrept, acuzat.

Acest substrat a fost puternic întărit prin studiile urmate la proaspăt înfiinţata Facultate de Filologie şi Istorie-Geografie *(Dil va Tarih Coğrafya Fakültesi)* de la Ankara (1935). „Era extraordinar că Atatürk se interesa într-un mod atât de pasionat de istorie[1]. El voia să găsească turcilor o identitate diferită de cea otomană şi islamică. (...) Aşa încât a fondat Societatea de Istorie în 1931 şi apoi, ca un corolar, a organizat congrese internaţionale şi a invitat savanţi europeni să discute problemele istoriei turceşti. Facultatea (de Filologie şi Istorie-Geografie) era menită să pregătească tineri învăţaţi, care să producă lucrări de manieră şi nivel european".

Halil Inalcık a fost unul dintre studenţii primei serii admise în facultate în 1935, în urma unui sever concurs. Pe de altă parte, „întâmplarea a făcut ca tocmai atunci să fie şi anii lui Hitler în Germania şi, astfel, mulţi învăţaţi germani – evrei sau nemţi care nu-i agreau pe nazişti – au fost nevoiţi să părăsească Germania şi să vină în Turcia. De aceea, mulţi dintre profesorii noştri erau germani, ca turcologul Annemarie von Gabain, sumerologul Landsberger, hititologul Hans Güterbock, sinologul Eberhard şi alţii (...). Ei predau în germană şi erau ajutaţi de interpreţi şi asistenţi. (...) Pe scurt, această perioadă din 1935 până la cel de-al Doilea Război Mondial a fost una de puternică influenţă

[1] Vezi şi Mihai Maxim, *Atatürk şi începuturile istoriografiei turceşti moderne*, „Revista de istorie", t. 35, 1/1982, p. 105–113.

germană în viaţa academică". De altfel, şi tânărul profesor, care l-a introdus pe studentul Halil Inalcık în domeniul istoriei moderne – l-am numit pe Bekir Sıtkı Baykal – îşi făcuse studiile tot în Germania (este acelaşi istoric, care a tradus un volum din *Istoria Imperiului Otoman* a lui N. Iorga din germană în turcă).

Aceasta explică în bună măsură de ce ulterior Halil Inalcık le-a apărut occidentalilor – cum o mărturisea, de pildă, Paul Wittek la Londra – ca un specialist de formaţie occidentală. Dar la această reală formaţie occidentală au contribuit nu numai profesorii germani din timpul studiilor universitare, ci şi contactul timpuriu cu literatura şi istoriografia franceză, fie graţie fiicei tutorelui său Arsal, el însuşi un emigrant, fiică ce l-a învăţat limba franceză şi l-a ajutat astfel să citească în original cărţi franţuzeşti încă din anii liceului, fie, mai ales, datorită profesorului Mehmet Fuat Köprülü, care a fost maestrul său în istoria turcă.

Mehmet Fuat Köprülü, din celebra familie a marilor viziri Köprülü, tocmai se întorsese în 1935 de la Paris, unde ţinuse conferinţe la Sorbona despre fondarea statului otoman, conferinţe din care a rezultat cunoscuta sa carte *Les Origines de l'Empire Ottoman* (Paris, 1935). El a înfiinţat „Revista de istorie juridică şi economică turcă" (*Türk Hukuk ve Iktisat Tarihi Mecmuası*). „Noi am fost profund influenţaţi de această revistă, care aducea în Turcia vederile noii şcoli istoriografice franceze de la «Annales»[1], îşi aminteşte profesorul. Această şcoală a exercitat o puternică influenţă asupra mea". În afară de intermedierea făcută de Köprülü, „eu am putut citi direct toţi

[1] Pentru detalii vezi Halil Inalcık, *Impact of the „Annales" School on Ottoman Studies and New Findings*, „Review", I,3/4, Winter/Spring 1978, p. 69–96, reprodus şi în: H. Inalcık, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, Londra, Variorum Reprints, 1985, aceeaşi paginaţie.

aceşti autori faimoşi, precum Marc Bloch, Henri Pirenne, Henri Berr şi eram familiar cu Lucien Febvre".

Mehmet Fuat Köprülü, „fondatorul turcologiei moderne în Turcia"[1], spirit de larg orizont, a acordat atenţie – sub impactul „Analelor" – istoriei economice şi sociale, istoriei instituţiilor, culturii, literaturii, aspectelor demografice, juridice şi mentale, vizând deci o istorie globală, în spiritul „Analelor", după cum pentru prima oară el a reunit în opera sa elementele a ceea ce am putea numi, fără teamă de a greşi, *sinteza otomană:* elemente turco-selgiuchide, arabo-persane (islamice) şi bizantino-balcanice.

De aceea, ulterior, profesorul Inalcık avea să se recunoască drept discipol al lui M.F. Köprülü, mărturisind în 1989: „Aşadar, dacă prima influenţă asupra ideilor mele a fost exercitată de patriotismul lui Atatürk, cea de-a doua a fost realizată de către noua istoriografie franceză (a „Analelor"), prin intermediul lui Mehmet Fuat Köprülü".

De aici, orientarea de predilecţie a profesorului Inalcık către studiile de istorie economică şi socială. În mod paradoxal însă, această orientare a dobândit forme concrete nu imediat, la primele contacte cu prof. Köprülü, ci ceva mai târziu. Dar să ascultăm mărturisirea profesorului Inalcık: „Când s-a deschis Facultatea de Filologie şi Istorie-Geografie din Ankara, eu nici nu gândeam că am să devin istoric. Pe mine mă interesau atunci mai mult istoria intelectuală şi literatura. Probabil că dacă n-aş fi nimerit în această meserie de istoric, aş fi devenit romancier. *Mă preocupă foarte mult literatura. Realizez acum că aceasta mi-a dat un mare avantaj: Istoricul trebuie să aibă o vastă imaginaţie pentru a discerne trecutul. Puterea imaginaţiei este foarte importantă pentru istoric. Ei trebuie să reînsufleţească, să acopere cu imaginaţia*

[1] *Ibidem,* p. 70.

sa acele pete albe din cunoaşterea noastră, pentru care avem puţine date ferme (subl. ns. – M.M.). Aceasta nu înseamnă că el trebuie să inventeze lucruri imaginare, dar vreau să spun că puterea imaginaţiei este esenţială". Câtă apropiere – până la coincidenţă – între această concepţie şi cuvintele marilor noştri istorici Xenopol şi Iorga în această problemă a rolului pe care imaginaţia, talentul literar („poiesis" la N. Iorga) trebuie să-l aibă în meseria istoricului.

Mai mult: cine citeşte studiile severe de istorie economică şi socială ale profesorului Inalcık cu greu şi-ar putea închipui că autorul scrie... versuri. „Astăzi încă – mărturiseşte profesorul – scriu versuri în vechiul stil otoman". (Am avut ocazia, în câteva rânduri, să ascult asemenea versuri, în interpretarea autorului. Spectacolul e unic. Adaug – ca un amănunt amuzant – că, peste ani, în timpul plictisitoarelor şedinţe ale Consiliului Profesoral al Facultăţii de Filologie şi Istorie-Geografie de la Ankara, unde fostul student devenise, între timp, profesor titular, acesta obişnuia să „corespondeze" cu colegii, trimiţându-le bileţele în vechi versuri osmane şi, evident, în caractere arabe).

Pentru această plurivalenţă a talentului şi preocupărilor, Halil Inalcık a fost uneori – păstrând proporţiile – numit „un Iorga al turcilor".

După terminarea studiilor universitare în 1940, Halil Inalcık a fost reţinut asistent la Facultate, unde a început imediat elaborarea unei teze de doctorat, susţinută doi ani mai târziu. Aceasta se numea *Aplicarea Tanzimatului în Bulgaria şi reacţiile sale*. Lucrarea a fost publicată în 1943 sub titlul: *Tanzimat ve Bulgar meselesi* (Tanzimatul şi problema bulgară), de către Editura Societăţii Turce de Istorie (T.T. Kurmu Basimevi), şi a fost reimprimată în 1992, fără modificări, de către Editura Eren din Istanbul. Este, de asemenea, în pregătire o ediţie japoneză a lucrării.

„Această teză – mărturiseşte astăzi profesorul Inalcık – mi-a fixat, cred, interesul pentru unele teme majore ale studiilor mele otomane. Preocuparea mea de căpetenie pentru istoria social-economică era deja vizibilă în această teză, în care atenţia mea s-a concentrat asupra condiţiilor de viaţă ale ţărănimii bulgare. Eu am încercat să arăt că adevărata cauză a răscoalelor ţărăneşti din zona Vidinului din anii 1840–1850 au constituit-o – alături de sentimentul naţional – marii proprietari de pământ".

Perioada aceasta din viaţa profesorului Inalcık a coincis însă şi cu anii celui de-al Doilea Război Mondial. Cum se ştie, Turcia – datorită unei conjuncturi favorabile şi unei diplomaţii suple şi tenace promovate de preşedintele Ismet Inönü succesorul lui Atatürk, – a reuşit să-şi menţină neutralitatea, deşi o neutralitate armată şi vigilentă. Sunt interesante pentru istoricii celui de-al Doilea Război Mondial aceste amintiri ale profesorului Inalcık despre starea de spirit a armatei turce din acei ani: „Da, m-am aflat în armată din 1943 până în 1945, mai mult de 2 ani, şi în orice moment ne aşteptam la un posibil atac german. Eram foarte nervos în acele zile. Noi ştiam că maşina de război germană ar putea anihila armata turcă într-un timp scurt (variantă anterioară în manuscris: „în câteva zile" – M.M.). Armata era foarte slab pregătită pentru o asemenea confruntare, aşa încât domnea printre noi o mare îngrijorare. (...) Personal, mă consideram fericit că nu am fost trimis în Tracia. Întrucât ştiam limbi străine, am fost reţinut la Ankara.

În această perioadă a serviciului militar m-am căsătorit şi, locuind acasă, îmi făceam slujba la cartierul general al diviziei 28. Având suficient timp liber, am început să traduc lucrarea lui Paul Ricaut (Rycaut), *The Present State of the Ottoman Empire* (London, 1667 – M.M.). N-am apucat să

termin această traducere, iar ulterior am abandonat-o. Dar este vorba de o carte foarte importantă"[1].

Căsătoria cu Şevkiye Işil, care studia araba, a reprezentat un moment important în viaţa lui Halil Inalcık. Cel doi s-au cunoscut în grupa de arabă: el era deja asistent, ea studentă la secţia de arabă. „Credeţi în soartă? Ei bine, profesorul de arabă m-a desemnat pe mine să mă ocup de Şevkiye, s-o ajut. Eu cunoşteam atunci araba mai bine decât dânsa, care nu ştia încă nici alfabetul. Aşa au început nişte relaţii, care au dus ulterior la căsătorie. După absolvire, ea (doamna Şevkiye Inalcık – M.M.) a devenit asistentă la aceeaşi facultate, iar mai târziu şefa secţiei de arabă, din cadrul Departamentului de limbi orientale. Mulţi ani după aceea, în 1972, când se punea problema plecării în SUA, eu i-am spus soţiei că n-aş putea accepta invitaţia Universităţii din Chicago, dacă ea n-ar vrea să vină cu mine. Ea publicase o carte despre poezia umayyadă, dar şi-a sacrificat întreaga carieră în Turcia pentru a veni cu mine în America".

---

[1] Britanicul Sir Paul Rycaut (franţuzeşte Ricaut) (1629–1700)–ale cărui viaţă şi operă au constituit îndeosebi obiectul cercetărilor Soniei P. Anderson (vezi în special monografia ei: *An English Consul in Turkey. Paul Rycaut at Smirna, 1667–1678,* Clarendon Press Oxford, 1989, 323 p.) – a fost poate cel mai important istoric al Imperiului Otoman înainte de Cantemir, mai ales pentru aspectele economice şi instituţionale. Rezidând la Istanbul şi Izmir (Smirna) timp de 18 ani (1660–1678), ca secretar al ambasadorului englez şi mai ales de consul, ştiind turceşte, el a cunoscut foarte bine, personal sau prin agenţi informaţi, realităţile otomane. S-a pretins chiar că Rycaut a folosit şi registre oficiale otomane, ceea ce este îndoielnic. întrucât acestea erau secrete şi redactate într-un „cifru" al finanţelor otomane – *siyakat*. Pentru informaţii strict necesare vezi *Călători străini despre Ţările Române,* vol. VII, Bucureşti, 1980, p. 497–498 (biografie şi bibliografie) şi p. 499–504 (text interesând ţările noastre), sub îngrijirea lui Paul Cernovodeanu.

Un nou capitol – decisiv – în evoluţia ştiinţifică a lui Halil Inalcık s-a deschis în 1949, când a fost trimis în Anglia, pentru o perfecţionare de un an şi jumătate. „Era atunci o regulă în facultate ca tinerii asistenţi (de fapt, Halil Inalcık devenise docent încă din 1946 – M.M.) să fie trimişi în Europa sau în America pentru o perioadă de perfecţionare de 2 ani" (redusă acum la 6 luni).

Aşa a început lucrul cu Paul Wittek[1], un novator în domeniul studiilor otomane, prin aplicarea metodelor istoriografiei occidentale la interpretarea izvoarelor orientale (critica internă a textului, apelul la cât mai multe variante şi surse similare, compararea acestora etc.). Participând la seminariile lui Wittek, ţinute o dată pe săptămână, seara, şi la care participau şi tinerii – celebri mai târziu – Bernard Lewis şi David Talbot Rice, Halil Inalcık – o recunoaşte astăzi el însuşi – a „profitat mult" de pe urma lor. Aici se comentau noile apariţii editoriale şi se discutau unele referate ale învăţăceilor. „Bătrânul făcea totdeauna o critică foarte incisivă, uneori chiar crudă (...) Cu deosebire admiram rigoarea lui Wittek în interpretarea documentelor şi metoda sa filologică. Cred că Wittek a fost primul osmanist care a aplicat critica de text occidentală la textele osmane. El a evaluat documentele otomane de arhivă şi cronicile otomane timpurii prin prisma criticii de text, aducând un mare serviciu studiilor otomane, fapt care trebuie recunoscut. Contribuţia sa a făcut epocă". De la Wittek, „care a fost un pionier în multe privinţe în abordarea istoriei otomane timpurii", a moştenit Halil Inalcık apăsarea pe „ideologia *ghazi* ca cel mai important factor

[1] Cf. Stanford J. Shaw, *Professor Paul Wittek (1894–1978)*, „International Journal of Middle East Studies", vol. 10, 1979, p. 139–141, publicat şi în turcă în „Belleten", XLIII, 172, 1979, p. 836–840.

dinamizator în procesul de naştere a statului otoman", teză contestată sau nuanţată astăzi de unii specialişti.

Fapt este că relaţiile tânărului Inalcık cu Wittek, pentru care nutrea o profundă admiraţie, s-au transformat într-o profundă şi caldă prietenie, care a durat până la moarta bătrânului savant: „Am devenit buni prieteni, mărturiseşte prof. Inalcık – şi ulterior, de câte ori mergeam la Londra trăgeam la el, stăteam în casa lui. Devenisem prieteni atât de apropiaţi, încât discutam orice. *Aceşti ani petrecuţi la Londra au exercitat, cred, o influenţă decisivă asupra personalităţii mele, a formaţiei şi idealurilor mele* (subl. ns. – M.M.)". Wittek l-a influenţat pe Inalcık nu numai în ce priveşte ideile, dar şi ca model de istoric, care „pritoceşte" mulţi ani un articol înainte de a-l încredinţa tiparului: „Totdeauna – spune H. Inalcık – îmi amintesc de cuvintele lui Wittek: «Când scriu un articol, îl pun pe raft, unde aşteaptă 3, 4, 5, uneori 10 ani. Între timp, prin noi lecturi şi documente, mereu mai adaug sau mai schimb ceva, în cele din urmă îl revizuiesc şi-l public".

Întors în Turcia din 1952, Halil Inalcık devine profesor plin, cu o teză despre cooperarea osmano-crâmleană în intervalul 1683–1699. Cum se pregătea comemorarea a 500 de ani de la cucerirea Constantinopolului şi se impunea rescrierea marelui eveniment în lumina documentaţiei otomane, profesorul Inalcık a părăsit istoria diplomatică, chestiunea orientală, şi s-a concentrat febril asupra epocii lui Mehmed II. „Trebuie să mărturisesc – spune astăzi profesorul – că principala mea preocupare în acei ani era să abordez critic şi să reexaminez tot ceea ce se scrisese până atunci despre istoria otomană". Or, epoca lui Mehmed II se preta, prin excelenţă, la o asemenea reexaminare. Asupra aceluiaşi subiect lucra atunci şi cunoscutul turcolog german Franz Babinger, care, în treacăt fie spus – fusese invitat (în 1935) de N. Iorga în România, unde, după o scurtă şedere la Bucureşti (1935–1937), a trecut la Universitatea din Iaşi, prin intervenţia decisivă a lui Gheorghe I. Brătianu.

Babinger a prestat efectiv la Iaşi activitate didactică şi ştiinţifică în perioada 1937–1943, când a înfiinţat şi Institutul de Turcologie (1940–1945), desfiinţat ulterior de noul regim prosovietic[1]. În 1952 Babinger a sosit la Istanbul pentru cercetări de arhivă. Episodul, aşa cum e relatat de profesorul Inalcık, merită povestit: „Noi eram buni prieteni; el ştia că şi eu lucrez la Mehmed al II-lea. Trebuie să adaug că Babinger se aştepta ca turcii să-l ajute, deschizându-i arhivele, chiar permiţându-i accesul la materiale care să-i sprijine ideile. (...) Dar a fost dezamăgit, nu ştiu ce s-a întâmplat, dar a părăsit Turcia supărat; cred că această supărare i-a influenţat lucrarea".

Informaţia este interesantă: iată cum circumstanţe concrete din perioada elaborării unei lucrări pot influenţa viziunea acesteia. Dar nu trebuie să exagerăm: dacă această influenţă a existat efectiv în aprecierea dură a lui Babinger asupra societăţii otomane din cartea apărută în 1953[2], fiind urmată 7 ani mai târziu, de un răspuns celebru la fel de dur, al profesorului Inalcık (1960)[3], în fapt viziunea lui Babinger va fi fost deja formată

[1] Dan Prodan, *Din tradiţiile orientalisticii române. Franz Babinger şi Institutul de Turcologie de la Iaşi (1940–1945)*, „Caietele Laboratorului de Studii Otomane", 2/1993 (coordonatori: Mihai Maxim şi Bogdan Murgescu), p. 164–201; idem, *Franz Babinger–turcolog celebru şi agent secret?* „Magazin istoric", s.n., an XXVIII, nr. 4(325) – aprilie 1994, Bucureşti, p. 49–51; idem, *Franz Babinger şi Nicolae Iorga, Corespondenţă*, „A.I.I.X.I.", tom XXXVI, 1999, Iaşi, pp. 171–202; Idem, *Nicoară Beldiceanu sur Franz Babinger*, în „Romano-Turcica", I, 2003, Istanbul, pp. 249–257; idem *Franz Babinger en Roumanie (1935–1943). Étude et sources historiques*, Préface par Mihai Maxim, Les Éditions Isis, Istanbul, 2003, 339 p.,idem, *Inventarele inedite ale Bibliotecii Institutului de Turcologie de la Iaşi (1940–1945)*, „A.I.I.X.I", partea I, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, pp. 691–708; partea a II-a, t. XLV, 2008, pp. 431–446; idem, *Gheorghe I. Brătianu şi Franz Babinger. Convergenţe*, „A.I.IX.I.", t. XLVII, 2010, Iaşi, pp. 81–96.

[2] Franz Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, München, 1953.

[3] Halil Inalcık, *Mehmed the Conqueror (1432–1481) and His Time*, „Speculum", vol. XXXV (1960), p. 408–437 (recenzie la ediţia engleză a cărţii lui Babinger).

înainte de venirea la Istanbul: în mare era aceeaşi viziune europocentristă şi creştină, cu clişeele-i antiturceşti binecunoscute (societatea occidentală medievală temându-se de trei lucruri: de diavol, de femeie şi de turci[1]), deşi la Babinger această viziune era mult atenuată, căci marele turcolog era un excelent cunoscător al izvoarelor narative (cronicilor) otomane, despre care publicase în 1927 o monumentală lucrare[2]; la rândul său, Inalcık venea cu viziunea *gāzā*-lei (a războiului sfânt turco-islamic), preluată de la Mehmet Fuat Köprülü şi Paul Wittek, precum şi cu avântul „patriotic" atatürkist, dar şi viziunea aceasta era mult influenţată de excelenta cunoaştere a izvoarelor documentare şi juridice otomane, în urma accesului îndelungat în fabuloasele arhive turceşti.

Halil Inalcık şi documentele otomane – iată o problemă asupra căreia merită să stăruim, pentru că ea ne introduce în laboratorul muncii profesorului, explicându-ne cum au fost posibile descifrarea şi publicarea unei enorme baze documentare şi, mai ales, ridicarea unei impresionante construcţii istoriografice pe temelia documentelor menţionate şi a altor sute de mii de documente doar consultate, dar valorificate?

Previn cititorii că documentele turco-osmane sunt redactate într-o limbă compozită (numită şi *elsine-i selāse* – „cele trei limbi"), pe baza elementelor turceşti, arabe şi persane. Cu excepţia verbului, care a rămas curat turcesc, toate celelalte categorii gramaticale sunt compuse din elemente provenind din turcă, arabă şi persană. Aceasta înseamnă că cel care vrea să

[1] Cf. Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV–XVIII). O cetate asediată,* vol. II, Bucureşti, 1986, p. 117, 145; vezi şi Nagy Pienaru, *Imagini şi stereotipuri occidentale în veacul al XV-lea,* „Revista de istorie", t. 38, nr. 5/1985. p. 498–509.

[2] Franz Babinger, *Geschichtschreiber der Osmanen und Ihre Werke,* Leipzig, 1927 (lucrarea a fost tradusă şi în turcă).

studieze turco-osmana trebuie să cunoască nu numai gramatica limbii turce (vechi şi noi), dar şi elementele arabo-persane prezente în osmană. Să adăugăm că lexicul turco-osman este în proporţie de 60–80% de origine arabo-persană[1]. Influenţa elementelor persane se întâlneşte cel mai mult în documentele financiare, căci statul otoman, dependent la începuturile sale de Ilhanizii (mongolii) din Iran, a împrumutat organizarea financiară a acestora. Cât priveşte prezenţa elementelor arabe, aceasta se constată cel mai frecvent în documentele juridice, dat fiind că araba e limba textelor sfinte ale Islamului, începând cu Coranul. De altfel, cele mai multe din *fetvā*-lele (sentinţele juridico-religioase) ale marilor muftii otomani – interesând şi istoria otomană – au fost redactate direct în arabă.

Aşadar, în mod normal, un turcolog european, american sau japonez trebuie să-şi înceapă ucenicia cu studiul limbii turce moderne, paralel cu introducerea în elementele de bază ale gramaticilor arabă şi persană, după care trebuie să treacă la studiul aprofundat al limbii turco-osmane. Istoricii vor aprofunda, desigur, istoria, cu disciplinele sale auxiliare: paleografie, diplomatică, cronologie, epigrafie, numismatică, metrologie, toate specializate pe „blocul" turco-arabo-persan. Acest studiu, început pe băncile facultăţii, se prelungeşte în arhive, în primul rând în arhivele Turciei, unde se poate perfecţiona şi cunoaşterea limbii turce, şi, de fapt, nu se termină niciodată...

Ei bine, iată care a fost drumul osmanistului Inalcık, care a fost şi drumul altor mari turcologi turci (Ömer Lütfi Barkan, Tayyib Gökbilgin, Ismail Uzunçarşılı, Mithat Sertoğlu, Ismail

[1] Vezi Mihai Maxim, *Limba turco-osmană*. Bucureşti, 1984 (reeditată în 1993; o nouă ediţie e în curs de apariţie).

Hami Danişmend), aşa cum ni-l relatează astăzi profesorul însuşi.

„În şcoala primară noi am fost instruiţi în alfabetul arab până în 1928, când acesta a fost înlocuit cu caracterele latine. Eu m-am născut în 1916 sau 1918, ca otoman, deci am avut şansa să prind vechiul mediu otoman, combinat apoi (după 1928 – M.M.) cu cel nou, republican. În şcoala primară căpătasem, de asemenea, o anumită cultură otomană. Îmi amintesc că reciteam Coranul în clasă. Ni se predau regulile persane şi arabe utilizate în turcă, aşa că mai târziu mi-a fost uşor să învăţ limba oficială a cancelariilor otomane. *Datorez mult acestei moşteniri* (subl. ns. – M.M.). Asemenea mediu pregătitor este crucial. (Andreas) Tietze a tradus o foarte sofisticată carte a unui secretar otoman (de cancelarie) în engleză[1]. Turco-osmana sa este excelentă, admirabilă, şi *totuşi un specialist din generaţia mea ar putea găsi greşeli în această excelentă traducere*. Mai târziu am studiat araba şi persana, aşa *că nu mi-a fost prea greu să descifrez documentele redactate în turco-osmană* (subl. ns. – M.M.). Cred că acum pot publica asemenea documente fără probleme. Sunt mulţi din domeniul nostru, care nu pot nici măcar citi şi publica documente turco-osmane, dar încearcă să scrie despre

[1] Andreas Tietze, *Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans of 1581,* Wien, 1979. Trebuie precizat că excelenta cunoaştere a limbii turce de către acest turcolog de formaţie filologică se explică şi prin aceea că în anii 1930 el a predat multă vreme la Universitatea din Istanbul (în contextul indicat mai sus), universitate unde a revenit în anii '50. Pentru serviciile sale didactico-ştiinţifice, inclusiv în profitul statului turc, profesorul vienez a fost (în febr. 1996) ales ca membru de onoare al noii Academii de Ştiinţe a Turciei organizată după modelul Academiei Franceze, inclusiv ca număr de membri. Vezi şi: H. Kahane, A. Tietze, *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin,* Urbana, 1958.

istoria otomană. Priviţi literatura de specialitate: unii au publicat cărţi pretinzând că valorifică arhivele otomane, dar, în fapt, niciodată n-au încercat să publice documente, pentru că pur şi simplu nu pot. Acesta este un lucru esenţial. Eu de regulă şi public documentele de arhivă pe care le folosesc în lucrările mele (...)".

Prin urmare, faţă de turcologii din noile generaţii, cu atât mai mult cei din afara Turciei, care trebuie să facă eforturi extraordinare – pornind de la zero – şi să piardă timp enorm ca să stăpânească acceptabil limba turco-osmană şi să descifreze documentele osmane, cu tot ce înseamnă aceasta. Halil Inalcık a pornit la drum cu un avantaj enorm. Adaug că astăzi încă profesorul îşi face însemnările în caractere arabe şi – cum am mai spus-o – scrie versuri în osmană, versuri de un farmec aparte pentru un osmanist... Şi, totuşi, pot să depun mărturie că, chiar în aceste condiţii, până şi profesorul Inalcık se mai poticneşte uneori în citirea documentelor otomane, atât sunt acestea de dificile.

În schimb, în ce priveşte publicarea în sine a documentelor osmane şi mai ales interpretarea lor, toţi turcologii – indiferent de zonă şi generaţie – se confruntă cu aceleaşi dificultăţi: „Munca noastră – spune prof. Inalcık – este diferită de cea a colegilor din Europa, pentru că noi nu avem la îndemână corpusuri de documente deja descifrate şi publicate cu grijă", ca, de pildă, învăţaţii germani, beneficiind de faimoasele *Monumenta*. Osmaniştii însă trebuie să-şi facă singuri pârtie: „Noi suntem aidoma celor care înaintează în deşert, deschizându-şi drum. Noi înşine punem pietrele şi mergem mai departe. Noi trebuie să facem atât descoperirea şi publicarea documentelor, cât şi interpretarea lor".

În 1953 a început – se poate spune – un alt capitol important în viaţa profesorului Inalcık: primul contact cu America, deschiderea unei noi ferestre spre lume, a unor noi orizonturi ştiinţifice. Cum profesorul Mehmed Fuat Köprülü devenise între timp ministru de Externe al Turciei, cu sprijinul acestuia, inclusiv financiar, a luat fiinţă o catedră de turcologie la celebra Columbia University din New York, al cărei preşedinte, D. Eisenhower, tocmai fusese ales preşedinte al SUA (după cum, cu jumătate de secol în urmă, Wilson devenise preşedinte al ţării, după ce fusese preşedinte al nu mai puţin faimoasei Universităţi Princeton). Şeful acestei catedre – care marchează, după aprecierea profesorului Inalcık, „începutul serios al studiilor turcologice în SUA" – era prof. Tibor Halasi-Kun, fost profesor şi coleg cu Köprülü la Ankara. Aşa a devenit, pentru un an, Halil Inalcık *Visiting Professor* la Columbia. „Din punct de vedere intelectual – mărturiseşte profesorul – această primă vizită în America a fost profitabilă pentru mine, căci am descoperit ştiinţa politică *(political science)*. Am realizat atunci că istoria americană este una recentă. Temele ei de cercetare sunt sistemul bancar, industrializarea, impactul căilor ferate, cucerirea Vestului. Toate aceste probleme erau atât de noi, de diferite pentru mine, încât au *exercitat asupra gândirii mele o mare influenţă. Într-un fel formaţia mea de istoric s-a modificat după acest contact cu ştiinţa politică. Mi-am dat seama că în istorie sunt mai importante fenomenele şi mişcările sociale decât evenimentele politice şi diplomatice* (subl. ns. – M.M.)"

În 1956, obţinând prin concurs o bursă Rockefeller, prof. Inalcık a fost un an de zile *fellow la* Harvard, unde a profitat de ocazie ca să audieze cursurile unor mari profesori de aici de istorie constituţională, istoria frontierei etc. De asemenea, a mai fost profesor oaspete la Princeton în 1967 (când a redactat în turcă lucrarea pe care o editǎm acum în româneşte şi pe care

Norman Itzkowitz şi Colin Imber au tradus-o în engleză) şi în 1990–1992, precum şi la University of Pennsylvania în 1967–1971.

În 1972, la împlinirea a 30 de ani de serviciu neîntrerupt la aceeaşi instituţie, Halil Inalcık s-a pensionat de la Universitatea din Ankara, Facultatea de Istorie-Geografie şi Filologie, unde a funcţionat ca profesor de istorie modernă (care în Turcia se consideră a începe în 1453), şi de la Facultatea de Ştiinţe Politice–Siyasal Bilgilor Fakültesi, unde din 1956 predase – ca succesor al lui M.F. Köprülü – istoria statului şi dreptului otoman. La invitaţia Universităţii din Chicago, a acceptat postul de *University Professor* la această universitate, Departamentul de studii privind Orientul Apropiat. De aici s-a pensionat în 1986, ca *Profesor Emeritus,* la împlinirea vârstei de 70 de ani (considerându-se că s-a născut în 1916!). De remarcat că plecarea în America a fost determinată şi de situaţia tensionată din Turcia de la sfârşitul anilor '60 şi începutul anilor '70, caracterizată, printre altele, şi prin tulburări studenţeşti, care perturbau munca profesorilor, procesul de învăţământ: „Pe holurile universităţilor răsunau împuşcături, studenţii intrau brusc în sala de curs şi, insultând pe profesor, cereau ca toată lumea să iasă afară la demonstraţie". Pe pereţi erau scrise sloganuri diverse, între care şi: „Jos cu profesorii !". Lucrul era cu atât mai deranjant pentru Halil Inalcık, care în toată viaţa lui n-a făcut politică, nu l-au interesat niciodată funcţiile („nu m-a interesat nici măcar decanatul").

În SUA. prof. Inalcık – care n-a solicitat niciodată cetăţenia americană, preferând să rămână cetăţean turc – a contribuit substanţial la progresul studiilor turcologice, nu numai prin lucrările elaborate aici, dar şi prin aceea că timp de două decenii a condus numeroase teze de doctorat ale tinerilor din America,

Turcia şi alte ţări. L-am văzut, de pildă, la Princeton, în cursul anului universitar 1990–1991, înconjurat totdeauna de un mare grup de „Ph. D. candidates" (doctoranzi), de tineri profesori şi, desigur, oaspeţi–turcologi din cele mai diferite părţi ale lumii.

De asemenea, prof. Inalcık a jucat un rol major în înălţarea ştachetei de exigenţă la angajarea tinerilor în departamentele de studii orientale (sectorul de turcologie) ale diferitelor universităţi americane. De fiecare dată, întrebarea-grilă a profesorului era „dacă ştie el (ea) limba turco-osmană şi poate să folosească documentele turco-osmane?", întrucât fără o asemenea cunoaştere, „el (ea) nu poate produce nici o lucrare originală".

Cât priveşte calităţile de dascăl ale profesorului Inalcık, trebuie să mărturisesc că rareori mi-a fost dat să aud un magistru predându-şi atât de pasionat şi de grav disciplina. E o asemenea tristeţe şi, totodată, o asemenea căldură în glasul său, încât ascultătorul rămâne de la bun început captivat de „povestea" relatată. Ai impresia că profesorul nu predă, ci oficiază. Oficiază cultul Adevărului.

Simţul datoriei şi cultul muncii sunt atât de dezvoltate la el, încât, la o vârstă când alţii preferă odihna binemeritată, el continuă să lucreze febril, angajându-se în proiecte grandioase. Aşa, de pildă, s-a angajat – la 80 de ani! – în înfiinţarea departamentului de istorie în cadrul proaspăt fondatei universităţi particulare Bilkent, de lângă Ankara, o vastă şi prosperă instituţie, în genul marilor universităţi americane (tot particulare). Şi-a transferat aici miile de cărţi, documente (microfilmate sau fotocopiate) şi dosare, astfel încât pe viitor învăţăceii şi specialiştii să poată beneficia de această bogată *Halil Inalcık Kütüphanesi* (Biblioteca Halil Inalcık), darul său – unul din darurile sale – pentru ţara sa şi pentru turcologii de pretutindeni.

*

E dificil, dacă nu imposibil, să încerci acum o evaluare de ansamblu a *contribuţiilor ştiinţifice* ale profesorului Halil Inalcık. Ar trebui să faci referiri la ceea ce a fost înaintea lui, la ceea ce au făcut şi alţii, paralel cu el, în aceleaşi domenii, la ceea ce el însuşi a adus într-o problemă sau alta a istoriei otomane. Poate cineva să spună de pe acum *cât* din ceea ce a scris profesorul rămâne un bun definitiv câştigat şi, deci, durabil? Numai Timpul, care le cerne obiectiv şi nemilos pe toate, va putea să decidă. Însă un lucru se poate face de pe acum: să încercăm să vedem – fie şi provizoriu şi relativ – în ce măsură opera profesorului Inalcık – publicarea de izvoare, elaborarea de lucrări interpretative sau de sinteză, activitatea de orientare şi îndrumare a studiilor otomane – a *împins înainte* aceste studii, le-a făcut să progreseze într-un fel sau altul.

Neîndoielnic, publicarea de izvoare noi asigură oricărui autor care face acest lucru – şi în măsura în care o face – merite durabile. Interpretările, oricât de originale şi incitante ar fi, sunt supuse, fatalmente, perisabilităţii. Izvoarele însă rămân. Ca pietrele. Ele formează temelia oricărei construcţii istoriografice, fundamentul oricărei istorii naţionale. Din acest punct de vedere Halil Inalcık a realizat lucruri remarcabile.

Nu numai că personal a publicat numeroase şi importante surse otomane – de care va fi vorba mai departe –, dar a jucat un rol însemnat şi în modernizarea arhivelor din Turcia, obiectiv urmărit cu perseverenţă de-a lungul anilor. Până la urmă decisivă a fost o conferinţă asupra arhivelor turceşti, organizată – împreună cu alţi osmanişti inimoşi şi responsabili – la Istanbul, prin 1981, „şi la care l-am invitat şi pe Turgut Özal, pe atunci prim-ministru. Schimbarea (radicală – M.M.) de-atunci a început: au fost alocate mari sume de bani pentru modernizarea

arhivelor turceşti (începând cu Arhivele Preşedinţiei Consiliului de Miniştri/ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* – cele mai mari –, care au fost mutate în clădiri noi, special amenajate, au fot dotate cu aparatură modernă de fotocopiere, restaurare etc. M.M.), au fost angajaţi sute de tineri în vederea pregătirii ca arhivişti (sunt acum 400 care lucrează la cataloage – M.M.)[1] şi colecţii noi au fost puse la dispoziţia cercetătorilor (într-un ritm uimitor de rapid – M.M.)".

Publicarea de izvoare noi a început-o prof. Inalcık încă din 1943, când a tipărit cel mai vechi registru cadastral *(tahrir defteri)* privind Albania (1432)[2]. „Pe baza acestui registru am putut stabili o hartă a Albaniei din 1432. Puteţi să vă imaginaţi? O hartă completă, cu fiecare sat albanez la 1432. Unul din colegii albanezi mi-a relatat că în Albania fiecare îmi cunoaşte numele, fiindcă poate să-şi găsească satul în documentele mele". De asemenea, Halil Inacık a introdus în circuitul ştiinţific sute de documente din registrele kadiilor *(şer'iye sicilleri)* de la Bursa din epoca lui Mehmed II[3] şi – convins de însemnătatea excepţională a acestei noi categorii de izvoare otomane – a sprijinit energic

[1] Vezi şi Stanford J. Shaw, *New Research Opportunities in the Ottoman Archives of Istanbul,* „Belleten", cilt: LVIII, Sa. 222, Agustos 1994, s. 461–468. Această nouă echipă de 400 de oameni a catalogat şi pus la dispoziţia cercetătorilor, între 1987 şi 1989, un număr de 77 623 de condici şi 1 654 286 de documente (*ibidem,* p. 463).

[2] Halil Inalcık, *Suret-i defter-i sancak-i Arvanid (835 tarihli)* (*Copia* registrului din 835 H. a sangeacului albanez), Ankara, 1954 (ediţia a II-a: 1987).

[3] Halil Inalcık, *Bursa şer'iye sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in fermanlari* (Fermanele lui Fatih Sultan Mehmed din registrele kadiilor de Bursa), Ankara, 1947; idem, *Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar* (Documente şi cercetări privind epoca lui Fatih), Ankara, 1954 (ed. a II- a: 1987).

publicarea unui Inventar al acestor registre la scara întregii Turcii[1].

În rândul aceleiaşi categorii de izvoare cu caracter juridic se înscriu şi acele interesante „cărţi ale dreptăţii" *(adaletnāmeler)*, emise de sultanii din secolele XVI–XVII, pentru a stăvili abuzurile dregătorilor şi a proteja astfel raiaua plătitoare de dări – sursa principală a vistieriei[2]. Sunt documente care ne oferă date noi privind situaţia ţărănimii otomane din perioada menţionată sau despre statutul vlahilor balcanici *(Eflakān)*.

Tot caracter juridic îmbracă şi acele „scrisori de gazale" *(gazavatnāmeler)*, din care Halil Inalcık a publicat (în colaborare) una anonimă privitoare la luptele de la Zlatiţa şi Varna (1443–1444)[3]. În fine, profesorul Inalcık a editat, împreună cu Robert Anhegger, o kanunnamea privitoare la minerit[4]. Să mai reamintesc că Halil Inalcık a descoperit şi microfilmat câteva zeci de volume de *fetvā*-le (sentinţe juridico-religioase) ale muftiilor hanilor crâmleni. O prezentare de ansamblu a acestui nou fond documentar se află sub tipar şi urmează să apară sub semnătura profesorului Inalcık în „Belleten" (Ankara), principala revistă turcă de istorie.

[1] *Şar'iye Sicilleri. Mahiyeti. Toplu Katalogu ve Seçme Hükümler* (Registrele de procese-verbale ale kadiilor. Caracteristici, catalog general şi o selecţie de *kukum*), vol. I, Istanbul, 1988.

[2] Halil Inalcık, *Adaletnāmeler*, „Türk Tarih Belgeleri Dergisi", vol. II, nr. 3–4, 1965 (extras TTK, 1967).

[3] Halil Inalcık, Mevlud Oğuz, *Gazavat-i Sultan Murad b. Mehemmed Han: Izladi ve Varna savaşları (1443–1444) üzerinde anonim gazavatnāme* (Gazalele lui Sultan Murad, fiul lui Mehemmed Han: o gazavatname anonimă despre luptele de la Zlatiţa şi Varna, 1443–1444), Ankara, 1978; ediţia II, TTK, 1989.

[4] Robert Anhegger ve Halil Inalcık, *Kanunname-i Sultanî ber Müceb-i Örf-i 'Osmanî*, Ankara, TTK. 1956.

O menţiune aparte merită făcută pentru editarea recentă la Harvard a unui important registru vamal de la Caffa, de la începutul secolului al XVI-lea[1]. Revelator pentru comerţul Mării Negre în perioada otomană este şi alt *defter* privitor la Chilia şi Cetatea Albă în intervalul 1493–1506/899–911 H.[2].

Dintre izvoarele narative publicate de Halil Inalcık amintim *Istoria lui Mehmed Cuceritorul* de Tursun *Bey*, un cronicar apropiat marelui sultan[3].

Nu am menţionat aici decât sursele noi, publicate sub formă de volum de Halil Inalcık, dar atâtea altele au fost publicate de profesor ca anexe la numeroase studii editate de-a lungul anilor (a se vedea bibliografia de la sfârşitul acestei cărţi). Se poate însă spune cu certitudine că izvoarele asupra cărora prof. Inalcık a lucrat cel mai mult vizează aspectele social-economice ale Imperiului Otoman, în special în perioada secolelor XV–XVII.

Opera interpretativă a profesorului Inalcık se concretizează în peste 10 cărţi şi cca 200 de studii şi articole. Dar, cum am mai spus, nu se poate face o distincţie netă în bibliografia sa între publicaţii de documente şi lucrări interpretative, pentru că toate izvoarele publicate au fost însoţite de substanţiale studii interpretative, iar aproape fiecare lucrare interpretativă musteşte de surse proaspete, uneori date *in extenso* în anexe.

Aplecat cu predilecţie asupra istoriei social-economice, Halil Inalcık s-a ocupat de aspectele cele mai diverse ale acesteia:

---

[1] Halil Inalcık, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea*, Cambridge: Harvard University. Sources of Oriental Languages and Literatures, no. 25, 1995.

[2] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Istanbul, *Maliyeden Müdevver Defterleri*, no. 51, defter no. 6, tarih (data): 899–911/ c. 1493–c. 1506, 448 p.

[3] *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, Text published in Facsimile with English Translation by Halil Inalcık and Rhoads Murphey, Bibliotheca Islamica, Minneapolis & Chicago, 1978.

pământul, ţăranii (inclusiv categoria *çeltükçü*-prizonieri de război instalaţi în orezării de stat în regim de „şerbi"), producţia (sistemul *çift-hāne,* orezăriile, atelierele de mătase, producţia de mătase şi bumbac), comerţul (articole, capital, agenţi, unităţi de măsură şi greutate, trasee – mergând până în India –, zone– Bursa, Istanbul, zona pontică, regimul „capitulaţiilor" etc). Asemenea studii, publicate în diverse reviste, au fost strânse în volumele editate în 1978 şi 1985 la Variorum-Londra: *Ottoman Empire: Conquest. Organization and Economy*[1] şi respectiv, *Studies in Ottoman Social and Economic History*[2], în 1993 la Bloomington-Indiana (The *Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society)*[3] şi altele (în turcă). Aceste studii au fost „topite" recent într-o mare sinteză, de 400 de pagini, *The Ottoman State: Economy and Society, 1300–1600,* din cadrul lucrării colective de peste 1 000 de

[1] Au fost republicate (cu vechea lor paginaţie) studiile: *Ottoman Methods of Conquest,* p. 104–129; *The Problem of the Relationship Between Byzantine and Ottoman Taxation,* p. 237–242; *The Turkish Impact on the Development of Modern Europe,* p. 51–58; *The Socio-Political Effects on the diffusion of Fire-Arms in the Middle East,* p. 195–217.

[2] Iată câteva studii din acest volum (cu paginaţia originală): *Servil Labor in the Ottoman Empire: Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600–1700; Ottoman Metrology; Big Farms (Çiftliks).*

[3] Secţiunea a II-a *(Society)* cuprinde studiile: *The Yuruks: Their Origins, Expansion and Economic Role* (p. 97–136); *Village, Peasant and Empire* (p. 137–160), tradus şi în volumul de faţă; *A Case Study of the Village Microeconomy: Villages in the Bursa Sancak 1520–1593* (p. 161–176); *Sources for Fifteenth Century Turkish Economy and Social History* (p. 177–193); *The Appointment Procedure of a Guilde, Warden (Kethüda)* (p. 194–204); Secţiunea a III-a *(The Economy)* include studiile: *Notes on a Study of the Turkish economy during the Establishment and Rise of the Ottoman Empire* (p. 205–263); *The Ottoman Cotton Market and India: The Role of Labor Cost in Market Competition* (p. 264–308).

pagini, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914,* edited by Halil Inalcık with Donald Quataert (Cambridge University Press, 1994)[1]. Trebuie, de asemenea, menţionat că Halil Inalcık a dat un puternic impuls cercetărilor de istorie economică şi socială otomană, prin iniţierea, în 1981, – împreună cu Osman Okyar – şi instituţionalizarea congreselor Internaţionale de istorie economică şi socială a Imperiului Otoman (la început şi a Turciei), ajunse acum la a VII-a ediţie (Heidelberg, iulie 1995).

O altă direcţie majoră a cercetărilor profesorului Inalcık a constituit-o evoluţia statului otoman şi a instituţiilor sale (să nu uităm că profesorul a predat ani de-a rândul această disciplină la Facultatea de Ştiinţe politice din Ankara). Începând cu raportul sintetic, plin de prospeţime, din 1966 de la Sofia (primul congres internaţional de studii sud-est europene), intitulat *L'Empire Ottoman*[2] şi cu faimosul studiu *Ottoman Metthods of Conquest* („Studia Islamica", III, 1954, p. 103–129)[3], în care a fost expusă teza cuceririi otomane graduale, continuând cu clasica sinteză *The Ottoman Empire. The Classical Age*

[1] Sinteza profesorului Inalcık, care începe cu o introducere: *Empire and Population* (p. 11–43), tratează: A. *The Economic Mind* (p. 44–54), B. *State Revenues and Expeditures* (p. 55–102), C. *State, Land and Peasant* (p. 103–178)şi D. *Trade* (p. 179–410). Este foarte util pentru cititorul român să menţionăm problemele examinate în această secţiune dedicată comerţului: *Istanbul and the imperial economy* (p. 179–187); *International trade: general conditions* (p. 187–217); *Bursa and the Silk trade* (p. 218–255); *Dubrovnik and the Balkans* (p. 256–270); *The Black Sea and Eastern Europe* (p. 271–314); *The India Trade* (p. 315–363) şi *Northerners in the Mediterranean* (p. 364–379).

[2] Republicat în volumul: *Studies in Ottoman Social and Economic History,* Variorum Reprints, London, 1985.

[3] Reeditat în volumul: *The Ottoman Empire. Organization and Economy,* Variorum Reprints, London, 1978.

1300–1600 (1973) şi „terminând" cu o serie de studii publicate sau republicate în volumul din 1993 de la Bloomington[1], Halil Inalcık a tratat de-a lungul anilor diverse aspecte ale evoluţiei statului otoman şi instituţiilor sale: problema întemeierii statului otoman[2], etapele şi metodele expansiunii otomane, rivalitatea osmano-rusă[3], rolul hanatului Crimeii în politica europeană a Porţii[4], cauzele şi consecinţele declinului otoman[5], sultanatul şi conceptul otoman de suveranitate, regimul nemusulmanilor în

[1] Vezi secţiunile: I. *The State* şi IV. *Politics,* din *Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire* (Bloomington, Indiana, 1993). Citez câteva studii din aceste secţiuni: *Turkish and Iranian Political Theories and Traditions in Kutadgu Bilig* (p. 1–18); *The Ottoman Succession and its Relation in the Turkish Concept of Sovereignty* (p. 37–69); *State and Ideology under Sultan Suleyman I* (p. 70–96); *The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and the Crusades* (p. 309–341); *A Case Study In Renaissance Diplomacy: The Agreement between Innocent VIII and Bayezid II regarding Djem Sultan* (p. 342–368): *Power Relationships between Russia, the Crimeea, and the Ottoman Empire as Reflected in Titulature* (p. 369–411).

[2] Halil Inalcık, *The Question of the Emergence of the Ottoman State,* „International Journal of Turkish Studies", vol. 2. no. 2/1981–1982, p. 71–79; mai nou: idem, *Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Baphaeus,* in: *The Ottoman Emirate (1300–1389),* Elizabeth Zachariadou, Crete University Press, Rethymanon, 1993, p. 77–100.

[3] Halil Inalcık, *The Origin of the Ottoman-Russian rivalry and the Don-Volga Canal* (1569), Ankara Üniversitesi'nin Yilliği", Ankara, 1947, p. 47–110.

[4] Halil Inalcık, *Yeni vesikalarına göre Kırım Hanlığının Osmanlı tabiliğine girmesi ve Ahidname Meselesi* (Intrarea Hanatului Crimeii în supunere otomană şi problema *ahdname*-lei, potrivit unor noi documente), „Belleten", VIII, 1944, p. 185–225; vezi şi numeroase articole, publicate de Halil Inalcık, în *EI²,* privind Hanatul Crimeii.

[5] Halil Inalcık, *The Ottoman Decline and its Effects upon the Reaya,* „IIe Congrès International des Études du Sud-Est Européen. Athens, 7–13 May 1970", p. 73–90.

Imperiul Otoman (statutul Patriarhiei greco-ortodoxe[1]), chestiunea spahiilor creştini din Balcani[2] etc. etc. (vezi *Bibliografia*).

N-au lipsit din preocupările profesorului nici aspectele cultural-religioase[3].

Ceea ce este specific cercetărilor lui Halil Inalcık şi vizibil încă de la primele sale studii este orizontul larg în care sunt plasate problemele şi multitudinea unghiurilor din care acestea sunt examinate. De aceea, cred că s-ar putea vorbi de o *braudelizare* a istoriei otomane de către Halil Inalcık. Iată, chiar *Imperiul Otoman,* pe care-l publicăm acum în haină românească, acordă puţin spaţiu evenimentelor politico-militare; în schimb, sunt pe larg tratate structurile social-economice şi instituţionale. Pentru cititorii familiarizaţi cu istoriografia turcă tradiţională, cartea a constituit o surpriză: avem de-a face cu o lucrare în cel mai curat spirit occidental.

Aproape nu există problemă a fenomenului otoman, cercetată de Halil Inalcık, în care acesta să nu fi adus contribuţii esenţiale, de ordin documentar şi interpretativ.

---

[1] Halil Inalcık, *The Policy of Mehmed II Toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City,* „Dumbarton Oaks Papers", 23–25 (1969–1970), p. 231– 249; *Ottoman Archival Materials on Millets,* in: *Christians and Jews In the Ottoman Empire.* ed. by Benjamine Braude & Bernard Lewis, vol. I, New York-London, 1982, p. 437–449; idem, *The Status of the Greek Orthodox Patriarch Under the Ottomans,* „Turcica", t. XXI–XXIII, 1991, p. 407–436.

[2] Vezi, de ex., Halil Inalcık, *Timariotes Chrétiens en Albanie au XVe siècle d'après un registre de Timars Ottomane,* „MOSA", IV, 1952, p. 118–138.

[3] Halil Inalcık, *Islam in the Ottoman Empire.* „Cultura Turcica", V–VIII, 1968–1970, p. 19–29; idem, *Some Remarks on the Ottoman Turkey's Modernization Process,* in: *Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World,* Edited by Ekmelleddin Ihsanoğlu, Istanbul, 1992, p. 49–57.

Spre deosebire de atâţia alţi osmanişti, profesorul Inalcık a acordat o deosebită însemnătate literaturii, filosofiei, sociologiei, domenii în care este extrem de bine informat. Bunăoară, mărturiseşte profesorul, „personal am profitat foarte mult de pe urma lui Karl Marx, pe care-l consider un mare sociolog, la fel ca Max Weber, doi mari teoreticieni. Fără a-i urma orbeşte (a se vedea, de exemplu, critica lui Weber chiar în volumul de faţă – M.M.), noi putem să beneficiem mult de pe urma acestor doi mari sociologi în abordarea istoriei otomane". Asemenea abordări, ca şi altele – periferie-centru, prosopografie etc. – „ne dau perspectivă şi orientare, ceea ce este important pentru înţelegerea istorică, dar esenţial, consider eu, este să lucrăm cu documentele, să nu ne îndepărtăm niciodată de baza istorico-documentară solidă".

Halil Inalcık – căruia la Universitatea din Chicago i se spunea „The Ottoman Empire"[1] – a fost acuzat uneori că idealizează realităţile otomane, că face apologia Imperiului Otoman, că subestimează influenţa instituţiilor bizantine asupra celor otomane etc. Or, se uită că realităţile înfăţişate îndeobşte de Halil Inalcık aparţin perioadei de maximă vigoare şi strălucire otomană (1300–1600), când micul principat de margine al lui Osman – dependent iniţial de mongoli – s-a transformat într-o superputere mondială, întinsă pe 3 continente. E perioada în care călătorii occidentali admirau funcţionarea instituţiilor otomane, a uriaşei maşinării otomane, pe care nimeni n-a explicat-o şi descris-o atât de bine ca profesorul Inalcık. Pe de altă parte, se uită că Halil Inalcık a consacrat o serie de studii declinului otoman, descriind abuzurile dregătorilor corupţi, deteriorarea clasicului principiu al contrabalansării şi neutralizării puterilor

[1] Mustafa Özel, în: *Tarih Risaleleri*, derleyen: Mustafa Özel, Iz Yayinevi, Istanbul, 1995, p. 7.

(administrativă, judecătorească şi financiară), consecinţele acestui declin asupra raialelor (contribuabililor). În fine, pe nedrept a fost acuzat profesorul şi de minimalizarea influenţei bizantine asupra instituţiilor otomane. De pildă, în ce priveşte cea mai importantă instituţie a statului otoman – sultanatul, Halil Inalcık a arătat – chiar în cartea de faţă – că padişahul otoman era un triplu suveran: han turco-mongol, *Caesar romano-bizantin* şi „calif" arabo-musulman[1]. În ansamblu, în lucrările sale savantul a insistat asupra celor trei componente ale *sintezei otomane:* componenta turco-mongolă, cea arabo-musulmană şi – subliniem – componenta bizantino-balcanică.

În orice caz, cititorul studiilor lui Inalcık trebuie să aibă mereu în vedere acele influenţe din formaţia sa – Atatürk, Köprülü, Wittek – care l-au marcat pentru toată viaţa, precum şi faptul că cele mai multe din aceste studii au fost elaborate şi destinate publicării în Occident, unde cititorul – de la specialist la amatorul de istorie – e încă obişnuit cu anumite clişee, de genul: otomanii erau barbari, cruzi şi fanatici, care au adus doar distrugeri şi întuneric în regiunile aflate sub administraţia sau controlul lor. De aceea, se simte adesea în scrierile lui Inalcık apăsarea pe *un alt Imperiu Otoman,* în lumina izvoarelor de arhivă şi a constatărilor acelor observatori occidentali, care au cunoscut direct, la el acasă, acest imperiu.

După profesorul Inalcık, baza sistemului social-agrar otoman a constituit-o ceea ce dânsul numeşte „sistemul *çift-hāne" (çift* – pereche, cuplu, *hāne* – casă, gospodărie), descris în studiul *Satul, ţăranul şi Imperiul Otoman,* publicat şi în volumul de faţă. „Trebuie să considerăm – spune Halil Inalcık – că *peste 90% din populaţia şi economia* (Imperiului Otoman) *se bazau pe acest*

[1] Vezi Mihai Maxim: *Cristalizarea Instituţiei sultanale în Imperiul Otoman în secolele XIV–XVI,* „SAI", LVII–LVIII, 1988, p. 179–187.

sistem al micii producţii ţărăneşti, ce a constituit baza economiei şi societăţii otomane. Cred că această teorie, bazată pe evidenţe documentare, va explica nu numai condiţiile ţăranilor din mediul rural, dar şi structura socială şi politică de bază a statului otoman, principiile sale fundamentale de guvernare şi politica sa. Prevăd că această teorie va lua locul tuturor modelelor inspirate de Karl Marx, Max Weber şi alţii. *Cred că este principala mea contribuţie după atâţia ani de cercetări de arhive...* (subl. ns. – M.M.)". Ea răspunde unor istorici, „printre care Huri Islamoğlu şi Çaglar Keyder, care se bazează pe modele, precum cel al modului de producţie asiatic. Dar ei sunt rigizi în aplicarea teoriei marxiste la imperiile asiatice. De altfel, cred că dacă Marx ar mai fi fost în viaţă, el mi s-ar fi asociat în definirea sistemului *çift-hāne*, pentru că concluziile mele se bazează pe analiza documentelor".

În ce priveşte comparatismul în istorie, profesorul Inalcık mărturiseşte că nu crede în el, *în sensul că* „aşa-zisa istorie comparată este utilă atâta vreme cât ne duce la găsirea unor repere ale cercetării, la concentrarea noastră pe anumite teme interesante, care să ne ajute la o mai bună înţelegere a istoriei unei anumite societăţi. Dar a trage concluzii comparând, de exemplu, istoria otomană – bazată pe prezentări incomplete şi pe prejudecăţi – cu istoria Chinei – care şi ea poate fi bazată pe şabloane –, nu ajungem nicăieri. Din două necunoscute nu rezultă decât fantezie". Căci – spune domnia sa – „nu trebuie să uităm că istoria înseamnă faptul concret, unic". Cu alte cuvinte, trebuie să comparăm lucruri comparabile şi solid verificate documentar.

Întrebat în legătură cu mult discutata problemă a „declinului otoman"[1], profesorul precizează: „Declin înseamnă atunci când

[1] Vezi şi Mihai Maxim, *Izvoare noi privind declinul statului otoman*, „AUBI", XXVII, 1978, p. 135–138; idem, *Declinul instituţional al Imperiului otoman*, în: *Pagini de istorie (Studii şi comunicări ştiinţifice)*, vol. I, Bucureşti, 1990, p. 63–77.

o instituţie nu mai serveşte scopului pentru care a fost iniţial creată. Numai atunci putem vorbi de declin. Iată, de pildă, capitulaţiile (comerciale acordate puterilor occidentale după 1569 – M.M.). Ele au continuat (şi încă până la sfârşitul imperiului – M.M.), dar n-au mai servit scopului pentru care au fost create (avantaje comerciale de ambele părţi, nu spoliere din partea Occidentului – M.M.). A survenit, deci, declinul sau deteriorarea regimului capitulaţiilor. A existat un declin în sistemul originar al statului. Sistemul s-a prăbuşit la sfârşitul secolului al XVI-lea. Statul otoman s-a schimbat fundamental. Contemporanii mergeau înapoi la originea instituţiilor spre a identifica declinul".

Faţă de tendinţa anumitor cercuri intelectuale din Turcia actuală de a identifica Imperiul Otoman cu un imperiu turcesc sau faţă de folosirea frecventă în literatura occidentală a sintagmei „Imperiul Turc" în loc de „Imperiul Otoman", profesorul Inalcık declară: „Aceasta ne dă o idee greşită despre structura Imperiului Otoman. Imperiul Otoman a fost cu precădere un Commonwealth; toate popoarele acestei comunităţi – turci, arabi, greci, slavi etc. – au contribuit la formarea imperiului (...). În ultimul timp, anumite cercuri naţionaliste fac aceeaşi eroare, pretinzând că Republica turcă este o continuare a „Imperiului Turcesc", chiar după abolirea sultanatului. Atatürk, fondatorul statului naţional turc, a luptat împotriva sultanatului, ca oricare altă naţiune care şi-a câştigat independenţa de imperiu (...). Noua Turcie poate fi considerată doar din punct de vedere cultural o continuare a turcilor otomani. Dar, din punct de vedere politic, este o ruptură decisivă faţă de Imperiul Otoman".

Aşadar, din punct de vedere terminologic, formula riguros ştiinţifică pentru Imperiul sultanilor trebuie să fie cea de *Imperiul Otoman* şi nu de *Imperiul Turcesc*, după cum –

adăugăm – este preferabil să vorbim de *otomani* şi *relaţii româno-otomane,* şi nu de *turci* şi *relaţii româno-turce,* atunci când ne referim la perioada anterioară întemeierii statului naţional turc modern[1]. Şi Nicolae Iorga sublinia că Imperiul Otoman a fost un stat cosmopolit, multinaţional, în care însuşi elementul turcesc era dominat de „regimul renegaţilor"[2]. Într-adevăr, cercetările au relevat că majoritatea marilor viziri n-au fost turci, după cum ienicerimea, flota, negoţul şi finanţele otomane n-au fost dominate de turci. Termenul însuşi de *Türk* (turc) avea o conotaţie peiorativă, fiind preferat cel de *Osmanlı* (osmanlâu). E interesant că şi ai noştri, precum cronicarul Ureche în secolul al XVII-lea, cunoşteau „că turci să-l cheme nu sufere, că-i de ocară la dânşii acestu nume"[3].

*

Profesorul Halil Inalcık a adus unele contribuţii şi la istoria românească, a relaţiilor româno-otomane, fie indirect, prin publicarea de izvoare şi cercetări privind pe Murad II sau Mehmed II, cu care s-au confruntat românii, privind Hanatul Crimeii sau relaţiile ruso-otomane, dar aproape prin întreaga sa operă, care ne ajută să înţelegem mai bine relaţiile dintre Ţările Române şi Imperiul Otoman, fie şi în chip direct, ca, de pildă, prin comunicarea prezentată la cel de-al X-lea Congres

[1] Mihai Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în evul mediu.* Cu o *Prefaţă* de Prof. Halil Inalcık, Bucureşti, 1993, p. 62–63.

[2] N. Iorga, *Istoria războiului balcanic,* Bucureşti, 1915, p. 55–56.

[3] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 118.

internaţional de istorie bizantină (Istanbul, 1955) şi intitulată: *An Ottoman Document on Bayezid I's Expedition into Hungary and Wallachia* (Onuncu Milletlerarası Bizans Tarihi Kongresi Tebligleri. Istanbul: 1955), Istanbul, 1957, p. 220–222. A fost adus în discuţie un document semioficial otoman din secolul al XVI-lea, care, deşi în ansamblu a fost infirmat ulterior de Aurel Decei[1], totuşi conţine unele elemente reale privind expediţia lui Bayezid Yıldırım împotriva lui Mircea şi lupta de la Argeş[2]. În *Istoria* otomană de faţă, Halil Inalcık plasează această bătălie în 17 mai 1395[3] şi consideră că în urma acestei lupte – pe care, totuşi, propriul izvor o menţionează ca durând o săptămână! – Mircea fiind înfrânt, „Valahia a fost şi ea redusă la statutul de vasalitate"[4].

Cum se ştie, asemenea interpretări rămân încă deschise discuţiilor în aşteptarea unor noi izvoare lămuritoare. Acestea însă sunt cu atât mai greu de găsit, cu cât vechea arhivă otomană de până la Bayezid I a fost distrusă de nepotul lui Timur în cursul raidului său de la Bursa din 1402[5].

În ansamblu, pentru cunoaşterea opiniilor turcologilor români faţă de relaţiile româno-otomane de până la 1600, tratate

[1] Aurel Decei, *Două documente turceşti privitoare la expediţiile sultanilor Baiazid I şi Murad al II-lea în ţările române,* în Idem, *Relaţii româno-orientale,* Bucureşti, 1976, p. 209– 214 şi 220–222.

[2] Mihai Maxim, *Cu privire la înţelegerile de pace româno-otomane din timpul domniei lui Mircea cel Mare,* în vol. *Marele Mircea Voievod* (coordonator: I. Pătroiu), Bucureşti, 1987, p. 382–384.

[3] H. Inalcık, *The Ottoman. The Classical Age,* p. 209 (în ediţia rom., p. 486)

[4] *Ibidem,* p. 16 (ed. rom., p. 76; 486).

[5] Mihai Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă,* p. 88.

şi în cartea profesorului Inalcık, trimitem cititorul român la două sinteze recente[1].

Halil Inalcık a scris, de asemenea, în *Enciclopedia Islamului, ediţia II-a* (EI², *Leyden*), articolele *Boghdan* (Moldavia) (*EI²*, I, 1960, p. 1252–1253; *Budjak* (Southern Bessarabia) (*EI²*, I, 1960, p. 1286–1287); *Bender* (*EI²*, I, 1960, p. 1166–1167); *Dobrudja* (*EI²*, II, 1963, p. 613). În toate acestea, cititorul va găsi orizontul larg al problematicii otomane şi al dreptului islamic, care-i va permite o mai bună înţelegere a chestiunilor româneşti.

Foarte important este faptul că profesorul Inalcık s-a pronunţat în favoarea existenţei vechilor *'ahdnāme* („capitulaţii", „tratate") şi în cazul Moldovei (deci şi Ţării Româneşti). Astfel, în noua redactare a articolului *Boghdan* scria; „Relaţiile moldo-otomane aveau la bază principiul islamic *dar al-'ahd,* aşa cum o arată *ahdnāme*-lele şi beratele acordate de sultanii otomani voievozilor" (EI², II, p. 1291) sau: „'Ahdnameaua acordată voievodului prescria de asemenea că acesta să fie «prieten prietenilor şi duşman duşmanilor sultanului», să furnizeze ajutor militar când i se cerea şi să vină în persoană atunci când sultanul însuşi conducea campania" *(ibidem)*[2].

O contribuţie de marcă a profesorului Inalcık la istoria românească o constituie, neîndoielnic, studiile sale consacrate Mării Negre otomane şi pe care le-am amintit mai sus.

În fine, cititorul român va găsi şi unele consideraţii ale lui Halil Inalcık despre marele nostru cărturar Dimitrie Cantemir, clasic al muzicii turceşti (cunoscut în Turcia sub numele de *Kantemiroğlu),* ale cărui compoziţii se mai cântă încă şi astăzi

[1] Tahsin Gemil, *Românii şi otomanii în secolele XIV–XVI,* Bucureşti, 1991; Mihai Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă...,* Bucureşti, 1993.

[2] Vezi şi *Prefaţa* sa la Mihai Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă,* Bucureşti, 1993.

la radio şi în sălile de concert din Turcia. Pe scurt, – scrie Inalcık – Cantemir a fost un produs al vieţii culturale şi intelectuale a Istanbulului, dar, la rândul său, a devenit unul din cei care au dat direcţia noii orientări culturale din capitala otomană"[1] sau: „Până la apariţia istoriei lui J. von Hammer, lucrarea lui Cantemir despre Imperiul Otoman a fost considerată în Europa lucrarea-standard în ce priveşte subiectul. Şi astăzi încă rămân valabile descrierile şi relatările sale de primă-mână privind viaţa şi instituţiile otomane, pe care le-a cunoscut în profunzime"[2].

În ansamblu, având în vedere contribuţia fundamentală a profesorului Inalcık la studiul istoriei Imperiului Otoman şi a Turciei, a Sud-Estului european şi a Orientului Apropiat, implicaţiile benefice ale operei sale asupra mai bunei cunoaşteri şi înţelegeri a Istoriei României în context internaţional, precum şi asistenţa sa generoasă în formarea şi perfecţionarea cadrelor turcologice din România, Senatul Universităţii Bucureşti, în şedinţa sa din 23 octombrie 1993, a decis în unanimitate – la propunerea Centrului de studii turco-otomane de la Facultatea de Istorie – să-i acorde profesorului Inalcık titlul de *Doctor Honoris Causa* al Universităţii Bucureşti.

---

[1] Halil Inalcık, *Eastern and Western Cultures in Dimitrie Cantemir's Work.* în Halil Inalcık, *The Middle East and the Balkans under the Ottomans Empire....* Bloomington, Indiana, 1993, p. 412–414; publicat anterior ca prefaţă *(foreword) la Dimitrie Cantemir Historian of South East European and Oriental Civilization. Extracts from «The History of the Ottoman Empire».* Edited by Alexandru Duţu and Paul Cernovodeanu, AJÉSEE, Bucharest, 1973.

[2] *Idem.*

Era doar una dintre numeroasele recunoaşteri internaţionale ale marilor merite ştiinţifice şi didactice ale savantului turc.

Ales în ţara sa, încă din 1947, membru al Societăţii Turce de Istorie *(Turk Tarih Kurumu)* şi – recent – al noii Academii de Ştiinţe a Turciei *(Tiirkiye Ilimler Akademisi)*, profesorul Inalcık a fost ales, totodată, membru corespondent al Royal Historical Society şi membru de onoare al Royal Asiatic Society (ambele din Regatul Unit al Marii Britanii), precum şi membru al American Academy of Arts and Sciences şi al Academiei Sârbe de Ştiinţe. I s-a decernat titlul de *Doctor Honoris Causa* şi de către Universităţile din Atena, Ierusalim, Konya, Selcuk şi a Bosforului (Istanbul).

Figurează în *Who's Who in America* şi, bineînţeles, în echivalentul său turc, *Tiirkiye'de Kim Kimdir?*

A fost ales director, pentru partea islamică, al volumului V (1492–1789) a istoriei umanităţii ce apare sub egida UNESCO (*A History of Cultural and Scientific Development of Mankind*).

A fost co-editor al revistelor de osmanistică „Archivum Ottomanicum" (împreună cu Tibor Halasi-Kun), „Osmanlı Araştirmalari" („Journal of Ottoman Studies" (împreună cu Nejat Göyünç şi H. Lewry), „Romano-Turcica" (împreună cu subsemnatul). A fost cooptat în comitetele de redacţie ale altor prestigioase reviste de specialitate: „Turcica" („cea mai bună revistă de studii otomane", după propria sa expresie), „Internaţional Journal of Turkish Studies", „Studia Islamica", „Balcanica" ş.a.

Întreagă această activitate a profesorului justifică pe deplin epitetele ce i se dau în mod curent şi anume de: „decanul studiilor otomane" din lume, „cel mai mare osmanist în viaţă" etc.

Oferind acum publicului român, cu generosul concurs al d-lui Marcel Popa, director şi redactor de carte, cea mai cunoscută contribuţie a profesorului Inalcık, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300–1600,* însoţită de 3 studii reprezentative *(Problema închiderii Mării Negre sub otomani; Satul, ţăranul şi Imperiul Otoman* şi *Max Weber şi sultanismul)*[1], ne îndeplinim nu numai o datorie ştiinţifică, dar şi una morală, de recunoştinţă, faţă de o asemenea admirabilă personalitate, care a avut totdeauna un cuvânt cald de apreciere pentru români şi ţara lor, „patria lui Nicolae Iorga", cum obişnuieşte să spună, patrie, de care profesorul realmente s-a îndrăgostit în urma unei memorabile vizite din toamna anului 1993 de la noi. Cu acel prilej, a admirat frumuseţea Carpaţilor noştri şi a satelor noastre de munte şi subcarpatice, a cercetat cetatea lui Vlad Ţepeş de la Poienari şi castelul Bran, a stăruit îndelung în Muzeul Pasului Bran-Rucăr (al Vămii dintre Muntenia şi Ardeal), a dialogat cu istoricii şi studenţii din Bucureşti şi Cluj-Napoca etc.

Au fost zile de neuitat pentru turcologii români, pentru toţi admiratorii din România ai marelui turcolog.

***

Au trecut, iată, aproape 20 de ani de la ediţia românească din 1996. Între timp, Profesorul Inalcık, ajuns la 99 de ani (adoptând

[1] În mod intenţionat nu am însoţit de note şi comentarii nici sinteza profesorului Inalcık, nici cele 3 studii ale sale anexate. Mi s-a părut a introduce un fel de cenzură a lecturii, care sună a neîncredere atât în autor, cât şi în cititor.

ca dată a naşterii anul 1916), a realizat numeroase cercetări înnoitoare, care schimbă în bună măsură viziunea noastră despre Statul Otoman, istoria şi civilizaţia sa, după cum rezultă din impresionanta bibliografie de la finele volumului (pentru care exprimăm gratitudinea noastră colegului Ali Işık de la Universitatea Bilkent din Ankara), deşi, din motive de spaţiu editorial, a trebuit să operăm o drastică abreviere.

În primul rând, Profesorul Inalcık a introdus o nouă dată pentru fondarea *Principatului* otoman (nu a *Imperiului,* pe care tot domnia sa a impus-o în literatură ca fiind 1453, iar pe Mehmed II ca fiind „adevăratul fondator al Imperiului otoman"), în locul tradiţionalei date admise până acum – 1299; este vorba de anul 1302, după victoria lui Osman I asupra bizantinilor de la Baphaeon (azi Koyunhisar). Dar nu e vorba doar de datele cronologice revizuite (după bizantinul Pachymeres şi izvoarele otomane), ci mai ales de mai profunda înţelegere a *procesului* de fondare a *Beylik*-ului otoman, proces mai important decât cronologia în sine, care până la 1453 rămâne incertă şi contradictorie. De asemenea, dl. Inalcık a publicat un nou important izvor pentru istoria otomană: „recensământul" populaţiei Istanbulului la scurtă vreme după cucerire: 1455, precum şi alte „recensăminte" (*tahrir defterleri)* privind Ciprul otoman. În ce priveşte economia şi civilizaţia otomană, ne-a oferit alte lucrări noi, fundamentale, între care o *Istorie a textilelor din Turcia,* la care a lucrat o viaţă. În ultimii ani s-a angajat în publicarea unei noi lucrări de amploare privind Statul Otoman (*Devlet-i Osmaniye*), sub altă denumire oficială a acestuia: Devlet-i Aliyye (*Devlet-i Aliyye)*, din care au apărut până acum 2 volume, în curând va apărea vol.3 (a

fost predat la tipar), iar acum Profesorul lucrează la vol. 4, paralel cu lucrul la o istorie a Istanbulului în mai multe volume...

Pe scurt, *acest fenomen, care este istoricul Halil Inalcık, acest „Iorga al turcilor"*, a publicat şi continuă să publice în ritm infernal (colegii istorici se plâng că nu pot ţine pasul, la lectură, cu ritmul publicării) sau să republice *aduse la zi* lucrări mai vechi. Şi, totuşi, domnia sa mi se plângea într-o zi că n-a publicat decât cca 10% din materialul documentar adunat de-a lungul anilor...

În acelaşi timp, chiar şi la 99 de ani Profesorul e prezent în presă şi la televiziune, a predat la Universitatea Bilkent (stând în picioare!) până foarte de curând.

Cât priveşte atitudinea sa faţă de istoriografia română, e de ajuns să amintesc că în 2005 a scris o substanţială prefaţă la *Istoria Imperiului otoman* a lui Iorga (5 vol., Gotha, 1908-1913), tradusă din germană în turcă şi publicată de Editura Yeditepe din Istanbul. Cu prilejul lansării cărţii, în prezenţa unui savant public internaţional, Profesorul Inalcık a afirmat că *„prima personalitate, care a deschis o fereastră culturii turce spre Occident a fost un român, a fost principele Dimitrie Cantemir"*, afirmaţie extrem de importantă pentru noi, mai ales când vine din partea unei asemenea somităţi turcologice. Până acum se admitea ca dată a începutului deschiderii lumii otomane către Occident anul 1718 (venirea la marele *vezirat* a lui Nevşehirli Damad Ibrahim Paşa), acum această dată trebuie devansată cu circa două decenii (după pacea de la Karlowitz, 1699). Este de

datoria turcologilor români să argumenteze şi să aprofundeze această afirmaţie, mergând pe pista deschisă de marele osmanist turc[1].

Prof. univ. dr. MIHAI MAXIM
Membru de onoare al
Academiei Turce *TürkTarih Kurumu*
Bucureşti, 11 mai 2015

[1] Detalii *apud* Mihai Maxim, *„Dimitrie Cantemir and His Time. New Documents from the Turkish Archives"*, în *RRH,* tome XLVII, 2008, n-os 1–2, Janvier – June, Bucarest, pp. 31–41; idem, *„Dimitrie Cantemir şi epoca sa. Documente noi din arhivele turceşti"*, în *AMS,* IX, 2010, Botoşani, pp. 52–58; idem, *O istorie a relaţiilor româno – otomane, cu documente noi din arhivele turceşti,* vol. II, *De la Mihai Viteazul la fanarioţi (1601–1711 / 1716),* Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2013, pp. 211–220: documentul nr. 4: *mülkname* (act de proprietate) acordat lui Süleymān Bey, cumpărătorul vilei *(yalı)* din *Ortaköy*, pe malul european al Bosforului, aparţinând anterior lui Dimitrie Cantemir şi confiscată de fiscul otoman pentru *„hainire"* - trădare faţă de sultanul Ahmed III.

PREFAŢĂ LA EDIŢIA ROMÂNEASCĂ DIN 2015

Această carte a mea a fost publicată pentru prima oară în 1973 (*The Ottoman Empire. Classical Age, 1300–1600,* Prager Publishers, London-New York), fiind ulterior tradusă în numeroase limbi (rusă, sârbă, greacă etc.), inclusiv în turcă şi română. În Turcia, s-au editat mai multe variante de traducere şi s-au tras tiraje impresionante. În afară de aceasta, firma Orion a realizat şi a pus în vânzare o ediţie pe suport digital, care se bucură de mare succes. În Balcani această carte a fost acceptată ca manual pentru istoria Imperiului otoman.

Prima ediţie românească, apărută în 1996, ce conţinea două studii în plus faţă de ediţiile similare din străinătate şi chiar din Turcia, şi noua ediţie de acum se datorează foarte valorosului meu discipol, profesorul Mihai Maxim, membru de onoare al Academiei Turce Türk Tarih Kurumu, căruia îi exprim şi pe această cale întreaga mea gratitudine. De-a lungul anilor Mihai s-a dovedit a fi unul din cei mai statornici şi loiali elevi ai mei, un împătimit al fabuloaselor noastre arhive, unde a lucrat cum

puţini străini au făcut-o şi de unde a extras şi publicat numeroase documente preţioase privind relaţiile dintre Imperiul otoman şi Principatele Române. Prin el şi prin discipolii săi din şcoala de osmanistică fondată la Universitatea din Bucureşti, eu mi-am putut transmite noutăţile documentare şi interpretative, metodologia de cercetare şi viziunea mea asupra istoriei otomane. Luând cunoştinţă în detaliu de studiul său introductiv la prima ediţie românească din 1996, eu am realizat că puţine persoane m-au înţeles atât de bine, ca om şi ca operă, cum a făcut-o profesorul Maxim (şi de aceea mi-am exprimat dorinţa ca acest studiu introductiv să fie tradus în turcă şi engleză).

Ediţia românească din 2015 a lucrării mele „clasice", reluând conţinutul celei precedente, *aduce, totuşi, la zi, până la finele lui 2014,* bibliografia lucrărilor mele (întocmită de Ali Işık), precum şi datele privind cariera mea didactico-ştiinţifică şi viaţa mea personală şi socială.

Mulţumesc încă o dată, pentru această ediţie, discipolului şi colegului meu Mihai Maxim, asistentului său (Dan Prodan), care a realizat traducerea din engleză în română, şi – *last but not least* – generosului director al Editurii Enciclopedice (Marcel Popa).

HALIL INALCIK
Ankara, 15 ianuarie 2015.

PREFAŢA AUTORULUI LA EDIŢIA DIN 1973

Deşi această carte a fost proiectată iniţial ca o introducere în instituţiile şi societatea din Imperiul Otoman pentru cititorul obişnuit, ea poate fi de asemenea folositoare într-o anumită măsură şi cercetătorului mai specializat. Publicarea ei a fost întârziată din nefericire aproape cinci ani ca urmare a unor cauze variate şi astfel anumite capitole au putut suferi unele completări. În plus, creându-se probleme lingvistice complicate, în pregătirea unei astfel de lucrări este inevitabil că specialistul poate găsi unele inconveniente în transliterarea numelor sau termenilor.

Îmi face plăcere să exprim gratitudinea mea profesorului Bernard Lewis, care m-a încurajat în scrierea acestei cărţi. Profesorul Norman Itzkowitz şi Dr. Colin Imber, în plus, au acceptat cu bunăvoinţă să traducă cartea în limba engleză, care a reclamat nu numai competenţă lingvistică în limba turcă, dar, de asemenea, şi o considerabilă experienţă în studiile otomane. Eu sunt de asemenea îndatorat Dr. Colin Imber pentru elaborarea glosarului.

Mulţumirile mele se cuvin Dr. Metin And pentru permisiunea acordată mie de a folosi imaginile din albume în Nationalbibliothek, Viena, Cod. 8626 şi Cod. 8615, şi pentru cele din Museo Civico Correr, Veneţia. Sunt de asemenea recunoscător doamnei Eva Halasi-Kun pentru sprijinul binevoitor în citirea vechilor legende germane în albumele de la Nationalbibliothek, Viena. Eu sunt în plus îndatorat domnului Kemal Çiğ, directorul Muzeului Palatului Topkapı, doamnelor Filiz Çağman şi Zeren Akalay pentru ajutorul şi sugestiile lor în efectuarea selecţiilor miniaturilor în biblioteca muzeului.

În încheiere, ar fi fost imposibil pentru mine să scriu această carte fără ajutorul constant şi încurajările soţiei mele.

HALIL INALCIK

PREFAŢĂ LA EDIŢIA ROMÂNEASCĂ DIN 1996

Această carte a fost publicată pentru prima oară în 1973 de către Weidenfeld Nicholson, la Londra şi New York, sub titlul *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600.* După aceea, în 1989, la New Rochelle, New York, Aristide D. Caratzas a reeditat lucrarea, fără modificări, în cadrul seriei *Late Byzantine and Ottoman Studies,* inaugurată cu această carte. De asemenea, în 1994, Phoenix-Orion a realizat la Londra o a doua reeditare. Cartea a fost tradusă şi în sârbă, în 1974, sub titlul *Osmansko Carstvo.* O traducere grecească a apărut de curând la Atena, la Editura Alexandreia (1995). Actualmente se lucrează şi la o traducere rusească.

Această carte condensată are căutare în special în rândul studenţilor şi al publicului larg. Cu toate acestea, cred că ea este utilă şi specialiştilor, întrucât conţine puncte noi de vedere.

După o foarte scurtă introducere în istoria otomană din perioada clasică, lucrarea stăruie asupra instituţiilor fundamentale de stat. Un critic a calificat această abordare a mea drept

„instituţionalist-funcţionalistă", ceea ce, în ansamblu, mi se pare corect. Cu alte cuvinte, obiectivul de bază al acestei cărţi a fost să arate cum anume au influenţat aceste instituţii istoria otomană şi cum au răspuns ele funcţiilor pentru care au fost create. Dar eu n-am susţinut, aşa cum s-a pretins, că aceste instituţii au rămas nişte tipare încremenite, ci dimpotrivă, că ele s-au schimbat odată cu evoluţia imperiului.

Fiind vorba de o primă sinteză, în mod fatal limitată la un anumit număr de pagini, multe probleme fie n-au putut fi deloc abordate aici, fie au fost tratate foarte sumar. De pildă, relaţiile osmano-române n-au fost examinate în chip special, ci doar în cadrul prezentării de ansamblu a statelor tributare. Aş fi vrut din inimă să adaug la această traducere o anexă privitoare la relaţiile osmano-române. Din păcate, mi-a fost imposibil să mai fac acest lucru. Dar, în acest domeniu, alături de scrierile deschizătoare de drum ale lui D. Cantemir şi N. Iorga, contribuţii însemnate au fost aduse de cercetători români de valoare, care au întreprins investigaţii în arhivele otomane, precum Aurel Decei, Mihail Guboglu, Mustafa Mehmet, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Ion Matei, Mihai Maxim, Tahsin Gemil, Anca Ghiaţă, Cristina Feneşan, Valeriu Veliman.

În vederea înlăturării unor lacune în tratarea problemelor economico-sociale, care nu au putut fi aprofundate în măsura dorită, am adăugat la actuala traducere trei studii apărute după publicarea primei ediţii a acestei cărţi. Lucrul s-a făcut la sugestia profesorului Maxim, căruia îi rămân îndatorat, pentru că, astfel, această carte de mică întindere a putut dobândi un conţinut mai cuprinzător.

Profesorul Maxim a considerat utilă traducerea acestei cărţi în limba română, traducere care a fost realizată, sub îndrumarea sa, de către unul dintre colaboratorii săi, doctorul Dan Prodan.

În ultimii 25 de ani, istoricii români au efectuat important cercetări în arhivele otomane, reuşind să aducă în România o bogată recoltă de microfilme şi fotocopii după documente turceşti. Marele istoric N. Iorga, deşi s-a bazat aproape integral pe izvoare occidentale, totuşi a înţeles şi apreciat, printre primii în istoriografia mondială, importanţa surselor otomane. Dar pe timpul său, din motive obiective, era imposibilă cercetarea arhivelor turco-osmane. Acum guvernul turc asigură în totalitate această posibilitate.

Introducerea unor cursuri de turcologie în universităţile româneşti, dar îndeosebi crearea Centrului de Studii turco-otomane la Universitatea Bucureşti, constituie un pas însemnat în pregătirea specialiştilor români, care vor continua aceste cercetări de arhivă.

În această privinţă profesorul Mihai Maxim, care în anii 1969–1972 a fost doctorandul meu la Universitatea din Ankara, frecventându-mi şi cursurile, are merite incontestabile. Prin crearea unei şcoli româneşti de turcologie, bine apreciată în cercurile de specialitate din străinătate, el a marcat, de fapt, o nouă etapă în evoluţia studiilor otomane din România. Pentru mine aceasta reprezintă o mare satisfacţie.

Sunt încredinţat că studiile otomane au un viitor frumos în România. Aş fi bucuros dacă, prin versiunea românească a sintezei mele de istorie otomană clasică, voi pune la îndemâna studenţilor, a publicului larg şi chiar a specialiştilor români, un manual şi un instrument de lucru, aducându-mi astfel şi eu aportul la asigurarea acestui viitor.

HALIL INALCIK

Ankara, 15 septembrie 1994

NOTA TRADUCĂTORULUI (1996) ACTUALIZATĂ (2015)

Prezenta traducere în limba română s-a realizat după ediţia I, din 1973, a lucrării *The Ottoman Empire. Classical Age. 1300–1600,* Praeger Publishers, London–New York, XII + 258 p. + 2 hărţi în text + reproduceri color, folosind şi *erata* ediţiei a II-a, New Rochelle–New York, 1989. A mai apărut o ediţie în limba engleză, a III-a, fără completări sau modificări faţă de ediţia I, de bază, la Phoenix-Orion, Londra, 1994. Ulterior anului 1973, cartea a fost tradusă în limbile sârbă (1974), greacă (1995), română (1996), rusă (1997), turcă (2003). Toate aceste reeditări şi traduceri dovedesc faptul că lucrarea şi-a păstrat valoarea ştiinţifică odată cu trecerea timpului, Supremul Judecător, că maniera de abordare a subiectului tratat şi concluziile formulate sunt viabile şi actuale.

Această ediţie românească are la bază ediţia I/1973, completată, la sugestia domnului Mihai Maxim, cu alte trei studii fundamentale ale profesorului Halil Inalcık, apărute în perioada 1979–1993: *The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans* (prezentat la *Symposium on the Black Sea, Birmingham,*

March 18–20, 1978 şi publicat în „Arkheion Ponthou", 35 /1979, Atena, p. 74–110); *Comments on „Sultanism": Max Weber's Typification on the Ottoman Polity* (în „Princeton Papers in Near Eastern Studies", nr. 1 /1992, Princeton–U.S.A., p. 49–72); *Village, Peasant and Empire* (din volumul autorului amintit: *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire,* Bloomington: Indiana University, Turkish Program, 1993, p. 137–160). Aceste contribuţii au fost integrate organic în structura ediţiei 1973, acolo unde logic le era locul, asigurându-se astfel cursivitatea expunerii. Unele reluări ale analizelor şi aprecierilor anumitor fenomene istorice trebuie înţelese doar ca „aduceri la zi" ale informaţiilor şi consideraţiilor ştiinţifice anterior formulate (1973) şi nu ca repetiţii stânjenitoare. Am completat tabelele tematice nr. 1, 2 şi 3 cu alte informaţii şi date din capitolele/subcapitolele respective, surse istorice pe care autorul nu le-a introdus, iniţial, în schemele enumerate anterior. A rezultat astfel o nouă ediţie a lucrării apărute în 1973, augmentată şi, cum am mai amintit, reactualizată, ceea ce-i conferă calitatea de cea mai completă versiune într-o limbă europeană editată după 1973.

Termenii otomano-arabo-persani prezenţi în această sinteză au fost redaţi în forma lor originară şi apar *cu litere cursive* de-a lungul întregii traduceri, doar cu excepţia câtorva exemple clasice, pătrunse şi încetăţenite deja în limba română: sultan, vizir, paşă, calif, padişah, akcea, alui, Coran, coranic, bazar, harem, Islam, islamic, ienicer, spahiu, timar, timariot etc. (A se consulta şi temeinica contribuţie a lui Emil Suciu, *Influenţa turcă asupra limbii române,* vol. I. *Studiu monografic,* vol. II, *Dicţionarul cuvintelor româneşti de origine turcă,* E.A.R., Bucureşti 2009–2010, 726 p. +913 p.)

Am completat numele proprii româneşti, poloneze etc. amintite în text, pentru a elimina unele imprecizii sau confuzii: de ex.: Mircea (cel Bătrân), Vlad „Ţepeş" (şi nu „*Dracul*", cu care l-a

confundat autorul), *(Petru)* III Aron, Ştefan *(cel Mare şi Sfânt)*, Petru *(Rareş)*, Mihai *(Viteazul)*, Valahia *(Ţara Românească)*, Kara-Boğdân *(Moldova)*, Hermannstadt *(Sibiu)*, Akkerman *(Cetatea Albă)*, (Ioan) Albert etc.

Nu am intervenit asupra unor afirmaţii ale profesorului Halil Inalcık referitoare la derularea cronologică a relaţiilor româno-otomano-polone sau la însăşi evoluţia istoriei otomane, aprecieri invalidate de cercetarea istorică românească, turcă sau europeană din ultimele decenii:

– „1395 –Valahia devine un stat vasal otomanilor" (despre această problemă vezi Mihai Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în evul mediu,* cu o *Prefaţă* de Prof. Halil Inalcık, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994, p. 206–224; idem, *O istorie a relaţiilor româno-otomane, cu documente noi din arhivele turceşti,* vol. I, *Perioada clasică (1400–1600),* Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2012, pp. 15–62);

– „1402 – Lupta de la Ankara (28 iulie)" – (în legătură cu redatarea acestei confruntări vezi Ismail Aka, *Timur'un Ankara savaşı (1402) fetihnānesi*/Cartea de biruinţă – *fetihnāme* – a lui Timur privind lupta de la Ankara/, în „Belgeler. Türk Tarih Belgeleri Dergisi", cilt XI (1981–1986), sayı 15, T.T.K.B., Ankara, p. 1–22/notă bibliografică de Tahsin Gemil în „A.I.I.A.I.", tom XXIV, nr. 1/1987, Iaşi, p. 599–600/: *vineri 29 iulie 1402);*

– „1455 – Moldova tributară otomanilor (5 octombrie)", informaţie preluată de la Franz Babinger (din articolul *Cel dintâi bir al Moldovei către sultan. Cu două planşe,* în vol. omagial *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani. 14. 09. 1936,* Bucureşti, 1936, p. 29–37, inclus ulterior în studiul aceluiaşi autor, *Beginn der Türkensteuer In der Donaufürstentümern (1394 bzw. 1455),* în „Südost-Forschungen", Band VIII, no. 1–2/1943, p. 21–29); în legătură cu datarea corectă vezi P.P. Panaitescu, *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea*

Moldovei la tributul turcesc (Vaslui, 1456), în „Studii. Revistă de istorie şi filosofie", anul 5, nr. III/iulie–septembrie 1952, Bucureşti, p. 187–198, care a stabilit că „închinarea" Moldovei s-a făcut în intervalul *februarie–aprilie 1456-,* vezi şi Mihai Maxim, *op. cit.,* p. 197–199;

– „1496 – Invaziile lui Albert al Poloniei în Moldova" (vezi datarea corectă în lucrarea *Istoria României în date,* sub redacţia lui C.C. Giurescu, E.E.R., 1972, Bucureşti, p. 110–111: *între august–octombrie 1497; Istoria României în date,* coordonator Dinu C. Giurescu, ediţia a II-a revizuită şi adăugită, E.E., Bucureşti, 2007, p. 85–86: *între august–octombrie 1497;* sau la Norman Davies, *God's Playground. A History of Poland,* volume I: *The Origins to 1795,* Clarendon Press, Oxford, Great Britain, 1984, p. 139: *anul 1497;* traducere românească: *Istoria Poloniei. Terenul de joacă a lui Dumnezeu,* vol. I, *De la origini până în 1795,* traducere de Carmen Barti, Editura Polirom, Iaşi, 2014, p. 138: *în 1497);*

– 1538: anul cuceririi cetăţii Oçakov (Özü) de către otomani? Gilles Veinstein a dovedit că otomanii au cucerit această fortăreaţă de la tătarii *hân*-ului Sahib Ghiray în perioada anterioară desfăşurării expediţiei sultanale împotriva lui Petru Rareş al Moldovei (august–septembrie 1538) – vezi articolul său *L'occupation ottomane d'Očakov et le problème de la frontière lituano-tatare, 1538–1544,* în vol. *Passé turco-tatar, présent soviétique. Études offertes à Alexandré Bennigsen.* Éditions Peeters, Louvain-Paris, 1986, p. 123–155 (notă bibliografică de Ştefan S. Gorovei în „A.I.I.A.I.", tom XXIV, nr. 2/1987, Iaşi, p. 713–714);

– 1578 – asasinarea marelui vizir Sokkolu Mehmed paşa" (vezi datarea corectă în sinteza: *Istoria Imperiului Otoman,* coordonator Robert Mantran, traducere de Cristina Bîrsan, Editura BIC ALL, Bucureşti, 2001, p. 136: *în 1579;* Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor,* E.Ş.E., Bucureşti, 1976, p. 384: *la 12 octombrie 1579);*

– etc.

Notele părţii a IV-a *(Religia şi cultura în Imperiul Otoman)* a sintezei otomane, marcate în ediţia 1/1973 cu diferite semne tipografice, au fost numerotate în text şi integrate organic în capitolul NOTE, pentru o mai eficientă consultare a traducerii.

Glosarul de termeni istorici a fost *selectiv* alcătuit pentru ediţia 1/1973; introducerea celor 3 noi contribuţii a impus, cu atât mai mult, completarea acestei liste alfabetice cu termenii omişi în 1973 sau incluşi în studiile din 1979–1992–1993: a rezultat astfel *Glosar (completare, marcat cu +),* ce cuprinde 144 de noi termeni, inclus în *Glosarul* iniţial. În explicarea acestor termeni s-a ţinut cont, în primul rând, de contextul şi sensul precizate de autor în această sinteză. Abia apoi s-au adăugat alte sensuri termenilor istorici avuţi în vedere. Pentru completarea informaţiei sugerez şi consultarea următoarelor lucrări: „Encyclopaedia of Islam", ediţia a II-a, „*Islām* Ansiklopedisi", „Türkiye Ansiklopedisi", sau pe cea semnată de Mihdat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi,* Istanbul Matbaası, ed. 1, 1958, ed. a II-a, 1986.

Şi *indicele* ediţiei 1/1973 a fost selectiv alcătuit, iar introducerea a 3 noi studii a impus completarea acestuia; termenii noi şi cei omişi în 1973 au fost precedaţi de semnul tipografic (+).

Cele două hărţi au fost traduse şi completate, folosindu-se *Atlas istoric* (general, pentru istoria universală), coordonator Ştefan Pascu, E.D.P., Bucureşti, 1971, harta nr. 66 şi *Atlas pentru istoria României,* coordonator Ştefan Pascu, E.D.P., Bucureşti, 1983, hărţile nr. 31–41.

În ceea ce priveşte transliteraţia termenilor turco-islamici, precizez că nu există încă un acord unanim în lumea ştiinţifică internaţională privind transliterarea alfabetului turco-osman (arabo-persan) în alfabet latin. În traducerea de faţă *termenii arabi clasici* şi *numele arabe* de persoane au fost transliterate conform sistemului adoptat în *Encyclopaedia of Islam,* ediţia a II-a (particularităţi: ar. *dh* = rom. *z; kh = h; gh = g; sh =ş; j = gi, ge).*

Termenii comuni şi *numele proprii turco-osmani (-e)* în alfabetul turc modern prezintă următoarele particularităţi şi deosebiri faţă de alfabetul românesc: turc. *c* = rom. *ge, gi* (ca în cuvintele: *ge*antă, *gi*uvaer); *ç* = *ce, ci* (*ce*r, *ci*rc); *ge, gi* = *ghe, ghi* (*gh*erghef, *gh*id); *ke, ki* = *che, chi* (*che*restea, *chi*n, *chi*t); *k*(dur) = *c; ı=î(â): yıldız* = iîldîz = turc. stea; *î* = *i lung: divānî* = divaanii; *ā* = *a lung* sau „*ea*": *kār* = k*ea*r = folos, avantaj, câştig, profit, beneficiu; *lāle* = l*ea*le = lalea; *ö* = *io*/*dört* = d*io*rt = 4; *ü* = *iu*/*yüksek* = y*iu*ksek = înalt, superior; *y*= *i scurt*=*i*arbă.

A se consulta şi Mihai Maxim, *Limba turco-osmană. Curs practic,* ed. I, 1984; ed. a II-a, 1993, Bucureşti, p. 39, planşa 3.

DAN PRODAN

Martie 1996
Aprilie 2015

PARTEA I:

O SCHIŢĂ A ISTORIEI OTOMANE: 1300–1600

INTRODUCERE

PERIOADELE ISTORIEI OTOMANE

În timpul întemeierii sale la începutul secolului al XIV-lea, statul otoman era un mic principat *(beylik)* la frontierele lumii *islamice*, destinat pentru *gazâ* războiul sfânt împotriva creştinilor infideli. Acest nesemnificativ stat de frontieră a cucerit treptat şi a absorbit fostele teritorii bizantine din Anatolia şi Balcani şi, prin cucerirea ţărilor arabe în 1517, a devenit cel mai puternic stat în lumea *islamică*.

Prin domnia lui Süleymān I (1520–1566), succes militar continuu, într-o arie întinzându-se din centrul Europei până la Oceanul Indian, s-a conferit Imperiului Otoman statutul de putere mondială; dar în lungile războaie din secolul al XVII-lea balanţa s-a înclinat în favoarea Europei. Puterea otomană a decăzut, iar prin recunoaşterea superiorităţii Vestului european în secolul al XVIII-lea, imperiul a devenit, politic şi economic, dependent de Europa. În sfârşit, existenţa neîntreruptă şi posibilul colaps al

imperiului au devenit o problemă a politicii europene, „problema orientală", viaţa politică otomană continuând până în 1920 sub tutela europeană.

Structura şi instituţiile imperiului s-au modificat potrivit circumstanţelor diferite ale acestor perioade. Modificările în structura sa internă şi dezvoltarea sa politică arată cum, de la statutul unui *beylik* (principat de frontieră), acesta a devenit, către sfârşitul secolului al XVI-lea, un imperiu în tradiţiile statelor vechi din Orientul Apropiat, precum Imperiul Sassanid şi, mai ales, Imperiul Abbasid. Imperiul Otoman de la sfârşitul secolului al XVI-lea, cu tradiţiile sale în arta guvernării şi administraţiei, politica financiară, sistemul funciar şi organizarea militară, a fost cel mai desăvârşit exemplu al unui Imperiu din Orientul Apropiat. În timpul perioadei de declin, cu toate acestea, superioritatea europeană militară şi economică i-a făcut pe otomanii înşişi conştienţi de faptul că tradiţiile statului din Orientul Apropiat au supravieţuit utilităţii lor şi astfel ele erau nepotrivite noii epoci.

De acum înainte, istoria otomană este o mărturie a formelor decadente ale instituţiilor vechi imperiale; sau, mai exact spus, istoria eforturilor statului din Orientul Apropiat de a se adapta el însuşi la economia europeană, la cerinţele politice şi culturale. Abia după 1924 şi doar după o revoluţie radicală, turcii au abandonat, în sfârşit, acest concept al statului.

Astfel, anii 1590 marchează principala linie de demarcaţie în istoria otomană. Această carte descrie prima perioadă, subliniind cum otomanii au adaptat instituţiile statului din Orientul Apropiat şi cum aceste instituţii au început să se dezintegreze în faţa Europei moderne.

CAPITOLUL I

ORIGINILE STATULUI OTOMAN

La începutul secolului al XIV-lea, violente crize interne au zguduit marile imperii situate între Oxus şi Dunăre – Imperiul Ilhanid în Iran, Hoarda de Aur în Estul Europei şi Imperiul Bizantin în Balcani şi Anatolia de Vest. Către sfârşitul aceluiaşi secol, descendenţii lui Osmān, un *gāzî* de frontieră şi fondator al dinastiei otomane, au fondat un imperiu întinzându-se de la Dunăre la Eufrat. Conducător al acestui imperiu a fost Bāyezîd I (1389–1402), cunoscut ca „Yıldırım", „Trăznetul". La Nicopole în 1396 el a înfrânt o armată cruciată a celor mai mândri cavaleri ai Europei; el a sfidat Sultanatul mameluk, în acel timp cel mai puternic stat islamic, şi a ocupat oraşele acestuia de pe Eufrat. În sfârşit, el l-a provocat pe marele Timur, noul conducător al Asiei Centrale şi Iranului.

Această primă perioadă a istoriei otomane ridică problema: cum micul *beylik* (principat de frontieră) al lui Osmān *Gāzî,* destinat

pentru Războiul Sfânt împotriva Bizanţului creştin, s-a dezvoltat pentru a deveni un imperiu cu o astfel de putere şi întindere. O teorie susţine că, prin acceptarea Islamului şi prin unirea cu musulmanii, populaţia greacă din bazinul Mării Marmara a reînviat Imperiul Bizantin ca un stat musulman. Savanţii familiarizaţi cu sursele istorice orientale califică acum această teorie drept o speculaţie fără temei. Aceşti istorici susţin că originile Imperiului Otoman trebuie să fie căutate în evoluţiile politice, culturale şi demografice ale Anatoliei în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea[1].

Invaziile mongole în Orientul Apropiat musulman din anii 1220 marchează prima etapă a acestei evoluţii. După victoria mongolă în bătălia de la Kösedağ din 1243, Sultanatul seldjukid din Anatolia a devenit un stat vasal al Ilhanizilor din Iran. Consecinţa imediată a invaziilor mongole a fost migrarea spre Vest a turcomanilor, puternice triburi turceşti nomade. Acestea au venit mai întâi din Asia Centrală în Iran şi Anatolia de Est, şi acum, încă o dată, s-au mişcat spre Vest, concentrându-se la frontiera dintre Bizanţ şi Sultanatul seldjukid, în regiunile muntoase din Anatolia de Vest. În Anatolia în 1277 s-a organizat o revoltă împotriva mongolilor idolatri. Forţele mameluce musulmane au pătruns în Anatolia pentru a-i sprijini pe rebeli, dar mongolii au înăbuşit cu cruzime revolta. După aceasta ei au menţinut forţe permanent staţionate în Anatolia, intensificând dominaţia lor asupra regiunii. Cu toate acestea, s-au declanşat numeroase revolte şi acţiuni de înăbuşire din partea mongolilor în următoarea jumătate de secol. Regiunea

[1] H A. Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire,* Oxford, 1916, capitolul 1; N. Iorga, *L'interpénétration de l'Orient et de l'Occident au Moyen-Âge,* „Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine", vol. XIII, Bucarest, 1927. Contrar teoriei acestora despre originea bizantină a statului otoman, vezi M. F. Köprülü, *Les origines de l'empire Ottoman,* Paris, 1935, şi P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire,* London, 1938.

de frontieră a devenit un loc de refugiu pentru grupurile şi persoanele politice fugite de stăpânirea mongolă şi, în acelaşi timp, un loc unde ţăranii deposedaţi de pământ şi orăşenii căutau o nouă viaţă şi un nou viitor. Drept consecinţă, populaţia regiunilor de frontieră a crescut. Căutând prilejul de a coloniza bogatele regiuni de pe partea bizantină a frontierei, nomazii turbulenţi de la graniţe i-au incitat pe oameni la *gazā,* Războiul Sfânt împotriva Bizanţului. Războinicii s-au adunat în jurul conducătorilor *gāzî* de diferite origini şi incursiunile lor în teritoriul bizantin au devenit din ce în ce mai dese.

Între 1260 şi 1320 aceşti comandanţi *gāzî,* care i-au organizat pe turcomanii războinici, au fondat principate independente în Anatolia de Vest, în regiuni pe care ei le-au smuls de la Bizanţ. Istoricul bizantin contemporan Pachymeres menţionează că Paleologii, care au recucerit Constantinopolul doar în 1261, au fost preocupaţi cu problemele Balcanilor, neglijând continuu frontierele asiatice şi dând astfel ocazie turcomanilor la incursiuni. În ultima decadă a secolului al XIII-lea incursiunile acestor *gāzî* turcomani în Anatolia de Vest au echivalat aproape cu o invazie generală. Osmān *Gāzî,* dintre toţi *beyii,* stăpânea teritoriul cel mai îndepărtat către Nord şi cel mai apropiat de Bizanţ şi de Balcani. Potrivit lui Pachymeres, în anul 1302 Osmān *Gāzî a* asediat Iznik (Niceea), capitala bizantină de altădată. Împăratul a trimis împotriva lui o armată de mercenari de 2 000 de oameni, pe care *beyul* a ambuscat-o şi a nimicit-o la Baphaeon în vara lui 1302. Nimicirea unei armate imperiale a răspândit faima *beyiului* Osmān. Sursele otomane şi cele bizantine contemporane au descris cum *gāzîii* din întreaga Anatolie s-au adunat sub steagul său; ca şi în alte *beylik*-uri (principate de frontieră) ei au luat numele conducătorului lor şi au devenit cunoscuţi drept osmanlâi. Perspectiva unei cuceriri facile şi stabilirea în noile regiuni au atras noi valuri de colonişti de origini

diferite din centrul Anatoliei. După această victorie din 1302 principatul (*beylik*-ul) otoman s-a întemeiat cu adevărat.

Idealul de *gazā,* Război Sfânt, a fost un factor important în întemeierea şi dezvoltarea statului otoman. Societatea în principatele (*beylik*-urile) de frontieră s-a conformat unui model cultural particular, impregnat cu Idealul Războiului Sfânt continuu şi cu expansiunea neîntreruptă a *Dār ül-Islām*-ului – Casa Islamului – până când ei converteau întreaga lume. *Gazā*-ua a fost o datorie religioasă, insuflând orice fel de iniţiativă şi sacrificiu. În societatea de frontieră toate virtuţile sociale s-au conformat idealului de *gazā.* Civilizaţia avansată a regiunilor de interior, cu ortodoxia ei religioasă, cu teologia scolastică, cu literatura de palat compusă într-o limbă literară artificială, cu legea *şerîat* au deschis calea în zonele de frontieră către cultura populară, caracterizată prin ordine religioase eretice, misticism, literatură epică şi drept cutumiar. În principatele (*beylik*-urile) din Anatolia, limba turcă a devenit pentru prima dată limbă administrativă şi literară. Societatea de frontieră a fost tolerantă şi complexă. Misiunea comună a adus trupele bizantine de frontieră, *akritai,* într-un strâns contact cu *gāzîii* musulmani, Mihai *Gāzî,* un comandant grec de frontieră care a acceptat Islamul şi a cooperat cu războinicii lui Osmān, este un exemplu celebru al procesului de asimilare.

Războiul Sfânt a urmărit nu să distrugă, ci să supună lumea infidelă, *Dār ül-harb* – Casa Războiului. Otomanii au fondat imperiul lor prin unirea Anatoliei musulmane şi a Peninsulei Balcanice creştine sub conducerea lor şi cu toate că Războiul Sfânt continuu a fost principiul fundamental al statului, imperiul s-a manifestat, în acelaşi timp, ca protector al Bisericii ortodoxe şi al milioanelor de creştini ortodocşi. Islamul garanta viaţa şi averea creştinilor şi evreilor, în condiţiile supunerii şi plăţii unei capitaţii. Islamul îngăduia acestora libera exercitare a propriilor lor credinţe religioase şi să trăiască potrivit cu propriile lor legi religioase. Trăind

în societatea de frontieră şi amestecându-se în mod liber cu creştinii, otomanii au aplicat aceste principii ale Islamului cu cea mai mare largheţe şi toleranţă. De-a lungul anilor de început al imperiului, otomanii au dus o politică de încercare de a obţine supunerea voluntară şi încrederea creştinilor, înaintea recurgerii la război.

Administraţia protectoare a statului islamic, cu legile sale religioase şi garanţiile de toleranţă, urma înspăimântătoarelor incursiuni ale *gāzîilor*. În afară de aceasta, protejarea ţărănimii, ca o sursă de impozite, a fost o politică tradiţională a statului din Orientul Apropiat şi una care încuraja atitudinea de toleranţă. Venitul din capitaţia *harāç* a constituit o parte importantă a încasărilor statului otoman, întocmai cum el a reprezentat o cotă importantă din încasările Califatului islamic timpuriu.

Imperiul Otoman a devenit astfel un adevărat „imperiu de frontieră", un stat cosmopolit, considerând toate credinţele şi rasele ca fiind una singură, care a unit Peninsula Balcanică creştin-ortodoxă şi Anatolia musulmană într-un singur stat.

Principatele *gāzîilor* din Anatolia de Vest au adoptat rapid tradiţia şi instituţiile Sultanatului seldjukid. Oraşe precum Kastamonu sau Denizli, fondate în vechile provincii seldjukide de frontieră, au devenit centre ale civilizaţiei seldjukide. Administratorii şi savanţii au adus tradiţiile guvernării şi civilizaţiei islamice din aceste târguri şi din oraşele Anatoliei Centrale în Milas, Balat, Birgi, Izmir, Manisa şi Bursa, care au devenit capitale ale principatelor *gāzîilor* fondate pe fostul teritoriu bizantin. Flecare principat *(beylik)* a devenit un mic sultanat. De exemplu, Orhan, fiul lui Osmān, a bătut primele sale monede de argint la Bursa în 1327 şi a ridicat o *medrese* la Iznik în 1331; în 1340 el a înfiinţat un centru comercial la Bursa, prin construirea unui *bāzār* şi a unui *bedestān,* o piaţă închisă pentru vânzarea bunurilor de valoare.

Călătorul arab Ibn Battuta[1] a vizitat Bursa pe la 1333 şi a descris-o ca pe „un mare oraş cu *bāzār*-uri întinse şi cu străzi largi".

Acestea au fost condiţiile generale, sociale şi culturale în care s-au întemeiat principatul otoman şi celelalte principate de frontieră. Războiul Sfânt şi colonizarea teritoriilor subjugate au fost elementele dinamice în cuceririle otomane; instituţiile administrative şi culturale adoptate în teritoriile cucerite au derivat din tradiţiile guvernării şi civilizaţiei Orientului Apropiat.

[1] H.A.R. Gibb (trad.), *The Travels of Ibn Battuta,* London, 1958, vol. I, p. 42.

CAPITOLUL AL II-LEA

DE LA *BEYLIK*-UL DE FRONTIERĂ LA IMPERIU, 1354–1402

În anii 1350 statul otoman nu era mai întins decât oricare dintre numeroasele principate de frontieră, dar evenimentele de după 1352 au instituit pe deplin superioritatea sa asupra celorlalte, astfel că, în treizeci de ani, acestea au devenit vasale otomanilor. Evenimentul crucial a fost cucerirea unui cap de pod în Balcani, cu perspectivele unei expansiuni nelimitate către Vest. Trecerea inițială din Anatolia în Europa a fost o acțiune dificilă, deoarece Dardanelele erau în mâinile creștinilor și orice forță pe care otomanii o puteau debarca în Tracia nu putea fi capabilă să se mențină și putea fi anihilată de bizantini. Principatul de Karesi, întins pe țărmul estic al Dardanelelor, a rezolvat problema pentru otomani.

O serie de evenimente a condus la acest succes otoman. Lupta pentru tronul principatului de Karesi în 1345 i-a dat lui Orhan

ocazia favorabilă de a anexa principatul. Trupele din Karesi care au intrat în serviciul otoman au început să solicite o expediţie peste Dardanele şi, sub comanda fiului lui Orhan, Süleymān, comandantul frontierei vestice a statului otoman, ele s-au pregătit pentru tentativă. Evenimentele au fost de partea lor. În 1346 Orhan s-a aliat cu Ioan VI Cantacuzino, pretendent la tronul bizantin, şi s-a însurat cu fiica lui Ioan, Theodora. Aceasta le-a asigurat otomanilor prilejul de a interveni în problemele interne ale Bizanţului şi de a participa la război în Tracia. Când, în 1352, Süleymān a mers la Adrianopole pentru a-l sprijini pe Cantacuzino împotriva forţelor sârbilor şi bulgarilor, el a pus stăpânire pe Tzympe, pe ţărmul estic al Istmului Gallipoli. În noaptea de 1–2 martie 1354, un cutremur de pământ a distrus zidurile cetăţii Gallipoli şi ale altor fortăreţe din zonă; forţele lui Süleymān au ocupat imediat aceste puncte fortificate. El a refăcut forturile şi a aşezat în ele garnizoane cu trupe din Anatolia, stabilindu-i temeinic pe otomani pe pământ european.

Evenimentul a stârnit o mare teamă în Bizanţ şi în lumea creştină occidentală. În august 1354 *bailo* veneţian la Constantinopol scria că marele oraş bizantin, înfruntându-se cu acest pericol, s-a pregătit pentru a intra el însuşi sub protecţia unui stat creştin puternic; în Europa existau planuri pentru o cruciadă, intenţionându-se nu recucerirea Ierusalimului ci salvarea Constantinopolului de otomani; proiectul pentru unirea bisericilor latină şi grecească a fost reluat iarăşi cu zel reînnoit.

Grigore Palamas, arhiepiscop de Salonic, pe care otomanii l-au luat prizonier în 1354 după cucerirea fortăreţei Gallipoli, a relatat că cei care l-au luat în captivitate i-au spus că înaintarea continuă a Islamului din Est către Vest a fost o dovadă clară că Allāh i-a ajutat pe otomani şi că Islamul era adevărata religie[1].

[1] G.G. Arnakis, *Gregory Palamas among the Turks and Documents of his Captivity as Historical Sources*, „Speculum", vol. XXVI (1951), p. 104–118.

Pentru a întări capul său de pod european, Süleymān a transportat musulmani, în particular nomazi care puteau fi uşor recolonizaţi, din Anatolia în Europa. Noi sate turceşti au fost întemeiate şi frontierele, sub comanda generală a lui Süleymān, au fost organizate în graniţa din dreapta, din stânga şi centrală, fiecare sub autoritatea unui conducător *gāzî*. Incursiunile otomane au continuat şi aria ocupaţiei otomane s-a extins. Cu toate acestea, moartea neaşteptată şi tragică a lui Süleymān în 1357 şi capturarea de către locuitorii Phocaeei a celui mai tânăr fiu al lui Orhan, Halîl, l-au forţat pe Orhan să încheie pace cu Bizanţul. Evenimentele i-au încurajat pe bizantini să încerce să redobândească Tracia prin mijloace diplomatice. Cuceririle lui Süleymān erau ameninţate iar forţele de frontieră erau îngrijorate şi neliniştite. Când Halîl a fost eliberat în 1359 *gāzîii* au înţeles că a întârzia acţiunea de înaintare însemna să atragă după sine înfrângerea şi necesitatea evacuării Europei. Fiul sultanului Murâd, comandantul frontierei Gallipoli, şi tutorele său *Lālā* Şāhîn, un războinic consacrat, au început o ofensivă urmărind o eventuală cucerire a Adrianopolelui. În primul an ei au ocupat fortăreţele de-a lungul văii Mariţei şi pe acelea de pe drumul de la Constantinopol la Adrianopole, astfel tăind liniile de aprovizionare către oraş. În 1361 contraatacul decisiv al forţelor de apărare a eşuat şi Adrianopole, capitala Traciei, a capitulat în acelaşi an.

Cuceririle în Tracia au urmat acelaşi model ca acelea în Anatolia. În faţa unor incursiuni continui ale *gāzîilor*, grecii locali s-au refugiat în fortăreţe. Locuitorii târgurilor care s-au supus de bună voie erau lăsaţi să plece fără a fi molestaţi; dacă locuitorii rezistau, ei erau forţaţi să lase târgurile lor turcilor. Conducerea otomană încuraja pe turcii din Anatolia, uneori prin deportare forţată, să colonizeze noile regiuni cucerite. *Derviş*-ii, de asemenea, au fondat nenumărate *zâviye*-le – hanuri/ospicii, ce au devenit mai târziu nucleele noilor sate turceşti. Colonizarea turcă a urmat cu

repeziciune cuceririle în Tracia, creând o bază solidă pentru viitoarea expansiune otomană în Europa.

Condiţiile geografice au determinat direcţia cuceririi otomane în Balcani. Ei au urmat direcţia vechii *Via Egnatia* către Vest. atingând coasta Albaniei în 1385, pe drumul prin Serres, Monastir şi Ohrida. Conducătorii locali din Macedonia şi Albania au acceptat suzeranitatea otomană. A doua direcţie a înaintării a fost către Tessalia, cu portul şi oraşul Salonic ocupat în 1387; a treia direcţie urma drumul de la Constantinopol spre Belgrad şi, în 1365, valea Mariţei a ajuns, după o mică rezistenţă, sub control otoman[1]. Străbătând trecătorile Balcanilor, în 1385, ei au pătruns în valea Moravei pe drumul Sofiei şi Nişului, şi în anul următor au adus Regatul Serbiei în stare de vasalitate. *Gāzîii* pe flancul stâng au urmat valea Tundzei, străbătând lanţul Munţilor Balcani, prin trecătoarea Karnobad. În 1372 despotul Dobrogei şi regele Bulgariei au devenit vasali al otomanilor. Acum otomanii controlau principalele căi de acces în Peninsula Balcanică şi, precum au procedat după cucerirea fortăreţei Gallipoli, au adus nomazi din Anatolia, incluzând puternicele grupuri de *yürük*, şi le-au colonizat de-a lungul principalelor mari drumuri şi în regiunile muntoase înconjurătoare.

Principalele oraşe otomane în Balcani au fost la origine colonii de frontieră de-a lungul principalelor căi de înaintare. Colonii turceşti dens populate au fost întemeiate în regiunile de frontieră ale Traciei, pe valea Mariţei şi Tundzei. Conducătorii locali din zonele învecinate teritoriului otoman în Balcani au acceptat suzeranitatea sultanului otoman, acum stăpânul peninsulei.

Nu e dificil a explica uşurinţa cuceririi otomane în Balcani. Invazia otomană a coincis cu o perioadă de fărâmiţare politică, când mulţi regi, despoţi şi feudali independenţi ai micilor formaţiuni

[1] C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876, p. 309.

politice din Balcani nu au ezitat să caute în afară ajutor în reglementarea propriilor lor dispute locale. În mijlocul anarhiei larg răspândite în Balcani, doar otomanii duceau o politică consecventă şi doar ei posedau puterea militară şi autoritatea centralizată necesare pentru punerea ei în practică. Otomanii aveau un alt mare avantaj în corpurile de *ieniceri*, prima armată permanentă din Europa. Sultanul a organizat corpurile de *ieniceri* din prizonierii de război, după cucerirea oraşului Adrianopole, şi acestea s-au aflat sub comanda sa directă. În acelaşi timp, în fiecare stat balcanic a existat o grupare pregătită a se alia ea înseşi cu ungarii sau cu alţi creştini catolici şi o grupare pregătită să coopereze cu otomanii. În general, aristocraţii, înalţii reprezentanţi al clerului, oamenii de litere şi curtenii priveau către statele creştine vestice pentru ajutor. Populaţiile ortodoxe greceşti s-au opus cu fanatism dominaţiei catolicilor şi tuturor influenţelor catolice; iar otomanii, care au sprijinit aceste grupări în luptele dintre ele, au început curând să-i considere pe creştinii ortodocşi drept vasali. Între 1346 şi 1352 au pătruns în Tracia ca aliaţi al lui Ioan VI Cantacuzino; din nou între 1356 şi 1366, când regele Bulgariei era puternic ameninţat de către bizantini, ungari şi români, aliaţii otomani i-au trimis acestuia întăriri.

Otomanii respectau principiile feudalismului. Ei cereau la început doar un mic tribut anual de la principii vasali, în semn de supunere a lor faţă de statul islamic. Ei cereau mai târziu ca fiul principelui vasal să fie ţinut ca ostatic, ca principele să vină la palat o dată pe an să jure credinţă şi supunere şi ca el să trimită trupe auxiliare în campaniile sultanului. Principii vasali au fost obligaţi să-i considere pe prietenii şi duşmanii sultanului ca pe proprii lor prieteni şi duşmani. Dacă vasalul nu-şi îndeplinea aceste îndatoriri, ţara sa putea fi din nou declarată *Dār ül-harb* – Casă a Războiului, deschisă incursiunilor nemiloase ale *gāzîilor*.

După eşecul papei de a organiza, cu condiţia unirii Bisericii ortodoxe cu Roma, o cruciadă pentru a ajuta Bizanţul şi după fuga dezordonată a principilor sârbi la Chermanon (Cirmen) în 1371, principii balcanici au acceptat unul câte unul suzeranitatea otomană. După această victorie otomană, împăratul bizantin a devenit efectiv un vasal otoman, cu membri ai familiei Paleologilor căutând sprijinul sultanului pentru a păstra tronul Bizanţului. Alţi conducători balcanici au urmat exemplul bizantin.

De-a lungul perioadei de început a înaintării otomane în sud- estul Europei, nici un mare stat nu s-a opus otomanilor, fie în Balcani, fie în Anatolia, şi nici n-au adunat vreo armată cruciată europeană, cu toate că papa a proclamat o cruciadă împotriva otomanilor prin *bula* sa din 25 decembrie 1366. 0 mare flotă sau armată cruciată putea în mod efectiv să ţină în frâu înaintarea otomană. Cel mai puternic rival al lor în acest timp a fost Regatul Ungariei, care a căutat să folosească înaintarea otomană în Balcani pentru a extinde stăpânirea ungară în bazinul Dunării de Jos. Principalul punct slab al otomanilor a fost lipsa unei puteri navale. Statele creştine controlau Dardanelele, punctul de trecere între Rumelia şi Anatolia. În 1366 Amadeo VI de Savoia a cucerit Gallipoli şi în anul următor l-a înapoiat bizantinilor, lăsându-i pe otomani într-o situaţie periculoasă. Forţele otomane din Rumelia au fost izolate de Anatolia până când, în octombrie 1376, Andronic IV a fost de acord să returneze fortăreaţa Gallipoli lui Murăd I, care a asigurat pentru el tronul bizantin.

Expansiunea otomană în Balcani a fost favorizată atât de condiţiile sociale cât şi de cele politice[1]. Cercetări recente au arătat că declinul puterii centrale în Imperiul Bizantin şi în statele sale succesorale din Balcani a fost concomitent cu ascensiunea

[1] H. Inalcık, *L'empire Ottoman,* în „Rapports, The First International Congress of SouthEast European Studies", Sofia, 1969, p. 80–85.

feudalismului. Mănăstirile şi persoanele influente în provincii au dobândit posesiunea pământurilor *pronoia,* mai înainte aflate sub controlul statului, ale căror venituri erau distribuite în cadrul armatei. Prin obţinerea concesiunilor financiare şi legal-juridice din partea statului, ei au transformat aceste pământuri în posesiuni pe viaţă şi au avut posibilitatea să mărească impozitele şi sarcinile feudale percepute de la ţărănime[1].

În regiunile aflate sub administraţia otomană directă, aceste pământuri au ajuns din nou sub controlul statului şi au fost transformate în *timār*-uri sau împărţite către *yaya*-le, în schimbul serviciului militar. Fermierii turci slujeau cu armele. Toate impozitele locale neprescrise în simple reglementări de impozit ale *kānûn-i osmānî* – legea otomană – au fost abolite. Doar hotărârea sultanului putea stabili vreun venit sau privilegiu. Totul avea să fie mai întâi fixat printr-un regulament a cărui ducere la îndeplinire a fost încredinţată *kādî*-ului, acţionând independent de autoritatea locală. Regimul otoman a organizat astfel o administraţie centralizată în locul fărâmiţării feudale şi reglementări generale în locul dărilor şi privilegiilor care erau la discreţia stăpânilor feudali[2]. Pentru ţărănime, noul regim trebuie să fi fost o ameliorare faţă de

[1] G. Ostrogorsky, *Pour l'histoire de là féodalité byzantine* (trad. H. Grégoire şi P. Lemerle), Brussels, 1954; G. Ostrogorsky, *Quelques problèmes d'histoire de là paysannerie byzantine,* Brussels, 1956; P. Charanis, *On the Social and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later,* „Byzantinoslavica", vol. XIX (1959), p. 94–153; D. Angelov, *Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs,* „Byzantinoslavica", vol. XVII, 1956, p. 220–275; D. Angelov, *Zur Frage des Feudalismus auf dem Balkan im XIII bis zum XIV Jhr.,* „Études Historiques à l'Occasion du XIe Congrès International des Sciences Historiques", Stockholm, 1960, Sofia, 1960, p. 107 şi urm.

[2] H. Inalcık, *Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu,* „Belleten", vol. XXIII (1959), p. 575–610 (în turceşte); H. Inalcık, *Çift-resmi,* în *Encyclopaedia of Islâm,* ed. a II-a, vol. II.

cel vechi. Pentru a înţelege superioritatea administraţiei otomane faţă de administraţiile locale balcanice să se compare doar legile otomane cu codul de legi al monarhului sârb Ştefan Duşan. De exemplu, codul lui Duşan obliga pe ţăran să muncească pentru stăpânul său două zile pe săptămână, reglementările otomane obligau *re'āyā*-ua să muncească doar trei zile pe an pe pământul *sipāhî*-ului. Protecţia ţărănimii împotriva exploatării autorităţilor locale a fost un principiu de bază al administraţiei otomane.

În acelaşi timp otomanii au recunoscut oficial Biserica ortodoxă, interzicând, în principiu, Biserica catolică pretutindeni în teritoriile lor. Toţi aceşti factori sunt importanţi în explicarea uşurinţei şi vitezei expansiunii otomane în Balcani şi de ce ţărănimea nu i-a sprijinit pe stăpânii lor în rezistenţa împotriva otomanilor.

Otomanii, cu toate acestea, nu s-au considerat ei înşişi drept adepţi ai vreunei convingeri sociale specifice. Ei ştiau că ducând o politică conciliantă faţă de creştini, puteau mai uşor să-şi extindă stăpânirile şi să-şi sporească sursele de venituri. De asemenea, un aspect al doctrinei lor expansioniste a fost să trateze cu toleranţă nobilimea indigenă şi clasa militară. Cu excepţia celor care se opuneau deschis lor, otomanii luau membri ai clasei militare în propriul lor serviciu, şi astfel în Bulgaria, Serbia, Macedonia şi Tessalia au angajat serviciile a mii de luptători băştinaşi, cunoscuţi cu numele slav de *voynik*. Ei s-au bucurat de uzufructul unei suprafeţe fixe din pământul statului, au fost scutiţi de impozite şi au servit drept combatanţi în armata otomană. Vlahii, nomazi creştini din Serbia, au fost scutiţi de anumite impozite în schimbul serviciului de trupe de frontieră şi participanţi la incursiuni. Otomanii au împărţit timaruri foştilor deţinători de *pronoia* care, în calitate de cavalerişti, au format clasa socială mijlocie, dar în acelaşi timp i-au deposedat de privilegiile lor feudale. Mulţi dintre soldaţii înrolaţi din statele vasale au servit în armata otomană sub comanda propriilor lor principi sau domnitori, fără să fi acceptat

Islamul. Credinţa islamică, în timp, a câştigat din ce în ce mai mulţi prozeliţi, dar la sfârşitul secolului al XV-lea existau posesori de *tımār*-uri ale căror familii au rămas creştine de-a lungul a trei sau patru generaţii. Otomanizarea unei regiuni cucerite nu a fost o transformare bruscă şi radicală, ci o evoluţie graduală[1].

Când, la mijlocul secolului al XIV-lea, otomanii au început seria lor de cuceriri în Balcani, ei fondaseră deja un puternic stat în Anatolia, întins de la Ankara până la Dardanele. După dezintegrarea Imperiului sârbesc al lui Ştefan Duşan şi a Ţaratului Bulgariei, nici un alt stat balcanic nu se putea compara cu statul otoman în întindere şi putere. Înaintările otomane în Europa au fost întotdeauna paralele cu expansiunea teritoriului lor în Asia, o înaintare pe un front urmând unei înaintări pe celălalt front. De-a lungul istoriei lor otomanii au fost atenţi să evite a se lupta simultan pe amândouă fronturile. În timpul perioadei de început, când ei nu controlau Dardanelele, aceasta a fost o problemă de viaţă şi de moarte.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea două puternice state rivalizau cu otmanii în Anatolia: Principatul (*Beylik*-ul) de Eretna, cu capitala sa Sivas, fosta reşedinţă a guvernatorilor mongoli, şi Principatul (*Beylik*-ul) de Karaman, care pe atunci includea Konya, vechea capitală seldjukidă. În 1354 otomanii au cucerit Ankara de la Eretna, dar mereu înfruntau alianţa dintre Eretna şi Karaman. În 1362 Ankara a fost pierdută şi din nou recucerită.

În timpul domniei lui Murād I (1362–1389), un progres în extinderea statului otoman a fost o perspectivă ispititoare pentru *gāzîii* şi coloniştii din Anatolia. Surse contemporane orientale îl descriu pe sultan drept suveran al tuturor principatelor (*beylik*-urilor) de frontieră şi, din acest motiv, otomanii nu au avut

[1] Vezi H. Inalcık, *Ottoman Methods of Conquest*, „Studia Islamica", vol. II (1954), p. 103–129.

mari dificultăţi în anexarea unor părţi importante ale Principatului de Germiyan, cu capitala la Kütahya, şi Hamidili, mai departe către Sud. Cu toate acestea, ei au încercat întotdeauna să legitimeze aceste acte de agresiune, susţinând că au acceptat teritoriul de la Principatul de Germiyan ca parte a dotei prinţului Bāyezîd şi că au cumpărat pământuri în Hamidili. Anexarea Principatului Hamidili ameninţa serios capitala Karaman-ului. Când forţele karamanide au mărşăluit împotriva lor, otomanii au declarat că aceasta era un act de trădare împotriva Războiului Sfânt pe care ei îl desfăşurau, pretinzând că această ofensivă ajuta duşmanii credinţei islamice şi că, de aceea, potrivit *şerîat*-ului, era o îndatorire pioasă să-i elimine pe Karamanizi. Otomanii foloseau în mod frecvent această politică când atacau pe vecinii lor musulmani în Est. Ei au repetat mai târziu aceeaşi acuzaţie împotriva mamelucilor din Egipt, lui Uzun Hasan şi a Safavizilor din Iran, făcând cunoscută aceasta prin *fetvā*-le în întreaga lume islamică.

În 1387, Murād I a întâmpinat atacul karamanid cu forţele cu care au contribuit vasalii săi creştini din Balcani – împăratul bizantin, despotul sârb şi alţi principi sârbi – şi l-a învins în mod decisiv pe rivalul său musulman, a cărui armată era formată în principal din elemente tribale. După această victorie, conducătorii independenţi din Anatolia – Karamanizii, Candarizii din Kastamonu şi o ramură a dinastiei Hamid în Anatolia – l-au recunoscut pe sultanul otoman ca suzeran al lor. Doar *Kādî* Burhāneddîn, care a reinstaurat dinastia de Eretna la Sivas, l-a sfidat pe conducătorul otoman şi a preîntâmpinat expansiunea otomană către Amasya, un important oraş pe drumul mătăsii.

În timp ce problemele anatoliene îl absorbeau pe Murād I, Serbia, Bulgaria şi Bosnia s-au unit împotriva lui în Balcani şi armata otomană a fost învinsă la Pločnik de către bosniaci în 1388; dar o campanie fulgerătoare în acelaşi an a adus Bulgaria dunăreană la supunere. Primăvara următoare, Murād I a trecut în Europa cu

forţele auxiliare trimise de principii vasali şi la 15 iunie 1389 a învins armate unite sârbeşti şi bosniace într-o bătălie aprig disputată pe Câmpia Kosovo. Această victorie a consolidat durabil stăpânirea otomană în Balcani.

Astfel, către 1389 otomanii au pus bazele unui imperiu al principatelor vasale în Balcani şi Anatolia. Totuşi, ar trebui să fie adăugat că acestea s-au folosit de orice ocazie pentru a se răzvrăti împotriva stăpânirii otomane, până la urmă obligându-i pe otomani să înlăture dinastiile locale şi să transforme fiecare principat în provincie administrată direct de ei.

Când s-a răspândit ştirea că un sârb l-a asasinat pe Murād I în bătălia de la Kosovo, conducătorii dinastiilor din Anatolia s-au răsculat. Între 1389 şi 1392, noul sultan Bāyezîd I (1389–1402) a anexat multe dintre principatele anatoliene, numind la conducerea lor robi crescuţi în propriul său palat.

În timp ce Bāyezîd I era ocupat în Anatolia, influenţa otomană în Balcani a decăzut. Ambiţiile Ungariei şi Ţării Româneşti în Bulgaria dunăreană şi în Dobrogea au pus fărâmiţatul Ţarat al Bulgariei într-o situaţie dificilă. Mircea cel Bătrân, domnul Ţării Româneşti, protejat al Ungariei, a ocupat Dobrogea şi Silistra, pe malul drept al Dunării de Jos, în timp ce ungarii au căutat să se stabilească ei înşişi în Vidin. Protecţia otomană, totuşi, nu era o cale de scăpare din aceste pericole. Conducătorul otoman s-a îndreptat spre Balcani şi în 1393 a adus Bulgaria dunăreană sub stăpânire otomană directă, instalându-l pe ţarul bulgar ca principe vasal la Nicopole şi alungându-l pe Mircea cel Bătrân din Silistra şi Dobrogea. Deşi aflându-se în aceeaşi poziţie dificilă de a acţiona ca un stat-tampon între ungari şi otomani, despotul Serbiei nu a suferit aceeaşi soartă. Despotul a depus omagiul către sultan. În acelaşi timp, moartea lui Murād I i-a îmbărbătat pe Paleologii din Bizanţ şi din Morea. Prin promisiunea de unire a celor două biserici,

ei au căutat să-l convingă pe papă să organizeze o cruciadă. În Morea, influenţa veneţiană a atins punctul culminant.

Confruntat cu această situaţie, Bāyezîd I a convocat toţi principii vasali din Balcani, inclusiv pe Paleologi, la Verria în 1394, pentru a reînnoi legăturile lor de vasalitate. În urma retragerii grabnice a Paleologilor, el a blocat Constantinopolul, a ocupat Tessalia şi a trimis *akıncı*-ii în Morea. Altă armată otomană a adus Albania sub stăpânire directă otomană, alungându-i pe conducătorii locali. În 1395 Bāyezîd I a întreprins o campanie până la Slankamen pe Dunăre şi apoi, intrând în Ţara Românească, l-a învins pe Mircea cel Bătrân la Argeş. Înaintând spre Nicopole, Bāyezîd I l-a luat captiv şi l-a executat pe ţarul Şişman al Bulgariei, acuzându-l că ar fi colaborat cu duşmanul. Prin înlăturarea dinastiilor locale, el păşea pe calea creării unui imperiu cu o conducere centralizată, în locul unuia format din state vasale. Prin eliminarea Ţaratului Bulgariei, statul otoman şi-a asumat responsabilitatea directă pentru apărarea regiunii Dunării împotriva Ungariei, însă lăsând-o pe aceasta în situaţia unui şubred stat tampon. Ţara Românească, de asemenea, a fost adusă la statutul de vasal. Cruciada de la Nicopole din 1396 a însemnat punctul culminant al luptei între otomani şi ungari, pentru controlul Dunării de Jos. Veneţia, de asemenea, a fost implicată în lupta pentru Balcani. În acest război, ea a căutat să-şi folosească flota pentru a tăia comunicaţiile dintre Anatolia şi Balcani în Dardanele; pentru cavalerii occidentali, campania a fost pur şi simplu o aventură cruciată, unde armata cruciată a fost catastrofal înfrântă.

Victoria de la Nicopole nu numai că a întărit stăpânirea otomană în Balcani, dar a şi ridicat foarte mult prestigiul otomanilor în lumea islamică. Bāyezîd I, la apogeul carierei sale, a revenit în Anatolia în 1398 şi a anexat Karaman şi principatul lui *Kādî* Burhâneddîn, creând un imperiu centralizat, întinzându-se de la Dunăre la Eufrat. În încercarea de a cuceri Constantinopolul, care

ar fi fost centrul natural pentru acest imperiu, el a intensificat blocada asupra oraşului. În acelaşi timp, în Asia Centrală şi Iran, Timur (1336–1405) a întemeiat un puternic imperiu şi s-a proclamat el însuşi moştenitorul drepturilor de stăpânire ale Ilhanizilor asupra Anatoliei. Sultanul otoman l-a sfidat pe Timur, dar în bătălia de la Ankara, la 28 iulie 1402, a fost înfrânt şi luat prizonier. În timpul bătăliei, cavalerii anatolieni au trecut de partea foştilor lor conducători, care şi-au găsit refugiul la curtea lui Timur. Sub protecţia lui Timur, aceşti foşti suverani şi-au reîntemeiat pretutindeni principatele lor anterior independente. Încercarea lui Bāyezîd I de a realiza un imperiu a sfârşit printr-un eşec. Teritoriul otoman rămas a fost împărţit între fiii lui Bāyezîd I, care au recunoscut suzeranitatea lui Timur. La moartea lui Timur ei au început o intensă luptă pentru stăpânirea întregului teritoriu[1].

[1] Vezi „Bāyezîd I" în *Encyclopaedia of Islâm,* ed. a II-a, vol. I, 1960.

CAPITOLUL AL III-LEA

INTERREGNUM-UL ŞI RESTAURAREA

După înfrângerea de la Ankara, statul otoman putea să se dezintegreze definitiv, dar către 1415 otomanii erau deja capabili să restabilească fosta lor autoritate în Rumelia şi Anatolia. Prin cucerirea Constantinopolului în 1453, ei au realizat ambiţiile imperiale ale lui Bāyezîd I. Problema istorică centrală a perioadei dintre 1402 şi 1453 este a se explica cum Imperiul Otoman a realizat uimitoarea refacere, într-o vreme când războiul civil, invaziile cruciate şi alte crize ameninţau să-l distrugă în totalitate.

Fiul cel mai tânăr al lui Bāyezîd I, Çelebi Mehmed, a întemeiat stăpânirea sa în Anatolia, întâi în Amasya şi apoi în Bursa, căutând să aducă Rumelia şi Edirne (Adrianopole) sub controlul său. Fratele său mai mare, Çelebi Süleymān (1402–1411), guvernând la Edirne, intenţiona să-şi întindă stăpânirea asupra Anatoliei. Amândoi au înţeles că un stat otoman limitat la Rumelia sau la Anatolia nu putea supravieţui. Statele şi conducătorii locali din

Balcani şi Anatolia au jucat un rol negativ în această luptă, încercând să conserve *status quo*-ul stabilit în 1402. Întocmai cum principatele independente din Anatolia s-au reîntemeiat după 1402, aşa la fel în Rumelia conducătorii Bizanţului, Serbiei, Ţării Româneşti şi Albaniei au recâştigat unele dintre ţinuturile lor şi au început să acţioneze independent. În 1403, Çelebi Süleymān a semnat un tratat cu bizantinii, prin care renunţa la unele teritorii de pe litoral, inclusiv oraşul Salonic. Pentru a menţine echilibrul, de-a lungul *interregnum*-ului împăratul bizantin întotdeauna îl sprijinea pe cel mai slab dintre prinţii otomani împotriva celui mai puternic. Când puterea lui Çelebi Mûsā (1411–1413) a devenit de asemenea mare, bizantinii l-au ajutat pe Çelebi Mehmed să treacă în Balcani. Despotul Serbiei, de asemenea, a încheiat o alianţă cu Mehmed, ajutându-l la obţinerea victoriei sale finale. Cu toate acestea, când el a anexat unele dintre principatele anatoliene şi le-a adus pe altele la statutul de vasale, Bizanţul şi principii balcanici au început să-l considere drept o ameninţare. În 1416, Veneţia, Bizanţul şi Ţara Românească au adoptat o astfel de politică agresivă, potrivit căreia statul otoman, reîntregit sub Mehmed I, se găsea din nou în faţa pericolului propriei dezmembrări şi distrugeri.

În timp ce fratele lui Mehmed I, Mustafa, incita Bizanţul şi Ţara Românească să declanşeze o revoltă împotriva primului în Rumelia, la 29 mai 1416 flota veneţiană distrugea forţele navale otomane la Gallipoli. Domnul Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrân, la început l-a sprijinit pe Mustafa şi apoi l-a protejat pe *şeyk*-ul Bedreddîn Mahmûd, care conducea o periculoasă revoltă antiotomană în Anatolia de Vest şi în regiunea Dobrogei şi Deliormanului, la frontiera Rumeliei. Mircea a încercat să obţină stăpânirea acestei regiuni. Çelebi Mehmed l-a forţat pe Mustafa să caute refugiu la bizantini, şi în toamna lui 1416 a înfrânt revolta *şeyk*-ului Bedreddîn Mahmud. El a văzut necesitatea păcii cu

Bizanţul şi a semnat tratatul, potrivit căruia împăratul îl ţine prizonier pe Mustafa, în timp ce din partea sa se angaja să menţină *status quo*-ul. Între timp în Anatolia fiul lui Timur, Şāhrukh, ameninţa pe oricine care intenţiona să răstoarne situaţia pe care tatăl său a stabilit-o, Mehmed I i-a scris lui Şāhrukh, prezentându-se pe el însuşi ca fiind vasalul său credincios şi susţinând că a atacat principatele anatoliene doar din cauză că ele împiedicau ducerea Războiului Sfânt de către el. În Balcani, Mehmed I l-a atacat doar pe Mircea cel Bătrân, respingându-l pe celălalt mal al Dunării, transformând Giurgiu în 1419 într-un avanpost otoman înaintat pe malul stâng al fluviului. După 1416, înţelegând că era prea devreme să restabilească imperiul centralizat al lui Bāyezîd I, Mehmed I a dus o politică de conciliere.

Evenimentele acestei perioade au arătat că familiile anatoliene influente, care au păstrat pământurile ca *vakıf* – fundaţie pioasă – sau *emlāk* – proprietate liberă particulară – şi triburile care formau forţele de luptă, s-au opus administraţiei centralizate a otomanilor. Ele au susţinut împotriva otomanilor fostele dinastii care le garantau propriile lor privilegii. Dinastiile locale din Balcani au fost într-o situaţie asemănătoare. Populaţia zonelor de margine, continuând vechile tradiţii ale statului de frontieră, s-au opus în egală măsură centralizării, susţinând pretendenţii la tronul sultanal şi jucând un rol vital în războaiele civile. În secolul al XV-lea, Dobrogea-Deliorman, cea mai dens populată regiune de frontieră, a devenit un focar de răscoale.

Au existat, cu toate acestea, puternici factori ce au conlucrat în sprijinirea unităţii şi administraţiei centralizate otomane. Cel mai puternic factor a fost sistemul otoman *Kul* (al robilor). În special corpurile de ieniceri, ale căror număr a crescut la 6 000 sau 7 000, dădeau sultanului otoman o superioritate incontestabilă asupra rivalilor săi. În provincii otomanii au creat corpuri ale administratorilor militari de origine robi şi armata de spahii, care

întăreau foarte mult autoritatea centrală pe care ei o reprezentau şi pe care o garanta propriul lor statut. Ţărănimea şi negustorii, de asemenea, au beneficiat mai mult de pe urma administraţiei otomane centralizate decât de pe urma fostelor regimuri feudale. Factorul decisiv a fost imensul prestigiu al sultanului otoman în ochii populaţiei musulmane; el era cel mai mare conducător al Războiului Sfânt, un statut ce aducea importante avantaje morale şi materiale.

Trei ani de criză au urmat morţii lui Mehmed I în 1421. Bizantinii l-au eliberat pe prinţul Mustafa, care era de acord să cedeze acestora Gallipoli. Toată Rumelia l-a recunoscut pe acesta ca sultan. Ienicerii şi *ulemālele* l-au sprijinit pe Murād, fiul de 17 ani al lui Mehmed I, care a urcat pe tron la Bursa, capitala otomană. În 1422 el l-a învins pe unchiul său, care înaintase împotriva lui din Rumelia, în fruntea *beyilor* de frontieră. Murād II a adunat toate forţele sale şi, între 2 iunie şi 6 septembrie 1422, a asediat Constantinopolul, care îl sprijinise pe rivalul său. În legătură cu aceasta, toţi prinţii supuşi din Anatolia s-au revoltat, punând din nou mâna pe toate cuceririle greu dobândite ale lui Mehmed I. Ei l-au instigat pe fratele mai tânăr al lui Murād II, Mustafa, să se revolte şi să încercuiască Bursa. Murād II a ridicat asediul Constantinopolului, l-a învins pe fratele său la 20 februarie 1423 şi i-a pedepsit pe conducătorii anatolieni care l-au incitat pe Mustafa. El a desfiinţat principatele din vestul Anatoliei, cu excepţia acelora ale Candarizilor şi Karamanizilor. Tânărul sultan a rezolvat până acum problemele interne ale statului şi a restabilit situaţia în care acesta era înainte de moartea tatălui său; apoi el şi-a îndreptat atenţia către statele care ameninţau posesiunile sale balcanice.

Ungurii au profitat de situaţia grea a otomanilor pentru a-şi extinde influenţa la Dunărea de Jos, în timp ce veneţienii făceau aceasta pentru a dobândi stăpânirea teritoriilor bizantine. În timpul

asediului Constantinopolului, veneţienii au început negocieri cu bizantinii pentru stăpânirea Salonicului şi Moreei. În vara lui 1423 bizantinii au cedat Salonicul, atunci sub blocadă otomană, Veneţiei. Temându-se de faptul că bizantinii intenţionau de asemenea să cedeze Constantinopolul, otomanii au încheiat o înţelegere cu aceştia. În schimbul unui tribut anual şi a cedării teritoriului luat în 1403, ei consimţeau să nu atace Bizanţul. În acelaşi timp, Murăd II a încheiat pace cu conducătorii anatolieni şi a concentrat toate forţele sale pentru a-i ataca pe veneţieni în Salonic. Războiul cu Veneţia a continuat până la cucerirea otomană a Salonicului în 1430.

În timpul războaielor civile otomane, influenţa ungară a crescut în Ţara Românească şi Serbia, iar în 1427 conflictul asupra succesiunii sârbeşti a izbucnit între ungari şi otomani. George Branković a fost recunoscut ca despot al Serbiei, despotatul devenind un stat tampon între ungarii din Belgrad şi otomanii din Golubac. Cele două părţi au semnat un tratat în 1428.

După cucerirea Salonicului în 1430, otomanii au adoptat o politică mai agresivă în Balcani.

Ei au înţeles cu claritate că teritoriul de la sudul Dunării putea să fie în siguranţă doar dacă se afla sub stăpânirea lor directă şi că ei, din acest motiv, aveau să se opună prin contralovituri pretenţiilor ungare asupra Serbiei şi ale Veneţiei asupra Moreei şi Albaniei.

De vreme ce tratatul cu Ungaria expirase în 1431, ambasadorul lui Sigismund de Luxemburg a pretins ca sultanul să recunoască suzeranitatea regelui Ungariei asupra Bosniei, Serbiei şi Bulgariei dunărene. Fruţin, un pretendent la tronul Bulgariei, s-a refugiat la Sigismund. Prinse între interesele opuse ale Ungariei şi Imperiului Otoman, aceste state-tampon luptau pentru adevărata lor existenţă. Văzând influenţa crescândă a Ungariei în Serbia şi Ţara Românească, după 1434 otomanii au dus o politică de agresiune. Moartea lui Sigismund în 1437 le-a asigurat acestora prilejul

pentru aceasta. În anul următor, armata otomană sub conducerea personală a sultanului a trecut Dunărea şi a înaintat până la Sibiu (Hermannstadt), centrul administrativ al Transilvaniei. Urmând acestui tur de forţă împotriva Ungariei, otomanii au ocupat Despotatul Serbiei, declarându-l provincie otomană în 1439. În 1440 ei au încercat fără succes să-i scoată pe ungari din Belgrad. În 1441 şi 1442 Iancu de Hunedoara a învins forţele rumeliote ce au intrat în Transilvania şi în Ţara Românească, iar în anul următor o armată ungară sub comanda sa a trecut Dunărea şi a înaintat până la Munţii Balcani, creând panică în tabăra otomană. În Anatolia, Karamanizii au trecut la atac şi au ocupat fostul teritoriu al Principatului Hamidili. Murād II a revenit la o politică de pace, semnând un tratat cu Ungaria la Edirne, la 12 iunie 1444. Regele ungar şi despotul Serbiei au ratificat tratatul la Szeged. Otomanii au admis restabilirea Despotatului Serbiei, în timp ce ungarii au convenit să nu treacă Dunărea şi să nu impună pretenţiile lor asupra Bulgariei.

Murād II s-a reîntors în Anatolia şi, prin tratatul de la Yenişehir din vara lui 1444, a cedat regiunile din Hamidili Karamanizilor. Pe această cale el a fost satisfăcut că a asigurat frontierele estice şi vestice ale statului. Bizantinii, cu toate acestea, îl adăposteau pe Orhan, fiul cel mare al lui Bāyezîd I, reprezentând o ameninţare de război civil, ce a provocat o gravă îngrijorare lui Murād II. În 1444, sănătos fiind, el a abdicat în favoarea fiului său Mehmed, sperând ca astfel să-l instaleze pe acesta în siguranţă pe tron. Bizantinii şi papa, nedorind să piardă această ocazie, au încurajat partida războinică din Ungaria. Vladislav, rege al Ungariei şi Poloniei, a considerat tratatul de pace ca fiind nul şi neavenit, şi s-a pregătit de război. Foştii dinaşti locali din toată Rumelia au ridicat armele împotriva otomanilor. Unul dintre aceştia a fost George Kastriotul, cunoscut ca Iskender beg, care a căutat să redobândească moştenirea tatălui său, Ioan Kastriotul, în nordul Albaniei.

Mulţi locuitori din Edirne, intraţi în panică, s-au refugiat în Anatolia. Orhan, eliberat de bizantini, s-a îndreptat spre Dobrogea, unde a început să instige la revoltă. Sultanul de 12 ani, Mehmed II, nu putea să controleze evenimentele. Lupta pentru putere s-a declanşat între marele vizir Çandarlı Halîl şi tutorele sultanului, Zaganos, împreună cu *beylerbey*-ul de Rumelia, Sihābeddîn. Un incendiu în Edirne a distrus mii de case; o armată combinată ungaro-munteană a trecut Dunărea şi mărşăluia prin Bulgaria către capitala otomană; flota veneţiană a blocat Dardanelele. În mijlocul acestei crize, fostul sultan Murād II a fost chemat în Rumelia. Trecând Strâmtorile doar cu foarte mare dificultate, Murād II a întâlnit duşmanul la Varna, la 10 noiembrie 1444. Victoria otomană a hotărât soarta Balcanilor şi a Imperiului Bizantin. Considerându-i pe bizantini responsabili de criză, otomanii au lansat planul unui asalt final împotriva Bizanţului. Sihābeddîn şi Zaganos, doi experimentaţi luptători, au susţinut planul cu tărie, gândindu-se că tânărul sultan va fi incapabil să-şi păstreze tronul în siguranţă. Çandarlı Halîl, care s-a ridicat din rândurile *ulemālelor*, s-a opus acestui plan, temându-se că acesta va slăbi propria sa putere şi va pune din nou statul otoman în serioase dificultăţi.

Politica otomană faţă de Bizanţ a fost astfel strâns legată cu lupta pentru putere. În final, Çandarlı Halîl a pus la cale o revoltă a ienicerilor, a îndepărtat pe Mehmed II şi pe adversarii săi de la putere şi în mai 1446 l-a adus încă o dată pe Murād II la tron.

Murād II şi-a petrecut al doilea sultanat în campanii pentru a supune vasalii balcanici care s-au revoltat în timpul crizei din 1444. El a organizat campanii, în 1446, împotriva despotului Moreei şi, în 1448 şi 1450, împotriva lui Iskender beg. În 1448 el a respins invazia lui Iancu de Hunedoara, după o luptă violentă la Kosovo. Când Murād II a murit la 3 februarie 1451, Imperiul Otoman era pe deplin refăcut după lovitura din 1402.

Murād II a crezut, după cum a făcut-o şi tatăl său Mehmed I, după criza din 1416, că securitatea tronului său depindea de păstrarea *status quo*-ului. Cu toate că Murād II a anexat unele principate în Anatolia de Vest, el a rămas în relaţii de pace cu Karamanizii şi Candarizii şi a fost atent să nu-l provoace pe fiul lui Timur, Şāhrukh. El a realizat repede, totuşi, că această politică de reconciliere punea în pericol stăpânirea otomană în Balcani, unde el a fost forţat să continue lupta. În cursul acestor războaie, otomanii au adoptat repede de la duşmanii lor armele superioare ale Occidentului european – tunurile şi muschetele – şi tactica împrejmuirii taberei lor, din toate cele patru părţi, cu căruţe, o manevră pe care Iancu de Hunedoara a folosit-o cu succes. Otomanii au folosit tunuri mari la asediul Constantinopolului în 1422 şi muschete la Varna în 1444. Războiul cu Veneţia a condus în mod asemănător la dezvoltarea flotei otomane. În 1442 otomanii menţineau 60 de nave la Gallipoli şi o flotă fluvială de 80 la 100 de vase uşoare pe Dunăre. Creşterea puterii flotei otomane i-a forţat pe veneţieni să întărească propria lor flotă[1].

Domnia lui Murād II a fost perioada unei importante dezvoltări economice. Comerţul a luat avânt şi oraşele otomane, precum Bursa şi Edirne, s-au extins considerabil. În 1432, călătorul Bertrandon de la Brocquière nota că venitul anual otoman se ridica la 2 500 000 ducaţi şi că, dacă Murād II folosea toate resursele disponibile, putea uşor să invadeze Europa[2].

Când Murād II a murit (1451), Imperiul Otoman era destul de puternic pentru a permite tânărului Mehmed II şi sfetnicilor săi, Sihābeddîn şi Zaganos, să realizeze planurile lor de cuceriri. Obiectivul principal al lui Mehmed II a fost să refacă imperiul

[1] N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, Paris, 1899, p. 486–488.

[2] Despre Murād II vezi *Islâm Ansiklopedisi*, vol. VII, p. 598–615 (în turceşte).

strămoşului său Bāyezîd I, prin aducerea tuturor regiunilor din Europa de la Sud de Dunăre şi a tuturor regiunilor din Asia de la Vest la Eufrat sub directa stăpânire otomană; dar spre deosebire de străbunicul său, primul său obiectiv a fost să cucerească Constantinopolul. El a realizat că aceasta putea să-i asigure prestigiul şi autoritatea necesare să creeze un imperiu. Cu toate că la urcarea pe tron l-a menţinut pe Çandarlı Halîl în funcţia de mare vizir, puterea reală a trecut în tabăra războiului. După o scurtă campanie împotriva Karamanizilor care, la moartea lui Murād II, s-au revoltat în vara lui 1451, cei din tabăra războiului au început pregătirile pentru cucerirea Constantinopolului.

CAPITOLUL AL IV-LEA

DEFINITIVA FONDARE A IMPERIULUI OTOMAN, 1453–1526

Pentru o jumătate de secol după invazia lui Timur, Imperiul Bizantin a fost capabil, prin manipularea pretendenţilor otomani şi prin ameninţarea cruciadelor, să reziste împotriva otomanilor. Pe când Mehmed II ataca Principatul Karaman, ambasadorii bizantini au fost capabili să obţină câteva concesii prin ameninţarea de a-l elibera pe pretendentul Orhan. La 12 decembrie 1452 prima ceremonie, celebrată conform cu înţelegerea asupra unităţii Bisericilor, a fost ţinută în Hagia Sofia, în prezenţa împăratului Constantin XI Dragases; aceasta a fost mai mult decât orice o demonstraţie a unităţii împotriva otomanilor.

Motive externe, precum şi interne l-au silit pe Mehmed al II-lea să cucerească oraşul cât mai curând posibil. Pentru a contracara suspiciunile lor, Çandarlı Halîl a semnat tratate cu Ungaria şi Veneţia. Până când Veneţia îşi trimitea flota, în mai 1453, timpul

trecea repede. Înaintea începerii asediului asupra oraşului, Cuceritorul a obţinut controlul asupra Bosforului, prin construirea fortăreţei Rumeli Hisarı pe ţărmul european, faţă în faţă cu Anadolu Hisarı, fortăreaţa pe care a construit-o străbunicul său, Bāyezîd I. Asediul Constantinopolului a durat 54 de zile, de la 6 aprilie la 29 mai 1453. Forţele de apărare numărau circa 8 500 de oameni; armata regulată otomană număra nu mai puţin de 50 000 de oameni. Cuceritorul a bombardat oraşul cu tunurile, cele mai mari ce-au fost văzute până atunci. Distrugerea zidurilor oraşului, cele mai puternice fortificaţii ale evului mediu, a fost o victorie pentru aceste moderne arme. Izvoarele otomane şi occidentale sunt de acord că otomanii au pătruns în oraş, în urma unui asalt general, printr-o spărtură în ziduri deschisă cu tunul. O companie a mercenarilor genovezi constituia forţa regulată principală a apărătorilor, iar când comandantul genovez Giustiniani Longo a fost rănit şi s-a refugiat pe corabia sa, moralul apărătorilor s-a prăbuşit. *Bailo* veneţian şi pretendentul otoman Orhan au luat parte la apărarea zidurilor.

În timpul asediului, multe din trupele greceşti aflate în solda împăratului s-au întors acasă, iar neînţelegerea a izbucnit între italieni şi grecii locali.

În tabăra otomană continua disputa între Çandarlı Halîl, care susţinea că asediul nu va fi încununat de succes şi că ar trebui ridicat imediat, şi sultan şi partida militară–războinică, al cărei viitor depindea de succesul asediului. Conflictul a devenit deschis în consiliul de război, ţinut când au sosit ştiri că Veneţia şi Ungaria îşi mobilizau forţele. Când împăratul bizantin a refuzat să capituleze, otomanii au planificat un asalt final pentru 29 mai. Zaganos a organizat pregătirile pentru atac. În dimineaţa zilei de 29 mai, învingând întreaga rezistenţă, armata otomană a intrat în oraş printr-o spărtură în zid. Sultanul nu a dorit jefuirea viitoarei sale capitale, dar legea religioasă l-a obligat să permită trei zile de pradă. Oraşul a fost cucerit prin forţă şi, de aceea, potrivit

şerîat-ului, bunurile mobile erau prada legală a luptătorilor şi populaţia putea fi legal robită. În prima zi a cuceririi, Mehmed II a intrat în oraş cu *ālāy* (alai), a oprit jefuirea şi a mers la Hagia Sofia şi s-a rugat. El a transformat biserica în moschee şi a declarat că „de acum încolo capitala mea este Istanbul"[1].

Tânărul cuceritor stătea acum pe tronul împăraţilor. Cuceririle sale în Războiul Sfânt le-au întrecut pe acelea ale tuturor altor suverani musulmani şi a văzut în el însuşi o autoritate nelimitată. Imediat după cucerire, Çandarlı Halîl a fost arestat, acuzat de trădare şi executat, lăsând puterea în mâinile rivalilor săi. Pentru a înăbuşi pretenţiile rivale la tron, deoarece au primejduit unitatea imperiului pentru o jumătate de secol, Mehmed Cuceritorul l-a găsit şi l-a executat pe Orhan şi l-a strangulat pe fratele său mai tânăr, Ahmed.

În următorul sfert de veac, Cuceritorul a întreprins campanii militare una după alta, punând bazele unui imperiu centralizat în Rumelia şi Anatolia. Nici o dovadă nu susţine supoziţia că cuceririle sale urmau un plan prestabilit, dar el a pretins a fi stăpânul legitim al tuturor fostelor teritorii ale Imperiului Roman de Răsărit, deoarece el deţinea acum tronul bizantin. Pius II a susţinut că, pentru ca pretenţia lui Mehmed II să fie legitimă, el trebuie de asemenea să fie creştin[2]. Potrivit cronicarului contemporan Ibn Kemāl, Cuceritorul a adoptat principiul executării oricărui grec de sânge imperial cu pretenţii la puterea supremă.

---

[1] Pentru asediul Constantinopolelui vezi S. Runciman, *The Fall of Constantinople*, Cambridge, 1965 (*Căderea Constantinopolului*, traducere, note, postfaţă şi îngrijire ştiinţifică de Alexandru Elian, ed. I. 1971, ed. II, 1991, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 302 p. – n. D.P).

[2] Franz Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, Münich, 1953, p. 212–213.

Mehmed II a înţeles pe deplin importanţa strategică a Istanbulului, crezând că dacă îşi ancora flota la Istanbul, putea să stăpânească lumea[1].

Exact cum el a blocat Bosforul în 1452 prin construirea fortăreţei de la Rumeli Hisarı, la fel în 1463 a adus Dardanelele sub controlul său prin construirea a două fortăreţe la Çanakkale, pe amândouă malurile Strâmtorilor. Prin fortificarea Insulei Bozcaada (Tenedos), Mehmed II a întărit suplimentar acest sistem de apărare ce proteja Istanbulul şi Strâmtorile de un atac şi asigura comunicaţiile între Anatolia şi Rumelia. În anii 1470 flota de război a sporit de la 30 la 92 de galere.

În 1454 flota otomană a navigat în Marea Neagră, silind toate statele de pe ţărmurile sale – coloniile genoveze, Imperiul Comnenilor din Trebizonda şi Moldova să plătească tribut drept recunoaştere a suzeranităţii otomane.

Otomanii au considerat Dunărea ca fiind frontiera nordică naturală a imperiului. A devenit politica Cuceritorului să împiedice oricare stat străin să pătrundă el însuşi în Peninsula Balcanică de la Sud de Dunăre şi să anexeze orice teritoriu ce era deja un punct de sprijin străin acolo; aceasta a devenit evidentă prin cucerirea Moreei în 1460, Albaniei de Nord în 1464–1479 şi Bosniei în 1463. Deoarece a fost întotdeauna un pericol faptul că dinastiile şi conducerile locale puteau colabora cu duşmanul în caz de invazie, Mehmed II a căutat să înlăture toţi dinaştii locali din Balcani prin destituirea lor şi acordarea unei rente sau prin trimiterea lor în zone îndepărtate ca guvernatori. După cucerirea Moreei, de exemplu, el a dat lui Dimitrie Paleologul o rentă de 300 000 akcele. Mehmed I a eliminat definitiv, mai târziu, pe Comnenii din Trebizonda şi pe regele Bosniei, pe care îi considera periculoşi.

[1] Zorzi Dolfin, *Assiedo e presa di Constantinopli nell'anno 1453*, Münich, 1868, cap. 20.

Principalul obiectiv al lui Mehmed II în Balcani a fost să submineze influenţa ungară. În 1451 despotul Serbiei, Branković, cu ajutor unguresc a pus stăpânire pe regiunea Kruşevac, extinzând astfel influenţa ungară peste Dunăre, către inima Balcanilor. După cucerirea Constantinopolului, Mehmed II, în patru campanii, a adus Serbia la supunere, anexând-o definitiv în 1459. În 1456, cu toate acestea, ungarii l-au forţat să abandoneze asediul Belgradului. În 1461 domnul Ţării Româneşti, Vlad Ţepeş, a încheiat o alianţă cu ungarii şi i-a atacat pe otomani în zona Dunării. În anul următor Cuceritorul a replicat prin invadarea Ţării Româneşti, detronându-l pe Vlad Ţepeş în favoarea lui Radu cel Frumos şi diminuând ameninţarea ungară. În Balcani, influenţa veneţiană ameninţa supremaţia otomană în Morea şi Albania.

În Morea, lupta a izbucnit între Paleologi, Dimitrie solicitând ajutor de la otomani, iar Toma de la veneţieni. Veneţienii, între timp, au ocupat porturile Argos, Nauplia, Coron şi Modon.

În două campanii, în 1458 şi 1460, Cuceritorul a anexat Despotatul Moreei, unde veneţienii şi otomanii s-au confruntat unii cu alţii în mod direct. În munţii din nordul Albaniei, Iskender beg şi feudalii care s-au alăturat acestuia, cu ajutor de la Veneţia, de la papă şi de la regele Aragonului, au rezistat succesiv otomanilor. Profitând de avantajul situaţiei, veneţienii au ocupat Scutari (Sköder) şi Durazzo (Durrës); dar veneţienii, superiori pe mare, şi otomanii, superiori pe uscat, au evitat orice luptă decisivă. Asediul Salonicului din 1423 până în 1430 a arătat deja cum un conflict putea să se prelungească el însuşi în mod nelimitat. Dar când, cu ajutorul episcopului grec al oraşului, otomanii au ocupat Argos, această luptă intermitentă a devenit un război îndelungat, durând din 1463 până în 1479. Ungarii au reacţionat la invazia lui Mehmed II în Bosnia şi Herţegovina în 1463 prin intrarea în Bosnia şi ocuparea capitalei acesteia, în acelaşi timp semnând un tratat cu Veneţia. Papa i-a îndemnat pe alţi conducători creştini să se alăture alianţei. În Albania

Iskender beg colabora cu Veneţia, în timp ce veneţienii căutau aliaţi în Est. În toamna lui 1463 ei au început negocierile cu conducătorul *Akkoyunlu*, Uzun Hasan, cel mai mare rival al otomanilor în estul Anatoliei. Când a izbucnit lupta pentru tronul Karaman-ului în 1464, Uzun Hasan a intervenit în afacerile Anatoliei Centrale. Cu toate că Mehmed II a ocupat Karaman-ul în 1468, el a fost incapabil să supună un număr de triburi turcomane care trăiau în munţii ce se întindeau către coasta mediteraneeană. Aceste triburi n-au fost subjugate în următorii 50 de ani şi, din când în când, se răsculau în jurul pretendenţilor la tronul Karaman-ului.

După ocuparea Karaman-ului de către otomani, Uzun Hasan a adoptat o politică mai agresivă; prin 1471 problema Karaman-ului a devenit o ameninţare serioasă la adresa puterii otomane. Uzun Hasan, acum stăpân al Iranului ca şi al Anatoliei estice, a devenit un duşman la fel de teribil precum Timur. Uzun Hasan a încheiat alianţă cu veneţienii şi intrând în legătură cu cavalerii de la Rhodos, regele Ciprului şi *bey*-ul de Alanya, a promis să le trimită acestora 30 000 de oameni. El a intenţionat, de asemenea, să stabilească un contact direct cu Veneţia, prin înaintarea către coasta mediteraneeană prin Munţii Taurus, pe atunci controlaţi de către triburile turcomane. Deşi câteva vase veneţiene au debarcat o forţă militară echipată cu arme de foc, Uzun Hasan n-a fost prezent, veneţienii nu i-au putut găsi pe oamenii acestuia. În timp ce o flotă cruciată ataca coastele otomane în 1472, armata lui Uzun Hasan, cu întăriri karamanide, i-a alungat pe otomanii din Karaman şi a înaintat spre Bursa.

Potrivit termenilor tratatului între Uzun Hasan şi Veneţia, Uzun Hasan obţinea toată Anatolia, cu condiţia ca să nu construiască fortăreţe pe linia ţărmului sau să închidă mările navelor veneţiene. Veneţia putea redobândi Morea, Lesbos, Eubeea şi Argos: a fost chiar stipulat că Veneţia ar trebui să ocupe Istanbulul.

Mehmed II a fost stăpân pe situaţie. El a respins invazia lui Uzun Hasan şi a Karamanizilor şi a luat măsuri extraordinare

împotriva lui Uzun Hasan, concentrând o forţă de aproximativ 70 000 de oameni. El a mobilizat, în plus faţă de armata regulată, trupe fără plată dintre supuşii săi musulmani şi creştini şi a luat câte doi oameni din fiecare sat creştin din Balcani. Mehmed II l-a întâlnit pe Uzun Hasan pe Eufrat şi l-a înfrânt zdrobitor în bătălia de la Başkent/Otlukbeli, la 11 august 1473. Speranţele veneţiene s-au spulberat şi Mehmed II a îndreptat ofensiva direct împotriva Veneţiei, asediind Scutari, în Albania, în 1474. În 1478 Mehmed II a venit în persoană să conducă asediul; liniile de comunicaţii veneţiene cu marea au fost tăiate; iar ajutorul promis de Ungaria nu s-a materializat. Potrivit termenilor tratatului de pace din 25 ianuarie 1479, Veneţia preda fortăreaţa Scutari, ceda regiunile pe care le-a pierdut în timpul războiului – Maina în Morea şi insulele Limni şi Eubeea –, înapoia regiunile pe care le-a ocupat; şi se angaja să plătească o compensaţie anuală de 10 000 de ducaţi. Sultanul garanta veneţienilor libertatea comerţului şi permitea ambasadorului veneţian *(bailo)* să rezideze în Istanbul.

Mehmed II a ieşit victorios din aceste războaie. Imperiul său în Rumelia şi Anatolia era mai întins decât cel al lui Bāyezîd I. În Anatolia el a anexat Karaman-ul şi, în 1461, Principatul candarid de Kastamonu, întinzând frontierele imperiului către Eufrat. În Balcani el a fixat Dunărea de la Belgrad la Marea Neagră ca frontieră nordică a imperiului; dar veneţienii continuau să ocupe importante puncte pe coastele Moreei şi Albaniei şi în Marea Egee. Ungarii continuau să ocupe Belgradul şi nordul Bosniei; în Marea Egee, cavalerii de la Rhodos, iar în Marea Neagră şi la Dunărea de Jos, Ştefan cel Mare al Moldovei, sprijinit de Polonia, continuau să ameninţe supremaţia otomană.

Consolidându-şi imperiul în Anatolia şi Rumelia, Mehmed Cuceritorul şi-a îndreptat atenţia în alte părţi. Cavalerii de la Rhodos nu numai că împiedicau accesul său în Marea Mediterană, dar constituiau sub comandă papală o permanentă avangardă

pentru un atac cruciat. În 1480, Mehmed II a trimis o armată împotriva Rhodosului, sub comanda vizirului Mesîh paşa; în acelaşi timp, Gedik Ahmed paşa a navigat din Avlonya (Vlorë), pe coasta albaneză, către Italia de Sud. Mesîh s-a retras, dar Gedik Ahmed a ocupat Otranto la 11 august 1480, stabilind acolo un cap de pod otoman. Gedik Ahmed s-a reîntors în Rumelia pentru a aduna o mare armată destinată invadării Italiei. Papa, pregătindu-se să se refugieze din Roma în Franţa, a chemat toate statele creştine vest-europene să vină în ajutorul său. În primăvara următoare Mehmed II a trecut în Anatolia, în fruntea unei mari armate, dar a murit în amplasamentul celei de-a doua tabere.

Mehmed Cuceritorul a fost adevăratul fondator al Imperiului Otoman. El a fondat un imperiu în Europa şi Asia cu capitala la Istanbul, care avea să rămână nucleul Imperiului Otoman pentru patru secole. El a folosit titlul de „stăpân al celor două regiuni" – Rumelia şi Anatolia – „şi al celor două mări" – Marea Mediterană şi Marea Neagră. El a fost un războinic care a urmărit dominaţia mondială, dar care a fost în acelaşi timp un om al toleranţei şi culturii. El i-a poruncit lui Gennadios Scholaris, pe care l-a numit ca patriarh ortodox, să redacteze un tratat ce să rezume principiile religiei creştine. Reprezentanţi ai *ulemālelor* veneau la palatul său în anumite zile ale săptămânii pentru a-l instrui. El a primit savanţi umanişti şi greci la curtea sa: el l-a invitat pe Gentile Bellini din Veneţia pentru a picta fresce pentru palat şi pentru a picta portretul său. Dar toţi cei care îl situează pe Mehmed II printre suveranii renascentişti contemporani exagerează. El a fost, mai presus de toate, un suveran *gāzî* islamic, a cărui domnie a năzuit să transforme statul său în cel mai puternic imperiu mondial[1].

[1] Pentru Mehmed al II-lea, vezi Franz Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, şi recenzia la aceasta: H. Inalcık, *Mehmed the Conqueror (1432–1481) and His Time*, „Speculum", vol. XXXV–3 (July 1960), p. 408-427.

O teribilă revoltă a ienícerilor, lupta pentru tron între fiii săi, Cem şi Bāyezîd, şi o reacţie generală împotriva măsurilor sale administrative au urmat morţii lui Mehmed II în 1481. Politica sa războinică excesivă a istovit imperiul. El fusese un conducător aspru cu o autoritate nelimitată, dar armata de ieníceri, obosită de campaniile ce continuau chiar şi iarna, s-a revoltat. Pentru a finanţa marile sale acţiuni, Mehmed II a mărit taxele vamale şi unele impozite plătite de ţăranii cu pământ: el a devalorizat în repetate rânduri moneda de argint şi a înăsprit controalele financiare. În sfârşit, el a adus circa 20 000 de sate şi loturi de pământ, anterior deţinute ca *vakıf şi emlāk,* sub controlul statului şi le-a distribuit ca *tımâr*-uri. Această măsură a generat o nemulţumire generală, în special în cadrul familiilor vechi şi influente, printre *ulemāle, şeyh*-i şi *derviş*-i. Cei nemulţumiţi au început o campanie de propagandă şi s-au raliat în jurul celui mai mare fiu al lui Mehmed II, Bāyezîd. La moartea lui Mehmed II, ei au instigat la revoltă pe *ieníceri.* Marele vizir al Cuceritorului a fost asasinat şi s-au luat măsuri de a-l aduce pe Bāyezîd la tron. Partizanii lui Bāyezîd puteau conta pe sprijinul lui Gedik Ahmed, idolul ienícerilor; ei l-au atras pe acest foarte mare războinic, aflat în toiul pregătirilor pentru campania în Italia, de partea lui Bāyezîd. Gedik Ahmed l-a învins pe Cem şi l-a adus la tron pe Bāyezîd, dar puterea efectivă rămânea în mâinile lui Gedik Ahmed şi ale socrului său Işāk paşa.

Diverse presiuni l-au forţat pe noul sultan să renunţe la măsurile tatălui său. *Vakıf-urile* au fost restituite, iar *emalāk*-urile ce au fost transformate în *tımār*-uri au redevenit proprietăţi private; dar reacţia nu s-a limitat la viaţa socială şi politică. O puternică facţiune a cerut reintroducerea *şerîat*-ului în toate sferele vieţii, proclamându-l pe noul sultan drept campion al justiţiei şi *şerîat*-ului. Aceasta a fost în vremea când frescele lui Bellini au fost desprinse de pe pereţi şi vândute în bazar. Unele persoane susţineau chiar

că Mehmed II a mers prea departe cu cuceririle sale şi îl sfătuiau pe noul sultan să se întoarcă la politica lui Murād II.

Gedik Ahmed paşa, cu toate acestea, intenţiona să continue atacul împotriva lumii creştine occidentale şi îl critica pe noul sultan. Bāyezîd II a organizat asasinarea lui Gedik Ahmed paşa şi demiterea socrului său Işāk paşa. Tovarăşii de arme al lui Gedik Ahmed s-au predat deja, la Otranto, la 11 septembrie 1481, unii dintre ei intrând chiar ca mercenari în serviciul unor principi italieni. Pentru a linişti trupele şi a institui propria sa autoritate, Bāyezîd II a condus o campanie împotriva Moldovei, pe care Mehmed II nu a supus-o niciodată pe deplin. Bāyezîd II a câştigat o victorie strălucitoare, cucerind Cetatea Albă (Akkerman) şi Chilia în 1484. O campanie lungă şi istovitoare împotriva sultanului mameluc, stăpânul Egiptului şi Siriei, şi cel mai respectat suveran în lumea islamică, a urmat victoriei în Modova. Mamelucii revendicau suveranitatea asupra Anatoliei de Sud, considerându-se ei înşişi ca suzerani nu numai ai principatului turcoman de Dûlkādir ci, de asemenea, şi ai *Akkoyunlu*-ilor şi *Karamanizilor.* Rivalitatea dintre otomani şi mameluci a început cu cucerirea otomană a Karaman-ului în 1468 şi s-a declanşat din nou când otomanii au încercat să-şi extindă influenţa asupra principatului de Dûlkādir. Cuceritorul a fost cel mai mare *gāzî,* otomanii aveau prioritate în lumea islâmică şi în consecinţă o pretenţie sporită asupra acestor principate-tampon de la frontiera lor. E posibil ca expediţia anatoliană neîncheiată a lui Mehmed II (1481) să fi urmărit să-i supună pe mameluci.

După înfrângerea sa de către Bāyezîd II în 1481, Cem s-a refugiat în Egipt, dar în 1482 a intrat în Anatolia cu ajutor mameluc şi războiul civil a izbucnit din nou. Bāyezîd II l-a învins pe Cem şi acesta s-a refugiat în Rhodos. În 1485 Bāyezîd II a deschis din nou ostilităţile împotriva mamelucilor, dar nu cu rezultate decisive. Până în 1491 şase mari campanii au istovit ambele părţi şi ele au semnat

un tratat ce confirma situaţia anterioară războiului. Această lipsă a succesului l-a determinat pe Bāyezîd II să reformeze armata sa şi să o modernizeze prin creşterea numărului armelor de foc.

Politica internă şi externă a lui Bāyezîd II a fost prudentă şi conciliatorie, o atitudine dictată de faptul că la un ordin de la papă, cavalerii de la Rhodos puteau să dezlănţuie un război civil prin eliberarea lui Cem, pretendent la tronul otoman. Bāyezîd II a plătit întâi cavalerilor şi apoi papei 45 000 de ducaţi anual pentru a-l ţine prizonier pe Cem.

După moartea lui Cem la 25 februarie 1495, politica europeană a lui Bāyezîd II a devenit mai puţin prudentă şi el a declarat război Veneţiei. În alianţă cu Veneţia, Ungaria a atacat Serbia, dar în Morea otomanii au pus stăpânire pe porturile veneţiene Lepanto, Modon şi Coron. Războiul cu Veneţia din 1499 – 1502 a arătat că flota otomană putea acum să sfideze Veneţia în largul mărilor. În timpul războiului, otomanii au construit două vase de război de 1 800 tone – deplasament, cele mai mari cunoscute.

Imperiul Otoman a ajuns în acest timp să joace un rol în politica europeană. În războaiele italiene, orice stat învins ameninţa, ca un ultim mijloc, că va solicita ajutor otoman împotriva duşmanului său. Otomanii s-au situat de partea Milanului şi Neapolelui împotriva alianţei franco-veneţiene. Bāyezîd II a promis să trimită o armată de 25 000 de oameni pentru a-i sprijini pe napolitani, dar dorea Otranto în schimb. Rolul otomanilor în luptele europene a devenit din ce în ce mai important.

În anii următori lui 1500 administraţia indulgentă a lui Bāyezîd II a încurajat elementele nemulţumite din Anatolia – vechile familii proprietare de pământ, foştii soldaţi care şi-au pierdut mijloacele de trai şi, în special, grupurile nomade – să se revolte împotriva autorităţii otomane. Puternicele grupuri turcomane din stepele Anatoliei Centrale, din Munţii Taurus şi din ţinuturile înalte ale Tokatului şi Sivasului s-au opus tendinţei de centralizare a

administraţiei otomane. În încercarea de a proteja populaţia sedentară şi de a menţine veniturile acesteia din agricultură, administraţia otomană a căutat să aducă aceste triburi sub controlul el, înregistrându-le în registrele sale cadastrale şi supunându-le la o impozitare sistematică. Regimul otoman era incompatibil cu economia nomadă şi cu legea tribală cutumiară. Triburile aderau cu fanatism la ordinele de *derviş*-i care profesau o formă de islamism profund modificată prin obiceiuri tribale şi credinţe şamaniste, în timp ce regimul otoman susţinea cauza ortodoxiei *sunnî*-te. Triburile îmbrăcau aspiraţiile lor sociale şi politice antiotomane în veşmintele credinţei religioase heterodoxe, devenind cunoscuţi drept *kızılbāş* – cap roşu – de la învelitoarea roşie a capului pe care aceştia o purtau.

Turcomani ca aceştia au format bazele Statului *Akkoyunlu* în Anatolia de Est şi, după victoria sa asupra lui Uzun Hasan în 1473, Mehmed Cuceritorul i-a reprimat fără milă. Către 1500, Ismaîl Safavî, descendentul unei familii de *şeyh*-i din Ardabil şi rudă de sânge cu Uzun Hasan, a smuls puterea de la conducătorii *Akkoyunlu* în Anatolia de Est, Azerbaidjan şi Iran. În calitate de conducător al ordinului religios heterodox, el şi-a întins influenţa asupra tuturor turcomanilor anatolieni. Trimişii săi îi predicau cauza peste tot în Anatolia şi chiar în Rumelia. Mii de supuşi otomani îl urmau pe Ismaîl Safavî şi el a devenit conducătorul religios şi politic al tuturor turcomanilor. Pentru conducerea otomană mişcarea *kızılbāş* a devenit mai mult decât o problemă internă.

Precum Timur şi Uzun Hasan înaintea lui, Ismaîl Safavî a declarat că voia să facă Anatolia parte a Imperiului său iranian. Otomanii, astfel ameninţaţi în Est, au căutat să încheie războiul cu Veneţia. Ismaîl a solicitat mai târziu o alianţă cu Veneţia, făcând o cerere specială pentru artilerie. Bāyezîd II a adoptat o atitudine conciliatorie faţă de provocarea lui Ismaîl, dar în 1511, în ultimii

ani al domniei sale, când prinţii otomani erau în conflict pentru tron, *kızılbāş*-ii din regiunile înalte ale Anatoliei de Vest s-au revoltat, adunându-se în jurul unuia dintre trimişii lui Ismaîl. Arzând şi distrugând totul în calea lor, ei s-au îndreptat spre Bursa. Merită să se consemneze că spahiii, deposedaţi de fostele lor timaruri, s-au revoltat.

Era clar că sultanul bătrân şi bolnav nu putea mult timp să controleze situaţia. Prinţul Selîm, care de la început a cerut o acţiune viguroasă împotriva lui Ismaîl Safavî, a câştigat sprijinul ienícerilor şi la 24 aprilie 1512 1-a forţat pe tatăl său să abdice.

Domnia lui Bāyezîd II a fost perioada unei mari dezvoltări economice în condiţii de stabilitate şi securitate. Edirne şi Bursa au continuat să se dezvolte cu rapiditate, asumându-şi, cu moscheiele, *kārvānsarāy*-urile (caravanseraiurile) şi alte mari construcţii ale lor, reputaţia unor oraşe imperiale. Cronicarul contemporan Ibn Kemāl declara că Bāyezîd II nu a fost un mare cuceritor, precum tatăl său, ci mai degrabă el a consolidat cuceririle domniei tatălui său.

Această perioadă de dezvoltare economică a creat condiţiile necesare pentru marile cuceriri ale lui Selîm I şi Süleymān I. Bāyezîd II a modernizat de asemenea armata şi flota otomană; s-a practicat pe scară largă folosirea armelor de foc, care au permis lui Selîm I să câştige victoriile sale decisive împotriva lui Ismaîl în Iran şi împotriva mamelucilor în Egipt[1].

Selîm I (1512–1520) i-a eliminat unul câte unul pe fraţii săi, care îi erau rivali la tron. El a întemniţat şi executat circa 40 000 de partizani de-ai lui Şah Ismaîl în Anatolia şi în plus l-a atacat pe însuşi Ismaîl, învinuindu-l ca fiind un *şiit* eretic. Ismaîl a replicat

[1] Despre politica externă a lui Bāyezîd II vezi S.N. Fisher, *The Foreign Relations of Turkey, 1481–1512*, Urbana, 1948; H. Sohrweide, *Der Sieg der Safeviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schüten Anatoliens im 16. Jahrundert, „Der Islâm"*, vol. 41 (1965).

precum a făcut Uzun Hasan, reamintindu-i lui Selîm I de Timur. Selîm I a ajuns din urmă armata lui Isamîl în Anatolia de Est şi a câştigat o victorie decisivă la Çaldıran, la 23 august 1514. Această victorie a atenuat temporar ameninţarea *kızılbāş* şi i-a permis lui Selîm I să anexeze la Imperiul Otoman regiunea muntoasă de la Erzurum la Diyarbekir. În 1516–1517 dinastiile locale şi conducătorii tribali din această arie geografică au recunoscut sezeranitatea otomană.

Anatolia era acum asigurată împotriva unei invazii dinspre Est şi căile de comunicaţii spre Azerbaidjan, spre Caucaz şi spre Bagdad erau deschise otomanilor. Dar în acelaşi timp, triburile turcomane din Anatolia, în special din Anatolia de Est, au început o migrare în masă către Iran şi Azerbaidjan, unde au servit ca forţă principală în armatele safavîde.

Invazia lui Selîm I în Principatul Dûlkādir, în anul următor, 1515, a făcut inevitabil conflictul cu mamelucii din Egipt. Suveranii mameluci, o castă militară descinzând din robii turci şi circasieni, care au stăpânit Egiptul şi Siria două secole şi jumătate, erau în acest timp puternic presaţi în Sud de către portughezi şi solicitau ajutor naval de la otomani.

Întreaga lume arabă, alarmată de atacurile portugheze în Marea Roşie, şi-a pus speranţele în sultanul otoman, mare suveran *gāzî*. În 1516, Şeriful de Mekke/Mekka, descendent al Profetului Muhammad, a propus să se trimită o delegaţie la Selîm I. Al-Ghawrî, sultanul mameluc, a împiedicat aceasta, dar se pare că în acel timp ţările arabe erau pregătite să accepte stăpânirea otomană şi, când Selîm I se îndrepta împotriva mamelucilor, el făcea cunoscut arabilor că venea să-i elibereze de sub jugul mameluc şi să apere lumea islamică.

Selîm I s-a îndreptat întâi împotriva Alepului. Guvernatorul oraşului şi populaţia au fugit la otomani şi, la 24 august 1516, Selîm I a distrus armata lui Al-Ghawrî la Marj Dābik. Sultanul mameluc a murit pe câmpul de luptă. În marea moscheie din Alep, în prezenţa califului Al-Mutawakkil, Selîm I a primit titlul de

„servitor al oraşelor Mekka şi Medina" (Sultanii mameluci purtau titlul de „Protector al oraşelor Mekka şi Medina"). Armata otomană a învins rezistenţa forţelor mameluce rămase şi a ocupat Damascul şi Ierusalimul.

În Egipt, Tuman Bay, care s-a proclamat el însuşi sultan, a refuzat să se supună otomanilor. După care, Selîm I a traversat deşertul Sinai cu armata sa, făcând cunoscut că voia să acorde amnistie poporului şi ţărănimii din Egipt şi că expediţia lui era îndreptată doar împotriva mamelucilor. Tuman Bay, învins în bătălia de la Reydaniyya, la 22 ianuarie 1517, dorea să continue rezistenţa prin metode de *gherilă,* dar a fost prins şi executat. Imediat după aceea, la 17 iulie 1517, Şeriful de Mekka a trimis lui Selîm I cheile Oraşelor Sfinte Mekka şi Medina şi a anunţat supunerea sa. Siria, Egiptul şi Hejazul au recunoscut acum suveranitatea otomană şi în acelaşi timp Selîm I a emis pretenţii asupra unor părţi din Yemen. Numindu-l pe Hayra Bay, fostul guvernator mameluc al Alepului, drept guvernator al Egiptului, Selîm I s-a reîntors la Istanbul.

Anexarea ţărilor arabe, şi în special a Oraşelor Sfinte Mekka şi Medina, la Imperiul Otoman marchează începutul unei noi ere. Imperiul Otoman nu mai era un stat de frontieră ci un califat islamic, iar sultanii otomani se considerau acum ei înşişi protectori nu numai ai frontierelor ci ai întregii lumi islamice. Avantajele politice ale acestui concept al statului au devenit clare în timpul domniei succesorului lui Selîm I.

Un rezultat al noii conştiinţe a suveranilor otomani a fost ridicarea legii religioase a Islamului la o poziţie de primă importanţă în administraţia statului. O consecinţă de importanţă egală a cuceririlor lui Selîm I a fost că otomanii controlau acum cele mai bogate centre ale lumii în comerţul de tranzit. Veniturile statului otoman s-au dublat, iar cu aceste resurse Süleymān I (1520–1566) a fost capabil să susţină planurile sale de cuceriri mondiale.

CAPITOLUL AL V-LEA

STATUL OTOMAN CA PUTERE MONDIALĂ, 1526–1596

Până în 1596 nu a existat problemă de politică internaţională care să nu-i implice, într-un fel sau altul, pe otomani.

În 1519 habsburgul Carol V şi Francisc I al Franţei au fost candidaţi la coroana Sfântului Imperiu Roman de naţiune germană, şi amândoi promiteau să mobilizeze toate forţele Europei împotriva otomanilor. Principii electori l-au considerat pe Carol V mai potrivit pentru responsabilitatea coroanei şi, imediat după alegere, în martie 1521, aceşti doi conducători europeni au fost în război unul împotriva celuilalt. Europa, spre marele avantaj al otomanilor, era divizată, iar Süleymān I a ales această perioadă pentru a se îndrepta împotriva Belgradului, poarta spre Europa Centrală. Belgradul a căzut la 29 august 1521. La 21 ianuarie 1522 el a ocupat Rhodosul, cheia spre Mediterana de Est, de la cavalerii Sf. Ioan.

Când Carol V l-a luat pe Francisc I prizonier la Pavia, în 1525, francezul, ca ultimă şansă, a solicitat ajutor de la otomani. Francisc I l-a informat mai târziu pe ambasadorul veneţian că el considera Imperiul Otoman ca singura putere capabilă să garanteze existenţa statelor europene împotriva lui Carol V. Otomanii, de asemenea, au considerat alianţa cu Franţa ca un mijloc de prevenire a unei Europe dominată de o singură putere. Ambasadorul lui Francisc I i-a declarat sultanului, în februarie 1526, că dacă Francisc I accepta condiţiile lui Carol V, sfântul împărat roman ar fi devenit „stăpânul lumii".

În anul următor Süleymān I a înaintat împotriva Ungariei cu o mare armată. Victoria otomană de la Mohács, la 28 august 1526, şi ocuparea Budei, îi ameninţau pe Habsburgi din spate. Otomanii s-au retras din Ungaria, ocupând doar Sremul, iar dieta ungară l-a ales pe Ioan Zápolya ca rege. La început otomanii intenţionau să transforme Ungaria într-un stat vasal, precum Moldova, deoarece a fost considerat prea dificil şi prea costisitor să se introducă stăpânirea otomană directă într-o ţară în întregime străină, pe partea îndepărtată a Dunării. Dar partizanii ungari ai Habsburgilor l-au ales pe arhiducele Ferdinand, fratele lui Carol V, rege al Ungariei, şi în anul următor (1527) au ocupat Buda şi l-au alungat pe Zápolya. Süleymān I a invadat din nou Ungaria şi la 8 septembrie 1529 l-a întronat din nou pe Zápolya, la Buda, ca vasal otoman. Zápolya s-a angajat să plătească un tribut anual şi să accepte o garnizoană de ieniceri în fortăreaţă. Deşi sezonul de campanie a trecut, Süleymān I a continuat înaintarea până la Viena, capitala habsburgică. După un asediu de trei săptămâni, el s-a retras.

În 1531 Ferdinand a intrat din nou în Ungaria şi a asediat Buda. În anul următor, 1532, Süleymān I a replicat prin conducerea unei mari armate în Ungaria şi prin pătrunderea spre fortăreaţa Güns, la circa 60 de mile (=circa 96 km) depărtare de Viena, unde a sperat

să-l forţeze pe Carol V să dea o luptă directă. În acea perioadă, amiralul lui Carol V, Andrea Doria, a ocupat Coron în Morea de la otomani. Realizând că Andrea Doria a deschis acum un front secundar în Marea Mediterană, sultanul a plasat toate forţele navale otomane sub comanda faimosului corsar turc şi cuceritor al Algeriei, Hayreddîn Barbarossa, numindu-l *kapudān-i deryā* –„căpitanul mării"– mare amiral – cu ordinul de a coopera cu francezii. Din 1531 francezii au încercat să-l convingă pe sultan să atace Italia, iar acum ei solicitau o alianţă formală. În 1536 această alianţă a fost încheiată. Sultanul a fost dispus să garanteze francezilor, ca o naţiune prietenă, libertatea comerţului în interiorul Imperiului Otoman[1]. Ambasadorii au stabilit verbal detaliile politice şi militare ale alianţei şi ambele părţi le-au ţinut în secret. Alianţa lui Francisc I cu otomanii a oferit rivalului său, Carol V, un bogat material pentru propaganda în lumea creştină occidentală. Insistenţa franceză l-a convins pe Süleymān I că putea să poarte un război cu un sfârşit încununat de succes doar prin atacarea lui Carol V în Italia. Francezii urmau să invadeze Italia de Nord, iar otomanii Italia de Sud. În 1537 Süleymān I şi-a condus armata la Valona în Albania şi a asediat porturile veneţiene din Albania şi din Insula Corfu, unde flota franceză i-a sprijinit pe otomani. Cu toate acestea, în anul următor, 1538, francezii au încheiat pace cu Carol V. Francisc I a dorit să profite de presiunea otomană, prin ocuparea

[1] Selîm I a confirmat capitulaţiile acordate de sultanii mameluci consulilor catalan şi francez în Egipt în 1517. Süleymān I le-a reînnoit la urcarea sa pe tron. Capitulaţiile ce au fost negociate între Ibrahîm paşa, marele vizir, şi J. de la Forest, solul lui Francisc I pe lângă sultan, în 1536, nu au fost confirmate de Süleymân I; astfel nu există capitulaţiile din 1536. Primele capitulaţii otomane acordate Franţei s-au ratificat abia în 1569. Vezi Halil Inalcık, *Imtiyāzāt*, în *Encyclopaedia of Islâm*, ed. a II-a, vol. IV.

oraşului Milano, iar când împăratul nu şi-a ţinut angajamentul, el a revenit la politica sa „secretă" de alianţă cu otomanii.

În Marea Mediterană Carol V a ocupat Tunisul în 1535, dar în 1538 Barbarossa a învins la Préveza o flotă cruciată aflată sub comanda lui Andrea Doria, marele amiral otoman rămânând stăpânul incontestabil al Mării Mediterane.

Când Francisc I s-a apropiat din nou de sultan în 1540, el a spus ambasadorilor lui Carol V, veniţi să negocieze un tratat de pace, că era în imposibilitatea de a încheia pacea, doar dacă Carol V înapoia teritoriul stăpânit de francezi în nordul Italiei. A existat o strânsă colaborare între otomani şi francezi, între 1541 şi 1544, când Franţa a înţeles că negocierile de pace nu puteau să-i aducă oraşul Milano.

În 1541 Ioan Zápolya a murit, iar Ferdinand de Habsburg a invadat din nou Ungaria. Süleymān I a intrat încă o dată în Ungaria cu armata sa, de data aceasta aducând ţara sub stăpânirea directă otomană, ca o provincie otomană sub conducerea unui *beylerbey*. El a trimis văduva şi tânărul fiu al lui Ioan Zápolya în Transilvania, care era pe atunci un stat vasal otomanilor. Din 1526 Ferdinand de Habsburg stăpânea o fâşie îngustă din teritoriul ungar în Vest şi Nord faţă de care otomanii, ca „moştenitori" ai tronului ungar, au emis acum pretenţii. În 1543 Süleymān I a intrat din nou în Ungaria cu intenţia de cucerire a acestei regiuni şi în acelaşi timp a trimis o flotă de 110 galere, sub comanda lui Barbarossa, să-l sprijine pe Francisc I. Flota franco-otomană a asediat Nisa şi flotila otomană a iernat în portul francez Toulon. În schimb, un mic detaşament de artilerie francez s-a alăturat armatei otomane în Ungaria. Colaborarea, cu toate acestea, nu a fost prea eficace. Odată cu înrăutăţirea relaţiilor cu Iranul, Süleymān I dorea pace pe frontul din Vest. Ca în 1533, el a încheiat un armistiţiu cu Ferdinand, care îl includea şi pe Carol V. Potrivit acestui tratat, semnat la 1 august 1547, şi în care tratat Süleymān I a introdus Franţa ca parte, Ferdinand de Habsburg păstra fâşia din Ungaria

în continuare în posesiunea sa, în schimbul unui tribut anual de 30 000 de ducaţi.

Trei ani mai târziu, războiul cu Habsburgii a izbucnit din nou, când Ferdinand a încercat să obţină controlul asupra Transilvaniei. Otomanii l-au respins şi în 1552 au întemeiat noul *beylerbeylik* de Timişoara, în Transilvania de Sud-Vest.

Când noul rege Henric II a urcat pe tronul Franţei, el a înţeles necesitatea menţinerii alianţei cu otomanii în lupta împotriva lui Carol V. Alianţa cu Franţa a fost piatra unghiulară a politicii otomane în Europa. Otomanii au găsit de asemenea un aliat natural în Liga de la Schmalkalden a principilor protestanţi germani, care luptau împotriva lui Carol V. La îndemnurile Franţei, Süleymān I s-a adresat principilor lutherani, îndemnându-i printr-o scrisoare să continue colaborarea cu Franţa împotriva papei şi împăratului. Süleymān I i-a asigurat că, dacă armatele otomane pătrundeau în Europa occidentală, el intenţiona să acorde principilor lutherani amnistia. Un recent studiu[1] a arătat că presiunea otomană dintre 1521 şi 1555 i-a forţat pe Habsburgi să garanteze concesii protestanţilor şi a fost un factor în recunoaşterea oficială finală a protestantismului. În scrisoarea sa către protestanţi, Süleymān I a dat de înţeles că îi considera pe aceştia apropiaţi de musulmani, deoarece ultimii de asemenea distrugeau idolii şi se ridicau împotriva papei. Sprijinirea şi protejarea lutheranilor şi calvinilor împotriva catolicismului se dorea a fi cheia de boltă a politicii otomane în Europa. Politica otomană a intenţionat astfel să menţină lipsa de unitate politică în Europa, să-i slăbească pe Habsburgi şi să prevină o cruciadă reunită. Ungaria, sub protecţia otomană, a devenit o

[1] E. Benz, *Vittenberg und Byzanz,* Marburg, 1949; S.A. Fisher-Galaţi, *Ottoman Imperialism and German Protestantism, 1521–1555,* Cambridge, Mass., 1959; K.M. Setton, *Lutheranism and the Turkish Peril,* „Balkan Studies", vol. III–1 (1962), p. 136–165.

citadelă a calvinismului, prin extensiune Europa începând să vorbească de „calvino-turcism". În a doua jumătate a secolului al XVI-lea facţiunea calvinistă franceză a susţinut că alianţa cu otomanii trebuia să fie folosită împotriva Spaniei catolice, iar masacrarea calviniştilor în noaptea Sf. Bartholomeu (august 1572) a înfuriat conducerea otomană.

S-ar cuveni să se adaoge că la început Martin Luther şi aderenţii săi au urmat o linie de conduită pasivă, susţinând că ameninţarea otomană era o pedeapsă de la Dumnezeu, dar când primejdia otomană a început să pună în pericol Germania, lutheranii n-au ezitat să-l sprijine pe Ferdinand de Habsburg cu ajutor militar şi financiar; în schimb, ei au obţinut întotdeauna concesii pentru lutheranism. Intervenţia otomană a fost astfel un important factor nu numai în ascensiunea monarhiilor naţionale, ca în Franţa, dar şi în ascensiunea protestantismului în Europa.

Carol V, urmând exemplul veneţienilor, a intrat în relaţii diplomatice cu Safavizii din Iran, forţându-l pe Süleymān I să evite un conflict cu iranienii, pentru ca să nu trebuiască să lupte simultan în Est şi Vest.

În 1533, cu toate acestea, Şeref *Hān,* un conducător local din Bitlis, în regiunea de frontieră, s-a plasat el însuşi sub protecţia persană; în acelaşi timp, guvernatorul *şāh*-ului din Bagdad a ajuns la o înţelegere cu otomanii şi războiul a devenit inevitabil. Süleymān I a semnat un armistiţiu cu Ferdinand de Habsburg şi s-a îndreptat spre Iran în fruntea armatei sale. În această campanie sultanul otoman a cucerit Tabrizul şi Bagdadul şi a anexat Azerbaidjanul şi Irakul. Dinastii locali din regiunile producătoare de mătase ale Gilanului şi Şirvanului au recunoscut de asemenea suzeranitatea otomană.

În 1538 *emîr*-ul din Basra a oferit otomanilor supunerea sa. Prin dobândirea stăpânirii asupra Golfului Persic, ca şi asupra Mării

Roşii, otomanii controlau toate căile de comunicaţie ce duceau din Orient către India.

Prin 1546 otomanii au transformat Basra în a doua lor bază, după Suez, pentru echiparea flotelor împotriva portughezilor; dar în 1552 o expediţie otomană nu a reuşit să-i înlăture pe portughezi din Insula Ormuz, ce controla Golful Persic.

Când otomanii au reînceput războiul în Europa Centrală, persanii au contraatacat şi Süleymān I, în 1548, pentru a doua oară, a pornit împotriva Iranului. Acest război a durat, cu intermitenţe, şapte ani. Prin tratatul de la Amasya, semnat la 29 mai 1555, Bagdadul a rămas otomanilor.

Aceste acţiuni otomane au dus, la mijlocul secolului al XVI-lea, la un nou sistem al alianţelor între statele ocupând o arie geografică ce se întindea de la Oceanul Atlantic până în Asia Centrală şi până la Oceanul Indian. Pe această cale, sistemul european al echilibrului de forţe s-a extins foarte mult.

La mijlocul secolului al XVI-lea, ţarul rus Ivan IV cel Groaznic, ocupând bazinul fluviului Volga până în Astrahan în Est, ameninţa nu numai pe otomani, dar şi hanatele Asiei Centrale. Otomanii şi uzbecii ieşeau mai puternici împreună. Hanatele Asiei Centrale, incapabile de a stabili legătura cu Orientul Apropiat prin Iran, foloseau în mod obişnuit calea ce trecea prin nordul Mării Caspice şi se îndrepta spre porturile Peninsulei Crimeea. Când ruşii au obţinut controlul asupra acestei căi, hanatele central-asiatice şi, în particular, *hān*-ul Hwarezm-ului (Horezm-ului), au adresat repetate apeluri sultanului otoman să elibereze această cale de pelerinaj şi comercială de sub stăpânirea rusească.

Otomanii nu au privit marea expansiune a Moscovei, care până în anii 1530 era o putere de mâna a doua în Europa de Est, ca un pericol din Nord, şi chiar au sprijinit o alianţă între Moscova şi Hanatul Crimeii împotriva Jagellonilor, care ameninţau suveranitatea otomană în Crimeea. În 1497 ei au garantat moscoviţilor

libertatea comerţului în Imperiul Otoman. Dar când în anii 1530 marele cneaz al Moscovei şi *hān*-ul Crimeei au ajuns la război pentru succesiunea asupra fostelor teritorii ale Hoardei de Aur în bazinul fluviului Volga, *hān*-ul a căutat să-i conştientizeze pe otomani de pericol. Doar la mijlocul secolului al XVI-lea otomanii au realizat că înaintarea rusească ameninţa poziţiile lor în bazinul Mării Negre şi în Caucaz. După ce Ivan IV şi-a luat titlul de ţar în 1547, el a cucerit şi anexat hanatele musulmane din bazinul fluviului Volga – Kazan în 1552 şi Astrahan în 1554–1556 – avansând până la râul Terek în Caucazul de Nord, punând bazele Imperiului Rusesc. În această regiune ţarul a găsit aliaţi printre circasieni şi tătarii *nogay,* în vestul Rusiei, în 1543, Petru Rareş, marele voievod şi domn al Moldovei, a căutat protecţia Moscovei; şi, în sfârşit, în 1559, comandantul de cazaci Dimitraş a încercat să ocupe cetatea Azov, cel mai nordic avanpost al Imperiului Otoman. Ca urmare a acestor succese, Ţaratul Moscovei a succedat Hanatului Hoardei de Aur ca putere de primă clasă în Europa estică, întinzându-şi influenţa în teritoriile otomane din Caucaz şi în regiunea Mării Negre.

Otomanii au fost capabili să-şi întoarcă atenţia către Nord doar după 1565, când războiul cu Habsburgii nu era prea presant. Otomanii au conceput planul îndrăzneţ al transportării unei armate şi flote otomane în amonte pe Don până la locul unde acesta curge cel mai aproape de Volga, unde ei intenţionau să sape un canal între cele două fluvii, permiţând flotei să navigheze în Astrahan, în aval pe Volga. Armata şi flota puteau colabora în alungarea ruşilor din Astrahan, flota intrând apoi în Marea Caspică pentru a sprijini armata otomană în Iran. Planul urmărea astfel să-i alunge pe ruşi din bazinul fluviului Volga şi să încercuiască Iranul. Acest pericol comun a unit cele două puteri. În iarna lui 1568 ţarul a trimis un sol în Iran, propunând o alianţă împotriva otomanilor, iar în acelaşi timp papa Grigore XIII i-a inclus pe ţar şi pe *şāh* în planurile sale

pentru o cruciadă împotriva otomanilor. În 1569 otomanii au încercat să sape canalul, iar asediul Astrahanului a eşuat. Marele vizir Sokollu Mehmed paşa a conceput planul, iar rivalii săi au susţinut acum că Imperiul Otoman ar trebui să-şi concentreze forţele mai degrabă în Marea Mediterană, decât să continue războiul costisitor şi dificil din Nord. Ţarul, din partea sa, ştia că pentru moment nu putea spera să-i provoace pe otomani.

Pentru a-şi păstra poziţia sa în bazinul fluviului Volga, ţarul a adoptat o politică paşnică şi chiar prietenoasă faţă de sultan. Sultanul a lăsat Kazanul şi Astrahanul în mâinile ruşilor, dar a pretins suveranitatea otomană asupra Hanatului Crimeii, regiunilor circasiene şi a Caucazului. Sultanul a pretins ca ruşii să se retragă din aceste regiuni şi să lase deschisă calea de comunicaţie din Asia Centrală către Crimeea. Dar sultanul nu a urmărit această politică consecvent sau energic, deoarece în acest moment el a deschis ostilităţile cu Europa vestică în Marea Mediterană, ocupând Ciprul în 1570 şi suferind o înfrângere zdrobitoare la Lepanto în 1571.

Cu toate că papa a îndemnat Rusia să se alăture Austriei şi Poloniei în atacarea turcilor, ţarul a menţinut pacea. Odată stabilit în bazinul fluviului Volga, politica sa a fost una de temporizare. Ţarul nu a evacuat niciodată fortăreţele pe care le-a construit în Caucazul de Nord.

Conducerea otomană a lăsat lupta împotriva Rusiei în sarcina celor doi vasali ai săi, *hān*-ul Crimeii şi principele Ardealului (Transilvania). Când ţarul a candidat pentru alegerea ca rege al Poloniei în 1572, otomanii l-au sprijinit întâi pe Henric de Valois şi apoi pe vasalul lor Ştefan Báthori, principele Ardealului. Otomanii au reuşit să obţină tronul polon pentru Ştefan Báthori, care apoi a început o luptă aprigă împotriva Moscovei, redobândind toate cuceririle ţarului în vestul Rusiei.

CAPITOLUL AL VI-LEA

DECLINUL IMPERIULUI OTOMAN

Într-o inscripţie datând din 1538, din cetatea Bender, Süleymān Magnificul dădea expresie puterii sale atotcuprinzătoare: „Eu sunt robul lui Allāh iar în stăpânirea acestei lumi sunt sultan. El m-a făcut credincios al profetului Muhammad, sunt iubitor al celui preamilostiv. Bunătatea lui Allāh şi puterea făcătoare de minuni ale lui Muhammad sunt călăuzele mele. În lăcaşuri sfinte, Mekka şi Medina, s-a citit în numele meu *hutbe,* pentru că eu sunt Süleymān. Sunt cel care conduce navele în Marea francilor, în Maghreb şi în India. Sunt *şāh* la Bagdad şi Irak, Cezar de Rum şi sultan al Egiptului. Coroana şi tronul de aur ale craiului unguresc sunt un dar din mila şi generozitatea mea, sunt sultanul acestui umil sclav al meu. Dar când însuşi tulburătorul Petru (Rareş) voievod a fost alungat, potcoava calului meu a ridicat pulbere, sunt cuceritorul ţării Bogdan

[1] M. Guboglu, *Paleografia şi Diplomatica Turco-Osmană,* Bucureşti, 1958, p. 167, facsimilul nr. 7.

(Moldova)"[1]. Dar în ultimii săi ani condiţiile internaţionale au devenit nefavorabile otomanilor, iar încercarea de dominaţie mondială a lui Süleymān I a înregistrat primele sale eşecuri decisive.

Pacea de la Cateau-Cambrésis din 1559 a instituit hegemonia spaniolă în Europa apuseană şi, cum Franţa a fost târâtă în războiul civil religios, ea a încetat să fie principalul aliat al otomanilor în politica europeană. Retragerea din Malta în 1565 şi ultima campanie ungară a lui Süleymān au marcat începutul stagnării înaintării otomane în Europa Centrală şi în Marea Mediterană.

Cucerirea Ciprului în 1570–1571 a fost ultimul mare succes otoman. Cucerirea acestei insule puternic fortificată a necesitat tăierea liniilor de comunicaţie a celei mai puternice flote creştine în Marea Mediterană, transportarea unei mari armate pe insulă şi menţinerea ei acolo. Această victorie, obţinută prin cooperarea armatei terestre cu flota, a fost cea mai mare faptă de arme otomană; dar crearea alianţei creştine în cursul campaniei din Cipru a fost urmarea celor mai mari sentimente de teamă generate de otomani. O puternică flotă aliată, sub comanda lui Don Juan de Austria, a înfrânt flota otomană la Lepanto, la 7 octombrie 1571, în cea mai mare bătălie ce s-a dat vreodată în Marea Mediterană. 438 de vase au luat parte; otomanii au pierdut 200 din cele 230 de vase, iar pierderile de ambele părţi s-au ridicat la 59 000 de oameni. Întreaga Europă a sărbătorit această mare victorie ca fiind sfârşitul pericolului otoman. Spania, Veneţia şi Papalitatea, legate printr-o alianţă de trei ani, au luat în consideraţie chiar un atac direct asupra Istanbulului; dar când aliaţii au navigat către Cipru au întâlnit o flotă otomană de curând construită. În timpul iernii 1571–1572 toate şantierele navale otomane au lucrat neîncetat pentru a înlocui navele distruse la Lepanto. Văzând aceasta, Veneţia a încheiat pace cu otomanii la 7 martie 1573, renunţând la toate drepturile asupra Ciprului şi plătind o uriaşă despăgubire de război.

În sfertul de secol dintre 1578 şi 1606 otomanii au purtat o serie de războaie istovitoare împotriva persanilor în Est şi a Habsburgilor în Europa Centrală. În războaiele cu persanii, otomanii au anexat toate provinciile vestice ale Iranului, din Caucaz până la Nehavend. În 1588, aliatul central-asiatic al otomanilor, *hān*-ul uzbec Abdullāh a invadat Khorasanul. În timpul acestui război, comandantul otoman din Iranul de Vest, Osmān paşa, cu cartierul său general în Derbend, a primit ajutor militar din Crimeea prin stepele nordice şi astfel a încercat să construiască o flotă pe Marea Caspică. Dar atacurile ruseşti din Caucazul nordic asupra întăririlor militare trimise din Crimeea către Iran, cât şi reînnoirea relaţiilor diplomatice ruso-iraniene cauzau otomanilor o considerabilă îngrijorare.

Otomanii au considerat întotdeauna o fâşie îngustă din teritoriul ungar, ocupată continuu de către Habsburgi, ca aparţinând sultanului şi, după pacea cu Iranul din 1590, ei au hotărât să rezolve definitiv această problemă. Incidentele de frontieră au condus cele două Imperii, Otoman şi Habsburgic, la război în 1593.

Acest război, lung şi plin de surprize, a arătat cât de mult condiţiile internaţionale s-au întors împotriva otomanilor. În Est papa a găsit aliaţi puternici pentru austrieci. Moldova, Ţara Românească şi Principatul vasal al Transilvaniei s-au răsculat împotriva otomanilor şi au luptat de partea austriecilor, în timp ce cazacii de pe Nipru au atacat, de asemenea, pe otomani de-a lungul unui întins front, pe uscat şi pe mare. Otomanii au făcut mari eforturi şi armata lor în Ungaria, sub comanda personală a sultanului, a câştigat o mare victorie la Mezökeresztes, la 23–25 octombrie 1596. Dar aceasta nu a avut urmări de durată. Forţele împăratului au continuat să atace, înaintând şi asediind Buda.

În 1599 *şāh*-ul Abbâs cel Mare al Iranului a trimis ambasadori în Europa şi a început negocieri militare şi economice îndreptate împotriva otomanilor. La Viena împăratul a primit delegaţia cu

prietenie. El a informat-o că intenţiona să formeze o alianţă antiotomană cu ruşii şi georgienii în Est şi că a depus eforturi pentru a uni regii creştini ai Europei într-o Cruciadă Sfântă. Imitându-i pe otomani, *şāh*-ul a adăugat armatei sale noi unităţi de robi echipaţi cu arme de foc. În 1603 el a trecut la atac. Otomanii aveau de luptat acum concomitent pe fronturile estic şi vestic, într-o perioadă când frământările civile zguduiau imperiul. *Şah* -ul Abbās şi-a condus trupele din Azerbaidjan şi Caucaz în Anatolia. În această situaţie, conducerea otomană se considera ea însăşi norocoasă să fie capabilă să încheie pace cu Habsburgii şi, prin tratatul de la Zsitvatorok din 1606, aceasta renunţa la toate pretenţiile asupra acelor părţi ale Ungariei aflate în mâinile Habsburgilor, iar austriecii încetau plata tributului anual de 30 000 ducaţi. Războiul a demonstrat astfel otomanilor propria lor slăbiciune militară şi i-a silit să solicite un tratat de pace de mai multe ori, începând din 1595.

Cheltuielile pe care le-au impus războaiele cu Persia şi Austria au fost cauza principală a dezordinii şi neliniştii ce au afectat Imperiul Otoman în această perioadă.

Otomanii nici n-au mai fost capabili, după Lepanto, să păstreze supremaţia lor anterioară în Marea Mediterană. În Europa, Filip II al Spaniei ameninţa poziţia otomană. În Franţa, masacrul din noaptea Sf. Bartholomeu (august 1572) a exterminat pe acei calvini care îi susţineau pe otomani. În Ţările de Jos, spaniolii şi-au intensificat campania împotriva rebelilor, în acelaşi timp intensificându-se presiunea lor împotriva englezilor. În 1580 spaniolii au anexat Regatul Portugaliei şi coloniile acestuia, În pofida armistiţiului încheiat cu Spania în 1578 – o măsură necesară pentru a mobiliza toate resursele imperiului împotriva Iranului – sultanul otoman a trimis scrisori de încurajare olandezilor, a încercat să stabilească relaţii prieteneşti cu englezii prin acordarea de capitulaţii acestora şi a manifestat interes în eforturile de a

restabili Regatul Portugaliei. Distrugerea Armandei spaniole în 1588 a avut importante consecinţe în Marea Mediterană. Cu declinul puterii sale, Spania, marea rivală a Imperiului Otoman, nu mai era capabilă de vaste acţiuni în Marea Mediterană. Dar nu otomanii au fost cei care au beneficiat.

Cu pierderea supremaţiei lor în Marea Mediterană, otomanii au pierdut, de asemenea, controlul asupra provinciilor lor nord-africane. Forţele navale din Tripoli, Tunis şi Alger nu mai formau flotile regulate ale flotelor sultanului, dar au devenit nave corsar acţionând după propria lor iniţiativă. Înfrângerea de la Lepanto a fost semnul pentru creşterea activităţii piratereşti creştine în Estul Mării Mediterane. După 1570 cavalerii de la Malta şi ordinul militar al Sf. Ştefan au început să ameninţe în mod serios traficul otoman în Mediterana de Est. Piraţii englezi şi olandezi s-au alăturat în curând acestora, atacând nu numai corăbiile spaniole, ci şi otomane, iar conducerea otomană putea doar cu dificultate să menţină deschise liniile sale vitale de comunicaţie cu Egiptul şi Siria. La începutul secolului al XVII-lea influenţa mamelucilor locali în Egipt a crescut, subminând administraţia otomană, în timp ce în Liban *emîr*-ul Fakhr al-Dîn a început să acţioneze ca un conducător independent.

Toate acestea arătau că conducerea centrală a pierdut controlul asupra provinciilor îndepărtate.

Un simptom mai puţin neliniştitor al declinului a fost că flota otomană s-a dovedit incapabilă să se împotrivească cu eficacitate cazacilor în Marea Neagră. Din anii 1590 cazacii, coborând pe Nipru în flotilele lor de mici caiace, şi-au intensificat raidurile asupra coastelor Mării Negre. Cu un mare curaj, ei au incendiat oraşul Sinope în 1614 şi Yeniköy în Bosfor în 1625. Între 1637 şi 1642 cazacii au asediat chiar Azovul. Nu era siguranţă pe Marea Neagră, linia de sprijin a economiei otomane, iar comerţul şi porturile acesteia au început să decadă.

Sunt diverse cauze ale declinului puterii navale otomane. Flota otomană în bătălia de la Lepanto era în totalitate compusă din galere, ce erau ineficiente împotriva vaselor înalte ale duşmanului, capabile să tragă puternice salve de bord. Acest nou tip de vas de război a dominat Marea Mediterană, în special odată cu venirea olandezilor şi englezilor, spre sfârşitul secolului al XVI-lea. Sir Thomas Sherley nota că un vas de război englezesc putea să înfrângă zece galere otomane. Flota otomană a adoptat noile vase doar foarte târziu şi doar cu mare greutate. Alt factor esenţial a fost dificultatea de a echipa şi menţine o flotă otomană destul de puternică pentru a face faţă flotelor reunite ale statelor mediteraneene creştine. Impozitele extraordinare percepute pentru a finanţa flota au cauzat nemulţumiri şi tulburări larg răspândite, iar după Lepanto forţele militare provinciale au evitat, din toată puterea lor, să participe la campaniile navale. Imperiul a depăşit, de fapt, posibilităţile sale materiale.

În tot cursul secolului al XVI-lea otomanii s-au luptat cu portughezii în Oceanul Indian şi au fost capabili să-i împiedice pe aceştia să obţină controlul absolut al comerţului între India şi Orient. În Oceanul Indian, după 1580, otomanii au făcut faţă forţelor regelui Spaniei, noul conducător al Portugaliei.

Filip II credea că putea să dea o lovitură fatală otomanilor prin tăierea căilor lor comerciale în Oceanul Indian. Otomanii au încercat a se folosi de dezastrul de care a avut parte regele Portugaliei în bătălia de la Alcazar în 1578 şi o mică flotă otomană a navigat din Suez, ocupând una câte una factoriile portugheze de pe coasta est-africană. În 1585 prinţul de Mombasa a recunoscut suzeranitatea otomană. Dar aceste succese otomane nu au dăinuit. Trimiţând o puternică flotă, spaniolii şi portughezii i-au pedepsit pe conducătorii locali care s-au supus otomanilor şi, confruntându-se cu o forţă portugheză superioară şi cu atacurile negrilor locali, amiralul otoman s-a predat. Proiectul african s-a sfârşit printr-un

eşec. În scurtă vreme, olandezii şi englezii, cu navele lor superioare, au ajuns să domine Oceanul Indian, cum dominau şi Marea Mediterană, iar otomanii, precum portughezii şi spaniolii înaintea lor, au fost alungaţi de pe întinsul oceanului. În 1613, piraţii olandezi şi englezi operau în Marea Roşie.

Către sfârşitul secolului al XVI-lea, englezii cumpărau neîntrerupt piper şi alte mirodenii din Cairo, dar, cu întemeierea Companiei Indiilor Orientale în 1600, ei preferau să cumpere direct din India, pentru că taxele vamale plătite în porturile otomane şi cheltuielile mai mari suportate pe căile terestre făceau ca preţurile piperului să fie de trei ori mai mari în porturile orientale[1]. Istoricul otoman Alî atribuie scăderea numărului vaselor sosite în fiecare an din India în Marea Roşie – o scădere de la 20 la 3 sau 4 – mai cu seamă rapacităţii funcţionarilor vamali. Din 1614 englezii au început să vândă piper din Java şi Sumatra direct în porturile otomane. În 1618 vase englezeşti au început să aducă produse indiene la Mocha în Yemen, iar când comerţul cu cafea a câştigat în importanţă, ei au întemeiat acolo o factorie. În cele din urmă, nimic din comerţul indian cu vestul Europei nu mai trecea prin Orient. Pierderea superiorităţii pe mări a fost astfel un factor important în declinul economic otoman.

În aceeaşi perioadă căutarea unor noi căi pentru exportul mătăsii persane a fost o altă ameninţare pentru economia otomană. Asia Mică a fost principala cale de tranzit pentru mătasea persană şi postavurile de lână europene. Până la sfârşitul secolului al XVI-lea, stofele englezeşti erau trimise de-a lungul Asiei Mici până în Asia Centrală şi s-a estimat că acest comerţ de tranzit asigura, el singur, vistieriei otomane 300 000 de ducaţi anual din taxe vamale.

Când *şāh*-ul Abbâs I i-a atacat pe otomani în 1603, el a oprit exportul de mătase persană către Imperiul Otoman, iar pentru a

[1] H. Wood, *A History of the Levant Company*, London, 1935, p. 37.

preveni o criză a argintului şi aurului în Iran, el a încercat să vândă mătase direct în Europa, prin Oceanul Indian. O misiune diplomatică persană în Lisabona în 1603 a adus cu ea 200 de baloţi cu mătase şi a încercat să demonstreze că mătasea putea să fie mai ieftină când se transporta pe apă. Doar englezii, în 1617, au fost convinşi de către *şāh* şi, doi ani mai târziu, prima cantitate de mătase persană, transportată prin Oceanul Indian, sosea în Anglia[1].

Sfârşitul războiului dintre Imperiul Otoman şi Iran în 1618 şi insistenţa englezilor de a schimba ţesăturile din lână pe mătase, în locul plăţii în argint sau aur, a împiedicat abandonarea totală a pieţelor otomane ca centre ale comerţului cu mătase. Totuşi, datorită comerţului englezesc şi olandez, portul Bandar Abbas din Golful Persic s-a dezvoltat cu rapiditate. În acelaşi fel în care comerţul indian a fost transferat pe ruta atlantică, dominată de olandezi şi englezi, calea comercială dintre Europa şi Asia Centrală a ajuns sub controlul rusesc. Imperiul Otoman a devenit politic şi economic un imperiu regional limitat la Asia Mică, Balcani şi ţările arabe şi, chiar în cadrul acestei arii geografice, putea să-şi apere fruntariile sale doar cu dificultate. Lumea creştină asalta pretutindeni arterele sale vitale – în Marea Mediterană, în Marea Roşie şi în Marea Neagră. Totuşi, cauzele principale ale declinului otoman au fost de ordin intern.

Până în anii 1580 statul otoman şi societatea otomană păreau a avea asigurate armonia şi echilibrul în cadrul propriului lor sistem şi idealuri. Aceasta a fost o societate interesată nu în transformarea ci în conservarea ordinii existente. Clasele conducătoare ale imperiului – armata şi *ulemāle* – aveau asigurate surse de venituri permanente şi suficiente. Consumul lor de articole de lux a crescut. Nu numai sultanii şi vizirii, dar chiar şi persoanele mai puţin

[1] A. B. Hinds (ed.), *Calendar of State Papers. Venice,* London, 1909, vol. XV, documentele nr. 194, 299, 352, 587, 903.

bogate comandau mari lucrări de arhitectură şi creau *vakıf*-uri. Menţinerea timp de 70 de ani a paritǎţii între akceaua de argint şi moneda de aur este un indiciu al acestei stabilităţi economice şi sociale. În 1510 o monedă de aur valora 5u de akcele, în 1580, 60 de akcele. Mii de persoane în serviciul guvernamental – curteni, militari, profesori, *kādî*-ii şi birocraţii – primeau salarii regulate sau venituri ale timarurilor, în cadrul unui sistem bine stabilit al promovărilor. Această societate privea viitorul cu optimism. Clasa producătoare ştia exact ce impozite erau datorate şi o autoritate centrală eficace acorda protecţie împotriva abuzurilor locale. Registrele guvernamentale au înregistrat timp de secole pe membrii tuturor claselor sociale şi statul a fost capabil să controleze cu stricteţe această structură de clasă. Imperiul a fost, în acelaşi timp, independent din punct de vedere al tuturor produselor de bază, principalele importuri fiind articolele de lux, precum ţesăturile europene, textilele şi mirodeniile indiene, blănurile ruseşti şi mătasea persană. Conducătorii imperiului credeau că puteau cuceri lumea şi, în mijlocul unei splendori ce uluia ochii străinilor, spuneau despre imperiu că va dăinui pentru totdeauna.

Dar 20 sau 30 de ani mai târziu întregul edificiu magnific s-a zguduit din temelii. În mijlocul dezordinii şi confuziei şi temându-se pentru mijloacele de trai şi viitorul lor, aceşti cârmuitori au început să se opună autorităţii sultanului, să dispreţuiască legile, să fure din vistieria statului şi să jefuiască bunurile otomanilor lipsiţi de apărare. Cum violenţa, câştigurile, mita şi alte abuzuri s-au răspândit, dezordinile civile s-au intensificat. Profeţi ai sfârşitului tragic predicau prăbuşirea imperiului. Istoricul contemporan Selānikî, deplângând anarhia răspândită peste tot, scria că: *„Re'āyā*-ua nu se mai supune ordinelor stăpânului; soldaţii se întorceau împotriva sultanului. Nu exista respect pentru autorităţi şi ele erau atacate nu numai prin cuvinte, ci şi prin lovituri. Toţi acţionau cum doreau. Cum tirania şi injustiţia s-au extins, populaţia din provincii a

început să fugă la Istanbul. Vechea ordine şi armonie au dispărut. Deoarece acestea s-au prăbuşit definitiv, catastrofa va urma cu siguranţă".

Acei care preziceau că Ziua judecăţii de apoi va fi la aniversarea a 1 000 de ani de la Hegira (19 octombrie 1591 – 8 septembrie 1592) simţeau că temerile lor se vor adeveri. Dar istoricul modern trebuie să caute cauzele în alte părţi.

Una din aceste cauze a fost creşterea populaţiei. Cercetări de arhivă au arătat că în secolul al XVI-lea populaţia Imperiului Otoman a crescut cu 40% la sate şi cu 80 % la oraşe[1]. Când, după 1570, conducerea otomană a trimis mii de ţărani anatolieni fără pământ şi fără ocupaţie în Cipru, se ştia de excesul de populaţie. În registrele statului otoman din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, tinerii fără pământ şi fără ocupaţie, cunoscuţi ca *levendler* (leventi) sau *gurbet tāyifesi,* sunt menţionaţi din ce în ce mai des. Este o legătură evidentă între creşterea numărului de leventi, care nu puteau fi transportaţi către noile zone de cuceriri, şi intensificarea brigandajului în Anatolia.

Două instituţii fundamentale ale Imperiului Otoman clasic au fost sistemul robilor şi sistemul timarului. Ele defineau ordinea militară şi politică a statului, sistemul de impozite şi forme de posesiune ale pământului, determinând întreaga sa structură socială şi politică. Spre sfârşitul secolului al XVI-lea, aceste instituţii au început să se deterioreze rapid şi cronicarii otomani contemporani au văzut această decadenţă ca fiind cauza fundamentală a declinului imperiului. Ei au susţinut că doar robii sultanului ar trebui să îndeplinească serviciul guvernamental şi militar. Din 1575, cu toate acestea, *re'āyā*-ua – supuşii plătitori de

[1] Ö. L. Barkan, *Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'empire Ottoman aux XVe et XVIe siècles*, „Journal of Economic and Social History of the Orient", vol. I–1. p. 23–25.

impozite – a început să pătrundă în rândurile robilor sultanului şi să-şi împartă privilegiile, iar pe această cale a intrat în serviciul curţii şi al statului. Astfel, bazele sistemului robilor au fost distruse şi observatorii contemporani au crezut că aceasta a fost cauza declinului supunerii şi disciplinei. Autoritatea sultanului era subminată şi, deoarece *re'āyā*-ua prefera sabia în locul plugului, pământul pentru agricultură a fost abandonat iar veniturile din impozite s-au redus.

Sistemul timarului a avut, de asemenea, de suferit. Numeroase timaruri au fost dobândite de către curtenii care le-au transformat în proprietăţi private sau *vakıf*-uri, astfel că numărul total al timarurilor a scăzut; altele au fost acordate *re'āyā*-lelor în schimbul mituirilor. În consecinţă, numărul spahiilor posesori de timaruri, coloana vertebrală a armatei imperiului, s-a redus, iar cei care au rămas erau inapţi pentru purtarea războiului.

Cronicarii otomani, căutând cauzele declinului, au realizat că instituţiile vechiului regim otoman s-au deteriorat, dar atribuiau această deteriorare declinului şi fragmentării autorităţii sultanului. Ei menţionau că mai înainte vreme, doar marele vizir reprezenta autoritatea absolută a sultanului, dar acei sultani incapabili au delegat mai târziu autoritatea lor unor persoane iresponsabile; administraţia statului şi-a pierdut astfel propria-i unitate. Anumite persoane au început să folosească autoritatea sultanului pentru scopurile lor personale; mituirea şi corupţia s-au înmulţit în mod alarmant. Ei priveau mituirea ca una din cauzele principale ale declinului organizării şi administraţiei statului otoman.

În analiza asupra declinului otoman, mulţi din aceşti cronicari s-au condus după conceptele tradiţionale orientale despre stat şi societate, concepte ce considerau statul şi autoritatea suveranului ca fiind identice. Ei sprijineau acele instituţii ce garantau integritatea şi caracterul absolut al acestei autorităţi. Ei recomandau remedii

ce nu depăşeau acest concept şi măsurile luate produceau rezultate opuse acelora ce se doreau.

Fără a lua în consideraţie realităţile modificate, ei susţineau că renaşterea „vechilor legi şi reglementări" – însemnând instituţiile otomane clasice – puteau să oprească declinul. Abia după mijlocul secolului al XVII-lea s-a văzut că această concepţie este greşită. Gândirea politică a acestei perioade, influenţată de concepţia deterministă a istoriei a lui Ibn Khaldûn, susţinea că era posibil doar a prelungi perioada declinului, nu şi a-l opri pe deplin.

Nu se poate aştepta ca scriitorii otomani din secolul al XVI-lea şi istoricul modern să atribuie aceleaşi cauze schimbărilor fundamentale din imperiu. Noi vom începe prin analiza cauzelor corupţiei în sistemul timarului.

Cavaleria posesorilor de timar, înarmată cu armele medievale tradiţionale, arcul cu săgeţi, iataganul şi scutul – forma o armată medievală ale cărei zile trecuseră când a întâlnit infanteria germană înarmată cu arme de foc. Această cavalerie s-a considerat ea însăşi ca formând adevărata clasă militară în tradiţie medievală şi a privit folosirea armelor de foc ca incompatibilă cu concepţia ei de cavalerism. Conducerea otomană, pentru acest motiv, a căutat alte căi de formare a unei armate capabile să se înfrunte cu infanteria germană. Din vremea lui Süleymān I, s-a sporit continuu numărul ienícerilor înarmaţi cu arme de foc. În timpul lui Süleymān I erau 16 000 de ieniceri; către 1609 numărul lor a crescut la 37 000. În contradicţie cu aceasta, numărul spahiilor, care în timpul domniei lui Süleymān I a fost de cel puţin 87 000, către 1609 a coborât la 45 000. În 1630 Koçi *bey* scria că au rămas circa 8 000 de spahii.

Cum armata *kapıkulu* s-a mărit, turcii nativi au fost admişi în corpurile ienícerilor, o practică ce a subminat sistemul *devşirme*. În acelaşi timp, conducerea otomană a început să angajeze tineri anatolieni, care ştiau să mânuiască armele de foc, ca trupe plătite. Aceşti cavalerişti şi infanterişti, înarmaţi cu arme de foc şi

cunoscuţi ca *sarıca* şi *sekban,* erau în principal tineri ţărani fără pământ, care şi-au părăsit propriile case.

Către sfârşitul secolului al XVI-lea, *re'āyā*-ua în Imperiul Otoman a început să producă şi să folosească arme de foc, iar conducera otomană i-a organizat pe aceşti tineri trăgători de elită din Anatolia în companii de *sekban* şi *sarıca* de 100 de oameni, de obicei sub comanda robilor sultanului, folosindu-i pe câmpurile de luptă ale Europei Centrale. După 1590 aceştia au devenit cele mai eficiente unităţi din armata otomană. Guvernatorii provinciali au început să le folosească în alaiurile lor personale, iar ca urmare a organizării acestor unităţi noi, vechea organizare militară în provincii a fost neglijată. Armata de spahii era acum folosită mai ales la construcţia drumurilor şi fortificaţiilor. Alte vechi organizaţii, precum cele formate din *yaya, voynik* şi *miisellem,* au fost desfiinţate sau repartizate către alte îndatoriri. Aceste schimbări în cadrul organizaţiilor militare clasice, ce deţineau pe vremuri un important loc în imperiu, a avut un efect profund asupra vieţii politice, economice şi sociale ale acestuia. Aici noi putem oferi nu mai mult decât o schiţă generală a acestor schimbări foarte complexe, luând în considerare întâi schimbările în finanţele statului şi acele forme ale posesiunii pământului şi de impozitare ce au fost fundamentale în sistemul timarului.

Pentru a plăti ienicerilor soldele lunare, iar trupelor *sekban* leafa zilnică, statul otoman a adunat o cantitate mereu sporită de monede în Vistieria centrală. Pentru a satisface aceste necesităţi, unele din pământurile repartizate ca timaruri au fost aduse sub controlul direct al Vistieriei şi dreptul de a strânge veniturile lor s-a arendat; dar unele dintre aceste pământuri au trecut, prin mijloace frauduloase, în mâinile funcţionarilor palatului şi ale celor guvernamentali, în timp ce alte pământuri au fost transformate în *vakıf*-uri şi veniturile lor au fost pierdute de către conducerea otomană. Sumele realizate prin impozite erau insuficiente iar

Vistieria se confrunta cu un deficit permanent. În anii 1580 devalorizarea monedei de argint, iar pe urmă creşterea numărului monedelor false şi mai uşoare aflate în circulaţie au agravat şi mai mult crizele financiare.

La mijlocul secolului al XVI-lea argintul mexican a inundat piaţa europeană, cauzând creşteri uriaşe ale preţurilor, iar în anii 1580 această situaţie s-a repetat în Imperiul Otoman, unde aurul era mai ieftin în relaţie cu argintul. Aceste preţuri relativ mici ale aurului au încurajat exportul argintului european către imperiu într-o aşa măsură că în 1584 s-a raportat că „unul din cele mai importante articole ale comerţului practicat în Turcia sunt realii spanioli trimişi cu lăzile"[1]. Monedele europene de argint au inundat piaţa otomană şi în scurt timp preţurile s-au dublat. Grupurile cu venituri fixe precum spahii posesori de timaruri, trupele *kapıkulu*, sau acei care obţineau venituri din *vakıf*-uri, au sărăcit pe neaşteptate. Spahii îşi abandonau timarurile, mai curând decât să meargă în lungi campanii pe care le considerau prea costisitoare, iar corpurile de ieniceri în Capitală se revoltau din ce în ce mai des. Mituirea şi deturnările de fonduri s-au înmulţit printre funcţionarii statului, soldaţi şi *kādî*-i. Statul otoman a căutat să compenseze cheltuielile mereu crescătoare ale Vistieriei prin devalorizarea şi scăderea în greutate a akcelei, dar aceste măsuri forţate doar au agravat situaţia.

În 1534 venitul anual al Vistieriei centrale se ridica la 5 000 000 ducaţi-aur, dar către 1591 acesta valora doar jumătate din valoarea sa iniţială, deoarece cele mai multe dintre impozite erau plătite în akcele. Deprecierea a adus cu sine sporirea cantităţii de monede false, speculaţii, creşterea excesivă a dobânzilor, camăta şi

[1] P. Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe siècle*, Paris, 1896, p. XIX–XXIII.

mercantilismul. Situaţia s-a agravat prin deschiderea ostilităţilor cu Austria în 1593, război motivat parţial prin dorinţa de a elibera Capitala de ienicerii răzvrătiţi, prin trimiterea lor în campanie. Dar războiul a durat cu mult mai mult decât se anticipase, iar cheltuielile militare şi navale au cauzat un uriaş şi permanent deficit în bugetul statului. Conducerea otomană a mărit impozitele de lungă durată – *cizye,* de exemplu a fost mărită de patru sau de cinci ori – dar veniturile erau în continuare insuficiente. Impozitele ce au fost percepute mai înainte vreme doar ca şi contribuţii extraordinare numite *avāriz,* au fost mărite şi convertite în taxe anuale regulate, plătibile în numerar.

Suma ce era de obţinut prin perceperea extraordinară a fost repartizată pe numărul populaţiei imperiului care, în scopul supunerii la taxă, a fost separată în unităţi. În 1576 fiecare unitate sau grup a fost impusă la 50, în 1600 la 280 akcele. Impozitele în numerar au devenit principala sursă a veniturilor statului, un factor ce a revoluţionat sistemul de impozitare. Transformarea impozitelor plătite în natură în impozite plătite în numerar a fost un pas înainte; dar impozitarea a fost o grea povară asupra populaţiei imperiului, în special asupra supuşilor creştini, iar nemulţumirea era generală.

Măsurile suplimentare ce urmăreau să remedieze deficitul financiar al statului au avut rezultate dezastruoase. În special *beylerbey*-ilor li s-a acordat autoritatea de a percepe impozitele locale pentru a plăti înrolarea trupelor *sekban*. Aceasta i-a încurajat pe comandanţii militari inferiori, chiar pe comandanţii unităţilor *sekban* şi *sarıca* să acţioneze independent şi să jefuiască populaţia în propriul lor avantaj. În plus, când statul a fost incapabil să plătească acestor trupe solda datorată pentru campanie, altminteri demobilizându-le din serviciul militar, grupuri din aceste trupe vagabondau prin provincii, adunând provizii şi bani pe oriunde treceau. Anatolia a fost în aceeaşi situaţie precum Franţa după

Războiul de 100 de ani, cu campanii de soldaţi demobilizaţi care jefuiau ţara.

Conducerea otomană a luat măsuri dure împotriva acestor briganzi, proclamându-i *celâlî*-ii–rebeli împotriva statului. Pentru a-i combate pe *celâlî*-ii, conducerea otomană a îngăduit populaţiei să organizeze propriile lor miliţii, dar aceasta doar a înrăutăţit situaţia, deoarece membrii miliţiilor foarte des se alăturau *celâlî*-ilor. În cele din urmă, conducerea otomană i-a putut combate pe aceştia doar cu unităţile *sekban* şi *sarıca,* echipate cu arme de foc. Spahii, ale căror timaruri au fost confiscate sau aduceau un venit insuficient, şi nomazii în căutare de jafuri s-au alăturat companiilor rebele de *sekban* şi *sarıca;* către 1598 forţele rebele sub comanda energică a lui Kara Yazıcı numărau circa 20 000 de oameni. În 1602, forţele guvernamentale l-au învins cu dificultate pe Kara Yazıcı iar briganzii s-au împrăştiat prin toată Anatolia. Anatolienii mai bogaţi au început să migreze către Balcani, Crimeea, Iran sau ţările arabe; pământul a fost lăsat necultivat, au urmat foametea şi lipsurile, iar Vistieria a pierdut sursele sale de venituri.

Între 1595 şi 1610 aceşti briganzi înarmaţi au produs distrugeri în Anatolia. În 1603 *şāh*-ul Abbās, folosindu-se de avantajul anarhiei peste tot răspândite, a alungat trupele otomane din fostele provincii persane înapoi în Anatolia. Conducerea otomană, înainte să fi putut purta războiul împotriva Iranului, şi-a concentrat toate forţele sale împotriva *celâlî*-ilor din Anatolia. Între 1607 şi 1610, Canbulatoğlu, conducătorul tuturor *celâlî*-ilor anatolieni, a fost înfrânt şi mii de briganzi măcelăriţi. Mulţi şi-au găsit refugiu în Iran sau au fugit în Siria sau Irak.

În aceeaşi perioadă brigandajul a devenit larg răspândit. Impozitele grele, corupţia şi insecuritatea au condus la primele răscoale pe scară largă ale *re'āyā*-lei.

Perioada *celâlî* a coincis în timp cu mari crize financiare, târând imperiul către un declin din care nu se va redresa niciodată. În 1607, ambasadorul englez scria din Istanbul: „După câte pot eu să observ, Imperiul Turcesc era într-un mare declin, aproape ruinat". O îngrijorare asemănătoare a revenit în secolul al XVII-lea, mai ales în vremuri de război.

Ca o urmare a revoltelor *celālî,* ienicerii au fost cantonaţi în provincii, unde au ajuns să reprezinte o nouă înaltă clasă socială. Ienicerii şi cavaleria permanentă a sultanului, principalele forţe regulate folosite împotriva *celālî*-ilor, au fost cantonate în târgurile şi oraşele mici şi mari. Cum numărul lor a crescut, ei s-au asociat cu *ulemā*-lele, cu patronii breslelor şi cu negustorii, ca cea mai influentă clasă din societatea de provincie, şi şi-au folosit influenţa şi puterea pentru a acumula averi, dobândite de obicei prin exorbitante perceperi de impozite. Ei au dobândit, prin diferite mijloace, întinse suprafeţe din pământurile statului, ţăranii pe aceste pământuri ajungând la statutul de dijmaşi. Cum autoritatea centrală a slăbit în provincii, puterea şi influenţa lor a crescut, şi ei au format această clasă ce a fost la originea multora din dinastiile locale ce au apărut mai târziu în provincii şi au constituit bazele clasei ce a dominat provinciile în secolul al XVIII-lea.

Privilegiile trupelor *kapıkulu* – armata permanentă, în soldă, a statului – făceau să crească rivalitatea între ele şi corpurile *sekban* şi *sarıca*. Unii dintre aceştia din urmă – *sekban* şi *sarıca* – chiar s-au travestit ei înşişi în trupe *kapıkulu,* astfel că, pretutindeni în imperiu, dar în special în Anatolia, erau mii de soldaţi care se dădeau drept ieniceri. Trupele *sekban* şi *sarıca* menţinute în continuare se adunau în jurul conducătorilor rebeli şi atacau fără milă trupele *kapıkulu.* Între 1623 şi 1628, sub conducerea lui Abaza Mehmed paşa, trupele *sekban* şi *sarıca* au stăpânit întreaga Anatolie de Est.

Instituţiile fundamentale ale Imperiului Otoman clasic s-au dezintegrat sub impactul cu noua Europă şi otomanii au fost incapabili de a se adapta ei înşişi la condiţiile schimbate. Ei nu au reuşit să înţeleagă problemele economice moderne, rămânând legaţi de modelele tradiţionale ale statului oriental. Împotriva economiilor mercantiliste ale puterilor europene contemporane, oamenii de stat otomani au rămas credincioşi politicii pieţelor libere, principalul lor interes fiind să aprovizioneze piaţa internă cu o abundenţă de produse de strictă necesitate. Incapabili de a formula o politică economică înţeleaptă pentru Imperiul Otoman, ei nu au văzut nici un pericol în extinderea regimului capitulaţiilor, astfel că din a doua jumătate a secolului al XVI-lea europenii au început să dirijeze chiar şi transportul naval de mărfuri între porturile mediterane ale imperiului. Conducerea otomană, legată de concepte tradiţionale, încuraja importurile de bunuri în imperiu, dar descuraja exporturile. Ei impozitau importurile şi exporturile cu aceeaşi taxă şi au prohibit exportul anumitor bunuri, unde acesta putea să cauzeze o criză pe piaţa internă. Prin conservarea restricţiilor corporative, ei au împiedicat dezvoltarea în unele ramuri ale industriei şi exporturilor.

În timp ce Europa rapid dezvoltată şi umanistă s-a eliberat ea însăşi de toate formele de medievalism, Imperiul Otoman a rămas credincios chiar cu mai mult zel formelor tradiţionale ale civilizaţiei Orientului Apropiat, devenind, în vremea lui Süleymān I, când aceste forme au atins deplina lor perfecţiune, mulţumit de sine, introspectiv şi refractar influenţelor din afară. Chiar dacă otomanii au împrumutat de-a lungul istoriei lor un număr de descoperiri în tehnică, medicină şi finanţe, ei le-au adoptat doar în scopuri militare sau în altele exclusiv practice. Ei nu s-au rupt niciodată pe deplin de valorile şi concepţia culturii orientale consfinţite de *şerîat*, şi niciodată nu au dorit să înţeleagă mentalitatea ce a creat instrumentele şi metodele europene. Încă în secolul al XV-lea au

existat unii observatori europeni care au căutat să descrie în mod obiectiv statul, religia şi cultura otomană[1], pe când otomanii convinşi de propria lor superioritate religioasă şi politică, nu şi-au îndreptat privirile către lumea înconjurătoare.

Astfel, în ultima decadă a secolului al XVI-lea, impactul economic şi militar al Europei, iar apoi crizele profunde au transformat radical Imperiul Otoman şi au deschis o nouă eră în istoria sa. Instituţiile statului oriental clasic s-au dezintegrat, iar eforturile de a-l adapta la noile condiţii au zguduit imperiul din temelii. Când, la mijlocul secolului al XVII-lea, imperiul devenise din nou relativ liniştit, el era deja radical diferit de imperiul de dinainte de 1600.

[1] Vezi C.D. Rouillard, *The Turk in French History, Thought and Literature,* Paris, 1938; Bertrandon de la Broquière (ed. Ch. Schefer), *Voyage d'Outremer,* Paris, 1892; R. Schwoebel, *The Shadow of the Crescent,* New York, 1967.

PARTEA A II-A:

STATUL OTOMAN

CAPITOLUL AL VII-LEA

ASCENSIUNEA DINASTIEI OTOMANE

Mărturiile istorice îl prezintă pe Osmān *Gāzî,* fondatorul dinastiei otomane, ca şef de triburi al turcomanilor seminomazi, luptând la frontieră sub comanda *emîr*-ului de Kastamonu. Cum a ajuns el ca fondator al dinastiei este o problemă istorică centrală.

Pentru a ajunge un conducător independent în organizarea de frontieră seldjukidă, tradiţia de frontieră cerea ca Osmān să câştige o victorie decisivă asupra creştinilor şi să primească titlul de *bey* de la sultanul seldjukid. Conform tradiţiei otomane, Osmān a cucerit o importantă fortăreaţă bizantină şi, după victorie, sultanul seldjukid l-a proclamat *bey,* trimiţându-i simbolurile tradiţionale ale autorităţii – o matie de onoare, steag, cal şi tobă. Tradiţia încearcă să arate originea islamică legitimă a autorităţii lui Osmān. Potrivit aceloraşi mărturii, Osmān şi-a proclamat independenţa după celebra sa victorie de la Baphaeon din 1302 şi a pus să se citească *hutbe* în numele său. Aceasta este din nou o tradiţie târzie, inventată pentru

a legitima autoritatea imperială a dinastiei otomane; de data aceasta nu poate fi nici un dubiu că această victorie a fost cel mai important factor în urcarea lui Osmăn pe scena istoriei.

În acelaşi timp, ordinele *dervişilor* dominau viaţa spirituală a frontierelor şi a fost de asemenea căutată cu consecvenţă o origine mistică pentru puterea politică otomană. Mărturiile timpurii îl arată pe Osmăn primind sanctificarea de la *şeyh*-ul Edebali, care a fost probabil conducătorul fraternităţii *ahî*-ilor. Precizând că urmaşii lui Osmăn vor conduce lumea, *şeyh*-ul Edebali l-a încins pe acesta cu sabia de *gāzi*. De asemenea, Osmăn a avut intuiţia de a se căsători cu fiica lui Edebali, ultimul fiind cea mai influentă persoană din zona de frontieră.

La moartea lui Osmăn, o adunare pentru a-i alege succesorul s-a ţinut la *zāviye*-aua nepotului *şeyh*-ului Edebali, Hasan *ahî*-ul. Orhan şi fiul său au creat ulterior în noile zone cucerite sute de *vakıf*-uri pentru aceşti *ahî* şi pentru alţii *dervişi*, confirmând astfel că *ahî*-ii au jucat un rol important în întemeierea statului şi dinastiei otomane. Orhan, adevăratul fondator al puterii otomane, a purtat titlul de sultan şi, ca un simbol al independenţei, a bătut primele monede otomane.

Deoarece micile principate (*beylik*-uri) anatoliene au început să recunoască suzeranitatea fiului lui Orhan, Murād, el şi-a asumat titlul de *„Hüdāvendigār"* – împărat şi de *„Sultān-i āzam"* – cel mai mare sultan –, titluri pe care sultanii seldjukizi anteriori lui le-au folosit şi care indicau cu claritate pretenţia sa la titlul de împărat. Succesorul său, Bāyezîd I, a fost primul sultan otoman pe care sursele contemporane occidentale l-au descris ca „Imperator" – împărat. În 1395 Bāyezîd I a solicitat de la califul abbasid din Cairo recunoaşterea oficială a titlului de *„Sultān al-Rüm"*– sultan al teritoriilor bizantine – care a fost un titlu special al conducătorilor seldjukizi ai Anatoliei. Însă curând după aceea, Timur a formulat pretenţii asupra fostelor teritorii mongole din Anatolia şi a pretins

supunerea conducătorului otoman, pe care îl considera un simplu *bey* de frontieră. Mai târziu, fiul lui Timur, Şāhrukh, a formulat aceeaşi pretenţie, pe care otomanii au contestat-o prin întocmirea unei genealogii ce lega propria lor linie genealogică la vechii *hān*-i turci din Asia Centrală şi prin pretenţia descendenţei din legendarul Oğuz *Hān*. În această perioadă otomanii au reînviat şi adoptat în mod intenţionat tradiţiile turceşti ale Asiei Centrale. Scriind în timpul lui Murād al II-lea, istoricul Yazıcıoğlu a afirmat că „Ertoğrul din tribul *Kayı*, fiul său Osmān *bey*, şi *bey*-ii de la frontieră au ţinut o adunare. Când ei s-au consultat unul cu altul şi au aflat obiceiul lui Oğuz, l-au ales pe Osmān ca *Hân*". Conceptul central asiatic al *hān*-ului conducător s-a contopit astfel cu conceptul islamic de sultan ca un conducător de *gāzî*.

Prin cucerirea Constantinopolului, Mehmed II a devenit cel mai vestit conducător musulman. Otomanii l-au privit ca fiind cel mai mare suveran *islamic* de la primii patru califi înainte, iar lumea *islamică* a ajuns să privească Războiul Sfânt ca cea mai mare sursă de putere şi influenţă. Însuşi Mehmed Cuceritorul s-a văzut pe sine ca războinic luptător în folosul tuturor musulmanilor: „Aceste greutăţi sunt pentru numele lui Allāh. Sabia Islamului este în mâinile noastre. Dacă noi n-am fi fost aleşi să îndurăm aceste greutăţi, n-am fi fost demni de a fi numiţi *gāzi*-ii. Nouă ne va fi ruşine să stăm în faţa lui Allāh în Ziua Învierii de Apoi"[1]. În scrisoarea prin care-l informa pe sultanul mameluc de cucerirea Constantinopolului, Mehmed a scris: „Este responsabilitatea ta de a păstra drumurile de pelerinaj deschise pentru musulmani: noi avem datoria înarmării *gāzî*-ilor."

Prin stăpânirea Constantinopolului, capitala Imperiului Roman de Răsărit, Mehmed s-a privit pe el însuşi ca fiind singurul moştenitor legitim al Imperiului Roman. Giacomo de Languschi

[1] Neşri (ed. Fr. Taeschner), *Gihānnûmā*, Leipzig, 1951, p. 194.

a relatat despre el că ar fi spus: „Imperiul mondial trebuie să fie unul, cu o singură credinţă şi cu o singură conducere. Pentru a aşeza această unitate, nu este un loc mai potrivit decât Constantinopolul"[1]. Învăţaţii greci şi umaniştii italieni de la curtea sa l-au instruit în istoria romană: un grec, Georgios Trapezuntios, s-a adresat astfel Cuceritorului într-un poem: „Nimeni nu se poate îndoi că el este împăratul romeilor. Acela care păstrează tronul imperiului în mâinile sale este împărat de drept şi Constantinopolul este centrul Imperiului Roman"[2].

Cuceritorul a pretins că are unite în propria sa persoană tradiţiile islamice, turceşti şi romane ale suveranităţii universale şi, cu intenţia transformării Istanbulului în centrul unui imperiu mondial, l-a desemnat pe Ghennadios ca patriarh grec ortodox în 1454 şi a adus la Istanbul pe patriarhul armean şi pe rabinul şef.

În timpul domniei lui Selîm I, statutul sultanului otoman s-a schimbat radical. Prin anexarea Siriei, Egiptului şi Arabiei, vechi zone de bază ale Califatului arab, la imperiu, Selîm I a devenit mai mult decât un simplu sultan *gāzî* la frontierele lumii islamice; el a devenit în acelaşi timp protector al Mekkăi şi Medinei şi apărător al drumurilor de pelerinaj. Aceasta a fost mai semnificativ decât purtarea titlului de calif, un titlu atunci la îndemâna fiecărui conducător musulman. Cu toate că Selîm I a trimis la palatul său din Istanbul relicvele sfinte ale Profetului Muhammad, considerate ca simboluri ale califatului, nu este adevărat că al-Mutawakkil, calif abbasid, a cedat demnitatea de calif lui Selîm I, sau că Selîm I a pretins a fi, în sensul clasic, calif al întregii lumi islamice. Potrivit doctrinei *sunnî*, califul trebuia să fie dintre *kurayşiţi* – tribul Profetului – şi, în plus, conceptul clasic al unui singur calif pentru întreaga comunitate islamică nu a mai avut consistenţă din secolul al XIII-lea.

[1] Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, p. 168.
[2] *Ibidem*, p. 226.

Când Süleymān I a emis pretenţii la „Califatul Suprem" şi a folosit titlul de „calif al musulmanilor", el a intenţionat numai să reliefeze preeminenţa sa asupra conducătorilor musulmani şi calitatea sa de protector al Islamului. Într-o scrisoare trimisă pentru a-l felicita pe Süleymān I cu ocazia urcării pe tron, Şeriful din Mekka a scris că succesul său în Războiul Sfânt l-a înălţat deasupra tuturor celorlalţi conducători islamici. Sultanii otomani au rămas întotdeauna sultani–*gāzî*-i, dar au extins conceptul de *gazā* pentru a aduce întreaga lume islamică sub protecţia lor. Ei au învestit instituţia califatului cu o nouă semnificaţie, bazându-şi conceptul nu pe doctrinele clasice ci pe principiile *gazā*-lei–Războiul Sfânt.

Lumea musulmană i-a văzut pe otomani ca singura putere capabilă a o apăra de atacurile Creştinătăţii apusene şi a acceptat bucuroasă suzeranitatea otomană. În 1517, în timp ce Selîm I era încă în Cairo, o flotă portugheză a intrat în Marea Roşie pentru a ataca Jiddah şi Mekka. Adunându-şi bogăţiile şi averile, Şeriful din Mekka s-a pregătit să fugă în munţi, iar populaţia Hejaz-ului l-a rugat pe amiralul otoman Selmān să nu o abandoneze. Selmān i-a respins pe portughezi. Când, la mijlocul secolului al XVI-lea, conducătorii musulmani din Sumatra şi India au solicitat ajutorul otoman împotriva portughezilor, ei au folosit în mod special în scrisorile trimise sultanului titlul acestuia de „Protector al Islamului". *Hān*-ii din Turkestan au făcut apeluri similare către sultan pentru a preveni ocuparea de către ruşi a bazinului fluviului Volga şi tăierea comunicaţiilor lor cu Locurile Sfinte ale Islamului prin Crimeea. Sultanul a organizat expediţii în India şi în bazinul fluviului Volga pentru, după cum pretindea, a păstra rutele de pelerinaj deschise. Otomanii au căutat, natural, să exploateze această situaţie în propriul lor avantaj politic. Doar în secolul al XVIII-lea şi iarăşi din raţiuni de utilitate politică, ei au reînviat doctrina clasică a califatului.

Când Süleymān I şi-a asumat calitatea de apărător al lumii islamice, acesta a fost doar un aspect al politicii sale universale. În Europa el a refuzat să recunoască dreptul lui Carol al V-lea la titlul de împărat, recunoscându-l doar ca rege al Spaniei şi încurajând orice forţe care s-au opus pretenţiei lui Carol de suveranitate peste întregul apus al Creştinătăţii.

CAPITOLUL AL VIII-LEA

MODUL DE ASCENSIUNE LA TRON

În şase secole de conducere, familia otomană a dat 36 de suverani şi este imposibil a se imagina imperiul fără dinastie. Schimbarea dinastiei în Anglia, de exemplu, nu a cauzat disoluţia Angliei ca stat, dar fără familia otomană putea să nu existe Imperiul Otoman.

Potrivit tradiţiei islamice, sultanul trebuia să fie o persoană de sex masculin, de vârstă majoră şi cu mintea sănătoasă, dar nu a existat o lege sau o cutumă ce să reglementeze succesiunea la tron. Potrivit vechilor credinţe turceşti, desemnarea suveranului era în mâinile lui Allāh şi, de aceea, a stabili o lege imuabilă a succesiunii sau a-l contesta vehement pe sultanul întronat erau fapte opuse voinţei lui Allāh. Süleymān I a spus fiului său, Bāyezîd, care a conspirat la tron, că „în viitor tu poţi să te laşi în totalitate în seama lui Allāh pentru că nu-i plăcerea omului, ci e voinţa lui Allāh să dispună de împărăţii şi de conducerea lor. Dacă El a hotărât, tu vei avea împărăţia după mine, nici un om în viaţă nu va fi capabil să

schimbe aceasta". Oricare prinţ otoman care reuşea să-şi asigure capitala imperiului, tezaurul şi arhivele şi să-şi câştige sprijinul ienicerilor, *ulemā*-lelor, birocraţilor şi funcţionarilor Palatului devenea sultanul legitim. În practică, după 1421, sprijinul ienícerilor a devenit factorul fundamental în succesiunea la tron.

Rezultatul luptei fratricide pentru tron a fost privit ca o hotărâre divină. Prinţii învinşi au căutat de obicei refugiu în ţările islamice şi, prin urmare, Imperiul Otoman a făcut faţă unei continui ameninţări a războiului civil. În a sa *Kānûnnāme,* de exemplu, Mehmed Cuceritorul a codificat o practică care în fapt a fost generală din primii ani ai imperiului: „Pentru prosperitatea statului, unul din fiii mei căruia Allāh îi acordă calitatea de sultan poate legal să pună capăt zilelor fraţilor lui. Majoritatea *ulemā*-lelor consideră aceasta ca fiind permis". Dar chiar şi această măsură nu a prevenit războaiele civile.

O cauză majoră a acestora a fost vechea tradiţie turcă potrivit căreia fiii suveranului, împlinind vârsta pubertăţii – în Legea islamică, 12 ani – erau trimişi cu tutorii lor în calitate de guvernatori în vechile capitale administrative ale Anatoliei, unde ei îşi ridicau palate şi instituiau forme de conducere modelate după cele din Capitală. În timpul seldjukizilor, aceşti prinţi au fost în realitate independenţi în propriile lor provincii, dar otomanii au ales cu multă grijă tutorii prinţilor şi alţi administratori din interiorul Palatului Imperial şi aceştia au acţionat conform ordinelor venite de la conducerea centrală. Prinţii primeau doar veniturile anuale alocate lor şi erau îndeaproape controlaţi.

Cât timp taţii lor au fost în viaţă, aceşti prinţi-guvernatori au încercat să asigure funcţia de guvernator aproape de Capitală şi să obţină sprijin în interiorul Palatului Imperial şi în cadrul trupelor *kapıkulu*. Nerăbdarea prinţilor a condus uneori la război civil. În 1511 Selîm a luat armele împotriva fraţilor săi, iar în 1553 şi 1561 Süleymān I şi-a executat fiii, Mustafa şi Bāyezîd, pentru rebeliune

împotriva autorităţii sale. Trăgând concluziile respective din aceste evenimente, Selîm II (1566–1574) şi Murād III (1574–1595) au trimis numai pe fiii lor cei mai mari în funcţii de guvernatori. La moartea părinţilor lor, aceştia din urmă s-au urcat pe tronul rămas vacant şi i-au îndepărtat uşor pe fraţii lor, care au fost închişi în Palatul Imperial. Primul act al lui Murād III la intrarea în Palat a fost să-i stranguleze pe cei 5 fraţi ai săi; Mehmed III (1595–1603) i-a executat pe cei 19 fraţi ai săi şi a desfiinţat practica trimiterii prinţilor în funcţii de guvernatori. El i-a închis în schimb în încăperi special destinate în interiorul haremului Palatului, ce au ajuns să fie cunoscute drept *kafes* – cuşcă. Prinţii nu puteau părăsi *kafes*-ele şi nu li s-a permis să aibă copii. Trăind într-o continuă teamă de execuţie, mulţi dintre ei au suferit tulburări psihice.

Când Süleymān II (1687–1691) a fost chemat la tron, el a plâns cu suspine în faţa funcţionarilor Palatului care au venit să-l însoţească de la ieşirea din cuşcă: „Dacă moartea mea a fost poruncită, spuneţi deschis. Lăsaţi-mă să-mi fac rugăciunile, apoi îndepliniţi-vă ordinul. Din copilărie eu am suferit 40 de ani de întemniţare. E mai bine să mori o dată decât să mori câte puţin în fiecare zi. Câtă spaimă îndurăm noi pentru o singură viaţă"[1]. El a fost luat cu dificultate din cuşcă şi aşezat pe tron.

Mai înainte de aceasta prinţii, în provincii, aspirau în mod deschis la tron şi înfrângerea era considerată ca voinţa lui Allāh. Sistemul *kafes* (cuştilor) a fost contrar vechii tradiţii turceşti şi din această cauză către sfârşitul secolului al XVI-lea reiese că aceste tradiţii şi-au pierdut forţa. Suveranul a devenit simbolul unei împărăţii şi autorităţi indivizibile.

Intrigile Palatului Imperial şi în special acelea ale *vālidé-sultānei* – mama sultanului care domneşte – au început a juca un rol

[1] Fındıklılı Mehmed Ağa (ed. A. Refik), *Silāhdār Tarihi*, Istanbul, 1928, vol. 2, p. 297.

important în destinul instituţiei sultanale. Opinia publică n-a sancţionat, cu toate acestea, uciderea copiilor fără apărare. Când, la urcarea pe tron a lui Mehmed III (1595), nouăsprezece sicrie conţinând corpurile fraţilor săi au ieşit din Palatul Imperial în urma catafalcului tatălui lor, în cuvintele unui istoric contemporan, „Îngerii în ceruri au auzit suspinele şi lamentaţiile populaţiei Istanbulului".

La moartea lui Mehmed III, fiul său mai mare, Ahmed I (1603–1617), a urcat pe tron dar el, după ce a ascultat concluziile unor înalte oficialităţi, nu l-a executat pe fratele său mai tânăr, bolnav mintal, Mustafa. Când Ahmed I a murit (1617), fiii săi nu ajunseseră încă la maturitate şi Mustafa a urcat pe tron; trei luni mai târziu el a fost detronat în favoarea lui Osmān II (1618–1622), fiul lui Ahmed I.

În ciuda exemplului lui Mustafa, fratricidul imperial a continuat de-a lungul secolului al XVII-lea. Înainte de a porni în campania sa poloneză, Osmān II a obţinut o *fetvā* ce autoriza execuţia fratelui său mai mare, Mehmed. În 1622 ienícerii l-au omorât pe Osmān II şi unchiul său, Mustafa, a urcat din nou pe tron. Mustafa a fost la rândul lui detronat, iar fratele lui Osmān II a domnit ca Murād IV (1623–1640). Murād IV a executat pe trei dintre fraţii săi, cruţându-l pe al patrulea, Ibrahîm, pentru că el însuşi nu a avut copii. La moartea lui Murād IV, Ibrahîm a devenit sultan. Când Mehmed IV (1648–1687) a fost întronat la vârsta de 7 ani, el i-a cruţat pe fraţii săi Süleymān şi Ahmed. La detronarea lui Mehmed IV, Süleymān a devenit sultan (1687–1691), fiind succedat, la moartea sa, de Ahmed II (1691–1695). Ei nu i-au executat pe copiii lui Mehmed IV, care au domnit ca Mustafa II (1695–1703) şi Ahmed III (1703–1730). Astfel, succesiunea prin cel mai în vârstă a restabilit trecerea cutumiară a instituţiei sultanale de la tată la fiu; dar nu o reglementare riguroasă a

guvernat succesiunea până la promulgarea primei constituţii în 1876.

Când sultanul murea, toate numirile în funcţii şi reglementările legale erau considerate nule şi neavenite până când noul sultan le confirma şi, deoarece atunci autoritatea nu era legal constituită, trupele *kapıkulu* nu se supuneau nimănui şi se dedau ele însele la jafuri şi distrugeri. Uneori *interregnum*-ul dura mai mult de două săptămâni şi Palatul căuta să tăinuiască faptul morţii sultanului până când noul suveran era întronat. Introducerea sistemului *kafes,* natural, a pus capăt acestei situaţii.

Istoricul Selāniki a descris întronarea lui Mehmed III în 1595, iar un rezumat al descrierii sale ne va servi pentru a ilustra modul de ascensiune la tron. Când Murād III a murit, *vālidé-sultāna* a tăinuit faptul şi, în secret, a trimis ştire fiului ei Mehmed, pe atunci guvernator în Manisa. Mehmed s-a grăbit spre Istanbul şi, când el a intrat în Palat, salvele de tun au anunţat oraşului urcarea pe tron a noului sultan. O poruncă trimisă moscheelor ordona ca numele lui Mehmed să fie menţionat în *hutbe.* Toţi demnitarii de stat au fost invitaţi la Palat şi, după rugăciuni, ei au prestat jurământul oficial de credinţă către noul sultan. În timp ce sultanul, îmbrăcat în doliu, stătea pe tron în faţa Porţii Fericirii la intrarea în Palatul Interior, *çavuş*-ii îl salutau strigând: „Sultanul meu, să trăieşti tu şi împărăţia ta o mie de ani!". Demnitarii statului, *ulemā*-lele şi comandanţii detaşamentelor trupelor de *kapıkulu* (ienícerii), unul câte unul veneau înaintea lui şi prestau jurământul de credinţă, prosternându-se ei înşişi înaintea tronului. Apoi sultanul se retrăgea şi îşi schimba veşmintele de doliu. El era prezent la funerariile şi la înmormântarea tatălui său. Membri ai familiei fostului sultan – 27 de fiice, 7 concubine de vază, principale, şi concubinele cu care fostul sultan a împărţit patul – au fost mutate în Vechiul Palat împreună cu tutorii şi eunucii lor. Persoanele oficiale care l-au însoţit pe noul suveran de la Manisa au primit cele mai importante

funcţii în Palat. Trei zile după urcarea pe tron, 1 300 000 ducaţi de aur, scoşi din Vistieria Interioară pentru tradiţionalul dar bănesc, cu ocazia urcării pe tron, au fost distribuiţi armatei sultanului, 550 000 ducaţi fiind destinaţi ienicerilor. (După întronarea lui Selîm II, 1566, fiecare ieniceri a primit 2 000 akcele şi fiecare luptător călare al sultanului 1 000 de akcele ca dar bănesc cu ocazia urcării pe tron.) Pajii (*oğlān*-ii) în vârstă ai Serviciului de Interior au primit funcţii în afara Palatului. Pentru a se arăta el însuşi în faţa supuşilor săi, sultanul a luat parte la rugăciunea de Vineri la moscheea Āyā Sofia.

Noua guvernare a fost stabilită. Sultanul l-a numit pe Ferhād paşa mare vizir, a confirmat *defterdār*-ii – şefii Departamentului Vistieriei (Finanţelor) – şi l-a numit pe tutorele său vizir. Două săptămâni după urcarea pe tron, noul sultan, însoţit de miniştrii imperiului, s-a îndreptat cu mare alai, traversând Cornul de Aur, către mormântul lui Eyyub Ensārî, însoţitor al Profetului, pentru a fi încins aici cu sabia lui Osmān. Vitele sacrificate au fost împărţite celor săraci. Întorcându-se pe uscat, sultanul a vizitat mormintele antecesorilor săi, Selîm I, Mehmed II, prinţul Mehmed, Süleymān I şi Bāyezîd II. Recitarea rugăciunilor şi distribuirea de pomeni au încheiat ceremoniile încoronării.

Cu *bîat*-ul –jurământul de credinţă – sultanul era considerat legal întronat. *Bîat*-ul, o instituţie veche islamică, semnifica recunoaşterea unui nou calif şi o făgăduială solemnă de supunere din partea unui grup reprezentând comunitatea musulmanilor. Noul sultan otoman a informat suveranii străini despre urcarea sa pe tron prin scrisori bombastice, iar *fermān*-ele pe care le-a trimis guvernatorilor şi *kādî*-ilor din imperiu conţineau frecvent formula: „Cu ajutorul lui Allāh, eu am dobândit sultanatul. De această dată, cu sprijinul deplin al vizirilor, *ulemā*-lelor şi reprezentanţilor tuturor stărilor sociale, înaltă şi inferioară, eu am ocupat tronul sultanatului, acesta mi s-a transmis de la înaintaşii mei direcţi.

Hutbe a fost citită şi monedele bătute în numele meu. De îndată ce tu primeşti acest *fermān,* să faci cunoscută întronarea mea populaţiei oraşelor şi târgurilor, să fie menţionat numele meu în *hutbe*-le în moschei, să fie trase salve de tun din cetăţi şi să iluminezi festiv oraşele şi târgurile". Apoi toate diplomele titlurilor au fost reînnoite în numele noului sultan şi s-a ordonat un recensământ cadastral general, care să stabilească sursele de impozit în cadrul imperiului, statutul legal al tuturor supuşilor şi scutirile de impozite.

Diferite facţiuni puternice în interiorul imperiului, cum ar fi trupele de frontieră, ienícerii, *ulemā*-lele sau grupările din cadrul Palatului au contribuit la alegerea celui care urma să ocupe tronul. *Ahî*-ii în perioada când imperiul era un principat *(beylik)* de frontieră şi comandanţii de frontieră în timpul *interregnum* -ului din 1402–1413 au jucat un rol important în această relaţie. Mai târziu, unchiul şi fratele lui Murād II au contestat dreptul acestuia la tron, dar tânărul Murād, datorită ajutorului ienícerilor şi al influentului *şeyh* Emir Sultan din Bursa şi ca urmare a influenţei sale hotărâtoare asupra comandanţilor de frontieră, i-a învins pe cei doi rivali ai săi. În 1446, ienícerii, la instigarea marelui vizir Halîl *paşa,* l-au forţat pe Mehmed II să abdice, dar Murād II a revenit pe tron doar când s-a convins că aceasta era dorinţa ienícerii. În 1481 ienícerii, acţionând la ordinele lui Işâk paşa şi Gedik Ahmed paşa au contribuit la urcarea lui Bāyezîd II pe tron, forţându-l să accepte un număr de condiţii în favoarea administraţiei. În timpul luptei pentru tron din 1511, fiecare dintre prinţi a căutat să-i câştige pe ienícери de partea lui, cu promisiuni de sume de bani mărite. Cu toate că sultanul şi marele vizir l-au preferat pe prinţul Ahmed, Selîm a avut sprijinul ienícerilor, în final forţându-l pe tatăl său să abdice şi să pună mâna pe tron.

Pentru a-şi păstra autoritatea, sultanii şi marii viziri au căutat să dobândească bunăvoinţa ienícerilor, pe care doar sultani cu

voinţa puternică, cum ar fi Mehmed Cuceritorul sau Selîm I, au putut să-i controleze efectiv. Pe de altă parte, marii viziri precum *Çandarlı* Halîl, Gedik Ahmed sau Yemişçi Hasan, care au avut sprijinul ienicerilor, au putut să exercite o autoritate categorică.

Cu instituirea *kafes*-elor, ienicerii au ajuns să fie unelte în intrigile *vālidé-sultān*-ei şi *harem ağası* – intendentul Palatului, eunuc negru – iar marii viziri au devenit jucării ale acestor două forţe. Din secolul al XVII-lea *şeyh-ül-Islām*-ii şi *ulemā*-lele deseori au făcut cauză comună cu ienicerii, folosindu-şi puterea pentru a răsturna viziri şi sultani. Pentru a da revoltelor lor un caracter de legalitate, ienicerii aveau nevoie de *fetvā*-ua *şeyh-ül-Islām*-ului. *Şeyh-ül-Islām*-ul a fost uneori un simplu instrument în aceste lupte pentru putere, dar *fetvā*-lele lor au reflectat de obicei opinia publică. Detronarea lui Sultan Ibrahîm I (1640–1648) este un caz în această situaţie.

Ibrahîm I a urmat la tron după un lung prizonierat în *kafes* şi, pentru a-şi demonstra autoritatea, a început să emită porunci arbitrare şi excesive. Criza în războiul veneţian şi excesele sale demente au întors opinia publică împotriva sultanului şi i-au îndemnat pe ieniceri la revoltă. Cu *şeyh-ül-Islām*-ul în fruntea lor, *ulemā*-lele au mers la moscheea Sultan Ahmed şi forţele reunite cu ale rebelilor au luat conducerea în propriile lor mâini şi au ales un mare vizir. *Vālidé-sultāna* în Palat nu a avut încotro şi i-a susţinut pe insurgenţi. Mergând la Palat, *ulemā*-lele l-au invitat pe Ibrahîm I să abdice. În *fetvā* ei l-au acuzat pe Ibrahîm I de violarea *şerîat*-ului, de satisfacerea propriilor lui plăceri, neglijând astfel afacerile statului, de tolerare a corupţiei, de inacţiune în faţa inamicului, de confiscare ilegală a averilor negustorilor, de execuţii injuste şi de faptul că a permis haremului să influenţeze conducerea statului. Ei au susţinut că potrivit legii islamice, aceste delicte l-au făcut pe Ibrahîm să devină incompatibil cu demnitatea de calif (Mehmed IV, Ahmed III şi Selîm III au fost mai târziu acuzaţi şi

deposedaţi de tron în aceeaşi manieră). Cu sprijinul *vālidé-sultān*-ei, ei l-au aşezat pe tron pe Mehmed, fiul de şapte ani al lui Ibrahîm, ca Mehmed al IV-lea. Ibrahîm s-a opus strigând către *şeyh-ül-Islām*-ul care l-a detronat: „Nu te-am numit pe tine în această înaltă funcţie!" *Şeyh-ül-Islām*-ul a replicat: „Nu, Allāh m-a numit pe mine". Sultanul s-a întors pentru ajutor către *ağa* ienícerilor, care i-a spus simplu lui Ibrahîm că întregul popor s-a întors împotriva lui; Ibrahîm a rămas blestemând: „Oh, Allāh al meu, suprimă-i pe aceşti tirani! Ei s-au unit împotriva mea şi s-au răsculat!". Ei l-au închis într-o cameră strâmtă în Palat şi mai târziu au obţinut de la *şeyh-ül-Islām* o *fetvā* aprobând execuţia sa, deoarece s-au temut că funcţionarii Palatului puteau să încerce să-l aducă pe Ibrahîm încă o dată pe tron. *Ulemā*-lele au venit din nou la Palat, unde curtenii, nedorind să ia parte la evenimente, au plâns şi au rupt-o la fugă. Cu *Kur'ān*-ul (*Coranul*) în mână Ibrahîm a strigat: „Iată! Ia te uită! Cartea lui Allāh! Prin ce hotărâre scrisă mă vei omorî?". Călăii au ezitat în executarea ordinului până la capăt dar, îndemnaţi de *ulemā*-le, în final l-au strangulat pe sultan cu coarda de arc.

CAPITOLUL AL IX-LEA

CONCEPŢIA OTOMANĂ DESPRE STAT ŞI SISTEMUL CLASELOR

Pe măsură ce imperiul s-a dezvoltat, concepţia otomană despre stat a evoluat în mod corespunzător. Noi am arătat deja cum otomanii au extins conceptul de *gazā* de frontieră – Război Sfânt de frontieră – principiu fundamental invariabil al imperiului – şi e firesc ca statul care a considerat apărarea şi răspândirea Islamului ca cea mai importantă funcţie a sa să respecte cu meticulozitate *şerîat*-ul. Când imperiul era doar un principat *(beylik)* de frontieră, problemele de conducere şi juridice erau în mâinile *ulemā*-lelor, care au venit din centrele dezvoltate ale regiunii de interior (Anatolia). Primii viziri otomani au fost dintre *ulemā*-le, iar documentele otomane din prima jumătate a secolului al XIV-lea arătau că deja în această perioadă tradiţiile birocratice ale statelor orientale şi-au găsit un loc în administraţia otomană şi au devenit din ce în ce mai dominante către sfârşitul acestui secol. La începutul secolului al

XV-lea, o cronică anonimă, scrisă în concordanţă cu tradiţiile de frontieră, critica cu severitate dezvoltarea structurilor birocratice ale epocii lui Bāyezîd I – aplicarea sistemelor de recensământ şi de contabilitate, o politică financiară vizând creşterea venitului Vistieriei, adoptarea sistemului *kul* (al robilor). În această perioadă, administratorii proveneau din vechile centre seldjukide din Anatolia şi din Iran şi Egipt, implantând durabil conceptele vechi est-orientale ale artei guvernării şi administraţiei în acest nou imperiu ce se dezvoltă cu rapiditate. Acest concept al statului s-a dezvoltat în perioada preislamică şi s-a răspândit în Califatul Abbasid prin folosirea secretarilor persani şi creştini. Modificat între secolele al XI-lea şi al XIII-lea prin tradiţiile turco-mongole ale Asiei Centrale, acest concept s-a răspândit la otomani.

Potrivit istoricului arab Tabarî[1], regele sassanid Peroz (459–484), când a fost acuzat de aducerea populaţiei la sărăcie prin impozite grele, a replicat: „După Dumnezeu, sunt bogăţiile şi armatele care-l sprijină pe conducător şi-i asigură puterea". Chosroes I (531–579) a exprimat o opinie diferită: „Cu dreptate şi moderaţie poporul va produce mai mult, veniturile din taxe vor creşte şi statul se va dezvolta bogat şi puternic. Justiţia este fundamentul unui stat puternic". Lucrarea intitulată *Kutadgu Bilig*[2], scrisă în 1069 pentru conducătorul turc al *Karahanizilor* din Asia Centrală, exprimă acelaşi concept despre stat, care şi-a găsit apoi utilitatea în toate operele islamice de teorie politică: „Pentru a conduce statul este nevoie de o mare armată. Pentru a întreţine trupele este nevoie de o mare bogăţie. Pentru a obţine această avuţie poporul trebuie să fie prosper. Pentru ca poporul să fie prosper legile trebuie să fie juste. Dacă una singură din acestea este neglijată statul se va prăbuşi".

[1] M. H. Zotenberg (trad), *Chronique*, Paris, 1901, vol. 2, p. 340.
[2] R. R. Arat (ed.), Ankara, 1959, versurile 2057–2059.

Justiţia, în această teorie a statului, înseamnă protejarea supuşilor împotriva abuzului din partea reprezentanţilor autorităţii şi în particular împotriva taxelor ilegale. A asigura această protejare era cea mai importantă datorie a suveranului. Obiectivul fundamental al acestei politici era să menţină şi să întărească puterea şi autoritatea suveranului, deoarece autoritatea imperială era privită drept piatra de temelie a întregii structuri sociale.

Nevoia de a spori veniturile şi puterea statului reclama domnia Justiţiei, pe care regii Sassanizi şi califii musulmani au împărţit-o în diferite moduri. Suveranul putea să convoace la intervale fixe Consiliul Imperial, unde, înconjurat de înalţii săi funcţionari, asculta reclamaţiile poporului împotriva autorităţilor şi dădea sentinţa pe loc. Dacă el era la vânătoare sau în campanie, putea primi reclamaţii scrise de la popor. Sau putea trimite agenţi secreţi în provincii pentru a investiga cazurile de opresiune, orice guvernare orientală menţinând un serviciu secret organizat ca una din instituţiile sale de bază. Mai dramatic în manifestarea acestei forme de Justiţie, suveranii sassanizi rezervau două zile în fiecare an pentru a sta ca persoane obişnuite în faţa Marilor Magi – lideri religioşi – şi a auzi orice plângeri împotriva guvernării lor. O mie de ani mai târziu noi găsim aceeaşi instituţie menţinută de către sultanii seldjukizi în Anatolia, care pentru o zi pe an mergeau la curtea de justiţie a *kadî*-ilor în Capitală. Dacă aici era vreun reclamant împotriva sultanului, el stătea în faţa *kâdî*-ului.

Folclorul epic otoman timpuriu în tradiţia *gāzî* reflectă acelaşi concept despre stat.

Dervişul Sarı Saltuk îl sfătuieşte pe Osmān Gāzî: „Fii drept şi echitabil; să nu provoci blestemele celor săraci; să nu te porţi aspru cu supuşii tăi, menţine supravegherea asupra *kādî*-ilor şi guvernatorilor tăi. Acţionează cu dreptate, astfel încât tu să poţi să rămâi la putere şi să păstrezi obedienţa supuşilor tăi". Otomanii au adoptat acest concept despre stat într-o formă modificată din

secolul al XI-lea de către tradiţiile turco-mongole ale Imperiilor Seldjukid şi Ilhanid.

Tradiţiile persane despre stat au considerat Justiţia drept o graţie şi favoare a autorităţii absolute a suveranului, iar echitatea guvernării ca depinzând în ultimă instanţă de calităţile etice ale suveranului. Tradiţiile turceşti din Asia Centrală, pe de altă parte, considerau justiţia ca o aplicare imparţială a codului *törü* sau *yasa* – cod de legi pe care fondatorul statului l-a legiferat. Suveranitatea şi codul de legi *törü* sunt două concepte inseparabile. Potrivit inscripţiilor *Gök-Türk,* dăltuite în anul 735 d.Hr., guvernarea ideală este una administrată în concordanţă cu codul de legi *törü.* Chiar şi după convertirea lor la *Islām, hān*-ii mongoli ai Iranului au păstrat cu sfinţenie într-o cameră specială *yasa*-ua lui Genghiz *Hān* – cod-călăuză a marelui conducător în afacerile statului.

Tradiţiile turceşti vechi despre stat, adaptate la viaţa în stepe, au adoptat de asemenea o atitudine diferită faţă de finanţe şi impozite. *Kutadgu Bilig*[1] dă acest sfat (povaţă) suveranului: „Deschide-ţi tezaurul şi împarte bogăţia ta. Bucură-ţi supuşii. Când tu ai mulţi indivizi care să te urmeze, fă Războiul Sfânt şi umple-ţi tezaurul pentru că interesul oamenilor simpli este întotdeauna în pântecele lor... Să nu te abţii de a le oferi mâncarea şi băutura lor". Inscripţiile *Gök-Türk* din secolul al VIII-lea d.Hr. exprimă acelaşi punct de vedere, iar suveranii turci au considerat ca o datorie a lor să ofere supuşilor, ca un gest simbolic, mese bogate în aer liber. Suveranii care nu ofereau ospeţe erau puţin stimaţi. Sursele vechi otomane relatau că în Palatul otoman „în timpul rugăciunii de după-amiază obligaţia făcea să se permită poporului să intre şi să mănânce". Bucătăriile imperiale împărţeau mâncare tuturor celor care veneau la Palat. Marele vizir al lui Mehmed Cuceritorul este citat c-ar fi spus că „statul trebuie să adune bogăţii, dar conducătorul trebuie

[1] *Ibidem,* versurile 5 479–5 490.

să acţioneze potrivit legii, astfel încât să nu-şi nemulţumească trupele prin neplata banilor destinaţi lor". Astfel, conceptul otoman despre stat, cu toate că în esenţă îşi avea originea în vechiul Orient Apropiat, perpetua anumite tradiţii vechi turceşti.

Vechea operă literară indo-persană *Oglinda Prinţilor* deseori compara suveranul cu un păstor, iar pe supuşii săi cu o turmă de oi. Dumnezeu îi încredinţează pe supuşi păstorului, astfel ca el să poată să-i protejeze şi să-i conducă pe calea cea bună, iar supunerea absolută faţă de suveran este o datorie a supuşilor.

Sultanii otomani, ca toţi conducătorii islamici, i-au considerat pe supuşii lor, musulmani ori nemusulmani, ca *re'āyā*-le, însemnând „turmă-mulţime", şi *fermān*-ele lor frecvent reiterează că Allāh i-a dat pe supuşi (*re'āyā*) în grija lor.

Datoria sultanului, ca şef al comunităţii islamice, este să conducă *re'āyā*-ua pe calea *şerîat*-ului, calea hotărârilor lui Allāh. Teoria califatului, cum a fost emisă de juriştii musulmani, este în multe privinţe aceeaşi cu teoria antică est-orientală despre stat; dar făcând din respectarea *şerîat*-ului principala îndatorire a suveranului, aceasta a însemnat o schimbare fundamentală în conceptele est-orientale. Ţelul guvernării a fost acum să realizeze idealurile Islamului, iar autoritatea a încetat să mai fie un scop în sine. În practică, cu toate acestea, conducerile islamice au aderat la mai vechile tradiţii despre statul est-oriental pe care birocraţii, care efectiv controlau guvernarea, le-au perpetuat întotdeauna. În a doua jumătate a secolului al XV-lea istoricul şi birocratul otoman Tursun *bey* a scris acestea:

„Guvernarea bazată doar pe raţiune este numită *yasak* sultanic; guvernarea bazată pe principiile care asigură fericirea şi bunăstarea în această lume şi în cealaltă lume este numită politică divină sau *şerîat*. Profetul a propovăduit *şerîat*-ul. Doar autoritatea suveranului poate să instituie aceste sisteme de guvernare. Fără suveran oamenii nu pot trăi în armonie şi pot pieri cu totul. Allāh a acordat

această autoritate doar unei singure persoane, şi acea persoană, pentru perpetuarea unei ordini stabile, cere supunere absolută[1]".

Tursun *bey* aşează deopotrivă statul cu autoritatea absolută a suveranului şi consideră Justiţia ca ceva esenţial pentru trăinicia lor. Statul şi societatea depind de lege şi justiţie, pe care Tursun *bey* le defineşte ca păstrare a moderaţiei în toate lucrurile şi sfârşit al exploatării. O societate fără justiţie nu poate supravieţui.

Principiile fundamentale ale teoriei est-orientale despre stat au rămas neschimbate până în perioada otomanilor, în ciuda influenţei *şerîat*-ului şi a gândirii politice greceşti. Administraţia otomană s-a bazat pe aceste principii, ce sunt în mod evident în toate departamentele sale guvernamentale şi în toate activităţile de stat.

Şase articole atribuite regelui sassanid Chosroes I sintetizează principiile unei drepte guvernări[2]. Acestea au fost: a strânge taxele în conformitate cu capacitatea contribuabililor de a plăti şi a preveni abuzurile în perceperea lor; a preveni exploatarea celor slabi de către cei privilegiaţi şi amestecul în viaţa şi bunurile poporului; a asigura securitatea drumurilor principale, a construi *kārvānsarāy*-uri şi poduri şi a încuraja irigarea terenurilor; a organiza o armată; a numi guvernatori şi judecători drepţi în provincii şi a preveni atacurile duşmanilor din afara statului.

Pentru realizarea acestor îndatoriri, sassanizii au stabilit patru domenii ale administraţiei: domeniul politic, domeniul judiciar, Tezaurul şi Cancelaria – dar cel mai important sector al guvernării a fost adunarea suveranului, Consiliul Imperial, pentru a asculta plângerile împotriva autorităţilor şi a îndrepta injustiţiile. Aceste funcţii de bază ale statului est-oriental au rămas neschimbate până în timpul Imperiului Otoman.

[1] *Tā'rikh-i Abu-l-Fath,* Istanbul, p. 13.

[2] Tabarî, *Chronique,* p. 218–232.

Aceleaşi concepte au reglementat sistemul claselor sociale în statul est-oriental. Societatea s-a împărţit în două părţi distincte: prima, suveranul cu miniştrii şi guvernatorii cărora le-a delegat autoritatea sa, şi a doua, plătitorii de taxe, *re'āyā*-ua. Nasîr-al-Dîn din Tus (1201–1274), urmând vechile tradiţii persane, i-a împărţit în plus pe supuşii suveranului în două grupuri–clasa militarilor, care susţinea puterea politică, şi birocraţii. Aceste categorii nu plăteau impozite. Plătitorii de impozite au fost împărţiţi, potrivit activităţii lor economice, în ţărani cu pământ, negustori şi păstori, la care unii i-au adăugat pe meşteşugarii din târguri sau oraşe. *„Kalîlah şi Dimnah"*, o lucrare de origine indiană, susţinea că dacă această împărţire în clase sociale nu era menţinută cu stricteţe, ar fi rezultat dezastrul şi anarhia. Potrivit lucrării *Siyāsetnāme*[1] a lui Nizām al-Mulk, manual de arta guvernării din secolul al XII-lea, conducerea putea preveni anarhia doar prin rămânerea fiecărei persoane în interiorul propriei sale clase, cum a fost înregistrată în registrele oficiale. Susţinând punctul său de vedere cu citate din *Kur'ān* (*Coran*) şi din *Tradiţiile Profetului*, juristul musulman Ibn Taymiyya (1263–1328) a căutat să introducă acest punct de vedere despre stratificarea socială în *şerîat*.

Otomanii au menţinut aceeaşi stratificare a claselor, împărţind populaţia unei regiuni nou cucerite, musulmani sau nemusulmani, în clasa militară şi *re'āyā*-ua. În Balcani în secolul al XV-lea ei au admis mii de călăreţi creştini în clasa militarilor, în ciuda religiei lor. Grupurile militare din principatele anatoliene anexate la Imperiu au primit, în mod similar, privilegiile clasei militare otomane; dar cei angajaţi în comerţ sau agricultură, fie creştini sau

[1] M. Minovi (ed.), *Kalîlah wa Dimnah*, Tehran, p. 319; Nizam al-Mulk (ed. H. Darke), *Siyar al'Mulûk*, Tehran, 1962, p. 178–179; despre sassanizi, vezi A. Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, Copenhagen, 1936, p. 93–94, 362, 383.

musulmani, în Balcani sau Anatolia, au fost consideraţi *re'āyā*-le şi plăteau impozitele *re'āyā*-lelor.

Clasa militară cuprindea pe toţi cei care erau în mod direct în serviciul sultanului, toate grupurile militare neangajate în producţie, slujitori ai religiei (*ulemā*-le) şi birocraţii cu familiile, rudele, subalternii şi robii lor. Clasa cunoscută ca „*re'āyā*-ua scutită de impozite" a primit unele scutiri de taxe şi anumite privilegii în schimbul unor servicii specifice către stat.

Ieşirea din *status*-ul de *re'āyā* şi intrarea în clasa militarilor necesita o hotărâre specială şi rareori aprobată a sultanului. Pentru fiul unui ţăran, pentru a intra în clasa militarilor, el trebuia în mod normal să fi avut unele legături cu această clasă sau să fi luptat ca voluntar la frontieră sau în campaniile sultanului. Pentru aprecierea serviciilor lui, sultanul putea emite o diplomă garantând *status*-ul militar al acestuia. Süleymān I, totuşi, a revocat scutirile de la plata taxelor garantate înainte vreme acelora care au intrat în clasa militarilor pe această cale şi nu prin descendenţă din înaintaşi militari. Pentru un individ, trecerea de la *status*-ul de *re'āyā* la cel de militar era considerată o încălcare a principiilor fundamentale ale statului, deoarece *re'āyā*-lele erau fundamentale ca producători şi plătitori de taxe. Scriitorii otomani de la începutul secolului al XVII-lea au considerat abandonarea acestui principiu drept cauza principală a declinului imperiului.

CAPITOLUL AL X-LEA

COMENTARII ASUPRA „SULTANISM"-LUI: TIPOLOGIZAREA LUI MAX WEBER REFERITOARE LA ORGANIZAREA DE STAT OTOMANĂ

În analiza sa asupra statului patrimonial, Max Weber se referă deseori la caracterul special al statului otoman ca *un caz extrem de patrimonialism*[1]. În general, el susţine că statul patrimonial transformă organizarea administrativă şi militară „într-un instrument pe deplin personal al stăpânului pentru a-şi extinde puterea sa arbitrară"[2]. Autoritatea patrimonială, „unde într-adevăr acţionează mai ales pe baza bunului plac va fi numită *sultanism,* care este diferit de orice formă de autoritate raţională"[3].

[1] Max Weber, *Economy and society: An Outline of Interpretive Sociology,* traducere G. Roth and C. Wittich (Berkeley: UCP, 1978), 1:231–232; 2:1031.

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem.*

„*Sultanismul este* de asemenea deosebit în totalitate de *stăpânirea de clasă (ständische Herrschaft)*", cum a existat în Occidentul medieval[1]. *Patrimonialismul,* şi în ultimul caz *sultanismul,* tinde să ia naştere când stăpânirea tradiţională dezvoltă o administraţie şi o forţă militară ce sunt instrumente pe deplin personale ale stăpânului. „Uzurparea de către stăpânul în persoană este un fenomen al *patrimonialismului*"[2]. Atunci preeminenţa „se transformă într-un drept personal". Puterea patrimonială e un fel de stăpânire personală. „Unde stăpânirea este mai ales tradiţională... aceasta va fi numită *autoritate patrimonială*; unde într-adevăr acţionează pe baza bunului plac, aceasta va fi numită *sultanism*"[3].

„Localizarea clasică a *sultanismului*", subliniază Weber, „este în Orientul Apropiat"[4]. *Sultanismul* s-a caracterizat printr-o încredere deplină în *forţa militară şi în puterea arbitrară,* sau *despotism.* Aceasta determină o deplină „diferenţiere între supuşii militari şi civili" şi creşterea profesionalismului armatei. Ienícerii şi armatele mamelucilor, constituite din robi, erau exemplele tipice ale unor astfel de armate profesioniste. Robii făceau parte integrantă din servitorii stăpânului şi-l slujeau pe acesta cu o loialitate absolută. Transformarea ulterioară a acestora este explicată de către Weber în funcţie de faptul că ei devin un „grup cu *status* tradiţional", bucurându-se de o relativă independenţă din partea stăpânirii

[1] Cf. N. Machiavelli, *The Prince* (*Principele*), traducere T. G. Bergin (Arlington Heights, 1986, retipărirea ediţiei 1947), p. 10–11.

[2] În sociologia lui Weber, conceptul de *patrimonialism* este folosit deseori sinonim cu *putere* sau *autoritate,* ca „unul dintre cele mai importante elemente ale acţiunii colective" (Weber, *Economy an Society*), I, 322–324, 336).

[3] *Ibidem,* I:232.

[4] *Ibidem.* I:231–232; 2:1017.

patrimoniale a sultanului. Să adăugăm că, în noua lor calitate, ei se alăturau altor grupuri tradiţionale, precum *ulemā*-lele şi ordinele religioase. Corpurile de ieniceri s-au identificat ele însele cu *bektaşismul,* unul dintre grupurile tradiţionale religioase independente din imperiu. Este de notat că anihilarea corpurilor de ieniceri şi a *bektaşismului* s-a petrecut în acelaşi timp, când Mahmûd II a abordat restaurarea puterii sale centrale patrimoniale în perioada de la 1812 la 1826.

Ca unul dintre principiile fundamentale ale puterii patrimoniale, conducătorul otoman îşi rezerva lui însuşi cu grijă, în toate situaţiile, autoritatea judiciară, ce era administrată personal în Divanul Imperial central sau, prin delegare, *kādî*-ilor pe care-i numea[1]. În codurile de legi ale sultanilor se menţiona în mod repetat că nici un supus *(ra'iyyet),* în particular ţăran, nu va fi obligat la nici o îndatorire, impozite, servicii sau amenzi fără o decizie emisă ca urmare a unui proces legal de către *kādî*-ul său. Într-un izbitor contrast cu dreptul judiciar al stăpânului feudal în Occident, autorităţii locale, chiar în epoca *a'yān*-ilor în secolul al XVIII-lea, nu-i era îngăduit să exercite puterea judiciară – o caracteristică a regimului otoman centralizat şi absolutist.

Ca o identificare a sistemului imperial otoman cu *„sultanism"*-ul în sensul lui Weber poate fi, de asemenea, şi concentrarea de către sultanul otoman a puterii politice cât şi a celei spirituale în propria sa persoană. „Stăpânirea", subliniază Weber, poate să se sprijine fie pe forţa fizică, fie pe „constrângere psihică prin acordarea sau refuzarea beneficiilor religioase"[2]. Primul tip (bazat pe forţa fizică), reprezentat de monarhia militară, este „forma naturală

[1] *Ibidem* I:237.
[2] *Ibidem* I:54.

reprezentativă de stăpânire". Ultimul tip, numit de Weber „organizarea hierocratică", este reprezentat de către biserică. Dar monopolul simultan al sultanului otoman asupra puterii politice şi a celei spirituale genera modelul perfect de autoritate patrimonială absolută. În fapt, această dublă titulatură, *sultān-calif* şi *pādişāh-hān,* semnificând originile divină şi temporală ale puterii sale, era expresia celor două însuşiri ale sale; cu toate acestea, nu a existat niciodată o unitate reală între cele două însuşiri. În epoca clasică, când statul patrimonial (cu monopolul său dual) părea a fi la apogeu, *ulemā*-lele au fost oprite în realitate să exercite puterea, iar *pādişāh*-ul promulga legile *'urfî* (de stat; laice) independente de *şarî'a* (legea religioasă islamică)[1]. Totuşi, când puterea sultanului a început să decadă la începutul secolului al XVII-lea, *ulemā*-lele, în alianţă cu alte forţe tradiţionale, şi-au asumat un rol din ce în ce mai dominant în afacerile statului. Se poate spune că această dihotomie constituia în realitate un antagonism profund în toate statele islamice. Era foarte adevărat că, în sultanatele întemeiate de dinastii turceşti, acestea din urmă invidiau stăpânirea patrimonială absolută din statele islamice. Urmând în continuare cursul interpretării lui Weber, noi putem oferi sugestia că sultanii otomani, mai ales în perioada „declinului", prin scoaterea în evidenţă a dominaţiei lor spirituale în calitate de califi şi prin integrarea *ulemā*-lelor în aparatul lor birocratic, încercau să compenseze pierderea lor de putere.

[1] H. Inalcık, *State, Sovereignty and Law during the Reign of Süleymân I,* contribuţie publicată în: „Proceedings of the Conferences on Süleymân the Magnificent" (Chicago and Princeton, June 1987).

Această putere de stat era într-adevăr considerată ca proprietate colectivă a familiei conducătorului, fapt pe deplin evident în istoria otomană timpurie. Pe linia tradiţiei central-asiatice, această concepţie a supravieţuit prin otomani, împărăţia împărţindu-se între fiii conducătorului care stăpâneşte[1]. În ciuda războaielor civile dezastruoase pe care această tradiţie le-a generat, ea a rămas puternică până în perioada când noţiunea de putere de stat începea să fie concepută ca o autoritate impersonală, absolută şi indivizibilă, întruchipată în persoana conducătorului pentru a sluji „Islamul şi statul islamic" *(Dîn u Dawla)*. Această evoluţie a conceptului coincidea cu transformarea birocraţiei într-un grup relativ autonom şi cu pretenţia *ulemā*-lelor de cuprindere a poziţiei lor dominante în cadrul organizării de stat.

Aceste grupuri, susţinute de opinia publică, au devenit într-adevăr responsabile de stabilirea unui nou protocol de succesiune la tron, bazat pe principiul senioriatului (a celui mai mare în vârstă). Astfel, noi tradiţii s-au născut şi au devenit prevalente în organizarea de stat otomană şi au transformat „sultanismul" conducătorului otoman într-o structură politică şi socială dezvoltată (vezi în continuare subcapitolul *Sultanism, grupurile cu status...*).

În concluzie, neacceptând nici un fel de îngrădiri legale sau oprelişti tradiţionale, *sultanismul* poate fi interpretat ca „forma clasică a stăpânirii patriarhale" sau *patrimonialism*[2]. Materializat în forma sa aproape perfectă în *sultanismul* otoman, precum logica sistemului o pretindea, absolutismul otoman era considerat ca forma tipică de absolutism de către teoreticienii secolului al

[1] H. Inalcık, *Osmanlılar'da Saltanat Verāset Usûlü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle Ilgisi*, „Siyasal Bigiler Fk. Dergisi", XIV (1959): 575–610.

[2] Weber, *Economy and Society*, 2:1009.

XVI- lea. E clar că Weber, trăind în epoca idealismului liberal, nu putea să vadă regimul otoman cu ochii lui Jean Bodin[1].

X.1. *SULTANISM*, GRUPURILE CU STATUS ŞI PATRIMONIALISMUL DE CLASĂ

Prin intermediul puterii reglementare, afirmă Weber[2], stăpânirea patrimonială, fie a şefului familiei, a stăpânului feudal sau a conducătorului patrimonial, este un factor determinant al relaţiilor sociale şi economice[3]. „Poziţiile sociale pot fi stabilite de un conducător autocratic care, în raport cu alte pături sociale libere, le privilegiază prin scutirea de taxe şi prin drepturi speciale asupra pământului"[4]. Statul patrimonial poate, de asemenea, să-şi asigure controlul direct asupra economiei prin intermediul „puterilor manageriale".

Weber defineşte ordinea de *status* în felul următor: „Modul în care «onoarea» socială este acordată în cadrul comunităţii între grupurile reprezentative participante la această distribuire va fi numită ordine de *status*[5]. Piaţa şi procesele sale nu cunoaşte deosebiri între persoane: interesele «funcţionale» o domină. Piaţa nu cunoaşte nimic despre «onoare». Ordinea de *status* înseamnă exact reversul: stratificarea în termenii «onoarei» şi stiluri de viaţă specifice ca atare grupurilor cu *status*". În ordinea de *status*, grupurile cu *status* sunt stratificate potrivit cu principiile

[1] L. Valensi, *Venise et la Sublime Porte, la naissance du despote* (Paris, Hachette, 1987), p. 78–86.

[2] Weber, *Economy and Society*, 1:131–132; 2:1006–1015.

[3] *Ibidem*, 2:1071.

[4] *Ibidem*, 2:927.

[5] *Ibidem*. 2:936.

consumului lor de bunuri, reprezentate prin stiluri specifice de viaţă[1]. În sistemul patrimonial aceasta nu este ordinea legală, însă graţia conducătorului determină „onoarea"[2], iar „onoarea" socială uneori devine baza dominaţiei în cadrul unui grup precum s-a văzut în cazul notabililor[3]. „Onoarea" ca stimă socială depinde de împărţirea de către conducător a puterii. Stratificarea pe baza *status*-ului este bazată pe monopolurile onorifice şi materiale. Dar „onoarea" de *status* nu trebuie să fie legată de condiţii economice. *Ordinea de status este opusă ordinii de clasă.* În timp ce clasa socială este determinată exclusiv de interesele economice condiţionate de cererile pieţelor braţelor de muncă, grupurile cu *status* sunt create prin forţă sau dominaţie.

În timp ce proprietatea sau absenţa proprietăţii sunt categoriile de bază ale conjuncturilor pieţii, proprietatea nu este totuşi recunoscută ca o premisă de *status* în ordinea de *status*[4].

E posibil, cu toate acestea, ca grupurile cu *status* să poată să se transforme într-o castă închisă[5], iar acel *status* poate fi întărit unui grup de clasă. Dar ambele societăţi, de *status* şi de clasă, pot fi considerate în esenţă ca stratificate din punct de vedere politic. Voinţa conducătorului în crearea grupurilor cu *status* se observă mai concret în stabilirea poziţiilor sociale pentru un grup militar care, „în raport cu alte pături sociale «libere», este privilegiat prin scutirea de taxe şi prin drepturile speciale asupra pământului (*Bodenrecht* – „dreptul pământului"). În schimb, beneficiarii sunt obligaţi să îndeplinească serviciul militar şi să fie la dispoziţia arbitrară sau delimitată a stăpânului în scopuri militare sau administrative"[6].

[1] *Ibidem.* 2:937.
[2] *Ibidem.* 2:1068.
[3] *Ibidem,* 2:1009.
[4] *Ibidem,* 2:927, 933.
[5] *Ibidem,* 2:932–33.
[6] *Ibidem,* 2:1070–71.

După cum se poate vedea, „armata" este elementul principal sau grupul cu *status* exclusiv în statul patrimonial din Orientul Mijlociu.

Deşi uneori în literatura curentă de specialitate nu este făcută nici o distincţie între grupurile de clasă şi cele cu *status,* la Weber acestea două sunt concepte distincte în mod evident. „Feudalismul este patrimonialism de clasă"[1], iar stăpânirea de clasă, implicând fiefuri ereditare şi puteri senioriale determinate, îngrădeşte bunul plac al stăpânului. În stăpânirea de clasă, un individ sau un grup organizat dobândesc anumite poziţii şi astfel avantajele economice se asociau cu acestea din urmă. Obligaţiile contractuale ale relaţiilor feudo-vasalice, drepturile stabilite îngrădind bunul plac al stăpânului, înseamnă o deosebire esenţială în patrimonialismul de clasă. Aici clasa socială se află sub garanţia unui contract bilateral implicând drepturi dobândite, pe când în patrimonialismul clasic arbitrarul şi bunul plac al conducătorului sunt lege[2].

„În cazul patrimonialismului clasic, există o separare completă a funcţionarului de mijloacele de îndeplinire a funcţiei sale. Dar exact opusul acestei situaţii este valabil în cazul patrimonialismului de clasă. Persoana care exercită atribuţiile de guvernare deţine controlul personal asupra pârghiilor administraţiei"[3].

Deosebirea între acestea două se observă cel mai bine prin compararea fiefului (feudului) occidental cu timarul otoman, precum şi a aristocraţiei militare funciare cu *kul*-ii (robii) sultanului, care includeau pe spahiii posesori de timar. Un grup cu *status* poate evolua într-un grup de clasă în anumite condiţii. De asemenea, patrimonialismul de clasă poate demonstra că este o evoluţie către un stat birocratic sau un obstacol către acesta[4].

---

[1] *Ibidem,* 1: 232; 2:1036.

[2] *Ibidem,* 1:1032.

[3] *Ibidem,* 1: 234.

[4] *Ibidem,* 2:1035,1037.

În Imperiul Otoman, grupurile cu *status* erau organizate şi legitimizate exclusiv prin graţia sultanului. Astfel de graţie se manifesta în cadrul unul ritual complex ce includea acordarea unui *berāt* (diplomă) imperial, splendid decorat. Nici exercitarea puterii, nici rangul, nici actul de titlu nu erau legitimate fără posesia unui *berāt* care, cu sigiliul conducătorului, dovedea graţia acestuia. Retragerea de către sultan a *berāt*-ului sau moartea sa anulau toate categoriile de drepturi şi poziţia în societate. Ritualul era deseori însoţit de acordarea simbolurilor imperiale, un steag, un veşmânt de onoare (*hil'at*), confecţionat în palatul conducătorului de către croitori imperiali, şi un cal bogat împodobit; destinatarul accepta graţia imperială printr-un dar *(pîşkeş)* simbolizând loialitatea sa[1]. Acordarea însemnelor sultanului ca simboluri exterioare ale autorităţii şi rangului avea caracter inspirator de respect, aproape sacru, umbrind toate celelalte deosebiri sociale şi economice. *Status*-ul grupurilor sociale, imunităţile şi privilegiile existau doar prin reglementările *fermān*-elor acordate direct de către conducător[2].

Teoretic, întreaga organizare socială se baza pe clase sociale, grupuri create sau alcătuite printr-o lege emisă de conducătorul patrimonial. Astfel de grupuri cu *status* erau stratificate într-o piramidă socială frecvent descrisă în literatura „oglinzii prinţilor" *(ad usum Delphini)* din Orientul Mijlociu. Ce înţelegea Weber prin *sultanism* provenea iniţial nu din preceptele islamice, ci din

[1] Tradiţia oferirii de daruri în semn de supunere în cadrul ceremoniilor de Anul Nou (*Newruz*) de la curtea otomană se regăseşte în vechiul Iran; reliefurile ahemenide reprezentând ceremonia de pe treptele palatului exterior de la Persepolis ilustrează o astfel de ceremonie, vezi *Matbakh* (H. Inalcık), *Encyclopaedia of Islâm,* ed. a II-a, vol. V, p. 810 (*infra E.I.*[2]).

[2] Un exemplu remarcabil este codul de legi al lui Mehmed al II-lea referitor la organizarea de stat: *Kānûnnāme-i Āl-i'Osmān*, ed. M. Ârif, „Tarîkh-i 'Osmanî Enjumeni Mejmu'ası", Supplement (Istanbul 1330/1914).

organizarea de stat califală, ce-şi datora filosofia şi structura de bază moştenirii bizantine şi sassanide. Această tradiţie de stat iraniană s-a transmis otomanilor prin intermediul birocraţilor iranieni indigeni şi prin activitatea literară a convertiţilor iranieni care au tradus literatura juridico-filosofică sassanidă în limba arabă[1].

Potrivit scrisorii lui Tansar[2], o scriere legală de învăţătură din epoca sassanidă, „oamenii sunt împărţiţi în patru clase... iar conducătorul lor este regele. Prima clasă este cea a preoţilor... a doua clasă este cea a militarilor... a treia clasă este cea a funcţionarilor care ştiu să scrie... a patra clasă este cunoscută ca cea a meşteşugarilor, a agricultorilor deţinători de pământ, a crescătorilor de animale, a negustorilor şi a tuturor celorlalţi care îşi câştigau existenţa prin comerţ... Desigur, nu trebuie să se treacă de la o clasă la alta decât dacă în însuşirile caracteristice ale unuia dintre noi aptitudinile fundamentale sunt prezente... Regele regilor menţinea pe fiecare om în propria sa stare socială şi interzicea oricui să se amestece în ocupaţia altuia, decât doar aceluia care-i plăcuse lui Dumnezeu să-l zămislească. În plus, regele regilor trimitea porunci conducătorilor celor patru clase... Toţi se ocupau cu mijloacele lor de trai şi cu propriile lor afaceri şi nu-i constrângeau pe regi la aceasta prin intenţii primejdioase sau acte de rebeliune... Poruncile date de regele regilor pentru ca populaţia să se ocupe cu propriile ei îndeletniciri şi să o împiedice de a se amesteca în ocupaţiile altora sunt pentru asigurarea stabilităţii lumii şi a ordinii afacerilor oamenilor... El punea un şef peste fiecare clasă şi după acesta un inspector credincios pentru a verifica veniturile acestora[3]. Regele regilor emitea o hotărâre

[1] Vezi A. von Kremer, *Kulturgeschichte des Orients unter den Chalifen*, (Viena, 1875 şi 1877), vezi şi articolele *'adab*, *Ibn Kutayba*, *Ibn al-Mukaffa* şi *Djabiz* în *EI*[2].

[2] *The Letter of Tansar*, traducere M. Boyce (Rome, 1968), p. 1–3.

[3] *Ibidem*, p. 33.

pentru a înălţa rangul şi a înnobila familiile ilustre... Prin aceasta el stabilea o deosebire vizibilă şi generală între oamenii de viaţă nobilă şi poporul de rând în ceea ce priveşte caii şi veşmintele, casele şi grădinile, femeile şi slujitorii..."[1].

În literatura de învăţături, cu sfaturi pentru rege, preoţii (*ulemā*-lele în sistemul islamic) sunt uneori aşezaţi după „oamenii de arme" (armata), care reprezentau autoritatea sultanului. Dar în fiecare caz conducătorul este originea sursei de legitimitate pentru toate rangurile şi grupurile cu *status*. De la întemeierea Imperiului (Califatului) Arab sub Umayyazi, şi mai ales sub Abbasizi, acest sistem iranian al claselor sociale se prezintă ca factor ce stabilea întreaga structură socială a statului islamic.

Folosirea titlurilor de *şāhānşāh* (regele regilor) şi de *pādişāh* (mare rege), la origine titlurile împăraţilor Sassanizi, a fost interzisă în Islam până în secolul al X-lea d. Hr., când ele au fost preluate de conducătorii nearabi recent urcaţi pe tron, pentru a face cunoscută imaginea lor de conducători atotputernici în cadrul universalismului califal[2]. Titlul favorit al sultanilor otomani a fost *pādişāh-i 'ālempenāh*, „conducătorul universal la care întreaga lume găseşte protecţie"[3]. În timp ce desemna puterea supremă a conducătorului cu scopul de a proteja, titlul scotea în evidenţă, în particular, concepţia iraniană a conducătorului atotputernic.

---

[1] *Ibidem*, p. 36; R. Frye, *The Heritage of Persia* (Cleveland şi New York, 1963), p. 51–52, ridică problema: în ce măsură această „diviziune organizată a societăţii" este continuarea moştenirii ariene sau mesopotamiene.

[2] W. Madelung, *The Assumption of the Title Shahanshah by the Buyids and the Reign of the Daylam*, „Middle Eastern Studies", p. 28, 84–108, 169–183.

[3] „Pâdişâh" (H. Inalcık), *Islâm Ansiklopedisi*, IX: 491–495; B. Lewis, *The Political Language of Islâm* (Chicago and London, 1988), p. 13–70.

O descriere completă a rangurilor şi ierarhiei elitei conducătoare se găseşte în manualele-formulare destinate pentru pregătirea şi specializarea birocraţilor[1]. Elita *(mu'tabarān)*, consideră al-Khôyî[2], se compune din două grupuri *(tā'ifah)*; primul include pe conducător şi pe înalţii demnitari, iar al doilea *ulemā*-lele de frunte *(ā'yān-i Dîn)*. În cadrul membrilor fiecărui grup există o subdiviziune ierarhică *(tabaka)*, pentru care trebuie să fie folosite titluri şi formule speciale de adresare. Membrii conducerii centrale sunt situaţi ierarhic deasupra demnitarilor provinciali. A doua grupă *(tā'ifa)* se compune din două straturi *(tabaka)*: primul dintre acestea include pe *kādî*-i, *muftî*-i şi *müdarris*-i, judecători, experţi juridici, dascăli-învăţători în *medrese*-le şi alţii; iar al doilea include pe medici, astronomi şi oameni de litere. În partea introductivă a culegerii sale de scrisori sultanale, secretarul-şef otoman Mehmed Ferîdûn Ruksānzāde dă acelaşi sistem al rangurilor, aşezând „oamenii de arme" şi „oamenii condeiului", deasupra *ulemā*-lelor[3]. În timpul adunărilor publice, rangul şi locul demnitarilor erau stabilite de către maestrul de ceremonii *(teşrîfātcı)*, şi câteodată se stârneau adevărate dispute asupra rangurilor, în special printre oficialii religioşi.

Cu toate că în concepţia iraniană a conducătorului atotputernic şi a societăţii cu clase sociale a prevalat în statul islamic, o teorie paralelă, în aparenţă de origine greacă, scoţând în evidenţă diviziunea muncii şi solidaritatea socială, putea fi găsită în literatura

[1] Hasan al-Khoyî, *Gunyet'ul-Kâtib ve Munyet'i-Tâlib,* ed. A. Erzi (Ankara, 1963); opera a fost scrisă în anul 690 H./1291 d.Hr., manuscrisul publicat a fost copiat în anul 879 H./1474 d.Hr.

[2] *Ibidem*, p. 3.

[3] A. Feridûn, *Münşa'ât al-Salâtîn* (Istanbul, 1274/1857), p. 2–13.

arabă etico-morală. Potrivit interpretării antropomorfice a societăţii aflată în această literatură[1], există patru grupuri *(tā'ifa)*, precum cele patru părţi componente ale corpului uman: primul, „oamenii condeiului" *(ahl-i kalem)*; al doilea, „oamenii de arme" *(ahl-i şimşîr)*; al treilea, negustorii şi meşteşugarii *(tüccār şi arbāb-i biraf wa sanāyi')*; şi al patrulea, agricultorii *(tā'ifa-yi zirā'at)*. Separaţia şi echilibrul între aceste grupuri sunt considerate ca esenţiale pentru sănătatea şi buna funcţionare a corpului politic. Dacă negustorii sau agricultorii devin soldaţi, iar soldaţii devin negustori sau meşteşugari, societatea începe să slăbească şi să se deterioreze[2]. Cu toate că tradiţia iraniană menţiona că întreaga societate era organizată şi pusă în mişcare ca urmare a intereselor suveranului, teoria antropomorfică scotea în evidenţă solidaritatea. Expusă detaliat în opera *Statul Ideal* a lui al-Fārâbî[3], teoria antropomorfică a fost popularizată de Nasîr al-Dîn Tûsî în opera sa *Etica*[4].

Cum a fost formulată de Nasîr al-Dîn Tûsî sau de Dawānî[5], teoria dominantă despre societate şi „clase sociale" considera societatea numai o entitate politică, concentrată în principal în elita conducătoare, care era compusă din *tā'ifa*, „comunităţi", sau grupuri cu *status*[6]. În acest sistem clasele producătoare erau

[1] Kınalı-zâde Alâ al-Dîn'Alî, *Akhlâk-i*'Alâ'î (Bulak. 1248/1832), scrisă în 1564; II:5; III:7; Hajji Khalife, *Destûr al-'Amel li-Islâh al-Khalel* (Istanbul 1280/1863), p. 119–140. C. Fleischer, *Royal Authority, Dynastic Cyclism and'Ibn Khaldunism in sixteenth Century Ottoman Letters*, „Journal of Asian and African Studies", 1983, p. 198–220.

[2] Kınalı-zâde, p. 78.

[3] *Al Fârâbî's Abhandlung der Musterstaat*, ed. F. Dieterici (Leiden, 1964), p. 55, 187.

[4] *The Nesirean Ethics*, traducere G. Wickens (London, 1964), p. 193.

[5] Kınalı-zâde, II, p. 105–112.

[6] Termenul folosit în mod obişnuit pentru grupuri astfel caracterizate este *tā'ifa*. însemnând „comunitate". Termenul este de asemenea folosit

considerate necesare doar pentru susţinerea statului, iar statul, în esenţă, era format din conducător şi din aceia care reprezentau autoritatea imperială. Noi lăsăm intenţionat de o parte discuţia asupra locului sau pretenţiilor *şerîat*-ului (legea islamică) sau a *ulemā*-lelor în societate, pentru a ne concentra asupra definiţiei *sultanismului* ca model weberian de stat patrimonial.

În orice caz, în statul islamic criteriile extraeconomice sunt luate ca bază pentru viaţa materială şi pentru stratificarea indivizilor în societate. Economia este obştească, colectivă[2]. Societatea este concepută în esenţă ca o entitate politică şi morală, iar clasele sociale ca *tā'ifa,* grupuri cu *status.* În această societate relaţiile sociale sunt bazate, în termenii lui Weber, pe stăpânirea patriarhală, dependenţă, rang şi loialitate. Este datoria conducătorului, „pentru deplina

---

pentru a desemna o naţiune, un grup religios sau un grup profesional, cum ar fi o breaslă. Termenul *tabaka,* scoţând în evidenţă mai explicit ordinea ierarhică, este de asemenea folosit pentru grupurile cu *status* (vezi R. Mottahedeh, *Loyalty and Leadership in an Early Islamic Society* (Princeton, 1980), p. 104–107; Kınalı-zâde, 2:7-9. După cum s-a menţionat mai înainte, termenul *tabaka* este folosit uneori doar pentru un subgrup într-o *tā'ifa* (Al-Khoyi, *Gunyet,* p. 14-16). Rezumându-i pe Nasîr al-Dîn al-Tûsî şi pe Djalâl al-Dîn Dawânî, Kınalı-zâde arată că puterea politică (*amāra*) împreună cu comerţul, meşteşugurile şi agricultura, este un mijloc legitim de dobândire a bogăţiei. Această atitudine în cultura *islâm*-ică se găseşte mai tranşant exprimată în conceptul de *ghanîma,* de exemplu, prada dobândită într-un război „legitim" şi cel mai binevenit şi mai legitim tip de proprietate. Totuşi, gânditorii musulmani au susţinut că bunurile dobândite prin tortură şi nedreptate nu sunt acceptabile din punct de vedere moral, deşi în practică ele sunt necesare pentru a menţine ordinea publică (Kınalı-zâde, 2:9). Kinah-zâde a susţinut că satisfacţia morală n-ar trebui să fie uitată cât timp se depune străduinţă pentru desăvârşire şi succes într-o profesiune.

[2] Weber, *Economy and Society,* II: 1014.

ordine a lumii" *(nizām-i 'ālem)* sau pentru prosperitatea „Islamului şi a statului islamic" *(Dîn u Dawla),* să garanteze că ordinea este păstrată şi fiecare individ este menţinut în propriul său *tā'ifa.* Acelaşi Nasîr al-Dîn Tûsî sfătuia prin rapoarte[1] pe *hān*-ul mongol Hulagu ca, deoarece *derviş*-ii rătăcitori *Kalandarî* nu puteau fi încadraţi în nici unul din aceste *tā'ifa,* ei să fie eliminaţi.

Sistemul patrimonial otoman, în special în epoca sa clasică (1300–1600), poate fi privit ca stâlpul de susţinere într-o organizare de stat reglementată autoritar. *Kul tā'ifesi* (grupul robilor), palatul şi armata, constituind servitorii conducătorului, categorie mereu în creştere, pot fi regăsiţi în vechiul grup războinic al *nöker*-ilor sau *yoldaş*-ilor („tovarăşi"), care s-au adunat în jurul lui Osmān *Gāzî,* fondatorul statului otoman[2]. Teoria lui Weber despre conducerea charismatică şi despre solidaritatea protector-protejat („patron-client") oferă o reprezentare generală clară despre apariţia statului turco-mongol clasic[3]. În stepa euro-asiatică, fiecare cuceritor îşi începea cariera cu un grup războinic de *nöker*-i în mod obişnuit, legaţi personal de acesta prin *anda,* un jurământ de loialitate până la moarte. Grupul de bază se menţinea el însuşi prin coeziunea interesului pentru prăzi şi cuceriri. Recrutaţi dintre aliaţi sau dintre duşmani capturaţi, *nöker*-ii sau *yoldaş*-ii, la care tradiţiile otomane timpurii fac frecvente referiri, au constituit primii „supuşi de casă" ai lui Osmān *Gāzî,* iar descendenţii acestora au monopolizat pentru

[1] Ibn al-Fuwâtî, *Al-Hawâdith al-Jâmi'a,* ed. M. Jawâd (Baghdad, 1951). p. 343, citat de A. Yaşar Ocak, *XIV–XVI. Yüzyıllarda Kalenderi Dervişleri ve Osmanlı Yönetimi* (comunicare prezentată în cadrul Colocviului cu tema „Sfinţi şi sfinţenie în *Islam*", Berkeley, Aprilie 1987).

[2] Vezi H. Inalcık, *The Question of the Emergence of the Ottoman State,* „International Journal of Turkish Studies", 2/2 (1981–1982), p. 72–79; Idem, *The Khan and Tribal Aristocracy; The Crimean Khanate under Sahib Giray I,* „Harvard Ukrainian Studies", 3–4 (1979–1980): 445–466.

[3] Weber, *Economy and Society,* 1:241–254, 2:1070–1093.

mai bine de un secol toate funcţiile de bază în statul *osmānlı* (osmanlâu) – *osmānlı* desemnând toţi cei care erau înrudiţi cu persoana lui Osmān şi reprezentând puterea conducătorului sau statul „otoman", ce înseamnă de fapt acelaşi lucru.

Ca organizatori ai teritoriilor cucerite şi ai birocraţiei centrale, *ulemā*-lele şi-au menţinut o poziţie similară de autoritate în cadrul grupului de putere. Mai târziu, când statul a devenit din ce în ce mai dependent de măiestria birocratică a acestora, familiile de *ulemā*-le, în particular cea a *Çandarlı*-ilor, şi-au însuşit autoritatea militară şi birocratică şi au devenit suverane în centrul de conducere, cu toate că mai multe vechi familii de origine *nöker* îşi păstrau *status*-ul lor originar în zonele îndepărtate de frontieră din Balcani. O schimbare radicală s-a produs sub Mehmed II Cuceritorul, care i-a îndepărtat pe *Çandarlı*-i de la putere şi i-a organizat pe robii (*kul*) din palatul său, fără drepturi ereditare, în singurul grup căruia i s-a încredinţat autoritatea. Schimbarea semnifica înlocuirea *nöker*-ilor individuali cu un corp de servitori lipsiţi de personalitate, a căror ranguri erau acordate printr-un set de hotărâri sultanale *(kānûn)* şi a căror loialitate faţă de sultan era criteriul exclusiv pentru a fi învestit cu autoritate. „Servitorii de palat" ai sultanului erau organizaţi pentru a susţine atotputernicia conducătorului într-un stat transformat acum în imperiu, în care controlul direct şi personal al suveranului nu mai era posibil. Ori, în termenii lui Weber, patriarhismul cu „supuşi de casă" personali s-a dezvoltat natural într-un patrimonialism centralizat şi pe deplin organizat – o schimbare doar în gradul relaţiilor de dependenţă a supuşilor faţă de conducător.

Mehmed Cuceritorul, adevăratul fondator al Imperiului Otoman centralizat, a susţinut cu energie tradiţia iraniană, după cum se reflectă în codul său de legi[1], în guvernarea sa, ca şi în

[1] *Kānûnnāme-i Āl-i 'Osmān,* editat de M. Ārif, „TOEM", Supplement (Istanbul, 1330/1914), p. 27.

cultura „de palat", ce cuprindea arhitectura şi literatura acestuia. Nu a fost o coincidenţă că fiul său favorit, *Cem*, a purtat numele unui rege legendar al vechiului Iran.

Codul de legi al lui Mehmed II, ce reglementa organizarea de stat, rezerva celor mai înalţi demnitari privilegiul de a mânca la masa sultanului şi aceasta este simbolul schimbării; după cum arată Weber, „La început demnitarii patrimoniali erau invitaţi în mod obişnuit la masa conducătorului, cât şi dintre oamenii săi de încredere, precum este fiecare membru al corpului de supuşi „de casă"...[1]. Demnitarii patrimoniali, în special cei cu rangurile cele mai înalte, şi-au păstrat mult timp privilegiul de a fi serviţi la masa stăpânului atunci când erau prezenţi la curte...". „Într-un sistem relativ mai dezvoltat", adaugă Weber, „ascensiunea continuă însemna menţinerea în rândul demnitarilor patrimoniali,... prin acordarea de beneficii sau fiefuri"[2]. Cu toate că în sistemul birocratic patrimonial oriental, afirmă Weber, nu s-a depăşit caracterul său fundamental de slujire a conducătorului, în Occident sistemul funcţionăresc a evoluat într-un sistem birocratic al cărui competenţe derivau din interese obiective, comune[3].

Organizarea tradiţională cu *status* nu a rămas o simplă teorie; documentele şi reglementările oficiale arată că aceasta a fost aplicată de către birocraţia ce şi-a însuşit-o şi a considerat-o drept temelie a statului şi societăţii. Imparţialul narator al vieţii şi societăţii otomane, Evliyā Çelebi[4], descrie populaţia urbană din a doua jumătate a secolului al XVII-lea în termenii rangurilor *status*-ului tradiţional. Grupurile reprezentând autoritatea sultanului se situau întotdeauna în frunte. Acestea erau urmate de „oamenii religiei", care erau stratificaţi între ei înşişi ca urmaşi al Profetului

[1] Weber, *Economy and Society*, 2:1031.

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem.*

[4] *Seyāhatnāme* (Istanbul, 1314–1898), 2:90–91, 213.

Muhammad şi ca *ulemā*-le, incluzându-i pe *muftî*-i şi *kadî*-i. La sfârşit erau notabilii civili ai târgului. Separaţi de aceste grupuri, care împreună formau elita *(a'yān ve eşrāf)*, supuşii de rând *(re'āyā)* erau de asemenea diferenţiaţi potrivit *status*-ului lor ca membri ai asociaţiilor negustoreşti sau meşteşugăreşti.

Noi am văzut că doar grupurile cu *status* create de sultanul otoman se compuneau din grupuri „militare", ce constituiau o parte din „supuşii casei" sale, trupele „Porţii" sale – la început ale Palatului *(kapıkulları)*, cavaleriştii posesori de timaruri în provincii şi aparatul birocratic ce administra sursele de venituri în imperiu[1]. Iar pentru restul societăţii, compus din *re'āyā*-le, grupuri producătoare plătitoare de impozite, rolul conducătorului se limita la a le reorganiza sau alcătui conform reglementărilor oficiale, pentru a sluji sistemul său patrimonial, clasele sociale ale perioadei anterioare cuceririlor[2]. *Re'āyā*-ua sau orice grup de *re'āyā*-le erau amintite în mod indirect în ordinele sultanului sau în documentele oficiale, ori printre funcţionarii statului din provincii, în primul rând printre *kādî*-i, care în acelaşi timp reprezentau comunitatea locală. Masele producătoare cucerite, *re'āyā*-ua otomană, erau excluse în mod sistematic din cadrul „slujitorilor militari de palat" *(kullar)*. În schimb, ele erau, în terminologia lui Weber, „supuşi extra-patrimoniali" sau „supuşi politici", a căror funcţie era de a satisface trebuinţele conducătorului[3]. Forţate de împrejurări nefavorabile să slujească interesele conducătorului, ele erau subordonate maşinii politice pe care acesta a creat-o.

---

[1] Vezi H. Inalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300–1600* (London, 1973), p. 76–118 (vezi infra p. 166–222 – n. D.P.).

[2] Weber, *Economy and Society*, 2:1013: „La început, administraţia patrimonială a fost adaptată pentru satisfacerea necesităţilor şi trebuinţelor „casei" stăpânului, în întregime personală şi esenţialmente privată".

[3] *Ibidem*, 2:1020–1021, îi deosebeşte cu claritate de grupurile cu *status*.

În analiza lui Weber asupra statului patrimonial, este reliefată folosirea de către conducători a „maselor neprivilegiate sau în special a maselor rurale" în serviciul militar[1]. Ele au fost înălţate într-o poziţie privilegiată faţă de majoritatea supuşilor de rând, dar nu li s-au acordat niciodată *status*-ul de *'askerî* (elita militară). Acest grup de supuşi, binecunoscut în cazul otoman sub denumirea de *status* de *re'āyā*-le „exceptate, scutite" *(mu'āf ve müsellem)*[2], era integrat în „clasa oamenilor de arme" doar în condiţii excepţionale. Cu toate că aceşti soldaţi *re'āyā* şi-au pierdut *status*-ul lor privilegiat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, statul otoman a continuat să folosească *re'āyā*-ua ca mercenari. Cu toate acestea, lor le-au fost refuzate, de asemenea, privilegiile depline ale *kul*-ilor, servitori înarmaţi ai sultanului.

Lupte violente între *kul*-i şi mercenari (companii de *sekban* şi *sarıca*) – numiţi *celālî* când ei s-au răsculat – umpleau analele cronicarilor otomani din secolul al XVII-lea[3]. În secolul al XVIII-lea, deoarece soldaţii profesionişti costau mai puţin decât trupele regulate de *kul*-i, mercenarii au ajuns să formeze principalul corp al armatei sultanului şi armatele „personale" ale notabililor provinciali. Cele mai sărace elemente rurale au obţinut astfel angajarea în armata imperială, fără a obţine vreodată privilegiile *kul*-ilor „slujitori ai Palatului". În Balcani, astfel de organizaţii locale ale soldaţilor creştini, create de către Poarta Otomană, au devenit în secolul al XIX-lea nucleul trupelor ce sprijineau cauza minorităţilor naţionaliste răsculate, precum sârbii, grecii, bulgarii sau albanezii.

---

[1] *Ibidem*, 2:1015, 1018.

[2] H. Inalcık, *Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu*, „Belleten", XXIII, 1959, 575–616.

[3] H. Inalcık, *Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600–1700*, „Archivum Ottomanicum", 6 (1980): 283–337.

În schema lui Weber astfel de schimbări pot fi interpretate ca indicii ale slăbirii stăpânirii patrimoniale centrale[1]. În fapt, ienicerii şi alte detaşamente ale Porţii Otomane s-au transformat în grupuri tradiţionale semiautonome cu *status,* posedând propriile lor reglementări speciale şi beneficiind de privilegii întărite. Conştienţi din ce în ce mai mult de propriile lor interese corporative, ei au devenit o importantă forţă în lupta pentru putere. Precum mercenarii, corpurile *kapıkulu,* fiind de asemenea organizate în companii permanente în provincii, sfidau autoritatea centrală a sultanului. Secolul al XVII-lea a fost martorul unei lupte violente cu compromisuri temporare între aceste grupuri „autonome"[2]. Regenerarea puterii centraliste patrimonial-birocratice otomane în perioada *Köprülü,* în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, a colapsat sub impactul dezastruos al unul îndelungat război în perioada 1683–1699.

O importantă particularitate a sistemului patrimonial otoman, deseori confuz subliniată în literatura istorică, este marcarea deosebirii fundamentale, în atitudinea sultanului, între *kul*-ii săi şi *re'āyā.* Dacă confiscarea proprietăţii sau amenzile în bani se aplicau asupra *re'āyā*-lei fără procesul legal cuvenit la instanţa religioasă, fapta era considerată ca un delict religios şi o flagrantă injustiţie *(zulm),* o injurie la adresa reputaţiei sultanului. În literatura clasică „oglinda prinţilor", suveranul era sfătuit să evite astfel de fapte şi să le prevină în rândul supuşilor săi. Pedeapsa discreţionară dată de sultan *(siyāset)* era legitimizată în principiu doar asupra *kul*-ilor săi[3].

---

[1] Weber, *Economy and Society,* 1:255–271; 2:1038–1044, 1051–1064, 1092–1094.

[2] H. Inalcık, *Military and Fiscal Transformation,* contribuţie menţionată la nota nr. 3, p. 174.

[3] U. Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law,* ed. V. L. Mènage (Oxford. 1973), p. 259–271.

După cum notează Weber, exercitarea puterii de către suveran în interesul menţinerii balanţei puterii între grupurile cu *status* rivale a fost un principiu fundamental al sistemului politic otoman[1]. *Kul*-ii (robii) sultanului contra *re'āyā*-lei, *ulemā*-le contra *kul*-ilor şi birocraţilor, ieniceri contra spahii, sau armata mercenară contra armatei timariote, *kadî*-ii de rang inferior împotriva *ulemā*-lelor de rang înalt – toate grupurile tradiţionale cu *status* erau în conflict. Sultanul era conştient de necesitatea angajării puterii sale reglementare în a le menţine pe acestea în echilibru, deoarece el garanta „dominaţia" sa asupra organizării de stat. Cu toate acestea, au existat în istoria otomană perioade când acest echilibru s-a deteriorat. Ameninţat de către *kul*-ii săi în capitală, se relata că Süleymān I ar fi spus că putea să folosească împotriva *kul*-ilor un numeros grup de lucrători necalificaţi din tăbăcării şi că aceasta era posibilă în oraşul capitală, Istanbul. Sultanii agitatului secol al XVII-lea i-au organizat pe ţărani în companii militare pentru a lupta împotriva mercenarilor rebeli din zonele rurale.

O ultimă consideraţie asupra organizării patrimoniale de *status* şi structuri sociale-economice. Noi ştim că prin intermediul nenumăratelor reglementări, monopoluri, imunităţi şi inspecţii ale pieţei, caracteristici cunoscute atât pentru Imperiul Bizantin cât şi pentru cel Otoman, puterea patrimonială a organizat o economie exclusiv pentru interesele stăpânului şi prin aceasta a influenţat într-o mare măsură formarea claselor sociale[2]. Cu toate acestea, evoluţii specifice în condiţii demografice şi social-economice – de exemplu, apariţia metropolei Istanbul – au generat situaţii pe care puterea reglementară şi înţelepciunea statului patrimonial n-au fost capabile să le prevină. Astfel exista o contradicţie permanentă între reglementările imperiale şi realităţile pieţei sau evoluţiile rurale

[1] Weber, *Economy and Society,* 1:161.

[2] *Ibidem,* 1:238–241.

survenite sub presiunea condiţiilor demografice şi economice în schimbare.

Un imens fond documentar demonstrează lupta permanentă între stat şi piaţă. De exemplu, în sistemul breslelor, ce a fost întotdeauna sprijinit cu vigoare de către stat, statul ceda uneori la presiunea unei cereri crescânde de bunuri; această cedare provoca indiferenţă faţă de anumite dispoziţii stricte ale reglementărilor învechite. Statul era de acord cu organizarea unor noi bresle şi tolera activitatea meşteşugarilor din afara breslelor. Poate cele mai spectaculoase ieşiri de sub controlul patrimonial s-au înregistrat în sectorul agrar, în condiţiile economice şi demografice în schimbare. Weber analizează aceste manifestări în acelaşi timp cu fenomenul proceselor de dispariţie a imperiilor patrimoniale[1]. Forţele economice şi sociale erau pe deplin libere să ignore reglementările şi să organizeze clasele sociale, când puterea centrală era slăbită şi pierduse controlul asupra forţelor pieţei. În fapt, starea de tensiune a fost întotdeauna prezentă în statele patrimoniale şi astfel se poate argumenta că în realitate conducătorul nu a putut niciodată reuşi să creeze un patrimonialism pur şi o societate perfectă cu *status*.

X. 2. „SULTANISM", TRADIŢIE ŞI GRUPURI TRADIŢIONALE

Se poate argumenta că conceptul de „tradiţie" în sociologia lui Weber se apropie de ceea ce Emile Durkheim şi structuraliştii înţeleg prin reprezentări colective, instituţii şi structuri. Tradiţia, în concepţia lui Weber, este atât originea cât şi principiul legalizat al stăpânirii patrimoniale. Ceea ce este tradiţional şi se prezintă întotdeauna ca „având un caracter sacru şi impunând supunerea

[1] *Ibidem.*

faţă de persoana particulară ce o reprezenta". „Puterile conducătorului sunt legitimate în măsura în care ele sunt tradiţionale"[1]. În actul de succesiune la tron, sultanul otoman, după menţionarea tuturor antecesorilor săi imperiali, declara că el a devenit conducător „prin moştenire şi prin faptul de a avea dreptul la aceasta *(bi'l-irs wa'listihkāk)*". La Weber, tradiţia şi obiceiul le înţelegem ca două concepte strâns înrudite. În fapt obiceiul, „o cale generală de acţiune" *(Massenbandeln)*, o activitate uniformă, ce este o problemă de datină şi persistă prin imitarea negândită[2], se arată a fi un factor modificator al puterii patrimoniale discreţionare a conducătorului. Simpla deprindere sau obişnuinţă, arată Weber, este primul factor ce stabileşte sistemul de relaţii patrimoniale. De aici se dezvoltă puterea consacrată a tradiţiei: „stăpânul se abţinea de la introducerea inovaţiilor"[3].

El se abţinea, de asemenea, de la folosirea puterii sale discreţionare datorită existenţei posibilităţii ca interesele sale economice să fie lezate de către inovaţii[4] (politica otomană de păstrare a practicilor anterioare cuceririlor în impozitare poate fi amintită aici). Reprezentanţii sultanului aveau ordinul de a urma în deciziile lor întâi legea sultanală (*kānûn*) şi ordinile scrise ale sultanului; iar apoi, dacă nu este o referinţă clară într-o problemă într-una dintre acestea, să se procedeze „cum s-a practicat mult timp". Astfel, o practică general recunoscută diminuează aria puterii discreţionare a stăpânului în favoarea prescripţiei tradiţionale. Stăpânul putea da formă legală acestei practici tradiţionale prin reglementări. În fapt, cele mai multe dintre legile sultanale otomane *(kānûnlar)* erau versiuni adaptate, legale, ale obiceiurilor indigene, *'urf-u 'ādāt*. Dar legiferarea, crede Weber[5], niciodată nu-l compromitea pe conducătorul legal: „Uneori reiese că *sultanismul* este complet

[1] *Ibidem*, 1:336.
[2] *Ibidem*, 1:319.
[3] *Ibidem*, 2:1011.
[4] *Ibidem*, 2:1012.
[5] *Ibidem*.

nereţinut faţă de tradiţie, dar niciodată n-a existat, în fapt, această situaţie. Elementul ne-tradiţional nu este, cu toate acesta, explicat raţional în termeni impersonali, ci consistă doar într-o dezvoltare extremă a puterii discreţionare a conducătorului".

Legea în Imperiul Otoman era teoretic, dacă folosim terminologia lui Weber, „voinţa personală a conducătorului" sau „în ultimă instanţă nimic altceva decât drepturile şi privilegiile exclusiv subiective ale indivizilor derivând din acordarea graţiei conducătorului"[1]. Cu toate acestea, codurile *kānûn* ale sultanilor fondatori, Mehmed Cuceritorul şi Süleymān Legiuitorul, ce au fost redactate în realitate de înşişi funcţionarii otomani, pretindeau a fi norme fundamentale imuabile sau „tradiţii restrictive", în termenii lui Weber.

Ca şi în cazul grupurilor tradiţionale, noi am discutat despre cum corpurile de ieniceri s-au transformat dintr-o armată în întregime patrimonială aflată în serviciul personal al sultanului într-un grup tradiţional, printr-un proces de tipologizare similar celui ce a avut loc în statele patrimoniale occidentale[2]. Dar de la început acest proces a fost mai vizibil în cazul *ulemā*-lelor[3]. În ceea ce priveşte Imperiul Otoman, tradiţia islamică a fost în fapt cel mai mare obstacol în calea puterii arbitrare nelimitate a sultanului. În calitate de păzitori şi propagatori ai tradiţiei islamice, *ulemā*-lele, deşi stratificate ierarhic şi chiar în conflict în cadrul propriilor lor ranguri, au jucat un rol major în tot cursul istoriei otomane ca un centru tradiţional şi legitim de rezistenţă. Alte grupuri au căutat chiar protecţia *ulemā*-lelor pentru a-şi apăra drepturile tradiţionale câştigate împotriva puterii discreţionare a sultanului.

---

[1] *Ibidem*, 1:232.

[2] *Ibidem*, 2:1036–1042; totuşi, el, 2:1028, vede o deosebire fundamentală între Vest şi Est în „tipologizarea şi însuşirea monopolistă a puterilor funcţiei".

[3] *Ibidem*, 2:1028.

Când analiza se face asupra grupurilor productive, un interes şi o motivaţie diferite din partea conducătorului pot fi desluşite. „Clasele" anterioare cuceririlor au format grupurile tradiţionale, deosebindu-se de servitorii personali ai conducătorului „în virtutea dreptului de mobilitate... prin servicii şi impozite datorate în mod tradiţional şi în consecinţă fixate, cât şi prin libera dispunere de avere şi de pământ. Dispunerea de avere şi de pământ este reglementată potrivit obiceiurilor şi legilor cutumiare"[1]. Obligaţiile acestei clase sunt întărite prin tradiţie. Această descriere a „supuşilor politici" sau tradiţionali corespunde perfect cu cea a *re'āyā*-lelor otomane.

Pe lângă puterea restrictivă a tradiţiei, Weber subliniază că era interesul conducătorului să menţină obedienţa supuşilor şi capacitatea lor economică de a-l susţine[2]. Acest interes limita actele arbitrare şi „sancţiunile personale" ale conducătorului şi ale persoanelor sale oficiale[3]. Patrimonialismul are tendinţa inerentă de a reglementa activitatea economică în termenii bunăstării utilitare sau a valorilor absolute. Această tendinţă limitează caracterul pretenţiei la legitimitate şi interesul în asigurarea supuşilor[4].

Este un adevăr arhicunoscut că sultanul otoman reglementa activitatea economică în general ca parte a obiectivelor sale patrimoniale, dar în anumite sectoare, cum ar fi cultura orezului şi minerit, birocraţia sa conducea direct însuşi procesul de producţie, datorită nevoii imediate de produse[5]. Puterea reglementară a

[1] *Ibidem*, 2:1020–1022.

[2] *Ibidem*, 2:1030.

[3] *Ibidem*, 2:227.

[4] *Ibidem*, 2:243.

[5] Rolul „managerial" al statului totalitar este analizat în detaliu de K. A. Wittfogel, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power* (New Haven, 1957). Capacitatea managerială a birocraţiei otomane este cel mai bine dovedită într-un sector special al agriculturii: vezi H. Inalcık, *Rice Cultivation and the çeltükci-Re'âyâ System in the Ottoman Empire*, „Turcica", 14 (1982): 69–141.

conducătorului se manifesta ea însăşi mai frapant în economia agrară. Noi trebuie să observăm că în teritoriile cucerite conducerea otomană restabilea şi controla sistematic un sistem agrar specific, bazat pe unităţile-gospodării ale familiilor de ţărani sau sistemul *çift-hāne.*

Ca un istoric agrar incisiv, Weber a putut să constate că imperiile patrimoniale duceau o politică sistematică de protejare şi menţinere a micilor gospodării ţărăneşti împotriva exploatării. „Conducătorul, susţine Weber[1], avea în primul rând un interes fiscal şi militar în ceea ce priveşte supuşii „anexaţi": interesul în menţinerea numărului lor, adică a numărului de mici parcele de pământ, suficiente pentru a sprijini o familie de ţărani; în prevenirea exploatării lor de către autorităţile locale patrimoniale peste o limită la care capacitatea supuşilor de a satisface propriile lor pretenţii ar fi avut de suferit; în păstrarea puterii de a-i impune la impozite pe supuşi şi de a-i chema la serviciul militar în mod direct, fără nici o mijlocire". Weber a definit cu claritate principiul economic de bază ce fundamenta regimul gospodăriilor familiale ţărăneşti[2]: „Dobândirea mijloacelor de producţie şi a controlului personal, deşi formal, asupra procesului muncii constituie unul din cele mai puternice stimulente pentru dorinţa nelimitată de a munci. Aceasta

[1] Weber, *Economy and Society*, 2:1058.

[2] *Ibidem,* 1:131,. despre gospodăria familiei şi şcoala „marginalistă", vezi A. V. Chayanov, *The Theory of Peasant Economy*, eds. D. Thorner, Basile Kerblay şi E. E. F. Smith cu o introducere de Teodor Shanin (Madison, 1986). Despre problemele intensităţii şi a absorbţiei muncii în ţările asiatice dezvoltate, vezi A. Booth şi R.M. Sundrum, *Labor absorption in Agriculture* (London, 1985); despre structurile şi problemele agriculturii turceşti, vezi Korkut Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm* (Ankara, 1980); Burhan Oğuz, *Turkiye Halkının Kültür Kökenleri*, II-2; idem, *Tarım Hayvancılık-Meteoroloji* (Istanbul, 1988); H. Inalcık, *State, Land and Peasant,* în H. Inalcık şi alţii, *The Ottoman Empire: Economy and Society, 1300–1900, Cambridge University Press,* 1994, p. 106–187.

este baza fundamentală a importanţei extraordinare a micilor unităţi-gospodării în agricultură, fie în forma posesiunii de pământ la scară mică, fie a micilor arendaşi care sperau să acceadă la *status*-ul de posesor de pământ... Acest *status* a fost foarte important în toate părţile Asiei şi de asemenea în Europa în Evul Mediu... Existenţa micii ţărănimi într-un anumit sens depinde de absenţa capitalului contabil şi de sprijinirea unităţilor-gospodării şi a spiritului întreprinzător". În epoca lui Weber, protejarea micului fermier şi a micii ferme în agricultură a devenit o problemă politică dezbătută cu înfocare, iar avantajele economice ale ambelor aspecte erau frecvent subliniate.

Precum grupurile tradiţionale în târguri şi oraşe, breslele cu tradiţii bine stabilite constituiau coloana vertebrală a societăţii urbane. Sistemul patrimonial, potrivit lui Weber[1], evolua în *sultanism* atunci când suveranul putea să transforme „supuşii săi extra-patrimoniali" (producătorii plătitori de impozite) şi „asociaţiile cu responsabilitate colectivă" (breslele şi comunităţile săteşti) în grupuri patrimoniale complet dependente de conducător. În condiţii diferite, astfel de asociaţii au evoluat îndeosebi în asociaţii municipale cu autoguvernare. În cazul otoman, problema fundamentală este în ce măsură sultanul otoman controla în mod real breslele. Cu toate că Gabriel Baer susţinea că în timpul otomanilor breslele au ajuns sub controlul direct al statului, mărturiile documentare nu confirmă această aserţiune[2]. O tendinţă spre dependenţă poate fi observată, dar în general breslele

[1] Weber, *Economy and Society*, 1:231–241;2:1009–1045.

[2] G. Baer, *Egyptian Guilds in Modern Times* (Jerusalem, 1964); vezi recenzia mea în „Archivum Ottomanicum", 1 (1969), p. 319, şi H. Inalcık, *The Appointment Procedure of a Guild Warden (Kethüdâ)*, „WZKM", 76 (1986), *Festschrift Andreas Tietze:* 135–142; C. Cahen, *Y-a-t il eu des Corporations professionnelles dans le monde musulman classique?, The Islamic City*, ed. A. H. Hourani şi S. H. Stern (Philadelphia), p. 51–63.

şi-au păstrat autonomia. Controlul sultanului era limitat la recunoaşterea legală, oficială, formală a funcţionarilor breslei, după alegerea lor de către membrii breslei dintre proprii breslaşi cu drepturi egale. Ca o regulă, *kādî*-ul local era cel care îndeplinea validarea. Adevăratul caracter al sistemului otoman al breslelor şi poziţia acestuia *vis-à-vis* de statul otoman au început doar recent să fie puse în lumină prin examinarea registrelor curţilor *kādî*-lor[1].

Noi credem că e necesar să revizuim punctul de vedere, răspândit de către orientaliştii influenţaţi de către Weber, potrivit căruia oraşul islamic în general era neorganizat, nestructurat şi complet dependent de stat. Fiecare breaslă otomană avea propriul său intendent *(kethüdā)*, iar toate breslele dintr-un oraş formau un grup sub conducerea *kethüdâ*-lei oraşului. Este adevărat că toate breslele îşi dobândeau şi-şi păstrau existenţa formală şi legală prin acordarea unei diplome din partea suveranului. Breslele erau, de asemenea, validate spiritual prin sistemul eticii şi moralei profesionale şi al frăţiei (fraternităţii) numit *ahî*-ism, cât şi prin afilierea breslelor la un ordin religios sau la altul. Eforturile conducătorului de a-i încorpora pe *ahî*-ii şi ordinile religioase într-un sistem al grupurilor cu *status* prin acordarea de *wakf*-uri şi donaţii nu erau întotdeauna încununate de succes. Ordinele *malāmatî* şi larg răspânditul *kalander-abdāl* în Imperiul Otoman au luptat în permanenţă împotriva unor astfel de încercări. Uneori, în alianţă cu anumite grupuri sociale nemulţumite, precum nomazii, rezistenţa acestor ordine a luat forma unor insurecţii de masă, cum au fost acelea conduse de *Şeyh Badr al Dîn Mahmûd (Bedreddîn Mahmûd)* în 1416, *Şāh-Kûlû* în 1511 sau *Kalender-oğlu* în 1527.

[1] Pentru o bibliografie utilă asupra subiectului, vezi S. Faroqhi, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia* (Cambridge, 1984), p. 125–170; H. Inalcık, *Bursa*, „Belleten", 24 (1960): 45–102.

Pe scurt, cu toate că statul otoman era cunoscut ca una din cele mai desăvârşite societăţi cu *status* din istoria islamică, el apare totuşi, în această privinţă, ca nefiind la înălţimea atingerii unui patrimonialism pur. Întâmplător, instituţia *kethüdā* avea o largă semnificaţie în mediul social otoman. În fapt, *kethüdā* sau *kāhyā* (cuvântul persan *kadhûdā,* intendentul „Casei" sau Palatului) era un element de bază în constituirea unui „grup de solidaritate" în general. În societatea otomană, în principiu, fiecare grup, de la bresle la corpurile de ieniceri, era organizat în jurul funcţiei de *kethûdā*. Aleasă de către „tovarăşii" săi, *kethûdā* trebuia să reprezinte interesele grupului în faţa lumii înconjurătoare, în particular în relaţiile cu statul otoman. Cu toate că *kethûdā* îşi dobândea legitimitatea şi autoritatea *vis-à-vis* de grup doar prin primirea unei diplome sau certificat de la reprezentantul local al sultanului, *kādî*-ul, procedura nu era decât o simplă formalitate. Dar adevărata putere de decizie îi revenea grupului, iar *kethûdā* era înlocuită din funcţie de obicei prin intervenţia grupului. Prin intermediul funcţiei *de kethûdā* o diversitate de grupuri sociale se bucurau de un considerabil grad de autonomie, cu respectarea afacerilor lor interne.

X.3. „SULTANISM"-UL ŞI BIROCRAŢIA OTOMANĂ

Stăpânirea patrimonială, potrivit lui Weber, „se întemeiază ea însăşi prin intermediul aparatului administrativ"[1]. „Fie în virtutea a numeroase interese, fie în virtutea autorităţii, stăpânirea se exprimă ea însăşi în funcţiile sale prin intermediul legii şi a

[1] *Max Weber on Law in Economy and Society*, traducere E. Shils şi M. Rheinstein, ed. M. Rheinstein (New York: Clarion, 1954), p. 330.

administraţiei"[1]. Crearea unui aparat administrativ reprezintă evoluţia de la stăpânirea patriarhală la cea patrimonială *(Herrschaft)*[2].

Sub domnia unui conducător patrimonial, armata şi birocraţii sunt selecţionaţi şi organizaţi ca slujitori ai „palatului patrimonial", pentru a răspunde în exclusivitate pretenţiilor suveranului. Serviciile de stat erau organizate şi păstrau în continuare depline caracteristici ale voinţei personale a conducătorului. În alegerea funcţionarilor statului, loialitatea faţă de conducător înlătura toate celelalte criterii.

Funcţionarii statului erau de aceea aleşi dintre servitorii personali ai conducătorului, iar pregătirea şi specializarea profesională nu erau întotdeauna considerate drept condiţii necesare pentru numirea într-o funcţie[3]. Avansările depind nu de criterii obiective, ci de graţia conducătorului sau de o hotărâre arbitrară. Conducătorul transformă remuneraţia economică a funcţionarilor săi într-o pârghie supusă în totalitate arbitrarului său, fără „pensie" pentru serviciu ereditar. Funcţionarii n-au constituit niciodată un grup corporativ sau o confrerie monopolistă juridic autonomă[4]. Pe scurt, trăsăturile caracteristice de bază ale birocraţiei patrimoniale derivă din caracterul său personal patrimonial. Potrivit lui Weber[5], caracteristicile de slujitori ai Casei Imperiale a statului patrimonial s-au păstrat „într-o măsură grotescă... la Curtea otomană" până în secolul al XIX-lea.

În forma sa dezvoltată din secolul al XVI-lea, totuşi, aparatul birocratic otoman dezvăluia un număr de caracteristici ce nu ne permit să subscriem întru totul la descrierea lui Weber. În timpul lui Süleymān I Legiuitorul (1520–1566), birocraţia otomană nu poate fi considerată în întregime ca parte a slujitorilor conducătorului şi

[1] Weber, *Economy and Society*, 1:334–336.

[2] *Ibid. em*, 1:220–225; 2:1025.

[3] Vezi *Ghulām* (H. Inalcık), *EI²*, 2:1085–1091.

[4] Weber, *Economy and Society*, 2:1031.

[5] *Ibidem*, 2:1025.

nici funcţiile sale nu se bazau în totalitate pe relaţii personale sau pe supunere absolută faţă de sultan. Cercetările empirice sugerează că birocraţia otomană a evoluat de la o structură „patrimonială" pură către o organizare autonomă şi din ce în ce mai conştientă de sine, ce funcţiona într-un sistem relativ „raţional" de norme şi activităţi de instruire precise. Însuşi Weber observă că, în cursul raţionalizării financiare, statul patrimonial evoluează pe nesimţite către o administraţie birocratică raţională[1]. Cu toate că autonomia birocraţiei otomane nu era consolidată prin drepturi ereditare ca în Occident, era puţin probabil ca funcţionarilor otomani să le fi lipsit solidaritatea de grup, deoarece ei au dobândit o pregătire specializată de-a lungul a numeroşi ani în birourile asemănătoare breslelor[2].

Raţiunea de a fi şi legitimitatea activităţilor lor se bazau nu atât de mult pe voinţa suveranului sau pe tradiţie, cât pe îndemânarea lor şi, în cele din urmă, pe interesele „religiei şi statului" islamic *(Dîn u Dawla)*. Ei au devenit critici la adresa actelor arbitrare ale ultimilor sultani care s-au comportat, în hotărârile lor, contrar tradiţiei statale otomane statornicite, instituită de Mehmed Cuceritorul şi Süleymān I Legiuitorul[3]. În ciuda normei patrimoniale ce stabilea că toate dispoziţiile legale ale sultanului decedat erau nule şi neavenite, birocraţia era interesată în menţinerea tradiţiei statornicite. Ca funcţionari ai instituţiilor pe care ei le considerau că reprezentau sprijinul „Religiei şi Statului" *(Dîn u Dawla)*, ei au venit în conflict cu favoriţii Palatului şi cu alte grupuri tradiţionale puternice, cum ar fi *ulemā*-lele.

---

[1] *Ibidem*, 2:1014.

[2] Vezi H. Inalcık, *Reîs-ül-Küttāb*, „IA", 9:671–683.

[3] În unul din cele mai importante de astfel de memorii, datat 1620. *Kitāb-i Müstetab*, ed. Y. Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilātına Dair Kaynaklar* (Ankara, 1988). Text: 4, 9, 18, 29, 44, neglijarea reglementărilor statului şi deteriorarea ulterioară a afacerilor statului sunt sesizate încă din timpul domniei lui Murād III (1595–1603).

Solidaritatea şi autonomia tradiţională de grup erau vizibile îndeosebi în sectorul financiar, care angaja întotdeauna experţi specializaţi. Nici un sultan, nici chiar Selîm I, cel mai autocratic dintre sultanii otomani, nu se puteau dispensa de serviciile lor. Situaţia moştenită din tradiţia birocratică a vechiului Orient Mijlociu, veniturile şi cheltuielile statului se aflau sub strictul control al „ministerului de finanţe", ce-şi desfăşura activitatea conform tehnicilor birocratice şi contabile extrem de complexe[1]. Flecare acţiune financiară a statului era încredinţată unui agent (reprezentant) financiar *(emîn)*, care prezenta un raport de îndeplinire a misiunii şefului „ministerului finanţelor". Considerat oficial subordonat marelui vizir, locţiitorul suprem al sultanului, şeful „ministerului finanţelor" era în realitate independent în hotărârile sale; conflictele între aceştia doi, marele vizir şi „ministrul finanţelor", deseori determinau intervenţia personală a însuşi sultanului. Cheltuielile arbitrare din veniturile statului ale favoriţilor sultanului se asociau cu critica aspră a oamenilor de litere cu experienţă financiară[2]. Transformarea fiefurilor militare (timaruri) în sinecure, de exemplu, era denunţată ca ruinătoare pentru „Religie şi Stat" *(Dîn u Dawla)*. În epoca clasică, birocraţii erau aleşi nu dintre *ulemă*-le ci din cadrul

[1] I.M. D'Ohsson, *Tableau Général d'Empire Ottoman*, 7 vols. (Paris, 1783–1824); I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı* (Ankara: TTK, 1948); J. Shinder, *Ottoman Bureaucracy in the Second Half of the Seventeenth Century: The Central and Naval Administration*, Ph. D. diss., Princeton, 1971; C. H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafā 'Alî* (1541–1600) (Princeton: Princeton University Press, 1986); L. Darling, *The Ottoman Finance Department and the Assessment and Collection of the Cizye and Avâriz Taxes, 1560–1660*, Ph.D. diss., University of Chicago, 1989.

[2] Cei mai mulţi dintre memorialişti şi istorici au aparţinut grupului birocraţilor, în particular departamentului finanţelor.

grupului de specialitate al experţilor care încercau să păstreze monopolul funcţiilor lor, din cauza nepotismului şi favoritismului.

Chiar şi birocraţii care îşi aveau originea în slujitorii de Palat ai sultanului sau în rândul *ulemā*-lelor adoptau etica şi regulile profesionale ale grupului de carieră.

În epoca clasică, birocraţia centrală acţiona în permanenţă pentru a elimina sau limita pretenţiile şi practicile arbitrare exprimate prin reglementări, ordine sau rescripte de Justiţie *('adāletnāme* – „carte de judecată")[1] ale sultanilor, care erau în realitate formulate şi emise de către înşişi birocraţii. Birocraţii se străduiau cu consecvenţă să delimiteze şi să păstreze un control riguros asupra acţiunilor şi competenţelor reprezentanţilor provinciali. Inspectori *(mufettiş)* cu puteri extraordinare erau trimişi în provincii, oriunde era nevoie. Motivul declarat era întotdeauna de a promova interesele „Religiei şi Statului (otoman)" *(Dîn u Dawla)* şi de a proteja „sărăcimea, *re'āyā*-ua fără putere" împotriva nedreptăţilor. Când ei considerau că interesele „Religiei şi Statului (otoman)" *(Dîn u Dawla)* erau în joc, aceiaşi birocraţi au încercat insistent să-l convingă pe sultan să adopte măsuri radicale fără a ţine seama de posibila rezistenţă şi să-şi asume responsabilitatea unor adevărate reforme. Nu este întâmplător faptul că aproape toţi marii oameni de stat reformatori otomani proveneau din rândul birocraţilor *(küttāb)*. Prin acţiunile lor, anumite inovaţii, precum tehnologia occidentală în metodele de purtare a războiului, presa de tipar şi chiar instituţii apusene legale şi administrative, au fost introduse în Imperiul Otoman în ultimele secole. Cu toate acestea, trebuie să recunoaştem că, deoarece toate acţiunile politice trebuiau să aibă confirmarea sultanului pentru a fi juridic în vigoare, reuşitele birocraţilor depindeau de propria lor poziţie politică. Odată numiţi în funcţie, ei înşişi insistau asupra

[1] H. Inalcık, *Adāletnāmeler,* „Belgeler", II (1965): 49–145.

caracterului absolut şi indivizibil al puterii sultanului, folosind-o apoi spre a introduce reformele necesare ce urmăreau în ultimă instanţă consolidarea propriei conduceri centralizate a birocraţiei.

Identificându-se ei înşişi cu statul otoman şi cu interesele sale, birocraţii au încercat să consolideze bazele puterii şi legitimităţii lor. Nu e de mirare că în cursul impetuoaselor reforme cunoscute sub numele de *Tanzimāt* (1839–1876), birocraţii erau denunţaţi ca adevăraţi despoţi de către nou apăruta intelectualitate occidentalizată. Dar, în cele din urmă, birocraţii militari şi civili, în alianţă cu intelectualitatea, au căutat să-şi fundamenteze legitimitatea pe voinţa naţională, prin intermediul noilor instrumente şi noţiuni birocratice preluate din Occident. În tot cursul acestei îndelungate istorii, în mare măsură dezvoltarea birocraţiei autonome *de facto* apare ca fiind responsabilă pentru schimbările din statul patrimonial din Orientul Mijlociu. În unele dintre ţările islamice mai tradiţionaliste, nu birocraţii ci alte grupuri autonome tradiţionale, cum ar fi *ulemā*-lele, erau în special responsabile pentru schimbări. Vorbind pe scurt, în imperiul islamic patrimonial au existat aceste două grupuri, birocraţii civili şi militari şi *ulemā*-lele, dezvoltându-se în grupuri din ce în ce mai autonome, care în ultimă instanţă au redimensionat statul patrimonial al sultanilor.

X. 4. FEUDALISMUL ORIENTAL: PREBENDALISM

În general, crede Weber, modalitatea prin care serviciul militar era recompensat determina tipul de feudalism[1]. Recompensele în natură din rezervele şi depozitele conducătorului, caracteristica

[1] Weber, *Economy and Society*, 2:1032.

distinctivă a statului primitiv în remunerația funcționarilor, depindeau de condițiile economice specifice din statul patrimonial de început[1]. În fapt, în Imperiul Otoman recompensele în natură *(ta'yînāt)*, ce favorizau grupurile legate direct de Palatul sultanului, au dăinuit o lungă perioadă de timp. Din sistemul prebendial, ce a fost următoarea etapă în recompensare, „beneficiile/prebendele-venituri" *(Sportelpfründe)* s-au dezvoltat mai întâi. În acest sistem conducătorul distribuia strângerea anumitor venituri ca remunerație directă a funcționarilor. Acest sistem, de asemenea, era folosit în mare măsură în organizarea otomană încă din perioada de început; ca exemplu, taxa de serviciu a reprezentantului sultanului *(ghulāmiyye)* în strângerea impozitului pe cap de locuitor (capitație) sau veniturile cuvenite *kādî*-ului pentru activitățile de la tribunal. Weber observa că „remunerația putea lua forma prebendei (venitului) funciare sau a pământului – recompensă *(Amts-oder Dienstland)* pentru propria folosință a beneficiarului"[2].

Prebenda este o formă particulară de beneficiu nonereditar acordată în mod patrimonial de către conducător supușilor săi. „Când personalul administrativ este recompensat în această formă, noi putem vorbi de prebendalism. În astfel de situație, poate exista un sistem de avansare pe bază de senioriat"[3]. Weber caracterizează sistemul spahiului (timarului) otoman ca un exemplu tipic de prebendalism: „Sursele de venituri ale spahiilor turci, ale samurailor japonezi sau ale mai multor categorii similare de supuși orientali sunt beneficiile și nu fiefurile. În unele cazuri, ele au provenit din rentele anumitor pământuri; în altele din veniturile, din impozitele anumitor regiuni. În ultimul caz, ele au fost în general îmbinate cu acordarea unor prerogative de conducere în aceeași regiune"[4].

[1] *Ibidem*, 2:1031.
[2] *Ibidem*, 2:1032.
[3] *Ibidem*, 1:235.
[4] *Ibidem*, 1:236.

Weber vede una din cele mai dezvoltate forme de prebendalism în puterea arbitrară patrimonială exercitată de către conducător şi de posesorul de beneficiu în Imperiul Otoman. Din cauza naturii patrimoniale a beneficiului, drepturile de conducere şi economice includeau în general „avantaje economice acordate individual". În documentele otomane, acestea sunt denumite *tekālif-i şakka*, impozite extraordinare nejustificate. În timpul *sultanismului*, arbitrarul „în recompensele fixate, în noile obligaţii şi monopoluri impuse" era reclamat ca un drept. Mita şi corupţia sunt consecinţele logice ale sistemului. În toate acestea, Weber are în vedere Imperiul Otoman. Dar „tipologizarea" lua, cu toate acestea, alte direcţii, ca în Europa Occidentală, unde s-a dezvoltat „separarea, ereditară de tip clasial a puterilor". Acolo „drepturile patrimoniale sunt condiţionate de obligaţia cârmuitorului de a ajunge la o înţelegere cu elita conducătoare. Beneficiile sunt numite fiefuri (feude) dacă ele sunt acordate ca ereditare şi garantate prin contract. Astfel, caracteristici legale şi restrictive deosebesc fief-feudalismul *(Lehen Feudalismus)* de tipurile asiatice (de „feudalism")"[1].

Birocraţia centrală a încercat în mod sistematic să prevină extinderea beneficiilor ereditare (*mālikāne* şi *mülk tımār*-uri) şi să menţină o categorie de restricţii şi sistemul balanţei intereselor în administraţia provincială; aceste eforturi erau în totalitate îndreptate către apărarea stăpânirii şi monopolului absolute ale sultanului asupra „beneficiilor". În Imperiul Otoman, este adevărat, acordarea beneficiilor, ce a avut loc într-o anumită măsură în toate perioadele istoriei otomane, dar mai ales în cea în care sistemul clasic a început să se dezintegreze, nu a generat niciodată o aristocraţie ereditară de tip occidental. Pentru Weber, în timp ce prebendalismul, cum ar fi cel din Imperiul Otoman, a evoluat într-un tip extrem de patrimonialism, evoluţia prebendalismului în Europa Occidentală a condus la ascensiunea birocraţiei legalist-raţională.

[1] *Ibidem*, 1:239.

Se poate recunoaşte cu uşurinţă în teoria lui Weber ipoteza bine cunoscută a evoluţiei contrare a imperiilor occidentale şi asiatice. În acest reducţionism prea schematic, caracteristicile specifice ale sistemului otoman sunt trecute cu vederea sau mai degrabă puse în umbră în favoarea teoriei popularizate a imperiului asiatic despotic. Posibil să se poată surprinde, de asemenea, impactul intensei propagande antiotomane desfăşurată de-a lungul secolului al XIX-lea.

În acelaşi timp, Weber susţine că au existat anumite trăsături fundamentale comune sistemelor de beneficii oriental şi occidental. Primul sistem, prebendalismul, ca şi feudalismul occidental, este un rezultat al anumitor condiţii socio-economice. „Prebendalismul îşi are originea în revenirea de la plăţile în bani la cele în natură"[1]. Slujitorul patrimonial îşi primea mijloacele de întreţinere fie în formă de recompense de la magaziile (în natură) sau vistieria (în bani) ale stăpânului, fie „prin drepturi de folosinţă a pământului în schimbul serviciilor sale"[2]. Este important de subliniat că, în timp ce plata în bani obişnuită *('ulûfe)* interesează vistieria conducătorului şi astfel îl face pe oştean direct dependent, prebenda oferă beneficiarului o independenţă mai mare prin controlul indirect, deşi limitat şi reversibil, asupra pământului şi ţăranilor. Ca o evoluţie mai departe, dobândirea pământului şi a muncii ţăranilor de către un grup de proprietari de pământ, înseamnă, în termenii lui Weber, „un caz extrem, marginal, de patrimonialism", ce s-a format exclusiv prin loialitate patrimonială[3]. Ultimul caz (feudalismul occidental) în Imperiul Otoman poate fi văzut, păstrând proporţiile, în sistemul *a'yān*-ilor. Dar acest sistem al *a'yān*-ilor a apărut mai degrabă ca un rezultat

[1] *Ibidem,* 1:260; 2:1071.
[2] *Ibidem,* 1:235.
[3] *Ibidem,* 2:1069–1070.

al sistemului agriculturii cu impozite şi al descentralizării, iar principiul ereditar nu a fost niciodată deplin.

Urmând observaţiile formulate de gânditori occidentali începând cu Machiavelli, Weber subliniază lipsa unei „aristocraţii senioriale omogene" în ţările islamice, datorită absenţei interesului comun în garantarea „dreptului de proprietate asupra şerbilor"[1]. În schimb, susţine Weber, exista o concurenţă permanentă între posesorii de beneficii pentru munca ţăranilor. În sistemul *çift-hāne,* atât pământul cât şi munca se găseau sub strictul control al statului otoman, pentru a menţine o organizare agrară precisă, a cărei scop era să elimine clasele sociale consolidate, ereditare. Chiar de-a lungul secolului al XVIII-lea controlul *a'yān*-ilor asupra pământului şi muncii era precar, deoarece orice legitimare a unui astfel de control depindea de graţia sultanului şi se dovedea printr- o diplomă şi un titlu oficial. Încercarea din 1808, de a da un fel de fundamentare constituţională controlului real al *a'yān*-ilor, a eşuat lamentabil în faţa puterii patrimoniale a sultanului şi a rezistenţei forţelor tradiţionale[2].

În Occident, ca şi în statul otoman, candidatul la recompensă trebuia să dovedească la început aptitudinile sale pentru primirea funcţiei repartizate. În cazul Imperiului Otoman, superiorul direct (de obicei *ālāybey*-ul – conducătorul grupului militar) testa aptitudinile candidatului, aspect ce a constituit factorul crucial în obţinerea timarului. Metoda recomandării, în acelaşi timp, stabilea un fel de relaţie de protejare între candidat şi superiorul său. Sistemul de relaţii patrimoniale poate fi văzut la orice nivel al elitei conducătoare otomane. În epoca clasică, noul sultan, venind din reşedinţa sa de provincie în capitală, se simţea obligat să-şi

[1] *Ibidem,* 2:1067.

[2] H. Inalcık, *Sened-i Ittifak ve Gülhāne Hatt-i Hümāyûnu,* „Belleten", 28 (1964): 603–622.

promoveze supuşii apropiaţi în funcţii înalte. Astfel, fiecare urcare pe tron aducea cu sine o luptă politică pentru putere şi crize politice de intensitate mai mare sau mai mică, depinzând de aspecte şi circumstanţe dominante. Era împotriva legii şi tradiţiei să se deposedeze un spahiu de timarul său fără nici un motiv. Deşi posesorii de timar nu puteau transmite timarurile deţinute de ei fiilor lor prin moştenire, totuşi ultimii aveau dreptul prin lege să obţină propriile lor timaruri, ale căror venituri, deşi mai mici, erau determinate de veniturile timarurilor taţilor lor. De asemenea, în sistemul timarului, sub conducerea birocraţiei, exista tendinţa de a separa obligaţiile de serviciu de manifestările de fidelitate şi devotament ale slujitorilor Palatului Imperial şi astfel de a reduce controlul discreţionar al sultanului asupra posesorilor de timar.

CAPITOLUL AL XI-LEA

LEGEA: LEGEA SULTANALĂ (KĀNÛN) ŞI LEGEA RELIGIOASĂ (ŞERÎAT)

Potrivit Iui Tursun *bey,* care a scris la sfârşitul secolului al XV-lea, sultanul putea să emită reglementări şi să adopte legi pe deplin după propria lui voinţă. Aceste legi, independente de *şerîat* şi cunoscute sub numele de *kānûn,* s-au bazat pe principii raţionale şi nu religioase şi au fost adoptate, în primul rând, în sferele dreptului public şi administrativ.

Unii jurişti islâmici, incluzându-l şi pe Ibn Khaldûn, au considerat *kānûn*-ul – lege bazată numai pe hotărârea sultanului – ca nefiind necesară, menţionând că *şerîat*-ul – legea religioasă a Islamului – putea să rezolve toate problemele legale. Alţi jurişti au susţinut că *kānûn*-ul a fost atât necesară cât şi legală, argumentând că *şerîat*-ul nu făcea nici o afirmaţie în legătură cu problema în discuţie; că legea *kānûn* s-a pus de acord cu o cutumă sau principiu general acceptate, ce puteau să servească ca bază pentru analogii;

legea sultanală era necesară pentru bunăstarea şi prosperitatea comunităţii islamice; că suveranul putea efectiv să adopte legea *kānûn;* şi că ea nu conţinea nimic contrar *şerîat*-ului.

Prefaţa *Kānûnnāme*-lei, atribuită lui Süleymān I, dar mai nou datată către sfârşitul secolului al XV-lea, statuează că „sultanul porunceşte codificarea *kānûn*-urilor otomane, deoarece aceste reglementări sunt esenţiale pentru prosperitatea în afacerile (treburile) lumii şi pentru regularizarea afacerilor (treburilor) supuşilor"[1].

Prin extinderea autorităţii turceşti la mijlocul secolului al XI-lea, principiul *kānûn*-ului a devenit durabil înrădăcinat în practica legală islamică, deoarece în tradiţia turcă suveranitatea şi introducerea unui cod imperial de legi – *törü* – au fost intim legate. În afară de aceasta, conducătorii nu au vrut să recunoască nici o limitare a autorităţii lor politice. *Kānûn*-ul era deja un principiu încetăţenit în Orientul Apropiat, în perioada imediat anterioară ridicării otomanilor.

Kānûn-ul otoman, formulat prin *fermān*-e – „oricare dintre ordinele sultanului este legea sultanului"– era astfel un set de reglementări pe care fiecare dintre sultani le-a legiferat cum circumstanţele le-au reclamat. Ele (*fermān*-ele) au confirmat aşadar, întotdeauna, un nou conducător urcat pe tron. Legea fundamentală şi imuabilă a fost *şerîat*-ul, legea religioasă a Islamului. *Fermān*-ele au conţinut întotdeauna o formulă ce menţiona că legiferarea era conformă cu *şerîat*-ul şi cu *kānûn*-ul stabilit mai înainte.

Au existat trei categorii de *kānûn*-uri. Prima, au fost hotărârile cu caracter de legi, pe care sultanii le-au emis în anumite chestiuni. Colecţii disparate de documente conţin mii de astfel de hotărâri legale, ce au constituit majoritatea *kānûn*-urilor otomane. A doua

[1] M. Ârif (ed.), „Tā'rikh-i 'Osmāni Endjümeni Medjimû'asi (T.O.E.M.)", supliment.

categorie au fost hotărârile referitoare la o anumită regiune sau la un anumit grup social[1]. A treia, au fost *kānûnnāme*-lele cu caracter general aplicabile în întregul imperiu.

Conducerea centrală, de obicei ca răspuns la problemele sau nevoile administrative, a emis multe din aceste legi, pe care secretarii le-au redactat ca *fermān*-e. După verificarea şi vizarea acestor documente, marele vizir şi *nişancı*-ul le prezenta oficial sultanului şi, după confirmarea lor orală sau scrisă, ele deveneau lege. Aceeaşi procedură era urmată în decretarea tuturor legilor, indiferent de cel care le propunea în prima formă. Au fost, cu toate acestea, unele împrejurări deosebite în care sultanul a promulgat legile în mod direct, fără paşi intermediari. Compilarea *kānûnnāme*-lei sau explicarea unui paragraf al legii erau întotdeauna în sfera de competenţă a *nişancı*-ului.

Recensămintele populaţiei şi fixarea impozitelor au dat naştere îndeosebi iniţiativelor pentru noi legi. Când otomanii efectuau un astfel de recensământ într-o regiune recent cucerită, primul lor pas era să afle legile şi cutumele anterioare cuceririi din acea zonă. Ei nu au căutat să anuleze toate legile, cutumele şi instituţiile teritoriului cucerit, ci au preferat să menţină multe obiceiuri şi tradiţii locale, sperând prin aceasta să evite neliniştea ce ar fi putut urma introducerii neaşteptate a unui nou sistem. Mai mult decât atât, experienţa i-a învăţat pe otomani că o schimbare bruscă aducea cu sine o scădere a încasărilor din impozite. În aceste regiuni, agentul care efectua recensământul abroga în întregime acele practici ce erau contrare *şerîat*-ului şi principiilor legale otomane. Pe altele el le înregistra şi le expedia în capitală pentru aprobarea sultanului. În recensămintele următoare puteau fi făcute modificări sau legile otomane înlocuiau vechile reglementări.

[1] J. von Hammer, *Das osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung* (2 vols.), Vienna, 1815; Ö. L. Barkan, *XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı Imparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları*, Istanbul, 1943.

După cucerirea Anatoliei de Est în 1517–1518, şi a Irakului în 1537, otomanii au păstrat legile conducătorului *Akkoyunlu* (Celor cu oile albe), Uzun Hasan. La fel, ei au menţinut legile sultanului mameluc, Kayitbay, în Egipt şi Siria. După 1540, totuşi, reglementări otomane proprii au înlocuit codul *Akkoyunlu* (Celor cu oile albe). Cu toate că reglementările privind impozitele pentru Ungaria în a doua jumătate a secolului al XVI-lea au fost esenţialmente otomane, unele din principalele taxe au fost, cu toate acestea, taxe ce au supravieţuit sau adaptări din timpul regilor unguri. După cucerirea Ciprului şi a Georgiei, cum s-a întâmplat în general în cazul Ungariei, legile otomane au fost introduse imediat. Totuşi, este sigur că în perioadele timpurii, practicile locale şi-au păstrat un loc tot mai important în reglementările otomane şi, într-adevăr, au avut o mare influenţă în dezvoltarea propriului *kānûn* otoman[1].

Otomanii au păstrat, de asemenea, neschimbate, din perioada anterioară cuceririi, reglementările ce stabileau *status*-ul unor anumite grupuri. În Serbia şi Bosnia, vechile reglementări miniere otomane, precum şi hotărârile referitoare la organizarea vlahilor, au fost traducerile exacte ale primelor legi locale. Când, la mijlocul secolului al XVI-lea, regiunea nu mai era la frontieră, vlahii au devenit supuşi legilor otomane obişnuite, referitoare la *re'āyā*-le[2].

Agentul care efectua recensământul putea să raporteze în scris sultanului recomandând abolirea sau revizuirea unei legi şi arătând cuvenita motivaţie. Necesitatea acestei atitudini se impunea, de obicei, datorită plângerilor populaţiei locale sau din nevoia de a mări veniturile. Dacă sultanul accepta propunerile şi emitea un

[1] Vezi H. Inalcık, *'Osmānlılar'da Raiyyet Rüsûmu,* „Belleten", vol. XXIII (1959), p. 575–608.

[2] H. Inalcık, *„Adāletnāmeler"*, „Türk Tarih Belgeleri Dergisi" (Turkish Historical Society, Ankara), vol. II–3/4, p. 65–67.

fermān, legile regiunii erau revizuite în mod corespunzător. Noile recensăminte erau astfel hotărâtoare în stabilirea şi modificarea reglementărilor legale ale unei regiuni.

A existat un registru de recensământ pentru fiecare *sancak*[1] – principala unitate administrativă a Imperiului Otoman – şi din timpul lui Bāyezîd II a devenit o practică obişnuită a se prefaţa fiecare din aceste registre cu *kānûnnāme*-aua *sancak*-ului, datorită căreia disputele locale puteau fi aplanate. Principalul scop al *kānûnnāme*-lelor *sancak*-ului a fost de a indica cuantumurile/valorile şi modul de percepere al impozitelor în timaruri. În legătură cu aceasta, ele (*kānûnnāme*-lele) comentau legile de posesiune şi de transfer ale pământului, *status*-ul legal şi scutirile de impozite ale *re'āyā*-lelor. Uneori *kānûnnāme*-lele includeau liste separate ce indicau taxele de piaţă şi vamale în oraşe. *Kānûnnāme*-lele, mai rar, conţineau legi penale sau legi ce stabileau *status*-ul clasei militarilor.

Cu toate că fiecare *sancak* avea propriile sale reglementări, ele se conformau în totalitate, în prevederile lor esenţiale, legii osmane *(kānûn-i osmānî).* Exista în fapt un sistem legal specific otomanilor, esenţial pentru regimul politic, iar aceştia considerau orice cutume contrare acestui sistem ca fiind inovaţii nelegale. Cele două *kānûnnāme*-le ale lui Mehmed II Cuceritorul au sistematizat acest corp de legi – *kānûn-i'osmānî* – pentru prima dată.

Prima din aceste culegeri, legiferată imediat după cucerirea Constantinopolului, se referă la *re'āyā*-le. Prima secţiune conţine un cod de legi penale, aplicabil tuturor *re'āyā*-lelor, dar secţiunea ce reglementează impozitarea îi tratează pe musulmani şi creştini în mod separat. Aceasta tratează la început despre impozitele datorate de *re'āyā*-le deţinătorilor de timaruri, clasificându-le în conformitate cu registrele de recensământ, în impozite ale *re'āyā*-lelor, zeciuieli, servicii de muncă şi, în final, taxe de piaţă.

[1] Vezi *supra* nota nr. 1, p. 197.

Acest *kānûnnāme* este o codificare a legilor ce erau în vigoare până în vremea lui Mehmed Cuceritorul şi este, aşadar, natural să găsim în ea puternice influenţe locale.

A doua *kānûnnāme* a Cuceritorului, din jurul anului 1476, datează din ultimii ani ai sultanatului său şi se referă la principiile organizării de stat. *Nişanci*-ul care a alcătuit-o a scris în introducere că el a adunat, prin ordin imperial, legile strămoşilor sultanului şi că sultanul însuşi a făcut numeroase completări. Ordinul scris al lui Mehmed II de la începutul culegerii confirmă codificarea şi, la sfârşit, el a scris: „Aceasta a orânduit statul mult timp. Fie ca fiii mei care îmi vor urma să urmărească dezvoltarea şi desăvârşirea sa". *Kānûnnāme*-aua indică funcţionarii superiori ai conducerii statului şi Palatului împreună cu atribuţiile, avansările, rangurile, veniturile şi rentele viagere, aspectele de protocol şi pedepsele lor. Ea reflectă cu putere conceptul de sultan ca centru al guvernării şi ca sursă a autorităţii totale, cu un sistem de protocol bazat pe gradul de apropiere faţă de sultan ca structură a sa. Aceste concepte şi forme sunt în întregime turco-islamice şi nu, cum uneori s-a considerat, bizantine[1].

În afară de aceste două *kānûnnāme*-ele generale, Cuceritorul a legiferat un număr de hotărâri legislative referitoare la minerit, circulaţia monetară, monetărie, taxe vamale, monopoluri şi perceperea unor anumite impozite, reglementări conţinând *status*-ul unor anumite grupuri[2]. Aceste legi şi reglementări, ce au rămas în vigoare cu mici revizuiri până în secolul al XVII-lea, denotă puternice influenţe locale.

---

[1] În legătură cu această problemă, vezi M. F. Köprülü, *Alcune osservazione intorno all'influenza delle instituzioni bizantine sulle instituzioni ottomane*, Rome, 1953.

[2] Pentru o culegere de astfel de legi, vezi R. Anhegger şi H. Inalcık (eds). *Kānûnnāme-i sultānî ber mûceb-i örf-i 'Osmānî*, Ankara, 1956.

Deşi mai târziu adnotările şi modificările au lărgit sfera ei, *kānûnnāme*-aua Cuceritorului, stabilind *status*-ul *re'āyā*-lelor, rămânea în continuare nucleul legii osmane (*kānûn-i 'osmānî*). Primele completări importante trebuie să fi fost făcute înainte de 1501, în timpul lui Bāyezîd II.

Principiile fundamentale ale *kānûn-i 'osmanî* au fost formulate către sfârşitul secolului al XIV-lea, chiar înainte de codificarea lor în *kānûnnāme*-aua lui Mehmed II Cuceritorul şi în *kānûnnāme*-lele *sancak*-urilor din Rumelia şi Anatolia. În secolul al XVI-lea *kānûnnāme*-le pentru *beylerbeylik*-urile de Anatolia şi Rum (Amasya-Sivas) au fost extinse pentru a include provinciile din estul Anatoliei, Siria, Cipru, Georgia. *Kānûnnāme*-lele *sancak*-ului Rumeliei au format, în mod similar, baza legislaţiei din Ungaria.

Potrivit cu *kānûnnāme*-lele de la sfârşitul secolului al XV-lea, principiul de bază al *kānûn-i 'osmānî* a fost acesta: „*Re'āyā*-ua şi pământul aparţin sultanului". Astfel, nimeni nu avea nici un drept sau nu putea să exercite nici o autoritate asupra pământului sau ţărănimii fără un ordin special de la sultan. Acest principiu de bază întărea suveranitatea absolută a sultanului în imperiu, eliminând până la urmă toate formele de stăpânire legală în provincii. Acest principiu i-a permis sultanului să organizeze sistemul timarului şi să exercite un anumit control asupra *vakıf*-urilor şi proprietăţilor private. Aceasta a fost în fapt piatra de temelie a regimului otoman autocratic şi centralizat.

Kānûn-i 'osmānî în principiu a dezaprobat munca silită şi prestările impuse, comutându-le în majoritatea cazurilor în sume în numerar. *Kānûn-i 'osmānî a* introdus un sistem de impozite, ce era în general mai simplu şi mai puţin expus la abuzuri decât sistemele anterioare de prestaţii feudale[1]. Impunerile extraordinare

[1] Vezi H. Inalcık, *'Osmānlilar'da Raiyyet Rüsûmu*. „Belleten", vol. XXIII (1959), p. 575–608.

erau strânse şi munca silită era pretinsă numai când acestea erau în interiorul imperiului şi doar după ce sultanul emitea o hotărâre specială; în toate celelalte perioade funcţionarii cumpărau provizii de la *re'āyā*-le la preţuri de piaţă. Aceste reglementări urmăreau să prevină exploatarea ţărănimii de către clasa oamenilor de arme şi, de aceea, impunerea potrivit cu mijloacele materiale şi strângerea impozitelor potrivit legii au fost principiile ce guvernau sistemul de impozite. *Kānûn-i 'osmānî* acorda o mare importanţă stabilirii valorii fiecărui impozit, a perioadei şi modului de strângere a acestuia; conţinea dispoziţii pentru prevenirea strângerii impozitului de două ori sub nume diferite. *Kānûn-i 'osmānî* scutea de impozite preoţii fără venituri, bătrânii şi infirmii, femeile şi copiii.

Codul penal a fost aplicat pe toată întinderea imperiului. Codul penal a fost un cod al *kānûn*-ului, pe care *kādî*-ii l-au pus în practică, completând *şerîat*-ul. Pentru „crimele" grave, ca uciderea, răpirea, violul, tâlhăria cu violenţă sau tâlhăria la drumul mare, codul penal a prevăzut execuţia sau mutilarea şi a interzis autorităţilor publice să accepte amenzi în bani în schimbul acestora. Capitole separate se referă la adulter, atacul fizic, beţia cu vin şi variate categorii de beţii, furturi, prevăzând ca pedeapsă amenzi sau baterea la tălpi. Codul penal a fost întocmit în conformitate cu principii cum ar fi *lex talionis* (legea talionului), care, de altfel, forma baza legii *şerîat*-ului şi a fixat amenzi şi pedepse pe care *şerîat*-ul nu le prevedea cu claritate. De exemplu, hoţului de cai i se tăia mâna, ori plătea o amendă echivalentă fixată la 200 akcele – aproximativ 5 ducaţi de aur. Pentru consumarea şi beţia cu vin, *kādî*-ul hotăra un anumit număr de lovituri la tălpi, iar legea sultanală fixa o amendă. Bărbaţii adulteri erau amendaţi potrivit cu averile lor – 300 akcele pentru cei bogaţi, 200 akcele pentru grupul cu venituri mijlocii, 100 akcele pentru cei săraci. Pentru relaţii sexuale ilegale, persoanele necăsătorite erau amendate cu 100, 50, 40 sau 30 de akcele, potrivit cu averile lor.

Formele uzuale de pedeapsă corporală erau: tăierea mâinii sau a piciorului, condamnarea la galere şi bătaia la tălpi. Bătăile sau, în schimbul lor. amenzile în bani erau pedepse pentru „crime" minore. Autorităţile au folosit tortura pentru a-i forţa pe criminali să vorbească, iar morţii din cauza torturilor nu erau subiect de anchetă. Dacă un criminal nu era descoperit, întreaga comunitate, cum ar fi un sat, putea fi pedepsită. Severitatea pedepsei varia diverse criterii dacă partea vinovată era bărbat sau femeie, liber sau rob, căsătorit sau necăsătorit, musulman sau non-musulman, al doilea membru al fiecărei perechi (femeie, rob, necăsătorit, non-musulman) plătind jumătate din suma amenzii.

Divanul Imperial în capitală sau divanurile sub conducerea şefului organizaţiei militare căreia ei îi aparţineau îi judecau pe membrii clasei militare. În probleme referitoare la ordinea publică sultanul, vizirii săi sau alte persoane oficiale reprezentând autoritatea sa puteau impune sentinţe sau graţieri acordate nerestrictiv prin *kānûnname.* Execuţiile fără vărsare de sânge cu coarda de arc erau rezervate membrilor dinastiei otomane şi funcţionarilor de rang superior.

Legea otomană a acordat o mare importanţă precedentului şi a dat largi puteri discreţionare judecătorilor, pe care *fermān*-ele în mod frecvent îi instruieşte să acţioneze simplu, în concordanţă cu „legea ce este cutuma (obiceiul pământului) aplicată". *Kānûnname*-aua Silistrei, datând din perioada lui Süleymān I, stabileşte că:

„Într-o situaţie în legătură cu care *kānûnname*-aua conţine o hotărâre scrisă neclară, *kādî*-ul putea oficial să raporteze chestiunea în capitală. Acţionând în concordanţă cu ordinul ce soseşte, el poate lua o decizie ce rezolvă problema. El va înregistra această decizie în registrul său şi va acţiona conform acesteia în situaţii similare".

Diploma oficială a sultanului stabilea: *kādî*-ul să facă dreptate şi să aplice împreună *şerîat*-ul şi *kānûn*-ul. Ei au la dispoziţie culegeri ale *kānûn*-elor sultanale de pe care nu au existat cópii

autentificate oficial. *Kādî-ii* au înregistrat în întregime în registrele lor oficiale ordinele legislative pe care ei le-au primit şi în conformitate cu care ei au fost obligaţi să acţioneze. Ei puteau, dacă doreau, să indice aceste modificări în copiile *kānûnnāme*-lelor aflate în posesia lor. Legea otomană a fost astfel în situaţia unei continue evoluţii şi sute de *kānûmnāme*-le adnotate, ce se transmit din generaţie în generaţie până la noi, sunt o sursă preţioasă pentru istoria lor.

O persoană acuzată nu putea fi pedepsită fără o hotărâre scrisă a *kādî*-ului. Aplicarea pedepselor era dreptul exclusiv al *bey*-lor, dar fără hotărârea *kādî*-ului ei nu puteau aplica nici cea mai mică amendă în bani. Legea cerea chiar ca „robii Porţii" *(kapıkulu)*, veniţi să aplice o pedeapsă conform ordinelor sultanului, să aducă pe acuzat în faţa *kādî*-ului şi să obţină hotărârea sa.

În cazurile de drept civil fără vreo legătură cu legea *şerîat*-ului, chiar şi sultanul respecta deciziile *kādî*-ului. De exemplu, în cazurile de moştenire unde n-au existat moştenitori reali, proprietatea moştenită rămânea în mâna executorului timp de un an, iar Vistieria otomană putea să o revendice doar după această perioadă. *Kādî*-ul înregistra şi păstra în deplină siguranţă proprietatea oricărui străin nemusulman decedat, până când se prezenta moştenitorul legal. Legea interzicea Vistieriei să confişte astfel de proprietăţi.

Aceasta este o prezentare a formelor ideale ale legii otomane. Sultanii, în fapt, emiteau uneori *adāletnāme*-le („cărţi de judecată") – rescripte (acte) îndreptând practicile ilegale, rele, ale autorităţilor provinciale. Aceste practici erau foarte frecvente, cu cazuri în care *kādî*-ii şi alţi funcţionari impuneau munca silită sau strângeri abuzive de provizii de la *re'āyā*-le, ori măriri ilegale ale valorii amenzilor sau obligaţiilor.

CAPITOLUL AL XII-LEA

PALATUL

În statul din Orientul Apropiat, gradul de proximitate faţă de suveran determina importanţa zonelor geografice şi a persoanelor. Provinciile erau „ţările bine păzite" de către conducător, iar oraşul unde el rezida era „piciorul tronului său" sau „reşedinţa sultanatului său". Palatul său era sursa întregii puteri, graţii şi fericiri. Conducerea statului era concentrată la Poarta sa, iar funcţionarii săi erau robii săi.

Palatul Imperial din Istanbul, ca acelea din Ctesifon şi Bagdad dinaintea lui, oferea o imagine strălucitoare a acestei idei. Turcii, ca şi bizantinii, n-au considerat niciodată un candidat imperial ca fiind un suveran legitim până când el nu-şi avea asigurată capitala sau regiunea considerată a fi sediul puterii sacre. Prin ocuparea Constantinopolului – cetatea de scaun a împăraţilor bizantini – Mehmed Cuceritorul s-a considerat el însuşi ca moştenitor legitim al autorităţii Imperiului Roman, anunţând imediat ce a intrat în

oraş, că „de acum înainte tronul meu este Istanbulul". El a poruncit construcţia imediată a unui Palat în centrul oraşului, pe locul *Forum-ului* taurilor. Din 1326 până în 1402, Bursa în Asia, iar din 1402 până în 1453 Edirne în Europa au fost capitalele otomane. Noua capitală unea două continente: Europa şi Asia.

Palatul a fost terminat în 1455; dar Cuceritorului curând a ajuns să-i displacă palatul, simţindu-se în nesiguranţă în mijlocul oraşului şi în 1459 a ordonat construirea unul nou Palat pe promontoriul ce se înalţă deasupra Bosforului şi a Mării Marmara. Către 1464 corpul principal al Palatului a fost terminat, iar către 1478 zidurile înconjurătoare. Noul Palat forma aproape un oraş separat, cu grădini, terenuri şi pavilioane de vânătoare şi avea să rămână pentru patru secole reşedinţa sultanilor otomani.

Prin planul său, Palatul semăna cu vechea reşedinţă imperială de la Edirne, constând dintr-o curte interioară – *enderûn* şi o curte exterioară – *bîrûn*. Deasupra Camerei Divanului Imperial a fost înălţat un pod numit „Casa dreptăţii", pentru a simboliza ideea că suveranul putea să vadă toate nedreptăţile comise împotriva supuşilor săi.

Sultanul îşi petrecea viaţa privată în Palatul interior, o curte largă, întinsă, pe care *haremul* şi alte apartamente o înconjurau din toate părţile. Toate serviciile şi departamentele ce asigurau relaţiile sultanului cu lumea exterioară au ocupat curtea a doua. Legătura dintre cele două curţi era un portal numit „Poarta Fericirii" (*Bāb üs-Sa'ādet*), unde sultanul primea populaţia, împărţea dreptatea, conducea guvernarea şi asista la ceremonii de pe tronul ce era ridicat cu aceste ocazii. În partea dreaptă a „Porţii Fericirii" era o sală boltită, unde Divanul Imperial se reunea; în faţa acestei săli boltite era camera tronului, unde sultanul primea demnitarii de stat şi ambasadorii străini.

Palatul sultanului era adevăratul centru al guvernării statului otoman. Guvernatorii, comandanţii militari şi toţi cei care exercitau autoritatea imperială veneau de la Palatul Imperial şi erau servitorii

(slujitorii) – robi ai sultanului. Astfel Palatul era mai mult decât o reşedinţă imperială. În Palat robii sultanului primeau o educaţie specială, după care ei erau numiţi în înalte funcţii de stat. Acest sistem cunoscut ca sistemul *kul* (al robilor) a fost piatra de temelie a statului otoman. Scriind în 1537, Paolo Giovio l-a descris pe *kul* – rob – ca fiind „unul care, orbeşte şi fără murmur, fără crâcnire, se supune voinţei şi poruncilor sultanului".

Precum în Imperiul Abbasid şi în sultanatele islamice din Egipt şi Iran, otomanii, de asemenea, au creat o armată de robi şi au încredinţat funcţiile administrative robilor special educaţi, deoarece sultanul, prin delegarea autorităţii sale numai acelora care îi datorau credinţa oarbă, şi-a asigurat propria sa conducere absolută. „El – sultanul – poate să-i înalţe (pe robi) şi să-i distrugă fără nici un pericol".

În Iranul antic triburile ahemenide dominante posedau armate mari de robi, iar conducătorii turci şi mongoli din Asia Centrală i-au folosit pe conducătorii triburilor învinse în suitele (alaiurile) lor personale.

Otomanii au adaptat sistemul *kul* (al robilor) într-o manieră inteligentă şi completă. Deja în anii 1430 cărturarul Yazicioğlu putea să scrie că un sultan reuşea să-şi consolideze poziţia sa numai prin preluarea Vistieriei şi atragerea robilor. La începutul secolului următor (al XVI-lea) Ibn Kemāl nota că, deoarece toţi robii din serviciul sultanului erau egali, nici unul din ei nu putea să-i domine pe ceilalţi sau să râvnească sultanatul. În Europa, Nicolò Machiavelli a observat în mod corect că Imperiul Otoman era o monarhie dependentă de robie (sistemul *kul* – al robilor).

Statele *islamice* preotomane au folosit robii mai ales în serviciul militar. Birocraţia, din rândul căreia erau aleşi vizirii, a rămas în mâinile musulmanilor nativi, în particular ale *ulemā*-lelor. Otomanii au urmat acelaşi principiu până la mijlocul secolului al XV-lea, când Mehmed Cuceritorul a început să delege autoritatea sa imperială mai ales robilor. Marii săi viziri au fost toţi de origine

robi, până la numirea lui *Nişanci* Mehmed, un birocrat dintr-o veche familie din Konya, care a numit birocraţi şi membri dintre *ulemă*-le în funcţii de viziri. La moartea lui Mehmed Cuceritorul, cu toate acestea, ienícerii incitaţi de vechi paşale de origine robi, l-au ucis pe *Nişanci* Mehmed şi i-au târât corpul pe străzi. Ei l-au forţat pe noul sultan, Bāyezîd II, să accepte condiţia ca de atunci înainte el să ridice la rangul de mare vizir numai oameni cu *status* de robi.

În secolul al XIV-lea cei mai mulţi dintre aceşti robi erau prizonieri de război, deoarece potrivit *şerîat*-ului, o cincime din toţi prizonierii de război erau proprietatea sultanului. În acelaşi timp, copiii familiilor nobile din noile regiuni cucerite erau uneori luaţi la Palatul Imperial ca ostatici. Pieţele de robi au fost o altă sursă. Potrivit unei estimări, în secolul al XVII-lea 20 000 de captivi pe an intrau numai în Istanbul. Cu toate acestea, în secolele XV şi XVI luarea de supuşi ai sultanului – *devşirme* – a oferit cea mai mare parte a robilor, iar mărturiile contemporane au arătat că acest sistem era în funcţiune deja la sfârşitul secolului al XIV-lea.

În secolul al XVI-lea, când luarea de tineri se făcea doar cu *fermān*-ul sultanului, pentru prima dată a fost numit un împuternicit special şi un ofiţer de ienícери pentru fiecare provincie. Cu aprobarea *kādî*-ului şi sipāhî-ului local, în fiecare sat comisia (formată din împuternicitul special şi ofiţerul de ienícери) convoca toţi băieţii între 8 şi 20 de ani şi pe taţii lor, alegând acei băieţi care se arătau a fi viguroşi şi sănătoşi. Recrutarea privea doar pe băieţii de ţărani creştini care se ocupau cu agricultura, excluzând băieţii orăşeni sau orice alt băiat. Comisia înregistra numele fiecărui băiat şi descrierea sa într-un registru şi îi trimitea pe băieţi în grupuri de 100 până la 150 la *ağa* ienícerilor la Istanbul.

O sursă otomană de la începutul secolului al XVII-lea[1] explică exceptarea turcilor musulmani de la recrutările *devşirme:* „Dacă ei

[1] *Kavānin-i Yeniçeriyān,* manuscris în Topkapı Sarayi Muzesı, Revan K., numerele 1319, 1320.

deveneau robi ai sultanului, ei vor abuza de acest privilegiu. Rudele lor în provincii vor exploata *re'āyā*-ua şi nu vor plăti impozitele. Ei se vor opune *sancakbey*-lor şi vor deveni rebeli. Dar dacă băieţii creştini acceptă Islamul, ei devin zeloşi în credinţă şi fidelitate şi duşmani ai rudelor lor". S-a întâmplat doar în Bosnia ca familiile convertite la Islam să ofere benevol băieţi pentru *devşirme*. Conducerea imperiului a considerat sistemul *devşirme* ca o contribuţie extraordinară asupra *re'āyā*-lelor şi nu ca înrobirea propriilor ei supuşi. Aceasta a fost într-adevăr o măsură severă şi aspră şi cu toate că unele familii, în special în zonele muntoase sărace, îşi dădeau băieţii cu propriul lor acord, sursele indică că oamenii de obicei căutau a se sustrage de la *devşirme*. S-au organizat aceste recrutări la fiecare 3 ani până la 7 ani, potrivit necesităţilor. O sursă estimează numărul băieţilor luaţi anual în sistemul *devşirme* în secolul al XVI-lea la 1 000; altă sursă situează numărul lor la 3 000 anual.

Când tinerii soseau în Istanbul, cei mai buni dintre el erau aleşi ca *içoğlān*-i – paji – pentru Palatul Imperial, iar uneori însuşi sultanul prezida selecţionarea. *Içoğlān*-ii mergeau apoi în palatele din Istanbul şi Edirne pentru a primi o instruire specială, în timp ce cei rămaşi erau daţi cu chirie, pe unul sau doi ducaţi de aur, ţăranilor turci din Anatolia, înainte de intrarea în corpul ienicerilor. Potrivit surselor otomane, Mehmed Cuceritorul a introdus această practică, ce urmărea să-i înveţe pe băieţi limba turco-osmană şi obiceiurile turceşti. Sub o strictă disciplină a eunucilor, timp de doi până la şapte ani pajii primeau educaţia necesară de la tutorii lor din Palat şi apoi urma a doua selecţie, numită *çıkma* (ieşire). Cei mai capabili intrau în serviciul a două camere din Palatul sultanului – Camera mai mare şi Camera mai mică – în timp ce cei rămaşi se alăturau diviziilor de cavalerie ale robilor Porţii Otomane. În secolul al XVI-lea au fost aproximativ 700 de paji în cele două camere ale Palatului. Aceştia îşi continuau educaţia, în acelaşi timp primind o instruire în domeniul călăriei, tragerii cu arcul, scrimei,

aruncării suliţei şi luptei corp la corp. Astfel, fiecare învăţa măiestria sau abilitatea îndeletnicirii pentru care arăta aptitudini.

Observatorii europeni au consemnat că temperamentul şi capacităţile fiecărui băiat erau cu grijă luate în consideraţie[1]. Aceia care arătau abilitate în ştiinţele religioase se pregăteau pentru profesiuni religioase; acei prolifici în arta scrisului se pregăteau pentru o carieră în birocraţie. Sultanii, în particular Bāyezîd II, care uneori venea să-i examineze pe aceştia personal, au arătat un mare interes în educaţia lor.

Potrivit lui Menavino, care a fost el însuşi *içoğlān,* educaţia de la Palat urmărea să formeze „omul de stat războinic şi musulmanul loial şi credincios, care în acelaşi timp putea să fie un om de litere şi orator cizelat, cu deplină curtoazie şi etică onestă". Dar scopul fundamental al educaţiei de la Palat era să inoculeze supunerea şi loialitatea completă faţă de sultan. Toate acestea, observa Rycaut, erau folosite pentru a inocula acest ideal la tinerii care studiau la şcoala Palatului şi care erau destinaţi să ocupe cele mai înalte funcţii în imperiu. Ei au învăţat că moartea în slujba sultanului era cea mai mare binecuvântare.

Ak ağa-lele (eunucii albi ai Palatului) îi supravegheau şi îi instruiau cu stricteţe pe paji. Fiecare minut din ziua pajilor era programat. Ei se trezeau, se culcau, mâncau, se odihneau şi se jucau la ore fixe; ei nu puteau conversa unde şi când doreau; lor li se interzicea accesul în lumea exterioară Palatului. Ei duceau o viaţă de celibatar, rămânând în Palat în mod normal până când atingeau vârsta de 25 sau 30 de ani. Toate activităţile lor erau controlate, abaterile de la regulamente aducând cu sine pedepse corespunzătoare delictelor – mustrarea, bătaia la tălpi, izgonirea sau moartea.

[1] B. Miller, *The Palace School of Muhammed the Conqueror,* Cambridge, Mass., 1941, p. 99, 133.

În timpul lui Selîm I existau 40 de *ak ağası,* slujind sub conducerea lui *Kapi ağası* – şeful eunucilor albi – care era supraintendentul întregului Palat Imperial şi reprezentantul absolut al sultanului acolo. El făcea recomandări către sultan pentru toate numirile şi promovările în Palat şi era confidentul său în afacerile de stat. Cu toate acestea, odată cu creşterea influenţei femeilor Palatului, *harem ağası* – eunucul negru al haremului – a devenit independent faţă de *kapı ağası* şi cu timpul mai puternic decât acesta.

Pajii în mod normal primeau o instruire de 4 ani în serviciul uneia dintre camere şi apoi, după altă selecţionare, cei mai capabili erau repartizaţi Camerelor rezervate pentru serviciul personal al sultanului, în timp ce cei rămaşi se alăturau unităţilor de cavalerie.

Au existat 4 „camere" în serviciul sultanului – *hāss oda* (Camera sultanală, intimă, privată), *hazîne* (Tezaurul, Vistieria), *kiler* (Camera de provizii) şi *seferli oda* (Camera de campanie). Pajii instruiţi în Camera mai mică sau Camera mai mare slujeau în una din ultimele 3 camere şi puteau apoi, după o altă trecere în revistă, să promoveze în serviciul Camerei Private. Patruzeci de paji ai Camerei Private îl însoţeau tot timpul pe sultan, fiind responsabili de toaleta, veşmintele şi armele acestuia şi stând de strajă în timpul nopţii. *Hāss oda bāşı* – şeful Camerei Private – era persoana cea mai apropiată de sultan şi nu-şi părăsea niciodată locul. El era, după *kapı ağası,* cel mai important funcţionar în Palat. În 1523, Süleymān I l-a ridicat chiar pe propriul său *hāss oda bāşı,* Ibrahîm, la rangul de mare vizir.

Subordonaţii lui *hāss oda bāşı* în Camera Privată erau *silahdār*-ul (purtătorul de sabie), care-l însoţea pe sultan cu sabia sa; *rikābdār*-ul, cel care ţinea scările şeii calului sultanului; *çuhadār*-ul, cel care ţinea mantia exterioară a sultanului; *dülbend oğlānı,* care se îngrijea de rufăria sultanului, şi *sir kātibi,* secretarul său confidenţial.

60 de paji în mod normal formau personalul Camerei Tezaurului, ce adăpostea obiectele de preţ ale sultanului. Cămara

de provizii avea un personal de 30, ridicându-se până la 34 de paji după 1679, care preparau şi serveau mesele sultanului. Camera de campanie a fost creată la începutul secolului al XVII-lea prin strângerea laolaltă în aceeaşi cameră a oamenilor de la spălătoria de rufe, a servitorilor de la casa băii, a bărbierilor, muzicanţilor, cântăreţilor şi a altora. În 1679 acest grup a totalizat 134 de membri. După slujirea în aceste camere, cei mai capabili dintre paji intrau în serviciul Camerei Private, în timp ce ceilalţi se alăturau cavaleriei sultanului.

Pajii care în final erau avansaţi ca mari *ağa*-le din Serviciul Camerei Private erau numiţi în funcţii de guvernatori ai provinciilor, la conducerea grupurilor de servitori în Palatul Exterior sau în funcţii de comandanţi ai ienicerilor sau ai cavaleriei sultanului. Numărul pajilor în aceste camere – 80 în 1475, 488 în 1568 şi 900 în 1612.

Nu conta dacă băieţii erau de origine greacă, sârbă, bulgară, albaneză, ungară sau rusă, ei rupeau toate legăturile cu trecutul lor. În Palat ei primeau o minuţioasă educaţie musulmană şi turcă, educatorii lor fiind cu toţii turci musulmani. Peste toate acestea, ei erau robi ai sultanului otoman, formând în jurul său o suită imperială (alai) şi erau complet dependenţi de acesta sub toate aspectele. Ei, robii, nu-i considerau pe turcii anatolieni sau pe membrii oricărui alt grup ca egalii lor. Pentru ei, ca pentru dinastia otomană, Războiul Sfânt era cel mai înalt ideal, o manifestare a ideologiei unificatoare.

Serviciul exterior includea toate departamentele ce reglementau relaţiile sultanului cu lumea exterioară, înglobând funcţiile de conducere şi cele de ceremonial, precum şi armata permanentă a sultanului. Conducătorii diferitelor grupuri erau: *mîr alem* (purtătorul steagului), *kapıcı bāşı* (şeful uşierilor), *kapıcılar kethüdāsı* (intendentul uşierilor), *mîrahûr* (maestrul de călărie, echitaţie), *çakırcı bāşı* (şeful şoimarilor), *çaşnigîr bāşı* (şeful degustător de

vinuri) şi *çavuş bāşı* (şeful *çavuş*-ilor). Urmau în continuare comandanţii militari – *ağa* ienícerilor – *ienìceri ağası, sipāhî bölükleri ağaları* – comandanţii divizioanelor de cavalerie ale sultanului, *cebeci bāşı* – şeful armurier, *topçu bāşı* – şeful tunarilor. Ceilalţi sunt analizaţi mai jos.

Mîr alem-ul era păstrătorul simbolurilor sultanale ale suveranităţii – steagul, cozile de cal, corturile şi muzica militară. El era cel care dăruia, cu ceremonial, noilor guvernatori numiţi steagul şi cozile de cal *(tuy)*, simbolurile autorităţii sultanului. La începutul secolului al XVII-lea, el avea 1063 de grăjdari slujind sub ordinele sale, 835 din ei fiind servitori de cort.

Kapıcı bāşı – şeful uşierilor – era comandantul uşierilor care păzeau toate intrările în Palatul Imperial. Acest grup, organizat ca unităţi militare, număra 500 de oameni în 1510 şi 2007 în 1660. Subalternul său, *kapıcılar kethüdāsı*, împreună cu *çavuş bāşı*, avea ca obligaţie de serviciu menţinerea ordinii şi protocolului la şedinţele Divanului Imperial. Acesta era cel care anunţa şi introducea în Divanul Imperial reclamanţii şi administra pedepsele cu bătaia la tălpi. Sub ordinele sale erau comandanţii unităţilor, cunoscuţi de altfel cu numele de *kapıcı bāşı*-ii. Conducerea otomană îi folosea pe aceştia în solii; să transmită ordine către guvernatori; ca inspectori şi să aplice pedepsele.

Mîraḥûr-ul şi subordonatul său, micul *mîrahûr* (micul maestru de echitaţie), erau responsabili de animale, grajduri, caii ţinuţi în grajduri, trăsuri şi lectici, în interiorul cât şi în afara Palatului. Organizaţia lui număra 2 080 de oameni în 1540, crescând până la 4 322 la începutul secolului al XVII-lea, şi incluzând printre alţii rândaşi, grăjdari, şelari, curelari, potcovari, medici veterinari, conducători de catâri. În 1547 exista o organizare identică în provincii, folosind câteva mii de oameni şi răspunzând pentru conservarea păşunilor, creşterea, transportul şi dresarea animalelor, în special a cailor.

Çakırcı bāşı – şeful şoimarilor – conducea o organizaţie responsabilă cu păsările de vânătoare imperiale. În completare la trei grupuri subordonate Palatului, exista o vastă şi ramificată organizaţie în provincii. *Re'āyā*-lele, care activau pentru această organizaţie, erau scutite de impozitare în schimbul prinderii şi dresării şoimilor. În 1564 ei numărau aproximativ 3 500 de oameni.

Çaşnigîr bāşı – şeful degustător de vinuri şi mâncăruri – şi oamenii sub comanda sa serveau mesele membrilor Divanului Imperial, care luau micul dejun şi prânzul în sala de consiliu şi serveau la masă la banchetele oferite în camera de consiliu, pentru ambasadorii străini.

Çavuş bāşı îi comanda pe *çavuş*-i, care numărau 300 de persoane în secolul al XVI-lea şi 686 în 1670. Ei supravegheau disciplina şi protocolul la şedinţele Divanului Imperial şi la ceremoniile de palat; în campanie ei supravegheau disciplina militară; ei plecau în solii şi în calitate de curieri; ei transmiteau ordinele pentru provincii, duceau la îndeplinire hotărâri judecătoreşti şi efectuau destituirile.

Fiii paşalelor şi ai principilor vasali formau un grup separat în serviciul exterior al Palatului, cunoscuţi ca *müteferika*-le (elita, alaiul, anturajul), primind o soldă zilnică şi participând la ceremonii cu uniformele lor strălucitoare.

Aceşti şase ofiţeri împreună cu *ağa* ienicerilor şi comandanţii diviziilor de cavalerie ale sultanului se bucurau de privilegiul de a călări în campanie în preajma sultanului şi de aici erau cunoscuţi ca „*ağa*-lele mantiei imperiale". Când primeau funcţii în afara Palatului, ei deveneau *sancakbey* sau *beylerbey,* în timp ce membrii alaiurilor lor primeau timaruri în provincii.

Grupurile de rangul al II-lea în serviciul exterior al Palatului includeau grădinarii care slujeau în grădinile Palatului din Istanbul, bucătarii care munceau în bucătăriile Palatului, croitorii şi alţi meseriaşi. Tabelele 1 şi 2 dau o idee despre importanţa corespunzătoare a acestor grupuri variate.

TABELUL NR. 1

Diagrama transferurilor în timpul unei çikma-*„ieşire“*

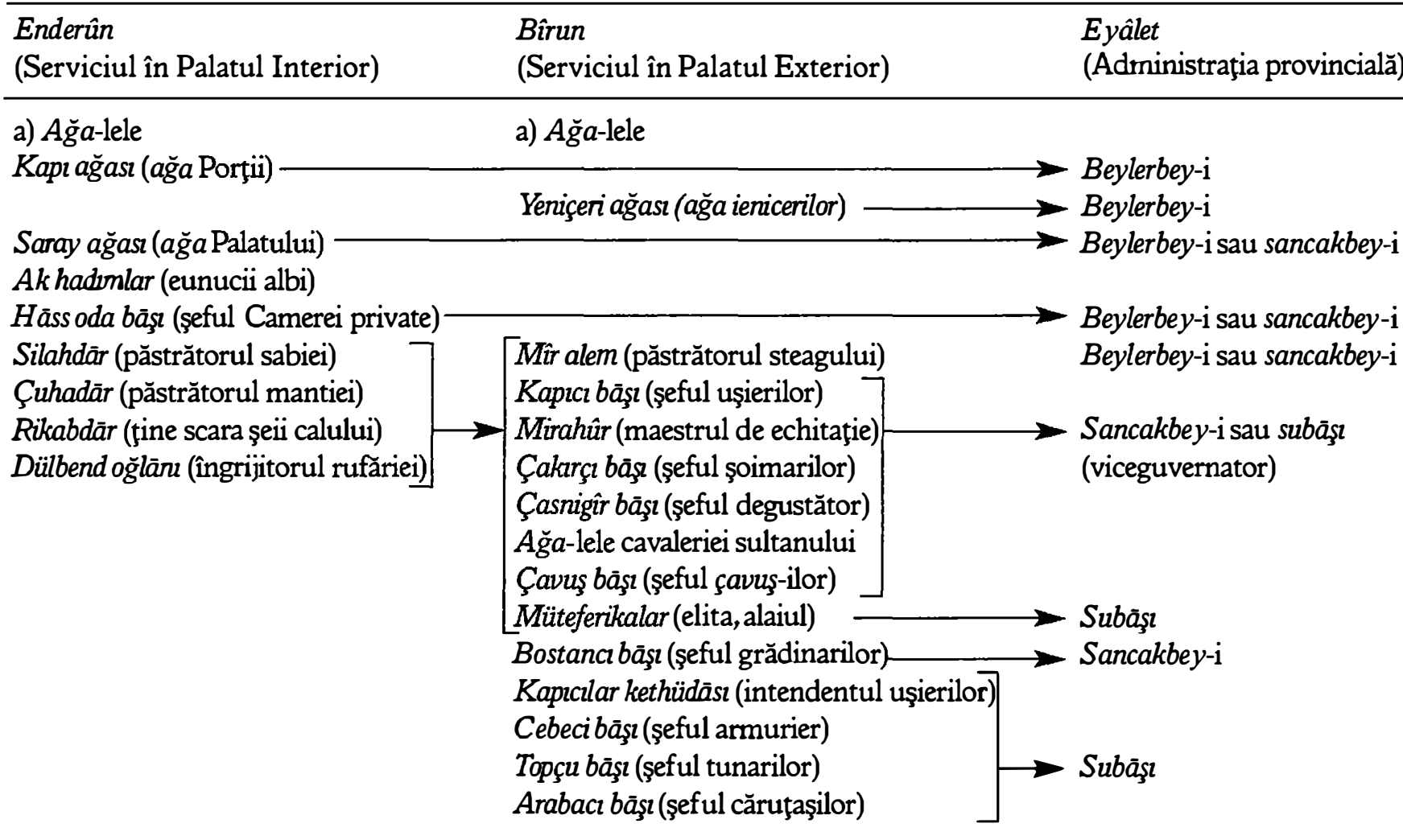

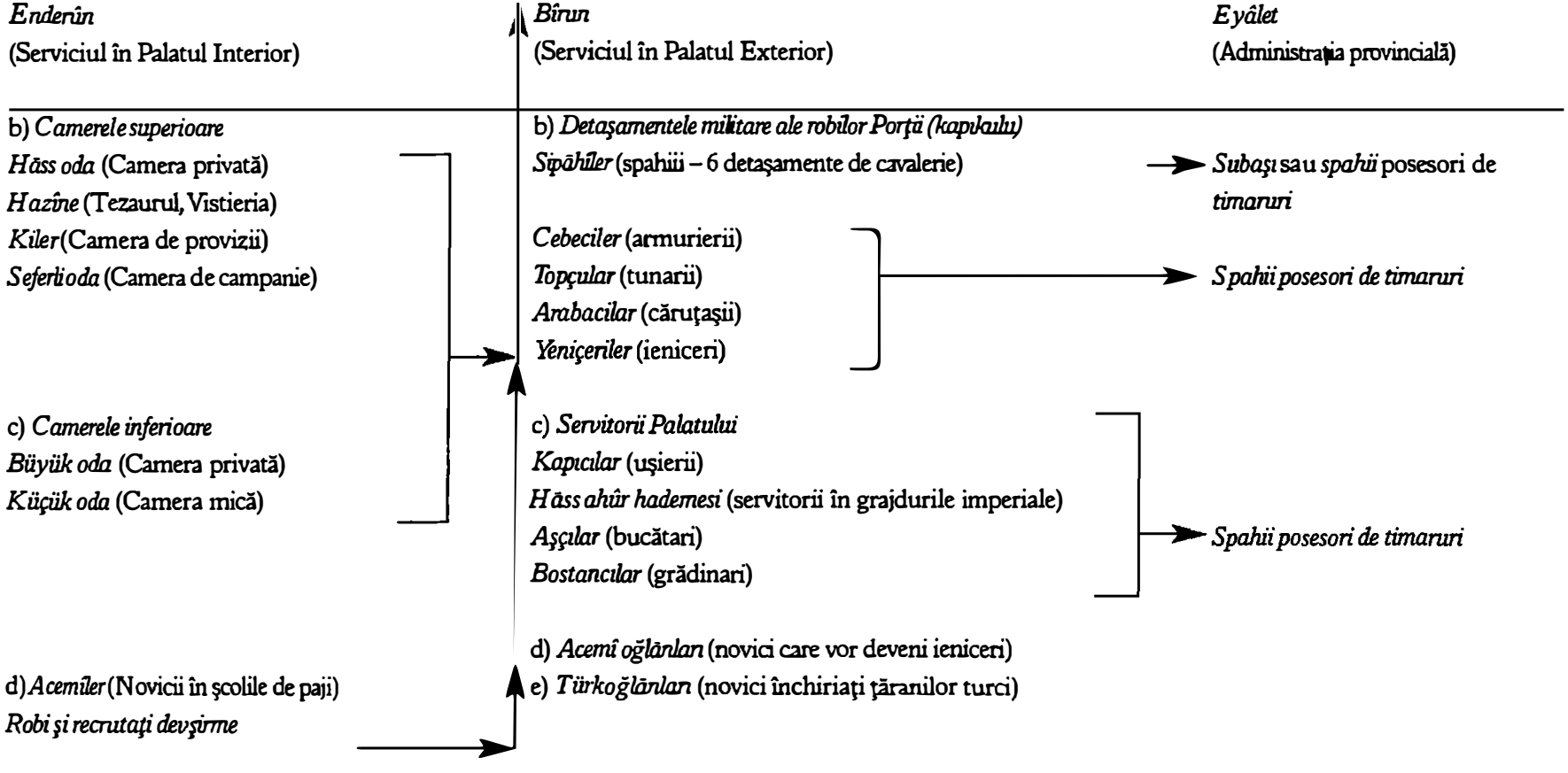
Enderûn
(Serviciul în Palatul Interior)
Bîrun
(Serviciul în Palatul Exterior)
Eyâlet
(Administrația provincială)
b) Camerele superioare
Hāss oda (Camera privată)
Hazîne (Tezaurul, Vistieria)
Kiler (Camera de provizii)
Seferli oda (Camera de campanie)
b) Detaşamentele militare ale robilor Porții (kapıkulu)
Sipāhîler (spahiii – 6 detaşamente de cavalerie)
Subaşı sau spahii posesori de timaruri
Cebeciler (armurierii)
Topçular (tunarii)
Arabacilar (căruţaşii)
Yeniçeriler (ieniceri)
Spahii posesori de timaruri
c) Camerele inferioare
Büyük oda (Camera privată)
Küçük oda (Camera mică)
c) Servitorii Palatului
Kapıcılar (uşierii)
Hāss ahûr hademesi (servitorii în grajdurile imperiale)
Aşçılar (bucătari)
Bostancılar (grădinari)
Spahii posesori de timaruri
d) Acemî oğlânları (novici care vor deveni ieniceri)
e) Türkoğlânları (novici închiriaţi ţăranilor turci)
d) Acemîler (Novicii în şcolile de paji)
Robi şi recrutaţi devşirme

TABELUL NR. 2

Comparaţia serviciilor Palatului Imperial la diferite date

SERVICII / ANUL / NUMĂR DE PERSOANE	1480	1510	1540	1564	1568	1609	1660	1670
1. *Yeniçeri*-ii	10 000	?	?	?	12 789	37 627	?	53 849
2. *Acemî oğlānlar* (novicii)	?	?	?	?	7 745	9 406	?	4 372
3. *Bostancılar* (grădinarii)	?	?	?	?	?	?	?	5 003
4. *Cebeciler* (armurierii)	?	?	?	?	789	5 730	?	4 789
5. *Topçular* (tunarii)	100	?	?	?	1 204	1 552	?	2 793
6. *Top arabacıları* (conducătorii căruţelor cu tunuri)	?	?	?	?	678	684	?	432
7. *Ahûr hademeleri* (grăjdari)	800	?	?	?	4 341	4 322	?	3 633
8. *Aşcılar* (bucătari)	120-160	?	?	?	629	1 129	?	1 372
9. *Ehl-i hiref* (meşteşugari, meseriaşi, meşteri)	?	?	?	?	647	947	?	737
10. *Terziler* (croitori)	200	?	?	?	369	319	?	212
11. *Çadır mehterleri* (cei care întind corturi)	200	?	?	620	620	871	?	1 078
12. *Alem mehterleri* (purtători de steaguri)	100	?	?	?	620	228	?	102
13. *Sipahileri* (cavaleri-spahii)	3 000	?	?	?	11 044	20 869	?	14 070
14. *Kapıcılar* (uşieri)	400(?)	500	?	?	?	2 451	2 007	2 146
15. *Kapıcı bāşıları* (şefii uşierilor)	4	?	?	?	?	?	?	83
16. *Müteferikalar* (elita, *ālāy*-ul)	?	?	?	?	40	?	?	813
17. *Çavuşlar* (însoţitori)	400	?	?	?	300	?	?	686
18. *Tersāne neferleri* (funcţionari la arsenal)	?	?	?	?	?	2 364	?	1 003
19. *Şikār halkı* (şoimari)	200	?	?	?	?	592	?	?
20. *Çasnigîrları* (degustători)	20	?	?	?	?	?	?	21
21. *Sakkālar* (cărători de apă)	?	?	?	?	25	?	?	30
22. *Mīr alem* (purtătorul de steag) – subordonaţi	?	?	?	?	?	1 063	?	?
23. *Mīrahûr* (maestru de echitaţie) – subordonaţi	?	?	2 080	?	?	4 322	?	?
24. *Çakırcı bāşı* (şeful şoimarilor) – subordonaţi	?	?	?	aprox. 3 500	?	?	?	?

Membrii diferitelor grupuri puteau fi promovaţi sau transferaţi, la intervale regulate de timp sau la *çıkma*-ieşire. În secolul al XVI-lea, aceste promovări şi transferări aveau loc la fiecare doi până la cinci ani, iar în secolul următor o dată la fiecare şapte sau opt ani. La urcarea pe tron a fiecărui nou sultan, exista o *çıkma*-ieşire – implicând cea mai mare parte a personalului de serviciu al Palatului. Când Mehmed IV a venit la tron în 1648, aproximativ 3 000 de paji au fost transferaţi. Tabelul nr. 1 este o diagramă a transferurilor din timpul unei *çıkma*-ieşire.

Un sistem detaliat al protocolului şi al promovării stabilea locul fiecărei persoane în cadrul acestei organizări. Primogenitura era criteriul general al promovării, dar era posibil pentru o persoană cu o capacitate remarcabilă să promoveze mai rapid. Fiecare persoană primea o diurnă potrivit rangului său. În secolul al XVI-lea un novice în serviciul Camerei primea 8 akcele zilnic în timp ce *hāss oda bāşı* primea 75 de akcele. Veşmintele erau distribuite de 4 ori pe an. *Ağa*-lele care atingeau o anumită vârstă erau pensionate.

Ağa-lele care slujeau ca guvernatori provinciali căpătau experienţă şi se pricepeau la diferite chestiuni administrative şi militare. Cei care se evidenţiau cel mai mult puteau să promoveze devenind *beylerbey* de Rumelia, guvernator general provincial, de unde puteau fi promovaţi în rangul de vizir în Divanul Imperial din Istanbul.

Luftî paşa, unul din marii viziri ai lui Süleymān I, a descris, într-un fragment autobiografic, viaţa în serviciile Palatului:

„Autorul acestui tratat este cel mai neînsemnat rob al lui Allāh, Luftî paşa, fiul lui Abdulmuîn. Prin mărinimia sultanilor, eu, acest umil oarecare, am fost adus în Palatul Interior încă din timpul răposatului sultan Bāyezîd (a cărui reşedinţă este Paradisul). La pragul acestei dinastii otomane, eu am fost bine dispus faţă de ei, de dragul Iui Allāh şi cât timp am fost în Palatul Interior am

studiat multe ramuri ale ştiinţei. La urcarea pe tron a Luminăţiei-Sale Sultanul Selîm, eu am părăsit funcţia de *çuhadār* (păstrător al mantiei imperiale) şi am intrat în serviciul exterior ca *müteferrika* (cavaler în suită, alai) cu 50 akcele zilnic. Apoi mi-au fost acordate funcţiile de *kapıcı bāşı, mîr alem, sancakbey* de Kastamonu, *beylerbey* de Karaman şi Ankara şi, în cele din urmă, în timpul sultanului nostru Süleymān, funcţiile de vizir şi mare-vizir. Când eu, acest individ umil, neînsemnat şi imperfect, am părăsit palatul, m-am însoţit cu multe *ulemā*-le, poeţi şi oameni de cultură şi am căutat în ultimul grad al abilităţii mele să-mi rafinez caracterul cu însuşirea ştiinţelor".

Loialitatea lui Luftî paşa a fost exemplară. Până în secolul al XVII-lea un paşă nesupus era o rară excepţie şi astfel, dacă *kapıcı bāşı* venea cu ordinul să-l execute pe paşă, el îşi spunea rugăciunile şi cu resemnare îşi abandona gâtul în mâna călăului, ştiind că nimeni, nici dintre populaţia locală, nici dintre robii sultanului din suita (alai) sa, nu aveau să rişte nici un fir de păr în ajutorul său.

Sistemul robilor cerea tuturor, inclusiv sultanului, să respecte în mod categoric normele şi tradiţiile sale, care se bucurau de acelaşi respect ca şi *kānûn*-urile conducătorilor anteriori. La fel ca pajii, sultanul însuşi studia cu dascălii lui în anumite zile ale săptămânii. El observa cu meticulozitate ceremonialul, comportarea obişnuită, însuşindu-şi chiar cuvintele pe care le va folosi în anumite ocazii. Nici chiar în *harem* el nu era liber. Cu excepţia unor oameni autoritari ca Mehmed Cuceritorul, Selîm I sau Murād IV, sultanii otomani erau puţin mai mult decât rotiţele într-un imens angrenaj.

Pajii, în acest super-reglementat şi super-organizat sistem al robilor, au încercat să-şi cultive propria lor inteligenţă şi capacitate remarcabile printre acelea ale egalilor lor, îndurând viaţa în speranţa că într-o zi ei se vor bucura de mari onoruri. Crescuţi şi educaţi în credinţa că ei străduiau pe calea lui Allāh, novicii au socotit de

datoria lor să facă să stăpânească cuvântul lui Allāh în lume. Aceste idealuri au dat sens vieţilor lor.

Personalul Palatului Imperial însoţea pe sultan în campanie, fără nici un fel de schimbări în organizarea sa. Pajii primeau arme şi cai şi fiecare grup în serviciul exterior era în fapt deja organizat ca un detaşament militar. În bătălia de la Mezökeresztes din 1596, intervenţia în ultimul moment al unui detaşament puternic al Palatului de 10 000 de oameni a decis sfârşitul luptei.

Încă din timpul lui Machiavelli, puterile autocratice ale Europei au început să manifeste interes faţă de sistemul otoman al robilor. În 1624, M. Baudier scria că „disciplina şi metoda cu care aceşti tineri sunt instruiţi constituie o dovadă că turcii n-au păstrat nimic din barbarism în afară de nume". În descrierea sistemului otoman al robilor, în 1688, Rycaut scria despre acesta că „dacă era bine analizat, apreciat şi evaluat, se constata că este unul dintre cele mai importante organisme politice din lume şi nu unul dintre cei mai neînsemnaţi piloni de susţinere ai Imperiului Otoman". Punctul de vedere al lui Lybyer conform căruia acest sistem s-a dezvoltat probabil sub influenţa Republicii lui Platon e în totalitate lipsit de bază documentară[1].

Harem-ul – apartamentele rezervate pentru femeile şi familia sultanului – forma un Palat în Palat şi era, ca în fiecare casă turcească, un loc izolat, interzis tuturor străinilor. Organizarea haremului a întregit sistemul robilor, acest aspect al caracterului său fiind uitat în timpul proliferării povestirilor fanteziste, şi era asemănătoare cu organizarea pajilor *(oğlān*-ilor*)*.

Femeile pentru Palatul sultanului erau cu grijă alese dintre prizonierele de război sau din pieţele de robi. Femeile nu au fost totuşi supuse sistemului *devşirme*.

[1] A. H. Lybyer. *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent,* Cambridge, Mass., 1913, p. 71.

În 1475 erau 400 de femei-sclave în Palatul *Topkapı* şi 250 în Vechiul Palat şi aceste fete, la fel precum pajii, au trecut printr-o lungă perioadă de educaţie şi instruire. Când veneau pentru prima dată la Palat, ele locuiau împreună în două mari camere – Camera Mare şi Camera Mică – şi erau cunoscute ca *acemî*-i – novice, începătoare. Sub stricta supraveghere a *kāhyā kadın*-ei – femeia supraintendent – ele se formau ca femei rafinate şi abile. Ele învăţau principiile Islamului, în acelaşi timp dobândind anumite îndemânări ca broderia, cusutul, dansul, cântatul, folosirea instrumentelor muzicale, teatrul de marionete, povestirea de legende, fiecare potrivit cu capacităţile sale. Novicele dobândeau în timp rangurile de *cāriye, şāgird, gedikli* şi *usta*. (Această ierarhie şi ultimii 3 termeni sunt identici cu cei din organizările breslelor şi erau de asemenea folosiţi în birocraţie. Exista practica otomană că orice îndeletnicire sau meşteşug trebuiau să fie învăţate printr-un sistem de ucenici-maiştri.) Pe aceeaşi cale precum pajii, ele primeau promovarea de la Camera de provizii la Camera Privată, *usta*-lele erau alese de altfel dintre cele cu rangul de *gedikli* pentru a îndeplini un anumit serviciu pentru sultan. Femeile din acest grup, pe care sultanul le alegea pentru patul său, erau distinse cu titlul de *hāss odalık* sau *hāseki*.

Până în timpul lui Süleymān I, sultanii otomani, de asemenea, luau fiicele conducătorilor străini ca soţii legale canonic. Süleymān I a contractat o căsătorie religioasă cu o fată-roabă rusă, Roxelana, cunoscută ca Hürrem Sultān, dar în perioada dintre 1574 şi 1687, când influenţa *vālidé-sultān*-elor a ajuns să domine Palatul, sultanii nu mai contractau căsătorii legale canonic. *Vālidé-sultān*-ele însele nu erau soţii legale, conform *şerîat*-ului. În prima jumătate a secolului al XVII-lea, Osmān II şi Ibrahîm I au fost excepţiile care au contractat căsătorii religioase. Cu toate acestea, patru dintre *hāseki*–patru fiind numărul legal canonic al soţiilor în Islām – erau distinse cu titlul *kadın* şi primeau un tratament special.

O *hāseki* care a născut un copil al sultanului se bucura de privilegii speciale. Încoronată cu ceremonial şi îmbrăcată în negru, ea mergea să sărute mâna sultanului şi un apartament privat era destinat aparte pentru folosinţa sa. Prima femeie care dădea naştere unui fiu se bucura de preeminenţă asupra tuturor celorlalte, cu titlul de *bāş kadın*. Personalul haremului, la fel ca pajii, primeau un stipendiu zilnic şi o înzestrare cu haine, fiecare grup având propria lui uniformă specială. Femeile cu rang mai mare de *usta* îşi împodobeau hainele cu blănuri.

Vālidé-sultān avea o autoritate absolută asupra haremului iar eunucul negru şef – *harem ağası* – sau *dārüssa'āde ağası* – se afla în aceeaşi subordonare faţă de ea precum se afla eunucul alb şef – *kapı ağası* – faţă de sultan. Cum influenţa *vālidé-sultān*-elor a crescut după 1574, la fel a sporit, de asemenea, şi cea a eunucului negru şef – *harem ağası* – care a ajuns în cele din urmă să fie cel mai important funcţionar în Palat.

Se povesteşte că atunci când femeile în *harem* auzeau papucii de casă ai sultanului, ţintuiţi în cuie de argint, ele imediat dispăreau de la vedere, deoarece ar fi fost o ofensă să-l întâlnească pe acesta faţă în faţă. Orice femeie care nu respecta conducătorii sau ierarhia haremului era pedepsită, deoarece dacă o novice cucerea inima sultanului, această situaţie ar fi subminat drepturile *usta*-lelor superioare şi autoritatea *vālidé-sultān*-ei. Ea însăşi alegea cu grijă *usta*-lele care aveau să trăiască cu sultanul. Tradiţia relatează că în 1536 Roxelana, soţia favorită a lui Süleymān I, a transferat haremul din Vechiul Palat în Noul Palat şi de atunci înainte a exercitat o influenţă crescândă asupra sultanului şi a afacerilor statului.

Dorind să asigure tronul pentru proprii ei fii, Roxelana a pus la cale executarea fiului rivalei ei, Mustafa. Unele dintre scrisorile pe care ea le-a scris lui Süleymān I se păstrează în arhivele Palatului şi în una dintre acestea ea scria: „Stăpânul meu, absenţa ta aprinde

în mine un foc ce nu se stinge. Fie-ţi milă de un suflet suferind şi grăbeşte scrisoarea ta, astfel încât să am posibilitatea să găsesc în ea în cel mai rău caz o mică consolare. Stăpânul meu, când tu vei citi cuvintele mele, tu vei dori să fi scris mai mult decât exprimă dorul tău. Când eu am citit scrisoarea ta, fiul tău Mehmed şi fiica ta Mihrimāh erau alături de mine şi lacrimile şiroiau din ochii lor. Lacrimile lor m-au scos din propriile-mi minţi... Tu întrebi de ce eu sunt mâniată pe Ibrahîm paşa. Când – să dea Allāh! – noi vom fi împreună din nou, eu îţi voi explica şi tu vei înţelege cauza"[1].

Multe dintre fetele Palatului deveneau soţii ale pajilor, când aceştia părăseau Palatul pentru servicii în afara acestuia.

La urma urmei, poate fi notat faptul că nu numai sultanul, ci toate rangurile clasei oamenilor de arme au adoptat sistemul robilor. Palatul sultanului a constituit un model pentru reşedinţa vizirilor şi oamenilor de stat în capitala Istanbul şi ale guvernatorilor în provincii. Legea stabilea că în provincii *beylerbey*-ii, *sancakbey*-ii, *subāşı*-ii şi chiar spahiii în sate puteau avea suite (alai), în proporţie cu veniturile primite de pe posesiunile lor. Pentru a spori influenţa lor, unele paşale menţineau mai mult decât numărul obligatoriu de robi ai Porţii *(kapıkulu)*, Rüstem paşa având, de exemplu, 1 700 robi în momentul morţii sale.

După o campanie, paşalele puteau recomanda sultanului confirmarea de timaruri robilor lor care au îndeplinit servicii remarcabile. Robul părăsea astfel suita paşei pentru a deveni spahiu. Pajii unor viziri erau luaţi, la moartea stăpânului lor, direct în Palatul Imperial. Robii care aparţineau persoanelor din clasa oamenilor de arme aveau, de asemenea, un *status* militar.

În societatea otomană, a fi rob al sultanului era o onoare şi un privilegiu şi în fapt traducerea cuvântului „kul" prin „sclav" este greşită. Legea islamică a considerat în mod normal libertatea ca

[1] Ç. Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, Istanbul, 1950, p. 31.

fundamentală iar condiţia de rob ca o condiţie tranzitorie. Legea islamică a considerat eliberarea robilor ca un act merituos pe care religia islamică l-a încurajat. Căsătoria legală canonică cu o femeie roabă era posibilă. Deşi tradiţiile turceşti ale familiei şi legăturile tribale caracterizau societatea otomană în perioada ei de formare (constituire), importanţa robilor a crescut mereu. Mamele şi dascălii sultanilor otomani în mod obişnuit erau robi de origine, iar Ducas relata că Murăd II îi trata pe robii săi ca pe nişte fraţi[1]. Foştii stăpâni aveau totuşi, în continuare, anumite drepturi asupra robilor lor eliberaţi, de notat dreptul de inherenţă (dreptul de succesiune-moştenire), şi acesta era un factor important în extinderea sistemului robilor. Negustorii au preferat să folosească robii lor efectivi sau eliberaţi drept agenţi comerciali, iar registrele *kādî*-ilor dovedesc că aceşti robi eliberaţi formau cel mai bogat şi cel mai influent grup în marile oraşe otomane.

Sistemul robilor era la fel de important în viaţa culturală precum a fost în viaţa politică şi economică. Şcoala de la Palat pregătea artişti şi cărturari, ca şi soldaţi şi administratori, iar meşteşugarii care lucrau pentru sultan au creat unele din cele mai valoroase şi mai originale opere ale civilizaţiei otomane. Palatul a fost principala sursă creatoare în cultura otomană. Marele arhitect Sinān (1490?–1588), de exemplu, era la început un băiat *devşirme* din Kayseri. El şi-a însuşit toată pregătirea sa profesională prin experienţe de mulţi ani în armata şi în biroul arhitecţilor de la Palat, devenind în cele din urmă arhitectul-şef al sultanului şi autor al multor opere arhitectonice răspândite în tot imperiul, printre ele numărându-se capodopere ca moscheile *Süleymāniye* şi *Selîmiye* din Istanbul şi Edirne. S-a dezvoltat în Palat un stil artistic otoman şi un mod aristocratic de viaţă, pe care robii sultanului l-au răspândit în toate colţurile imperiului.

[1] V. Grecu (ed.), *Istoria Turco-Bizantină,* Bucureşti, 1958, p. 178.

Literatura şi arhitectura otomană clasică s-au dezvoltat ca arte de Palat. Din secolul al XV-lea arhitecţii Palatului au ridicat construcţii într-un stil otoman, distinct pe toată întinderea Imperiului, din Konya până la Sarajevo. Mulţi poeţi şi oameni de litere au avut legături cu Palatul, registrele contabile ale lui Bāyezîd II arată că aproximativ 20 de poeţi beneficiau regulat de mărinimia sultanului. Istoriografia a primit un sprijin asemănător. Alături de povestirile populare, scrise în perioada de început în limba turcă simplă, poeţii de Palat şi scriitorii aflaţi în serviciul lui Mehmed Cuceritorul au compus opere în limba literară persană cultă. N-a trebuit mult timp istoriilor de palat să apară opere scrise în limba otomană, dar imitând acest stil persan pompos şi, în timp, s-a născut şcoala otomană proprie de istoriografie.

Cultura otomană a rămas în esenţă o cultură de Palat şi a devenit sterilă din acest motiv. În secolul al XVI-lea aceasta a atins perfecţiunea clasică, dar s-a limitat doar la slujirea Palatului şi, închisă influenţelor din afară, aceasta şi-a pierdut treptat propria vitalitate.

CAPITOLUL AL XIII-LEA

ADMINISTRAŢIA CENTRALĂ

XIII. 1. DIVANUL IMPERIAL (*DÎVĀN-I HÜMĀYÛN*) ŞI MEMBRII SĂI

În statul din Orientul Apropiat administrarea justiţiei a fost considerată ca cea mai importantă funcţie a conducerii. Cu toate că Marele *dîvān* – precursorul *dîvān-i hümāyûn*-ului otoman – ce se reunea la date fixe pentru a asculta plângerile poporului şi a îndrepta injustiţiile, a fost la origine o înaltă curte de justiţie, acesta a fost în acelaşi timp organul suprem de conducere. Această instituţie s-a adaptat la conceptul Est-oriental al statului şi şi-a păstrat importanţa încă din timpul Sassanizilor. În Anatolia *seldjuk*-idă, exemplul cel mai deschis practicii otomane, sultanul venea de două ori pe săptămână la Marele *dîvān* pentru a asculta plângerile celor oprimaţi. Cazurile ce cădeau sub incidenţa *şerîat*-ului erau înaintate *kādî*-ului, în timp ce problemele administrative erau înaintate membrilor *dîvān*-ului. Medicul egiptean al lui Bāyezîd I, Şams al-Dîn, scria[1]:

[1] I.H. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı,* Ankara, 1948, p. 1.

„Dimineaţa devreme, conducătorul otoman se aşeza pe ceva larg, întins, numit *sofa*. Oamenii stăteau la o anumită distanţă depărtare, în locul de unde el îl puteau vedea pe sultan şi oricine care a suferit o nedreptate putea veni la el şi-şi prezenta plângerea. Cazul era judecat imediat. Securitatea în ţară este atât de asigurată, că nicăieri nimeni nu ar fi atins o cămilă încărcată pe deplin cu mărfuri, pe care stăpânul a lăsat-o şi s-a îndepărtat".

Bertrandon de la Brocquière a vizitat Palatul lui Murăd II la Edirne şi a descris cum *dîvān*-ul s-a reunit în acea perioadă[1]:

„Noi am trecut de prima poartă. Uşa s-a deschis în interior şi era păzită de aproximativ 30 de robi, toţi înarmaţi cu toiege. Dacă vreo persoană intenţiona să intre fără permisiune, ei o somează o dată să se retragă; dacă persoana insistă, ei o întorc înapoi cu toiegele lor... Când sus-numitul ambasador (al Milanului) a intrat, ei l-au făcut să stea lângă poartă. Întotdeauna când un ambasador soseşte, ceea ce se întâmplă aproape zilnic, *„il fait porte"*. *„Faire porte"* în franceză avea să se spună „a fi primit în prezenţa regelui". Ceea ce noi numim „Curtea regelui", turcii numesc „Poarta suveranului (sultanului)". Când sultanul intra, el se îndrepta către galeria laterală, unde era aşezat tronul său. Acesta era un fel de pat *(sofa)* capitonat cu catifea de mătase şi înalt de 4 sau 5 paşi. El se aşeza pe acesta, potrivit cu obiceiul turcilor, în felul croitorilor, când aceştia sunt la lucru. Apoi, paşalele, care aşteptau în alt loc alături de galerie, veneau şi se aşezau în faţa sultanului. Când ei intrau în galerie, toţi cei care luau parte la divan, potrivit obiceiului (cutumei), îşi ocupau locurile lor. Ei înşişi se aşezau de-a lungul pereţilor galeriei atât de departe de sultan cât era posibil".

Termenul de *kapı* sau *dergāh-i 'ālî* – Înalta Poartă, Sublima Poartă – se referea la început la locul în care sultanul asculta

[1] *Le voyage d'outremer,* ed. Ch. Schefer, Paris, 1932, p. 140.

plângerile şi conducea treburile guvernamentale şi abia mai târziu a ajuns să însemne „conducerea (guvernarea) otomană".

Către 1475, Mehmed Cuceritorul a încetat să prezideze în persoană şedinţele Divanului Imperial. Cu toate acestea, deoarece el nu putea să neglijeze datoria fundamentală a sultanului de a asculta personal plângerile, el deschidea o fereastră cu gratii în „Casa dreptăţii", ce permitea observarea de sus a camerei Divanului. Prin această fereastră el putea urmări plângerile şi discuţiile pe marginea lor.

O sursă occidentală descria fereastra[1]:

„Există, la capătul galeriei secrete, o mică fereastră pătrată, ce serveşte ca loc de ascultare. Aceasta este cu gratii împletite, cu o acoperitoare din crep sau din *tafta* neagră, şi este numită „fereastra periculoasă", pentru că prinţul (sultanul) poate, întotdeauna când doreşte, să asculte şi să vadă tot ce se întâmplă, fără a fi văzut şi fără ca cineva să ştie când el este acolo sau nu. Putea fi extrem de periculos să se încerce să se ascundă sau să se împiedice ceva, pentru că în aceste şedinţe ei discută tot felul de afaceri şi chestiuni publice sau private".

După ce demnitarii îşi ocupau locurile în Divanul Imperial, reclamanţii primeau permisiunea de a intra şi discuţiile începeau. Divanul Imperial întotdeauna şi-a păstrat caracterul său original de înaltă curte. Murăd III a părăsit odată locul de ascultare pentru a lua loc el însuşi în Divan, când a văzut că interesele poporului erau neglijate; el s-a asigurat astfel că acestea au primit atenţia cuvenită. Ahmed I a hotărât că deliberările Divanului trebuiau în anumite ocazii să aibă loc în prezenţa sa şi a obligat înaltele *ulemā*-le

[1] *Illustrations de B. de Vigènere Bourbonnois sur l'histoire de Chalcocondyle athénien,* în *Histoire de là décadence de l'empire grec et l'établissement de celvy des turcs,* Rouen, 1660, p. 19.

să ia parte la procesul, în Divanul Imperial, lui Kāsim paşa, care a fost acuzat de oprimarea poporului.

În secolul al XVIII-lea Divanul Imperial a încetat să se mai reunească la Palat şi a tratat toate afacerile guvernamentale la reşedinţa marelui vizir. În 1766, cu toate acestea, Mustafa III a ordonat ca acesta să se reunească la Palatul Imperial cel puţin o dată pe săptămână, deoarece „Divanul Imperial a fost organizat la început astfel ca sultanul să poată asculta plângerile celor care au suferit nedreptăţi".

Când mergeau la rugăciunea de vineri, plecau călare la vânătoare sau ieşeau în campanie militară, sultanii voiau să asculte în persoană plângerile oamenilor, pentru că „poporul trebuia să simtă că sultanul este preocupat de fericirea şi bunăstarea acestuia". În ziua de *nevruz* – echinoxul de primăvară – în 1591, pe când Murād III locuia în Palatul său de vară de pe ţărmul mării, un grup de locuitori din Galata s-au apropiat în *kayak*-urile lor şi au prezentat o plângere împotriva *kādî*-ului de Galata. Sultanul imediat l-a demis pe *kādî*-u. (În vechiul Iran suveranii ţineau un mare consiliu de *nevruz,* zi sacră, pentru a asculta plângerile oamenilor.)

Oricine, fără a ţine seama de *status*-ul său social, putea să înainteze o petiţie direct la Divanul Imperial, iar pentru probleme importante *re'āyā*-lele trimiteau delegaţii la Istanbul. Ca urmare a acestor realităţi, justiţia şi protecţia locuitorilor au fost pe deplin garantate în regiunile cele mai apropiate de capitală. În zonele îndepărtate, reclamaţiile se făceau la curtea *kādî*-ului local, care înregistra motivele lor de nemulţumiri în registrul său şi adresa o scrisoare oficială despre plângere sultanului sau, în caz de urgenţă, trimitea un purtător de cuvânt sau delegat la Istanbul. Ascultarea plângerilor şi rezolvarea nemulţumirilor erau considerate cele mai importante îndatoriri ale Divanului Imperial. Plângerile de obicei priveau povara grea a impozitelor, abuzuri în strângerea dărilor sau

exploatarea supuşilor de către autorităţile locale. Sultanul uneori căuta să mulţumească poporul cu gesturi grandioase, teatrale, îndepărtând cu un gest larg formalităţile legii şi ignorând interesele Vistieriei. Astfel, poporul, indiferent dacă erau turci anatolieni sau creştini balcanici, îl considera pe sultan ca fiind cel mai înalt reprezentant al justiţiei şi ca un simbol al graţiei şi binefacerii, care putea îndrepta toate nedreptăţile.

În 1661, un grup de oameni din Denizli au trimis o delegaţie la Istanbul pentru a se plânge de exploatarea conducătorului local. Dar membrii Divanului Imperial, influenţaţi de apărătorul acuzatului, au ignorat învinuirile până când reclamanţii s-au plâns: „Dacă dreptatea nu este făcută aici, unde în altă parte să mergem?". Sultanul, ascultând în secret, în spatele perdelei, a poruncit o şedinţă specială a Divanului Imperial pentru ziua următoare. Reclamanţilor li s-a făcut dreptate iar apărătorul acuzatului a fost imediat executat.

Străinii au recurs de asemenea la sultan ca la ultima instanţă. De exemplu, în 1648, când englezii au intenţionat să se plângă în legătură cu mărirea taxelor vamale iar vizirii le-au interzis accesul direct la sultan, ei au aprins gudron în găleţi de cupru legate de catargele a şapte corăbii englezeşti, astfel încât focurile erau vizibile de la Palatul Imperial. Suveranul (sultanul) a văzut focurile şi a trimis *çavuş bāşı*-ul său să asculte plângerea.

A fost posibil, de asemenea, a se apela la Divanul Imperial împotriva deciziilor *kādî*-ilor locali. În acest caz, depinzând de natura acestuia, procesul era înaintat aceleiaşi curţi pentru reexaminare sau era transferat la altă curte în aceeaşi regiune. Divanul Imperial asculta plângerile directe împotriva funcţionarilor şi administratorilor guvernamentali.

În administrarea justiţiei, sultanul putea adesea să recurgă la alte metode specifice statului est-oriental, incluzând trimiterea de

inspectori şi agenţi secreţi, precum şi emiterea de *adāletnāme*-le – „cărţi de judecată".

Uneori sultanul putea să se deghizeze el însuşi şi personal făcea inspecţii. Süleymān I obişnuia să se deghizeze ca un spahiu, iar Ahmed II ca un *mevlevî derviş* şi astfel deghizaţi ei puteau circula printre oameni. Murād IV, în călătoriile sale *incognito,* a executat fără milă pe intriganţi şi tulburătorii ordinii publice, urmărind prin aceasta să întărească încrederea oamenilor în autoritatea imperială cât şi în propria sa autoritate.

Principala îndatorire a marelui vizir era să verifice din timp în timp securitatea locuitorilor din capitală şi să inspecteze preţurile pieţei, raportând situaţia sultanului. Suveranul (sultanul) menţinea armata şi provinciile sub un control minuţios prin robii secreţi ai palatului, trimişi în misiune, pentru a strânge informaţii. În provincii, cu toate acestea, *kādî*-ii locali erau, de obicei, împuterniciţi să efectueze inspecţii oficiale şi obligaţi să întocmească şi să înainteze rapoarte.

Adāletnāme-lele, alt instrument al justiţiei, erau proclamaţii generale ale sultanului, enumerând şi interzicând, sub ameninţarea unei pedepse severe, abuzurile pe care autorităţile le săvârşeau într-o anumită regiune sau în întreg imperiul. Ele erau anunţate public oamenilor şi oricine care dorea putea să obţină o copie de la *kādî*-u.

Ienícerii şi spahii, de asemenea, aveau aceleaşi drepturi de reclamaţie şi se puteau aduna în faţa Palatului pentru a face cunoscute nemulţumirile lor împotriva funcţionarilor de stat. Aceste adunări de protest au ameninţat uneori chiar tronul sultanului. Când, în 1588, spahii au fost plătiţi în monedă devalorizată, a cărei valoare a scăzut la jumătate, ei au obţinut o *fetvā* de la *şeyh-ül-Islām,* ce califica aceasta ca o injustiţie, apoi au mers la palat să ceară moartea lui Mehmed paşa, autorul reformei financiare. Ascultând la geamul său cu perdea (geamul secret), sultanul a auzit această plângere şi a intenţionat să o ignore, dar

când miniştrii săi l-au informat că situaţia putea să fie foarte periculoasă, el a ordonat executarea lui Mehmed paşa şi a *defterdār*-ului şef.

Folosirea forţei pentru a face dreptate a înregistrat un precedent periculos. În 1632 trupele *kapıkulu* s-au revoltat şi au intrat în Palat. Tronul a fost ridicat în faţa Porţii Fericirii, de unde sultanul putea să asculte nemulţumirile trupelor. Toţi demnitarii de stat, *ulemā*-lele şi comandanţii militari stăteau în jurul tronului sultanului pentru a analiza cauzele revoltei trupelor, dar soldaţii au declarat că marele vizir era un trădător faţă de sultan şi faţă de statul otoman şi l-au tăiat în bucăţi în faţa ochilor sultanului. Acest act era o violare a autorităţii sultanului, deoarece numai el avea puterea de a împărţi înalta dreptate.

După ce Mehmed II a încetat să conducă personal dezbaterile Divanului Imperial, autoritatea de a analiza plângerile şi a asculta reclamaţiile a fost trecută în mod normal marelui vizir, pe care *kādîasker*-ii de Rumelia şi Anatolia, de asemenea, membri ai Divanului Imperial, îl asistau în cazurile ce nu aparţineau sferei *şerîat*-ului. După şedinţele Divanului Imperial, sultanul primea membrii Divanului într-o cameră din spatele Porţii Fericirii pentru a aproba şi confirma deciziile lor. Ei intrau în prezenţa sultanului într-o ordine fixată. Primul care intra era *ağa* ienicerilor, urmând după plecarea acestuia *kādîasker*-ii. Apoi veneau marele vizir şi ceilalţi viziri, *defterdār*-ii şi *nişancı*-ul. *Defterdār*-ii plecau după raportul asupra afacerilor financiare, lăsându-l pe marele vizir să dea lămuriri asupra treburilor zilei şi să primească confirmarea sultanului mai ales pentru numirile în funcţii şi deciziile importante.

În aceeaşi cameră sultanul primea ambasadorii străini şi guvernatorii recent numiţi, comandanţii militari şi *kādî*-ii. În alte perioade, când sultanul dorea să citească şi să poruncească direct,

el scria ordinul cu propria lui mână şi îl trimitea marelui vizir prin *kapı ağası*.

Înainte de luarea unor importante decizii, sultanul chema pe marele vizir sau pe *şeyh-ül-Islām* la Palat pentru discuţii, fie pe ei înşişi, fie pe alţii în care suveranul avea încredere. În 1597, de exemplu, după retragerea membrilor Divanului Imperial, Mehmed III l-a chemat pe marele vizir şi pe un alt vizir în pavilionul de pe malul mării, unde ei au analizat războiul cu Imperiul Habsburgic. În afară de aceste consultări secrete, sultanul putea, înaintea luării deciziilor importante, convoca consilii consultative pe care el sau marele vizir le prezida. El putea chema *şeyh-ül-Islāmul*, vizirii în vârstă („înţelepţi"), comandanţii militari şi alţi sfetnici, toţi dintre aceştia putând să-şi exprime liber părerile lor. Înainte de campania sa împotriva mamelucilor, Selîm I a convocat o astfel de întrunire, unde a fost luată hotărârea pentru război. Dacă marele vizir dorea să ţină o astfel de întâlnire, el trebuia la început să obţină permisiunea sultanului. Totuşi, anumite consilii consultative extraordinare au luat hotărârea de a-l detrona pe sultan şi de a forma o conducere de tranziţie.

Deoarece cea mai importantă funcţie a guvernării era administrarea dreptăţii, Divanul Imperial a fost în esenţă o înaltă curte de Justiţie, dar în statul otoman, acesta – Divanul – a servit de asemenea ca un fel de cabinet care discuta, analiza şi lua decizii în toate afacerile guvernamentale şi în numirile în înalte funcţii de stat.

În conformitate cu conceptul tradiţional est-oriental despre stat, principalele activităţi ale guvernării cădeau în sferele a 3 departamente separate – politic, juridic şi financiar. A întări autoritatea statului, a menţine securitatea internă şi a apăra împărăţia de duşmanii externi au fost obiectivele politice esenţiale şi responsabilităţile vizirilor. Doi *kādîasker*-i reprezentau autoritatea judiciară, iar *defterdār*-ii autoritatea financiară. Lângă aceştia erau

nişancı-ul, reprezentând Cancelaria, secretarul imperial, funcţionar care certifica acele ordine şi scrisori emise de Divanul Imperial, conform practicii uzitate şi care erau în concordanţă cu reglementările de stat. El era cel care desena *tuğra*-ua – monograma oficială a sultanului – pe document, pentru a confirma legalitatea sa.

Titularii acestor patru departamente, cunoscute ca „Stâlpii Împărăţiei", reprezentau autoritatea imperială în Divanul Imperial şi aveau dreptul accesului personal la sultan. Ei erau răspunzători numai faţă de sultan şi puteau fi judecaţi la curtea *kādî*-ului numai în procese civile. Numai sultanul putea da sentinţa asupra aptitudinilor şi competenţei lor publice. În 1596, propunerea ca *defterdār*-ul şef să fie judecat pentru luarea de mită a fost respinsă pe motivul că „*defterdār*-ul şef acţionează sub autoritatea sultanului şi este administratorul Tezaurului în numele sultanului. Până acum n-a fost niciodată vreo anchetă în acest departament".

Beylerbey-ul de Rumelia, la început comandantul tuturor spahiilor posesori de timaruri din provincii, a avut întotdeauna privilegiul participării împreună cu vizirii la Divanul Imperial şi de a lua parte la discuţii. Süleymān I a confirmat privilegiul. Uneori marele vizir deţinea această funcţie.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, deoarece rolul flotei a crescut în importanţă, *kapudān-i deryā* – „căpitanul mării" – marele amiral – a ajuns să fie ales dintre viziri şi astfel a obţinut permisiunea de a participa la Divanul Imperial. *Ağa* ienicerilor şi alţi comandanţi militari, precum şi *şeyh-ül-Islām*-ul, luau parte numai la şedinţele extraordinare.

Şeyh-ül-Islām-ul n-a avut autoritate politică. Odată, în timpul domniei lui Selîm I, *şeyh-ül-Islām*-ul Alî Cemalî a participat de bună voie la Divanul Imperial, pe când pedeapsa cu moartea pentru 150 de funcţionari vinovaţi ai Vistieriei se afla în discuţie. Susţinând că această sentinţă era contrară *şerîat*-ului, el a solicitat o audienţă la sultan. Amestecul *şeyh-ül-Islām*-ului l-a înfuriat pe

autoritarul Selîm I, care i-a spus acestuia că vorbele lui erau „o violare a autorității sultanului" și că „nimeni nu are dreptul sau competența de a judeca ce ordonă sau interzice sultanul".

Astfel, în epoca clasică a imperiului, sultanul delega autoritatea sa politică și executivă doar vizirilor. Numai ei aveau dreptul, pe când se aflau în provincii sau în campanii, de a convoca după propria lor voință un Consiliu extraordinar pentru a asculta cererile diferitelor persoane. Ei puteau impune sentințe, incluzând chiar și pedeapsa cu moartea. În Divanul Imperial, ei foloseau autoritatea lor cu acordul sau cu ordinul marelui vizir. Sultanul i-a conferit marelui vizir dreptul de a acționa ca reprezentant absolut al său în exercitarea autorității politice și executive sultanale.

Kānûnnāme-aua lui Mehmed Cuceritorul îl caracterizează astfel pe marele vizir: „Să se știe că marele vizir este, deasupra tuturor, șeful vizirilor și comandanților. El este mai tare decât toți oamenii; el este în toate circumstanțele reprezentantul absolut al sultanului. *Defterdār*-ul este delegatul pentru Vistierie (Tezaur), dar sub conducerea marelui vizir. La toate întâlnirile și la toate ceremoniile, marele vizir își ocupă locul său înaintea tuturor celorlalți"[1].

Vizirii, *ulemā*-lele, guvernatorii, militarii și *re'āyā*-lele înaintau cererile și revendicările lor marelui vizir care, dacă considera că aceasta este necesar, le trimitea sultanului pentru a obține consimțământul său. Apoi el emitea un ordin ce purta pecetea sultanului. Toate numirile în funcții prima dată erau supuse spre aprobarea marelui vizir. Ca delegat absolut al sultanului, el putea să ia anumite decizii fără consultarea acestuia: „Nimeni, nici chiar ceilalți viziri, nu trebuie să fie implicat în raporturile marelui vizir cu sultanul sau în deciziile sale secrete". Sultanul i-a încredințat

[1] În „Tâ'rikh-i 'Osmânî Endjümeni Medjmu'asi (T.O.E.M.)". supliment, p. 10.

marelui vizir propriul său sigiliu, ca un simbol al funcţiei sale de delegat absolut, reintrarea în posesia sultanului a sigiliului imperial fiind simbolul demiterii sale. Când marele vizir era comandantul şef al campaniei militare, puterile lui sporeau, atingând limita lor maximă, încât putea astfel să ia decizii fără consultarea sultanului şi să facă numiri în funcţii şi destituiri după dorinţă.

Status-ul marelui vizir de comandant militar şi reprezentant absolut al sultanului în administraţia civilă, ce ar fi fost neobişnuit în statele islamice timpurii, era normal în Imperiul Otoman. Primul mare vizir care a deţinut aceste puteri a fost *Çandarlı* Hayreddîn în timpul domniei lui Murād I. Mehmed al II-lea a creat prototipul clasic de mare vizir otoman, prin numirea marelui vizir dintre robii săi şi prin încredinţarea către aceştia, ca proprii săi reprezentanţi, a autorităţii absolute şi a poziţiei centrale în stat. Primul exemplu a fost Mahmûd paşa, care a păstrat continuu funcţia din 1455 până în 1468. A existat, în timpul domniei lui Murād al II-lea, o rivalitate între Halîl paşa, un birocrat dintre *ulemā*-le, şi *beylerbey*-ul de Rumelia, care comanda armata provincială. Mehmed Cuceritorul a unit pentru un timp funcţiile de mare vizir şi *beylerbey* de Rumelia în persoana lui Mahmûd paşa.

Totuşi, un număr de obstacole, în calea autorităţii marelui vizir, a protejat poziţia sultanului. Doi mari viziri au fost în fapt executaţi chipurile pentru că râvneau la calitatea de sultan, Ibrahîm paşa în 1536 şi Nasûh paşa în 1614, căci un mare vizir puternic putea să determine depunerea sultanului. Dar autoritatea sa nu era nelimitată. Înainte de a lua o decizie importantă, marele vizir se consulta în mod sigur cu alţi membri ai Divanului Imperial; o cauză a condamnării lui Ibrahîm paşa a fost obiceiul său de a acţiona fără consultarea altor viziri. În afară de aceasta, şefii departamentelor financiar şi judiciar ale guvernării erau în propriile

lor sfere de activitate reprezentanţii direcţi al sultanului, care avea autoritatea absolută asupra numirilor în aceste funcţii. Murād III l-a numit pe unul dintre sfetnicii săi intimi, Üveys paşa, în funcţia de *defterdār,* pentru a contracara influenţa excesivă a marelui vizir Sokollu Mehmed paşa. Marele vizir avea dreptul de a-l conduce şi supraveghea pe *defterdār* însă, în prevederile *kānûnnāme*-lei lui Mehmed Cuceritorul, „numai dacă *defterdār*-ul ordonă aceasta, altfel nici o singură akcea nu va intra sau părăsi Vistieria". *Defterdār*-ul, pe de altă parte, prezenta un raport lunar marelui vizir. Propunerea pentru destituirea *defterdār*-ului avea să fie făcută direct sultanului.

În după-amiezile urmând întâlnirilor Divanului Imperial de la Palat, marele vizir, *defterdār*-ul şi *kādiasker*-ii ţineau şedinţe în propriile lor reşedinţe, pentru a discuta problemele propriilor lor departamente. Marele vizir nu-i comanda pe ieniceri, cele mai importante corpuri militare otomane. *Ağa* ienicerilor, pe care sultanul îl numea direct în funcţie, ţinea o şedinţă separată în propria sa reşedinţă, unde trata cu ienicerii afaceri şi asculta plângeri şi reclamaţii implicând trupele. Pe de altă parte, el îl informa pe marele vizir, anticipat, în legătură cu orice cereri şi probleme pe care intenţiona să le prezinte sultanului. Mai mult decât atât, marele vizir îl alegea pe secretarul şi arhivarul ienicerilor, care activa ca ofiţer de personal al acestor corpuri militare şi aceasta îl oferea marelui vizir un control administrativ. Când sultanul nu mergea în persoană în campanie, unii dintre ieniceri rămâneau în jurul său; doar foarte rar toţi ienicerii au fost plasaţi sub comanda marelui vizir.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, *kapudān-i deryā,* de asemenea, prezida un consiliu distinct, ce se ocupa cu probleme navale şi cu judecăţi apărute în cadrul flotei otomane, şi făcea nominalizări, numiri şi destituiri. Marele vizir, cu toate acestea, avea dreptul de a vizita şi de a inspecta Arsenalul flotei din timp în timp.

Kapi ağası supraveghea şi controla personalul de serviciu al Palatului şi administraţia acestuia independent de marele vizir, făcând toate numirile şi promovările în Palat prin prezentarea propunerilor direct sultanului. Marele vizir, cu toate acestea, putea prezenta o propunere sultanului pentru destituirea lui *kapı ağası* şi numirea celui nominalizat de el însuşi.

Ulemā-lele reprezentau cea mai mare putere în stat, independentă de marele vizir. *Kādiasker*-ii de Anatolia şi Rumelia erau funcţionarii conducerii otomane, responsabili cu administrarea dreptului religios, având puterea de a numi şi demite *kādî*-ii şi demnitarii religioşi. Ei dădeau hotărârea finală în procesele cu cauze ţinând de *şerîat*. *Şeyh-ül-Islām*-ul – şeful *ulemā*-lelor – nu era considerat un membru al guvernării otomane; cu toate acestea, el a ajuns în timp să exercite o mare influenţă în afacerile de stat. Pentru numirea unui nou *şeyh-ül-Islām*, marele vizir înainta o propunere sultanului care, totuşi, nu avea să accepte nominalizarea. Astfel în 1598, în ciuda presiunii puternice a marelui vizir Yemişçi Hasan de a fi numit propriul său candidat, sultanul l-a adus pe tutorele său în acest post. Hasan paşa a fost într-un conflict continuu cu *şeyh-ül-Islām*-ii, manipulând cu succes demiterea unuia dintre ei, Sun'ullāh. Pe de altă parte, marele vizir Cerrāh Mehmed, căutând să păstreze armonia, se consulta cu *şeyh-ül-Islām*-ul în toate afacerile importante de stat. Acuzaţiile din *fetvā*-lele *şeyh-ül-Islām*-ilor cauzau detronarea sultanilor şi, de asemenea, căderea multor mari viziri.

Şeyh-ül-Islām-ul era şeful, mai marele *ulemā*-lelor. El înainta propuneri marelui vizir pentru numirea, promovarea sau demiterea personalului *medrese*-lor, iar din secolul al XVI-lea el a dobândit autoritatea de a propune nominalizarea şi demiterea *kādî*-ilor regiunilor importante, astfel obţinând efectiv controlul asupra întregii organizaţii a *ulemā*-lelor. În acelaşi mod în care marele vizir era reprezentantul absolut al autorităţii executive a sultanului,

şeyh-ül-Islām-ul a devenit reprezentantul absolut al autorităţii religioase a sultanului.

Aceste obstacole variate au împiedicat ca puterea acordată marelui vizir să o egaleze pe cea a sultanului, dar în calitatea sa de reprezentant absolut al suveranului (sultanului) el avea dreptul de a conduce şi inspecta toate departamentele de stat, astfel menţinându-se independenţa administraţiei sale şi unitatea conducerii sale. Nici un fel de numiri sau destituiri nu putea fi făcute în orice funcţie, nici un ordin al sultanului nu se emitea fără confirmarea marelui vizir; şi a devenit un obicei că nu se cuvenea ca sultanul să respingă vreo decizie a Divanului Imperial pe care marele vizir a înaintat-o spre confirmare înaltului for. Independenţa primului vizir a fost un principiu imuabil al statului est-oriental.

În hotărârea scrisă cu propria sa mână, ce numeşte pe Murād paşa în funcţia de mare vizir, Ahmed I a menţionat că: „Neacceptând recomandarea sau cererea nimănui, eu ţi-am acordat marele vizirat şi ţi-am trimis sigiliul meu". Este de menţionat că în 1656, Köprülü Mehmed a acceptat marele vizirat cu condiţiile ca: sultanul să nu respingă nici un fel de propuneri pe care el putea să i le înainteze; că el singur avea să facă toate numirile şi demiterile; că sultanul nu va avea consultant în afacerile de stat pe nimeni altul în afară de marele vizir; că Palatul nu va proteja pe nimeni dintre rivalii săi; şi că toate calomniile împotriva sa vor fi ignorate.

Al doilea vizir a fost, potrivit obiceiului, candidatul pentru marele vizirat, dar *kapı ağası, vālidé-sultān* sau dascălul sultanului jucau de obicei un important rol în adevărata numire. Noul mare vizir, incapabil astfel să-şi păstreze independenţa sa, se baza, pentru sprijin, pe ienìceri sau pe *ulemā*-le, ori căuta să prelungească durata funcţiei sale prin câştigarea încrederii clicii influente a Palatului.

Marii viziri ai sultanilor autocratici, precum Selîm I, au rămas în umbră, în timp ce alţii precum Gedik Ahmed (mare vizir în

1474, vizir între 1481–1482) sau Köprülü Mehmed (1656–1661) au avut puteri dictatoriale. Sursa puterii lui Gedik Ahmed a fost corpurile de ieniceri, iar a lui Köprülü Mehmed, Palatul. Până la introducerea sistemului *kafes* (cuşcă), noul sultan sosea în capitală cu oamenii care l-au slujit în Palatul său de-a lungul perioadei cât a fost guvernator provincial. Încercările acestor slujitori de a transfera puterea politică în propriile lor mâini a influenţat în mare măsură politica internă otomană. Tutorele lui Mehmed Cuceritorul, Zaganos, s-a opus cu vigoare marelui vizir *Çandarlı* Halîl şi l-a încurajat pe noul sultan să asedieze Constantinopolul. După cucerire, Zaganos l-a executat pe rivalul său şi l-a înlocuit în funcţia de mare vizir. După ce Selîm II a urcat pe tron, i-a îngreunat activitatea vechiului mare vizir, Sokollu, acţionând conform sfaturilor bătrânului său tutore. Între 1579 şi 1599, tutorele lui Murād III şi Mehmed III, Sa'adedîn, a fost cea mai importantă voce care conducea politica internă şi externă a statului, istoricul oficial al curţii comentând că „afacerile sultanatului erau în totalitate dependente de opinia lui". Prin instituirea sistemului *kafes,* opinia *vālidé-sultān*-ei a devenit cel mai important factor în numirea vizirilor. În 1596 Ibrahîm a rămas mare vizir doar la insistenţele mamei lui Mehmed III, Safiye *Sultān.*

Dar nici una dintre sultanele *validé* n-a fost atât de influentă ca soţia lui Ahmed I, Kösem *Sultān,* care, în alianţă cu o facţiune a ienicerilor, a jucat un rol vital în toate schimbările de mari viziri şi în toate urcările pe tron până la întronarea lui Mehmed IV. Până când mama lui Mehmed IV, Turhan *Sultān,* fost strangulată în 1651, ea a dirijat toate pârghiile guvernării.

Şeyh-ul sultanului a fost altă influenţă ascunsă, care determina deciziile guvernării. Fiecare sultan avea un *şeyh* care slujea ca mentor spiritual al său şi care, se credea, putea prezice viitorul şi asigura ajutorul lui Allāh, precum şamanii care-i slujeau pe conducătorii turci păgâni din Asia Centrală. În timpul asediului

Constantinopolului, Mehmed II a căutat în mod constant îndrumarea spirituală a *şeyh*-ului său, Akşemseddîn. Când nu a putut prezice data cuceririi, *şeyh*-ul a scris că soldaţilor le lipsea credinţa şi a recomandat numirea în fruntea acestora a unui comandant aspru şi sever[1]. Atât de influent a fost mentorul spiritual al lui Murād III, *şeyh*-ul Şüccā – un membru al ordinului *halvetî* de *derviş*-i – că oricine căuta o funcţie înaltă, îl vizita în mod necesar întâi pe el.

Cel mai cunoscut dintre aceşti oameni a fost *şeyh*-ul lui Ahmed I, Hüdâî Efendi, care nu numai că a încurajat fervoarea religioasă a sultanului, dar a intervenit de asemenea în politică. El a recomandat, de exemplu, ca încheierea păcii să fie făcută cu ambasadorul rus în condiţiile în care ruşii cedau fortăreţele Terek, Astrahan şi Kazan; el a recomandat eliberarea *kādî*-ilor întemniţaţi; şi a sfătuit ca Ahmed paşa să fie numit guvernator al Egiptului.

Opinia publică a avut, de asemenea, o influenţă tot mai mare în stabilirea politicii otomane decât a fost în general recunoscut. Deja în a doua jumătate a secolului al XVI-lea exista o alianţă de interese între numeroase trupe *kapıkulu* şi meşteşugari. Mulţi dintre *kapıkulu* au devenit ei înşişi meşteşugari sau comercianţi; alţii şi-au investit banii în afaceri comerciale riscante şi în cămătărie. Populaţia Istanbulului era întotdeauna gata să se revolte, astfel de agitaţii având loc frecvent în timpul crizelor financiare şi economice. Opinia publică susţinea aceste izbucniri şi o *fetvā* a *şeyh-ül–Islām*-ului dădea expresie legală acestei atitudini populare. Tipice pentru aceasta au fost revoltele ce au condus la detronarea sultanilor Ibrahîm I în 1648, Mehmed IV în 1687, Mustafa II în 1703, Ahmed III în 1730 şi Selîm III în 1807.

Revoltele populare puteau, de obicei, să fie încununate cu succes, doar cu cooperarea trupelor *kapıkulu*. În 1651, totuşi,

[1] Vezi H. Inalcık, *Fâtih Devri Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara, 1954, p. 71–72.

populaţia Istanbulului s-a ridicat împotriva puterii *juntei* ienícerilor. Până în secolul al XVII-lea revoltele ţărăneşti în provincii au fost rare, deoarece legea interzicea ca *re'āyā*-ua să poarte arme. Dar ţăranii părăseau pământul şi dispersarea lor a fost o formă de rezistenţă pasivă ce a cauzat guvernării tot atât de multă teamă ca şi răzvrătirile, deoarece prin privarea statului de sursele sale de impozite şi a posesorilor de *tımār*-uri de sursele lor de venituri, aceasta (dispersarea) submina forţa militară a Imperiului. Ameninţată de această fugă a ţăranilor de pe pământuri, conducerea otomană a adoptat adeseori măsuri favorabile *re'āyā*-lelor, uneori micşorând chiar impozitele.

Dezideratul sultanilor otomani de a atrage bunăvoinţa populaţiei a fost o forţă ce i-a determinat să acţioneze cu justeţe. Dacă un conducător era impopular, supuşii aveau să răspândească zvonuri precum că el nu respecta *şerîat*-ul, că bea vin sau că săvârşea alte acte nelegale. Tiranicul Murād IV a fost un beţiv nărăvit şi în acelaşi timp cel mai neîndurător sprijinitor al interzicerii alcoolului. Pentru a se arăta credincioşi faţă de *şerîat*, sultanii emiteau din timp în timp ordine generale de pedepsire a acelora care neglijau rugăciunile sau nu respectau postul *Ramadān*-ului, şi închideau tavernele şi bordelurile. Ei niciodată nu uitau să frecventeze moscheea în zilele de vineri şi să împartă în mod frecvent pomeni săracilor şi *derviş*-ilor. La Sărbătoarea anuală a Sacrificiului, mii de oi – numai la Istanbul 3 000 – erau tăiate cu ritual şi distribuite celor săraci. Sultanul trimitea un cadou anual valorând zeci de mii de ducaţi de aur la Mekka şi Medina, iar plecarea acestei comori cu suită (alai) după sine cât şi procesiunea acesteia de-a lungul drumului către Locurile Sfinte ocazionau mari ceremonii şi parăzi.

Sultanii i-au privit întotdeauna cu neîncredere pe liderii religioşi, în special pe *şeyh*-ii populari şi pe *derviş*-i, pe care au căutat

să-i facă dependenţi de propria lor bunăvoinţă imperială sau să-i supună cu metode dure.

Aceşti *şeyh*-i şi *derviş*-i erau de obicei principalii propagatori ai mişcărilor de opoziţie. De exemplu, în timpul domniei lui Mehmed III predicile *şeyh*-ului din Istanbul au incitat într-atât populaţia încât conducerea otomană l-a surghiunit din oraş, dar demonstraţiile populare au forţat-o să permită reîntoarcerea sa. În 1639 Murād IV a executat *şeyh*-ul ordinului *nakşbendî* al *derviş*-ilor, numit Mahmûd, care avea de asemenea o influenţă în creştere, iar în Ilgın el a trimis la moarte *şeyh*-ul de Sakarya, care a atras 7 000 sau 8 000 de simpatizanţi.

Pierderea independenţei marelui vizir a fost cauza principală a crizelor politice în prima jumătate a secolului al XVII-lea. În 1656 Köprülü Mehmed a fost numit mare vizir cu puteri dictatoriale, iar fiul său Ahmed i-a urmat în funcţie (1661–1676). Sub administraţia Köprülü afacerile guvernamentale erau conduse de la reşedinţa marelui vizir, iar şedinţele Divanului Imperial la Palat şi-au pierdut vechea lor importanţă. Rapoartele scrise îl ţineau la curent pe sultan cu informaţii. El le returna, după ce adăuga cu propria lui mână ordinele şi dorinţele sale.

Prin transferarea guvernării efective la reşedinţa marelui vizir, vizirii Divanului Imperial au trecut pe ultimul plan, în timp ce 3 funcţionari aflaţi direct în serviciul marelui vizir au devenit importanţi. Aceştia erau *kāhyā bey,* reprezentantul marelui vizir în afacerile politice şi militare; *çavuş bāşı,* care asculta plângerile şi urmărea judecăţile în Divanul Imperial; şi *reîs-ül-küttāb,* care a fost o perioadă îndelungată secretar-şef în Divanul Imperial şi avea în grijă tratatele şi reglementările de stat. În întrunirile de la reşedinţa marelui vizir, fiecare din aceşti funcţionari devenea în realitate membru al guvernării, dobândind *status*-ul de vizir după 1720. În secolul al XIX-lea aceste funcţii-departamente au devenit respectiv

ministrul de Interne, ministrul Justiţiei şi ministrul Afacerilor Străine.

În acelaşi timp, reşedinţa *defterdār*-ului s-a dezvoltat pentru a deveni un departament vast, independent. În anumite zile ale săptămânii, *defterdār*-ul lua parte la şedinţele ţinute la reşedinţa marelui vizir. Înainte de luarea unor importante decizii, marele vizir convoca divanuri generale consultative.

XIII.2. BIROCRAŢIA

Practica administrativă şi birocratică otomană şi-a avut originea în şi a continuat vechile tradiţii ale statelor preislamice din Orientul Apropiat. Repartizarea funcţiilor în administraţie era în acord cu aceste tradiţii. Teoria politică islamică admitea existenţa „Omului condeiului" *(kalem)* pe lângă „Omul sabiei" *(kılıç)* şi „Omul religiei" *(dīn)*, ca stâlpi ai administraţiei, iar în statele musulmane preotomane şeful guvernării, cu titlu de vizir, era de obicei cineva care şi-a dobândit meritul şi faima în Cancelaria sau în Vistieria (Tezaurul) statului.

Arta (măiestria) scrisului a fost considerată una din ştiinţele practice. În această profesiune au existat două ramuri principale– corespondenţă şi finanţe –, fiecare cu propriile lor stiluri specializate şi necesitând o practică specială. Funcţionarul (copistul) îşi dobândea practica în cadrul propriilor birouri, ce erau organizate într-un sistem de maiştri-învăţăcei *(acemîler)* ca orice breaslă pe meserii. Din motive de securitate, profesia de scrib (copist – *kalemci*) a fost în multe epoci o îndeletnicire închisă neiniţiaţilor. În epocile Umayyazilor şi Abbasizilor, numai scribii locali creştini şi persani aveau suficientă experienţă în tehnicile

finanţelor şi administraţiei şi pentru o perioadă îndelungată au monopolizat afacerile publice ale Califatului arab.

Kalkaşandî (1355–1418) a diferenţiat 3 categorii de scribi: aceia care redactau ordinele trimise guvernatorilor sau funcţionarilor: aceia care strângeau veniturile statului şi stabileau sursele lor; şi aceia care supravegheau şi controlau numirile şi salariile oamenilor angajaţi în apărarea ţării şi a ordinii sociale. Aceste categorii birocratice corespundeau practicii otomane. Primul grup de scribi slujeau sub comanda *reîs-ül-küttāb*-ului şi al suitei sale, al doilea lucra la Vistieria statului, iar al treilea sub comanda *nişancı*-ului.

Mai-marele, şeful Cancelariei statului, *nişancı*-ul deseori era ales dintre *ulemā*-le. Mulţi dintre scribii Divanului Imperial erau absolvenţi ai şcolii Palatului, dar cronicarii otomani din secolul al XVI-lea au criticat această practică, considerând introducerea robilor în birocraţie ca fiind contrară tradiţiei şi reglementărilor. De obicei au existat rude şi discipoli ai scribilor care intrau în birouri ca *şāgird*-i – învăţăcei. Aici ei slujeau o perioadă îndelungată sub conducerea unui *kalfa* – secretar şef –, dobândind deprinderile şi cunoştinţele necesare şi însuşindu-şi o anumită specialitate. Au existat de asemenea manuale profesionale de secretariat, cele mai vechi dintre acestea au fost scrise de secretarii personali aflaţi în slujba Abbasizilor. Secretarii îşi completau educaţia în ştiinţele religioase şi legale (juridice) prin frecventarea cursurilor ţinute la moschei.

Mai-marii departamentelor – *hācegân* – corectau munca *kalfa*-lelor ajutându-i pe aceştia să-şi dezvolte propriile lor aptitudini şi deprinderi. Învăţăcelul, *acemî*-ul, ca într-o breaslă, devenea secretar după ce promova un examen şi primea aprobarea superiorilor săi, care apoi introduceau numele său în registrul *mülāzim*-ilor – candidaţi. Exista un număr fix de secretari în fiecare departament. O reglementare din 1732, de exemplu, stabileşte personalul secretarilor Divanului Imperial la 50 de secretari, 20 de *acemî*,

învăţăcei, şi 30 de candidaţi. Dacă un secretar murea, fiul său, dacă era corespunzător funcţiei, îi lua locul tatălui; altfel, unul dintre *mülāzim*-i primea postul. Cea mai importantă condiţie pentru a fi ales era demonstrarea abilităţii profesionale în faţa şefului secretarilor din birou. Ei supuneau apoi numele candidatului lor marelui vizir, care mai departe îl supunea sultanului. Când aprobarea era primită, emiterea unui decret imperial de numire încheia formalităţile de desemnare în funcţie.

În 1537 existau 18 secretari folosiţi direct la redactarea hotărârilor în Divanul Imperial, dintre care 11 specializaţi în porunci cu caracter politic şi administrativ, iar 7 în decrete financiare. Birourile foloseau ambele categorii, secretari titulari şi *acemî*-i, învăţăcei. În 1568 existau 222 de secretari în departamentele Vistieriei statului şi peste 700 de secretari la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

În afară de guvernarea centrală, un număr de comisii, cum ar fi cele ale Monetăriei, taxelor vamale sau cerealelor, şi un număr de organizaţii militare, cum ar fi corpurile de ieniceri, turnătoriile de tunuri, arsenalul au avut propriile lor departamente. În provincii, curţile guvernatorilor şi *kādî*-ilor, precum şi numeroase şi importante *vakıf*-uri aveau propriul lor personal de secretariat şi în fiecare cetate exista un secretar care ţinea contabilitatea garnizoanei şi rezolva problemele de personal. Un comisar responsabil, cu un secretar care îl asista, era numit pentru toate „întreprinderile" de stat, cum ar fi construcţiile, mineritul, manufacturile sau agricultura. Astfel numărul total al secretarilor a fost mult mai mare decât grupul limitat care îşi desfăşura activitatea în departamentele guvernării centrale. La sfârşitul secolului al XVI-lea, Ālî Efendi scria că un număr de secretari duceau o existenţă precară, ocupându-se cu scrierea petiţiilor şi copierea de manuscrise. Mii de registre şi milioane de documente

originale păstrate încă și acum în arhivele turcești sunt o dovadă evidentă că Imperiul Otoman a fost un stat birocratic.

Ca în toate statele islamice, secretarii în Imperiul Otoman erau elementele esențiale ale administrației. Ei erau cei care redactau poruncile sultanului lor, propuneau măsuri administrative, pregăteau legi și reglementări și supravegheau aplicarea lor. Șeful Cancelariei, *nișancı*-ul a fost întotdeauna membru al Divanului Imperial, și sunt numeroase exemple de *nișancı*-ii care au urcat până la demnitatea de mare vizir. După 1699, când Imperiul Otoman a dus o politică de pace, reformistă, și a acordat o importanță crescândă diplomației, un număr mereu sporit de mari viziri s-au ridicat din clasa secretarilor.

Înaintea acestei perioade mulți dintre marii viziri proveneau din rândul clasei militare.

Cariera unui *nișancı* urma de obicei o evoluție particulară. El slujea o perioadă îndelungată ca *tezkereci* – unul dintre secretarii care scria, semna hotărârile Divanului Imperial – și câștiga experiență citind petițiile, urmărind discuțiile și scriind proiectele *fermān*-elor. El primea apoi promovarea în biroul *reîs-ül-küttāb*-ului – mai-marele, șeful departamentelor subordonate marelui vizirat. Apoi el avansa pentru a deveni *nișancı*.

În serviciul vizirilor erau secretari confidențiali, foarte versați în principiile tradiționale ale diplomației și ei au fost cei care s-au dovedit într-adevăr răspunzători pentru succesele mai multor mari oameni de stat otomani. În timpul domniei lui Süleymān I, de exemplu, renumitul Celālzāde, un membru al clasei secretarilor, a devenit sfetnicul confidențial al marelui vizir Ibrahîm pașa și, mai târziu, ca *nișancı*, din 1525 până în 1557, el a fost foarte activ în administrație și în elaborarea proiectelor de legi. Faimosul mare vizir Sokollu Mehmed (1564–1579) nu lua nici o decizie în afacerile de stat fără o primă consultare a secretarului său confidențial, Ferîdün, care a slujit ca *nișancı* între 1573 și 1581. Secretarul numit

Şāmîzâde Mehmed a fost sfătuitorul Köprülü-ilor. Secretarii confidenţiali ai sultanului n-au devenit niciodată atât de influenţi precum au fost cei din Egiptul mamelucilor, deoarece a existat un principiu esenţial al guvernării otomane că nu trebuie să fie nici un intermediar între sultan şi marele vizir.

Secretarii au fost cei care erau în general responsabili de introducerea principiilor tradiţionale est-orientale ale administraţiei în Imperiul Otoman. Ei reprezentau interesele politice şi seculare ale statului, faţă de *ulemā*-le care reprezentau *şerîat*-ul, iar principalele lor preocupări erau să menţină independenţa autorităţii politice şi caracterul centralizat al guvernării, să mărească veniturile statului şi să protejeze *re'āyā*-ua. În epoca declinului Imperiului, ei au fost cei care, în ciuda opoziţiei *ulemā*-lelor, au instituit reforme şi au considerat adoptarea ideilor europene în administraţie şi în toate celelalte sfere ca singura cale de salvare a Imperiului. Marii viziri reformatori Koca Rāgib, Halîl Hamîd şi Mustafa Reşîd au fost cu toţii birocraţi profesionişti.

În Imperiul Otoman, ca în toate statele islamice începând cu al Umayyazilor şi al Abbasizilor, birocraţii au fost obligaţi să posede un bagaj enciclopedic de cunoştinţe, iar din acest motiv ei depuneau interes în toate domeniile cunoaşterii practice şi utile – literatură, lingvistică, caligrafie, legi, istorie, filosofie sau geografie, principiile calendarului, cercetare şi agricultură. *Ulemā*-lele n-au fost direct interesate în aceste specialităţi, iar cele mai importante scrieri otomane în aceste domenii sunt munca secretarilor profesionişti. Kâtip Çelebi (1608–1657), cel mai savant enciclopedist otoman, a fost secretar în Divanul Imperial. Au existat opere istorice şi politice scrise de membri ai birocraţiei, creaţii ce exprimă cel mai bine tradiţiile est-orientale ale statului, iar aceşti oameni, împreună cu robii educaţi în Palatul Imperial, au jucat un rol vital în crearea culturii otomane.

Birocraţii, cu toate acestea, nu au acţionat întotdeauna în sensul promovării intereselor fundamentale ale statului. De la sfârşitul secolului al XVI-lea mituirea a devenit larg răspândită, chiar şi la cele mai înalte nivele ale administraţiei. Falsificarea de *fermān*-e a devenit pedepsibilă cu amputarea mâinii sau cu moartea, dar în ciuda acestor pedepse severe cauza majoră a dezordinii în sistem a fost acordarea de către secretari, în schimbul mitelor, a mai multor diplome pentru un singur fief (posesiune ori proprietate funciară).

În acelaşi timp un declin continuu al valorii akcelei, fără o creştere corespunzătoare a lefurilor, încuraja mituirea. În 1595, doi dintre scribii de la Vistierie au fost spânzuraţi şi şase demişi pentru acceptarea de mită; iar în 1598 marele vizir i-a criticat aspru pe secretari spunând: „Prin numeroasele voastre ilegalităţi, voi tindeţi să subminaţi ordinea firească, legală a statului".

CAPITOLUL AL XIV-LEA

ADMINISTRAŢIA PROVINCIALĂ ŞI SISTEMUL TIMARULUI

XIV.1. GUVERNAREA PROVINCIALĂ

Din perioada de început a statului, sultanii otomani numeau întotdeauna două autorităţi pentru a administra o provincie – *bey*-ul, care provenea din clasa militarilor şi reprezenta autoritatea executivă a sultanului şi *kādî*-ul, care provenea dintre *ulemā*-le şi reprezenta autoritatea legală, juridică a sultanului. *Bey*-ul nu putea aplica vreo pedeapsă fără a obţine mai întâi hotărârea judecătorească a *kādî*-ului, iar *kādî*-ul nu putea personal să execute nici una dintre propriile lui sentinţe. În deciziile sale, cât şi în aplicarea de către el a *şerîat*-ului şi *kānûn*-ului, *kādî*-ul era independent de *bey*. *Kādî*-ul primea porunci direct de la sultan, căruia el i se putea, de asemenea, adresa în scris fără intermediari. Otomanii considerau această împărţire a puterii în cadrul guvernării provinciale ca esenţială pentru o dreaptă administraţie.

Pe când nu era mai mult decât un principat *(beylik)* de frontieră, teritoriul otoman a fost împărţit în „*sancak*-ul suveranului" şi *sancak*-urile pe care acesta le-a încredinţat pentru guvernare fiilor săi. *Sancak*-ul era o unitate administrativă sub conducerea unui guvernator militar – *sancakbey*-ul – care primea de la suveran un „*sancak*" („steag") ca simbol al autorităţii. Ca urmare a expansiunii rapide a teritoriului otoman în Balcani după 1361, a devenit necesar pentru menţinerea stăpânirii otomane să se numească un *beylerbey* peste toţi *sancakbey*-ii. Murād I l-a numit pe sfetnicul său de încredere, Şāhîn, în această funcţie, astfel creându-se în Rumelia primul *beylerbeylik*.

Mai târziu, Murād I l-a instalat pe fiul său Bāyezîd în Kütahya în funcţia de guvernator al noilor provincii cucerite în estul Anatoliei. Când Bāyezîd I a trecut în Rumelia în 1393, el a simţit nevoia de a crea *beylerbeylik*-ul de Anatolia, cu capitala la Kütahya, cuprinzând tot vestul Asiei Mici. El a creat, de asemenea, al treilea *beylerbeylik* cu capitala la Amasya, iar aceasta a devenit, de asemenea, reşedinţa unui prinţ otoman. Acestea au fost, până la mijlocul secolului al XV-lea, cele trei *beylerbeylik*-uri ale Imperiului Otoman, şi ele au constituit întotdeauna coloana vertebrală a imperiului.

Noi observăm că de-a lungul perioadei cuceririi, organizarea şi consolidarea administraţiei otomane în regiunile europene a fost un proces gradual. Între regiunile organizate ca *sancak*-uri sub stăpânirea directă otomană *(dār ül-Islām)* şi cele deschise Războiului Sfânt *(dār ül-harb)* exista o zonă-tampon *(dār ül-'ahd)*, o provincie de frontieră ori un stat vasal. *Bey*-ii de la frontieră erau mai independenţi faţă de conducerea centrală decât cei mai apropiaţi de capitală şi proveneau din familii, cum ar fi urmaşii lui Evrenuz sau urmaşii lui Mihal, care şi-au păstrat calitatea lor de guvernatori pe bază ereditară. Poziţia acestor *bey* în Imperiul Otoman era similară cu poziţia lui Osmān *Gāzî* sub seldjukizi. Spahii în regiunile lor erau de obicei proprii lor robi sau slujitori.

În statele vasale, otomanii garantau uneori dinastiilor locale autonomia în afacerile interne, dar le obligau să plătească un tribut anual, să pregătească şi să înarmeze forţe auxiliare pentru campanii. Otomanii au preferat să menţină unele regiuni ca *beylik*-uri de frontieră sau principate vasale.

În secolele al XV-lea şi al XVI-lea, cu toate acestea, guvernarea otomană încredinţa de obicei noile zone cucerite administraţiei directe a *sancakbey*-lor, peste care se numea în cele din urmă un *beylerbey*. Astfel noi *beylerbeylik*-uri au fost înfiinţate. Formarea noilor *beylerbeylik*-uri a fost aproape întotdeauna un lung proces şi încă unul influenţat de considerente militare. De exemplu, cel care a durat din 1463 până în 1580 referitor la provincia Bosnia, mai înainte dependentă de Rumelia, a devenit un *beylerbeylik* separat, organizat împotriva Austriei. *Beylerbeylik*-ul de Özü (Oçakov) a fost creat la sfârşitul secolului al XVI-lea din *sancak*-urile din regiunea de Vest a Mării Negre, ca un bastion împotriva cazacilor. În 1520 existau doar 6 *beylerbeylik*-uri în Imperiu; dar la sfârşitul domniei lui Süleymān I numărul lor a crescut la 16.

În 1533 *beylerbeylik*-ul de Alger a fost creat şi acordat lui Hayreddîn Barbarossa în încercarea de a reuni toate forţele navale împotriva lui Carol V. În calitate de *kapudān-i deryā* – mare amiral – Barbarossa a unit sub administraţia sa Algerul, pe care el însuşi l-a cucerit, şi 13 *sancak*-uri de pe ţărmurile şi de pe insulele Mării Mediterane. După anii 1590, *beylerbeylik*-urile, acum cunoscute ca *eyālet*-e, erau reduse în suprafaţă. Către 1610 existau 32 de *eyālet*-e în imperiu. Acestea sunt arătate la pagina 254-255 (tabelul 3).

Conducerea otomană putea să introducă regimul timarului numai în acele regiuni unde sistemul *sancak*-urilor, legea şi administraţia otomană erau durabil consolidate. Sistemul timarului nu a fost preponderent în provinciile Egipt, Bagdad, Abissinia, Basra şi Lahsă, care au păstrat din acest motiv o anumită autonomie locală. Sultanul a aşezat garnizoane de ieniceri în fiecare din aceste

provincii şi a numit un guvernator, un *defterdâr* şi un *kādî*. Veniturile anuale provinciale nu erau distribuite spahiilor ca timaruri, dar guvernatorul, după achitarea tuturor cheltuielilor militare şi administrative ale provinciei, trimitea în capitală o sumă fixă anuală, cunoscută ca *sālyāne*. Aceste provincii au ajuns să fie cunoscute ca provincii *sālyāne*.

Administrarea *sancak*-urilor ereditare aparţinând şefilor tribali în unele regiuni ale Anatoliei de Est era, pe de altă parte, diferită. În aceste *sancak*-uri, cunoscute ca *hükûmet sancakları*, toate veniturile anuale aparţineau *bey*-ului tribal ereditar, care era obligat totuşi ca, la porunca sultanului, să contribuie cu un număr stabilit de soldaţi la armata otomană. În oraşele importante ale regiunii sultanul numea un *kādî* şi staţiona o garnizoană de ieniceri.

Au existat astfel un număr de provincii autonome deosebite de acelea sub stăpânire otomană directă. Acestea au fost provinciile *sālyāne* şi *kükûmet*, principatele creştine vasale ale Moldovei, Valahiei (Ţării Româneşti), Transilvaniei, Dubrovnic, Georgia, Circassia şi, în secolul al XVII-lea, hatmanul cazacilor; şi, în cele din urmă, principatele musulmane supuse – Hanatul Crimeii, Şerifatul Mekkăi şi, pentru un timp, Gilan-ul. Tripoli, Tunisia şi Algeria şi-au păstrat caracterul lor original de provincii de frontieră.

În secolul al XVI-lea conducerea otomană a pretins o suveranitate teoretică asupra Veneţiei, Poloniei şi Imperiului Habsburgic, toate state plătitoare de tribut, şi asupra Franţei, când Francisc I a solicitat ajutorul otoman şi a încheiat alianţa cu otomanii.

Dar o provincie specific otomană era una unde sistemul timarului devenise preponderent. Necesitatea de a susţine o mare armată imperială pe bazele unei economii medievale a dat naştere acestui sistem, ce a influenţat puternic administraţia provincială a imperiului şi politica sa financiară, socială şi agricolă. Toate acestea au fost organizate ca răspuns la necesităţile militare ale statului otoman.

TABELUL NR. 3

Beylerbeylik-ul	Capitala	Data cuceririi	Data formării *Beylerbeylik*-ului
Rumeli (Rumelia)	Edirne, mai târziu Sofia şi Monastir	1361–1385	c. 1362
Anadolu (Anatolia) (vestul Asiei Mici)	Ankara şi Kütahya	1354–1391	1393
Rum	Amasya şi Sivas	1392–1397	1413
Trabezon (Trebizonda)	Trabezon	1461	c. 1578
Bosna (Bosnia)	Sarāybosna (Sarajevo)	1463	1580
Karaman	Konya	1468–1474	1468–1512
Kefe	Caffa (azi Feodosia)	1475	1568
Dûlkādir (Zûlkādiriyye)	Maraş	1515	1522
Erzurum	Erzurum	1514	1533
Diyarbekir	Diyarbekir	1515	1515
Musul (Mosul)	Mosul	c. 1516	1535
Haleb (Aleppo, Siria de Nord)	Aleppo	1516	1516
Şam (Damascus, Siria de Sud)	Damascus	1516	1517–1520
Trablus-Şam	Tripoli (Liban)	1516	c. 1570
Mısır (Egipt)	Cairo	1517	1517–1522
Yemen (cu Aden)	Zabîd, San'a	1517–1538	1540
Rakka	Ruha	1517	c. 1600
Cezāir-i bahr-i sefid (Arhipelagul Egeean)	Gallipoli	1354–1522	1533
Cezāir-i Garb (Algeria)	Alger	1516	1533
Kars	Kars	1534	1580
Bağdād (Bagdad)	Bagdad	1534	1535
Van	Van	1533	1548
Tunus (Tunisia)	Tunis	1534	c. 1573

Basra	Basra	1538-1546	1546
Lahsā (al-Hasā)	al-Katîf	c. 1550	1555
Budin (Ungaria)	Buda	1526–1541	1541
Trablus-i Garb	Tripoli (Libia)	1551	1556
Tamışvar (Timişoara)	Temeşvar (Timişoara)	1552	1552
Şehrizor	Şehrizor	1554	?
Habeş (Abissinia)	Suakin şi Jidda	1555–1557	1557
Kıbrıs (Cipru)	Nicosia	1570	1570
Çıldır	Çıldır	1578	1578
Ozü (Oçakov-Vozia)	Oçakov	1538	ante 1618 (sf.sec.XVI)
Bender ve Akkerman	Tighina	1484–1538	c. 1608
Silistre	Silistre	1388	c. 1601

Criza monetară era problema fundamentală a imperiilor est-orientale. Aurul şi – chiar mai important – argintul constituiau baza sistemului monetar şi, confruntat cu insuficienţa acestor metale preţioase, statul avea dificultăţi în finanţarea marilor sale acţiuni şi, în special, în menţinerea unei numeroase armate permanente. Era imposibil, în aceste condiţii, pentru ţărănime să plătească principalul său impozit, zeciuiala, în numerar, şi astfel ea îl plătea în natură. Dar statul medieval în realitate nu intenţiona să strângă impozitele plătite în natură ci să le transforme în numerar şi, de aceea, de obicei vindea (concesiona) aceste surse de venituri anuale perceptorilor de impozite. Pe această cale statul pierdea venituri şi nu strângea impozitele de stat necesare pentru a plăti soldele militare. Aceasta deoarece a devenit o practică obişnuită să se distribuie trupelor veniturile anuale agricole ale statului, care trupe le strângeau direct în locul soldei. Acest sistem al distribuirii veniturilor anuale de pe pământuri era o veche practică stabilită în imperiile islamice est-orientale. Fiefuri (posesiuni) militare similare în Imperiul Bizantin erau cunoscute sub numele de *pronoia,* al cărei echivalent persan este timarul.

Prin acest sistem cavaleristul – spahiul – locuia în satul ce constituia el însuşi sursa de venit a acestuia şi era capabil să strângă cu uşurinţă zeciuiala, un impozit în grâne, plătită în natură. Astfel militarul înlocuia perceptorul de impozite şi asupra sa cădea responsabilitatea convertirii zeciuielii în numerar. Un avantaj al sistemului era acela că spahiul, element de bază în armata medievală otomană, era capabil cu uşurinţă să-şi menţină şi să-şi întreţină calul în satul unde locuia.

În Imperiul Bizantin şi în statele sale succesorale, ţăranul a fost obligat să dea posesorului de fief (feud, *pronoia* etc.) în fiecare an câte un car încărcat cu lemne şi cu nutreţ şi jumătate de car cu fân. El mai datora, în completare, muncă pe pământul posesorului de fief şi servicii cu căruţa sa.

Acesta a fost sistemul pe care otomanii l-au găsit atunci când au cucerit Balcanii, şi a transforma domeniile *pronoia* în timaruri era o simplă chestiune. În timp otomanii au transformat de asemenea în timaruri întinse proprietăţi feudale ereditare independente stăpânite de feudali creştini şi unele proprietăţi funciare aparţinând mănăstirilor. Sistemul timarului a fost, din perioadele de început, o caracteristică specifică regimului otoman.

În perioada clasică a imperiului, spahii posesori de timar în provincii formau cea mai mare parte a armatei otomane. Spahiul era cavalerul tipic medieval, folosind arme convenţionale; în armata otomană în special ienicerii erau cei care foloseau arme de foc. Potrivit unei estimări[1], pe la 1475, când cavaleria *kapıkulu* număra 3 000 iar ienicerii 6 000 de oameni, existau 22 000 de spahii posesori de timar în Rumelia şi 17 000 în Anatolia. Un secol mai târziu, în timpul domniei lui Süleymān I, s-a estimat că existau

[1] I. Fr. Babinger, *Die Aufzeichnungen des Genuesen Jacopo-de-Promontorio über den Osmanenstaat um 1475,* Sitzungsb. der Bayer. Akad. der Wissens. Phil.-His. Kl. II. 8,1956.

6 000 de cavalerişti *kapıkulu,* 12 000 de ieniceri şi 40 000 de spahii provinciali.

Pentru a organiza sistemul timarului şi a menţine o supraveghere continuă şi centralizată, conducerea otomană a stabilit în detaliu toate sursele de venituri anuale din provincii şi a întocmit registre ce arătau distribuţia acestor surse. Imediat după cucerirea unei regiuni iar ulterior la fiecare 30 sau 40 de ani, când modificările în volumul impozitelor deveneau evidente, un împuternicit special, numit *il yazıcısı* (perceptorul regiunii) era trimis în zonă pentru a stabili sursele de venituri. Într-un registru detaliat el înregistra numele fiecărui cap de familie din fiecare sat şi valoarea aproximativă a pământului pe care-l poseda. În partea de jos a paginii cu înregistrarea fiecărui sat el înscria suma totală de bani ce va fi obţinută din zeciuială, *çift resmi* – o taxă agricolă plătită în numerar, pe care creştinii o plăteau sub numele de *ispence* –, alte impozite ocazionale, cum erau amenzile sau taxele de căsătorie. Perceptorul determina astfel totalul veniturilor anuale datorate din fiecare sat. Când registrul era complet, venitul din sate rezervat pentru sultan (acesta este pentru Vistieria centrală a statului), viziri şi *bey*-i, era scăzut, iar restul distribuit spahiilor ca timaruri sau *zeāmet*-uri. Un *zeāmet* era *fief*-ul (posesiunea) unui *subāşı,* cu un venit anual între 20 000 şi 100 000 akcele. Un *fief* (posesiune) cu un venit anual mai mare de 100 000 de akcele era numit *hās.*

Un al doilea registru, sumar, era apoi întocmit, indicând distribuţia veniturilor ca *hās, zeāmet* sau timar în timp ce o *kānûnnāme* la începutul primului şi detaliatului registru arăta cuantumurile şi condiţiile în care spahii *sancak*-ului strângeau aceste venituri. Ţăranul plătea impozitele sale în concordanţă cu aceste reglementări şi nu putea să schimbe *status*-ul său până la un nou recensământ cadastral. În cazul unor neînţelegeri, aceste registre îl îndrumau pe *kādî* în hotărârea sa. Timarul era un întreg indivizibil şi inalterabil.

Conducerea centrală păstra o copie a fiecăruia dintre aceste registre în biroul *nişancı*-ului, care era funcţionarul responsabil. *Beylerbey*-ul provinciei primea altă copie.

La suprafaţă, sistemul timarului este asemănător cu feudalismul european, dar există diferenţe fundamentale între cele două sisteme. Pentru a implementa regimul timarului, statul otoman a instaurat propria sa stăpânire absolută asupra pământului, neîmpiedicat de nici un fel de drepturi de proprietate privată. Urmând exemplul statelor musulmane timpurii, conducerea otomană a făcut cunoscut că întregul pământ agricol rural devenea *mîrî* – pământ imperial aparţinând statului. Singurele excepţii erau *mülk* – proprietate liberă şi pământurile *vakıf*-urilor, ce puteau rămâne sau puteau fi revizuite la bunul plac al sultanului.

În acest sistem, pământul agricol aparţinea statului. Ţăranul care-l muncea avea *status*-ul de posesor (arendaş) ereditar, iar în schimbul muncii sale el beneficia de dreptul de uzufruct. Drepturile ţăranului asupra pământului se transmiteau de la tată la fiu, dar el nu putea să vândă pământul, să-l dăruiască sau să-l cedeze altcuiva fără aprobare.

Persoane influente, totuşi, au căutat mereu să-şi impună drepturi de proprietate privată asupra pământului. Precum în Califatul Abbasid şi în Imperiul Bizantin, de asemenea în Imperiul Otoman lupta între stat şi persoane particulare pentru a dobândi posesiunea asupra pământului a fost una din cele mai importante probleme ale istoriei sale sociale. Când statul era slăbit avea loc o mărire neaşteptată a suprafeţelor pământurilor deţinute ca proprietate privată ori ca *vakıf*-uri; când suveranul instaura o autoritate centrală puternică, el desfiinţa drepturile de proprietate privată şi *vakıf*-urile şi restabilea dominaţia statului. Bāyezîd I şi, în special, Mehmed Cuceritorul, sunt renumiţi pentru acest gen de reformă.

Când Mehmed Cuceritorul a revizuit toate posesiunile de pământuri în întregul imperiu în jurul anului 1470, el a stabilit

principiul conform căruia toate *vakıf*-urile ce nu au primit aprobarea sultanului sau ale căror construcţii sau destinaţie nu mai existau trebuiau să revină statului. Pe această cale, peste 20 000 de sate şi ferme au devenit pământuri *mîrî*. Mehmed II a întreprins această reformă pentru a spori numărul cavalerişţilor *(sipâhîler*-spahii) posesori de timaruri. În Anatolia el a lăsat o parte din pământ în posesia proprietarilor agricoli şi a *derviş*-ilor din statele islamice anterioare, dar a pretins fiecăruia dintre ei să trimită un cavalerist complet echipat la armată. În timpul domniei succesorului său, Bāyezîd II, s-a produs o reacţie împotriva reformelor lui Mehmed II. Oponenţii reformelor au pretins că acestea nu erau conforme *şerîat*-ului, iar cele mai multe proprietăţi private şi *vakıf*-uri au revenit proprietarilor iniţiali. Selîm I şi Süleymān I, ale căror acţiuni militare vaste necesitau din ce în ce mai mulţi spahii, s-au reîntors la politica lui Mehmed II.

În 1528, circa 87 % din pământ era *mîrî*. Prin creşterea în această perioadă a numărului de spahii, întinderea suprafeţelor *mîrî* a sporit pe socoteala vechilor familii de proprietari de pământ şi a clasei *ulemā*-lelor. Mai mult decât clasa militarilor, căreia i se rezervau timaruri, statul şi-a însuşit mai mult pământ, dar de la sfârşitul secolului al XVI-lea acesta a început din nou să piardă stăpânirea asupra acestor pământuri *mîrî,* cronicarii otomani considerînd aceasta ca una din principalele cauze ale declinului Imperiului Otoman.

Sistemul timarului era unul al posesiunii fragmentale, unde statul, spahiul şi ţăranul aveau drepturi simultane asupra pământului. Spahiul care poseda timarul avea unele drepturi de control asupra pământului şi era în această calitate numit „proprietar de pământ"; dar în fapt ceea ce spahiul primea de la stat era nu pământul în sine, ci autoritatea de a strânge o sumă fixă din venitul anual al statului de la contribuabili, pe o suprafaţă determinată de pământ. Statul garanta acestuia (spahiului)

drepturile sale asupra pământului pentru a-i asigura venitul propriu.

Spahiul exercita mai multe drepturi. El aplica legile statului asupra pământului şi putea da în arendă cu contract pământul necultivat ţăranilor interesaţi, la încasarea unei arenzi plătite anticipat. Ţăranul, în ceea ce-l priveşte, îşi asuma sarcina să muncească permanent pământul şi să plătească impozitele stabilite. El nu putea schimba destinaţia pământului, dacă era arabil, grădină sau fâneaţă. Dacă, fără nici un motiv, ţăranul lăsa pământul necultivat timp de 3 ani, spahiul putea să-l dea altuia.

Dacă cineva se stabilea pe pământul necultivat între hotarele timarului, spahiul încasa de la el impozitele legale stabilite. Pentru a mări suprafaţa pământului productiv, statul recompensa orice spahiu care, prin colonizarea de ţărani pe timarul său, introducea mai mult pământ în circuitul agricol.

Pentru necesităţile proprii şi ale animalelor sale, spahiul primea un *çift* de pământ, o suprafaţă ce varia potrivit locului de la 60 (5,514 ha) la 150 *dönüm*-i (13,785 ha) sau o podgorie ori o grădină. Nici spahiul, nici oricare dintre rudele sale, nu putea să ia posesiunea asupra pământului deţinută de *re'āyā,* iar în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, posesiunile spahiilor au fost date în totalitatea lor ţăranilor. Astfel spahiul posesor de timar păstra poziţia de funcţionar guvernamental care aplica legile statului asupra pământului.

Capul unei familii de *re'āyā*-le putea ţine un *çift* destul de întins pentru a întreţine o singură familie, dar nu putea primi mai mult. La moartea acestuia, fiii săi lucrau această posesiune în comun, dar *çift*-ul nu putea fi împărţit. În completare la zeciuială, ţăranul posesor al *çift*-ului plătea spahiului *çift resmi,* impozitul *çift*-ului, o taxă anuală de 22 de akcele. Această taxă, la origine plătită în locul muncilor, era echivalentul fânului, nutreţului, lemnelor şi muncilor pe care ţăranul le datora posesorului de fief *(pronoia)* în epoca

bizantină. Aşa cum am văzut, otomanii încercau, atât cât le-a fost posibil, să transforme prestările în muncă în plăţi fixe în numerar.

XIV.2. *RE'ĀYĀ*-UA ŞI TIMARUL

Pe de altă parte, pentru a garanta veniturile sale, statul i-a acordat spahiului un număr de drepturi asupra *re'āyā*-lelor. În cel mai larg sens al cuvântului, *re'āyā*-lele erau, fie musulmani sau creştini, supuşii producători, plătitori de impozite al imperiului, fiind diferiţi de clasa militarilor; într-un sens mai restrâns, *re'āyā*-lele erau „fermierii", ţărani cultivatori, fiind diferiţi de locuitorii oraşelor sau de nomazi, care aveau un *status* deosebit.

Timarul, conţinând ambele elemente, acorda spahiului pământul şi ţăranii. În secolul al XV-lea, *re'āyā*-ua era elementul esenţial în toate activităţile agricole, deoarece exista mai mult pământ cultivabil accesibil decât se găsea forţa de muncă pentru a-l lucra. Raritatea populaţiei săteşti şi abundenţa pământului necultivat în timaruri a condus la o luptă continuă între posesorii de timaruri pentru a ademeni fiecare *re'āyā* a altuia. Spahiul ale cărui *re'āyā*-le au fugit a pierdut venitul său şi din acest motiv legea interzicea *re'āyā*-lelor să-şi părăsească locurile de colonizare şi să plece în altă parte. Spahiul dispunea de 15 ani în care îl putea constrânge pe ţăranul fugit să se reîntoarcă pe pământul său, dar pentru a face aceasta avea nevoie de o hotărâre a *kādî*-ului. Dacă altcineva, care plătea zeciuiala, venea şi muncea pământul pustiu, spahiul nu-l putea forţa pe ţăran să se reîntoarcă, însă pretindea doar de la el *çift resmi* (impozitul *çift*-ului). Dacă ţăranul intra în breaslă într-un târg, atunci plătea spahiului compensaţia cunoscută ca *çift bozan ākçesi* – impozitul celui care strică *çift*-ul – valorând puţin mai mult de un ducat de aur pe an; dar spahiul nu-l putea constrânge să se reîntoarcă.

În secolul al XVI-lea aceste condiţii s-au schimbat. Se pare că populaţia imperiului a crescut rapid, determinând o creştere a valorii suprafeţelor de pământ cultivat. Registrele cadastrale ale pământului din timpul domniei lui Süleymān I arătau o valoare mai mare, semnificativă, a pământului cultivat decât registrele anterioare. Valoarea pământului şi veniturile anuale ale pământului au crescut. Legile împotriva ţăranilor care abandonau pământul au devenit mai puţin severe, încurajând fluxul de populaţie de la sate către oraşe. Se pare că în această perioadă suprafaţa pământului cultivat a atins limitele pe care tehnologia epocii le-a permis.

Statul i-a acordat spahiului şi alte puteri, făcându-l de asemenea responsabil pentru ordinea din sat. Jumătate din amenzile în bani percepute de la ţărani pentru abaterile minore aparţineau spahiului, iar jumătate *sancakbey*-ului, dar autoritatea de a impune amenzi aparţinea doar *kādî*-ului local. Spahiul putea să aresteze un răufăcător, dar nu să dea amendă. Spahiul locuia în satul ce constituia timarul său şi îşi îndeplinea sarcinile sale militare, dar nu se angaja el însuşi în producţia agricolă. Permiţând spahiului să locuiască în sat, *kānûnnāme*-lele otomane au impus ţărănimii anumite mici servicii în muncă. Ţăranii construiau un hambar pentru spahiu, dar nu o casă; ei cărau zeciuiala spahiului în hambar ori la piaţă (târg), excepţie în cazul în care piaţa era mai departe decât o zi de drum. Ei ajutau la cositul fâneţii spahiului, dar nu să-i care fânul în hambarul său. Dacă spahiul venea în sat, săteanul îi acorda ospitalitate pentru 3 zile, găzduindu-i pe amândoi, pe spahiu şi calul său. Legea, de asemenea, confirma obiceiul acordării de daruri de către ţărani spahiului la sărbători. În anumite regiuni a rămas obiceiul muncii ţăranilor, una până la trei zile, în gospodăria spahiului.

Kânûnnâme-aua fiecărui *sancak* înregistra impozitele şi serviciile datorate de ţărani, iar spahiul nu putea să impună altele. Conducerea

centrală otomană acorda o mare importanţă acestui aspect, căci în fapt cele mai importante clauze ale *kānûnnāme*-lelor erau acelea reglementând relaţiile dintre spahiu şi *re'āyā*-le. Spahiul putea să-şi piardă timarul pentru atitudine şi acţiune contrare reglementărilor. Astfel *re'āyā*-lele erau fără îndoială într-o poziţie mai fericită decât şerbii din Europa medievală apuseană şi centrală, cea mai importantă diferenţă constând în faptul că ţăranul otoman trăia sub protecţia unui stat centralizat şi a sistemului său legal independent. Cu toate acestea, hotărârile sultanilor referitoare la condiţia *re'āyā*-lei de la începuturi până în secolul al XV-lea arată că spahii şi *bey*-ii au abuzat de privilegiile lor. Încercările spahiilor de a continua obiceiurile feudale vechi, din trecut, a fost principala cauză a abuzurilor. Ţăranii s-au plâns de amenzile ilegale şi excesive, iar în particular au reclamat împotriva obiceiului *sancakbey*-lor şi *kādî*-ilor de a sta în reşedinţele lor, sub pretextul că menţin ordinea şi îi urmăresc pe suspecţi, obligând *re'āyā*-lele să-i hrănească (pe *sancakbey* şi *kādî*), pe numeroşii lor însoţitori, cât şi animalele acestora, totul pe gratis. Ţăranii s-au plâns, de asemenea, că spahiii obişnuiau să strângă bani de la ei prin impozite ilegale şi să adune zeciuiala în numerar mai curând decât în natură. Süleymān I a emis un număr de hotărâri imperiale ce interziceau aceste practici.

Cele mai multe dintre *re'āyā*-le în Imperiul Otoman au fost „arendaşi" dependenţi de pământurile timarului şi ale *hās*-ului, dar existau diferenţe sociale în interiorul clasei *re'āyā*-lelor. Legea otomană, precum cea bizantină, clasifica ţărănimea potrivit criteriului: dacă membrii ei posedau un *çift* sau o jumătate de *çift*, iar pe cei fără pământ potrivit cu *status*-ul lor matrimonial şi aplica impozitele *re'āyā*-lelor în mod corespunzător. În fostul Imperiu Bizantin şi în fostele state balcanice, otomanii au găsit un grup neînregistrat, fără pământ, membrii săi cunoscuţi ca *elefteroi* – „liberi". În perioada otomană *re'āyā*-lele care părăseau pământul sau erau neînregistrate în registre, fiii care părăseau casa tatălui lor

şi nomazii neînregistraţi erau trataţi în mod similar ca o singură clasă. Aceşti oameni fără pământ munceau ca lucrători agricoli sezonieri, iar de la „arendaşii" de pe pământurile timarurilor, posesorii de timar primeau zeciuiala şi impozitele *re'āyā*-lei percepute pe *dönüm*-ul de pământ. Dacă „arendaşii" stăteau timp de 3 ani în acelaşi loc, ei deveneau *re'āyā*-le ale acelui spahiu. Statul a încercat mereu să-i colonizeze pe oamenii fără pământ şi să-i sedentarizeze pe nomazi[1].

Robii dijmaşi formau o altă clasă, a căror situaţie se asemăna îndeaproape cu cea a şerbilor din vestul Europei. Ei erau, de obicei, prizonieri de război sau robi cumpăraţi, pe care sultanii şi membrii influenţi ai clasei conducătoare îi foloseau pe proprietăţile şi pe *vakıf*-urile lor. Deoarece acei care intrau în posesia unor astfel de pământuri erau în imposibilitatea de a folosi *re'āyā*-lele care erau înregistrate în *defter*-e, ei au încercat să atragă *re'āyā*-lele neînregistrate sau să colonizeze robii pe pământ, ca lucrători agricoli. Cele mai multe dintre proprietăţile aparţinând clasei conducătoare erau organizate în acest mod. Acest sistem a existat din primii ani ai Imperiului Otoman, dar abia la sfârşitul secolului al XVI-lea şi la începutul secolului al XVII-lea a devenit larg răspândit[2].

Statul, de asemenea, a folosit dijmaşi la cultivarea orezului şi la alte activităţi agricole ce asigurau necesităţile Palatului şi ale armatei. Pentru a repopula satele părăsite din jurul Istanbulului, Mehmed Cuceritorul a aşezat prizonieri de război în ele, acordându-le acestora *status*-ul de dijmaşi. Ei nu puteau să se

[1] Vezi Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Imparatorluğunda Göçebeleri iskân tesebbüsleri*, Istanbul, 1960.

[2] Ö. L. Barkan, *Les formes de l'organisation du travail agricole dans l'empire Ottoman aux XVe et XVIe siècle*, „Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d'Istanbul", vol. I–1 (1939), p. 29–74, vol. 1–4 (1940), p. 297–321, 397–447, vol. II (1940), p. 165–180, 198–241.

căsătorească în afara propriului lor grup şi dădeau statului jumătate din recolta lor de grâne. În secolul al XVI-lea, cu toate acestea, cei mai mulţi dijmaşi au obţinut *status*-ul de *re'āyā*.

În jurul anului 1634, un călător englez, H. Blount[1], observa că sistemul timarului urmărea „să impună supunere şi respect în provinciile în care se aflau (timarurile) şi să facă să fie bine cultivate". Unul din principalele scopuri ale acestei instituţii a fost, în fapt, să asigure ordinea publică. Sistemul de securitate extins până la sate făcea posibilă protejarea *re'āyā*-lei împotriva brigandajului, urmărirea şi pedepsirea criminalilor.

Subāşı-ul şi *sancakbey*-ul erau responsabili pentru ordinea în provincia lor şi periodic cutreierau *sancak*-ul, curăţindu-l de răufăcători. Era datoria exclusivă a *sancakbey*-ului să aplice pedepsele corporale pe care *kādî*-ul le-a pronunţat.

XIV.3. ARMATA DE CAVALERIE A POSESORILOR DE TIMARURI

Peste toate acestea, sistemul timarului a urmărit să asigure trupe (combatanţi) pentru armata sultanului, prin menţinerea unei forţe de cavalerie numeroase, condusă de autoritatea centrală. Spahiul posesor de timar îşi întreţinea propriul său cal; el era înarmat cu arc cu săgeţi, iatagan, scut, lance şi buzdugan, iar dacă venitul timarului său depăşea o anumită sumă, purta armură. Pentru fiecare 3 000 akcele ale venitului timarului, spahiul echipa un *cebelü* – un călăreţ complet înarmat; *bey*-ii echipau un *cebelü* pentru fiecare 5 000 de

[1] *A Voyage into the Levant,* în *A Collection of Voyages and Travels... compiled from the curious and valuable library of the late Earl of Oxford,* London, 1745, p. 533.

akcele. Astfel, la începutul secolului al XVI-lea spahiul cu un timar producând 9 000 akcele echipa cu armură şi aducea 3 *cebelü* şi un cort. *Sancakbey*-ii adunau laolaltă pe această cale mari *alaiuri* de *cebelü*-ii. Alaiul acestora tot mai mare era respectul în creştere pe care *sancakbey*-ii îl câştigau. Este astfel foarte dificil a se determina efectivul armatei de spahii, incluzându-i pe toţi *cebelü*-ii.

Când sultanul ordona o campanie militară, spahii sub comanda *subāşı*-ilor, se adunau sub steagul *sancakbey*-lor. *Sancakbey*-ii se adunau sub steagul *beylerbey*-ului, iar fiecare *beylerbey* se unea apoi cu armata sultanului la data şi locul ordonate. Sultanul, ca un fel de inspecţie, trecea apoi în revistă armata sa. Posesorii de timar formau cavaleria uşoară, iar în formaţiunea de bătaie îşi ocupau locul pe una dintre aripi, formând o semilună ce le permitea să încercuiască cu rapiditate inamicul. Deoarece aceste trupe nu primeau nici o plată de la Vistieria centrală, iar caii lor erau obosiţi la sfârşitul verii, ei căutau să se întoarcă acasă la începutul toamnei. Perioada de campanie militară dura din martie până în octombrie, iar armata otomană era cel mai puţin numeroasă către toamnă. Dându-şi seama de acest fapt, unii comandanţi militari europeni, cum ar fi Iancu de Hunedoara, atacau întotdeauna în această perioadă.

Timarurile erau acordate la recomandarea unui funcţionar superior. Sultanul emitea o hotărâre în conformitate cu recomandarea, acordându-i dreptul destinatarului la un timar de o anumită valoare, iar când timarul cu acel venit devenea vacant în *sancak*, *beylerbey*-ul dădea solicitantului o *tezkere* – certificat sau „chitanţă". Solicitantul se adresa conducerii centrale cu *tezkere*-aua sa şi primea hotărârea scrisă (diploma) sultanului de numire în posesia timarului. Aceasta era procedura necesară când se primea un timar pentru prima dată, dar după aceea *beylerbey*-ii puteau, cu autoritatea propriilor lor hotărâri scrise (diplome), să distribuie

timaruri valorând până la 5 999 akcele în Rumelia şi 2 999 akcele în Anatolia. În secolul al XV-lea şi în special în regiunea de frontieră, mulţi spahii posedau timaruri doar prin autoritatea dovezii scrise (certificatului sau „chitanţei") a *sancakbey*-ului sau chiar a *subāşı*-ului. În secolul al XVI-lea conducerea centrală şi-a întins autoritatea asupra acordării timarurilor. Nimeni nu putea să deposedeze un posesor de timar fără ordinul sultanului. Această puternică autoritate centralizată deosebeşte sistemul timarului otoman de feudalismul european occidental şi central; mai mult decât atât, nu a existat o ierarhie sau o legătură de suzeranitate – vasalitate ca în modelul feudal european.

Pentru a fi demn de un timar, persoana trebuia să fie din clasa militarilor; era absolut interzis să se acorde timaruri *re'āyā*-lelor. Fiul moştenea *status*-ul militar dacă tatăl său a aparţinut clasei militarilor sau a fost robul sultanului ori al unui *bey*. Otomanii îi acceptau, de asemenea, ca formând clasa militarilor pe membrii castei corespunzătoare din noile state cucerite, iar pe această cale mulţi posesori creştini de feude au devenit spahii posesori de timaruri. Cu timpul, ei sau fiii lor acceptau Islamul. În secolele al XV-lea şi al XVI-lea o mare parte a cavaleriei posesorilor de timaruri era alcătuită din robi, precum corpurile ienícerilor. Numai acei turci musulmani care s-au oferit voluntari şi au îndeplinit misiuni importante în campanii militare sau la frontieră, sau chiar urmaşii turci ai *bey*-lor de frontieră, puteau primi timaruri. Statistici din 1431, pentru regiunea de frontieră a Albaniei, arată că 16 % dintre spahii erau foşti posesori creştini de fiefuri, 30 % erau turci din Anatolia, iar 50 % erau robi ai sultanului sau *bey*-lor. *Kādî*-ii, episcopii şi favoriţii Palatului primeau restul de 4% din timaruri. Mai târziu, proporţia spahiilor de origine turcă s-a diminuat treptat. Fiecare dintre fiii spahiilor decedaţi primea un timar în raport cu valoarea timarului posedat de tatăl lor. Dacă, de exemplu,

decedatul a deţinut un timar valorând între 10 000 şi 20 000 de akcele, primul fiu primea un timar valorând 4 000 akcele, iar al doilea fiu primea unul valorând 3 000 akcele. Dacă timarul original a valorat între 20 000 şi 50 000 akcele (numit în cazul acesta *zeâmet*), primii 3 fii primeau timaruri valorând respectiv 6 000, 5 000 şi 4 000 de akcele. Taţii nu-şi puteau, totuşi, lăsa moştenire posesiunile fiilor lor ca în feudalismul occidental. Dacă spahiul nu îndeplinea serviciul militar într-un interval de 7 ani, el pierdea *status*-ul său de spahiu şi era înregistrat ca *re'āyā*, devenind supus impozitării. Astfel nu a existat problema nobleţii de sânge în sistemul timarului. Dacă un spahiu deposedat de timar mergea în campanie timp de 7 ani, el putea să primească din nou un timar la recomandarea comandantului său militar.

Existau mari deosebiri în cadrul clasei timariote. *Bey*-ii care primeau posesiunile *hās* sau *zeāmet* proveneau de obicei din cadrul serviciilor Palatului. *Beylerbey*-ii primeau de la 600 000 la 1 000 000 akcele anual, *sancakbey*-ii aveau posesiuni de *hās* valorând de la 200 000 la 600 000 akcele, iar *subāşı*-ii posesori de *hās*-uri sau *zeāmet*-uri valorând între 20 000 până la 200 000 akcele.

În secolul al XV-lea spahii posesori de timar primeau, în medie, 2 000 akcele pe an. În secolul al XVI-lea această sumă a crescut la 3 000 akcele.

În jurul anului 1500 venitul anual al unui *sancakbey* echivala cu o sumă între 4 000 şi 12 000 ducaţi-aur, în timp ce, în aceeaşi perioadă, averea celor mai bogaţi „schimbători de bani" (zarafi) şi negustori din Bursa rar depăşea 4 000 de ducaţi-aur. *Bey*-ii şi posesorii de *zeāmet*-uri formau cea mai bogată parte a societăţii otomane. În opoziţie cu aceasta, venitul anual al spahiului de condiţie medie în secolul al XV-lea era între 30 şi 40 ducaţi aur, ienicerul sau maistrul constructor în aceeaşi perioadă primind aproximativ aceeaşi sumă. Pentru servicii deosebite, spahiul putea să primească o mărire de 10% a valorii timarului său, iar pe această

cale venitul său anual urca la 400 de ducaţi de aur; dar înainte de a putea primi un *zeāmet* el îndeplinea misiuni foarte importante, deoarece aceste posesiuni erau rezervate aproape în exclusivitate pentru robii sultanului sau pentru copiii *bey*-lor.

Mai târziu, *bey*-ii au abuzat de autoritatea lor, acordând timaruri persoanelor incompetente în schimbul mitelor. Aşadar, în secolul al XVI-lea multe persoane, având iniţial *status*-ul de *re'āyā* au devenit spahii. Süleymān I n-a avut încotro decât să legalizeze acest influx al străinilor, dar mai târziu a luat măsuri dure pentru a-i înlătura pe acei care nu erau fii ai spahiilor de la acordarea timarurilor în viitor. Cererea constantă de timaruri a fost un factor vital în afacerile interne ale Imperiului Otoman de-a lungul perioadei clasice. Spahii deposedaţi, trupele *kapıkulu* şi voluntarii în zonele de frontieră au exercitat presiuni continui pentru acordarea acestor posesiuni.

Nevoia de pământ pentru a fi distribuit ca timaruri a forţat în permanenţă statul să întreprindă noi cuceriri. Trupele *kapıkulu,* pe deasupra, doreau războiul ca un mijloc de dobândire a *fief*-urilor (posesiunilor), deoarece ienícerii care îşi demonstrau valoarea în luptă primeau timaruri şi *zeāmet*-uri. Nevoia de timaruri a fost astfel o forţă motivantă în expansiunea militară otomană. Exista, de asemenea, o puternică rivalitate între voluntarii anatolieni şi *akıncı*-ii de la frontiere, care aşteptau *fief*-uri *(posesiuni)* şi spahii din interiorul Imperiului Otoman, care deja le posedau. Această tensiune explică de ce, în prima jumătate a secolului al XV-lea, forţele de frontieră din Rumelia adeseori adoptau o atitudine intransigentă faţă de autoritatea centrală.

Problema timarurilor explică din nou antipatia între vechii spahii din fostele principate anatoliene şi regimul otoman întemeiat de curând. Otomanii au lăsat pe unii dintre vechii spahii în posesiunea proprietăţilor lor condiţionate, punându-i în retragere pe cei în care ei n-au avut încredere, dar animozitatea a continuat între spahii

locali şi cei pe care sultanul otoman i-a numit. În revoltele din Izmir şi Saruhan din 1416 şi în răscoalele din Karaman din 1468–1511 aceşti spahii locali au acţionat ca lideri.

În mod asemănător, în timpul revoltelor prinţilor din perioada domniei lui Süleymān I, posesorii de timar săraci sau deposedaţi şi alţi solicitanţi de timaruri sau pensii *(arpalık*-uri*)* s-au strâns în jurul prinţilor rebeli.

Numai o parte a veniturilor statului era distribuită ca timaruri. În 1528 venitul statului s-a ridicat la 9 650 000 ducaţi de aur, din care doar 37% (3 570 500) a fost distribuit ca timaruri. Aproximativ 50% (4 825 000) aparţinea direct sultanului, adică Vistieriei statului. Un mare procent din acest venit provenea de pe pământurile rezervate ca *hās* ale suveranului; restul provenea din impozitele plătite de negustori în oraşe, din taxe vamale şi din mine. Numai Vistieria centrală avea autoritatea de a strânge *cizye* – capitaţia (impozit pe cap de locuitor) plătită de nemusulmani – ce a însumat în 1528 aproximativ 750 000 ducaţi de aur. Sultanul distribuia cea mai mare parte a veniturilor Vistieriei centrale ienicerilor şi cavaleriei *kapıkulu* ca solde plătite în numerar; restul el îl repartiza trupelor ce păzeau cetăţile, cheltuielilor Palatului, construirii şi reparării edificiilor publice.

Timarurile erau acordate nu numai trupelor, ci şi funcţionarilor Palatului şi celor guvernamentali, ca formă de remuneraţie sau „pensie". De exemplu *çavuş*-ii, *müteferrika*-lele şi secretarii din birourile guvernamentale puteau primi timaruri şi *zeāmet*-uri, iar sultanul putea acorda chiar favoriţilor săi veniturile unui timar sau *hâs,* sub un astfel de nume ca „bani pentru încălţăminte" sau „bani pentru nutreţ". În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, distribuirea de timaruri în scopuri nemilitare s-a intensificat şi a fost un important factor în decăderea sistemului timarului.

XIV.4. ADMINISTRAŢIA ŞI SISTEMUL TIMARULUI

Sistemul timarului, ca organizaţie administrativă, de la *beylerbey* la spahiu, a reprezentat puterea executivă a sultanului în provincii. Spahii au avut mai multe atribuţii administrative. Ei formau un fel de forţă de poliţie, însărcinată cu protecţia *re'āyā*-lelor în zonele rurale şi aveau în acelaşi timp importante îndatoriri în strângerea impozitelor şi în aplicarea legilor pământului. În fruntea administraţiei provinciale se afla *beylerbey*-ul, care reprezenta autoritatea sultanului în provincie. El audia şi judeca procesele referitoare la spahii şi ducea la îndeplinire hotărârile sultanului. *Beylerbey*-ii provinciilor importante, cum era Egiptul, deţineau rangul de vizir şi puteau folosi autoritatea lor într-o manieră absolută, destituind *kādî*-ii şi impunând pedeapsa cu moartea.

Cei care acţionau sub comanda *beylerbey*-ului erau timar *defterdārı* (contabilul timarurilor) şi *defter kethüdāsı* (intendentul registrelor), care rezolvau problemele referitoare la timaruri, şi *hazîne defterdārı* (contabilul Vistieriei), care administra sursele de venituri aparţinând Vistieriei centrale. Aceşti funcţionari îşi aveau fiecare propriile lor departamente. Funcţionarii şi departamentele sub conducerea *beylerbey*-ului erau organizate la fel ca cele ale capitalei, *dîvān*-ul *beylerbey*-ului fiind format din *kethüdā*-ua sa – intendentul, administratorul său – care acţiona ca reprezentant al său, din *tezkereci*-ul său – secretarul său – care-i ţinea corespondenţa şi din funcţionarii menţionaţi mai sus, pe care îi numea sultanul. *Dîvān*-ul *beylerbey*-ului se ocupa îndeosebi cu problemele timarurilor, procesele implicând spahii şi plângerile supuşilor. Când era necesar, *kādî*-ul oraşului lua parte la discuţii.

Unele *beylerbeylik*-uri erau autonome din punct de vedere financiar. Sub supravegherea *beylerbey*-ului, *hazîne defterdārı* – contabilul Vistieriei – scădea toate cheltuielile din veniturile

provinciei, întocmind o situaţie a veniturilor şi cheltuielilor la sfârşitul anului şi trimiţând surplusul la Vistieria centrală[1].

Încă de la începuturi, *sancak*-ul a fost principala unitate administrativă a imperiului. Un număr de *sancak*-uri forma un *beylerbeylik* sau *eyālet*, din care unul era cunoscut ca „*sancak*-ul paşei" şi se afla sub administraţia directă a *beylerbey*-ului. Mai multe unităţi mai mici, cunoscute ca *subāşılık*-uri, formau un *sancak*, *subāşı*-ii ei înşişi locuind în târguri şi comandându-i pe spahii care locuiau în satele din provincia acestora. În satele mai mari ale fiecărui *subāşılık* exista un funcţionar cunoscut ca *çeribāşı*, care îi organiza pe spahii pentru campania militară şi îi aduna sub steagul *subāşı*-ului.

Posesiunile – *hās*-uri ale *beylerbey*-ului erau răspândite în cadrul *sancak*-urilor, iar cele ale *sancakbey*-lor în cadrul *subāşılık*-urilor. Părţi din unele sate completau în mod similar *zeāmet*-urile *subāşı*-lor şi timarurile spahiilor. Acest sistem urmărea să extindă aria autorităţii funcţionarilor locali şi să prevină dominarea unei provincii de către oricare persoană.

A doua împărţire a provinciilor era în funcţie de *kādîlik*-uri, circumscripţia administrativă şi judiciară a *kādî*-ului. *Kādî*-ul locuia el însuşi în târg, trimiţându-şi reprezentanţii în diferite comunităţi din circumscripţie şi deschizând tribunale (instanţe judecătoreşti). El era în primul rând şi înainte de toate judecătorul care administra *şerîat*-ul şi *kānûn*-ul, dar în acelaşi timp el avea datoria să supravegheze îndeplinirea hotărârilor administrative şi financiare ale sultanului.

În această calitate el era supraveghetorul afacerilor financiare, informând imediat conducerea centrală asupra oricăror acţiuni ilegale ale funcţionarilor administrativi. Acţionând conform

[1] Pentru un exemplu, vezi S. J. Shaw, *The Budget of Ottoman Egypt. 1005–1006/1596–1597*, Mouton, The Hague, 1969.

ordinelor sultanului, el efectua uneori o călătorie personală de inspecţie în provincie.

Kādî-ii formau coloana vertebrală a administraţiei otomane, iar în secolul al XV-lea un *kādî* putea să avanseze pentru a deveni *sancakbey* sau *beylerbey*. Un număr de *kādî*-ii abuzau de prerogativele lor extinse. Deoarece numărul *kādî*-ilor era limitat, exista o mare rivalitate sau concurenţă pentru posturi, la fel cum era pentru timaruri. Viitorii *kādî*-ii puteau aştepta ani întregi pe listele solicitanţilor şi imediat ce îşi primeau numirea ei căutau să se îmbogăţească. Mal târziu, *kādî*-ii erau numiţi doar pentru un an. La mijlocul secolului al XVI-lea, atât de mulţi învăţăcei studiau în sute de *medrese*-le pentru a deveni *kādî*-i, încât ei au devenit o grea povară pentru imperiu. Ei înşişi se organizau în bande şi începeau să perturbe viaţa în oraşe şi să jefuiască satele.

Al treilea stâlp al administraţiei provinciale a fost *hazîne defterdārı* – contabilul Vistieriei care, întocmai ca omologul său din conducerea centrală, reprezenta interesele Vistieriei. El era, precum *kādî*-ul, independent. El putea să comunice direct cu capitala şi putea primi plângerile împotriva *beylerbey*-ului şi altor funcţionari ai administraţiei. Pe de altă parte, *beylerbey*-ul putea demite pe *kādî*- ul sau pe *hazîne defterdārı*-ul care au abuzat de autoritatea lor, dar el informa imediat capitala despre aceasta. Astfel, a existat un adevărat sistem al controalelor şi verificărilor, cât şi al echilibrului şi contraponderii puterilor în provincii. Centralizarea conducerii otomane a urmărit să prevină ca paşalele în provincii să devină prea puternice.

Garnizoanele de ieniceri staţionate în oraşele importante au fost o altă forţă menită să prevină exercitarea unei puteri arbitrare de către autorităţile locale. Efectivele acestor garnizoane au variat de la 300 la 1 500 de oameni, potrivit importanţei oraşului şi acţionau numai la ordinele sultanului. *Beylerbey*-ii nu aveau autoritate asupra garnizoanelor, ce reprezentau autoritatea sultanului împotriva

duşmanilor interni şi externi. Ei preveneau ciocnirile dintre musulmani şi creştini, escortau ambasadorii în călătoriile lor şi păzeau caravanele şi sumele de bani, când acestea erau transferate la Vistierie.

Odată cu creşterea neliniştii în provincie începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, toate oraşele, mari şi mici, au început să primească garnizoane de ieniceri. În secolul al XVII-lea, deoarece autoritatea centrală a slăbit, puterea reală în capitalele provinciilor îndepărtate, precum Algeria, Egipt sau Bagdad, a trecut în mâinile ienicerilor din garnizoane, deschizând calea formării unei noi clase conducătoare în provincii.

PARTEA A III-A:

VIAŢA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ

CAPITOLUL AL XV-LEA

IMPERIUL OTOMAN ŞI COMERŢUL INTERNAŢIONAL

XV.1. ASCENSIUNEA BURSEI CA UN CENTRU AL COMERŢULUI INTERNAŢIONAL

Prin întemeierea Marelui Imperiu Mongol în secolul al XIII-lea, Anatolia a devenit ruta principală pentru comerţul dintre Est şi Vest. Negustorii din statele maritime italiene întâlneau acum caravanele din Estul (Orientul) îndepărtat şi Iran nu numai la Ayas în Sud şi Trebizonda în Nord, dar pe lângă aceasta călătoreau în interiorul ţării la Sivas şi Konya. În epoca mongolilor a existat o rută principală imperială, unind Tabrizul cu Konya prin Erzurum, Erzincan şi Sivas. 23 de *kārvānsarāy*-uri (caravanseraiuri) măreţe, datând din secolul al XIII-lea, se găsesc încă pe drumul dintre Sivas şi Konya. O ramificaţie a acestui drum imperial, de la Sivas la Constantinopole, concura ruta navală de la Constantinopole la Trebizonda. În această perioadă principalele articole ale comerţului Est-Vest erau stofele fine de Flandra şi Florenţa, purtate în Orient mai ales de clasa de „sus", conducătoare, mătase chinezească şi persană.

În secolul al XIII-lea Anatolia nu a legat comercial doar Europa cu Orientul, ci a fost şi un punct de interesecţie (placă turnantă) a comerţului Nord-Sud între Hanatul Hoardei de Aur în estul

Europei şi ţările arabe. Mirodenii, zahăr şi diferite articole din Sud erau schimbate pentru blănuri şi robi din Nord. Negustorii italieni transportau aceste bunuri pe mare, în timp ce comercianţii musulmani le cărau, de asemenea, pe uscat de la Antalya la Konya şi Sivas sau de la Alep la Kayseri, Sivas, Sinope şi Samsun. În această perioadă, oraşele Anatoliei Centrale – Sivas, Kayseri, Aksaray, Konya, Amasya şi Ankara – au devenit importante centre comerciale.

Prin căderea Imperiului Ilhanid din Iran în secolul al XIV-lea şi ridicarea otomanilor în vestul Anatoliei, centrul politic şi, cu acesta, centrul comercial de greutate s-a deplasat către vestul Anatoliei, determinând o schimbare în configuraţia rutelor comerciale[1]. Bursa, care la sfârşitul secolului al XIV-lea era atât centrul politic cât şi centrul comercial al Imperiului Otoman, a devenit cel mai important oraş comercial al Anatoliei şi un antrepozit pentru comerţul Est-Vest. Prin 1391 vechile *emporia* ale Anatoliei de Vest, precum Palatia, Altoluogo (Efesus) şi Smyrna (Izmir), au ajuns de asemenea sub stăpânire otomană şi au fost legate cu Bursa. Caravanele din Iran ajungeau acum în porturile maritime de pe ţărmurile Anatoliei vestice prin Bursa şi, mai mult decât atât, prin extinderea stăpânirilor sale spre Est până la Erzican, prin Amasya şi Tokat, Bāyezîd I a obţinut controlul acestui drum de caravane. Caravanele persane cu mătase nu mai urmau ruta prin Trebizonda, preferând să meargă pe uscat către Bursa. În secolul al XV-lea oraşele Amasya şi Tokat, situate pe această rută, au devenit, după Bursa, cele mai importante oraşe economice şi culturale din Anatolia.

În 1399 Bāyezîd a ocupat Antalya şi Alanya, principalele porturi de intrare în sudul Anatoliei pentru bunurile indiene şi arabe. Acest

[1] Vezi H. Inalcık, *Bursa and the Commerce of the Levant*, „Journal of Economic and Social History of the Orient", vol. III–2 (1960), p. 131–142.

comerţ a urmat, de asemenea, vechea rută terestră, străbătând în diagonală de-a lungul Anatoliei de la Alep la Constantinopole, prin Adana, Konya, Akşehir şi Kütahya. Otomanii au fost capabili să obţină controlul deplin al acestei rute, legând Bursa cu Sudul numai după distrugerea Karamanizilor în 1468.

Comercianţii musulmani puteau acum să călătorească în siguranţă din Arabia şi Iran către Bursa, iar pentru comercianţii europeni, cum ar fi negustorii veneţieni, genovezi şi florentini din Constantinopole şi Galata, cele mai importante două centre ale comerţului levantin, Bursa a fost cea mai apropiată piaţă în care puteau cumpăra bunuri orientale şi vinde confecţii europene din lână. Deja în 1333 Ibn Battuta[1] putea să scrie că Orhan era cel mai bogat dintre sultanii turcomani din Anatolia şi încă din 1352 genovezii au încheiat o înţelegere comercială cu otomanii. La sfârşitul secolului al XIV-lea, Schiltberger[2] compara comerţul cu mătase al Bursei şi industria sa casnică cu cele ale Damascului şi Caffei, notând că mătasea persană era trimisă de la Bursa la Veneţia şi Lucca, pe atunci centru al industriei europene a mătăsii.

Comerţul cu mătasea persană a fost baza dezvoltării şi prosperităţii Bursei. În secolul al XV-lea, industria europeană a mătăsii s-a dezvoltat foarte mult şi Bursa a devenit locul pieţei internaţionale pentru materia primă de bază a industriei, limita extremă de pătrundere a mătăsii superioare de Asterabad şi Gilan din nordul Iranului. J. Maringhi[3], reprezentantul/agentul comercial în Bursa al Medicilor şi al altor case comerciale florentine, nota în 1501 că în fiecare an soseau din Iran în Bursa mai multe caravane cu mătase şi scrisorile lui reflectă nerăbdarea cu care negustorii italieni aşteptau sosirea caravanelor, graba de a cumpăra bunuri şi

[1] Gibb (ed.), *The Travels of Ibn Battuta,* p. 450–452.

[2] J. E. Telfer (ed.), *Travels and Bondage,* London, 1879, p. 34.

[3] G. R. E. Richards, *Florentine Merchants in the Age of the Medicis,* Cambridge, Mass., 1932, p. 122.

competiţia aprigă. Câştigurile erau mari, în Italia pentru fiecare *fardello* – aproximativ 150 de kg – se obţinea un profit de 70 până la 80 de ducaţi. În Bursa, aproximativ 1 000 de războaie de ţesut pentru mătase lucrau 5 *fardelli* de mătase pe zi (750 kg). Preţul mătăsii a crescut mereu de la 50 akcele *per fardello* în 1467 la 70 în 1488 şi 82 în 1494. O caravană medie transporta aproape 200 de *fardelli* de mătase (3 000 kg = 3 t). Tabelul nr. 4 arată valoarea taxelor vamale încasate din comerţul cu mătase la Bursa în diferiţi ani, dând o anumită idee asupra volumului importului:

TABELUL NR. 4

Anul	*Încasări în ducaţi-aur*
1487	40 000
1508	33 000
1512	43 000
1521	13 000
1523	17 000
1557	24 000

Declinul neaşteptat în încasări după 1512 a fost un rezultat al războaielor persane şi, cu toate că apare o tendinţă ascendentă după pacea din 1555, ele sunt cu mult sub nivelul lor din secolul al XV-lea[1].

Chiar după ce Istanbul a devenit capitala otomană, Bursa a continuat pentru încă un secol să fie unul din centrele comerciale importante ale imperiului. Alep a fost, de asemenea, o perioadă îndelungată un important centru al comerţului cu mătase şi un rival al Bursei. Caravanele cu mătase din Iran veneau la Alep prin

[1] Vezi „*Harîr*" în *Encyclopaedia of Islâm,* ed. a II-a, vol. IV.

Erzurum şi de-a lungul Văii Eufratului sau, mai adesea, de la Tabriz prin Van, Bitlis, Diyarbekir şi Birecik. În 1516–1517 otomanii au cucerit Alepul şi au obţinut controlul acestor rute, astfel încât toate pieţele de desfacere pentru mătasea persană deschise europenilor erau acum în mâinile otomanilor. În secolul al XVI-lea otomanii au încercat chiar să aducă direct sub stăpânirea lor centrele producătoare de mătase din nordul Persiei, Şirvan şi Gilan.

Mătasea, cu toate acestea, n-a fost singurul articol al comerţului din Bursa. Moscul, rubarbura şi porţelanul chinezesc formau o importantă parte a mărfurilor venite din Asia Centrală la Bursa, negustorii persani luând înapoi cu ei confecţii europene de lână, broderii preţioase de Bursa şi catifele şi, în special, monede de aur şi argint, ce aveau o înaltă valoare în Iran.

Călătorul Bertrandon de la Brocquière[1] a lăsat o descriere a rutei terestre de la Damasc la Bursa în 1432. În Damasc el s-a alăturat unui grup de pelerini şi negustori care se întorceau de la Mekka cu o caravană de 3 000 cămile. Grupul turc din caravană includea multe notabilităţi, peste care sultanul a numit un negustor de la Bursa. De la Brocquière, după o călătorie de vreo 50 de zile, a ajuns la Bursa, unde a întâlnit negustori florentini, ca şi cei genovezi din Pera, veniţi să cumpere mirodenii.

Mărfurile transportate pe această rută de caravane constau de obicei din produse uşoare, bunuri scumpe cum ar fi mirodenii, coloranţi, leacuri (doctorii) şi textile. Către 1487 încasările anuale de taxe comerciale de pe şofran, guma-lac şi piper importate la Bursa ajungeau la aproape 2 000 ducaţi-aur. Acest comerţ cu caravane era în întregime în mâinile negustorilor musulmani, cei mai mulţi din Alep şi Damasc, dintre care mulţi au investit mari sume. În 1500, de exemplu, un negustor bogat numit Abû Bakr din

[1] Vezi contribuţia mea, *Bursa and the Commerce of the Levant*, p. 137.

Damasc a vândut în Bursa încărcătura unei corăbii de mirodenii în valoare de 4 000 de ducaţi-aur.

Prin 1480 Mahmûd Gāwān, puternicul vizir al Sultanatului Bahmanî în India, trimitea în fiecare an agenţii săi comerciali la Bursa cu mărfuri indiene. În 1481 unii dintre aceştia au trecut chiar Balcanii pentru a face comerţ cu textile indiene şi alte bunuri.

Către 1470 florentinul Benedetto Dei putea să declare că el şi negustorii care l-au urmat puteau să cumpere mirodenii în Bursa, ca şi bumbac şi ceară. Rapoartele lui Maringhi arătau că Bursa exporta mirodenii către Italia, cu toate că în cantitate mică. În 1501 el scria asociatului său din Florenţa că i-a procurat acestuia 3 saci cu piper, iar dacă asociatul dorea, Maringhi putea să-i trimită mai mult. După cum se obţinea piperul, totuşi, diferenţa de preţ între Bursa şi Florenţa nu era destul de mare în comparaţie cu profiturile obţinute din comerţul cu mătase. În 1503 Maringhi scria că preţul piperului putea să urce la 27 de ducaţi-aur un *kantār* – aproximativ 56 kg – în Pera, dacă noi stocuri nu soseau. Preţul oficial la Edirne în 1501 era doar de 18 ducaţi-aur un *kantār,* dar la această dată portughezii începuseră deja să transporte mirodeniile către Europa direct din India, prin sudul Africii.

XV.2. OTOMANII ŞI RUTA COMERCIALĂ INDIANĂ

În secolul al XVI-lea, portughezii nu au reuşit, în ciuda tuturor eforturilor lor, să taie rutele comerciale ducând din India şi Indonezia către Orientul Apropiat, prin Golful Persic şi Marea Roşie. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ei permiteau chiar vânzarea mirodeniilor pentru Orientul Apropiat în Hormuz.

Când, în 1509, portughezii au distrus flota mamelucă la Chaul, iar conducătorul mameluc a solicitat ajutorul sultanului otoman,

conducătorii otomani au trimis imediat materiale şi meseriaşi la Suez pentru a construi corăbii. În 1516–1517 otomanii au cucerit Siria, Egiptul şi Hedjaz-ul; în acelaşi timp portughezii au intrat în Marea Roşie, încercând să cucerească Mekka şi Medina. În 1517, pe când se afla în Cairo, Selîm I a ordonat construcţia unei flote la Suez pentru a-i alunga pe portughezi din Oceanul Indian, iar în 1517 şi 1525 amiralul otoman Selmān a respins atacurile portugheze la Jiddah, de acolo înaintând în Yemen şi Aden.

Portughezii evitau de obicei o confruntare deschisă cu otomanii, văzând mai ales că aceştia au trecut la ofensivă. În 1538 otomanii au trimis o flotă de 30 de corăbii pentru a-i alunga pe portughezi din Diu în India de Nord, dar expediţia a eşuat în mare măsură datorită faptului că sultanul din Gujeratî, conducătorul musulman local, a refuzat să coopereze, invocând că otomanii n-au venit pentru a-l ajuta pe el, ci pentru a întemeia propria lor stăpânire în zonă. La această dată, totuşi, otomanii au supus cu succes Yemen şi Aden[1].

Imperiul Otoman a continuat să obţină mirodenii direct din India şi Indonezia timp de încă un secol. În ciuda unor crize ocazionale, a existat un schimb activ de bunuri indiene cu negustorii europeni pe pieţele oraşelor Alep, Cairo, Istanbul şi Bursa. În 1554 veneţienii singuri au cumpărat 6 000 chintale de mirodenii din Alexandria, iar cumpărăturile lor anuale de 12 000 chintale între 1560 şi 1564 au reprezentat aceeaşi sumă ca înaintea descoperirii de către Vasco da Gama a rutei maritime spre India

[1] Pentru rivalitatea şi luptele otomano-portugheze în Oceanul Indian, vezi L. Dames, *The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in the Sixteenth Century*, „Journal of the Royal Asiatic Society", 1921, partea I; E. Denison Ross, *The Portuguese in India and Arabia, 1517–1538, ibid.*, 1922, partea I; R.B. Serjeant, *The Portuguese of the South Arabian Coast*, Oxford, 1963; Hajji Khalifeh, *The History of the Maritime Wars of the Turks* (trad. J. Mitchell), London, 1831; L.O. Schuman, *Political History of the Yemen at the Beginning of the Sixteenth Century*, Amsterdam, 1961.

prin sudul Africii. Ca un rezultat al acestei situaţii, piaţa Lisabonei s-a confruntat cu crize periodice, iar în 1564 un spion portughez din Egipt informa guvernul său că 30 000 de chintale de mirodenii au sosit în Alexandria[1]. În fiecare an, 20 de corăbii încărcate cu mirodenii soseau la Jiddah, portul la mare al Mekkăi, iar pelerinii otomani se întorceau de la Mekka transportând mirodenii, vopsele şi ţesături indiene.

În 1562 taxele comerciale plătite la Damasc pentru mirodeniile pe care caravanele de pelerini le cărau au crescut la 110 000 ducaţi-aur. Negustorii europeni cumpărau unele mirodenii la Damasc, exportându-le prin Beirut, în timp ce o mare parte a încărcăturii era îndreptată către Bursa şi Istanbul şi de aici către Balcani şi către Nord. Reglementările taxelor vamale ale Bursei pentru 1545 arătau că negustorii europeni au cumpărat mirodenii de acolo, iar prin 1582 încasările din taxele comerciale de pe mirodenii în Bursa au atins 7 250 de ducaţi de aur, de 4 ori cât a fost în 1487. Documentele au arătat că prin 1590 veneţienii aduceau ţesături la Istanbul şi cumpărau mirodenii. În 1547 un negustor ungar a adus *kirze* (ţesătură groasă pentru carâmbi) la Bursa şi a cumpărat 110 *kantār*-e de mirodenii (7 150 kg), dar pe la mijlocul secolului al XVI-lea Ungaria a început să procure mirodenii din vestul Europei.

Mirodeniile au continuat să sosească din India în secolul al XVI-lea prin portul Basrei ca şi prin Marea Roşie. J. Eldred a vizitat Basra în 1583 şi a consemnat: „Către acest port Balsara (Basra) soseau lunar diferite corăbii din Ormuz, încărcate cu toate categoriile de mărfuri indiene, ca mirodenii, doctorii, ţesături indigo şi neimprimate".

Rutele maritime din porturile Siriei şi Egiptului către Antalya, Alanya şi Istanbul n-au fost mai puţin importante decât rutele

[1] F. Braudel, La *Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1949, p. 425–433.

terestre. Malipiero, scriind în anii 1470, a considerat întotdeauna Antalya ca un antrepozit pentru comerţul cu mirodenii din Asia Mică. Potrivit unui registru de taxe vamale al Antalyei pentru 1559, nu mai puţin de 50 de nave au trecut pe acolo în cursul unui an, cam una pe săptămână, fiecare adaptată pentru 20 până la 30 de negustori. Cei mai mulţi dintre proprietarii de corăbii au fost musulmani. Potrivit registrelor vamale pentru secolele XV şi XVI, exporturile principale din Asia Mică către Siria şi Egipt au fost fierul şi uneltele din fier, materialul lemnos, mătăsurile de Bursa, stofe din păr de cămilă de Ankara, textile (confecţii) de bumbac, carpete, covoare, opium, fructe uscate, blănuri, ceară şi gudron (smoală). Corăbiile din Siria şi Egipt transportau mirodenii indiene, pânză de in egipteană, orez, zahăr şi săpun sirian. În acest timp, taxele vamale percepute în Antalya şi porturile dependente s-au ridicat la 7 000 ducaţi-aur pe an.

Exporturile de lemn de construcţie din porturile Anatoliei de Sud către Egipt au fost foarte importante. În Munţii Taurus un mare grup de nomazi turcomani, care au ajuns să fie cunoscuţi ca *tahtaci* – tăietori de lemne („pădurari") – în locul numelui lor tribal original, tăiau lemnul de construcţie, ce era trimis apoi din Antalya, Alanya, Finike şi din alte porturi. Exportul lemnului de construcţie era un monopol guvernamental otoman, încasările taxelor vamale de pe lemnul de construcţie şi gudron (smoală) ridicându-se la aproape 3 500 ducaţi-aur pe an în 1477.

Antalya era, de asemenea, un centru al comerţului cu robi, exportându-se robi negri, iar un număr de negustori din Bursa, activi în comerţul de tranzit cu robi, locuiau acolo[1]. După cucerirea Egiptului în 1516–1517, un mare volum de bunuri a urmat ruta maritimă directă către Istanbul, iar drumul de la Antalya la Bursa

[1] Pentru comerţul Anatoliei, vezi contribuţia mea *Bursa and the Commerce of the Levant*, p. 143.

şi-a pierdut importanţa anterioară. În secolul al XVII-lea Antalya a devenit un port local fără importanţă.

Egiptul şi Siria au fost vitale pentru economia Istanbulului şi imperiului. Provizii pentru palatul sultanului, precum orez, grâu, orz, mirodenii sau zahăr soseau cu galioanele din Egipt, iar în secolul al XVI-lea Siria trimitea anual 50 000 kg de săpun la Palat. Aurul sudanez sosea la Istanbul prin Egipt; iar Vistieria imperială din capitală lua surplusul bugetului egiptean, ce însuma jumătate de milion de ducaţi-aur anual. Conducerea centrală insista întotdeauna asupra primirii acestei sume în aur. Au existat şi alte cheltuieli în bugetul Egiptului. În 1532 de exemplu, 14 000 ducaţi-aur au fost trimişi ca pomană şi milostenie oraşelor sfinte Mekka şi Medina; pentru Palat, 13 866 ducaţi au fost trimişi în zahăr, mirodenii şi leacuri medicale, iar 12 053 în pietre preţioase şi textile. Bogatele provincii ale Egiptului şi Siriei au fost unele din cele mai importante surse ale bogăţiei imperiului, asigurând în 1528 o treime (1/3) din veniturile bugetare ale întregului Imperiu Otoman.

Nu e de mirare, de aceea, că piraţii creştini, acţionând în principal în zonele Rhodos, Cipru şi Creta, ameninţau mereu ruta maritimă dintre Alexandria şi Istanbul. În secolul al XV-lea catalanii au fost cei mai activi piraţi în Marea Mediterană de Est; până în 1522 cavalerii ioaniţi din Rhodos au fost cei care dominau ruta maritimă dintre Istanbul şi Alexandria. După cucerirea Egiptului în 1517, ocuparea Rhodosului a devenit o necesitate absolută. În 1522 Süleymān I a ocupat în cele din urmă Rhodosul după un lung asediu.

Pentru a se proteja ele însele împotriva corsarilor, navele otomane călătoreau întotdeauna pe această rută maritimă în convoi, însoţite de nave de război. În 1641 un evreu numit Samuel a descris cum un convoi de 50 de nave a părăsit Istanbulul, cum 12 nave de război le-a întâlnit în Dardanele şi cum *kapudān-i deryā* le-a însoţit în Marea Egee.

XV.3. IMPERIUL OTOMAN ŞI COMERŢUL ÎN MAREA NEAGRĂ

Comerţul în Marea Neagră a fost unul dintre cele mai importante domenii ale economiei otomane, iar pentru o perioadă îndelungată s-a desfăşurat fără rivali străini. Deoarece otomanii controlau Dardanelele, ei au fost capabili cu uşurinţă să-i elimine pe italieni din comerţul în Marea Neagră şi să dezvolte regiunea ca o parte integrantă a economiei imperiului, precum Egiptul sau Siria. Produsele alimentare pentru a aproviziona Istanbulul şi regiunea egeeană, cum ar fi grâul, peştele, păcura şi sarea veneau încă din antichitate din regiunea de la nordul Mării Negre. După cucerirea Istanbulului şi organizarea unui control temeinic asupra Strâmtorilor, Mehmed II a interzis exportul acestor produse alimentare către Italia, iar corăbiile italiene erau inspectate cu atenţie la Istanbul şi Gallipoli. Deoarece comerţul în Marea Neagră în mare măsură s-a desfăşurat cu aceste mărfuri şi produse, acest câmp al activităţii comerciale a fost efectiv închis străinilor. În 1475 otomanii au cucerit porturile de la nordul Mării Negre, Caffa şi Azov; Chilia şi Akkerman au căzut sub stăpânirea acestora în 1484. Din raţiuni militare ei i-au oprit după aceea pe străini – însemnând în acel timp italienii – să mai pătrundă în regiune. Corăbii italiene în Marea Neagră în secolele XV şi XVI au fost fie corăbii veneţiene transportând vin din Creta sau Chios, fie corăbii ancorate în Crimeea aparţinând italienilor care au devenit supuşi otomani. În porturile Mării Negre, şi de asemenea în Moldova sau Polonia, supuşii otomani – armeni, în special cei din Caffa, evrei, greci şi turci musulmani – au început să acapareze comerţul din Levant de la italieni.

În 1456, doi ani după ce domnul Moldovei Petru al III-lea Aron a acceptat suzeranitatea otomană, sultanul a acordat o carte de

privilegii negustorilor moldoveni, permiţând acestora „să vină pe mare cu corăbii aparţinând negustorilor din Cetatea Albă... şi să facă comerţ liber la Edirne, Bursa şi Istanbul". În secolul al XV-lea comerţul Akkermanului şi Chiliei a adus prosperitate Moldovei. Vechea rută comercială, de la Caffa, Cetatea Albă şi Chilia către Polonia trecea prin Moldova, iar Suceava în Moldova, precum şi Lwow (Lemberg) în Polonia s-au dezvoltat ca bogate antrepozite. Încercările Poloniei de a-şi întinde stăpânirea asupra Moldovei, Cetăţii Albe şi Chiliei au fost fără succes. Pentru otomani, stăpânirea acestor două porturi şi a Caffei a fost o necesitate atât economică cât şi politică.

Registrele vamale otomane pentru anii din 1490 până în 1512 dovedesc un nivel ridicat al activităţii economice în Caffa, Akkerman şi Chilia, trei mari porturi de intrare pentru comerţul ţărilor şi teritoriilor de la nordul Mării Negre cu zona mediteraneeană.

Potrivit calculelor pentru 1490, şaptezeci şi cinci de vase au acostat la Caffa în 4 luni. Dintre acestea, 8 au fost greceşti, 7 italiene şi un rus (moscovit), iar restul (59) sub conducerea unor căpitani musulmani. Printre proprietarii de nave musulmani au fost 2 oameni de stat otomani, Mesîh paşa şi Sinān *bey*. Cele mai multe dintre nave veneau din Istanbul şi Galata, Trebizonda, Azov, Sinope şi Izmir. Ele erau de obicei mici, adaptate în medie pentru bunurile a 3 până la 5 negustori.

157 de negustori au venit cu aceste vase, dintre care 16 erau greci, 4 italieni, 3 evrei, 2 armeni, un moldovean şi un rus (Vasilan). Restul de 130 erau musulmani. Multe din aceste bunuri pe care ei le-au adus erau din Istanbul, Bursa, regiunea sudică a Mării Negre – Trebizonda, Sinope, Kastamonu şi Amasya – şi Anatolia Centrală – Ankara, Sivrihisar, Beyşehir, Uşak şi Gördes.

Istanbulul a servit acestor porturi ca centru de tranzit pentru postavurile europene, mătasea de Bursa, condimentele şi coloranţii din India şi, în particular, ţesături de bumbac din Anatolia de Vest,

regiunea Kastamonu, cu portul ei la Sinope, exporta orez, fier, ţesături de bumbac şi mohair, târgul Tosya fiind un important centru al producţiei de mohair. La fel cum exporta propriile sale produse locale, regiunea era un centru de tranzit pentru produsele indiene şi arabe cum ar fi mătasea, *henna* (culoare roşie pentru vopsit părul) şi alţi coloranţi. Brocarturi de aur şi catifele de mătase, ţesături de mătase produse în Amasya, oraş pe „calea mătăsii" dinspre Iran, erau transportate pe apă prin Sinope către Caffa. Aceste bunuri erau renumite peste tot, determinând folosirea lor chiar şi în Palatul Otoman. Cu toate acestea, produsele din bumbac aveau o importanţă egală în comerţul extern. Merzifon, lângă Amasya, a devenit un centru al producţiei şi exportului a mii de baloturi de ţesături de bumbac către Crimeea.

Caffa a primit de asemenea mărfuri din regiunea Trebizondei, în special vin, arahide, alune şi catarge de corăbii. Ţesăturile de bumbac formau exportul de bază din Anatolia Centrală către Caffa şi, în afară de acestea, mohair şi orez din Ankara, opium din Beyşehir şi faimoasele carpete (covoraşe) de Uşak şi Gördes. Din regiunea egeeană, Caffa primea măsline, ulei de măsline, fasole, struguri şi, în special, vin şi oţel. Negustorii din Bursa aduceau mătase, carpete (covoraşe) şi coloranţi.

Astfel ţesăturile de bumbac, produsele alimentare şi vinurile mediteraneene erau principalele articole de export din Anatolia, prin Caffa, către Hanatul Crimeei, Polonia, Marele Cnezat al Moscovei şi tătarii din *Deşt-i Kıpçāk* şi Volga. Pe ruta comercială de la Istanbul la Caffa, principalele articole erau ţesăturile de lână europene, precum şi importurile arabe şi indiene.

Caffa a fost principalul port pentru exporturile către Sud. Grâul, făina, grăsimea, untul curat, brânza şi mierea de albine erau transportate pe apă din Crimeea şi Stepa kubană, prin Caffa, la Istanbul şi erau proviziile alimentare esenţiale pentru oraş şi Palat. În 1600, bucătăriile Palatului au făcut o simplă comandă pentru

2 000 *kantār*-e de unt curat din Caffa. Pentru a creşte producţia de cereale spre a satisface cererile acestei pieţe, aristocraţia Hanatului din Crimeea a instalat colonii cu prizonieri ruşi în stepă ca muncitori agricoli. Seminomazii din regiunea de la nordul Mării Negre cultivau, de asemenea, cereale pentru export.

Pescuitul sturionilor (şip, morun, nisetru) la gurile Donului şi producţia de caviar erau, de asemenea, importante în economia acestei regiuni ce alimenta Istanbulul şi Sudul. Veneţienii şi genovezii transportau pe apă în perioada anterioară făină, peşte şi caviar în Italia, dar multe din acestea soseau acum la Istanbul. Statul otoman lua 10 % din cantitatea de peşte pescuit pe care aceştia l-au depozitat sau transportat pe apă, sărat în butoaie. Înainte de 1490 aproape 100 000 de sturioni au fost pescuiţi anual. O aprovizionare continuă cu peşte, caviar şi miere de albine sosea la Caffa de pe coastele Circassiei, prin porturile Kopa şi Taman.

Strâns legată cu activitatea de pescuit a fost producţia de sare. Diferite ocne de sare din Crimeea, în special acelea de la Sarukerman lângă Sevastopol, trimiteau mari cantităţi de sare la Istanbul şi la Azov, unde aceasta era folosită la conservarea (sărarea) peştelui. La sfârşitul secolului al XVI-lea, *hān*-ul Crimeei transporta pe apă o medie anuală de 1 000 până la 1 200 t de sare, pentru a fi vândută la Istanbul.

Caffa şi porturile subordonate ei de la Azov, Kerci, Taman şi Kopa erau principalele pieţe pentru cumpărarea robilor pe care tătarii îi capturau în raiduri din teritoriile ruseşti şi poloneze. Captivii erau luaţi de obicei de la Taman la Caffa, unde ei erau schimbaţi pentru ţesături de lână, pe care negustorii anatolieni le aduceau în Crimeea. Faptul că la mijlocul secolului al XVI-lea statul otoman deţinea un venit anual de 18 000 ducaţi-aur din comerţul cu robi oferă o anumită idee despre dimensiunea pieţei robilor. Taxa pe fiecare rob era de 4 ducaţi-aur. Cei mai mulţi dintre

robi erau aduşi la Istanbul, iar alţii la Sinope sau Inebolu. În epoca preotomană comerţul cu robi la Caffa a fost în mâinile genovezilor.

Populaţiile turco-tătare trimiteau către Sud prin Caffa vite, oi şi cai, harnaşamente, faimoasele arcuri tătăreşti cu săgeţi şi piele marochin din Kazan.

Afinităţile culturale între otomani şi locuitorii musulmani ai regiunilor nordice ale Mării Negre au ajutat la promovarea legăturilor comerciale şi economice, iar în secolele XV şi XVI Imperiul Otoman a stabilit relaţii comerciale cu Rusia. Până în anii 1530 bunele relaţii între Hanatul Crimeei, Imperiul Otoman şi Moscova au încurajat comerţul otomano-moscovit.

Bunurile din Moscova ajungeau până la Chilia şi Cetatea Albă prin Cernigov şi Kiev şi până la Azov şi Crimeea prin Kursk, Belgorod şi Cerkassi. Blănurile şi uneltele din fier erau exporturile principale ruseşti, dar inul rusesc, colţii de morsă şi mercurul au ajuns, de asemenea, vestite pe pieţele otomane. În 1497 moscoviţii, prin medierea *hān*-ului Crimeei, cu care ei erau aliaţi, au primit privilegiul de a face comerţ în Imperiul Otoman, iar negustorii ruşi au început să călătorească nu numai până la Caffa, Akkerman şi Chilia, dar chiar până la Bursa. Înainte de sporirea interesului faţă de Europa în secolul al XVI-lea, oraşele otomane constituiau principala piaţă pentru blănurile ruseşti de samur şi vulpe. În ceremonialul de curte otoman, dăruirea unei blăni scumpe era simbolul celor mai înalte graţii şi onoruri. În 1492 Bāyezîd II a trimis blănuri şi ţesături de mătase papei Alexandru VI Borgia drept cadou.

Când conducătorii Moscovei au transformat comerţul cu blănuri într-un monopol, sultanul otoman a numit un negustor special al Palatului, cu scrisori de acreditare pentru ţar, pentru a cumpăra blănuri. În 1577, de exemplu, sultanul a trimis la Moscova pe un anume Mustafa Çelebi, cu 4 000 de ducaţi-aur pentru a cumpăra blănuri. Ţarul a trimis în mod asemănător proprii săi

reprezentanţi în Imperiul Otoman pentru a cumpăra brocarturi scumpe de aur de la Bursa. În 1512 un negustor rus a cumpărat mătase şi tafta în valoare de 800 de ducaţi-aur[1].

Cetatea Albă şi Chilia erau, de asemenea, porturi de intrare pentru comerţul Nord-Sud, făcându-se comerţ cu aceleaşi mărfuri precum la Caffa.

Faptul că mai mult de 120 de articole diferite, de la pahare pentru băuturi şi fire de bumbac, la rochii de mătase şi pantofi de casă pentru femei, erau importate din Imperiul Otoman indică legăturile comerciale apropiate între aceste porturi şi regiunile din Sud. Registrele de taxe vamale arată că în 4 luni din 1490, 25 de nave au acostat la Akkerman, dintre care 15 erau proprietatea grecilor, 6 ale musulmanilor, 3 ale italienilor şi o navă a unui armean.

Chilia era un important centru de tranzit pentru vinurile din Sud. Potrivit încasărilor de taxe vamale, butoaiele cu vin erau aduse la Chilia din Morea, Creta şi Trebizonda, „nu erau vândute la Chilia, dar după achitarea taxelor de import, erau expediate către ţinuturile Poloniei şi Moscovei, unde ele (butoaiele cu vin) erau schimbate cu produsele locale. Încasările vamale pentru acest comerţ de tranzit în ambele direcţii a crescut până la 6 000 ducaţi-aur pe an". În a doua jumătate a secolului al XVI-lea conducerea otomană a acordat monopolul acestui comerţ cu vin unui cunoscut evreu levantin, Joseph Nasi, care a acumulat astfel o însemnată avere şi o mare putere politică. Obţinând o concesiune de la regele Poloniei, agenţii lui Nasi şi-au extins afacerile până la Lwow, unde el au stârnit invidia negustorilor poloni. Registrele vamale arată că veneţienii transportau mari cantităţi de vin din Creta, iar când în 1592 otomanii au închis Marea Neagră pentru străini, negustorii de vin cretan au încercat să trimită vinul către Polonia prin Friuli.

[1] F. Dalsar, *Bursa'da Ipekcilik,* Istanbul, 1960, p. 166, 191–193.

Chilia şi Cetatea Albă au fost pieţele de desfacere pentru comerţul moldovenesc. Mulţi dintre negustorii din aceste două porturi erau moldoveni băştinaşi, pe lângă cei munteni, armeni, greci, tătari sau evrei. Ei exportau ceară de albine, miere de albine, unt curat, grăsime (seu) şi, mai presus de toate, piei de animale, de asemenea trimiţându-se către Nord bunuri pe care negustorii le aduceau din regiunile sudice ale Mării Negre. Chilia exporta, de asemenea, către Sud, sărat sau în butoaie, cod şi crap pescuit în Delta Dunării. La Cetatea Albă ruşii făceau comerţ cu cuţite, blănuri şi harnaşamente (hamuri).

La Chilia şi la Cetatea Albă, precum în Caffa, au fost numeroşi negustori din Istanbul şi comercianţi musulmani din Anatolia, făcând negoţ cu ţesături de bumbac şi mătăsuri. Mulţi negustori musulmani veneau din oraşe ca Sofia, Provadiya, Plovdiv, Edirne, Nicopole şi Silistra din Balcani către porturile Caffa şi, în special, Chilia, unde cei mai mulţi dintre ei îşi câştigau mijloacele de trai din comerţul de tranzit cu mirodenii, mătăsuri de Bursa, ţesături de bumbac şi de lână de Anatolia. Chilia primea, de asemenea, exporturi de încălţăminte produse la Edirne, ţesături inferioare de lână din valea Tundzei, din sudul Bulgariei şi ţesături de lână din Salonic şi Dubrovnic. Chilia era astfel un important centru atât al comerţului balcanic cât şi al comerţului de tranzit, pe Marea Neagră, servind şi ca loc de convergenţă pentru Giurgiu, Hârşova, Tulcea, Măcin şi Brăila, porturi la Dunărea de jos.

Giurgiu era un antrepozit între Ţara Românească şi posesiunile otomane sud-dunărene. Aici, negustorii valahi şi moldoveni schimbau vite, piei de animale, saci, cai, cuţite valahe, miere şi ceară de albine, pentru piper, ţesături din lână, mătăsuri, ţesături de bumbac şi produse alimentare mediteraneene. Tulcea era o importantă piaţă de robi. În anii 1590 venitul taxelor vamale precum şi alte taxe pentru toate porturile dependente de Chilia, incluzând şi Cetatea Albă, s-au ridicat la 30 000 de ducaţi-aur. Prin

1575 încasările din taxele vamale pentru Caffa, excluzând taxele pentru comerţul cu robi, au fost aproximativ de 45 000 de ducaţi-aur.

Ca rezultat al acestui vast comerţ, aceste regiuni au devenit o parte integrantă a economiei otomane. Era uşor şi ieftin să se transporte bunurile abundente din aceste regiuni la Istanbul, a cărui populaţie era mereu în creştere.

Mai mult decât atât, Marea Neagră a avut şi o importanţă militară. În timpul războaielor persane, mari cantităţi de cereale erau transportate cu vasele la Trebizonda din porturile de pe Dunăre, iar ghiulelele de fier de la Kigi de lângă Erzurum erau trimise de la Trebizonda, de-a lungul Mării Negre şi erau urcate pe Dunăre spre câmpurile de luptă din Ungaria.

XV.4. PROBLEMA ÎNCHIDERII MĂRII NEGRE SUB STĂPÂNIREA OTOMANĂ

A. REGIUNEA MĂRII NEGRE. Este evident că problema Mării Negre nu poate fi studiată independent de cea a Strâmtorilor[1].

Din punct de vedere istoric, acel stat ce controlează Strâmtorile a urmărit întotdeauna cu consecvenţă să instituie stăpânirea asupra

[1] În legătură cu problema Strâmtorilor în Evul Mediu vezi Gh. I. Brătianu, *La Mer Noire, des origines à la conquête ottomane,* Munich, 1969, Cartea a IV-a: *L'enjeu des Détroits,* p. 253–328 (ediţia românească: *Marea Neagră. De la Origini până la cucerirea otomană,* traducere de Michaela Spinei, ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi bibliografie de Victor Spinei, 2 vol., Editura Meridiane, Bucureşti, 1988, 352 + 387 p.; cartea a IV-a, *Miza Strâmtorilor,* vol. II, p. 155–309, n.D.P.); N. Iorga, *La politique vénitienne dans les eaux de la Mer Noire,* în *„A.R.S.I.B.H.",* no. 2/1914. Bucarest, p. 289–334; Freddy Thiriet, *La Romanie vénitienne au Moyen Âge,* Paris, 1959, III-e partie: *La conquête ottomane et ses effets au XV-e siècle,* p. 353–439.

Mării Negre. Şi, în fapt, acele state ce guvernau ţărmurile ambelor părţi ale Strâmtorilor, bizantinii şi otomanii, au realizat aceasta. În sens contrar, acele state ce au dominat Marea Neagră şi cele care au fost o putere navală în Marea Mediterană, s-au străduit să-şi întindă stăpânirea asupra Strâmtorilor, cum au procedat Veneţia, Genova, Imperiul Ţarist şi Regatul Angliei. În afară de aceasta, deoarece Strâmtorile alcătuiesc un canal între Asia Mică şi Balcani, întocmai ca cel pe care ele îl constituie între Marea Neagră şi Marea Mediterană, cineva poate afirma că cele două regiuni şi cele două mări, legate prin aceste două strâmtori, formează un fel de „regiune istorică" sau de „unitate geopolitică", cum aceasta a fost uneori denumită. Indiscutabil, în aceste coordonate Mehmed Cuceritorul şi-a apreciat propriul său imperiu, când s-a autointitulat: „Sultan al celor două continente şi stăpân al celor două mări". Cursul evenimentelor, aşa cum s-a derulat în trecutul bizantin, l-a determinat să-şi făurească imperiul în afara acestui teritoriu, a cărui suprafaţă a rămas zona interioară a Imperiului Otoman timp de trei secole[1].

Pe de altă parte, condiţii geografice specifice au determinat ca, încă din antichitate, ţărmurile sudice şi nordice ale Mării Negre să constituie o unitate economică închisă, închegată. Nordul Mării Negre, cu hiterlandul său nemijlocit în Moldova, Crimeea, *Daşt/Deşt* (regiunea de stepă dintre Kuban şi Akkerman-Cetatea Albă) şi Circassia, cu o populaţie rară şi producând ca surplus mari cantităţi de grâne, carne, peşte şi alte produse animaliere, pe de o parte, şi sudul Mării Negre, întinzându-se în Asia Mică şi în zona Mării Egee, cu exporturi de produse mediteraneene, precum vinul, uleiul de măsline, fructe, bumbac şi orez, la care se adăugau şi anumite produse manufacturiere, pe de altă parte, constituiau două părţi

[1] Despre rolul factorului geografic în formarea imperiului lui Mehmed II vezi H. Inalcık, *Mehmed II*, în „*Islâm* Ansiklopedisi"– *infra* abreviat: „I.A.", vol. VII, Istanbul–Ankara, p. 506–534.

integrante ale unei economii regionale. Acest comerţ regional a fost de o importanţă fundamentală, menţinând stabilitatea economică a întregii zone, chiar şi în perioadele de timp când comerţul internaţional între Asia Centrală şi ţările mediteraneene, sau între provinciile arabe şi regiunile nordice putea lâncezi. Analiza registrelor vamale din anii 1480 va clarifica, sper, în mod convingător această problemă.

Trebuie subliniat faptul că Instanbulul a jucat un rol-cheie în formarea acestei economii regionale foarte dezvoltate; în timp ce oraşul depindea foarte mult de nordul Mării Negre, pentru proviziile sale de grâu, carne şi sare, această zonă era dependentă, în schimb, nu numai de cerinţele pieţei din Istanbul de a menţine nivelul producţiei sale de export, dar şi de importul din acel mare centru de tranzit al multora dintre produsele sale de bază de larg consum; veşminte de mătase şi de bumbac din Asia Mică, confecţii de calitate superioară din lână din Europa, arme, minereuri, hârtie, mirodenii, leacuri-doctorii, zahăr şi toate categoriile de bunuri manufacturiere. Istanbulul importa pe mare din regiunile nordice necesarul său de alimente în cantităţi mari, la cele mai mici preţuri posibile, în timp ce zonele nordice realizau mari profituri cu produsele lor alimentare în capitala dens populată a Imperiului Otoman.

Dezvoltarea spectaculoasă a Istanbulului în timpul stăpânirii otomane, de la o populaţie de 30 000 până la 50 000 de locuitori în anii 1450 până la o populaţie de peste 300 000 de locuitori în prima jumătate a secolului al XVI-lea[1], a fost posibilă, indiscutabil, printr-o augmentare a aprovizionării cu produse de bază de strictă necesitate, multe dintre acestea fiind aduse din zona de nord a Mării Negre. Cererea în creştere a capitalei imperiale de produse alimentare şi de materii prime a determinat o dezvoltare a creşterii animalelor şi a cultivării grâului în stepele Peninsulei Crimeea şi

[1] Pentru populaţia Istanbulului vezi H. Inalcık, *Istanbul*, în *„Encyclopaedia of Islâm"– infra* abreviat: „E.I.", ed. a II-a, vol. IV, p. 238–244.

chiar în *Daşt/Deşt,* printre *nogay*-i. Este interesant de remarcat, ca răspuns la cererea în creştere de grâu pentru Istanbul, că tătarii crimeeni au folosit pe scară largă munca robilor, pentru a introduce în circuitul agricol zona de stepă din Crimeea. Trebuie amintit că populaţia înrobită de origine căzăcească din Crimeea astfel exploatată număra 400 000 de persoane şi că existau 6 000 proprietăţi funciaro-agricole, faţă de 1 600 de sate[1]. Expediţiile pentru luarea de robi în Statul rus, Polonia şi Circassia erau pentru crimeeni o obişnuită ocupaţie riscantă, prin intermediul căreia ei aprovizionau Crimeea şi pieţele de robi din Istanbul, Brusa şi din alte oraşe anatoliene. A.A. Novoselskij a calculat, folosind surse de arhivă ruseşti, că doar în perioada 1607–1645 crimeenii au luat 126 840 de robi[2]. În concluzie, deja la sfârşitul secolului al XV-lea regiunea Mării Negre era în totalitate integrată în economia imperială otomană, a cărei centru a devenit oraşul Istanbul.

S-a impus politica de concentrare a atenţiei asupra Istanbulului, ce a necesitat şi a impus prohibirea exportului anumitor bunuri şi produse din regiunea Mării Negre cu vasele negustorilor străini. Mehmed Cuceritorul, în acţiunea de întemeiere a imperiului său în jurul oraşului Cesarilor, s-a preocupat el însuşi, mai mult decât de toate celelalte aspecte, de repopularea noii capitale, de încurajarea şi sprijinirea comerţului şi meşteşugarilor acesteia[3]: astfel a deplasat şi a colonizat târgoveţi şi orăşeni, în special

[1] Evlyâ Çelebi, *Seyâhatnâme,* vol. VII, Istanbul, 1928, p. 601. Cifrele date de Evlyâ sunt de obicei destul de exagerate.

[2] Despre comerţul cu robi în Imperiul Otoman vezi H. Inalcık, *Slavery in the Ottoman Empire,* în vol. *The Mutual Effets of the Islâmic and the Judeo-Christian Worlds: The East European Pattern,* New York, 1978, p. 25–52; A.A. Novoselskij, *Struggle of the Muskovite State against Tatars in the seventeenth Century,* Moskow, 1948, p. 416–436 (în limba rusă).

[3] Vezi H. Inalcık, *Istanbul,* p. 224-238; idem, *The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the city,* în „Dumbarton Oaks Papers", n-os 23–24/1969–1970, p. 231–249.

meşteşugari şi negustori, din oraşele cucerite, printre acestea fiind Amastris (1460), Trebizonda (1461) şi Caffa (1475); iar în afară de aceasta, chiar de la început (1453), a luat măsuri pentru a asigura aprovizionarea oraşului cu produse de consum de strictă necesitate şi cu materii prime. Logic, el a fost constrâns să reglementeze exportul acestor produse dincolo de Strâmtori, de către italieni. Ori de câte ori se produceau o criză sau o foamete, exportul produselor de strictă necesitate era interzis, iar apoi, după un timp, era permis din nou, dar cu părere de rău. Printre articolele ale căror export putea fi interzis au fost incluse grânele, bumbacul, pielea crudă şi tăbăcită, ceara de albine, untura de porc şi robii, precum şi alte produse considerate strategice[1]. Pentru a pune în practică interdicţia, inspectarea corăbiilor străine era făcută obligatoriu la fortăreţele de pe Bosfor şi uneori la cele de pe Dardanele[2]. După cum se va analiza în continuare, în cadrul acestei contribuţii, nu s-a intenţionat realizarea unei totale interziceri a comerţului şi a închiderii Mării Negre, deşi dezvoltarea neobişnuită a Istanbulului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cât şi frecventele crize şi situaţii de foamete, au silit conducerea otomană să adopte măsuri din ce în ce mai severe împotriva comerţului străinilor pe Marea Neagră.

Trebuie să fie subliniat faptul că, drept urmare a restricţiilor de navigaţie, Istanbulul a devenit principala piaţă pentru produsele

[1] Iată un exemplu al unei astfel de interziceri de export din anii 1560: (*A collection of documents. Veliyyüddin Library* – Biblioteca Veliyyüddin, Istanbul, ms. nr. 1970, p. lb): „Următoarele sunt bunurile ale căror export este interzis: grâne, pulbere pentru tunuri, cai, bumbac, fir tors de bumbac, plumb, ceară de albine, piele, grăsime. Următoarele bunuri li s-au adăugat mai târziu: piei netăbăcite, piei marochin, piei de ovine, sulf-pucioasă şi smoală-gudron". Pentru bunurile prohibite în timpul lui Mehmed II vezi *Kānunnāme-i Sultani...*, ed. R. Anhegger şi H. Inalcık, Ankara, 1956, p. 59.

[2] Vezi *infra* nota nr. 2, p. 306.

zonei Mării Negre. Sultanii otomani, ca şi împăraţii bizantini înaintea lor, au urmat în mod conştient politica de transformare a capitalei lor în principala piaţă pentru negustorii străini.

B. EXPANSIUNEA OTOMANĂ şi ÎNCHIDEREA MĂRII NEGRE. Politica declarată a otomanilor, încă de la început, a fost de a nu permite vreunei puteri statale „latine" („occidentale"[1]) să-şi conserve entitatea statală şi/sau influenţa în Balcani sau în Anatolia. Însuşindu-şi ei înşişi moştenirea Bizanţului, otomanii au considerat că toate teritoriile şi fortăreţele aflate sub stăpânirea „latină" reprezentau o formă de uzurpare. Chiar dacă ei au fost de acord cu o prezenţă „latină" sub forma unor comunităţi negustoreşti străine, drepturile teritoriale ale „latinilor" nu au fost niciodată respectate[2], În 1387 Veneţia a suferit un eşec total în negocierile cu Murād I pentru a obţine o suprafaţă de pământ la Scutari, orientată către Pera, pe care intenţiona să înfiinţeze un centru comercial cu garanţii acordate prin capitulaţii[3]. Nu există nici un singur caz de acordare de către otomani a unei astfel de concesii teritoriale vreunui stat străin.

Trebuie adăugat că, cel puţin până în 1354, şi în ciuda eforturilor depuse pentru unirea bisericilor catolică şi ortodoxă, lumea ortodoxă a resimţit aceeaşi ameninţare a unei cruciade, aşa cum

---

[1] Veneţia, Genova, Statul Papal, Savoia, Aragon, Regatul Neapolelui etc. (n. D.P.)

[2] Vezi H. Inalcık, *Imtiyâzât*, „E.I.". ed. a II-a, vol. IV, p. 1180–1184. Aşa-numitul „tratat" din 1453 încheiat cu genovezii din Pera a fost pur şi simplu un document de amnistie (*amān–nāme*) acordat de către sultan în cadrul legii islamice, ce nu recunoştea nici un drept teritorial.

[3] Vezi W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant*, vol. I, ed. F. Raynaud, Paris, 1936, p. 259–260; N. Iorga, *op. cit.*, p. 309–318; F. Thiriet, *Régestes des délibérations du senat de Venise concernant la Romanie*, vol. I, Paris–La Hague, 1958, p. 165, nr. 678.

otomanii au perceput-o ulterior[1]. Exploatarea economică „latină", asociată cu supremaţia navală şi cu dominaţia politică, au fost o realitate pentru locuitorii regiunii, făcând inevitabilă o luptă prelungită şi introducându-i pe scena istoriei pe turcii de la frontiere, întâi ca mercenari, cea mai eficientă forţă militară ce se putea întâlni, şi apoi ca aliaţi, sub ordinele unor comandanţi capabili, cum au fost Umur, Orkhan şi Süleymān, care au colaborat cu bizantinii „anti-latini"[2].

Pe scurt, otomanii, în eforturile lor de a restabili imperiul centralizat al Cesarilor, au urmat conştient şi sistematic o politică „anti-latină" şi au exploatat cu abilitate sentimentele „anti-latine" ale populaţiei ortodoxe, care a văzut în genovezi şi veneţieni cauza tuturor lipsurilor lor materiale. Populaţia greacă din Bizanţ, suferind de foame în timpul Paleologilor, era obişnuită să-i acuze, şi nu fără temei, pe negustorii „latini" de speculă cu grâne şi de omiterea deliberată a Constantinopolului de la aprovizionarea cu grâul produs de coastele nordice ale Mării Negre, în Tracia şi în bazinul Mării Marmara[3].

---

[1] În legătură cu schimbarea politicii Bizanţului faţă de „Vestul" Europei vezi Angeliki E. Laiou, *Constantinopole and the Latins*, Cambridge, Mass., 1972, p. 308–329; cf. Oscar Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, retipărire Londra, 1972, p. 9–30.

[2] Pentru detalii vezi capitolul meu *The Ottomans and the Crusades*, în *The Crusades*, vol. V, editori K. Setton şi H.V. Hazard.

[3] Extrem de importanta problemă a comerţului cu grâne în Levant a reţinut în special atenţia cercetătorilor începând cu studiul lui I. Brătianu, *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 129–181; vezi A.E. Laiou, *op. cit.*, p. 62–63, 73, 123–124, 182–183, 194, 310–311; A. Laiou-Thomadakes, *Peasant Society in the Late Byzantine Empire*, Princenton, 1977; Antony Breyer, *The Latins in the Euxine*, în „XV-e Congrès International d'Études Byzantines. Rapports", I. *Histoire*, Athens, 1976, p. 6–9.

Circumstanţele şi procedeul prin care otomanii au realizat alipirea *beylik*-ului Karesi în anii 1340, prin care au dobândit stăpânirea ţărmului estic al Dardanelelor şi coasta sud-vestică a Mării Marmara, opusă Traciei, nu au fost încă clarificate în mod satisfăcător. Se pare că *gāzî*-ii din Karesi-*ili* (ţinutul, „ţara", *beylik*-ul Karesi), ale căror mijloace de trai depindeau de incursiunile întreprinse pe cealaltă parte a Dardanelelor, au înţeles că succesul continuu al raidurilor lor era dependent de sprijinul unui stat puternic, ca cel al otomanilor. Prin 1348 ei nu au avut de ales, deoarece corăbiile lui Umur *Gāzî* şi ale lui Sarukhan-*oğlu* au fost efectiv distruse de către Liga Sfântă, şi toţi *gāzî*-ii din vestul Anatoliei şi-au îndreptat privirile către otomani, pentru a-i conduce în *gazā*.

Imediat după alipirea părţii nordice a *beylik*-ului Karesi, regiunea a fost organizată pentru *gazā* ca un *sancak (sandjak)* otoman de frontieră, cu centrul la Biga (Pegai), sub conducerea lui Süleymān paşa. Noul *sancak* avea importante baze maritime la Lapseki (Lampsacus), Aydıncık (lângă Cyzicus) şi Kemer (Keramides), care baze în epoca bizantină au adăpostit piraţii ce prădau corăbiile negustorilor ce navigau între Bosfor şi Dardanele. În Kemer în 1352 au fost îmbarcate principalele forţe otomane plecate pentru cucerirea definitivă a istmului Peninsulei Gallipoli.

Lupta pentru stăpânirea bazinului estic al Mării Egee şi a Strâmtorilor, ce s-a declanşat între Genova, pe de o parte, şi Veneţia, Aragon şi Bizanţ, pe de altă parte, în 1348 (în special recucerirea de către genovezi a Sciosului de la bizantini şi construcţia de către primii a unor noi fortificaţii la Pera), a fost principala cauză a apariţiei circumstanţelor ce au făcut posibilă stabilirea otomanilor pe pământ european.

Detaliile primei cooperări otomano-genoveze în regiunea Strâmtorilor, ce şi-a păstrat importanţa strategică timp de un secol, merită să le reamintim aici. Negocierile cu ambasadorii genovezi,

doi cetăţeni ai Perei, Filippo Delomede şi Bonifazio Sauli, trimişi de către amiralul flotei genoveze, s-au încheiat cu un tratat formal de alianţă între sultanul Orhan şi genovezi. Genovezii se angajau să plătească tribut, ce situa Pera, în concepţia otomanilor, sub propria lor protecţie. În timpul războiului, în fapt, otomanii i-au sprijinit pe genovezi cu 1 000 de arcaşi, care au fost cantonaţi la Pera sau plasaţi pe corăbiile genoveze. Aceste forţe au apărat Pera în vara anului 1351, când localitatea a fost asediată de forţele reunite veneţiano-bizantine. Însuşi Orhan cu armata sa s-a ciocnit în luptă cu Doria pe ţărmurile sudice ale Bosforului, la Chalcedon. După bătălia crucială din Bosfor (februarie 1352) între armanda genoveză şi flota aliată a Veneţiei şi Aragonului, genovezii au pomenit cu elogii ajutorul acordat lor de către Orhan. Ioan VI Cantacuzino, încercuit după bătălie în propria sa capitală de către forţele otomano-genoveze, a fost obligat să încheie un tratat de pace cu genovezii, la 6 mai 1352. Tratatul interzicea ca teritoriile greceşti sau marinarii greci să fie folosiţi de către veneţieni împotriva genovezilor, şi se recunoşteau noi alipiri de pământuri la hotarele teritoriale ale posesiunilor genoveze de la Pera[1].

Alianţa genovezo-otomană, ce a fost în vigoare până la ocuparea otomană a Perei în 1453, a devenit foarte importantă pentru ambele părţi. Pentru otomani, trecerea asigurată a Strâmtorilor a fost un factor de o importanţă vitală în capacitatea lor de a menţine un imperiu pe două continente. Trebuie subliniat faptul că nu a fost o coincidenţă că otomanii şi-au mărit punctul lor de sprijin pe pământ european imediat după bătălia de la Bosfor din 1352. Deja în 1351 genovezii au ocupat Herakleea (Eregli), pe ţărmul european, 40 de mile (= 64 km) la nord de Tzympe, care avea să fie primul cap de pod otoman pe pământ european. În ceea ce-i

[1] Despre toate aceste evenimente vezi acum capitolul meu din lucrarea *The Crusades*, vol. V.

priveşte pe genovezi, ei au obţinut protecţia otomană pentru Pera împotriva bizantinilor şi a veneţienilor, precum şi privilegii comerciale în teritoriile otomane în expansiune. Strânsele legături între Pera şi Bursa, capitala otomană, au contribuit la sporirea prosperităţii ambelor oraşe.

În timpul desfăşurării luptei pentru controlul asupra Strâmtorilor, problema insulei Tenedos s-a situat destul de repede pe primul plan. Veneţienii l-au convins pe Ioan V Paleologul să le cedeze insula în schimbul sprijinului lor împotriva lui Ioan VI Cantacuzino (octombrie 1352). În timp ce veneţienii au fost până la urmă dezamăgiţi în eforturile lor de a lua în stăpânire insula Tenedos[1], otomanii au reuşit, folosindu-se de un cutremur de pământ din 2 martie 1354, să ocupe Gallipoli şi fortăreţele înconjurătoare. Succesul a asigurat otomanilor nu numai o poziţie întărită din care să se stabilească ei înşişi în Tracia, dar şi una din care să controleze traficul maritim între Mările Mediterană şi Neagră. Ocuparea cetăţii Gallipoli a făcut conştientă Europa de pericolul otoman pentru prima dată, iar redobândirea sa a devenit acum unul dintre obiectivele fundamentale ale cruciadelor.

Gallipoli a fost ocupată de la otomani în 1366 de către un cruciat occidental, contele Amadeo VI de Savoia. Până la recucerirea sa realizată 10 ani mai târziu (1376), prezenţa otomană în Balcani a fost o permanentă ameninţare[2]. În timpul domniei lui Murād I, Gallipoli a fost transformată într-o bază navală, dar chiar şi ulterior ea a continuat să fie ameninţată de către veneţieni până când controlul deplin al otomanilor asupra Dardanelelor a fost

[1] F. Thiriet, *Venise et l'occupation de Ténédos au XIV-e siècle,* în „Mélanges d'Archéologie et d'Histoire", nr. 65/1953, p. 219–245.

[2] Vezi I. Beldiceanu-Steinherr, *La conquête d'Adrianople par les Turcs,* în „Travaux et Mémoires d'histoire et civilisation byzantines", nr. I/1965, p. 439–461; cf. capitolul meu în *The Crusades,* vol. V.

stabilit în 1452. Flota veneţiană a apărut pentru prima dată în faţa cetăţii otomane Gallipoli în 1388[1].

Bāyezîd I (1389–1402), în încercarea sa de a asigura stăpânirea asupra Strâmtorilor, a construit un port interior la Gallipoli pentru a-şi încartirui flota, şi o fortăreaţă în Bosfor, *Anadolu Hisari.* Cu toate acestea, forţele navale otomane nu au fost destul de puternice pentru a-l împiedica pe mareşalul Boucicaut să navigheze dincolo de Gallipoli în încercarea sa de a ajuta Constantinopolul în 1399. În orice caz, Senatul veneţian a votat decizia de a lua în stăpânire Gallipoli la diferite date: în 1402; în timpul războiului dintre anii 1423 şi 1430; şi în 1444. În 1416 veneţienii conduşi de Pietro Loredano au distrus flota otomană în faţa cetăţii Gallipoli, iar în 1429 Silvestro Mocenigo a lansat un atac asupra portului interior, într-o nouă tentativă de a distruge flota otomană. Pentru a-şi apăra propriile nave comerciale în Dardanele, veneţienii au fost obligaţi, după 1400 să le încadreze cu arbaletieri şi să trimită vase de război în această zonă, iar uneori chiar până la Constantinopol. Insula Tenedos a fost folosită de către veneţieni de-a lungul acestei perioade ca bază din care se supraveghea navigaţia prin Strâmtori[2].

Anii 1431–1451 sunt consideraţi cei mai buni ani ai comerţului veneţian în Constantinopol, prin care veneţienii au obţinut acolo *alaun,* ceară de albine, cupru, piei de animale şi cherestea din regiunile Mării Negre. Otomanii au urmat o politică de pace faţă de Veneţia în acest timp, cu excepţia perioadei 1444–1446[3]. În acei ani, Veneţia s-a alăturat flotei cruciaţilor în încercarea de a tăia comunicaţiile otomanilor prin Strâmtori şi sperând să ocupe Gallipoli şi Salonic, şi chiar Scutari pe ţărmul asiatic al Bosforului[4].

[1] H. Inalcık, *Gelibolu,* în „E.I.", ed. a II-a, vol. II, 1965, p. 983–984; N. Iorga, *op. cit.*, p. 14–15.

[2] *Ibid.*

[3] F. Thiriet, *La Romanie vénitienne au Moyen Âge,* Paris, 1959, p. 427.

[4] Idem, *Les Régestes,* n-le 2651, 2668.

În timpul crizei din 1444, când colapsul puterii otomane era considerat iminent, un eveniment cu semnificaţie istorică s-a produs în Bosfor: Murăd II a traversat Strâmtoarea sub protecţia artileriei aşezată pe locul unde mai târziu Mehmed II va construi fortăreaţa sa *Boğaz-Kesen*. Una din corăbiile bizantine ce a încercat să împiedice trecere sultanului a fost scufundată cu focul artileriei[1].

După victoria otomană de la Varna (1444), Constantinopolul era sortit cuceririi otomane. Mehmed II a înţeles că avea acum arma necesară nu numai pentru a dărâma zidurile Constantinopolului, dar şi pentru a împiedica navigaţia în Strâmtori. Sub protecţia propriei sale flote, el a construit în partea opusă fortăreţei *Ākçā Hisarı (Anadolu Hisarı)* o cetate „întocmai" cum a fost prezentată şi de Kritovulos din Imbros[2]: „el (Mehmed II) putea controla porţiunea ţărmului atât cât era posibil, datorită mecanismelor de aruncat pietre... Ele nu erau toate într-o linie dreaptă, dar loveau în diferite direcţii pe suprafaţa apei adânci şi apărau ambele direcţii de acces... şi în acest mod el a unit cele două continente şi a plasat nodul de comunicaţii sub propriul său control".

În acelaşi timp două cetăţi au fost construite pe ambele maluri ale Dardanelelor şi tunuri mari au fost amplasate pentru a împiedica trecerea corăbiilor ce navigau din Marea Mediterană[3]. După cucerirea Constantinopolului (1453), în 1462, când războiul

---

[1] Vezi H. Inalcık, *Fâtih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar,* Ankara, 1954, p. 71–72.

[2] *History of Mehmed the Conqueror,* traducere Charles T. Riggs, Princenton, 1954, p. 20–21; vezi şi A. Gabriel, *Chateaux turcs de Bosphore,* Paris, 1943; V. Parry, *Boghaz-içi,* în „E.I.", ed. a II-a, vol. I, 1960, p. 1251–1252; E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri,* IV, Istanbul, 1974, p. 617–624, 626–662.

[3] Pentru tunurile amplasate acolo vezi Charles Efoulkes, *The „Dardaneles" Gun at the Tower,* în „The Antiquaries Journal", vol. X/1930, p. 217–227.

împotriva Veneţiei devenea iminent, Cuceritorul a extins, a refăcut şi a reînarmat cele două cetăţi, pentru a face invulnerabil propriul său oraş-capitală.

De îndată ce *Boğaz-Kesen Hisarı* a fost terminată de construit (31 august 1452) în Bosfor, Mehmed II a proclamat suveranitatea sa absolută asupra Strâmtorilor, cerând tuturor corăbiilor să-şi coboare velele în dreptul cetăţilor din Bosfor, să plătească taxe şi să obţină permisiunea de a-şi continua cursa. Aceste reglementări nu erau doar simple vorbe goale, devenind evidente şi reale atunci când corabia veneţianului Antonio Erizzo, transportând o încărcătură de grâne pentru Constantinopol, a fost scufundată în urma loviturilor tunurilor din cetate (25 noiembrie 1452), datorită refuzului său de a se supune interdicţiilor otomane[1].

Reglementările cutumiare otomane din epoca Cuceritorului[2] au stabilit ca taxele vamale pentru întreaga încărcătură a corăbiei să fie plătită la valoarea de 5% sau 4% *ad valorem* atât de către străini cât şi de supuşii otomani, în unul dintre porturile Istanbul, Gallipoli sau Mudanya. Exportul de grâne, ceară de albine, sulf-pucioasă, bumbac şi mătase a fost interzis, excepţie făcând cel din Istanbul. Corăbiile navigând fără escală la Istanbul sau Mudanya nu plăteau taxele acolo, excepţie în cazul străinilor ne-musulmani. Toate corăbiile plăteau taxele la Gallipoli, dacă ele nu au făcut-o la Istanbul sau la Mudanya. Pedepse severe au fost stabilite împotriva contrabandiştilor. Toate corăbiile erau controlate şi li se acordau permise de navigaţie la cetăţile din Bosfor sau la Gallipoli.

[1] Nicoló Barbaro, *Diary of the Siege of Constantinopole*, traducere J.R. Jones, New York, 1969, p. 10.

[2] *Kânûnnâme-i Sultâni ber Mûgeb 'Örf-i 'Osmâni*, editori R. Anhegger şi H. Inalcık, Ankara, 1954, n-le 33–36, 53, 55. Despre diferitele valori ale taxelor vamale vezi H. Inalcık, *Notes on N. Beldiceanu's translation of the Kânûnnâme*, în „Der *Islâm*", vol. 43/1967, p. 152–153.

A devenit o obişnuinţă pentru fiecare corabie de a da daruri autorităţilor otomane locale.

Prin prevederi speciale introduse în capitulaţii, Poarta Otomană a scutit corăbiile străine de la al doilea control în Dardanele[1]. Comparate cu navigaţia şi comerţul libere impuse de către „latini" în timpul epocii bizantine, toate aceste restricţii însemnau, bineînţeles, o schimbare drastică a situaţiei. Pe lângă restricţii de export şi diferite taxe, mai erau şi pretenţiile, în bani sau cadouri, ale autorităţilor locale. Astfel de condiţii trebuie să fi determinat scăderea continuă a nivelului comerţului internaţional în Marea Neagră în timpul stăpânirii otomane.

Istoria evenimentelor în urma cărora, după 1453, întreaga regiune a Mării Negre a ajuns sub stăpânire otomană este binecunoscută[2]. Ceea ce noi intenţionăm să tratăm în continuare este problema comerţului şi navigaţiei în Marea Neagră în ultimile decade ale secolului al XV-lea, în lumina documentelor otomane.

C. CARACTERISTICILE COMERŢULUI ÎN MAREA NEAGRĂ ÎNAINTEA STĂPÂNIRII OTOMANE. Gh. I. Brătianu[3] a pus un mare accent pe faptul că Marea Neagră a intrat în sfera comerţului internaţional între Est şi Vest, şi a devenit unul din centrele comerciale ale lumii

[1] Vezi capitulaţiile acordate Veneţiei în anii 1482, 1513, 1517, 1521 şi publicate de M. Tayyib Gokbilgin în „Belgeler", nr. 9–12/ 1968–1971, Ankara, Turkish Historical Society, p. 39–54, şi documentul datat 1530, p. 103–104.

[2] Principala colecţie de documente pentru această perioadă este Amadeo P. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie Tauro-Liguri durante la signoria dell'ufficio di San Giorgio (1453–1475),* 3 vol., „Attti della Societa Ligure di Storia Patria", 1868–1879; W. Heyd, *Ibidem,* II, p. 360–407; F. Babinger, *Mehmed the Conqueror and his Time,* ediţie W.C. Hickman, traducere R. Manheim, Princeton, 1978.

[3] *La Mer Noire,* p. 230.

medievale de-a lungul acelei perioade din secolul al XIII-lea când Marele Imperiu Mongol şi-a pus bazele şi s-a consolidat el însuşi în Asia Centrală şi în Europa de Est. S-a afirmat, de asemenea, în primul rând că acest comerţ era bazat pe bunuri şi produse de lux, ce satisfăceau solicitările evidente de consum ale unei clase sociale conducătoare cu o imensă bogăţie acumulată, şi că activitatea comercială a fost o contribuţie fundamentală la expansiunea capitalismului comercial apărut şi dezvoltat în Italia. În al doilea rând s-a argumentat[1] că existenţa capitalismului comercial depindea de menţinerea rutelor de caravane ce aveau puncte *terminus* principalele porturi de tranzit: Azov, Caffa, Soldaja şi Trebizonda pe ţărmurile Mării Negre. Această nouă extindere a comerţului prin Marea Neagră nu trebuie să ne determine pe noi să ignorăm comerţul regional, bazat pe schimbul de produse alimentare, materii prime şi robi din nordul amintitei mări, cu stofe şi ţesături realizate pe plan local şi cu alte produse mediteraneene din sudul acesteia, importanţa Sudului oriental nediminuându-se câtuşi de puţin din epoca antică până atunci[2]. Cu timpul, otomanii au intrat pe scena istoriei, iar rolul important al Mării Negre în comerţul internaţional a devenit deja o realitate a trecutului[3].

Hoarda de Aur, tătarii şi comerţul în Marea Neagră. În analiza comerţului în Marea Neagră accentul trebuie pus pe caracteristicile

[1] Vezi R.G. Bautier, *Les rélations économiques des occidentaux avec les Pays d'Orient au Moyen Âge, points de vue et documents. Sociétés et compagnies de commerce en Orient et dans l'Océan Indien,* ed. M. Mollat, Paris, 1970, p. 263–331.

[2] *Ibidem,* şi M. Berindei – G. Veinstein, *La Tana-Azak, de la présence italienne à l'emprise ottomane,* în „Turcica", vol. VIII–2/1976, p. 110–201.

[3] R. Lopez, *Market Expansion: the Case of Genoa,* în „Journal of Economic History", nr. 24/1964, p. 451–453, demonstrează existenţa unui dramatic declin în comerţul Perei în secolul al XV-lea.

şi condiţiile schimbătoare ale vastei pieţe a Imperiului Hoardei de Aur şi a lumii tătare din estul Europei în perioada secolelor XIII–XV. Saray, capitala de pe Volga a Hoardei de Aur, a devenit în perioada de apogeu a amintitului imperiu nu numai o mare piaţă de consum pentru produsele de lux[1], dar şi un *emporium* al „marelui comerţ" între Europa şi Orient, Crimeea (Caffa şi Azak) şi Khwarezm (Horezm-Urgendj) fiind centrele de tranzit ale acestui intens trafic transcontinental[2]. De asemenea, este acum un truism realitatea că comerţul internaţional Nord-Sud între Hoarda de Aur şi Egipt, prin Anatolia, a devenit mai intens ca niciodată de-a lungul acestei epoci, datorită, în particular, schimbului produselor de lux ale Orientului Mijlociu cu robii şi blănurile Nordului european[3].

[1] *The Travels of Ibn Battuta,* trad. H.A.R. Gibb, vol. II, Cambridge, 1962, p. 479, 515– 517; B. Spuler, *Die Goldene Horde. 1223–1502,* Leipzig, 1943, p. 424–452; A.J. Yakubovskij–B.D. Grekov, *Le Horde d'or,* trad. F. Thuret, Paris, 1939, cap. VII (trad. românească: *Hoarta de Aur şi decăderea ei,* E.S.P.L.S. Bucureşti, 1953, partea I, cap. VII: *Viaţa în oraşele Hoardei de Aur,* p. 132–148–n. D.P.). Pentru Crimeea în special, vezi A.L. Jacobson, *The Crimeea in the Middle Ages,* Moskow–Leningrad, 1964 (în limba rusă).

[2] Yakubovskij-Grekov, *op. cit.,* subliniază importanţa comerţului între Khwarezm/Horezm – şi Crimeea. W. Hinz, *Ein orientalisches Handelsunternehmen im 15. Jahrhundert,* în „Die Welt des Orients", vol. IV/1949, p. 313–340, descrie în detaliu, conform cu *shamso's–siyāq,* cum un anume Khwādje Shams al-Dîn din Şiraz a efectuat o călătorie de afaceri între târgul său natal şi Saray *via* Herat, Urendj, în 1438–1440. El a avut un capital de 30 000 *dinār*-i sau 19 500 *mărci-aur,* şi investindu-i în bunuri şi produse de lux, a realizat un profit de 430%.

[3] Vezi Mas Latrie, *Des relations politiques et commerciales de l'Asie Mineure avec l'île de Chypre,* în „Bibl. École des Chartes", 2-e series, vol. I–II, p. 302–330, 483–521; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları hakkında Resmî Vesikalar,* Ankara, 1958; idem, *Selçuklular Tarihi ve Türk-Islâm Medeniyeti,* Ankara, 1965, p. 246–285.

Nimeni nu poate ignora sau pur şi simplu elimina din discuţie, ca fiind legende, observaţiile asupra oraşelor şi condiţiilor economice ale Imperiului Hoardei de Aur făcute de către călători, pe care descoperirile arheologice le confirmă. În legătură cu aceasta, cineva descoperă în mod obişnuit şi menţiunea despre colapsul puterii centrale în Hoarda de Aur şi despre declanşarea unei îndelungate lupte între diferitele familii ale urmaşilor lui Djodji (Djoci). Ce mi-ar face mie plăcere să subliniez este reizbucnirea luptelor interclanuri pe întinderea stepelor, având ca urmări diminuarea numărului populaţiei şi a bunăstării economice ale regiunii interioare din jurul Saray-ului. Multe clanuri tribale au migrat, unele în stepele de la Est de Astrahan, iar altele în Crimeea. Această din urmă regiune, una din cele mai dezvoltate economic zone ale teritoriilor Hoardei de Aur, a devenit un centru de atracţie pentru multe clanuri tribale conduse de prinţi descinzând din Tokhtamış, astfel dându-se naştere unei noi formaţiuni politice în ţinuturile de la nordul Mării Negre[1].

Intervenţia lui Timur Lenk în luptele interne din cadrul Hoardei de Aur în ultimile decade ale secolului al XIV-lea a contribuit nu numai la decăderea oraşelor Azak (Azov), Saray şi Astrahan ca centre ale comerţului internaţional, dar şi, poate mult mai important, prin distrugerea puterii în ascensiune a lui Tokhtamış, la accelerarea în continuare a procesului de destrămare şi de polarizare a confederaţiilor tribale în stepele euroasiatice. Tătarii din Crimeea şi din *Daşt/Deşt,* aflaţi acum sub conducerea

[1] Despre dezintegrarea Hoardei de Aur vezi Yakubovskij-Grekov, *op. cit.*, cartea a II-a, ed. a III-a completată, Moscova, 1950. şi Z. V. Toğan, *Bugünkü Türkistan.* Cairo, 1929–1939, p. 90–120. Despre impactul lui Timur Lenk vezi A.P. Novosel'ţev, *On the Historical Evaluation of Tamerlane,* în „Soviet Studies in History", nr. XII–3/1973–1974, p. 37–70.

Ghiray-izilor, o ramură a familiei lui Tokhtamış, s-au separat ei înşişi, în această perioadă, de restul Hoardei de Aur, şi s-au integrat tot mai mult în sistemul economic şi politic al Mării Negre, ceea ce a avut ca rezultat în cele din urmă deplina lor unire şi cooperare cu Imperiul Otoman.

Analiza, în acest studiu, a registrului vamal al Caffei din 1486 va demonstra cu claritate, cred, cum întreaga regiune, cu o numeroasă populaţie turco-tătară, a fost integrată în economia zonei Mării Negre, un sistem economic cuprinzând nu numai coastele sudice ale Mării Negre, Istanbul şi Bursa, dar şi Asia Mică şi Marea Egee.

Islamizarea şi amplele relaţii culturale şi politice cu Sudul oriental, a căror origine coboară spre începutul secolului al XIII-lea, au contribuit foarte mult la consolidarea sistemului economic al Mării Negre. Datorită originii culturale comune şi a modului de viaţă aproape identic în cadrul Islamului, tătarii crimeeni şi *nogay*-ii din *Daşt*/*Deşt* importau nenumărate „articole de cultură" manufacturate din târgurile anatoliene, incluzând astfel articole de lux, cum ar fi săbii, caftane din brocarte sau mohair scumpe şi chiar stofe fine din lână din Europa, pentru grupul dominant al aristocraţiei din stepă.

În aparenţă, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, ruta de caravane din bazinul mijlociu al Volgăi la Azak şi în Crimeea încă nu fusese întreruptă. Registrele de vamă otomane ale acestei perioade menţionează bunuri de origine tătară, printre ele *bulgarî*, o categorie de marochin de calitate din zona Kazanului, blănuri şi arcuri tătăreşti. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, Ghiray-izii crimeeni, sprijiniţi de către otomani, au fost capabili temporar să-şi extindă stăpânirea lor asupra zonelor Kazanului şi Astrahanului, şi au încercat să protejeze ruta de caravane între Volga şi Crimeea în

faţa pericolului *nogay*-lor[1]. Marii nogay se pare că au fost îndepărtaţi din zona comercială a Mării Negre începând cu anii 1520, de când Marele Cnezat al Moscovei a început să le satisfacă cererile de arme, ţesături, blănuri scumpe nordice, minereuri şi, în timpul perioadelor de foamete, de grâne, în schimbul cailor crescuţi de *nogay*-i. Rutele de caravane din Kazan şi Astrahan au devenit astfel ţintele atacurilor *nogay*-lor şi moscoviţilor.

Când Ivan IV a invadat Kazanul şi Astrahanul în 1552 şi, respectiv, în 1556, *hān*-ii din Khwarezm şi Turkestan s-au plâns de închiderea rutei de comerţ şi de pelerinaj între ţările lor şi Crimeea şi l-au îndemnat pe sultanul otoman să treacă la acţiune împotriva ţarului[2].

Comerţ regional şi comerţ internaţional. F. Thiriet[3] a conchis că întregul comerţ maritim veneţian în Marea Neagră era în declin cu mult timp înainte de cucerirea otomană a Constantinopolului. El a susţinut că, datorită creşterii insecurităţii locale, veneţienii au migrat din Azak (La Tana) şi din alte porturi ale Mării Negre inclusiv Trebizonda, la Constantinopole, în prima jumătate a

---

[1] Vezi A. Bennigsen–C. Lemercier–Quelquejay, *La Grande Horde Nogay et le problème des communications entre l'empire Ottoman et l'Asie centrale en 1552–1556,* în „Turcica", vol. VIII–2/1976, p. 203–236; A. Benningsen–G. Veinstein, *Le commerce de l'empire Ottoman avec le Grande Horde Nogay, 1475–1552,* comunicare ştiinţifică susţinută la „Primul Congres internaţional de istorie socială şi economică a Turciei", Ankara, 1977; Remmâl Khodja. *Vâki'ât-i Sahib Giray Hân,* M.S., Bibl. Nat. Paris, fond turc supl. nr. 61.

[2] Vezi H. Inalcık, *The Origins of the Ottomano-Russian Rivalry and the Don–Volga Canal,* în „Les Annales de l'Université d'Ankara", nr. 1 /1947, p. 47–110; W.E.D. Allen, *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century,* London, 1963.

[3] *La Romanie,* p. 427–428.

secolului al XV-lea, şi că mişcarea s-a intensificat *in momentum* în perioada 1431–1451, ducând la o dezvoltare a activităţilor comerciale în capitala bizantină în acele decenii[1]. Cu alte cuvinte, Constantinopolul a devenit centrul comerţului veneţian în Marea Neagră, concurând Pera, pe celălalt ţărm al Cornului de Aur. Din punctul nostru de vedere, este important faptul că de-a lungul acestei perioade structura comerţului veneţian se compunea din grâne, miere, peşte, piei de animale şi robi importaţi din La Tana şi mătase din Trebizonda. Întemeierea unei factorii veneţiene la Akkerman (Maurocastro-Cetatea Albă) în 1435 şi înfiinţarea unui consulat veneţian la Caffa în iunie 1444 nu au însemnat că au sprijinit într-o măsură apreciabilă, a relevat Thiriet[2], comerţul veneţian în Marea Neagră.

Despre Azak noi avem acum studiul lui M. Berindei şi G. Veinstein, bazat în principal pe documente otomane[3]. Acceptând ipotezele lui R. H. Bautier referitoare la perioada de început a comerţului italian, ei au argumentat că amintitul comerţ al statelor maritime italiene în Azak sau în Crimeea s-a bazat în esenţă încă de la începuturi, nu pe „marele comerţ" cu mirodenii şi mătase

[1] F. Thiriet, *idem*, a estimat volumul anual al comerţului în Constantinopol în această perioadă la 100 000–150 000 ducaţi-aur. Ca un rezultat al cuceririi otomane şi a jefuirii oraşului, pierderile şi pagubele veneţienilor au fost estimate la 200 000 ducaţi, vezi S. Runciman, *The Fall of Constantinople,* Cambridge, 1965, p. 162 (versiunea românească: ed. I, 1971, ed. II, 1991, traducere, note, postfaţă şi îngrijire ştiinţifică de Alexandru Elian, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 301 p.–n. D.P.).

[2] *La Romanie,* p. 428. Despre numirea lui F. Duodo ca primul vice-consul la Akkerman (Cetatea Albă) în martie 1436 vezi N. Iorga, *Notes et Extraits pour servir à l'histoire des croisades,* vol. I, Paris, 1899, p. 581; cf. N. Beldiceanu, *La conquête des cités merchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bâyezîd II,* în „Südost–Forschungen", vol. XXIII, 1964, p. 36–115.

[3] *La Tana-Azak, de la présence italienne à l'emprise ottomane (fin XIII-e siècle-milieu XVI-e siècle),* în „Turcica", vol. VIII–2/1976, p. 110–201.

transportate pe ruta transcontinentală asiatică – aşa-numita „rută mongolă"–, ci pe comerţul regional. Chiar dacă în secolul al XV- lea italienii găseau mirodenii, aur şi blănuri „ruseşti" la Azak, profiturile realizate, au argumentat Berindei şi Veinstein, erau destul de modeste şi autorii s-au întrebat dacă Azak a fost vreodată un principal *emporium* al „marelui comerţ" cu articole de lux.

În timp ce comerţul cu mirodenii a atins, în totalitate, un volum modest la Azak, cea mai mare parte a importurilor veneţiene de mătase din Levant veneau din porturile Mării Negre–Azak şi Trebizonda, primul fiind o piaţă de desfacere pentru mătasea chinezească, iar al doilea pentru cea iraniană[1]. Înainte ca Bursa să devină *emporium*-ul mătăsii iraniene pentru industria italiană a mătăsii, Trebizonda se pare că a fost cea mai importantă piaţă de desfacere pentru mătasea iraniană în Levant[2], adusă de caravanele de la Tabriz, cel mai mare centru al mătăsii naturale „crude" şi al veşmintelor de mătase, ca şi al mirodeniilor. Datorită înaltei sale calităţi, marii producţii pentru export şi a existenţei unor facilităţi

[1] Pentru exportul mătăsurilor chinezeşti în Hoarda de Aur *via* Khwarezm în jurul anului 1438, vezi W. Hinz, *op. cit.*, p. 331, 333, 338; conform cu R. H. Bautier, *op. cit.*, p. 291–292, mătasea chinezească a încetat să mai sosească în porturile Levantului deja înainte de mijlocul secolului al XIII-lea, şi după aceea Iranul nordic singur a livrat necesităţile de import în continuă creştere ale industriei italiene a mătăsii. În La Tana–Azak se găsea mătase iraniană, şi care sosea acolo *via* Marea Caspică–Astrahan, vezi Bautier, *op. cit.*, p. 287. Noi ştim că transporturile genoveze foloseau şi urmau această rută în secolul al XV-lea. Mătasea adusă de către veneţieni la Vosporo şi Azak în 1399 era, evident, din Iran. şi nu din Georgia, cum au susţinut M. Berindei–G. Veinstein, *La Tana–Azak*, p. 126.

[2] Despre ruta Tabriz–Trebizonda vezi Bautier, *op. cit.*, p. 282–286. Veneţienii au obţinut dreptul de a se stabili în Trebizonda în 1319, vezi Berindei–Veinstein, *op. cit.*, p. 118.

de transport relativ convenabile, mătasea iraniană din regiunile Caucazului şi ale Mării Negre se pare că a dominat piaţa mătăsii în zona Mării Negre în toate timpurile, dar în mod definitiv după 1336[1]. Preţurile la Azak se pare că au fost supuse fluctuaţiilor: în 1361 o creştere cu 1/4 a preţurilor la mătase este consemnată acolo, dar către sfârşitul secolului al XIV-lea preţul mătăsii la Azak a scăzut la nivelul său anterior[2].

D. ASCENSIUNEA BURSEI ŞI SCHIMBAREA RUTEI COMERCIALE ÎN ZONA ASIEI MICI. Sistemul rutelor comerciale de-a lungul Asiei Mici, ce s-a dezvoltat sub stăpânirea Ilhanizilor, s-a prăbuşit în anii 1340. Fiind cea mai importantă arteră a comerţului Est-Vest, acest sistem lega Tabrizul, marele emporium al comerţului asiatic, cu Constantinopol-Pera sau Caffa *via* Trebizonda, pe de o parte, şi cu marele port mediteraneean Ayas, *via* Sivas în Anatolia Centrală, pe de altă parte[3].

Prăbuşirea pieţei mongole, întâi în Asia Centrală şi apoi în Iran, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, trebuie menţionată ca având repercusiuni permanente asupra comerţului levantin în regiunea Mării Negre şi în Asia Mică. Cu toate acestea, pentru Asia Mică, considerată ca un întreg, schimbările ce au decurs se pare că nu au fost atât de radicale cum s-a presupus uneori, deoarece valoroasa producţie de mătase a provinciilor caspice ale Iranului, produsul principal al acelei zone în comerţul internaţional în epoca

[1] Pentru epoca bizantină vezi R. Lopez, *Silk Industry in the Byzantine Empire,* în „Speculum", nr. XX/1945, p. 1–42; despre perioadele de competiţie pentru mătasea chinezească vezi Bautier, *op. cit.*, p. 291

[2] Vezi Thiriet, *Les Regestes,* n-le 375 + 955.

[3] Z. V. Toğan, *Mongollar devrinde Anadolu'nun Iktisadî Vaziyeti,* în „Türk Hukuk ve Iktisat Tarihi Mecmuasi", nr. I/1943, p. 1–20; Bautier, *op. cit.*, p. 280–286; H. Inalcık, *Bursa and the Commerce of the Levant,* în „Journal of Economic and Social History of the Orient", vol. III/2, 1960, p. 133.

medie, a continuat să fie adusă în „Turcia"–Anatolia cu ajutorul caravanelor. Diferenţa a constat în aceea că, în cursul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIV-lea, caravanele cu mătase iraniană au avut ca destinaţie în special capitala statului otoman, Bursa. Urmând această nouă rută, caravanele cu mătase din Iran parcurgeau pe uscat întregul drum până la Bursa, călătorind din Tabriz, *via* Erzerum–Erzincan–Tokat–Amasya–Ankara–Bolu sau Eskişehir, la Bursa[1]. Trebizonda, Caffa şi Constantinopol au suferit ca urmare a acestei devieri a comerţului cu mătase, dar Pera, trimiţându-şi proprii agenţi la Bursa, a continuat să primească mătase iraniană acolo[2].

Ascensiunea Bursei ca o piaţă internaţională a mătăsii şi ca un centru important al industriei mătăsii, fenomen ce a fost, în general, trecut cu vederea de către istoricii realităţilor economice, trebuie să fie considerată ca unul din factorii majori al declinului comerţului şi industriei mătăsii în zona Mării Negre. Veşmintele de mătase din Caffa, menţionate ca fiind vestite către sfârşitul secolului al XIV-lea[3], trebuie să fie considerate ca obiecte de îmbrăcăminte ale trecutului la sfârşitul secolului al XV-lea, după cum rezultă din registrul nostru vamal.

Siguranţa deplasării pe rutele comerciale, ce s-a instalat în realitate încă din timpul lui Bāyezîd I (1389–1402), a fost o consecinţă a politicii imperiale otomane, ce a căutat să-şi asigure controlul asupra principalelor centre pe ruta către Tabriz, cum ar fi Ankara (1354), Osmancik şi Amasya (1392).

---

[1] H. Inalcık, *Bursa,* în „Belleten", vol. XXIV/1960, p. 45–54.

[2] *Ibid.*

[3] J. Schiltberger, *Travels and Bondage,* ed. J.B. Telfer, London, 1879, p. 34. Brocartul de Caffa *(Kefe kemhāsı)* este încă menţionat în documentele otomane din anul 1475, vezi *Kānûnnāme,* ed. R. Anhegger şi H. Inalcık, p. 49; pentru dată vezi „Der *Islām*", vol. 43/1967, p. 152–154.

Controlul statal strict însemna că încărcăturile cu mătase puteau fi expediate în siguranţă de-a lungul acestei rute fără pericolul devierii către alte zone sau de a fi desfăcute şi/sau supuse taxelor vamale până când ajungeau pe piaţa din Bursa[1]. Ruta maritimă de la Trebizonda la Istanbul, pe de altă parte, implica variate pericole: în special naufragiul corabiei şi capturarea acesteia de către corsari erau incidente destul de frecvente. Evident, costurile mai ridicate ale transportului terestru erau compensate prin marea valoare a încărcăturilor şi prin garanţiile unui însemnat profit. De-a lungul acestor secole (XIV–XV), majoritatea negustorilor de mătase, care foloseau caravanele pe rutele terestre, au fost azero-iranieni, care trebuie să se fi simţit ei înşişi mai bine şi mai realizaţi financiar în capitala otomană decât într-un oraş creştin. În orice caz, deoarece industria locală de mătase consuma o mare parte a importurilor (cinci *fardello* pe zi în 1501) şi deoarece cumpărătorii italieni şi evrei, cei mai mulţi din Pera, aşteptau cu nerăbdare să cumpere restul importurilor[2], Bursa a devenit o atractivă şi aglomerată piaţă a mătăsii, un al doilea Tabriz în multe privinţe, în secolul al XV-lea. Înseamnă că Pera a beneficiat foarte mult de pe urma extinderii unei pieţe a mătăsii atât de apropiate geografic, prin aceasta compensând comerţul său în declin în Marea Neagră.

Documentele otomane dovedesc că Istanbulul a primit mătase, *via* Trebizonda, începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea[3]. Această mătase trebuie să fi fost, totuşi, într-o cantitate destul de limitată. În registrul vamal din 1486, mătasea este menţionată ca venind în Caffa nu din Trebizonda, ci din Bursa.

---

[1] H. Inalcık, *Bursa,* p. 52.

[2] G.R.B. Richards, *Florentine Merchants in the Age of Medici,* Cambridge, Mass., 1932, p. 110.

[3] Vezi *Kānûnnāme,* ed. R. Anhegger–H. Inalcık, p. 13.

E. COMERŢUL ÎN MAREA NEAGRĂ ÎN TIMPUL EPOCII OTOMANE. Acest studiu asupra comerţului şi navigaţiei otomane în Marea Neagră de-a lungul perioadei 1486–1505 este bazat pe următoarele registre şi reglementări vamale:

1) registrul vamal al Caffei (Kefe) din anii 1486–1490, de la *Bāşvekālet Arşivi,* Istanbul, *Kāmil Kepeci tasnifi,* Kefe-Avlonya *Mukataaleri,* nr. 5280 *Mükerrer.* El conţine doar restanţele taxelor vamale evident majorate printr-un ordin emis de către Vistieria imperială otomană în 1490. Noi pregătim ediţia acestui registru;

2) un volum manuscris din *Bāşvekālet Arşivi,* Istanbul, *Maliyeden Müdevver Defterler,* nr.6, conţinând următoarele registre fiscale:

I. un *rûznāmçe,* jurnal zilnic, pentru producţia salinelor de la Ahyulu între anii 1491–1493;

II. un *rûznāmçe,* jurnal zilnic, pentru pescăriile de la Chilia în anul 1504;

III. un registru al taxelor vamale pentru Akkerman (Cetatea Albă) între anii 1505–1506;

IV. un registru al taxelor vamale şi ale altor taxe pentru Chilia între anii 1486–1490 şi 1504–1506;

3) registru cu recensământul şi veniturile populaţiei *sancak*-ului şi oraşului Kefe (Caffa) în anul 1542, din *Bāşvekālet Arşivi,* Istanbul, *Tapu Defterleri,* nr. 214. Reglementările referitoare la taxele vamale şi la impozite se găsesc în partea introductivă. Acestea au fost traduse în limba franceză de către M. Berindei şi G. Veinstein *(Règlement de Süleymān Ier concernant le Livâ ' de Kefe,* în „Cahiers du Monde Russe et Soviétique", vol. XVI, 1, 1975, Paris, p. 57–104).

Importante descrieri ale ţărilor din zona Mării Negre în secolele XVII–XVIII se găsesc în cartea de călătorie a lui Evlyā Çelebi *(Evlyā Çelebi Seyāhatnāmesi,* 7^ncl Cilt, Istanbul, 1928, p. 486–604), în relatările şi evaluările lui Claude C. Peyssonel, bazate pe experienţa personală (*Traité sur la Commerce de la Mer Noire,* Paris, 1787, şi *Observations Historiques et Géographiques sur les Peuples Barbares qui ont Habité les Bords du Danube et du Pont-Euxin,* Paris, 1765).

O listă a proprietarilor de corăbii
din registrul restanţelor taxelor vamale în anii 1486–1490

Proprietarul de corabie	*Itinerarul maritim*
1. Haracci-*oğlu*	în aparenţă, Trebizonda-Sinope-Caffa
2. Veled-i Salman, negustor	Istanbul-Inebolu-Caffa
3. Hasan din Inebolu	Istanbul-Inebolu-Caffa
4. Mahmûd Atci	Kerpe-Caffa
5. Cici-*oğlu*, negustor	Istanbul-Inebolu-Sinope-Caffa
6. Yusuf din Izmir	–
7. Bali *Rayis*, căpitan de corabie	Istanbul-Inebolu-Caffa
8. Resûl din Samsun	Samsun-Caffa
9. Mihal	Azak-Caffa
10. *Hoca* Seyyidî	Istanbul-Inebolu-Caffa
11. *Kara* Tayyib	Samsun-Caffa
12. Zorzi	Istanbul-Inebolu-Caffa
13. Çepni Ali *Rayis*, căpitan de corabie	în aparenţă, Samsun-Sinope-Caffa
14. Knoto	–
15. Gündüz *Rayis*, căpitan de corabie	Samsun / Sinope-Caffa
16. Turak *Rayis* din Izmit, căpitan de corabie şi negustor	în aparenţă Istanbul-Inebolu-Sinope-Caffa
17. Lorenc, italianul	Azak-Caffa
18. Kara-Tulum	Istanbul-Caffa
19. Yusuf Fakîh	Istanbul-Caffa
20. Buri Şātir	Istanbul-Inebolu-Sinope-Caffa
21. Sinân *Beg*	Kerpe-Inebolu-Caffa

Proprietarul de corabie	*Itinerarul maritim*
22. Nikiroz	Samsun-Caffa
23. Yani din Inebolu	Istanbul-Inebolu-Caffa
24. Eyne Hoca	Inebolu-Caffa
25. Bostan *Rayis*	–
26. Karaca-*oğlu*	–
27. Kara-*oğlān*	Istanbul-Caffa
28. Pandazi	în aparenţă, Istanbul-Inebolu-Caffa
29. Hasan din Inebolu	Istanbul-Inebolu-Caffa
30. Mesîh paşa	Istanbul-Sinope-Caffa
31. Salman din Taşköprü, negustor	Inebolu-Caffa
32. Mubarek, negustor	Trebizonda-Caffa
33. *Hacı Rayis* din Gerze, căpitan de corabie	Sinope-Caffa/şi alte porturi crimeene: Balıklagu şi Taman
34. Ahmed Çelebi, negustor	Istanbul-Sinope-Caffa
35. Veled-i Karak	–
36. Küreles-*oğlu*	în aparenţă, Istanbul-Inebolu-Caffa
37. Vasil	Sinope-Caffa
38. Praskova	–
39. Ali *Rayis* din Samsun	Samsun-Caffa
40. Paskal *Rayis,* căpitan de corabie	Inebolu-Caffa
41. Afendul	Sugdak-Caffa
42. Istrepan	–
43. Sava	Ozan-Caffa; Hurzuf-Caffa
44. Todoros	Istanbul-Caffa

Proprietarul de corabie	*Itinerarul maritim*
45. Manul	Uskuf-Caffa
46. *Kapucu* Sinān	Porturi crimeene-Caffa
47. Yani *Altunci*	–
48. Yorgi *Kileci*	Hurzuf-Caffa
49. Kaliyoros	Porturi crimeene-Caffa
50. Sava Manul	Porturi crimeene-Caffa
51. Todoros Afendike	Porturi crimeene-Caffa
52. Baştiya Drad	Porturi crimeene-Caffa
53. Halîl	Kopa-Caffa
54. Kilaguz	–
55. Gerge, italianul	în aparenţă, Galata-Caffa
56. Todor	Sugdak-Caffa
57. Emirze	–
58. Murād	–
59. Dâvûd *Rayis*	–

Proprietarii de corăbii, atât cât îi putem identifica, pot fi clasificaţi astfel: căpitani de corăbii, funcţionari ai statului otoman şi negustori. Nouă *rayis*-i musulmani sunt menţionaţi în registru ca proprietari de corăbii: Bali, Çepni Ali, Gündüz, Turak, *Hacı* din Gerze, Ali din Samsun, Resûl din Samsun, Bostan şi Dâvûd. Hāmid *Rayis,* Hayreddin *Rayis* şi Salih *Rayis* sunt menţionaţi doar în calitatea lor de garanţi.

Termenul de *rayis* (din arabul *ra'îs*) desemnează un căpitan de corabie, particular sau oficial. Evident, mulţi căpitani de corăbii au fost implicaţi în activitatea comercială, deoarece ei sunt înregistraţi

ca datorând taxe vamale pentru articolele pentru care nici un alt proprietar nu este menţionat. În timpul unui război, căpitanilor de corabie particulari li se ordona de către sultan să se alăture flotei otomane cu navele lor, sau să se angajeze în activităţi piratereşti sau în *gazā* împotriva corăbiilor statelor inamice. Bineînţeles, imediat după instaurarea controlului otoman asupra Strâmtorilor în 1452, căpitanii turci de corăbii aflaţi de-a lungul coastelor Mării Negre nu mai aveau ocazia unor astfel de activităţi navale în această zonă. Pe lista noastră, Çepni Ali *Rayis,* în mod evident căpitan al türkmenilor (turcomanilor) Çepni de pe coasta estică a Mării Negre, trebuie să fi fost unul din acei căpitani locali, angajaţi acum în transport naval de mărfuri şi în comerţ. *Hacı* din Gerze, Hasan din Inebolu, Resûl din Samsun, Salman din Taşköprü şi Salman din Sinope trebuie să fi fost toţi proprietari de corăbii din aceeaşi regiune. Îndeletnicirea şi priceperea marinărească se pare că trebuie să fi fost o profesiune moştenită, din motive întemeiate (de ex.: Ali *Rayis* a fost fiul lui Resûl din Samsun, iar Veled-i Salman a fost, evident, fiul lui Salman din Taşköprü).

Turak *Rayis* din Ismit şi Hāmid *Rayis,* pe de altă parte, se pare că erau în acea perioadă căpitani în serviciul activ al flotei otomane. Era practica otomană din toate timpurile de a permite, uneori chiar de a încuraja, membrilor clasei militare otomane de a se implica în comerţul şi transporturile mărfurilor cu caravanele la lungi distanţe sau pe cale maritimă. Pe lista noastră, Mesîh paşa şi Sinân paşa, amândoi mari amirali în timpul lui Bāyezîd II, sunt menţionaţi că îşi foloseau corăbiile lor personale în profitabilul comerţ din Marea Neagră.

Majoritatea proprietarilor musulmani de corăbii, 2/3 din total, nu era formată, evident, din marinari profesionişti sau funcţionari ai statului, ci mai curând din negustori şi oameni de afaceri „rezidenţi" în marile centre comerciale ale imperiului. Din acest grup putem cita pe *Hoca* Seyydî, Yusuf Fakîh, Mubarek şi Ahmed Çelebi. În societatea otomană, de altfel, nu numai negustorii „rezidenţi", dar şi cetăţenii obişnuiţi care deţineau o anumită avere

erau angajaţi în ceea ce s-a numit *mudāraba* (*commenda*) – afaceri şi transporturi comerciale[1]. Nu există posibilitatea de a distinge pe lista noastră persoanele aparţinând acestui grup.

Proprietarii ne-musulmani de corăbii, 25 la număr, reprezintă pe lista noastră 41% din totalul proprietarilor. Trei dintre ei, Zorzi, Lorenc şi Gerge sunt desemnaţi ca *efrenc,* termen ce înseamnă în general „european", dar în acest caz înseamnă „italian". Baştiya Drad şi, posibil, chiar Knoto şi Karak, pot fi incluşi în acest grup. Zorzi a activat pe ruta maritimă Istanbul–Caffa (Kefe), iar Lorenc între Azak şi Caffa. Restul proprietarilor ne-musulmani de corăbii sunt greci şi, evident, căpitani de navă, cu toate că această calitate este specificată doar în cazul lui Paskal *Rayis,* care a activat între Samsun şi Caffa. Majoritatea proprietarilor greci (Afendul, Istrepan, Manul-fiul lui Praskova, Sava, Yani, Kaliyoros, Sava Manul şi Todoros Afendike) au fost angajaţi în transportul regional de peşte, untură de peşte, caviar, sare şi, în special, vin între Caffa, pe de o parte, şi porturile crimeene Sugdak, Hurzuf, Ozan (Özen) şi Azak, pe de altă parte. Alte corăbii aparţinând grecilor (Mihal, Pandazi, Vasil, Paskal, Praskova, Sava şi Todoros) au activat între Caffa şi Inebolu, sau între Caffa, Samsun şi Trebizonda.

Proprietari de corăbii

Musulmani		*Nemusulmani*		*Total*
Căpitani de nave	*Alţii*	*Greci*	Efrenc *(italieni)*	
9	32	21	4	
41		25		66

[1] Vezi H. Inalcık, *Capital Formation in the Ottoman Empire,* în „J.E.H", vol. XXIX/1969, p. 101, 137.

În ceea ce privește itinerariile, ele pot fi reconstituite chiar și atunci când acestea nu au fost menționate în registre, în funcție de originea negustorului și a bunurilor sale. Cele mai dinamice linii maritime de-a lungul și de-a latul Mării Negre au fost, evident, Istanbul–Inebolu–Caffa, Sinope–Caffa și Samsun–Caffa, în timp ce traficul maritim între Trebizonda (Trabzon) și Caffa (Kefe) pare să fi fost mai puțin semnificativ în această perioadă.

Rezultă că negustorii din Anatolia de Vest și din Bursa debarcau și descărcau mărfuri la Istanbul, care era cel mai important centru de tranzit între Caffa și porturile mediteraneene. În timpul otomanilor, ca și înainte, corăbiile din Istanbul acostau, pe ruta lor către Caffa, la Inebolu și la Sinope, îmbarcând negustori din întreaga Anatolie, din orașe ca Ankara, Sivrihisar, Begșehri și Konya.

Marele volum al comerțului între Crimeea și zona Kastamonu-Sinope-Amasya a menținut liniile maritime directe între Caffa și porturile Inebolu, Sinope și Samsun mult mai active decât au fost ele în epoca preotomană. Ruta Samsun-Caffa pare să fi fost foarte activă, ca o piață de desfacere pentru regiunea foarte dezvoltată din punct de vedere economic a hinterlandului ce cuprindea târgurile Merzifon, Amasya și Karahisar. Sinope pare să fi fost un punct de sprijin între zonele de Est și de Vest ale Mării Negre. Corăbiile din Trebizonda acostau evident la Sinope pentru a îmbarca negustori din Tosya, Merzifon și Amasya. Comunicațiile navale între portul circassian Kopa (Copa) și Caffa par să fi fost mai active acum decât în timpul genovezilor. Kerpe, un mic port lângă gura de vărsare a râului Sakarya, avea o legătură maritimă directă cu Caffa. Kerpe era o piață de desfacere pentru materialul lemnos și cheresteaua aduse din regiunea împădurită înconjurătoare, și un port de tranzit pentru traficul cu robi între Caffa și Anatolia. Traficul maritim între Caffa și celelalte porturi crimeene: Hurzuf, Ozan (Özen), Taman, Sugdak, Uskuf, ca și cu Azak înseamnă că era destul de intens.

Ce putem afirma este că anumiţi căpitani de corăbii particulari activau în special de-a lungul anumitor rute comerciale: Bali *Rayis,* Cici-*oğlu* Yusuf Fakîh, Yani, Hasan din Inebolu, Ahmed Çelebi, Küreleş-*oğlu,* Todoros, Pandazi (şi corabia lui Mesîh paşa) pe ruta Istanbul-Inebolu-Caffa; *Hacı Rayis* între Sinope şi Caffa; Eyne *Hoca* între Inebolu şi Caffa; *Kara* Tayyib, Nikiroz şi Ali *Rayis* între Samsun şi Caffa; şi Haracci *oğlu* între Trebizonda şi Caffa. Corăbiile lui Bali *Rayis,* Hasan, Mesîh paşa şi *Hacı Rayis* au efectuat, evident, mai mult decât o călătorie în timpul anului 892 al *Hegirei* (28 decembrie 1486–16 decembrie 1487), iar cea a lui Bali *Rayis* rezultă că a fost foarte activă de-a lungul acestei perioade. În acel an, cel puţin 13 negustori şi mărfurile lor au fost transportaţi pe corabia lui Bali *Rayis,* 10 pe cea a lui Pandazi şi 7 pe cea a lui Mesîh paşa.

Deoarece registrul îi include doar pe acei negustori cu restanţe de plată la vistieria otomană, nu este posibil a se formula o opinie pertinentă referitoare la numărul negustorilor îmbarcaţi şi la dimensiunile-tonajul corăbiilor. Totuşi, judecând după numărul negustorilor şi după cantitatea bunurilor din registrul nostru, corăbiile aparţinând lui Sinân *Beg,* Yani, Pandazi, Bali *Rayis* şi Praskova reiese că erau destul de mari.

Transporturi navale speciale, cunoscute sub numele de *irsāliye,* au fost făcute de la Caffa la Istanbul pe răspunderea unui agent cunoscut sub numele de *irsālāt-i 'āmili.* Transporturile navale includeau robi, făină, grâu şi unt de calitate superioară, trimise de către membrii clasei militare, iar taxele vamale aveau să fie plătite pe categorii de produse. *Irsālāt-i 'āmili* era un agent însărcinat cu expedierea bunurilor aparţinând sultanului şi membrilor clasei militare.

În ceea ce-i priveşte pe negustori, registrul indică un total de 212 persoane angajate într-un fel sau altul în comerţ. Dintre aceştia,

negustorii profesionişti, în măsura în care pot fi identificaţi, erau în număr de 182; restul de 30 de indivizi cuprindea proprietari de corăbii, militari angajaţi în activitatea mercantilă şi persoane cum ar fi: perceptorii de impozite (*'āmil*) sau funcţionarii lor, agenţi-intermediari comerciali, robi (*gulām*) sau robi eliberaţi (*'atîk*), care activau ca negustori în interesul stăpânilor lor.

14 proprietari de corăbii activau în acelaşi timp şi ca negustori, transportând bunuri pe propria lor răspundere; Veled-i Salman, Yusuf din Izmir, Cici-*oğlu*, Bostan *Rayis*. Karaca-*oğlu*, Ahmed Çelebi, *Rayis* Hayreddîn, Sava, Yani *Altunci*, Yorgi *Kileci*, Istrepan, Sava Manul, Todoros Afendike şi Yorgi.

În ceea ce priveşte persoanele militare, acestea au fost în special *azap-i* (*azeb*-i), apărători ai fortăreţelor sau comandanţii lor *(ağa, kethüdā, dizdār, seroda)*, staţionaţi în cetăţile Peninsulei Crimeea (Caffa, Taman, Mangup, Sugdak şi Azak). În cadrul grupului militarilor pot fi de asemenea incluşi şi un şef al „degustătorilor" *(çaşnigîr-bāşı)* sau şeful uşierilor *(ser-bevvābîn)* lui Mesîh paşa, amândoi fiind angajaţi în comerţ. Cei mai mulţi dintre ei au fost înregistraţi în amintita condică cu plătitori ai unei taxe pe robi, pentru robii care erau trimişi la Istanbul, evident pentru a fi vânduţi. Totuşi, unii dintre ei erau angajaţi cu profesionalism în activităţile comerciale, precum *kethüdā*-ua garnizoanei Azakului, care persoană exporta caviar, *kethüdā*-ua Tamanului, care expedia maritim grâu, Alî-apărător al cetăţii Caffa, şi Sinān-comandant al garnizoanei Sugdakului, care importau diferite categorii de ţesături şi de produse alimentare de primă necesitate. O parte a acestui comerţ se făcea, evident, cu bunuri necesare garnizoanelor locale.

În unele cazuri, portul de plecare al negustorului sau al corăbiei este specificat de către secretarul oficiului vamal. În continuare prezentăm o listă cu astfel de corăbii cu mărfurile aflate la bord:

Portul de plecare	*Proprietarul corăbiei*	*Negustorii îmbarcaţi*	*Mărfuri îmbarcate*
Azak	Mihal	Todoros, Anton *Efrenc*	caviar
Azak	Lorenc *Efrenc*	Proprietar, Nicola, Murād din Sinope	peşte, vase-recipiente, textile
Hurzuf	Yorgi	Haca Dravdik, Hudaverdi, Danışmend	vin, feronerie, covoraşe, stafide
Hurzuf	Yorgi	Proprietar	vin
Hurzuf	Sava	Proprietar	ulei de peşte
Inebolu	Eyne Hoca	Hacı Safa din Amasya, Ibrahim din Kastamonu, *Hacı* Ali din Tire, *Hoca* Ali din Merzifon	mohair, produse din bumbac, piele tăbăcită
Istanbul	Veled-i Salman	Proprietar	*kirba*-le, orez
Istanbul	Hasan	Murād din Istanbul	fasole grasă
Istanbul	Bali *Rayis*	Mustafa din Kastamonu	mohair
Istanbul	Yani	Mehmed din Istanbul, Seyyidî din Konya, Yakub din Amasya, Hasan din Istanbul	piele, ţesături din mătase şi bumbac, mirodenii, feronerie
Istanbul	*Kara-oğlān*	Seyyidî din Istanbul	produse din bumbac şi mătase, bumbac

Portul de plecare	*Proprietarul corăbiei*	*Negustorii îmbarcaţi*	*Mărfuri îmbarcate*
Istanbul	Mesîh paşa	Hamza din Istanbul, Mahmûd din Sinope, Hüseyin din Sinope, Hüseyin din Küre	produse din bumbac şi mătase, bumbac, orez, produse din aramă
Istanbul	Bali *Rayis*	Ahmed din Karahisar, Seyyid Ali din Denizli, *Hacı* Ahmed din Ankara, *Hacı* Veli din Uşak, *Hacı* Baba din Karaman, Yusuf din Sinope,Cuki din Istanbul	produse din bumbac, piele, orez, blănuri, aramă, încălţăminte
Istanbul	Ahmed Çelebi	Proprietar, Gāvib Tatar, Mehmed din Tire, Mehmed din Caffa, *Hacı* Ali din Bursa, Arslan şi Tuta, evrei	orez, piele, mohair, cuie, săpun, feronerie, mătăsuri, fier, veşminte europene din lână
Kerpe	Mahmûd *Atcı*	Halîl, agentul său	lână şi cherestea
Samsun	Nikiroz	Ahmed din Amasya	mătase, ţesături din mătase
Sugdak	Afendul	Nikola	vin
Sugdak	Todor	Proprietar, Ayas	vin
Trebizonda	Mubārek	Proprietar,	*alaun,* alune, cânepă, blănuri, vase-recipiente

Următorul tabel clasifică negustorii profesionişti după criteriul religiei şi al originii etnice:

Musulmani		*Nemusulmani*					*TOTAL*
Supuşi otomani	*Străini*	*Greci ortodocşi*	*Armeni*	*Evrei*	*Efrenc (italieni)*	*Alţii*	
130	5 (*Hacı* Ali persanul, *Hoca* Cemal din Şemākî, Mehmed din Magreb, Murād şi Tevekkül din Georgia)	23	2 (Isfador, Toros)	8	11	3 Çesare, Papo, Petraç	182
	135			47			182

Adevărul frapant în legătură cu acest tabel este majoritatea covârşitoare a turcilor musulmani supuşi otomani, peste 2/3 din numărul total (71,43%). Ne-musulmanii supuşi otomani reprezintă aprox. 19,8% (1/5) din total. Între aceştia trebuie să fie incluşi şi unii *efrenc*-i din Galata. Deoarece *efrenc*-ii din Scios şi din Moldova veneau din ţări plătitoare de tribut, cineva se poate întreba, justificat, dacă au existat în realitate negustori străini (veniţi direct din *Dār al-Harb,* „Casa războiului") în Marea Neagră în această perioadă. Registrele vamale ale Chiliei (Kili) şi Cetăţii Albe (Akkerman) nu pot oferi mai multe informaţii pentru a formula un răspuns definitiv la această întrebare.

a) Musulmanii. Deşi erau puţini la număr, negustorii musulmani străini erau întâlniţi şi îşi desfăşurau activitatea comercială la Caffa (Kefe). Caucazienii formau majoritatea în acest grup. Doar un iranian este înregistrat, deşi ştim că negustorii

iranieni, cei mai mulţi din Azerbaidjan şi călătorind cu caravanele cu mătase, se întâlneau în mare număr la Bursa şi Istanbul, de-a lungul secolelor XV–XVI. Un alt negustor musulman străin, Mehmed din Magreb, făcea comerţ cu bunuri originare din teritoriile otomane.

Acei negustori musulmani din teritoriile otomane ale căror locuri de naştere sau de origine au fost menţionate în registrul nostru (precum *Istanbulî* sau *Amâsî* sau *'an Amasya*) pot fi clasificaţi potrivit originii lor, după cum urmează:

Locul de naştere sau de origine	*Numărul negustorilor*	*Locul de naştere sau de origine*	*Numărul negustorilor*
Sinope	9	Tire	2
Istanbul	8	Taşköprü	2
Konya şi Karaman	6	Bayburd	1
Bursa	5	Begşehri	1
Trebizonda	4	Sivrihisar	1
Ankara	4	Gümüş	1
Merzifon	4	Canik	1
Amasya	4	Karahisar	1
Kastamonu	4	Tokat	1
Caffa	4	Tonuzlu (Denizli)	1
Küre	3	Uşak	1
Bolu	3	Bor	1
Kayseri	3	Milan	1
Zile	3	Tosya	1
Niğde	2	Samsun	1
Gördos (Gördes)	2	/total/:	85

Lista prezentată anterior cuprinde aprox. jumătate (85) din numărul negustorilor (182), indicând locul de origine ce era, evident, în cele mai multe cazuri şi centrul activităţilor lor

comerciale. În unele cazuri, se pare că ei au preferat să se stabilească în centre comerciale importante, precum Istanbul, Sinope, Amasya, Inebolu sau Kastamonu. Conform acestei liste, 42% dintre negustorii musulmani erau originari din târguri sau oraşe de pe ţărmul anatolian al Mării Negre. Cei din Istanbul sau din Bursa, Ankara sau Kayseri, centre comerciale şi „industriale"– manufacturiere din centrul Anatoliei, pe de altă parte, reprezentau, de asemenea, un înalt procentaj (29%). Bursa şi Istanbul erau centre de tranzit pentru bunurile aduse de către negustorii din Anatolia de Vest, din zona egeeană şi din Europa. Unii negustori din Anatolia de Vest până la Denizli (20%) şi din Anatolia Centrală (10%) reiese, totuşi, că au călătorit până la Caffa. Acest tablou al negustorilor turci făcând comerţ la Caffa reflectă, poate, schema sau structura generală în această perioadă. Caffanii de origine musulmană, aspect destul de interesant, ocupă un loc foarte modest în cadrul comerţului transmaritim al oraşului, numărând doar 4 persoane. Negustorii tătari musulmani, pe de altă parte, acţionând de cele mai multe ori în numele *hān*-ului tătar sau al clasei militarilor, se pare că au fost printre cei mai bogaţi negustori.

b) Grecii. Negustorii greci, care formau al doilea mare grup în registrul nostru, erau în marea majoritate din porturile Crimeei de Sud: Hurzuf, Ozan, Uskuf, Sugdak, din Azak (Todoros, Nikola) sau din porturile de pe coasta sudică a Mării Negre: Trebizonda (Konstandin, Dimitri, Manul), Samsun (Kiryakoz), Kerpe (Karli) şi Bartin (Aleksi). Cei din porturile crimeene erau în marea majoritate căpitani de corăbii angajaţi în comerţul cu vin, iar cei din Azak în comerţul cu peşte şi caviar. Negustorii greci din Trebizonda importau din Caffa vin, *arak* şi alune, în timp ce alţi căpitani sau negustori greci transportau şi comercializau produse locale: Kiryakoz din Samsun – frânghii, Karli din Kerpe – ţesături de calitate inferioară din in, Aleksi din Bartin – grâu, mei şi orez.

Luka, care importa mătase şi veşminte din mătase, şi Vasil, care importa orez şi mari cantităţi de *alaun,* trebuie de asemenea să fi fost de pe ţărmurile sudice ale Mării Negre, în timp ce Yorgi, care importa săpun, era probabil din Galata.

c) Evreii şi armenii. Evreii formau 2 grupuri: cei care exportau piei de cabaline sau de bovine din Crimeea (Yusuf, Avram, Tamarin, Hyado şi Hyadon – e posibil ca ultimii doi să fie una şi aceeaşi persoană?), şi cei care importau veşminte scumpe din mătase sau europene din lână (Arslan Yahudi, *Hoca* Bikeş, Tuta şi Netil), evident *via* Istanbul. Cei din ultimul grup par să fie negustori bogaţi. Arslan Yahudi (sau Khodja Arslan) a fost în trecut un perceptor de impozite *('āmil),* iar titlul său – Khodja – desemnează *status*-ul unui negustor de mare anvergură, de obicei cu o sferă de afaceri în *bezzāzistān (bedestān).*

Iar despre cei doi armeni din registrul nostru, Isfador din Caffa era un bogat negustor angajat în comerţul cu veşminte din mătase, în timp ce Toros importa mari cantităţi de *henna.* Evident, după cucerirea Caffei de către otomani (1475), negustorii turco-otomani i-au înlocuit parţial pe evrei şi, în special, pe armeni în importantul comerţ în continuă dezvoltare cu ţesături fine importate (Khodja Dravdik a fost probabil un negustor armean).

d) Efrenc-i, *italienii.* „Francii" sau *efrenc*-ii, care pentru zona Mării Negre înseamnă „italieni", au activat ca proprietari şi/sau căpitani de corăbii, de asemenea ca negustori, în perioada după 1475, când otomanii au stabilit controlul deplin asupra Mării Negre. În registrul amintit numărăm 4 nave comerciale aparţinând italienilor (Zorzi, Lorenc, Baştiya Drad, Gerge) şi 11 negustori italieni. Negustorii italieni au fost implicaţi şi în comerţul regional, astfel transportând la Caffa caviar şi peşte din Azak (Anton,

Lorenc, Cakomi), sau în importul veşmintelor scumpe europene (Cakomo, fiul lui Filip, Markete şi Bortema Balestrin) sau al săpunului (Zani Beliekseri), ori în exportul produselor regionale, cum ar fi blănuri de vulpe (Zani), piei din animale (Zorzi) sau ceară de albine (Karagöz *Efrenc*). Ultimul menţionat, purtând un nume turc, era un gardian al cetăţii Caffa, care a fost probabil primit în serviciul militar otoman ca mercenar după cucerirea localităţii. Iar un alt negustor italian, Zorzi, făcea comerţ cu produse tropicale de pe coastele sud-estice ale Mării Negre, cum ar fi cânepă din Faşa, *arak* şi oţet.

Printre ne-musulmani se număra şi un anume Aksina sau Eksina, un negustor din *Kara-Boğdān* (Moldova), care era angajat în comerţul cu mătase. Petraç, care transporta material lemnos şi suc de lămâie în recipiente la Caffa, putea fi, de asemenea, din Balcani, Öñ-Yarun, care venea din Taman cu o încărcătură de cânepă şi caviar, trebuie să fi fost un circassian. Originea etnică a lui Papo, fiul lui Aylo, şi a lui Baba (sau Papa) Çesara, care aducea lemn de construcţii din Hurzuf, nu am putut să o identificăm.

Încărcăturile şi transporturile comerciale clasificate în funcţie de valoarea lor (în akcele):

sub 2 000	3 000–5 000	5 000–10 000	peste 10 000
20%	23%	21%	36%

Astfel, acei negustori cu mărfuri a căror valoare depăşea 5 000 de akcele (111 ducaţi-aur), reprezentau peste jumătate (57%) din numărul total. Cei cu mărfuri valorând sub 2 000 akcele (44 ducaţi-aur) reprezentau doar 1/5 din total. Aceasta arată că negustorii angajaţi în comerţul Caffei erau cei mai mulţi oameni de afaceri de importanţă medie. Cele mai înalte cifre de afaceri aparţineau următorilor negustori:

Numele negustorului	*Valoarea totală a mărfurilor taxate*	*Principalele mărfuri*	*Observaţii*
Şaban	55 000	veşminte de mătase, piei de ovine, fier	pentru Mengli Ghiray *Hān*
Yusuf din Bursa	22 800	*kirba*-le, covoare şi cuverturi	
Mustafa din Istanbul	19 500	*kirba*-le	
Seyyîd Ali din Denizli	29 600	*kirba*-le	
Kutlu *Beg*	19 200	ţesături din cânepă, piei uscate	
Ahmed, robul lui Bursavî	32 950	*kirba*-le	
Ömer din Uşak	18 900	*kirba*-le (valoarea lor = 13 000)	
Hacı Tanrıvermiş din Merzifon	43 000	*kirba*-le (valoarea lor = 36 000)	
Cat Cat *Hacı* Ahmed	?	189 *sapo* de sare	1 *sapo* = 410,56 kg
Veled-i Salman din Sinope	20 000	numai *kirba*-le	
Işak din Kayseri	30 000	numai *kirba*-le	
Sadullah din Niğde	20 150	*kirba*-le (valoarea lor = 18 600)	
Hacı Hamza	22 000	numai *kirba*-le	
Sinān, fiul lui Sarrāf din Sinope	60 900	*kirba*-le (40 000), veşminte din mătase şi mohair	

Numele negustorului	*Valoarea totală a mărfurilor taxate*	*Principalele mărfuri*	*Observaţii*
Ahmed din Istanbul	30 800	*kirba*-le (11 000), fetru (7 000), blănuri de vulpe (6 000)	
Musa	19 000	indigo şi *halva*	
Gaybî	20 000	ţesături de lână de calitate inferioară	(el a plecat din Kopa din Circassia)
Yahya din Konya	20 000	indigo şi îmbrăcăminte fină din lână	
Hoca Nimyan	19 100	veşminte din mătase şi mătase	
Istrepan	aprox. 20 000	vin	
Agentul lui Mengli Ghiray *Hān*	?	225 *sapo* de sare	a platit 2 500 akcele taxe vamale

Este evident că marea majoritate a marilor negustori erau angajaţi în importurile textilelor, în special în transportul *kirba*-lelor (un sortiment de textile de calitate inferioară, obţinut din bumbac, in sau cânepă), pentru folosinţa comună. Ţesăturile de lux, cum ar fi veşmintele de mătase, hainele de lână fină, de provenienţă europeană, şi mohairul *(sof)* din Asia Mică, sunt următoarele articole de mare importanţă în clasificarea noastră. Pe

de altă parte, exportul pieilor de ovine, al pieilor uscate şi, în special, a sării crimeene, a fost o afacere profitabilă. Cei mai bogaţi negustori par a fi cei care fac afaceri cu sau pentru clasa conducătoare crimeeană (Şaban, Cat Cat *Hacı* Ahmed, *Hacı* Tanrıvermiş). Aceşti negustori importau pentru casa conducătoare ţesături de lux (din mătase, din lână fină sau din bumbac) iar pentru armată arme şi alte materiale: săbii, fier şi corturi. Astfel, Şaban importa fier şi exporta, evident, piei de ovine în numele *hān*-ului crimeean; Emir Hasan era garant pentru taxele plătite pentru cerealele importate din Bartın de către Aleksi şi pentru *kirba*-lele şi caftanele importate de Ali din Zile; Cat Cat *Hacı* Ahmed, o figură demnă de atenţie în registrul nostru, exporta sare, ce era un monopol al *Hānāt*-ului Crimeei.

Comerţul local cu vin, în majoritate în mâinile căpitanilor greci de corabie, rezultă că era, de asemenea, o importantă afacere.

Negustorii „profesionişti" s-au specializat în principal în comerţul cu textile, produse de consum de primă necesitate şi robi. Deoarece s-a considerat că este profitabil, în practica comercială medievală, a investi în diferite categorii de mărfuri, noi îi întâlnim uneori pe negustorii de produse textile făcând comerţ şi cu mirodenii, *henna,* vopsele, zahăr, haşiş, săpun, săbii, piepteni, piei tăbăcite şi feronerie. De asemenea noi am descoperit că negustorul de robi *Hacı* Veys era angajat în acelaşi timp în comerţul cu produse textile. Negustorii provinciali s-au specializat în principal în exportul produselor locale. Negustorii din Bursa şi Amasya importau din Caffa în principal stofe de mătase, cei din Ankara mohair şi orez, cel din Kastamonu aramă şi orez, cei din vestul Anatoliei covoare şi confecţii de bumbac, iar cei din Anatolia de Nord-Est *alaun,* cânepă, alune şi vin, în timp ce acei din Istanbul transportau articole de diferite provenienţe, incluzând îmbrăcăminte europeană, confecţii, feronerie şi staniu. Negustorii de pe riviera crimeeană făceau comerţ cu vin, cei din Azak cu peşte, caviar

şi robi. Articole din bumbac şi piele tăbăcită erau importate de către negustorii de textile din toată Asia Mică, unii comercianţi specializându-se în exclusivitate în articolele din piele tăbăcită. Italienii, cât şi unii dintre negustorii evrei şi musulmani din Istanbul, s-au specializat în importul veşmintelor de lână.

Deoarece registrul nostru oferă informaţii doar despre acei negustori care datorau restanţe la taxele vamale, nu poate fi făcută vreo estimare a numărului total al negustorilor sau al volumului transporturilor navale prin portul Caffei pentru perioada în discuţie.

CONCLUZII.

1. Otomanii au încercat să-şi instituie propriul control asupra Dardanelelor din momentul când ei s-au stabilit pe ambele părţi ale Strâmtorilor în 1352. Ocuparea şi fortificarea cetăţii Gallipoli (1354), împreună cu construirea unui arsenal şi a unei baze navale acolo, au constituit primul pas în această direcţie. Otomanii au devenit ameninţători în zona Strâmtorilor în special între anii 1393–1430. Dar, deoarece ei nu au avut o flotă destul de puternică pentru a controla marea, Strâmtorile au rămas libere până când, cu tunurile amplasate în fortăreţele pe care ei le-au construit pe Bosfor şi pe malurile Dardanelelor în perioada 1452–1455, ei au fost capabili să interzică trecerea corăbiilor pe aici.

2. Motivaţiile otomane în controlarea navigaţiei prin Strâmtori şi în Marea Neagră au fost: a) a institui o deplină siguranţă a trecerii între Anatolia şi Rumelia şi a proteja propria lor capitală împotriva unui atac-surpriză; b) a asigura aprovizionarea Istanbulului; c) a pune capăt, în favoarea populaţiilor indigene, dominaţiei economice şi politice a statelor maritime italiene, care exploatau şi deturnau în folosul lor bogăţiile regiunii, ca puteri coloniale străine.

3. Statul otoman a fost preocupat de menţinerea beneficiilor comerciale şi fiscale ale comerţului internaţional prin Marea

Neagră atât timp cât obiectivele anterior amintite nu erau periclitate. Totuşi, şi în zona comerţului internaţional, popoarelor indigene şi celor plătitoare de tribut li s-a acordat de către otomani un tratament preferenţial.

4. Pentru a proteja şi a spori resursele economice ale regiunilor înconjurătoare ale Mării Negre, Imperiul Otoman a instituit propriul său control asupra acestora, în mod gradual: întâi ca stat suzeran în perioada 1453–1475, apoi printr-o stăpânire directă asupra principalelor centre comerciale de tranzit, precum Amastris (1460), Trebizonda şi Sinope (1461) pe coastele sudice ale Mării Negre, Caffa, Sugdak, Baliklava, Gözleve, Kerş şi Azak (1473) în Crimeea, Kopa (Copa) şi Anapa (1479) în Circassia şi Akkerman (Cetatea Albă) şi Chilia (1484) în sudul Moldovei. Marea Neagră a devenit un lac otoman când sudul Basarabiei sau *Budjak (Bucak)* a fost anexat Imperiului Otoman în 1538[1]. Astfel, ţările Mării Negre au fost integrate într-o economie regională de către Imperiul Otoman mult mai complet decât au fost ele atrase de către statele maritime italiene. Această evoluţie şi integrare a impus în schimb un control mult mai temeinic şi mai riguros asupra regiunii Mării Negre de către conducerea otomană. În timp ce locul Mării Negre în comerţul internaţional a devenit secundar, cererea în continuă creştere a unui imperiu în expansiune şi a giganticului oraş Istanbul de produse alimentare de primă necesitate şi de materii prime, precum şi de robi, a avut drept rezultat expansiunea şi „specializarea" economică a ţărilor regiunii Mării Negre, considerate individual. Extinderea agriculturii pe mari domenii private şi a creşterii vitelor în Crimeea, în *Daşt/Deşt,* în Moldova şi Dobrogea, cât şi sporirea numărului expediţiilor pentru capturarea robilor întreprinse de către tătarii crimeeni trebuie să fie reconsiderate. De

[1] Idem, *Budjak,* în „E.I.". vol. I, ed. a II-a, 1960, p. 1286–1287.

la sfârşitul secolului al XVI-lea economiile occidentale industrializate, în special cea engleză, franceză şi olandeză, au încercat să obţină accesul la resursele de produse alimentare de primă necesitate şi de materii prime, abundente şi ieftine, ale regiunii Mării Negre. Dar, evident, presiunea şi concurenţa economică cât şi preţurile în creştere pe piaţa otomană au determinat conducerea otomană să se opună mai mult ca niciodată la deschiderea Mării Negre pentru comerţul internaţional.

5. Închiderea Mării Negre faţă de circuitul comerţului internaţional a fost un proces gradual. Restricţii au fost impuse doar când noile condiţii au determinat această atitudine. Interzicerea exportului unor produse individualizate, nominalizate de către un anumit stat a fost iniţiată într-o anumită perioadă istorică şi menţinută sau extinsă potrivii condiţiilor obiective şi subiective. Ca o strictă politică de stat, „închiderea Mării Negre oricărui vas străin" trebuie să fie considerată ca produs şi realitate a unei perioade mai târzii. Deşi Maurice Aymard[1], pe baza informaţiilor unui document otoman, a propus anul 1551 ca dată finală pentru exporturile de grâu din Marea Neagră, negustorii englezi aveau încă permisiunea de a face comerţ la Caffa şi Azak, în capitulaţia acordată lor în 1675[2]. Veneţia avea garanţii capitulare de a face comerţ cu Caffa şi Trebizonda până în 1540, când a fost omisă însă menţionarea specială a acestor porturi ale Mării Negre în capitulaţie[3]. Totuşi, reglementări otomane datate în 1542 conţineau stipulaţii referitoare la exportul cerealelor din Caffa de către corăbiile europene, iar în 1549 sultanul Süleymān I l-a avertizat pe *kādî*-ul Istanbulului să nu

[1] Maurice Aymard, *Venice, Raguse et le commerce du blé*, Paris, 1966, p. 16.

[2] G. Noradorunghian, *Recueil d'actes internationaux de l'empire Ottoman*, Istanbul, vol. I, 1878, p. 167–168.

[3] Vezi H. Inalcık, *Imtiyâzât*, în „E.I.", ed. a II-a, vol. IV, 1973, p. 1183.

se amestece în afacerile negustorilor veneţieni care au cumpărat caviar, peşte şi alte produse din porturile Mării Negre[1]. Comerţul veneţian cu vin cu ţările nordice *via* Marea Neagră a continuat până prin 1592[2], cu toate că Joseph Nasi a încercat să obţină monopolul comerţului cu acest produs printr-un document special emis de sultanul Selîm II (1566–1574). Un registru financiar întocmit în 1560[3] precizează: „Cea mai mare parte a peştelui prins de pescarii din Chilia a fost vândut străinilor creştini, care au adus vin din Europa (*Frengistan*) cu corăbiile lor. Acest vin nu a fost vândut aici la Chilia, dar după ce taxele vamale au fost plătite, vinul a fost exportat în Regatul Poloniei şi în Ţaratul Moscovei, unde acesta a fost schimbat cu produse locale. Acestea în schimb au fost supuse taxelor vamale aici la Chilia, în tranzit, şi astfel, vistieria otomană a obţinut importante venituri din comerţul de tranzit. Deoarece corăbiile ce transportau vin au încetat să mai vină în acest port, peştele nu a putut fi vândut şi, în consecinţă, vistieria sultanului pierde anual 300 000 de akcele (5 000 ducaţi-aur)". Totuşi documentele veneţiene ne informează că prin 1592 veneţenii exportau doar în Regatul Poloniei 7 sau 8 galioane-corăbii mari încărcate cu vin din Creta *via* Marea Neagră[4].

Măsuri stricte împotriva navigaţiei europene în Marea Neagră par să fi fost introduse în perioada când cazacii au început raidurile

[1] C. Villain-Gandossi, *Contribution à l'étude des relations diplomatiques et commerciales entre Venise et la Porte Ottomane au XVI-e siècle*, în „Südost-Forschungen", vol. XXVI/1967, p. 40.

[2] H. Inalcık, *Capital Formation in the Ottoman Empire*, p. 122–123.

[3] *Bâşvekâlet Arşivi, Maliye'den Müdevver Defter*, nr. 255.

[4] E. Alberi, *Relazione degli ambasciatori Veneti al senato*, seria a III-a, vol. II, p. 412, citat de T. Stoianovich, *The Conquering Balkan Merchant*, în „J.E.H.", vol. XX/1960.

lor devastatoare împotriva ţărmurilor otomane în ultima decadă a secolului al XVI-lea[1].

XV.5. COMERŢUL OTOMAN CU EUROPA

Până în 1569 statele maritime italiene, în primul rând Veneţia, au dominat comerţul otoman cu lumea creştină occidentală şi atât timp cât Veneţia a fost principala putere navală în Marea Mediterană, nici unul dintre celelalte state creştine, nici otomanii, n-au putut să schimbe situaţia.

Deoarece Veneţia domina comerţul Levantului şi stăpânea un imperiu colonial acolo, relaţiile acesteia cu otomanii au fost extrem de complexe. Expansiunea Imperiului Otoman împotriva Bizanţului însemna că Veneţia pierdea o zonă comercială pe care, până atunci, ea o exploatase după propria voinţă, scutită de taxe vamale sau de control străin. Veneţia şi Genova au primit privilegii comerciale de la conducerile locale din cele mai importante puncte din Levant, zona întinzându-se de la Azov la Alexandria. Ei apoi au înconjurat cu ziduri coloniile întemeiate, transformându-le în baze fortificate sub propria lor administraţie. Otomanii, hotărându-se să aducă întreaga zonă sub propria lor stăpânire, au urmărit să preia controlul asupra acestor locuri.

Confruntată cu expansiunea Imperiului Otoman din secolele XIV şi XV, Veneţia, pentru a-şi întări propria poziţie faţă de această nouă putere, a adoptat de asemenea o politică agresivă. Ea a încercat să ia în stăpânire orice regiuni de coastă pe care otomanii le

[1] N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches,* vol. III, Gotha, 1910, p. 291–292, cf. M. Kortepeter, *Ottoman Imperialism during the Reformation. Europe and the Caucasus,* New York, 1972, *Index, Cazaci.*

ameninţau şi astfel, în secolele XIV şi XV, Veneţia a obţinut controlul asupra celor mai importante puncte strategice din Albania, Morea şi Marea Ionică, au ocupat insulele Egeene, iar în 1489 insula Cipru. Între 1423 şi 1430 ea a stăpânit Salonicul şi chiar a luat în consideraţie eventualitatea ocupării Constantinopolului înainte ca otomanii să o facă ei înşişi. Veneţienii au căutat, în acelaşi timp, să se adapteze ei înşişi noilor condiţii şi să beneficieze de comerţul otoman. Atât timp cât interesele lor vitale nu erau ameninţate, ei au încercat să evite un război deschis cu otomanii.

Otomanii au folosit diferite tactici împotriva acestei mari puteri maritime mediteraneene. Când, în timpul domniei lui Bāyezîd I, lupta a atins punctul culminant, otomanii au blocat Bosforul prin construirea unei fortăreţe, Anadolu Hisarı, în punctul cel mai apropiat al ţărmurilor. În mod similar, ei au construit la Gallipoli o fortăreaţă şi un port interior înconjurat cu un zid, unde ei ancorau o mică flotă de incursiune. În 1416 veneţienii au apărut în faţa fortăreţei Gallipoli, au incendiat flota otomană şi au încercat să intre în portul interior pentru a distruge baza navală. Mehmed II a fost cel care, în cele din urmă, a asigurat controlul deplin asupra Strâmtorilor.

Otomanii au colaborat cu rivala Veneţiei, Genova, acordând genovezilor o capitulaţie încă din 1352 şi concesionându-le acestora pentru mult timp monopolul asupra producţiei *alaun*-ului din Manisa, cea mai importantă sursă de *alaun* pentru industria (producţia) textilă europeană. Coloniile genoveze din vestul Anatoliei – Foça şi insula Chios – au devenit porturi de intrare pentru comerţul anatolian. În schimbul acestui tratament preferenţial, vasele genoveze au ajutat armatele otomane în momentele cruciale, în mod deosebit în 1421 şi 1444, când ele au transportat trupele otomane peste Dardanele, atunci sub controlul veneţienilor. În timpul asediului Constantinopolului în 1453 genovezii au păstrat neutralitatea.

Otomanii au folosit, de asemenea, tacticile economice împotriva Veneţiei. Prin reînnoirea privilegiilor lor comerciale şi prin

permisiunea acordată acestora de a face comerţ cu cereale otomanii i-au convins pe veneţieni să facă concesii şi să reducă efortul lor de război. Deoarece cerealele din Anatolia, Macedonia, Tracia şi Tessalia erau de o importanţă vitală nu numai pentru oraşul Veneţia şi pentru insule, dar şi pentru întreaga vale a Padului, Bāyezîd I a ştiut să folosească cu abilitate comerţul cu cereale ca un instrument al politicii sale. Pentru a-i linişti pe veneţieni înainte de asediul Constantinopolului şi pentru a le adormi vigilenţa, Mehmed al II-lea le-a acordat permisiunea de a exporta cereale. După căderea oraşului, el nu a ezitat să acorde Veneţiei o capitulaţie permiţând *bailo*-ului veneţian să rezideze la Istanbul, iar negustorilor veneţieni să facă comerţ liber în imperiu, cu condiţia ca ei să plătească taxele vamale, stabilite doar la 2 %.

Tensiunile politice din Morea şi Albania l-au condus în cele din urmă pe Mehmed II la un lung şi periculos război cu Veneţia, durând din 1463 până în 1479, şi forţându-l să adopte represalii economice. El i-a reţinut pe toţi negustorii veneţieni şi le-a confiscat bunurile. În acelaşi timp el a căutat să menţină comerţul cu Vestul, prin încurajarea Florenţei şi Ragusei (Dubrovnicului) să ia locul Veneţiei. Până în această perioadă Veneţia cumpăra frecvent ţesăturile (stofele) florentine şi le vindea în Levant, astfel că în prima jumătate a secolului al XV-lea dogele Veneţiei putea să fie mândru de faptul că el a cumpărat 16 000 de baloturi de stofă din Florenţa şi le-a comercializat în Levant. În 1469 Mehmed Cuceritorul a acordat noi privilegii comerciale Florenţei. În acea perioadă existau circa 50 de case florentine de comerţ în imperiu, iar negustorii florentini au devenit din ce în ce mai activi pe piaţa Bursei. Bursa a devenit un *emporium* pentru vânzarea stofei florentine în Anatolia şi Iran, comercianţii florentini cumpărând mătase persană în schimb. Mehmed II a păstrat foarte bune relaţii cu florentinii, consimţind să ia parte la banchetele organizate de aceştia la Galata, în timp ce Lorenzo de Medici (1469–1492) a acordat o importanţă particulară prieteniei cu Mehmed II,

deoarece piaţa otomană a fost o importantă sursă a bogăţiei Medicilor. Prin anexarea Bosniei şi Herţegovinei în 1463, Mehmed II a deschis o nouă şi directă rută comercială cu Florenţa, prin Ragusa. Cum comerţul cu Florenţa s-a dezvoltat, ruta între Ragusa şi Bursa sau Istanbul prin Foça, Novibāzār, Edirne şi de acolo la Istanbul sau Bursa pe drumul către Gallipoli, a căpătat treptat importanţă.

Otomanii au asigurat o strictă protecţie de-a lungul acestei rute. În 1501, de exemplu, o încărcătură de mătase aparţinând unor florentini a fost furată lângă Foça. Sultanul a trimis imediat funcţionari care au găsit o parte din încărcătură şi i-au silit pe localnici să plătească pentru restul nerecuperat[1]. Bunurile din Ragusa treceau către Ancona, port liber pe teritoriul Statului Papal, de unde ele erau reexpediate către Florenţa. Numărul în creştere al negustorilor otomani – greci, evrei sau turci – care transportau mătăsuri, mirodenii şi zahăr de-a lungul acestei rute către târgurile comerciale italiene, a început să cauzeze Veneţiei o serioasă nelinişte, chiar făcând să se răspândească zvonuri cum că Ancona avea intenţia să accepte protecţia otomană. Aşezările de-a lungul acestei rute comerciale internaţionale, cum ar fi Skoplije, Foça sau Mostar, s-au dezvoltat devenind tipice oraşe otomane. Pe când era doar un mic târg, Sarāybosna (Sarajevo) a stabilit legături comerciale cu porturile dalmaţiene altele decât Ragusa, cum ar fi Split şi Şibenik, şi astfel s-a dezvoltat devenind un mare oraş şi centru al Bosniei. Faimosul pod Vişegrad peste râul Drina şi numeroase *kārvānsarāy*-uri (caravanseraiuri) sunt printre capodoperele arhitecturii otomane din secolul al XVI-lea, aşezate de-a lungul acestei rute.

Ragusa a beneficiat cel mai mult prin deschiderea acestei rute comerciale terestre balcanice. Cu toate că a devenit tributară în timpul lui Murād II, această republică a înţeles că era necesar să rămână în termeni cordiali cu Veneţia şi cu suzeranul său nominal,

[1] Richards, *Florentine Merchants in the Age of the Medicis,* p. 120–121.

regele Ungariei, chiar contribuind cu corăbii la flota cruciată organizată împotriva otomanilor în 1444. În această perioadă, comerţul Italiei cu Balcanii, constând mai ales din cereale şi ceară de albine în schimbul aurului sau ţesăturilor florentine, era mai ales maritim, trecând prin portul Arta. După întinderea stăpânirii otomane asupra Bosniei şi Herţegovinei şi deschiderea rutei terestre, Ragusa a devenit în totalitate dependentă de Imperiul Otoman, iar tributul său anual a crescut la 12 500 ducaţi-aur. Ca un stat tributar otomanilor, Ragusa plătea mai puţin ca taxe vamale decât Veneţia, 2 % faţă de 4 % sau 5 % pentru Oraşul Lagunelor. Ragusa şi-a extins continuu aria sa comercială în Imperiul Otoman, exportând către Vest cereale, ceară de albine, piei de animale, mătase naturală crudă, bunuri de mătase de Bursa şi importând, la fel ca Veneţia, mai ales bunuri din lână. Acest comerţ a încurajat dezvoltarea industriei lânii în Ragusa, primele războaie de ţesut fiind instalate în anii 1430. Înainte ca otomanii să deschidă ruta terestră în 1463, Veneţia a căutat să prevină importul acestor bunuri de lână către Balcani pe cale maritimă. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, industria ragusană a bunurilor din lână a prosperat iar produsele ei, chiar dacă nu erau de înaltă calitate, s-au vândut bine pe pieţele din Istanbul, Bursa şi Caffa. Depozitul de stofe din Sofia a devenit un *fondaco* ragusan, iar coloniile negustorilor ragusani s-au întemeiat ele însele în toate oraşele importante ale Balcanilor – Sofia, Belgrad, Sarajevo şi Edirne – precum şi în Istanbul şi Bursa.

În timpul războaielor otomano-veneţiene din 1463–1479, 1499–1503, 1537–1540 şi 1570–1573, Ragusa a acţionat ca un intermediar comercial între Veneţia şi Imperiul Otoman. Ca rezultat, comerţul maritim al Ragusei a prosperat iar flota sa comercială de 20 000 tone la începutul secolului al XVI-lea s-a dezvoltat ajungând la 65 000 tone prin anul 1580. În anii 1537–1540 Ragusa a apărut ca un serios rival al Veneţiei în

comerţul cu mirodenii între porturile egiptene şi siriene şi Europa Centrală şi Germania. *Függer*-ii şi *Ulstetter*-ii trimiteau agenţii lor la Alexandria prin Ragusa, iar aceştia transportau mirodeniile pe care le-au cumpărat cu vase ragusane. În 1531, din Londra ragusanii au încărcat 25 000 de valuri (măsuri) de *kirze* – ţesătură groasă pentru carâmbi – pentru piaţa otomană, aducând la Londra stafide şi vin din Grecia.

Ragusa era dependentă de economia Imperiului Otoman. Cât timp imperiul a fost legat din punct de vedere economic cu Italia în Vest, Ragusa a prosperat sub protecţia sultanului. Când, în secolul al XVII-lea, economia imperiului a devenit mai dependentă de statele atlantice, Ragusa a decăzut.

Când nu existau dispute politice sau militare, otomanii reconfirmau fără ezitare veneţienilor privilegiile lor comerciale. Veneţia întotdeauna a dominat comerţul cu mirodenii în porturile Egiptului şi Siriei, iar în 1546 otomanii au acordat Veneţiei monopolul extragerii alaunului în schimbul unei sume de 25 000 ducaţi-aur. În ciuda războaielor şi conflictelor, economia veneţiană în secolul al XVI-lea a continuat în general să se dezvolte. Vasele veneţiene navigau către porturile levantine cu produse din lână, cu propriile lor brocarte şi satine din mătase, piper, produse din sticlă şi oglinzi, întorcându-se din Egipt şi Siria cu mirodenii, leacuri („droguri" – medicamente), coloranţi, mătase şi bumbac, iar din Anatolia şi Rumelia cu grâu, piei de animale, lână, bumbac şi mătase.

În secolul al XVI-lea, pieţele levantine sub administraţie otomană au devenit mai bogate şi mai atrăgătoare decât înainte, iar în a doua jumătate a secolului Franţa, Anglia şi Olanda au participat activ la comerţ, limitând în cele din urmă comerţul ragusan şi veneţian în zona Mării Adriatice.

Süleymān I a făcut din cooperarea cu Franţa împotriva Habsburgilor piatra de temelie a politicii sale în Vest. Când Selîm I

a ocupat Egiptul şi Siria în 1517, francezii au obţinut de la el reconfirmarea capitulaţiilor pe care sultanii mameluci le-au acordat acestora. Süleymān I a confirmat aceste capitulaţii la urcarea sa pe tron. În februarie 1536 capitulaţii mai cuprinzătoare au fost negociate între J. de la Forest şi Ibrahîm paşa, dar pe acestea sultanul nu le-a confirmat niciodată, probabil ca o consecinţă a execuţiei lui Ibrahîm paşa în martie acelaşi an. Primele capitulaţii autentice franco-otomane sunt acelea din 18 octombrie 1569[1]. Aceste capitulaţii extindeau pentru prima dată asupra unei monarhii occidentale acele privilegii comerciale, valabile în tot imperiul, acordate anterior Veneţiei. Capitulaţiile acordate Franţei au servit mai târziu ca model pentru acorduri similare cu Anglia, Olanda şi alte state europene.

Franţa imediat a început să concureze cu Veneţia. Consulii francezi au deschis rezidenţe la Istanbul, Alexandria, Beirut şi Tripoli în Liban. Vasele franceze cu destinaţia Orientul Apropiat transportau textile din Normandia, piper şi produse de fier din Germania, ducând înapoi lână, bumbac, fire şi stofe, textile de bumbac şi covoraşe din Anatolia, cât şi mătase, mirodenii, esenţe de parfum, leacuri şi mohair din Alep şi Damasc. După războiul otomano-veneţian din 1570–1573, Franţa a început să ia locul Veneţiei în Levant. La începutul secolului al XVII-lea existau circa 1 000 de vase franceze active în comerţul Levantului, iar volumul comerţului a crescut la 30 000 000 livre, jumătate din comerţul total al Franţei. Alţi negustori europeni, în special englezi şi olandezi, făceau comerţ sub steagul francez.

Otomanii au încercat întotdeauna să folosească aceste privilegii comerciale ca o armă politică. De exemplu, ei i-au apărat pe calvini în Franţa împotriva Ligii Catolice prospaniole, iar când Marsilia, centrul pentru comerţul cu Levantul, a sprijinit Liga Catolică,

[1] Vezi *Imtiyâzât,* în *Encyclopaedia of Islâm,* ed. a II-a, vol. IV.

sultanul a abrogat privilegiile comerciale acordate acestui port şi a îngăduit corsarilor africani să atace oraşul. Când Henric IV a urcat pe tron în 1589, otomanii au reînnoit privilegiile iar comerţul francez a atins nivele record.

Süleymān I a acordat deja în 1553 negustorilor englezi dreptul de a face comerţ liber în Imperiul Otoman, dar ei nu se foloseau pentru prima dată de acest privilegiu. Sperând să obţină mirodenii direct şi mai ieftin, ei au căutat alte rute, în special drumul de la Moscova, prin Iran, către Hormuz. O ambasadă turcă trimisă la *şāh* în 1562 a căutat să prevină această diversiune. În cele din urmă, în 1578 otomanii au invadat Azerbaidjan şi Şirvan şi au obţinut controlul asupra acestei rute. În acelaşi timp, negustorii englezi s-au apropiat din nou de sultan. Cu Spania ca duşman comun, conducerile engleză şi otomană au văzut în mod clar avantajul apropierii şi stabilirii de relaţii prieteneşti şi, în ciuda eforturilor Franţei şi Veneţiei de a o preveni, sultanul a acordat englezilor o capitulaţie în 1580 şi una mult mai cuprinzătoare în 1583. La 11 septembrie 1581 Compania Turciei, care mai târziu, în 1592, s-a unit cu Compania Veneţiană pentru a deveni Compania Levantului, a fost întemeiată printr-o chartă regală. Conducerea otomană a coborât rata taxelor vamale pentru englezi la 3 %, francezii şi alţi străini plătind 5 % până în 1673, când ei au reuşit să obţină descreşterea acesteia de asemenea la 3 %. Olandezii au făcut comerţ sub pavilion englezesc până în 1612, când au primit o capitulaţie similară.

Englezii au concurat cu înverşunare Franţa şi Veneţia, fostele monopoliste ale comerţului levantin. Piraţii englezi, uneori în cooperare cu corsari algerieni, au început să atace flotele comerciale, regina Elisabeta I nevrând să asculte toate plângerile. În acelaşi timp, englezii au vândut produse din lână de calitate superioară la preţuri mici, iar importurile de cositor şi oţel au fost de o importanţă vitală pentru industria de armament otomană. Comerţul veneţian s-a resimţit brusc iar în 1630 volumul

comerţului francez a scăzut la jumătate, în timp ce Compania Levantului domina pieţele otomane. Consulii englezi rezidau la Istanbul, Izmir, Alep şi Alexandretta. Încercările englezilor de a-şi deschide drum în Oceanul Indian după 1591 n-au dăunat Companiei Levantului, deoarece mulţi oameni în Londra considerau comerţul levantin a fi mult mai important. În 1596 englezii au cumpărat mirodenii din Egipt şi Siria.

Statele vestice mercantiliste au schimbat în cele din urmă caracterul capitulaţiilor, făcând treptat economia otomană dependentă de Europa. Oamenii de stat otomani considerau ca fiind judicios şi avantajos să încurajeze o afluenţă mereu crescătoare de bunuri manufacturate în imperiu, pentru a crea o abundenţă pe piaţa internă şi pentru a beneficia Vistieria de veniturile în creştere ale taxelor vamale. Levantul a devenit astfel o piaţă deschisă pentru spiritul şi tendinţele comerciale europene. Totuşi, deoarece importurile din Europa au fost limitate la câteva articole, în principal produse din lână, minereuri şi piper, ele nu au adus pagube prea mari industriilor breslelor autohtone până în secolul al XIX-lea. Doar după revoluţia industrială din Europa apuseană, capitulaţiile au avut consecinţe dezastruoase pentru economia otomană.

În perioada timpurie a statului otoman, argintul şi monedele de argint au fost cele mai importante articole ale comerţului cu Orientul. Pentru a încuraja importul lor liber, otomanii au desfiinţat toate taxele vamale asupra argintului, iar din anii 1580 argintul european ieftin, ce a invadat piaţa levantină, a cauzat o revoluţie a preţurilor ce a zguduit economia otomană şi, împreună cu ea, bazele tradiţionale ale statului şi societăţii[1].

[1] Vezi H. Inalcık, *Remarks on an Essay on the Economic Situation of Turkey during the Foundation and Rise of the Ottoman Empire*, „Belleten", vol. XV (1951), p. 656–661; Ö.L. Barkan, *XVI. Asrın ikinci yarısında Turkiye'de Fiyat Hareketleri*, „Belleten", vol. XXXIV (1970), p. 557–607.

CAPITOLUL AL XVI-LEA

ORAŞELE OTOMANE ŞI REŢEAUA DE DRUMURI, CĂI DE COMUNICAŢIE, POPULAŢIA URBANĂ, BRESLELE ŞI NEGUSTORII

XVI. 1. SISTEMUL IMĀRET, DEZVOLTAREA ISTANBULULUI ŞI RIDICAREA SA CA UN CENTRU COMERCIAL

În imperiul clasic est-oriental statul a luat asupra sa responsabilitatea activităţilor publice, cum ar fi construcţia şi întreţinerea canalelor, digurilor, drumurilor, podurilor şi *kārvānsarāy*-urilor (caravanseraiurilor), deoarece promovarea comerţului şi agriculturii îmbogăţea Vistieria conducătorului. Istoricul musulman al-Tabarî (mort în 923 d.Hr.) nota că Sassanizii considerau construirea târgurilor, satelor, drumurilor şi podurilor ca o datorie fundamentală a suveranului. În perioada islamică ideea activităţilor publice ca un act pios sau caritabil a înlocuit această tradiţie şi astfel, chiar atunci când erau preluate de către suveran, ele au ajuns să fie privite ca instituţii independente în afara domeniului activităţii de stat.

Urmând tradiţia est-orientală, otomanii au căutat să transforme capitalele lor – Bursa, Edirne şi Istanbul – în mari oraşe, prin creşterea populaţiei lor şi încurajarea dezvoltării lor ca centre

comerciale. Exemplul Istanbulului a ilustrat cel mai bine această politică.

Înaintea cuceririi otomane, populaţia Constantinopolului a scăzut, ajungând între 30 000 şi 40 000 de suflete. După cucerire, Mehmed II nu putea, potrivit legii islamice, să-i oprească pe soldaţii săi de la jefuirea oraşului, deoarece acesta (Istanbulul) nu s-a predat de bună voie; dar el intenţiona să ia în stăpânire viitoarea sa capitală cât mai nedeteriorată posibil. În anii următori cuceririi, Mehmed II a luat măsuri pentru a transforma Istanbulul în cea mai mare capitală a lumii.

Mai întâi el a căutat să-i convingă pe refugiaţi să se reîntoarcă, promiţându-le restituirea proprietăţilor lor, libertatea cultului religios şi libertatea de a munci. El i-a eliberat pe acei prizonieri care se aflau sub stăpânirea sa ca parte a sultanului din prăzi, i-a instalat în cartierul Fanar, scutindu-i chiar pentru un timp de plata impozitelor. În al doilea rând, el a ordonat guvernatorilor provinciali să trimită 4 000 de familii din Rumelia şi Anatolia pentru a se stabili la Istanbul, anunţând că el va acorda casele nelocuite din Istanbul acestor noi sosiţi. Aceştia nu aveau să devină musulmani, dar cel puţin unii dintre ei au ajuns oameni bogaţi, negustori sau meşteşugari. Aceste ordine n-au fost niciodată executate în totalitate. Cuceritorul a ales şi a adus apoi la Istanbul negustori, oameni cu avere şi meseriaşi din oraşele importante pe care el le-a cucerit, pe această cale stabilind creştini din Amasra (1459), Foceea Veche şi Nouă (1460), Trebizonda (1461), Corint şi Argos în Morea (1458, 1463), Karaman (anii 1470), Eubeea (1473) şi Caffa (1475) în diferite cartiere ale Istanbulului. Potrivit unui contemporan, G. M. Angiolello, „într-un timp scurt aceşti noi sosiţi au construit remarcabile case şi biserici". Acei care au fost instalaţi forţat în oraş nu puteau să plece, dar au fost scutiţi de un număr de impozite şi servicii.

Mehmed Cuceritorul a urmărit să transforme Istanbulul într-o metropolă universală prin recunoaşterea oficială a conducătorilor

spirituali ai comunităţilor greacă ortodoxă, armeană şi evreiască şi prin instalarea acestora în oraş. După cucerirea Egiptului, Selîm I a desfiinţat funcţia de *nagid,* pentru a preveni transformarea acestuia într-un rival al şefului rabin din Istanbul.

De-a lungul secolelor XV şi XVI otomanii au încurajat imigraţia evreilor din Europa ca un element ce atrăgea după sine comerţul şi bogăţia. În timpul domniei lui Mehmed Cuceritorul, atât de mulţi evrei s-au stabilit în Istanbul, astfel că prin 1477 ei formau a treia dintre cele mai numeroase comunităţi ale populaţiei oraşului, după musulmani şi greci. Pentru a asigura unele dintre produsele alimentare pe care oraşul şi Palatul le cereau, Cuceritorul a stabilit circa 30 000 de ţărani, capturaţi în timpul campaniilor din Serbia şi Morea, în 35 de sate nelocuite de lângă Istanbul. Pentru a preveni părăsirea satelor de către aceştia, Mehmed II i-a ţinut pe aceşti ţărani în *status*-ul de aserviţi (robiţi), situaţia nefiind în conformitate cu practica judiciară obişnuită otomană.

Un recensământ al Istanbulului şi Galatei, întocmit în 1477, a oferit rezultatele înscrise în tabelul 5.

TABELUL NR. 5

Comunitatea	*Numărul familiilor*
Musulmani	9 486
Greci ortodocşi	3 743
Evrei	1 647
Armeni	434
Greci din Karaman	384
Europeni, toţi în Galata	332
Nemusulmani din Caffa	267
Ţigani	31
Total	**16 324**

Aceste rezultate totale nu includ probabil clasa militarilor. Populaţia totală a Istanbulului trebuia să fie între 80 000 şi 100 000 de locuitori.

Construcţia *imāret*-elor – centre ale oraşelor susţinute material de către *vakıf*-uri – a înzestrat oraşul cu servicii publice şi pieţe şi a jucat un rol important în dezvoltarea capitalei otomane. *Imāret*-ul era o veche instituţie est-orientală pe care otomanii au adoptat-o la construirea Bursei, Edirnei şi a altor oraşe. *Imāret*-ul era un complex de instituţii – moschee, *medrese,* spital, hanuri pentru călători, instalaţii pentru apă, drumuri şi poduri – întemeiate cu scopuri pioase şi caritabile, şi de instituţii ce asigurau veniturile pentru întreţinerea acestora, cum erau hanul, piaţa, *kārvānsarāy*-ul (caravanseraiul), baia publică, moara, vopsitoria (boiangeria), abatorul (zahanaua) sau cantina săracilor. Instituţiile religioase şi caritabile erau de obicei grupate în jurul unei moschei, pe când stabilimentele comerciale se aflau în vecinătate sau într-un loc animat şi corespunzător.

Aceste *imāret*-e reprezentau partea fundamentală în planurile arhitectonice ale târgurilor otomane, imprimând acestora propriul lor caracter particular şi până nu de mult ele dominau profilul oraşelor şi târgurilor din Anatolia şi Balcani.

Fondatorii *imāret*-elor le întemeiau de obicei ca *vakıf*-uri, *vakfiye* – actul de înzestrare – fiind întocmit în faţa *kādî*-ului, înscris în registrul său şi confirmat de către sultan. În fapt, în societatea islamică instituţiile caritabile erau aproape întotdeauna fondate ca *vakıf*-uri. Aceasta a asigurat existenţa continuă a serviciului său instituţiei publice, deoarece *vakıf*-ul destina pentru totdeauna profiturile din orice sursă unui anumit scop caritabil, fără diminuarea capitalului. Exista o ficţiune legală precum că, din momentul înzestrării acestei instituţii, doar Allāh avea drepturi de proprietate asupra *vakıf*-urilor, astfel încât, chiar dacă conducerile centrale sau statele se vor schimba,

continuitatea serviciului public era garantată. În actul de înzestrare – *vakfiye* – înscris în registrul *kādî*-ului, fondatorul *vakıf*-ului stabilea destinaţia sa, condiţiile şi formele de administrare şi conducere şi numea pe *mütevellî*-ul său – administratorul-şef. În Imperiul Otoman, cu toate acestea, statul controla şi confirma toate *vakıf*-urile, deoarece ele aveau caracterul de proprietate liberă.

Un *vakıf* era o fundaţie autonomă din punct de vedere financiar şi administrativ. Fondatorul (cel care înzestra) numea un *mütevellî* şi, în *vakıf*-urile mari, de obicei şi un *nāzir* – supraintendent. *Mütevellî*-ul era răspunzător de toate problemele referitoare la *vakıf*, luând măsuri pentru strângerea şi sporirea veniturilor fundaţiei şi folosind aceste fonduri pentru a îndeplini condiţiile din actul de înzestrare, pentru a plăti funcţionarii fundaţiei şi pentru întreţinere şi reparaţie. *Nāzir*-ul era un inspector care stabilea în ce măsură condiţiile de înzestrare au fost îndeplinite sau nu şi, o dată pe an, principalii funcţionari şi angajaţi ai *vakıf*-ului se întâlneau pentru a discuta dacă şi-au îndeplinit îndatoririle lor, aşa cum prevedea actul de înzestrare – *vakfiye*. Acest grup putea cere demiterea *mütevellî*-ului. Statul, prin *kādî*-ul local sau printr-un inspector special desemnat, verifica conturile fiecărui *vakıf*. Scopul tuturor acestor precauţii era de a se asigura că instituţia continua să îndeplinească funcţia ei caracteristică.

Sistemul *vakıf*-urilor a creat complexuri culturale şi comerciale în Istanbul. Fiecare oraş otoman important avea o Mare Moschee şi un *bedestān*, iar după cucerire, când Hagia Sofia a devenit Marea Moschee a Istanbulului, Mehmed Cuceritorul a ordonat construirea unui *bedestān* ca parte a înzestrării acesteia. Cu bolţile sale de piatră şi cu uşile sale din fier rezistând la foc şi la jafuri, *bedestān*-ul era o construcţie monumentală, servind pentru a proteja nu numai bunurile comerciale de valoare, dar şi banii şi pietrele preţioase ale bogaţilor oraşului. Portarii, paznicii de noapte

şi agenţii – comisionari ai *bedestān*-ului se aflau sub control guvernamental. Prăvăliile erau construite central şi fiecare grup de magazine, întinzându-se şi aliniindu-se pe ambele părţi ale drumului, formau o singură piaţă, ocupată de membrii unei singure bresle de meşteşuguri sau de negustori, vânzând acelaşi gen de mărfuri. Aceste pieţe erau de obicei acoperite cu plafoane din piatră ca în piaţa din Istanbul, sau se găseau sub forma unor şiruri de tarabe neacoperite, umbrite de arbori.

Existau 118 prăvălii cu camere–magazii în *bedestān*-ul lui Mehmed Cuceritorul şi 984 de prăvălii au fost ridicate în pieţele înconjurătoare. Acesta a devenit principalul centru de afaceri al Istanbulului, cunoscut astăzi ca Piaţa Acoperită. Construirea *bedestān*-ului, unde negustorii puteau aduna şi stoca bunurile de valoare, juca de obicei un important rol în dezvoltarea oraşelor otomane. Orhan *Gāzî a* construit deja în 1340 un *bedestān* în Bursa, care a rămas până astăzi ca centru comercial al oraşului. Centrele comerciale s-au dezvoltat în jurul *bedestân*-elor în toate târgurile mari din Balcani, cum ar fi Tatar Pazardjik, Plovdiv, Sarajevo, Sofia, Skoplije, Monastir, Serres şi Salonic. În secolul al XVII-lea, călătorul Evliyā Çelebi a clasificat oraşele otomane în 2 categorii, acelea cu *bedestān* şi acelea fără *bedestān*.

În 1459 Mehmed Cuceritorul i-a convocat pe oamenii importanţi ai imperiului şi a cerut fiecăruia dintre ei să întemeieze un *imāret* în orice parte a oraşului în care dorea notabilul. Marele vizir Mahmûd paşa şi, mai târziu, alţi viziri au construit *imāret*-e splendide în centrul oraşului şi în jurul Cornului de Aur. Clădirile destinate interesului public erau înălţate în jurul moscheei purtând numele fondatorului (donatorului) şi în scurt timp oamenii şi-au construit locuinţe lângă aceste *imāret*-e şi au întemeiat noi cartiere. Astfel Istanbulul a căpătat aspectul său turcesc (otoman) caracteristic.

Între 1463 şi 1470 Mehmed Cuceritorul a construit Marea Moschee şi în jurul ei opt *medrese*-le, o şcoală pentru copii, o bibliotecă, un spital, două hanuri pentru călători şi un refectoriu – sală de mese. Pentru a sprijini financiar aceste instituţii publice, el a construit o piaţă întinsă cu 318 prăvălii în jur. 600 de învăţăcei studiau în *medrese*-le şi în fiecare zi hanurile adăposteau 160 de călători. Călătorii, învăţăceii, slujitorii *vakıf*-ului şi săracii din împrejurimi primeau hrană de la bucătării. Doi doctori, un specialist oftalmolog, un chirurg şi un farmacist deserveau în spital, pe care un împuternicit şi delegatul său îl administrau. Două bucătării de spital preparau hrana sub supravegherea doctorului şi existau 2 asistenţi medicali pe care documentul de înzestrare – *vakfıye* – îi obliga să trateze pacienţii cu bunăvoinţă. Spitalul primea pacienţii care nu puteau să-şi permită să cheme doctorul la ei acasă sau să cumpere medicamente. Două spitale mai mari, unul pentru femei şi altul pentru nemusulmani, au fost adăugate mai târziu. O dată pe săptămână doctorul vizita pacienţii săraci la domiciliu şi le împărţea leacuri. Toate cheltuielile zilnice ale spitalului, însumate la aproape 5 ducaţi-aur, se acopereau din veniturile de înzestrare.

Mehmed Cuceritorul a întemeiat alte *imāret*-e în Istanbul. Populaţia din Bursa şi din alte târguri anatoliene s-a stabilit în jurul fundaţiei sale de la Eyüp, din afara zidurilor capitalei, care s-a dezvoltat devenind un târg întins şi separat de Istanbul, ale cărui *vakıf*-uri includeau nouă moschei şi instituţiile asociate. Pentru a acoperi cheltuielile acestor fundaţii, Mehmed II a construit în Istanbul pieţe (existau 260 de prăvălii – dughene – în Galata şi 783 în Istanbul, neincluzându-le pe acelea din interiorul şi în jurul *bedestān*-ului), 13 băi publice, un număr de boiangerii, brutării, prăvălii, ateliere pentru turnat lumânări, prese de ulei şi 54 de mori. *Vakıf*-urile cu profituri alocate pentru întreţinerea moscheii Āyā Sofya aduceau singure un venit anual de 13 000 ducaţi-aur.

„Sultanul Mehmed Cuceritorul a creat Istanbulul", în opinia istoricului contemporan Neşrî[1]. Succesorii săi Bāyezîd II şi Süleymān I, cât şi femeile din dinastia imperială, oamenii de stat, *ulemā*-lele şi negustorii epocii, au ajutat rapida dezvoltare a oraşului prin fondarea de *imāret*-e în alte cartiere. Potrivit unui recensământ oficial din 1546, existau 2 517 *vakıf*-uri, pe care persoane neaparţinând dinastiei imperiale le-au fondat şi cărora li s-au adăugat 1 600 de noi *vakıf*-uri în următoarea jumătate de secol[2]. Sultanii otomani au reuşit în acţiunea de dezvoltare a Istanbulului ca o mare metropolă imperială. Cu populaţia sa ridicându-se la 400 000 de locuitori în prima jumătate a secolului al XVI-lea, Istanbulul era cel mai întins oraş din Europa, şi s-a susţinut ideea că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea populaţia metropolei a crescut la 800 000 de locuitori[3].

Asigurarea necesităţilor de alimente şi apă ale oraşului a devenit o problemă vitală. Conducerea imperiului, din acest motiv, a luat măsuri pentru a preveni afluxul unor imigranţi dornici a se stabili în Istanbul, şi astfel în secolul al XVII-lea numărul populaţiei nu a crescut. În acest timp, 40% din populaţie era nemusulmană, iar Galata, unde europenii au primit permisiunea de a locui, a devenit un centru al comerţului internaţional. La mijlocul secolului al XVII-lea existau în Istanbul 152 de moschei, 126 *medrese*-le, 100 de *kārvānsarāy*-uri (caravanseraiuri) şi în jur

[1] Neşri (ed. Fr. Taeschner), p. 182.

[2] Vezi O. L. Barkan şi E. H. Ayverdi (eds), *Istanbul Vakıfları Tahrir Defteri,* Istanbul, 1970. Trebuie să fie arătat că doar un mic număr din aceste *vakıf*-uri înfiinţau noi instituţii religioase sau caritabile cu stabilimente comerciale care să le susţină financiar. Cele mai multe din aceste *vakıf*-uri erau mici.

[3] R. Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIIe siècle,* Paris, 1962, p. 44–47.

de 1 000 vile – palate pe care sultanii, paşalele şi persoane de rang inferior le-au construit[1]. Necesitatea asigurării unei aprovizionări continuie cu alimente a oraşului, Palatului Imperial şi armatei, cât şi furnizarea de materii prime pentru meşteşugari au constituit factorul major ce determina caracterul monopolist rigid al economiei otomane, cu stricta dirijare guvernamentală în comerţul cu produsele strict necesare.

Pentru a preveni specula, inflaţia şi deturnarea importurilor în alte scopuri, statul reglementa şi dirija totul, de la producătorul îndepărtat de capitală până la vânzătorul sau negustorul cu amănuntul din Istanbul. Preţurile alimentelor erau fixate la nivelul producţiei; doar negustorii autorizaţi de stat cumpărau produsele; iar măsuri stricte erau luate pentru a preveni contrabanda. Rezervele şi materiile prime erau aduse la birourile publice de cântărire special desemnate, de unde erau distribuite reprezentanţilor breslelor comerciale. La numeroşi negustori şi proprietari de vase li se confiscau bunurile sau vasele lor dacă erau prinşi cu contrabanda sau cu specula. Negustorii care au primit privilegiul de a cumpăra, din anumite regiuni, oi sau cereale pentru Istanbul îşi asumau răspunderea de a livra o cantitate determinată din aceste articole în fiecare an şi desemnau un garant sau chezaş.

Nevoia de a asigura alimente pentru Istanbul a determinat arondarea diferitelor zone de producţie ale imperiului la un singur centru şi a fost un factor major în crearea unei economii integrate. Faptul că la mijlocul secolului al XVII-lea cuptoarele oraşului consumau 250 de tone de grâu zilnic este un indiciu al necesităţilor de hrană ale capitalei. Produse alimentare în cantitate mare, cum

[1] Aceste cifre sunt oferite de Hüseyin Hezârfen (vezi Barkan şi Ayverdi, *Introducere*). Compară cu cifrele mult exagerate oferite de Evliyâ Çelebi, în Mantran, *Istanbul*, p. 353–357.

ar fi cereale, păcură, ulei, sare sau turme de oi puteau fi aduse uşor la Istanbul pe mare, iar în a doua jumătate a secolului al XVII-lea numărul vaselor ce transportau alimente în fiecare an în docurile Istanbulului a crescut la 2 000 (între 5 şi 6 corăbii zilnic). Grâu, orez, zahăr şi mirodenii din Egipt; vite, cereale, grăsime (untură) comestibilă, miere, peşte şi piei de animale din regiunile nordice ale Mării Negre; cereale şi piei de animale din Tessalia şi Macedonia; vin şi alte produse mediteraneene din Morea şi Insulele Egeene, se aduceau mereu la Istanbul. De la Tekirdağı sosea grâul din Tracia, de la Constanţa şi Mangalia grâul din Dobrogea. Lemnul de construcţie era adus de la Izmit. Dobrogea, pământ pustiu în Evul mediu timpuriu, a devenit grânarul Istanbulului, prin întemeierea acolo a sute de sate şi prin construirea depozitelor de cereale ale statului în porturi. Orezul din valea Mariţei şi din Tracia de Vest era produsul esenţial de larg consum pentru Palat şi armată; de pe întinderile Bulgariei, Macedoniei şi Traciei de Est, negustorii trimiteau cu regularitate oi şi vite pentru abatoarele (zahanalele) Istanbulului.

Ca centru de tranzit şi de re-export şi ca exportator al produselor manufacturate, Istanbulul a asigurat legăturile economice între regiuni. Exportul ţesăturilor de bumbac din Merzifon, Tosya, Tire, Bergama, Denizli, Larende, Bor şi Niğde din Anatolia, în schimbul produselor alimentare pentru Istanbul din Rumelia şi din Nord, se pare că a stimulat producţia manufacturieră a textilelor de bumbac din aceste locuri. În acelaşi timp, s-au dezvoltat la Istanbul industriile de îmbrăcăminte, de lână şi de mătase. În comerţul triunghiular între regiunea nordică a Mării Negre, Istanbul şi Anatolia, mari sume de bani intrau în şi din nou părăseau capitala. Statul cheltuia mult din veniturile sale pentru întreţinerea Palatului Imperial şi a armatei din Istanbul, o mare sumă din aceste fonduri circulând cu destinaţa Anatolia şi Balcani.

XVI.2. REŢEAUA DE DRUMURI ŞI CĂI DE COMUNICAŢIE, *KĀRVĀNSARĀY*-URILE (CARAVANSERAIURILE) ŞI HANURILE IMPERIULUI

Istanbul era un punct *terminus* atât pentru rutele terestre de caravane cât şi pentru liniile maritime. Potrivit unui calcul[1], la mijlocul secolului al XVII-lea, şase până la zece caravane soseau în fiecare an din Iran, două din Basra, şi trei până la patru din Alep. La fiecare trei luni, plecau caravane pentru Iran şi Asia Centrală. Sosea o caravană pe an din Ragusa, una pe lună din Polonia şi una la fiecare opt zile din Izmir.

Existau trei importante rute principale ce legau Balcanii cu Istanbul; antica *Via Egnatia* din porturile Albaniei prin Ohrida, Monastir şi Salonic; marele drum militar prin Belgrad, Sofia şi Plovdiv; şi drumul de la Dunărea de jos prin valea Tundza şi Edirne.

Ruta de caravane din Iran şi Anatolia atingea Istanbulul prin Bolu, Izmit şi Gebze, drumul din Ankara intersectând această cale lângă Izmit. Drumul pelegrinilor din Arabia şi Alep se intersecta cu ruta principală din Iran la Gebze, după întretăierea Golfului Izmit la Dil, dincolo de Iznik. În secolele XV şi XVI calea obişnuită de la Istanbul la Bursa era pe mare, prin Mudanya, dar se pare că în secolul al XVII-lea drumul de la Gebze – *via Dil* – ţărmul către Bursa – a devenit mai important. Istanbul era astfel conectat prin Bursa cu Foça, Çeşme, Chios şi Izmir[2].

---

[1] La Boullaye-Le Gouz, *Les voyages et observations du Sieur de la Boullaye*-le *Gouz*, Paris, 1953, citat de Mantran (nota 2 *supra*, p. 289), p. 481 (nota 2).

[2] Pentru drumurile otomane, vezi R. Taeschner, *Das anatolische wegenetz nach osmanischen Quellen* (2 vol.), Leipzig, 1924–1926; O. Zirojevič, *The Constantinople Road from Beograd to Sofia*, Beograd, 1970 (în sârbeşte).

Cu toate că Istanbulul a devenit cea mai întinsă piaţă din imperiu, Edirne şi Bursa nu au decăzut; în fapt ele s-au dezvoltat pentru a ajunge cele mai întinse oraşe şi centre comerciale ale Balcanilor şi Anatoliei.

Konstantin Jireček[1] scria despre reţeaua de comunicaţii otomane că „de la căderea Imperiului Roman nici un stat din Europa n-a acordat atâta grijă şi atenţie propriului său sistem de drumuri". Otomanii au păstrat întotdeauna în bune condiţii calea romană între Istanbul şi Belgrad, îmbunătăţindu-l şi reparând porţiunile stricate până la Belgrad cu pietre cioplite grosolan. Ei au construit, de asemenea, în totalitate noi drumuri de-a lungul acestui traseu. Anumite sate de-a lungul drumurilor principale aveau sarcina de a construi şi întreţine drumurile şi, în schimbul acestor obligaţii, erau scutite de impozite extraordinare. Carele şi furgoanele puteau să călătorească de-a lungul drumului de la Belgrad la Istanbul într-o lună. În 1566 Selîm II a parcurs aceeaşi distanţă în 15 zile.

În Rumelia şi în regiunea de la nordul Mării Negre, produsele grele erau cărate cu căruţele; în zonele montane catârii erau mijloacele normale de transport. În timpul campaniei împotriva Belgradului din 1521, statul otoman a folosit, închiriindu-le, 30 000 de cămile din Anatolia şi Arabia pentru a transporta bagajele grele ale armatei. Circa 10 000 de căruţe au transportat făina şi orezul din regiunile dunărene. Atât statul cât şi negustorii individuali au închiriat cămile, cai şi catâri de la nomazi. Caravanele persane erau formate de obicei din 300 sau 400 de animale, dar unele aveau 1 000 sau mai mult, aceste animale fiind în mod normal închiriate de la şi conduse de nomazii turcomani. Spre sfârşitul

[1] *Die Heerstrasse Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*, Prague, 1877, p. 113.

secolului al XV-lea un cal pentru călătoria de la Tabriz la Bursa şi înapoi putea fi închiriat cu aproape 9 ducaţi-aur.

Pentru a asigura liniştea şi securitatea călătoriei pe căile principale, sultanii au întemeiat stabilimente susţinute material de *vakıf*-uri şi au încurajat oficialităţile guvernamentale şi ale Palatului Imperial, prin acordare de întinse posesiuni acestora, să procedeze la fel. Unele dintre acestea erau întinse fundaţii (stabilimente), precum *imāret*-ele din târguri, numai că aici principalele clădiri erau hanul, *kārvānsarāy*-ul (caravanseraiul) şi, poate, un pod. Moscheele şi instituţiile caritabile asociate erau mai puţin importante. În 1443, de exemplu, Murād II a construit un mare pod de piatră, 392 metri lungime cu 174 de arcuri, peste râul Ergene lângă Edirne. La capătul podului el a construit o casă de popas (han) pentru a adăposti şi a hrăni călătorii, o moschee şi o *medrese,* şi a asigurat cheltuielile hanului şi costul întreţinerii podului din veniturile unei crâşme cu bragă, băii publice şi ale altor prăvălii. El a suplimentat acest venit cu beneficiile de la un *kārvānsarāy* (caravanserai), o baie publică şi de la prăvăliile pe care le-a construit la Edirne. El a colonizat oameni, în principal nomazi turcomani, în împrejurimi, pentru a păzi şi întreţine podul, în schimbul căror atribuţii ei erau scutiţi de impozite. Pe celălalt mal al râului sultanul a colonizat *yayalar* – soldaţi-fermieri. În timp, populaţia din jurul acestui nucleu a crescut şi a fost înfiinţat târgul *Uzunköprü* (Podul lung). În 1456 acolo trăiau 431 de familii. Alt exemplu este *imāret*-ul pe care Hersek Ahmed paşa (mort în 1517) l-a întemeiat pe drumul Istanbul – Damasc la prima staţie (oprire) dincolo de Golful Izmit. Acesta a devenit mai târziu târgul Hersek.

În secolele XIV şi XV *bey*-ii de frontieră au întemeiat fundaţii similare în regiunile pe care ei le-au cucerit şi aceste nuclee au devenit mai târziu centre otomane culturale şi administrative.

Oraşul Sarajevo s-a dezvoltat în jurul *imāret*-ului pe care *bey*-ul de frontieră, Isā *bey* l-a înzestrat, iar *imāret*-ul pe care Minnet *bey* l-a întemeiat pe ruta Sofia – Edirne a devenit nucleul oraşului Tatar-Pazarcik, unul din cele mai importante oraşe comerciale ale Bulgariei. În acelaşi târg, pe ruta principală militară către Europa Centrală, marele vizir Ibrahîm paşa a construit un alt mare *kārvānsarāy* (caravanserai) care, potrivit lui Evlyā Çelebi, domina oraşul ca o fortăreaţă. Acesta conţinea 200 de camere şi 80 de încăperi ce dădeau una în alta, unde oamenii importanţi puteau să stea cu familiile lor. Camerele înconjurau o curte umbrită de un mare arbore, iar într-o curte exterioară, cu un bazin (adăpătoare) în centru, se puteau adăposti cinci sau şase mii de cai. Ziua şi noaptea, slujitorii primeau călătorii, musulmani sau nemusulmani. După apusul soarelui, ei duceau fiecărui oaspete o farfurie cu supă, o pâine şi o lumânare, iar fiecare cal primea o sarcină sau măsură de ovăz. După rugăciunea de seară, taraful *kārvānsarāy*-ului (caravanseraiului) cânta, iar porţile erau închise. În fiecare dimineaţă, înainte ca porţile să fie deschise din nou, administratorul (hangiul) întreba pe oamenii care au petrecut noaptea acolo dacă ei au pierdut ceva. Dacă hangiul deschidea porţile fără a face aceasta, el devenea responsabil pentru orice lucru pierdut şi pe care el îl plătea.

În 1555 ambasadorul împăratului Sfântului Imperiu German, Busbecq, a călătorit către Istanbul într-o trăsură trasă de cai şi a lăsat o descriere a *kārvānsarāy*-ului (caravanseraiului) din Niş, unde el se plângea că „aici nimic nu este făcut în secret; aici totul este deschis, şi oricine poate să vadă ce face celălalt". Dar el a apreciat încăperile înşiruite din han. „Hanurile au mai multe camere separate pentru găzduirea în ele. Nu este interzis vreunui om să se folosească de ele, fie creştin sau evreu, fie bogat sau sărac, ele sunt deschise în mod egal pentru toţi. Chiar paşalele şi

sancakbey-ii, când călătoresc, se folosesc de ele. În aceste camere, eu însumi am socotit că am fost găzduit la fel de bine ca în palatul unui prinţ".

În actul său de înzestrare – *vakfıye* – Mehmed Cuceritorul a impus ca toţi călătorii care poposeau la hanul pe care el l-a înzestrat trebuiau să fie bine trataţi şi toate cerinţele lor satisfăcute. Hanurile ofereau 3 zile hrană şi găzduire pe gratis după care călătorul trebuia să plece.

Aceste fundaţii, construite la distanţe egale de-a lungul marilor căi de comunicaţie, arată anvergura şi amploarea civilizaţiei otomane. În perioada otomană, doar în Bosnia şi Herţegovina s-au construit 232 de hanuri, 18 *kārvānsarāy*-uri (caravanseraiuri), 32 de case de oaspeţi, 10 *bedestān*-uri şi 42 de poduri, în categoria podurilor incluzându-se unele capodopere arhitectonice, cum ar fi podul Mostar, construit în 1566, podul Sarajevo Kozja, construit către 1550 şi podul Trebinje.

Construcţii mai modeste decât casele de popas, cum ar fi fântânile, izvoarele, locurile de rugăciune şi micile case de oaspeţi, erau de asemenea construite de-a lungul drumurilor importante. Făcătorii de bine locali le construiau pe acestea în mod obişnuit, uneori ca aşezăminte (înzestrări) pioase. Astfel, călătorii de-a lungul drumurilor de la Istanbul la Damasc, la Erzurum sau la Belgrad aveau toate cerinţele asigurate de obicei pe gratis.

Unele paşale erau, de asemenea, pline de râvnă în întemeierea unor astfel de instituţii. Când marele vizir Mahmûd paşa a fost destituit în 1637, el a fost acuzat că a construit hanuri ce nu erau necesare şi că a asuprit populaţia.

Un factor important în întemeierea acestor *vakıf*-uri a fost instituţia *temlîk*-ului – acordarea imperială a drepturilor de proprietate – potrivit căreia oamenii de stat otomani sau femeile Palatului puteau să se adreseze sultanului cu un proiect pentru

iniţiativa întemeierii unei instituţii caritabile şi primea de la acesta proprietatea liberă a unei suprafeţe de pământ, ce în unele cazuri cuprindea mai multe sate. Întreprinzătorii lăsau apoi moştenire pământul şi satele instituţiei caritabile pe care au întemeiat-o, asigurând astfel nu numai propria lor salvare în lumea de apoi ci şi mijloacele de trai permanente şi sigure pentru propriile lor familii şi urmaşi, prin numirea acestora ca *mütevellî*-ii – intendenţi ai fundaţiilor (înzestrărilor) pioase. Descendenţii din generaţia a doua sau a treia a notabililor otomani s-a bucurat frecvent de o pensionare confortabilă *ca mütevellî*-ii ai *vakıf*-urilor, formând un fel de clasă a stăpânilor de pământ „absenteişti" – care nu locuiesc pe proprietatea lor.

Kārvānsarāy-urile (caravanseraiurile) şi *bedestān*-ele erau puternic fortificate împotriva briganzilor. Busbecq nu a urmat ruta terestră dintre Buda şi Belgrad de teama răufăcătorilor numiţi *„hayduk"*-i, şi sunt multe cazuri în care hoţii de drumul mare au furat bani aparţinând statului. În secolul al XVI-lea situaţia a fost mai bună decât în secolul al XVII-lea, în care trupele guvernamentale au fost de multe ori ineficiente împotriva marilor bande de tâlhari înarmate cu arme de foc. Prin 1647, un brigand numit Kara Haydaroğlu acţiona în regiunea muntoasă de lângă Eskişehir, prădând caravanele din Iran, Damasc şi Izmir cu destinaţia Istanbul. El a fost învins doar cu dificultate. Din nou, la mijlocul secolului al XVII-lea, un răufăcător creştin cu 500 de oameni a întreprins un atac de noapte asupra *bedestān*-ului Monastir şi nu a întâmpinat nici o rezistenţă.

Conducerea otomană, din aceste motive, a luat măsuri pentru a menţine securitatea pe căile de comunicaţie, întemeind *zāviye*-le şi aşezând *derbendci*-i – paznici ai trecătorii – la trecătorile munţilor, la vaduri şi la poduri. Uneori, întreaga populaţie a unui sat era responsabilă pentru securitatea publică şi pentru întreţinerea unui

anumit drum sau pod, pentru care beneficia de un număr de scutiri de impozite. Dacă *derbendci*-ii îşi păraseau posturile lor, ei erau aduşi înapoi cu forţa. La mijlocul secolului al XVI-lea statul a numit 2 288 de familii ţărăneşti în Anatolia şi 1 906 în Balcanii de Est, ca *derbendci*-ii. *Zāviye*-lele erau instituţiile preocupate în special cu securitatea călătorilor pe căile de comunicaţii.

Zāviye-lele au jucat un rol important în Imperiul Otoman, în special în perioada foarte timpurie, şi au fost un prototip pentru *imāret*-e. O *zāviye* era o fundaţie pioasă pe care un *şeyh* sau *derviş* a întemeiat-o pentru a-i găzdui pe călători în oraşe sau, mai frecvent, de-a lungul drumurilor şi trecătorilor îndepărtate şi singuratice. *Şeyh*-ul sau *derviş*-ul care a fondat *zāviye*-aua primea de la conducător o mică suprafaţă de pământ ca proprietate deţinută liber, pe care el o lăsa moştenire fundaţiei sale. El şi *derviş*-ii care s-au strâns în jurul său munceau pământul, asigurându-şi lor înşişi cele necesare traiului şi acoperind cheltuielile *zāviye*-lei, căreia *şeyh*-ul şi descendenţii săi, precum *müteveîlî*-ii altor fundaţii pioase, îi erau administratori ereditari.

În perioada/epoca otomană timpurie, *zāviye*-lele au jucat un rol esenţial în colonizarea imigranţilor turci la frontieră şi în regiunile pe care otomanii le-au cucerit. *Derviş*-ii sau imigranţii săraci dându-se drept *derviş*-i veneau din Anatolia în zona nou cucerită, alegeau o suprafaţă de pământ şi organizau o *zāviye,* asigurându-şi din partea sultanului un document ce confirma că acest pământ era *vakıf* pentru *zāviye.* Deoarece membrii *zāviye*-lei primeau scutiri de impozite, noii imigranţi se adunau laolaltă pe pământurile acestora, care deveneau nucleul unui nou sat turcesc. Aceasta a fost originea a numeroase dintre satele turceşti întemeiate în secolul al XIV-lea în Anatolia de Vest şi în Balcani. Aceste hanuri sau case de popas au servit în acelaşi timp ca adăposturi pentru noii imigranţi sosiţi şi chiar pentru *gāzî*-i.

Şeyh-ii care au întemeiat *zāviye*-le aparţineau diferitelor ordine religioase, dar mulţi purtau titlul de „*ahî*". Pe pământul nou cucerit al Traciei, *ahî*-ii au întemeiat sute de *zāviye*-le[1]. *Ahî*-ismul era mai puţin un ordin religios decât o organizaţie socială, despre care Ibn Battuta, care a vizitat Anatolia în 1333, ne-a lăsat o descriere plină de viaţă[2]:

„Ei există în toate regiunile turkmenilor din al-Rûm („Pământul grecilor"), în fiecare district, oraş sau sat. Nicăieri în lume nu este de găsit cineva care să se compare cu ei în solicitudine pentru străini şi în dorinţa de a le servi (oferi) alimente şi a le satisface dorinţele, a opri mânia tiranică şi a ucide oamenii de ordine (ai stăpânirii) şi pe acei tâlhari care se alăturau acestora. Un *ahî*, în idiomul acestora, este un om pe care membrii reuniţi ai meseriei sale, împreună cu alţii dintre oamenii tineri neînsuraţi şi cu aceia care au adoptat viaţa celibatară, îl aleg să fie conducătorul lor. *Ahî*-ul construieşte o casă de popas şi o înzestrează cu pături, covoraşe, lămpi şi cu orice alt echipament pe care aceasta îl necesită. Asociaţii săi muncesc în timpul zilei pentru a-şi asigura mijloacele de existenţă şi după rugăciunea de după-amiază ei îi aduc *ahî*-ului câştigurile colective şi cu acestea ei cumpără fructe, alimente şi alte lucruri necesare consumului în casa de popas. Dacă în timpul zilei un călător descinde în târg, ei oferă acestuia găzduire în colectivitatea lor"[3].

Atunci când Imperiul Otoman s-a dezvoltat ca un stat puternic şi centralizat, conducerea de la Istanbul a desfiinţat multe dintre *zāviye*-le, deoarece prin secolul al XVI-lea numeroase hanuri (case de popas) şi-au pierdut adevăratele lor funcţii, în timp ce se

[1] Ö.L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, „Vakıflar Dergisi", vol. II (1942), p. 305–353.

[2] Ibn Battuta, p. 419.

[3] Vezi şi *Akhi* în *Encyclopaedia of Islâm*, ed. a II-a, vol. I, 1960.

bucurau de scutiri de impozite, şi atât timp cât ele rămâneau ca *vakıf*-uri, statul nu putea folosi pământurile lor în scopuri financiare şi militare. Statul, de aceea, a desfiinţat acele *zāviye*-le ce nu erau situate pe căi de comunicaţie şi nu ofereau servicii pentru călători şi pe acelea ce nu foloseau veniturile lor în scopuri de caritate, pentru care ele au fost înfiinţate. Statul a desfiinţat *vakıf*-urile şi şi-a însuşit pământul. La mijlocul secolului al XVI-lea, existau 1 100 de case de popas în Asia Mică. Pentru a reface satele distruse în războaiele persane, Süleymān I a permis întemeierea de *zāviye*-le pe calea de comunicaţie către Erzurum.

XVI.3. POPULAŢIA URBANA, BRESLELE ŞI NEGUSTORII

Concepţia tradiţională est-orientală despre societate admite pe agricultori, negustori şi meşteşugari ca cele 3 clase productive. Ultimele două clase formau populaţia urbană, cu meşteşugarii pe treapta de jos a ierarhiei sociale. Sultanul a ordonat ca membrii fiecărei clase sociale să poarte hainele caracteristice condiţiei lor respective, interzicând meşteşugarilor şi proprietarilor de prăvălii să poarte veşmintele luxoase ale claselor sociale superioare.

Populaţia urbană a imperiului, la fel ca locuitorii satelor, era împărţită în 2 categorii, ale musulmanilor şi ale nemusulmanilor, dar aceasta era o clasificare pe care *şerîat*-ul a impus-o şi nu corespundea adevăratelor clasificări sociale şi economice din societatea otomană. Negustorii şi meşteşugarii musulmani şi nemusulmani, în fapt, aparţineau aceleaşi clase sociale şi se bucurau de aceleaşi drepturi, în timp ce negustorii evrei, greci şi armeni bogaţi se îmbrăcau şi acţionau precum musulmanii. Din timp în timp, sultanii căutau să aplice perceptele *şerîat*-ului prin emiterea de legi ce interziceau nemusulmanilor să poarte aceleaşi haine ca

musulmanii, să posede robi sau să călărească cai, dar aceste hotărâri sultanale erau ineficiente. Breslele, de asemenea, încercau uneori să-i discrimineze pe nemusulmani, potrivit *şerîat*-ului, dar aceasta se întâmpla de obicei din motive de rivalitate economică.

Departe de activitatea productivă, totuşi, membrii diferitelor credinţe religioase locuiau aparte, în cartiere separate ale oraşului, sub conducerea propriilor lor lideri religioşi. Oraşele otomane aveau cartiere separate musulmane, creştine şi evreieşti, ţiganii de asemenea având propria lor zonă, indiferent de religia lor. În fiecare cartier musulman exista un *imām,* ca şef religios al comunităţii, şi un *kethüdā,* ca reprezentant permanent al comunităţii. Preoţii şi rabinii îndeplineau aceleaşi funcţii în cartierele nemusulmane, reprezentând comunitatea lor în faţa conducerii centrale sau locale otomane. Această situaţie nu a împiedicat bunele relaţii între musulmani şi nemusulmani. Musulmanii deseori se căsătoreau cu femei ne-musulmane, fără ca femeia să-şi schimbe propria religie. Copiii, totuşi, erau musulmani.

În oraşele otomane breslele de meşteşugari reprezentau mobilul esenţial al vieţii economice, iar membrii breslelor constituiau o mare parte a populaţiei urbane. Originile breslelor în lumea islamică rămân obscure[1], dar pare a exista o apropiată asemănare între sistemele breslelor islamice şi medieval-europene. În mod obişnuit s-a susţinut teoria conform căreia corporaţiile lumii greco-romane au continuat să existe sub administraţia islamică, dar că prin secolul al X-lea ele au căpătat un pronunţat caracter islamic. În acel secol karmaţienii, care s-au manifestat ca reprezentanţi ai mişcării religioase, sociale şi politice ce s-a opus conducerii califilor Abbasizi, s-au organizat în bresle în această luptă. Breslele islamice au devenit astfel fraternităţi karmaţiene cât şi organizaţii

[1] B. Lewis, *The Islamic Guilds,* „Economic History Review", vol. VIII, nr. 1 (1937), p. 20–37.

profesionale. După invaziile mongole din secolul al XIII-lea, ordinele *sufi*-ilor şi, în special, morala şi etica *futuwwa* au exercitat o mare influenţă asupra breslelor. Societăţile *futuwwa,* pe care lucrătorii tineri necăsătoriţi le organizau în marile oraşe, reaminteau de fraternităţile din Imperiul Roman. Potrivit moralei şi eticii *futuwwa,* o persoană perfectă este una generoasă, se sacrifică pe sine, autodisciplinată, supusă superiorilor săi, sobră şi cumpătată. Intrarea într-o astfel de organizaţie atrăgea după sine o ceremonie simbolică, după care etica şi morala *futuwwa* era inculcată novicelui. De-a lungul secolelor XIII şi XIV această mişcare, sub numele de *ahî*-ism, a fost elementul predominant în societatea anatoliană. În oraşe, fiecare grup de meşteşugari a fost organizat potrivit principiilor *futuwwa,* sub conducerea unui *ahî,* pe care ei îl alegeau din cadrul propriilor lor rânduri. Deoarece nu a existat o autoritate centralizată puternică în Anatolia de-a lungul acestei perioade, *ahî*-ii au îndeplinit un număr de funcţii publice şi au devenit o forţă politică în oraşe. În fapt, încă de la începutul organizării lor, breslele islamice au reprezentat opoziţia populară faţă de clasa conducătoare militară şi administrativă.

În perioada de început a Imperiului Otoman, *ahî*-ii au jucat un important rol în statul şi societatea otomană dar, odată cu creşterea absolutismului şi a centralismului, statul i-a adus pe aceştia din ce în ce mai mult sub propria sa autoritate. În oraşe, *ahî*-ismul a devenit doar o organizaţie de breaslă, dar etica şi morala *futuwwa,* totuşi, a continuat să existe în cadrul breslei meşteşugarilor.

Este o exagerare să se spună că statul a creat şi a dominat breslele otomane, sau că ele au format o comunitate nediferenţiată social[1]. În societatea est-orientală, grupurile cu idealuri şi interese

[1] G. Baer, *The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds,* „Intern. Journal of Middle East Studies", vol. I (1970); cf. *Harîr,* în *Encyclopaedia of Islâm,* ed. a II-a, vol. IV.

comune s-au organizat ele însele, din cele mai vechi timpuri, conform unui model clasic, aceeaşi matrice şi de obicei aceeaşi terminologie întâlnindu-se în Palat, armată, *medrese*-le, ordine religioase şi bresle. Cel mai important membru al unui grup astfel organizat era de obicei individul care îl reprezenta în lumea exterioară şi conducea afacerile externe ale acestuia. El a fost numit *kethüdā* la otomani, *şeyh* la arabi şi *ahî* în Anatolia secolului al XIII-lea. În cadrul breslelor, starostele meşteşugarilor alegea în funcţia de *kethüdā* pe unul dintre proprii lor membri, care putea să ducă la îndeplinire reglementările breslei şi să solicite cu succes sprijinul conducerii otomane în numele lor. Această alegere avea o importanţă absolută, deoarece o breaslă fără o *kethüdā* nu era considerată independentă. Când un grup de meşteşugari dintr-o ghildă dorea să se organizeze ei înşişi ca un corp separat, ei alegeau o *kethüdā* şi se prezentau în faţa *kādî*-ului local, care îi înregistra ca o breaslă independentă. Starostele meşteşugarilor putea, dacă ei doreau, să demită *kethüdā*-ua, iar ei se opuneau întotdeauna amestecului conducerii otomane în alegerea alteia noi. Există un număr de documente referitoare la neacceptarea de către bresle a *kethüdā*-lelor pe care guvernatorul sau *kādî*-ul doreau să le impună acestora, dar în fapt conducerea centrală de obicei se vedea constrânsă să respecte autonomia breslelor.

În această societate medievală, aceste comunităţi căutau o justificare religioasă şi morală pentru existenţa şi pentru reglementările lor juridice şi astfel în fruntea fiecărei bresle meşteşugăreşti era un *şeyh,* reprezentând această autoritate morală şi religioasă. Deşi în ţările arabe *şeyh*-ul devene administratorul şef al breslei, în provinciile centrale otomane ale Rumeliei şi Anatoliei el a rămas în poziţia de lider spiritual. *Şeyh*-ul a jucat un rol important în bresle, conducând ceremoniile de ucenicie şi de măiestrie, comunicând şi aplicând amenzile în cadrul breslei. El era ales dintre meşterii cu experienţă ai breslei, care erau foarte versaţi

în etica şi morala *futuwwa*. Având legături cu *şeyh*-ul, exista un funcţionar care conducea ceremoniile. Conducerea otomană era în legătură cu breslele prin intermediul *kethüdā*-lelor care, pe lângă aceasta, strângeau şi predau conducerii impozitele pe care breslele le datorau.

Peste *kethüdā*-lele breslelor exista o *kethüdā* a târgului, care era consultată în problemele de interes comun pentru toate breslele şi care, împreună cu alţi notabili, reprezenta târgul în relaţiile cu conducerea otomană. Alt important membru al breslei era *yiğitbāşı*-ul, funcţionarul care conducea afacerile interne ale breslei. El, de asemenea, era ales dintre meşterii în vârstă şi cu experienţă, iar când *kethüdā*-ua era absentă de la îndatoririle sale, *yiğitbāşı*-ul îi lua locul. El cumpăra materialele brute de pe piaţă şi le distribuia meşterilor, verifica dacă produsele finite se conformau regulamentelor breslei şi le livra altor bresle sau prăvălii. Era, de asemenea, datoria lui să notifice *şeyh*-ului dacă cineva încălca reglementările breslei şi să-l informeze pe acesta şi pe *kethüdā* în legătură cu oricare persoană care solicită promovarea la gradul de meşter. În unele bresle, asistentul *yiğitbāşı*-ului îndeplinea uneori aceleaşi sarcini. Fiecare breaslă alegea, pe lângă conducătorii amintiţi deja, unul sau doi *ehl-i hibre*, experţi selecţionaţi dintre meşteri şi cu desăvârşire iniţiaţi în realităţile complexe ale meseriei. Ei îşi exprimau părerile asupra calităţii bunurilor, aplanau disputele asupra preţurilor, ajutau la fixarea preţului de piaţă şi alegeau muncitorii. Alegerea acestor experţi era foarte importantă în meserii delicate, cum ar fi ţesutul cu fir de argint. În unele bresle, *ehl-i hibre* îndeplinea, de asemenea, unele dintre îndatoririle *kethüdā*-lei şi *yiğitbāşı*-ului.

În breslele mai mari şi mai dezvoltate, şase persoane formau un comitet numit „Cei şase", dar în multe bresle doar *şeyh*-ul şi *kethüdā*-ua sau *yiğitbāşı*-ul erau menţionaţi. Aceşti funcţionari proveneau din rândul meşterilor, dar metoda alegerii lor nu este

cunoscută în detaliu. Reiese că un consens al opiniilor nominaliza candidaţii pentru aceste funcţii şi astfel, după alegere, dacă nu exista nici o opoziţie faţă de candidat, toţi meşterii apăreau în faţa *kādî*-ului pentru a consemna alegerea în registrul său oficial.

Breslele otomane s-au conformat unor reguli şi reglementări imuabile şi precise. Legile generale, principiile şi ritualurile ceremoniilor s-au înrădăcinat peste secole, multe dintre ele fiind introduse în manualele de *futuwwa,* certificate de breaslă sau *fermān*-e. Membrii breslei discutau şi decideau asupra oricăror noi reglementări, consemnându-le în registrele *kādî*-ilor. După înregistrare, reglementările erau considerate valabile legal. La acestea s-ar cuveni să se adauge reglementările *ihtisāb,* ce fixau preţurile şi calitatea, ce fuseseră stabilite în cadrul discuţiilor dintre meşterii breslei şi reprezentanţii conducerii otomane, şi pe care sultanul le confirma. Statul otoman intervenea în organizaţiile breslelor în principal pentru a garanta veniturile impozitelor din această sursă şi pentru a asigura aplicarea legilor *ihtisāb.*

Ihtisāb a fost o veche instituţie islamică. Statul est-oriental a considerat ca una din cele mai importante îndatoriri ale sale protecţia populaţiei împotriva injustiţiei şi rezolvarea plângerilor ei. Coranul poruncea ca, pentru bunăstarea comunităţii islamice, autoritatea statală musulmană trebuia să sprijine activ normele, regulile şi interdicţiile sociale general acceptate. Acestea deveneau parte a Legii Religioase, fiind reunite sub titlul de *hisba* sau *ihtisāb,* şi a le pune în aplicare pe acestea era una din îndatoririle califului. În practică, reglementările *hisba* se refereau în principal la comerţ şi ajutau la prevenirea fraudelor şi speculei, stabilind preţuri onorabile pe pieţe şi controlând greutatea şi calitatea mărfurilor. Pe această cale, metodele de verificare ale preţurilor şi de inspectare ale greutăţilor şi măsurilor, ce au fost deja în vigoare în statele antice est-orientale, au fost incluse în structura *şerîat*-ului, sub numele de *hisba.*

Statul otoman a aplicat cu meticulozitate reglementările *ihtisāb*, revizuind legile *ihtisāb* conform cărora breslele se supuneau cu ocazia urcării pe tron a fiecărui nou sultan. Reprezentanţii statului verificau toate greutăţile şi măsurile, iar *muhtesib*-ul – funcţionarul însărcinat cu aplicarea reglementărilor *ihtisāb* – inspecta în permanenţă pieţele pentru a asigura aplicarea acestor legi, aducându-i pe cei care le-au încălcat înaintea *kādî*-ului local, biciuindu-i şi bătându-i conform deciziei *kādî*-ului. *Muhtesib*-ul marca anumite materiale, cum ar fi lemnul, ţiglele (olanele) sau ţesăturile, conform standardelor lor şi interzicea vânzarea materialelor nemarcate. *Kādî*-ul local şi *muhtesib*-ul aveau autoritatea de a adapta preţurile pieţei, ce au fost fixate potrivit unei proceduri stabilite. Membrii proeminenţi ai comunităţii şi *ehl-i hibre* din bresle se întâlneau în prezenţa *kādî*-ului. Ei stabileau cantitatea şi calitatea materiilor prime, adăugând costurile de producţie şi fixând preţul de piaţă, ce asigura un profit de aproximativ 10% sau, dacă era folosită o forţă de muncă cu înaltă calificare, 20% cel mult. Uneori sultanul însuşi verifica registrele preţurilor pieţelor din Istanbul.

Pentru a controla preţurile, a preveni specula şi a strânge taxele, statul otoman a impus un număr de condiţii pentru vânzarea materiilor prime şi a produselor finite pe pieţe. Produsele comerciale pentru piaţa oraşului intrau în oraş prin anumite porţi, după care erau cărate pe anumite străzi către pieţe sau *kārvānsarāy*-uri (caravanseraiuri) desemnate, unde erau vândute sub supravegherea unor funcţionari cu această sarcină. Bunurile preţioase erau în exclusivitate vândute prin intermediari speciali sub control guvernamental. După ce bunurile au fost cântărite în prezenţa reprezentanţilor breslelor şi supuse taxelor potrivit cantităţii, era acordată autorizarea vânzării lor. Reprezentanţii breslelor – *kethüdā*-ua şi *yiğitbāşı*-ul – cumpărau bunurile sau materiile prime necesare lor de acolo, distribuindu-le meşterilor

breslei. Statul încasa de la meşterii breslei o taxă percepută pe fiecare prăvălie şi altă taxă pe unele bunuri manufacturate. Exista, de asemenea, o taxă comercială, plătită pe greutate sau pe bucată, pe bunurile vândute în perimetrul pieţei. *Kānûnnāme*-le speciale fixau cuantumul acestor taxe pentru oraşele şi pieţele fiecărei provincii. Concentrarea breslelor în anumite pieţe, cât şi vânzarea bunurilor acestora în anumite perioade ajuta statul să încaseze aceste taxe. Dacă meşterii se dispersau pentru a evita plata acestora, statul îi aducea cu forţa înapoi într-un anumit loc al pieţei.

Guvernarea otomană intervenea în organizaţiile breslelor doar pentru a proteja interesele Vistieriei sau cele generale publice, dar nu se amesteca în afacerile lor interne.

Reglementările breslelor, totuşi, recunoşteau autoritatea supremă a statului. *Kādî*-ul înregistra toate alegerile şi deciziile în cadrul breslei, iar dacă membrii acestora nu puteau aplana disputele dintre ei înşişi sau să-i pedepsească pe cei care au încălcat reglementările breslei, ei înaintau cazul autorităţilor de stat, consultând prima dată *kādî*-ul local şi apoi apărând în faţa Divanului Imperial din capitală.

Statul acorda de obicei importanţă conservării reglementărilor tradiţionale ale breslei. Înainte ca Imperiul Otoman să fi devenit centralizat, breslele erau mult mai independente şi mult mai puternice. La sfârşitul secolului al XIII-lea şi la începutul secolului al XIV-lea nu exista o guvernare puternică în Anatolia şi, precum a observat Ibn Battûta, *ahî*-ii din fruntea breslelor influente din marile oraşe deţineau o mare putere şi influenţă. În acest timp, membrii breslelor purtau arme şi pedepseau pe tulburătorii liniştii şi ai ordinii. De asemenea, breasla era nu numai o organizaţie economică dar şi una consolidată prin puternice legături sociale, organizaţie ce se interfera cu atmosfera religioasă şi mistică a eticii şi moralei *futuwwa* şi venera ca patron un sfânt, de care breasla a legat tradiţiile sale. În perioada otomană, când *kethüdā*-ua a luat

locul *ahî*-ului, caracterul religios al breslei s-a atenuat. Pentru a conserva propria lor autoritate, funcţionarii breslei au început să invite statul otoman să participe tot mai activ la afacerile organizaţiei. A devenit ceva obişnuit pentru aceştia ca, la alegerea lor, să primească o diplomă de la guvernator sau de la sultan, astfel întărind propria lor autoritate în cadrul breslei, iar cu sprijinul statului funcţionarii au reuşit să oprească noile curente ce ameninţau sistemul breslei, de care propriile lor interese materiale depindeau de obicei.

Otomanii, precum mamelucii, aproape întotdeauna îi sprijineau pe marii meşteri (starosti) ai breslelor şi căutau să păstreze structura tradiţională a organizaţiei. Această politică conservatoare pornea de la ideea că orice inovaţie afunda societatea în dezordine şi anarhie şi că, în consecinţă, vistieria statului putea să piardă sursele sale de venituri. Meşterii breslei, atunci când doreau ca statul să acţioneze în ajutorul lor, erau întotdeauna atenţi să facă aceste precizări în rapoartele lor. În final, interesele administrative şi militare impuneau stabilitatea preţurilor şi calitatea produselor. Politica conservatoare a continuat până în secolul al XIX-lea, când oamenii de stat reformatori otomani au adoptat ideile liberale europene. Acest conservatorism a împiedicat economia est-orientală să se desprindă din restricţiile sistemului breslei şi a întârziat dezvoltarea unei puternice burghezii otomane. În secolul al XIX-lea importul bunurilor manufacturiere europene a limitat câmpul activităţii breslelor şi, după 1840, în faţa capitalismului industrial european, breslele erau ruinate din punct de vedere economic.

În termeni economici, structura breslei a fost o încercare de a satisface legea cererii şi ofertei în faţa anumitor dificultăţi. Reprezentanţii breslei cumpărau materiile prime de pe piaţă la un preţ cu ridicata fixat şi le distribuiau meşterilor pentru că, până în epoca modernă, sistemul primitiv al comunicaţiilor făcea ca aceste

materii prime să fie accesibile doar în cantităţi limitate. Materiile prime ajungeau la breasla preocupată de un preţ convenabil, fără a cădea în mâinile altor grupuri sau speculanţi, iar funcţionarii le distribuiau meşterilor breslei într-o manieră ce nu lăsa pe nimeni dintre ei fără ocupaţie. Acesta a fost motivul principal ce a impus organizarea breslelor. Insuficienţa materiilor prime genera în mod frecvent preţuri înalte şi şomaj în târgurile otomane şi constituia o serioasă problemă economică. Aceste lipsuri puteau apărea datorită acumulării excesive şi speculei, încercărilor unor meşteri de a cumpăra materii prime în cantitate mare, interesului unei alte bresle faţă de aceeaşi materie primă sau cumpărării acesteia de către negustorii din altă regiune sau ţară, care ofereau preţuri mai mari. Breslele solicitau controale guvernamentale pentru a preveni prima şi ultima dintre aceste situaţii, iar sultanul emitea hotărâri ce pedepseau specula şi permiteau negustorilor străini să cumpere bunuri de pe piaţă doar după ce meşterii locali şi-au făcut propriile cumpărături. Uneori statul interzicea complet exportul anumitor materii prime importante. Pentru a preveni situaţia a doua şi a treia, ce rezultau datorită concurenţei dintre ei înşişi, breslele puteau doar să se organizeze ele însele pentru a cumpăra materii prime cu toptanul (în cantităţi mari) şi a le distribui în mod echitabil. Breasla obţinea o hotărâre a sultanului pentru a preveni căderea materiilor prime în mâinile străinilor şi pentru a-i acorda acesteia monopolul producţiei.

Doar cu o cantitate limitată de materii prime accesibile, a fost necesar să se restrângă numărul magazinelor şi al atelierelor. Deoarece exista o criză asemănătoare de meseriaşi, în special de lucrători cu înaltă calificare, funcţionarii breslei dirijau, de asemenea, distribuirea mâinii de lucru. La Bursa, de exemplu, ţesătorii de catifea erau, într-o anumită zi a săptămânii, adunaţi într-un anumit loc unde *ehl-i hibre* al breslei îi repartiza pe aceştia

diferiţilor meşteri, scopul acestui sistem fiind de a găsi lucrători calificaţi şi de a preveni concurenţa între meşteri pentru lucrători.

Al doilea factor economic ce determină structura breslei a fost limitarea sau restrângerea pieţei. Sistemul economic rudimentar şi căile de comunicaţie primitive au însemnat că cele mai multe dintre breslele urbane lucrau doar pentru o piaţă locală limitată, constând din târgul respectiv şi satele învecinate. Mai mult decât atât, în secolul al XV-lea cele mai multe târguri otomane erau foarte mici.

A fost necesar să se organizeze producţia conform pieţei limitate şi această realitate a determinat, de asemenea, un număr de aspecte caracteristice ale breslei. În primul rând, restrângerile necesare ale producţiei au condus la scăderea numărului de magazine şi de ateliere aparţinând breslei, iar în al doilea rând, a fost necesar să se protejeze piaţa faţă de străini. Statul, de aceea, a acordat şi a garantat fiecărei bresle monopolul într-un târg sau în cadrul unei zone delimitată cu precizie şi, mai mult decât atât, deoarece fiecare meşter al breslei putea să vândă propriile sale produse manufacturate în cadrul acestei zone limitate, nu putea să existe concurenţă în cadrul breslei. Pentru a preveni concurenţa, bunurile manufacturate corespundeau unor standarde bine definite. Metodele de producţie, categoriile de materii prime, uneltele şi trăsăturile caracteristice particulare ale atelierelor erau reglementate; *ehl-i hibre* şi *yiğitbāşı*-ul inspectau continuu producţia; iar produsele finite au fost din nou verificate cu atenţie înainte de intrarea lor pe piaţă. Produsele finite puteau fi vândute apoi doar în anumite locuri din piaţă sau prăvălii, iar în unele bresle *yiğitbāşı*-ul sau *kethüdā*-ua vindeau cu toptanul (cu ridicata) bunurile finite.

Pentru a păstra echilibrul între producţie şi piaţă, doar meşterii calificaţi aveau dreptul de a deschide propriile lor prăvălii, situaţie menţinută în parte prin tradiţiile breslei şi în parte prin propriul interes al meşterilor autorizaţi. Pentru a deveni meşter şi mai mult

decât atât, a deschide o prăvălie independentă, era extrem de dificil. Un candidat putea ajunge la calitatea de meşter după o perioadă de trei până la cinci ani petrecută pentru a câştiga experienţă şi măiestrie, după care aspirantul era supus unei examinări şi unei ceremonii în care *şeyh*-ul îl încingea cu un şorţ, simbolul calităţii de meşter. Ucenicia sa a fost o perioadă de strictă disciplină şi abstinenţă, înconjurat de simboluri obscure şi de retorica *futuwwa*. Etica şi morala *futuwwa* inculca ucenicului obedienţă absolută, modestie şi dispreţ faţă de bogăţie şi îl învăţa pe tânăr să considere lăcomia şi concurenţa ca cele mai urâte defecte morale. Un meşter nou admis primea unelte şi un atelier sub controlul unor mari meşteri. Mulţi noi meşteri din bresle, ducând lipsă de capital pentru a deschide o prăvălie, munceau pentru membrii mai vechi în calitate de *kalfa*-le – şefi de echipă salariaţi– sau altfel intrau în asociere („tovărăşie").

Totuşi, în ciuda acestei structuri rigide, deja în secolul al XV- lea existau deosebiri sociale şi economice în cadrul breslelor otomane. Printre ţesătorii de velură din Bursa, de exemplu, exista o deosebire între aceia care posedau războaie de ţesut şi prăvălii şi cei cărora ei le dădeau de lucru. Unii dintre proprietarii de ateliere aveau 50 de războaie de ţesut, reprezentând o investiţie de capital de 2 500 până la 3 000 ducaţi de aur. Ţesătorii de velură, totuşi, formau o breaslă dezvoltată, producând textile de valoare pentru piaţa externă. În majoritatea breslelor tradiţionale, cum ar fi tăbăcarii, dacă meşterul devenea suficient de bogat şi independent, el părăsea breasla şi era considerat un negustor.

În multe dintre breslele din marile oraşe otomane, cum ar fi Istanbul, Bursa, Salonic sau Edirne, şi în special în acelea producând pentru piaţa externă, exista o deosebire socială şi economică crescândă între membrii breslei care au devenit antreprenori capitalişti şi aceia cărora ei le dădeau de lucru. În acele oraşe, producţia de breaslă a crescut rapid. În Istanbul, de exemplu,

numărul atelierelor de brocart, în mod oficial fixat la 100, a crescut la 318 în 1564, şi chiar hotărârile sultanilor nu au putut coborî numărul la cifra oficială. În secolul al XVI-lea s-a înregistrat o creştere în medie de 80% a populaţiei urbane a Imperiului Otoman şi, în consecinţă, piaţa pentru produsele de breaslă s-a extins. Aceasta a creat o situaţie favorabilă pentru meşterii şi *kalfa*-lele plătite din cadrul breslei, încurajându-i să investească în iniţiative independente. Mulţi dintre aceştia şi-au deschis prăvălii de sine stătătoare în diferite cartiere ale târgului şi au început producţia. Conducătorii breslelor erau incapabili de a-i combate pe aceştia cu succes, cum ei au făcut-o în trecut, iar „rebelii" astfel nu numai că erau părtaşi la profiturile în creştere ale meşterilor breslei, dar în acelaşi timp subminau reglementările şi controalele breslelor. Ei au schimbat standardele tradiţionale ale producţiei, diminuând calitatea şi vânzând mai ieftin; ei au introdus noi forme şi modele şi au stimulat cererea.

În încercarea de a-şi păstra monopolul pe piaţa în expansiune, vechii meşteri au îndemnat conducerea otomană să ia măsuri dure împotriva competitorilor lor, susţinând că aceştia din urmă erau novici (*acemîler*) necalificaţi, care nu numai că n-au învăţat meseria lor pe deplin, dar nici n-au primit certificatele de meşteri, şi astfel, prin diminuarea calităţii şi creşterea preţurilor, ei păgubeau populaţia şi subminau legile *ihtisāb* ale statului. Când competitorii lor au introdus un model de încălţăminte popular, dar scump, cu vârful ascuţit, breasla producătoare de încălţăminte din Istanbul i-a acuzat pe aceştia în faţa conducerii otomane de ademenire a poporului pe calea frivolităţii şi imoralităţii. Vechii meşteri au luptat până la sfârşit pentru a închide prăvăliile celor care introduceau inovaţii tehnice. Sprijinul puternic al conducerii otomane acordat structurii breslei tradiţionale a împiedicat dezvoltarea unor organizaţii separate ale lucrătorilor şi şefilor de echipe, cât şi ale meşterilor cu capital, ca în Europa occidentală.

Politica conservatoare a guvernării otomane a întărit monopolul vechilor meşteri în cadrul breslelor. Meşterii care posedau ateliere au început să le lase fiilor ca proprietăţi mobile ale familiei, ginerilor sau rudelor lor, iar în timp titlurile de meşter, *kethüdā* şi *yiğitbāşı* au devenit ereditare, trecând de la tată la fiu sau, foarte rar, la un vechi şef de echipă. În ultimă instanţă, prin secolul al XVIII-lea, aceste posesiuni şi titluri şi-au pierdut orice legătură cu meseria şi cu meşteşugul, devenind simple aspecte ale calităţii de proprietar legal.

Pătrunderea unor membri ai trupelor *kapıkulu* în breslele târgurilor a fost un alt factor al declinului sistemului breslei otomane. Privilegiile lor militare i-au scutit de controlul *muhtesib*-ului şi *kādî*-ului, îngăduind membrilor acestor trupe să modifice structura breslei în propriul lor avantaj. Ei ignorau deseori preţul de piaţă fixat în mod oficial, diminuând calitatea şi deschizând prăvălii peste tot unde doreau, fără să primească mai întâi certificatul de meşter. Membrii *kapıkulu* îi obligau deseori pe meşterii autorizaţi să-i accepte pe ei în calitate de asociaţi şi împărţeau profiturile şi, mai rău decât toate, specula lor pe scară mare cu materiile prime a rămas nepedepsită. Toţi aceşti factori au jucat un rol important în deteriorarea structurii breslei tradiţionale şi în declinul meşteşugarilor otomani în general.

În târgurile prospere, noile bresle s-au format ca ramuri laterale ale celor vechi, pentru a produce noi modele de bunuri sau pentru a lua asupra lor anumite faze ale producţiei. Spre exemplu, tăbăcarii care lucrau pielea în diferite culori formau bresle separate, cum au făcut răsucitorii de mătase şi ţesătorii din „industria" textilă. În marile oraşe, oamenii lucrând în aceeaşi meserie, dar în două pieţe diferite, puteau să formeze bresle separate. Dacă un grup lucrând într-un domeniu specializat al unei meserii devenea suficient de numeros, membrii alegeau o *kethüdā* şi apăreau în faţa *kādî*-ului pentru a-l informa pe acesta că ei doreau să devină o breaslă.

Breslele importante deseori se opuneau acestei încercări, refuzând să recunoască *kethüdā*-ua aleasă şi pretinzând că meşterii noilor bresle sunt necalificaţi. Într-un astfel de caz, aprobarea conducerii otomane era hotărâtoare pentru întemeierea breslei. Guvernarea otomană confirma existenţa breslei dacă conducerea nu considera aceasta ca fiind contrară reglementărilor *hisba* sau dăunătoare intereselor poporului.

Breslele asociate luptau frecvent între ele însele, în timp ce breslele în poziţia de antreprenori puteau să le aducă pe altele la un *status* de dependenţă, aceste bresle supuse fiind cunoscute ca *yamak*-uri. De exemplu, în industria de mătase puternic dezvoltată de la Bursa, negustorii de mătase care făceau negoţ cu mătase naturală formau o breaslă ce acţiona ca antreprenor. Ei cumpărau mătase naturală importată din *bedestān,* dând-o apoi breslei răsucitorilor pentru a o lucra pe fir şi breslei boiangiilor pentru a o colora, în final vânzând sculuri sau gheme bobinate ţesătorilor. *Yamak*-urile căutau uneori să înlăture dominaţia breslelor mai mari prin refuzul de a munci, dar deoarece astfel de acţiuni aveau ca rezultat şomajul şi scăderea veniturilor din impozite, conducerea otomană sprijinea de obicei breslele importante. Formarea unor noi grupuri, totuşi, reprezenta un aspect dinamic al sistemului breslei iar numărul lor varia potrivit cu mărimea şi prosperitatea târgului. În Istanbul existau în jur de 150 de bresle importante. Existau aproape 60 în Bursa în secolul al XV-lea, şi aproape 50 în secolul al XVII-lea în Manisa (s-a estimat că au existat 150 de bresle în Roma antică şi 210 în Cairo medieval).

Breslele otomane variau, în ceea ce priveşte nivelele lor de dezvoltare, potrivit cu prosperitatea oraşelor şi cu cererile pieţei externe, dar exista o tendinţă generală către un sistem neîngrădit al producţiei în marile oraşe. Meşteşugurile casnice s-au dezvoltat în afara sistemului de breaslă. În Anatolia, de exemplu, industria de ţesături ţărăneşti aproviziona pe negustori cu ţesături de

bumbac, vândute din târguri până la sate, o mare parte din producţia acesteia fiind destinată pentru piaţa externă. Aprovizionarea regulată de către stat cu materii prime cu ridicata (cu toptanul) a ramurilor productive este un indiciu al producţiei capitaliste. De exemplu, „industria" lânii din Salonic, ce în fiecare an aproviziona cu mii de cupoane de ţesături de lână aspră Palatul Imperial şi ienicerii, s-a dezvoltat sub controlul statului şi a folosit în producţie aproape 1 000 de familii de evrei. Aceasta asigura produse din lână pentru întregul Imperiu Otoman şi pentru piaţa externă. În 1664 s-a convenit să se grupeze într-un singur loc toate atelierele ce produc postav negru subţire, dublu lat, pentru stat.

Pentru a veni în întâmpinarea propriilor sale nevoi în ceea ce priveşte armele de foc şi praful de puşcă, statul a înfiinţat în Istanbul, factorii (ateliere) folosind sute de lucrători, finanţate cu capital de stat şi conduse de reprezentanţii numiţi de conducerea otomană. În timpul campaniei din Cipru din 1571, factoria (atelierul) de pulbere pentru tunuri de la „Fabrica de hârtie" *(Kāğıthāne)* din Istanbul a produs 17 tone de pulbere pentru tunuri pe lună. Persoanele private, totuşi, nu au urmat acest exemplu. Cu toate că au existat, în Istanbul şi Bursa, un număr de locuri unde mulţi muncitori erau angajaţi împreună, „industria" otomană în general nu s-a dezvoltat niciodată dincolo de sistemul producerii bunurilor de consum.

Ucenicii, muncitorii cu leafă şi robii au constituit principala forţă de muncă a breslelor. În „industria" de ţesături din Bursa, robii folosiţi în meserie erau sursa principală a muncii, obţinându-şi libertatea doar după ce ţeseau o cantitate apreciabilă de stofe. Muncitorii liberi care se angajau ei înşişi erau de obicei *kalfa*-le fără capital financiar şi erau în mod obişnuit folosiţi pentru intervale de o săptămână. Ucenicii erau copii obişnuiţi sau tineri pe care părinţii lor i-au plasat la un meşter pentru a învăţa o meserie. Potrivit contractului, meşterul a promis să-l înveţe pe

ucenic meseria, într-o anumită perioadă de timp, de obicei 1 001 de zile. Părintele îl dădea pe copil la patron, primind o sumă globală, plătită o singură dată, de la meşter de-a lungul duratei contractului. După aceasta, ucenicul nu mai primea altă plată, sau poate beneficia de o mică sumă săptămânală, iar potrivit valorilor moral-etice ale breslei, el datora meşterului o supunere completă. Meşterul, din partea sa, îl trata pe ucenic ca pe un fiu. Grija cea mai mare a meşterilor era că cel angajat cu leafă putea să plece la mijlocul săptămânii, sau că ucenicii puteau să schimbe meşterii, iar pentru a preveni acestea ei au solicitat intervenţia conducerii otomane.

Unele bresle foloseau femei. În târgurile otomane, răsucitul mătăsii şi torsul bumbacului erau de obicei lăsate în seama femeilor şi copiilor, şi pe această cale femeile sărace din târguri puteau să câştige pentru a trăi. Breslele în cadrul cărora se ţesea bumbacul din când în când încercau să convingă conducerea otomană să-i împiedice pe negustori să cumpere tot bumbacul de pe piaţă, lăsând astfel femeile fără lucru.

În societatea est-orientală, meşteşugarii au jucat un rol mai important în politică decât s-a crezut de obicei. Literatura *Oglinzii prinţilor* teoretiza că acel conducător care nu-i apăra pe negustorii şi meşteşugarii urbani împotriva injustiţiilor reprezentanţilor guvernamentali cădea în cele din urmă de pe tron, iar evenimentele au confirmat acest punct de vedere. Orice conducere statală ce pierdea sprijinul populaţiei urbane îşi vedea propria sa autoritate compromisă, iar în timpul invaziilor străine s-a văzut că supuşii ei urbani dezertează la inamic. Clasa militară conducătoare era, din acest motiv, atentă să câştige favoarea notabililor locali care erau purtătorii de cuvânt ai regiunilor lor. În târguri, *ulemă*-lele, negustorii bogaţi şi reprezentanţii breslelor luau asupra lor înşişi sarcina de a reprezenta populaţia târgurilor. Ei erau, de exemplu, cei care apăreau în faţa *kādî*-ului pentru a se plânge

reprezentantului conducerii centrale sau să ceară desfiinţarea unui impozit ilegal, şi tot ei erau cei care trimiteau o comisie la Divanul Imperial din Istanbul. Conducerea centrală considera de obicei oportun să accepte cererile lor. Înainte de domnia lui Mehmed II şi de la sfârşitul secolului al XVI-lea, când conducerea centrală era slăbită, aceşti notabili, care în grup reprezentau interesele oraşului, deveniseră extrem de influenţi. Ei îl puteau forţa pe orice guvernator, pe care îl displăceau, să plece din regiune şi nici un administrator nu putea să-şi îndeplinească funcţiile fără aprobarea sau medierea lor. Unele oraşe, cum ar fi Kayseri şi Sarajevo, au obţinut importante privilegii, incluzând scutirea de unele impozite şi interzicerea intrării trupelor în oraş. Aceste privilegii erau atât de largi, încât unii istorici moderni au considerat aceste târguri ca fiind oraşe libere sau chiar oraşe-republici.

Cele mai eficiente mijloace prin care meşteşugarii puteau să se opună conducerii centrale erau să închidă prăvăliile lor şi să suspende producţia, echivalentul părăsirii pământului de către ţărani. Caracteristic pentru aceasta a fost revolta meşteşugarilor din Istanbul în 1651. Când conducerea centrală a încercat să-i forţeze pe meşteşugari să cumpere unele bunuri confiscate la un preţ destul de ridicat şi să stabilească valoarea aurului la 1/3 din cursul curent, o mare mulţime de meşteşugari a venit la Divanul Imperial pentru a cere dreptate de la marele vizir. Ei au fost alungaţi, iar în ziua următoare şi-au închis prăvăliile şi s-au adunat sub propriile steaguri. Potrivit unui martor ocular[1], s-au adunat aproape 150 000 de oameni, mulţi dintre el purtând arme, în eventualitatea să-l forţeze pe sultan să-l demită pe marele vizir. Aceasta a fost prima mişcare ce contesta puterea *juntei* ienicerilor, care tiranizau statul otoman în acel timp.

[1] Evliyā Çelebi, *Seyahātnāme,* vol. 3, Istanbul, p. 287; cf. Naima, *Ta'rikh,* vol. 5, p. 97.

Ca şi în alte state est-orientale, păturile de jos ale meşteşugarilor urbani s-au opus întotdeauna clasei militare conducătoare. În timpul revoltelor militare, sultanul căuta sprijinul breslelor, în timp ce ienícerii, urmărind să se răzbune, jefuiau şi incendiau prăvăliile din Istanbul. La sfârşitul secolului al XVI-lea totuşi, această situaţie s-a schimbat. Tot mai mulţi ieníceri au început să intre în bresle, iar insurecţiile militare au căpătat un caracter tot mai popular.

În târgurile otomane, şi pretutindeni în întreg Orientul Apropiat, comercianţii, ca şi meşteşugarii, s-au organizat în bresle. Au existat, totuşi, două clase de negustori, cei care făceau comerţ cu produsele locale şi de breaslă, având un *status* inferior acelora care făceau comerţ cu caravanele şi comerţ maritim. Prima categorie era cunoscută cu numele de *esnāf,* termen folosit pentru proprietarii de prăvălii cât şi pentru meşteşugari, iar a doua categorie de obicei cu numele de *tüccār* sau *bazirgān* – negustori. Proprietarii de prăvălii – *esnāf* – erau supuşi reglementărilor *ihtisāb* şi s-au organizat protrivit structurii tradiţionale de breaslă, în timp ce legile *ihtisāb* nu-i afectau pe marii negustori (*tüccār* sau *bazirgān*). Aceştia erau adevăraţii capitalişti ai societăţii est-orientale. Nu a existat nimic ce să-i oprească pe aceştia să-şi asume orice fel de iniţiativă îndrăzneaţă şi să împiedice creşterea bogăţiei lor la o valoare nelimitată. În fapt statul a încurajat iniţiativele lor. Clasa administrativă superioară – paşalele, *bey*-ii, funcţionarii Palatului şi fundaţiile pioase bogate – care era capabilă să acumuleze bogăţii în numerar, investea proprii bani prin intermediul acestor negustori. Instituţia *mudāraba,* o formă de cooperare comercială, unde un investitor îşi plasa banii într-o afacere comercială cu riscuri, într-o caravană sau corabie, a fost larg răspândită în Imperiul Otoman.

Bunuri de lux, cum ar fi bijuteriile, ţesăturile scumpe, cosmeticele, parfumurile şi mirodeniile formau cea mai mare parte

a mărfurilor comerţului maritim. Marii negustori, din acest motiv, făceau comerţ în principal cu aceste bunuri, cei mai mulţi dintre ei făcând şi conducând propriile afaceri în *bedestān.* Această clasă a negustorilor bogaţi înzestra statul cu perceptorii lor de impozite şi forma un grup de influenţă în târguri. Unii erau foarte bogaţi, precum cei doi negustori din Bursa, care în 1480, în asociere, au investit 11 000 ducaţi de aur în comerţul cu Egiptul. Pentru comparaţie, negustorul italian Andreea Barbarigo avea în anii 1450 un capital total doar de 15 000 ducaţi-aur.

Registrele *kādî*-ilor înregistrează bogăţia oamenilor care au murit în marele oraş otoman Bursa în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Ele arată că 26% dintre decedaţi au posedat mai puţin de 20 de ducaţi-aur; 58% au posedat între 20 şi 200; iar 16% au avut peste 200 ducaţi-aur. Astfel, a şasea parte a populaţiei era înstărită, foarte bogaţii, cu mai mult de 2 000 de ducaţi-aur, reprezentând 1,3% din total. Aceştia erau negustorii, zarafii, bijutierii şi ţesătorii de mătase. Banii, proprietăţile funciare, robii bărbaţi şi femei, ţesăturile de mătase şi alte textile fine constituiau bogăţia lor, sursele principale datorită cărora au existat comerţul şi „industria" mătăsii, cât şi operaţiunile de credit[1].

La sfârşitul secolului al XVI-lea, familiile descendente din funcţionarii şi demnitarii *kapıkulu* au obţinut controlul asupra perceperilor de impozite şi au început să domine târgurile, atât social cât şi politic, evoluţia desfăşurându-se în paralel cu declinul comerţului internaţional est-oriental şi cu diminuarea importanţei clasei negustorilor.

[1] H. Inalcık, *The Capital Formation in the Ottoman Empire,* în „The Journal of Economic History", vol. XXIX, p. 97–140.

CAPITOLUL AL XVII-LEA

SATUL, ŢĂRANUL ŞI IMPERIUL

XVII. 1. INTRODUCERE

În abordarea marxistă, definiţia formaţiunii sociale subliniază în general următoarele caracteristici principale, cum au fost formulate de către Hindess şi Hirst: „Un mod caracteristic de însuşire al plus-produsului presupune o structură deosebită a relaţiilor de producţie. O structură deosebită a relaţiilor de producţie presupune un ansamblu de forţe de producţie ce corespund procesului muncii pe care acestea îl organizează"[1].

În structura acestui model, istoricii şi sociologii marxişti au căutat definiţia structurii sociale otomane sau a formaţiunii sociale. În ţările blocului estic, modelul „feudal" a fost aplicat până de curând, iar feudalismul otoman a fost caracterizat ca fiind însuşirea plus-produsului ţăranilor prin mijloace extraeconomice de către o clasă militar-politică dominantă. În acelaşi timp, ei au încercat, de asemenea, să sublinieze caracteristicile ce disting feudalismul

[1] Barry Hindess şi Paul Q. Hirst, *Precapitalist Modes of Production*, London: Routledge şi Keagan Paul, 1975, p. 183.

otoman de varianta sa mai evoluată din vestul Europei[1]. Potrivit savanţilor mai-sus amintiţi, feudalismul otoman a fost organizat ca un rezultat al cuceririi şi stăpânirii unei comunităţi agrare avansate de către războinici nomazi. Cuceritorii au instituit proprietatea în comun asupra pământurilor, care în cele din urmă au ajuns în stăpânirea sau proprietatea sultanului. Cu alte cuvinte, aceste pământuri au fost acaparate cu forţa de către statul centralizat. În această situaţie, însuşirea plus-produsului a dobândit caracteristica unei rente sau a unui tribut. Acestea din urmă deveneau proprietatea vistieriei sultanului şi erau apoi distribuite spahiilor ca timaruri. În sistemul feudal otoman, sultanul îşi asumă un loc central. Statul este în realitate „feudalismul personificat".

Aşadar, aceste caracteristici, potrivit savanţilor mai-sus amintiţi, deosebesc feudalismul otoman de feudalismul vest-european, din care ultimul este definit ca „sistemul social-economic al feudului, bazat pe proprietate seniorială asupra pământului". Feudalismului otoman nu îi este caracteristic „ansamblul forţelor de producţie". Ansamblul rezultă din expropriere şi din uzurparea forţată. Potrivit dialecticii marxiste, ansamblul forţelor de producţie nu duce la o orânduire socială mai evoluată, cu alte cuvinte la capitalism. În toate ţările blocului estic, anume Bulgaria, Ungaria, România, fosta Iugoslavie, ca şi în fosta U.R.S.S.[2], sistemul feudal otoman este definit în special ca un feudalism primitiv regresiv bazat pe mijloace extraeconomice. Mai mult decât atât, anumiţi istorici marxişti au pretins că ţările lor

[1] În special, vezi Vera P. Mutafcieva, *Agrarian Relations in the Ottoman Empire in the 15th and 16th Centuries*, New York: Columbia University Press, 1988; acest studiu i-a influenţat pe toţi istoricii marxişti din ţările Europei de Est în ceea ce priveşte formaţiunea socială otomană.

[2] În Bulgaria: V. Mutafcieva şi St. Dimitrov; Ungaria: L. Makkai; România: E. Frances (perioadă bizantină). A. Oţetea, H. H. Stahl; Iugoslavia: B. Djurdjev, N. Filipovič; U.R.S.S.: F. Oreşkova; Germania de Est: E. Werner.

au evoluat în condiţiile caracteristice mai evoluate ale feudalismului occidental până când cucerirea otomană a provocat sfârşitul acestui proces (subînţelegându-se, cu alte cuvinte, că acele ţări ar fi urmat modelul vest-european de dezvoltare dacă otomanii n-ar fi pătruns în estul Europei). Această pretenţie este o simplă ipoteză ce nu are legătură cu realitatea istorică, faptul fiind dovedit cu documente din arhivele otomane. S-a demonstrat că stăpânii feudali de pământ din perioada pre-otomană, care au fost incluşi în sistemul otoman al timarului se întreţineau din „renta-impozit" strânsă direct de la ţărani – asemănător spahiilor otomani cu timaruri – şi astfel nu participau în nici un fel la procesul efectiv de producţie.

Însuşi Karl Marx a observat că modelul feudal cât şi teoria uzurpării plus-produsului nu erau o explicaţie satisfăcătoare pentru formaţiunea socială a imperiilor ce au existat timp de mai multe secole în Asia[1]. Nu a fost posibil să se explice controlul absolut al statului asupra forţelor de producţie, anume asupra pământului şi a muncii ţăranilor, ea rezultând în întregime din tactici coercitive şi de teama sabiei. „Un ansamblu distinct al forţelor de producţie", ce condiţiona o astfel de orânduire, trebuie să fie identificat. S-a observat că la un număr de imperii antice (Egipt, Mesopotamia, China), forţele de producţie erau organizate de autoritatea centrală şi absolută pentru efectuarea lucrărilor publice. Teoria susţinea că lucrările hidraulice pe scară largă, necesare pentru regularizarea cursurilor apelor şi pentru irigaţii, fără a menţiona producţia, erau

[1] K. Marx, *Precapitalist Economic Formations,* ed. E. Hobsbawm, London: Lawrence şi Wishart, 1964; K. Wittfogel, *Oriental Despotism,* New Haven, 1964, p. 364–412; Ferenc Tökei, *Essays on the Asiatic Mode of Production,* Budapest: Akademiai Kiado, 1979, p. 9– 35; vezi şi Witold Kula, *An Economic Theory of the Feudal Sistem,* traducere L. Garner, Bristol, 1976, p. 11–27; „Recherches Internationales", vol. 57–58 (January-April), număr special: *Premières sociétiés de classes et Mode de Production Asiatique.*

organizate ca o funcție managerială publică[1] de către autoritatea statală centrală și absolută. Istoricii marxiști au căutat să explice prin această ipoteză controlul absolut al statului asupra forțelor de producție. Această structură particulară a relațiilor de producție a fost numită „Modul de Producție Asiatic".

Teoria Modului de Producție Asiatic (M.P.A.) a lui Marx și Engels s-a răspândit întâi în Europa occidentală în anii 1950 și apoi în Turcia prin scrierile lui Sencer Divitçioğlu[2], ca cea mai amănunțită variantă marxistă de explicare a formațiunii sociale otomane. Divitçioğlu și adepții săi au demonstrat ulterior, pe baza evidenței istorice, că teoria dezvoltată de Marx asupra societății indiene, ce s-a elaborat în special pe baza rapoartelor britanice, nu oferea o explicare adecvată a societății otomane, și astfel se preta la revizuiri. Mai întâi ei au arătat cum comunitățile sătești din Imperiul Otoman, cel puțin acelea din vecinătatea marilor orașe și din regiunile litorale, de coastă, deschise comerțului, nu erau comunități închise, izolate, autarhice economic. În fapt, a existat o limită a integrării socio-economice între oraș și zona rurală. Pe de altă parte, a existat „o economie puternic monetarizată – mercantilism – cu o diviziune accentuată a muncii și cu un sistem de piețe regionale și interregionale". Sublinierea specială ce a fost făcută reliefa că în timpul descompunerii sistemului imperial centralizat otoman în secolele XVIII și XIX a existat o integrare tot mai accentuată,

[1] Karl Wittfogel, *Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power,* New Haven and London: Yale University Press, Fifth Printing, 1964 (prima ediție din 1957).

[2] *Asya Tipi Uretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu,* Istanbul: Iktisat Fakültesi Publications, 1967; printre adepții săi, M. A. Sevki, *Osmanlı Toplumunun Sosyal Bilimle Açıklanması,* Istanbul: Elif, 1968; în special Huri Islamoğlu and Çağlar Keyder, *Agenda for Ottoman History,* „Review", 1-1 (1977); Ç. Keyder, *The Disolution of the Asiatic Mode of Production,* „Economy and Society", V-2 (May 1976), p. 178–196.

„periferizare", în economia mondială capitalistă. Ca urmare, societatea rurală otomană a ajuns sub influenţa economiei de piaţă şi a producţiei de mărfuri. Cercetând descoperirile istoricilor empirici, Divitçioğlu, Islamoğlu şi Keyder[1] au ajuns, de asemenea, la concluzia că de-a lungul perioadei clasice calitatea de proprietar al statului otoman asupra pământului arabil a prevenit servitutea (robia) şi ridicarea unei clase a stăpânilor feudali de pământ în provincii. Şi, prin intermediul unor astfel de instituţii distributive, cum ar fi *vakıf*-urile (fundaţii – înzestrări religioase), o importantă parte a surplusului producţiei a găsit posibilităţi să servească scopuri sociale şi economice.

Teoria imperiilor asiatice despotice bazate pe marile lucrări publice hidraulice a fost elaborată şi supusă unei analize istorice detaliate de către Karl Wittfogel. Acesta a considerat Imperiul Otoman ca fiind un important exemplu al imperiilor asiatice despotice. Este limpede, totuşi, că Imperiul Otoman nu a fost un exemplu de „societate hidraulică". Regiunile de interior ale Imperiului Otoman, Anatolia şi Balcanii, nu au cunoscut agricultura cu irigaţii, ci au practicat agricultura „uscată". Este posibil totuşi să considerăm teoria lui Wittfogel într-un sens mai larg[2]. Pentru comunităţile ţărăneşti ce se confruntă cu o continuă provocare sub forma insecurităţii şi a exploatării feudale, acceptarea şi sprijinul pentru un regim central absolutist ce asigură legea şi ordinea devin inevitabile. Ca şi în cazul societăţilor „hidraulice", un astfel de stat poate doar să-şi îndeplinească funcţiile sale ca urmare a unui sistem managerial bine dezvoltat, cu o birocraţie centrală. În consecinţă, Imperiul Otoman reprezintă un tip sau model foarte centralizat, absolutist, birocratic şi reglementator de imperiu. Această idee a fost dezvoltată mai departe de N. Eisenstadt, iar statul otoman a fost descris ca un exemplu tipic de imperiu centralist birocratic.

[1] *Art. cit.*

[2] *Op. cit.*, p. 101–107; 161–270.

Wittfogel și Eisenstadt sunt urmați de Max Weber. Potrivit lui Weber, Imperiul Otoman este cel mai radical exemplu de sistem statal patrimonial. În sistemul patrimonial, ca în familia patriarhală, conducătorul exercita stăpânirea absolută. Comunitatea și economia sunt organizate ca „gospodărie" sau „casă" a conducătorului. În regimul otoman, conducătorul deține o autoritate asemănătoare, prin mijloace discreționare și arbitrare. Nici un grup autonom, nici o instituție sau tradiție nu pot limita puterile sale discreționare. Weber, care consideră acest sistem statal a fi specific Orientului Mijlociu, numește acest tip de stat patrimonial *„sultanism"*.

Care este, în fapt, structura socială ce dă naștere unui imperiu centralizat birocratic? Cu alte cuvinte, care este „modul distinct de însușire" sau „structura distinctă a relațiilor determinate de un ansamblu al forțelor de producție" ce au generat un astfel de regim? Teoria lucrărilor publice hidraulice nu poate fi aplicată regimului otoman. M.P.A. nu constituie „un mod de producție", deoarece nu se observă nici o dovadă a integrării sau articulării economice între comunitățile sătești și centrele urbane militar-administrative întemeiate ca urmare a cuceririlor militare. Cuceritorii, faptul este dovedit, uzurpă surplusurile de produse de la agricultori, potrivit dreptului cuceririi. Comunitatea sătească, pe de altă parte, este descrisă ca fiind o structură socială neevoluată și stagnantă – ce depinde de o economie închisă, autarhică. În ultimă analiză, satul și orașul, cuceritorii și țăranii nu erau integrați, ci formau două comunități distincte ce locuiau față în față. În consecință, însușirea plus-produsului se realiza doar prin măsuri coercitive. Cu alte cuvinte, o astfel de societate nu este „înzestrată" cu nici un fel de mod de producție sau formațiune socială și, în consecință, trebuie să fie considerată ca ceva neobișnuit. Aici se află punctul slab al teoriei M.P.A. Mecanismul devenirii pe care aceasta îl susține pentru evoluția societăților este inaplicabil în acest caz. Acestea sunt societăți anistorice!

În paginile următoare noi încercăm să explicăm caracteristicile economice, sociale, politice şi ideologice ale Imperiului Otoman, ca fiind incluse într-un sistem global şi integrat, într-o structură socială. Este important să se sublinieze că rezultatele la care am ajuns sunt urmarea a jumătate de secol de cercetări în arhivele otomane şi nu fructul experimentelor fanteziste bazate pe modele teoretice.

XVII.2. SISTEMUL OTOMAN *ÇIFT-HĀNE* (GOSPODĂRIA ŢĂRĂNEASCĂ DE FAMILIE)

Configuraţia structurii de bază economice şi sociale a Turciei s-a determinat în timpul epocii otomane[1]. Cu alte cuvinte, noi,

[1] Numărul gospodăriilor, membrilor acesteia, venitul etc. în zonele rurale. (Sursă: *Mine Çınar Kırsal Kesim Gelir Dağılımı* ve *Tüketimi Harcamaları 1973–1974,* Ankara: Institute of Statistics, 32).

Venitul în L.T.	Gospodărie		Numărul membrilor gospodăriei		Suprafaţa medie a gospodăriei
Tranşe de venit	Număr	%	Număr	%	
Total:	2 833 905	100,00	17 571 916	100,00	6,2
0 – 1 999	218 430	7,71	1 068 673	6,08	4,9
2 000 – 5 999	596 948	21,06	327 361	18,63	5,5
6 000 – 9 999	704 384	24,86	4 217 772	24,00	6,0
10 000 – 19 999	837 436	29,55	5 455 780	31,05	6,5
20 000 – 39 999	379 943	13,40	2 789 082	15,87	7,3
40 000 – 59 999	56 920	2,01	456 071	2,60	8,0
60 000 – 79 999	14 942	0,53	106 725	0,61	7.1
80 000 – 99 999	9 960	0,35	72 573	0,41	7.3
100 000 – 299 999	13 519	0,48	124 513	0,71	9.2
300 000 +	1 423	0,05	7 115	0,04	5,0

turcii, posedăm structura socio-economică bazată pe gospodăriile (exploatările agricole) micilor familii ţărăneşti, în cadrul regimului pământului stăpânit de statul otoman şi a sistemului *çift-hāne* (vezi *infra*). Sistemul economic şi social al Turciei şi-a păstrat caracterul său otoman tradiţional vechi de secole până în 1950. Odată cu răspândirea tractorului şi cu pătrunderea agriculturii în economia de piaţă în perioada 1950–1960, Turcia a intrat într-un profund proces de dezvoltare. În timp ce în 1939 existau doar 3 200 de tractoare, numărul acestora a crescut la 42 000 în 1959[1]. Grâul şi orzul, care sunt principalele culturi de subzistenţă în economia agricolă, îşi pierd treptat locul pe piaţa cerealelor, plantelor industriale, bumbacului, smochinelor, tutunului, orezului sau ovăzului.

Care sunt caracteristicile tradiţionale ale trecutului otoman? Principalele puncte al discuţiei noastre vor încerca să explice mai jos aceste caracteristici.

Principala unealtă a agriculturii tradiţionale este plugul tras de o pereche de boi. Aceasta reprezintă cea mai efectivă folosire „tehnologică" a puterii animalelor pentru tracţiune, anterioară introducerii tractorului. Din epoca civilizaţiilor mesopotamiene antice, zona de climat a cultivării grâului şi orzului, cu agricultura „uscată", fără irigaţii, prin folosirea plugului tras de boi, s-a extins în cele din urmă către alte regiuni ale lumii, ca cea mai avansată tehnică agricolă. Faptul că plugul putea fi construit din lemn sau fier, diversitatea şi supleţea sa structurală, cât şi alte caracteristici au adus în mod evident importante transformări în cursul timpului. Totuşi, economia agricolă nu a înregistrat alte inovaţii fundamentale până când puterea maşinii a înlocuit puterea

[1] H. Inalcık, *Land Problems in Turkish History*, „Muslim World", 45 (1955), p. 221–228.

animalelor[1]. Noi vom vedea mai jos că cuantumurile impozitelor în Imperiile Bizantin şi Otoman erau determinate în funcţie de numărul de boi. Guvernanţii scuteau de impozitare pe acei ţărani care au sărăcit după pierderea boilor lor ca urmare a epizootiilor.

Teoreticienii economiei generale ţărăneşti, cum ar fi şcoala „marginalistă", consideră munca familiei a fi un factor de bază[2]. Ei nu iau în calcul, totuşi, puterea animalelor (boilor), pe care noi o considerăm ca fiind „tractorul" agriculturii tradiţionale. Dar, după cum vom vedea mai jos, puterea boilor constituie unul din elementele fundamentale ale sistemului *çift-hāne.*

„Celula fundamentală" a societăţii tradiţionale este indubitabil familia ţărănească. Aceasta este unitatea de muncă reprezentată prin bărbatul ţăran căsătorit cu copil. În acest regim, componentele principale ale unităţii familiei ţărăneşti constau din soţ, soţie şi copil, iar adesea şi din fiii căsătoriţi şi din adolescenţi. Acesta este un model

[1] E. Cecil Curwen, *Plough and Pasture,* London: Cobett Press, 1946; G. Haudricourt, Mariel J. Brunhes Delamarre, *L'homme et la charrue à travers le monde,* Paris: Gallimard, 1955; A. Leroi-Gourhan, *Evolution et technique,* vol. II, *Milieu et technique,* Paris: A. Michel, 1945; Carl Sauer, *Agricultural Origins and Dispersals,* New-York: American Geographical Society, 1952; André Beteille, *Studies in Agrarian Social Structure,* Delhi: Oxford University Press, 1974; A. Dauzat, *Le village et le paysan de France,* Paris: Gallimard, 1941, în special p. 81–126.

[2] Vezi A. V. Chayanov, *The Theory of Peasant Economy,* Manchester: Manchester University Press, 1966 (retipărire de T. Shanin, University of Wisconsin Press, 1986), Introducere de B. Kerblay, p. 24, XI–LXXV. Principiul unităţii *çift-hâne este* formulat în felul următor: „Într-o economie ţărănească, munca, proporţională cu numărul membrilor familiei, este elementul stabil ce determină schimbarea în volumul capitalului şi în suprafaţa de pământ". D. Warriner, *The Economics of Peasant Farming,* New York: Barnes and Noble, 1939; D. Thorner, *Peasant Economy as a Category în Economic History,* în „Proceedings. International Conference of Economic History", 1962, p. 287–300.

sau tip de familie patriarhală şi patriliniară. Soţul este organizatorul şi „arbitrul" suprem al economiei familiei şi administratorul ei. El este cel pe care statul îl recunoaşte ca plătitor de impozite. În consecinţă, este uşor a se înţelege de ce tipul familiei patriarhale este în continuare tipul dominant de familie în sectorul rural în Turcia de azi. A existat o regulă în administraţia otomană de a lua pământul familiilor în care soţul a murit fără a lăsa un moştenitor pe linie masculină şi de a-l transfera unui alt ţăran bărbat. Dacă văduva putea să se descurce cu lucrători plătiţi până fiii săi deveneau capabili de muncă, ea trebuia să fie recunoscută ca stăpână a gospodăriei în categoria *bîve* (văduvă). Acesta este motivul pentru care *müzevvec* sau bărbatul căsătorit ocupa un loc atât de important în codurile generale de legi[1]. În toate registrele otomane de evidenţă, impozitarea este determinată în conformitate cu *hâne* sau gospodărie, pe numele soţului care reprezintă familia. Cu toate că în vremea noastră pământul constituie cel mai important component al unităţii agricole ca proprietate a familiei ţărăneşti, acesta avea un *status* complet diferit sub regimul specific al pământului otoman cunoscut ca *mîrî*. Pământul *mîrî*, proprietate de stat, acorda conducerii otomane autoritatea de a controla şi organiza toate loturile de pământ ţărăneşti şi economia agricolă. În ciuda numeroaselor contribuţii apărute până în ziua de azi, anumite concepte de bază referitoare la regimul pământului *mîrî* nu sunt definite cu claritate, fapt ce a condus la un număr de interpretări false[2].

[1] În codul de legi al lui Mehmed II (ed. F. Kraelitz, în „Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte-M.O.G.", I (1921). p. 12–48, vezi capitolul despre impozitarea bărbaţilor căsătoriţi nemusulmani; vezi şi H. Inalcık, *Osmânlılarda Raiyyet Rüsûmu*, „Belleten", XXIII (1959), p. 583.

[2] În Imperiul Bizantin o situaţie asemănătoare reiese că a fost larg răspândită, dar bizantiniştii ezită să accepte acest adevăr fundamental, ce clarifică multe probleme, vezi P. Lemerle, *Esquisse*, articol menţionat la nota nr. 1, p. 335 (p. 68–70).

Pe scurt, pământul *mîrî,* ce este sub regimul de *dominum eminens* al statului otoman, nu înglobează tot pământul agricol, ci doar suprafeţele folosite ca întinderi agricole deschise cultivării cerealelor. Livezile şi grădinile nu se încadrează în această categorie. Aceasta deoarece mijloacele de subzistenţă ale maselor largi populare depind de economia de subzistenţă, în particular de cultivarea grâului şi orzului. Când există neajunsuri la cultivarea grânelor, apar lipsurile şi foametea. Este evident că din acest motiv statul otoman a simţit nevoia de a dirija destinaţia terenurilor agricole şi cultivarea cerealelor. În fapt, codurile de legi otomane interzic cu stricteţe conversiunea terenurilor agricole în livezi sau grădini. Cultivarea neîntreruptă a terenurilor agricole era garantată prin lege. Statul otoman supraveghea întotdeauna pământul şi agricultura ţărănească prin spahiul care locuia în sat. O familie ce are o pereche de boi constituie unitatea de bază a cultivării pământului. Suprafaţa de pământ ce poate fi lucrată prin munca unei familii ţărăneşti şi a unei perechi de boi este considerată a fi cea mai productivă şi cea mai importantă formă de cultivare a terenurilor. *Raiyyet çiftlik*-ul este unitatea de bază a economiei agricole şi a impozitării pentru stat[1]. Măsuri legale stricte au fost adoptate pentru a preveni divizarea sau dispariţia acestei unităţi. Pe scurt, pentru a pune în practică un regim economic şi social bine articulat, statul a înţeles necesitatea de a aduce pământul arabil sub propria sa stăpânire absolută. Sistemul pământului *mîrî* a fost considerat ca un sistem agrar indispensabil pentru susţinerea unei economii şi ordini sociale bine determinate. Noi îl numim sistemul *çift-hāne.*

[1] Vezi Ç*iftlik (*H. Inalcık), *Encyclopaedia of Islâm,* ed. a II-a (în continuare *EI²).* II, p. 32– 33; Ö. L. Barkan. *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Imparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî* ve *Malî Esaslari, I: Kânûnlar,* Istanbul, 1943. Index; Ç*iftlik.*

Al doilea aspect referitor la regimul pământului *mîrî* ce impune o clarificare este următorul. Pământurile *mîrî* sau ale statului sunt împărţite în două categorii fundamentale: prima este *tapulu arazi* (pământul supus la *tapu)*, iar a doua este *mukataalı arazi* (pământul sub regim *mukataa,* vezi *infra*)[1]. *Tapulu* reprezintă pământul ce este acordat unităţilor de familii ţărăneşti în cadrul unui sistem special cunoscut ca regimul *tapu.* Pământurile ce sunt delimitate potrivit regimului *tapu* sunt *raiyyet çiftlik*-urile, ce nu sunt nici vândute nici supuse donaţiei *(hibe)* sau să devină proprietate în scop de binefacere („mână moartă" – *vakıf*), ci doar transmise de la tată la fiu ca o unitate de cultivare a terenurilor arabile. Este menirea ţăranului să cultive acest pământ. El însuşi organizează producţia. El asigură mijloacele de producţie, boul, plugul şi seminţele şi cultivă pământul ca pe o unitate autonomă de producţie agricolă. În sensul următor, prin urmare, ţăranul este liber şi independent. El nu datorează spahiului nici o altă obligaţie în muncă decât cele stabilite prin lege. Nimeni nu-i exploatează munca fără să-i acorde compensaţii. Acestea sunt garanţiile acordate de către statul otoman. Altfel, agricultura *raiyyet* nu putea produce şi nici impozitarea în folosul spahiului nu putea fi realizată; şi întregul sistem s-a prăbuşit. Pe scurt, *status*-ul *raiyyet* (sau ţăran dependent) era determinat prin cerinţele sistemului *çift-hāne.* Statul otoman îi împiedica astfel pe înalţii demnitari *(ekābir)* să-i folosească pe *raiyyet* pe propriile lor proprietăţi sau pe pământurile *vakıf*-urilor. Legile protejau munca şi libertatea ţăranului. Pe de altă parte, nimeni nu trebuia să uite că în Imperiul Otoman munca ţăranului, cât şi pământul, se aflau sub controlul conducerii statale. Serviciile, corvezile trebuiau să fie evaluate din acest unghi. Pe scurt, sistemul

[1] Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda....* Index: *Tapu, Tapulu;* în *Osmanlı Kânûnnâmeleri,* „Millî Tetebbular Mecmuası", I (1915), p. 49–112; 303–337, unde distincţia între pământurile *tapulu* şi *mukataalı* este subliniată cu claritate.

tapu constă într-un aranjament ce permite unităţilor *çiftlik* să fie exploatate într-o manieră autonomă şi sistematică de către familiile ţărăneşti. Sistemul eredităţii patriliniare, anume principiul succesiunii fără nici un fel de sume sau taxe de transfer al pământului de la tată la fiu, a fost instituit pentru a garanta această continuitate. Aceasta a fost baza fundamentală a regimului *tapu* de-a lungul epocii clasice. În perioadele următoare, unitatea agricolă *raiyyet,* independenţa ţăranului şi alţi factori au fost supuşi diferitelor schimbări. Dar parametrii principali ai unităţilor agricole mici ţărăneşti au supravieţuit în secolul al XX-lea. În Imperiile Bizantin şi Otoman, statul a căutat întotdeauna să protejeze *re'āyā-* ua (pluralul de la *raiyyet),* anume familiile ţărăneşti asociate cu unităţi de pământ, adică pământul agricol sau unitatea de suprafaţă arate cu o pereche de boi, împotriva înalţilor demnitari. Una din principalele sarcini ale birocraţiei imperiale era să supravegheze şi să garanteze acest regim. Ţăranii au fost protejaţi împotriva înalţilor demnitari (*dynatoi* în Imperiul Bizantin, *ekābir* în Imperiul Otoman), ca o clasă „săracă şi nevoiaşă"[1]. Din acest

[1] Pentru gospodăria ţărănească cu ferma (*statis)* sa şi perechea de boi pentru plug în Imperiul Bizantin, vezi G. Ostrogorsky, *Pur l'histoire de la féodalité Byzantine,* traducere H. Grégoire şi P. Lemerle, Brussels, 1954, esenţială în continuare: şi N. Svoronos, *Recherches sur le cadastre byzantin et la fiscalité aux XIe et XIIe siècles: le cadastre de Thebes,* „Bulletin de Corespondance Hellénique", 1959; P. Lemerle, *Esquisse...,* menţionată în nota nr. 1, p. 414, mai jos, p. 279–281; A. E. Laiou–Thomadakis, *Peasant Society in the Late Byzantine Empire,* Princeton: Princeton University Press, 1977; J. Lefort. *Fiscalité médiaeval et informatique...,* „Revue Historique". 512(1974), p. 315–354; pentru elita conducătoare, vezi G. Ostrogorsky, *Observations on the Aristocracy in Bizantium,* „Dumbarton Oaks Papers", 25 (1971); K.–P. Matschke, *Socialschichten und Geisteshaltungen,* „Akten, XVI. Internationalen Byzantinistenkongresses", 1981:1. *Hauptreferate* (Wien, 1981), p. 189–212.

motiv, eu nu cred că este o exagerare a caracteriza aceste imperii ca „imperii ţărăneşti". Lupta birocraţiei imperiale de a preveni stăpânirea feudalilor asupra pământului şi a *re'āyā*-lei constituie un capitol, poate nu cel mai important, al istoriei imperiale.

Aceasta putea fi un indicator principal în explicarea unui aspect fundamental al istoriei imperiale, numai dacă se evită „capcanele" teoriilor cunoscute şi se studiază lupta susţinută de către stat într-un context istoric. Ca un regim imperial fundamental ce a fost stabilit şi menţinut prin politică imperială, sistemul pământului *mîrî tapulu* este baza ce a creat societăţile din Orientul Mediteranean şi Mijlociu şi istoria încă din evul mediu timpuriu.

A doua categorie fundamentală de pământuri după sistemul *mîrî tapulu* este sistemul *mîrî mukataalı*. Comparat cu sistemul *tapu*, sistemul *mukataa* reprezintă un regim al pământului complet diferit. În sensul folosit aici, *mukataa* sau *kesim* este actul de arendare a unei surse de venituri a statului unei persoane private. În sens general, aceasta înseamnă arendare sau *iltizām*. Sistemul *mukataa* a fost aplicat pământurilor *mîrî* în următorul mod. Pământul ce nu era sub regim *tapu* sau, cum s-a explicat mai sus, terenul ce nu era administrat şi lucrat de un ţăran în cadrul sistemului special cunoscut ca sistemul *tapu*, era arendat sau acordat cu contract de către stat persoanelor particulare. Ultimii nu erau în mod necesar ţărani. Orăşenii, târgoveţii, comercianţii, chiar soldaţii se numărau printre aceştia. Dar ţăranii puteau lua, de asemenea, pământ în arendă fie individual, fie pe bază de grup, ca teren *mukataa*. În cadrul acestui sistem de pământuri reglementările regimului *tapu* nu s-au aplicat. Pentru că, dintr-o perspectivă legală, *mukataa* este o politică de arendare. Aceasta era stabilită sau „delimitată, tăiată" (*mukataa* sau *kesim*) în forma contractuală dintre stat şi persoana particulară, care plătea o sumă determinată de bani ca rentă. Valoarea rentei se stabilea conform „înţelegerii mutuale" *(keşişme)*. Adesea arendarea era acordată prin

licitaţie publică. Arendaşul plătea doar suma ce s-a convenit. O sumă globală pentru *raiyyet çiftlik*-uri (gospodării ţărăneşti) preluate în regim *mukataa* (*mukataalı çiftlik*) sau pentru unităţi de pământ mai întinse, cum ar fi *mezraa*[1], este consemnată în registrele de cadastru (de exemplu, „*mezraa*-ua din Pinar în posesia lui Ali: 800 de akcele", suma de bani indică aici renta anuală ce s-a convenit).

De ce distribuie statul otoman anumite pământuri sub regim *mukataa*?[2] Pentru că statul stăpâneşte o mare suprafaţă de pământ necultivat de către ţărani şi neposedat de către *re'āyā*-le în sistemul *tapu*. De exemplu, o comunitate sătească poate să fugă din sat din diferite motive. Sau o familie poate să abandoneze gospodăria sa ţărănească *raiyyet*, ce rămâne astfel necultivată. Noi găsim multe astfel de mărturii despre pământuri abandonate *(hālî)* în registrele de cadastru pentru terenuri *çiftlik*, *mezraa* sau săteşti. Statul otoman căuta să arendeze astfel de pământuri în regim *mukataa* ca cel mai bun mijloc de a asigura continuitatea cultivării şi a preveni pierderea sursei de venituri pentru vistierie. Cu alte cuvinte, ca să asigure sursa de venituri pentru vistieria statului mai degrabă decât să o lase să se piardă, statul arendează veniturile persoanelor individuale printr-un sistem liber de arendare. Scopul final al birocraţiei centrale este să transforme în cele din urmă această categorie de pământuri în terenuri sub regim *tapu*, adică posedate de către ţărani. Principalul regim funciar în cadrul sistemului pământului *mîrî* este regimul *tapu*. De fapt, registrele ulterioare arată că aceste categorii de pământuri şi *mezraa*-le au devenit treptat terenuri sub regim *tapu* ca urmare a colonizării familiilor

[1] Vezi *Mazra'a* (H. Inalcık), *EI²*, VI.

[2] Pentru pământurile *mukataalı* vezi şi *The Emergence of Big Farms. Çiftliks: State. Landlords and Tenants*, în *Contributions á l'histoire economique et sociale de l'empire Ottoman*, Louvain: Peeters, 1984. p. 108–112.

de ţărani. Procesul se aseamănă cu aşezarea colonilor cu familiile lor pe pământurile latifundiilor în epoca romană târzie.

Acestea sunt cele două categorii principale de pământuri în Imperiul Otoman, iar deoarece deosebirea între pământurile *tapulu* şi *mukataalı* nu a fost subliniată într-o manieră clară de către cercetători până acum, aceasta a condus la diferite interpretări eronate[1].

În concluzie, existenţa pământurilor *mukataalı* nu exclude faptul că sistemul *çift-hāne* ce s-a aplicat sub regimul *tapu* formează politica fundamentală a statului otoman. Sistemul, ale cărui origini se regăsesc în Iranul antic şi în Imperiul Roman târziu, se prezintă ca fiind moştenit de la Imperiile Bizantin şi Seldjukid.

Cum s-a menţionat pe scurt mai sus, baza sistemului şi unitatea de bază erau formate din familia ţărănească ce poseda un teren *çiftlik* în cadrul reglementărilor regimului *tapu*. Pentru birocraţia imperială, această unitate este şi unitatea principală a sistemului concret de impozitare cunoscut ca impozitul *çift*[2]. Deoarece *çift-hāne* este principala unitate a întregului sistem, registrele de impozite şi codurile de legi amintesc mai întâi despre impozitul *çift*. În registrele de cadastru, o unitate *çift-hāne* este simbolizată prin litera „ç" sub numele şefului de familie răspunzător pentru plata impozitelor. În vechile registre, scribii sau secretarii înscriau uneori această unitate sub numele de *„hāne-bā-çift* (gospodărie ţărănească cu o suprafaţă de pământ de valoarea unui *çiftlik)*. *Çift* înseamnă în realitate *„çift öküz"* (pereche de boi). Iar suprafaţa terenurilor arate de o pereche de boi este cunoscută ca fiind un *çiftlik* sau o gospodărie ţărănească. În realitate, în Imperiul

[1] Cf. G. Veinstein, *Les steppes du nord de la Mer Noire au XVIe siècle*, „Istanbul Üniversitesi Iktisat Fakültesi Mecmuasi", vol. IV (1985), *Ö. L. Barkan'a Armağanı*, p. 177–210.

[2] Vezi H. Inalcık, *Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu*, „Belleten", XXIII, 1959, p. 575–611; Chayanov, 1966, p. 50.

Bizantin, aceeaşi unitate cunoscută ca *zeugarion* (termen derivat din aceeaşi rădăcină, în limba persană *juft,* iar în latină *jug*) reprezintă nu pământul ci perechea de boi[1]. Dar chiar termenul *zeugarion* semnifică uneori nu o pereche de boi, ci suprafaţa de pământ. Otomanii iau ca bază de impozitare pământul sau *çiftlik*-ul lucrat cu o pereche de boi. Deşi arareori, există şi cazuri în care boii sunt consideraţi o unitate de impozitare.

Hāne este familia de ţărani. Mai precis, aceasta înseamnă că unitatea de muncă productivă a familiei este considerată ca standard pentru impunerea la impozitare.

Aici este de subliniat faptul că munca familiei, împreună cu pământul cultivat cu o pereche de boi, este considerată în întregime a fi o singură unitate de producţie şi, în consecinţă, o unitate fiscală. Impozitul *çift,* strâns ca urmare a acestei realităţi, nu este, cum au argumentat unii, doar o formă de impozit personal. Mai degrabă, acesta este obligaţia de impozit a unităţii *çift-hāne.* Cu alte cuvinte, acesta este un impozit combinat asupra unităţii ţăran-pământ-boi. Şi în perioada romană târzie, *jugum* corespunzând *çift*-ului şi *caput* corespunzând *hāne*-lei erau considerate împreună ca *jugum-caput,* iar impozitul impus asupra acestui binom le cuprindea pe amândouă. Istoricii occidentali au polemizat timp de 200 de ani asupra faptului dacă acest impozit constituia o impunere pe persoană sau una pe gospodărie, sau dacă impozitul a fost tot una cu impunerea pe

[1] H. Inalcık, *The Problem of the Relationship between Byzantine and Ottoman Taxation,* în „Akten, XI. Internationalen Byzantinischenkongresses", München, 1958, p. 237–242. Despre controlul statului asupra pământului arabil şi a gospodăriei de familie în Imperiul Bizantin, vezi M. Kaplan, *Remarques sur la place de l'exploitation paysanne dans l'économie rurale byzantine,* „Akten, XVI. Internationalen Byzantinischenkongresses", „Jahrbuch der österr. Byzantinistik", vol. XXXII-2, p. 105–114; Z. V. Udal'cova şi K. V. Chvostova, *Les structures sociales et économiques dans La Basse–Byzance, ibidem.*, p. 131–147.

pământ. Caracteristica de impozit combinat țăran-pământ a impunerii s-a stabilit abia în perioada recentă[1].

Impozitul otoman *çift-hāne* reprezintă un caz al acestui sistem de impozit „combinat". În regiunile mediteraneene unde cultivarea cerealelor prevala, sistemul principal al agriculturii și impozitării era sistemul *çift-hāne.* Din punct de vedere economic, *çift-hāne* a fost o unitate de producție tipică ce asigura mijloacele de subzistență ale familiei țărănești și satisfăcea impunerile de impozite ale statului prin surplusul de produse. Aceasta a fost, de asemenea, o unitate fiscală și socială pe care statul a căutat să o protejeze cu meticulozitate. Ținând seama de aceste caracteristici principale, *çift-hāne* a fost celula fundamentală a societății rurale și baza structurii imperiale. Școala „marginalistă" pretinde că această formă de organizare a producției bazată pe munca familiei constituie cea mai productivă formă de administrare agricolă în epoca pre-industrială. Potrivit lui A. V. Chayanov, mai degrabă decât existența unei forme primitive de agricultură, aceasta este în fapt unul din principalele „moduri de producție". Chayanov argumentează că acest mod particular de producție explică structura istorică specifică a economiei și societății în Asia și Rusia.

Unitatea ideală de producție pentru birocrația asiatică este familia de țărani înzestrată cu o pereche de boi. Bărbatul necăsătorit, sau *„mücerred"* cum apare el în registre, este așezat la cel mai de jos nivel pe treptele sistemului *çift-hāne,* datorită

[1] Th. Mommsen, *Syrisches Provinzialmass und Römischer Reichskataster*, „Hermes", III (Berlin, 1869); G. Ostrogorsky, *Das Steuersystem in byzantinische Altertum und Mittelalter*, „Byzantion", 6 (1931); A. H. Jones, *The Roman Colonate*, „Past and Present", vol. 13 (1958); A. Déléage, *La Capitation du Bas-Empire.* Mâcon: Rott, 1954; F. Lôt, *L'impôt Foncier et la capitation personelle sous le Bas Empire et à l'époque franque.* Paris, 1928; H.M. Jones, *Capitatio and Iugatio*, „The Journal of Roman Studies", vol. LVII (1957). p. 88–94.

capacităţii sale limitate de muncă în comparaţie cu bărbatul căsătorit. În fapt, în comunităţile rurale, realitatea socială nu se potriveşte cu reglementările formale ale birocraţilor. În această comunitate, pe lângă acele familii care posedă şi administrează unităţi *çiftlik,* există de asemenea familii care şi-au pierdut pământul ori care nu posedă teren suficient. Statul otoman clasifică aceste familii potrivit unui *status* diferit în cadrul sistemului *çift resmi* şi le trece în registre în coloane separate. De asemenea, statul otoman stabileşte obligaţiile lor de impozite nu în funcţie de pământ, ci potrivit capacităţii lor de muncă. Analizând politica de impozitare din acest punct de vedere, următoarele trepte de ranguri pot fi observate în sistemul impozitării ţăranilor. *Çift*-urile sau acele familii ţărăneşti care administrau *çiftlik*-urile se situează pe prima treaptă. Urmează apoi acele familii care posedă aproximativ jumătate din suprafaţa deţinută de posesorii de *çiftlik*-uri, numite *„nîm çift*-uri" (jumătăţi de *çift*-uri, echivalent în sistemul bizantin „acelora cu un bou"). Pe treapta a treia sunt „arendaşii" numiţi *bennāklar,* care sunt familii în posesia unei suprafeţe de pământ mai mică decât un *çiftlik;* forţa lor de muncă este considerată ca fiind factorul determinant în impozitare. Pe următoarea treaptă se situează bărbaţii necăsătoriţi, care formează totuşi o sursă de venituri. Ultimii sunt ţărani cunoscuţi sub numele de *mücerred, kara* sau *caba.* Ultima categorie în acest sistem este acea a văduvelor sau *bîve,* care administrează activitatea gospodăriilor foştilor lor soţi. Acest regim, ce cuprindea comunitatea de ţărani într-un astfel de sistem schematic de impozitare, a fost descris cu meticulozitate în codurile şi în registrele otomane de impozite.

Noi am stabilit relaţia dintre impozitarea *raiyyet* şi sistemul *çift* într-o cercetare anterioară asupra impozitării *raiyyet*[1]. Cu toate acestea, noi am fost în imposibilitatea de a arăta în mod

[1] Vezi nota nr. 2, p. 403, *supra.*

corespunzător la vremea aceea că impozitele şi taxele percepute prin acest sistem de impozitare au fost numai o parte a unui sistem complex asociat la structura socială a societăţii rurale. Noi nu am înţeles clar că acesta era bazat pe o structură socio-economică pe care birocraţia imperială a luat-o ca bază a întregului său sistem al pământului şi impozitării. Cercetările noastre ulterioare ne permit să credem că acest sistem era sistemul agrar de bază al imperiilor antice, ce a fost legat, alternativ, de sistemul regiunilor mediteraneene dependente de cultivarea grâului şi orzului, folosind agricultura „uscată", fără irigaţii. Rezultă că în Imperiul Roman târziu colonii, *mansus* în Gallia, *zeugarion* în Imperiul Bizantin şi *çift-hāne* în Imperiul Otoman sunt toate formele unui sistem agrar bazat pe munca familiei de ţărani şi pe plugul tras de o pereche de boi[1]. În acest sistem, întreaga comunitate rurală, atât acei care posedau *çiftlik*-uri cât şi cei care posedau mai puţin de un *çiftlik* sau cei fără pământ, erau clasificaţi ca lucrători săraci, erau trecuţi şi identificaţi în registrele imperiale conform unui sistem special. Precum în Imperiile Roman şi Bizantin, şi în Imperiul Otoman ţăranul a dobândit un *status* fiscal şi social prin înregistrarea sa în condici speciale de recensământ. Acest *status,* ce era în vigoare până la noul recensământ, determina structura socială a întregii societăţi rurale. Cu alte cuvinte, ca urmare a controlului pe care îl exercita asupra pământului şi a ţăranului prin sistemul recensământului, birocraţia imperială juca un rol destul de important în influenţarea, chiar în crearea acestei ordini sociale. Aşadar, în locul apariţiei

[1] În completare la literatura ştiinţifică menţionată la nota nr. 1, p. 404, *supra,* vezi M. Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française,* ed. a II-a, 2 vol., Paris, A. Colin, 1952–1956; A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire,* II. University of Oklahoma Press: Norman, p. 767–823; E. L. R. Ladurie şi M. Morineau, *Histoire économique et sociale de la France,* vol. I–2, Paris, PUF, 483 p.

spontane a unei ordini sociale, noi asistăm la formarea unei societăţi cu clase sociale sau a unei orânduiri stratificate reglementate de către stat.

Totuşi, s-ar cuveni să se reţină că rolul birocraţiei în stratificarea socială nu a eliminat şi nu a putut să elimine în totalitate diferenţele sociale apărute în mod spontan în comunitatea rurală. Mai degrabă, sistemul fiscal a încercat să se conformeze cu aceasta din urmă. Datorită pământului *mîrî* (proprietate de stat) şi a sistemului de recensământ *(tahrîr)*[1], statul exercita controlul strict asupra pământului şi *re'āyā*-lei, căuta să prevină ruinarea gospodăriilor, transformarea terenurilor arabile în livezi şi grădini şi apariţia unor mari gospodării şi colonizări de populaţie. Ca urmare, statul a perpetuat o ordine socială extrem de restrictivă şi conservatoare. Regimul pământului *mîrî* şi sistemul *çift-hāne* sunt mai cu seamă responsabile de împotrivirea Imperiului Otoman şi a altor imperii tradiţionale faţă de prefaceri, inovaţii şi de apariţia noilor sisteme economice şi stau la baza modului în care formaţiunile politice amintite s-au ataşat de o structură socio-economică „stagnantă". Dar nici nu trebuie să uităm, totuşi, că acest sistem constituie fundamentul istoric al actualei structuri sociale din Turcia, bazată pe micile întreprinderi de familie. Deşi pământul şi ţăranul au ajuns sub dominaţia unui mic grup feudal în anumite zone geografice, cum ar fi Iranul, unde autoritatea centrală şi-a pierdut capacitatea de control, o evoluţie similară s-a evitat, în mare măsură, în Imperiul Otoman.

Chiar şi în cadrul sistemului *mālikāne–mukataa* din secolul al XVIII-lea, statul a fost capabil să-şi protejeze drepturile supreme

[1] Despre sistemul *tahrîr,* vezi Ö. L. Barkan, *Les Grands récensements de la population et du territoire de l'empire Ottoman et les régisters impériaux de statistique,* „Iktisat Fakültesi Mecmuasi", vol. II (1940–1941), p. 20–60, 214–247; H. Inalcık, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid,* Ankara, 1954, p. I–XX; idem, *Ottoman Methods of Conquest,* „Studia Islamica", II (Paris, 1954), p. 107–112.

asupra pământurilor arabile. În mod similar, când proprietatea era transformată în donaţie cu scop de binefacere („mână moartă" – *vakaf),* statul otoman nu pierdea în totalitate drepturile sale de control asupra pământului şi *re'āyā*-lei. Acele sate şi gospodării întinse ce au ajuns sub stăpânirea *'āyān*-ilor sau notabililor provinciali, au fost în cele din urmă înapoiate în special sistemului *mîrî* prin confiscări de către stat[1]. În concluzie, lupta desfăşurată în fiecare perioadă între statul centralizat şi „oamenii puternici" *(kudretlüler* sau *'āyān)* în provincii pentru pământ şi munca ţăranilor nu a avut niciodată ca rezultat dominaţia continuă şi absolută a celor din urmă. În fapt, potrivit analizei marxiste, adevăratul scop al acestei lupte între stat şi „feudali" îl reprezintă plusprodusul producătorului direct, adică al ţăranilor *re'āyā* şi nu stăpânirea efectivă şi concretă a pământului. Problema ce apare aici este să se determine ce grup din cadrul „claselor" privilegiate intră în posesia plusprodusului. Totuşi, deoarece regimul imperial acţiona în cadrul legilor şi reglementărilor generale, acesta se manifesta ca apărător al ţăranului obişnuit împotriva exploatării locale, individuale.

În timpul regimului imperial, statul a căutat să prevină exploatarea, scăpată de sub control, a ţăranilor de către funcţionarii locali sau „oamenii puternici", prin impozite ilegale şi muncă forţată. În felul acesta, o ideologie imperială a „dreptăţii şi justiţiei" cât şi un fel de încredere şi legătură au apărut între autoritatea imperială centrală şi ţăran. Noi am căutat, în alt studiu, să explicăm în detaliu această ideologie în cadrul *'adāletnāme*-lelor sau „cărţilor de judecată" (de dreptate)[2]. Datorită acestei încrederi în dreptatea

[1] H. Inalcık, *Centralization and Decentralization in Ottoman Administration,* „Studies in Eighteenth Century Ottoman History", eds. T. Naff şi R. Owen, London, 1977, p. 27–52.

[2] H. Inalcık, *Adāletnāmeler,* „Belgeler", II (Ankara, 1965), p. 49–145; despre protecţia statului asupra ţăranilor împotriva demnitarilor din provincii, vezi P. Lemerle, *art. cit.*, p. 277–279.

imperială, agricultorul sârb de-a lungul Dunării sau ţăranul turc din Amasya s-au simţit întotdeauna capabili să caute protecţia sultanului la Ţarigrad sau *Der-i sa'ādet,* împotriva nedreptăţilor locale. Interesele fiscale ale statului, cuprinzând şi impozitele extraordinare, erau legitimate într-un sistem politic bazat pe „mariajul" dintre o ideologie caracteristică justiţiei sau dreptăţii sociale şi cerinţele „Islamului şi statului islamic" (*Dîn u Devlet).* O birocraţie experimentată aplica cu succes acest regim prin intermediul unui vast sistem de recensăminte, înregistrări *(tahrîr)* în condici, arhive centralizate *(defterhāne)* şi contabilitate efectivă.

XVII.3. STATUL ŞI CATEGORIILE DE SATE

În mod evident, sistemul nu a funcţionat în realitate atât de bine sau lipsit de zguduiri, după cum au planificat birocraţii. Deosebiri fundamentale au apărut între ordinea ideală fundamentată în legile şi registrele imperiale şi împrejurările reale din cadrul comunităţilor rurale. Birocraţia imperială a căutat în permanenţă să emită noi reglementări pentru a rezolva şi a elimina aceste deosebiri. Registrele curţii de judecată a *kādî*-ului, deşi rareori folosite în acest scop, ne înzestrează cu o sursă documentară detaliată pentru cercetarea situaţiei reale[1]. Se cuvine a fi amintit că fiecare jurisdicţie reunea 40–50, uneori până la 300 de sate sub autoritatea *kādî*-ului. Procesele în care erau implicaţi evrei, intentate la sate, intră sub jurisdicţia *kādî*-ului târgului sau oraşului mai apropiat. Înseamnă

[1] Eu am publicat o selecţie de documente de la curtea de judecată a *kādî*-ului din Bursa, cuprinzând perioada 1520-1590, în „Belgeler", vol. X, XIII şi XIV.

că deseori *kādî*-ul numea un *naib* sau locțiitor pentru a se ocupa cu procesele și judecățile din zonele rurale. Dintre registrele curții *șerîat*-ului, anumite condici se ocupă cu problemele rurale, iar în registrele de proprietate ce înregistrează și determină valoarea bunurilor din averile defunctului, noi găsim informații detaliate despre aspectele socio-economice ale vieții rurale, ce au fost până acum inaccesibile în alte surse. Mai jos vom analiza anumite informații interesante pe care le-am extras din aceste surse. Înainte de a începe, trebuie să se rețină că, deoarece aceste sate sunt situate în apropierea orașelor și târgurilor, ele sunt supuse unor condiții speciale. Iată de ce trebuie să se trateze cu precauție orice generalizări legate de acestea. De exemplu, prin cercetarea „vânzărilor" de *çiftlik*-uri și *mezraa*-le în aceste sate, s-au făcut generalizări legate de transformarea pe scară largă a pământurilor *mîrî* în proprietăți libere, în anumite perioade. În realitate, multe din aceste „vânzări" au constat în simple transferuri rezultate din drepturile de posesiune, sau „vânzări" – mai corect, „arendări" – de pământ sub regim *mukataa*.

În diferite regiuni ale Imperiului Otoman au existat categorii variate de sate. Factorii fizici și etnici, condițiile de colonizare, împrejurări culturale și politico-militare au determinat mărimea satelor, populația lor, tipul de colonizare și activitatea economică. Din acest motiv nu este posibil să se vorbească de o categorie distinctă de sat la scara întregului imperiu. O categorie poate fi totuși identificată, cel puțin în regiunea centrală a imperiului, anume în Anatolia și în Rumelia, respectiv colonizările sătești, ce au dobândit un caracter special „otoman" sub influența legilor otomane referitoare la pământ și impozitare. Caracteristicile și urmările structurii satului sub incidența legii otomane pot fi rezumate după cum urmează:

1. În ciuda principiului ataşamentului său faţă de pământ, ţăranul putea să se deplaseze pretutindeni şi deseori îşi abandona posesiunea, devenind ceea ce legea otomană numeşte a fi un *çift- bozan,* adică „cel care strică *çift*-ul, un ţăran care şi-a abandonat *çift*-ul său". Pentru a preveni aceasta, legile otomane acordau spahiului dreptul de a aduce înapoi ţăranul fugit înregistrat în satul său, într-o perioadă ulterioară de 10 până la 15 ani. Că o astfel de lege a existat e demonstrat de uşurinţa cu care ţăranul se putea deplasa el însuşi. Această uşurinţă a rezultat din faptul că ţăranul nu stăpânea el însuşi pământul. Fie datorită dezastrelor naturale, cum ar fi deşertificarea şi ariditatea/neproductivitatea pământului, fie datorită închiderii sau părăsirii unui drum de caravane sau militar, sau din cauza impunerii de către stat a impozitelor extraordinare ori a taxelor împovărătoare în cadrul sistemului de contribuţii extraordinare *(awāriz),* ţăranul îşi părăsea deseori satul şi emigra în alte părţi. Alt factor important a fost fuga ţăranilor în satele aflate sub regim *vakıf,* ce avea o posibilitate mai bună de a-i proteja pe ţărani. Ţăranul căuta în mod natural condiţii ce să-i asigure o viaţă mai bună. Numărul de sate înscrise sub regim *mezraa* în registrele de recensământ, ce au fost abandonate de ţărani, este surprinzător de mare. În multe districte, aceste *mezraa*-le sunt tot atât de numeroase ca şi satele. În acelaşi timp, noi ştim, de asemenea, că *mezraa*-lele nu au constat doar din vechi sate abandonate. Ca urmare a creşterii populaţiei, un sat putea transforma în teren cultivabil pădurea alăturată sau pământurile pustii şi putea să arendeze de la stat noile suprafeţe ca pământuri sub regim *mukataa,* la un nou recensământ. În consecinţă apar sate-satelit, *çiftlik*-uri şi chiar mici colonii, ce vor fi înscrise în registrele de recensământ sub numele de *mezraa.* Aceste *mezraa*-le puteau să devină zone de colonizare fie vremelnice, fie permanente, doar cu câteva gospodării ţărăneşti. Această categorie de pământ va fi

înregistrată în condici ca *mezraa*-le. Înseamnă că de-a lungul secolului al XVI-lea, numeroase *mezraa*-le au apărut în acest mod. Totuşi, pentru perioadele următoare, noi găsim numeroase cazuri de ţărani care şi-au abandonat satele, fie parţial, fie total, pentru a scăpa de impozitele apăsătoare. Faptul că ţăranul *doar poseda* pământ în sistemul *tapu* (vezi *supra*) şi nu pierdea prea mult prin abandonarea acestuia este considerat a fi un factor determinant în explicarea ratei neobişnuite a strămutării ţăranului otoman. Dacă considerăm fuga ca acte individuale, noi întâlnim fenomenul *çiftlik*-urilor abandonate *(hālî);* spahiul putea avea dificultăţi colonizând noi familii pe aceste *çiftlik*-uri în regim *tapu*. Noi putem considera creşterea numărului de *hālî çiftlik*-uri ca un indiciu al deteriorării economice a satului. Cu alte cuvinte, creşterea numărului *hālî çiftlik*-urilor în registrele unei anumite regiuni poate fi explicată prin evoluţia factorilor negativi ce afectau ţărănimea. Informaţiile despre *hālî çiftlik*-uri şi *mezraa*-le pot arăta cum politicile fiscale – de impozitare ale conducerii otomane – au afectat existenţa satului şi schimbările din cadrul acestuia.

2. În acelaşi timp, caracterul patrimonial – de clasă al statului otoman, ce a permis acestuia să aducă sub controlul său nu numai pământurile fertile, ci şi munca agricolă, a făcut ca anumite sate să dobândească un caracter special. Cele mai evidente exemple sunt satele *derbendci* (detaşamente ţărăneşti în trecătorile munţilor), *madenci* (mineri) şi *çeltükçi* (cultivatori de orez). Satele desemnate să păzească trecătorile munţilor, să se ocupe cu mineritul sau cu cultivarea orezului sunt complet diferite în ceea ce priveşte finalităţile economice şi sociale.

3. Satul otoman nu a constituit niciodată o categorie de sat bazată pe posesiunea comună asupra pământului. După cum se ştie, se întâlnesc cazuri de stăpânire în comun şi de împărţire periodică a pământului, urmând colonizării nomazilor sau

imigranţilor. Dar satul tipic în Imperiul Otoman a fost întemeiat de către familii de ţărani liberi, care se stabileau pe pământul ereditar *mîrî* ale *raiyyet çiftlik*-urilor. Cu alte cuvinte, sistemul *çift-hāne* constituie structura socială fundamentală a satului otoman. Nu a existat un astfel de factor, cum ar fi păşunea, pădurea, livada, pământul nearabil, cimitirul şi cursurile sale de apă, deşi constituiau o stăpânire în comun, nu ne permit totuşi să vorbim despre o categorie de sat devălmaş. Noi nu putem considera anumite acţiuni sociale îndeplinite în colectiv, de exemplu cooperarea între ţărani pentru a efectua astfel de munci, cum ar fi strângerea recoltei unul altuia *(imece)*, ca dovadă a existenţei unui tip de sat devălmaş. În cadrul posesiunilor deţinute în comun, lupta dintre diferite sate şi/sau nomazi pentru păşuni ocupă un loc important în istoria satului. Statul otoman a încercat să aplaneze în mare măsură conflictul dintre satele vecine pentru păşuni prin acordarea diferitelor fâneţe anumitor sate. Demarcarea hotarelor dintre sate era realizată de către *kādî*, care autentifica fruntariile prin hotărâri speciale.

Referirile lui G. Ostrogorsky şi H.H. Stahl la posesiunea devălmaşă de pământ în Balcani înainte de epoca otomană[1] au fost

[1] G. Ostrogorsky, *La commune rurale byzantine*, „Byzantion", 32(1962), p. 139–166; H.H. Stahl, *Les anciennes communautés villageoises roumaines, asservissement et pénétration capitaliste*, Bucharest et Paris, l'Academie... de Roumaine, 1969; idem, *Paysage et peuplement rural en Roumanie*, „Nouvelles Etudes d'Histoire", vol. III (Bucharest, 1965), p. 71–85; cf. P. Lemerle, *Esquisse pour une histoire agraire de Byzance*, „Revue Historique", vol. 219 (1958), p. 32–94, în special p. 91–92, 139–166, 255–284; Danuta M. Gorecki, *Land Tenure in Byzantine Property Law: iura in re aliena*, în „Greek, Roman and Byzantine Studies", vol. 22 (1981), p. 191–210.

infirmate de către cercetările actuale. În orice caz, este clar că astfel de „comunităţi săteşti" nu au existat în Balcani în timpul epocii otomane.

Anumite impozite atrăgeau după sine responsabilitatea comună a satului. De exemplu, în strângerea impunerilor extraordinare şi a capitaţiei, satul era făcut responsabil în comun pentru o sumă totală, mai ales după secolul al XVI-lea. În mod similar, sub incidenţa legii penale otomane, un întreg sat era făcut responsabil pentru crimă şi pentru acţiuni de furt comise între hotarele satului. Deşi astfel de cazuri întăreau caracterul devălmaş al satelor, ele nu erau suficiente pentru a schimba fundamental caracterul social al aşezămintelor. În concluzie, satul otoman a fost o unitate administrativă a cărei câmpuri arabile, păşuni şi fâneţe erau delimitate şi a cărei suprafaţă teritorială era stabilită în registrele de recensământ ca şi în hotărârile *kādî*-ului. Satul este o unitate a cărei teritoriu este precis delimitat în raport cu spahii altor unităţi sau cu alte unităţi administrative, cum ar fi *vakıf*-urile. În afară de interesele şi tendinţele materiale comune ale satelor, este necesar să se sublinieze această identitate şi unitate administrativă. Dar în ciuda tuturor acestor caracteristici „comunitare", dintr-un punct de vedere socio-economic structural, satul otoman era o comunitate sătească alcătuită din *çift-hāne*-le independente unele de altele, fiecare dintre acestea practica cultivarea pământului, în mod independent, pe *raiyyet çiftlik*-uri distincte. În cadrul comunităţii, independenţa *çift*-urilor şi a familiilor era caracteristica esenţială. În concluzie, este evident că regimul otoman *mîrî* al pământului şi sistemul *çift-hāne* au căutat să perpetueze o orânduire socio-economică specifică, ce a condus, în anumite regiuni, la apariţia unui anumit tip de sat cu caracteristici comune.

XVII.4. SPAHIUL ŞI ŢĂRANUL

Principala responsabilitate a spahiului în sat era de a administra legile, ce căutau să menţină sistemul *çift-hāne* sub controlul continuu al spahiului. În registrele curţilor de judecată există documente ce ilustrează natura specifică a relaţiilor spahiu-ţăran[1]. Documentele pe care le-am analizat aparţin perioadei 1500–1600. Suprafeţele destinate cultivării cerealelor nu apar niciodată în documentele curţii de judecată supuse partajărilor de moştenire *(terekeler)*. În termeni agrari, doar grădinile şi livezile erau împărţite între moştenitori. Totuşi, legea agrară otomană recunoaşte dreptul de transmitere (cedare sau cesiune – *ferāğ*) al unui ţăran asupra câmpului sau gospodăriei. Transmiterea putea avea loc doar cu permisiunea spahiului. Un ţăran bătrân putea, în timpul vieţii sale, să transmită pământul său sub regim *tapu* fiilor săi adulţi sau unui străin. Faptul că metoda transmiterii (cesiunii) este menţionată, în registrele *kādî*-ilor, ca un act de „vânzări" *(satma* sau *bay'u şirā')* a condus la generalizări eronate. În tranzacţia transmiterii (cesiunii), ţăranul primeşte o anumită sumă de bani de la contractant în schimbul impozitului *tapu,* pe care agricultorul îl plătea la început pentru pământ. Şi deoarece spahiul acorda permisiunea sa, şi ţăranul consimte să dea o taxă acestuia, chiar dacă acest lucru nu este hotărât prin lege. În felul acesta, noi asistăm la transformarea gospodăriilor *mîrî* în obiectul unei operaţii „comerciale" pe scară largă. Registrele *kādî*-ului conţin nenumărate tranzacţii de „vânzări" – transmiteri (cesiuni).

Noi întâlnim de asemenea, frecvent, următorul caz în registrele *kādî*-ilor. Profitând de inconsecvenţele legii, spahiii tind la luarea

[1] Registrele curţii de judecată a *kādî-ului* menţionate la nota nr. 1, p. 410, *supra*.

pământurilor sub regim *tapu* de la ţărani. Această atitudine se datorează faptului că, atunci când spahii acordă pământ în regim *tapu* în posesia altcuiva, aceasta prevede un nou impozit *tapu*. Noi am observat în registre şi cazuri de orfani şi „acţionari" care şi-au pierdut drepturile ca urmare a fraudelor spahiilor şi au apelat la curţile *kādî*-ilor pentru îndreptarea abuzurilor.

În codurile de legi figurau şi alte cauze ale conflictului dintre ţărani şi spahii. Spre exemplu, cazurile spahiilor care-i forţau pe ţărani să transporte propriile lor dări în cereale la pieţe rentabile şi îndepărtate, sau acelea ale spahiilor nou veniţi, care-i obligau pe ţărani să construiască case şi magazii pentru propria folosinţă a „cavalerilor" sultanului sau să presteze alte servicii asemănătoare. Una din cele mai larg răspândite, iar pentru ţăran, cea mai apăsătoare faptă ilegală la care a recurs spahiul era aceea a reintroducerii practicii, interzise legal, a muncii forţate sau a impozitelor locale, sub motivul că acestea erau vechi obiceiuri. Altă practică ilegală larg răspândită a spahiului era aceea a încasării impozitelor de pe fâneţele şi păşunile neînscrise în registrele de impozite. Numai un nou recensământ putea reglementa această categorie de sursă de venituri. Cele mai serioase motive de conflict apăreau datorită încercării spahiului de a exploata munca ţăranului. Una din caracteristicile regimului otoman a fost să încerce a preveni acest tip de serviciu extins sau de muncă forţată. Un caz frecvent întâlnit era încercarea spahiului de a-l folosi pe ţăran pe rezerva sa de pământ *(hassa)* mult mai des decât se hotăra prin lege şi de a-i impune ultimului obligaţii de transport cu animalele şi cu căruţa sa. Totuşi, în astfel de circumstanţe, ţăranul avea dreptul de a apela la curtea *kādî*-ului local şi, în cazurile mai deosebite, de a-şi prezenta plângerile direct sultanului. În concluzie, alături de datoria spahiului de protejare a ţăranului din sat, au existat mai multe situaţii în care cei doi, spahiul şi ţăranul, au intrat în conflict.

XVII.5. CONCLUZII

Otomanii au considerat sistemul gospodăriei ţărăneşti cu munca familiei ca fiind baza producţiei agricole şi a societăţii rurale şi s-au străduit să-l menţină prin intermediul unui aparat birocratic complex. Acesta a fost, ca să spunem aşa, baza constituţională a întregului sistem imperial până în secolul al XIX-lea.

A. V. Chayanov[1], celebrul teoretician rus al economiei ţărăneşti, argumenta că într-o anumită zonă geografică acest sistem a fost cel mai eficient „mod de producţie". Respingând analiza lui Marx asupra economiei ţărăneşti bazată pe economia capitalistă, Chayanov afirmă că munca şi capitalul familiei sunt organizate într-o unitate specifică, un mecanism (maşină) distinct de producţie, ce reprezintă în realitate un mod de producţie *sui generis*[2]. Gospodăria ţăranului este considerată ca o singură unitate, iar venitul său anual ca un venit unitar al muncii. Lucrătorul bărbat adult în familia ţărănească este unitatea standard, iar munca femeii şi copiilor este exprimată în relaţie cu aceasta. Structura familiei, fie că e tânără, matură sau bătrână, determina echilibrul între consum şi nevoi.

Autoexploatarea familiei s-a intensificat în condiţiile disponibilităţii restrânse de pământ. Astfel, sistemul funcţiona mai bine în zonele slab populate, unde pământul era relativ mai accesibil. În acest sistem, munca familiei şi pământul (permiteţi-mi să adaug, puterea de muncă a animalelor sau o pereche de boi) sunt unite într-o singură unitate organică de producţie. Chayanov a crezut că teoria sa se aplica tuturor societăţilor agrare tradiţionale, inclusiv Rusia şi Imperiul Otoman. El sublinia că „acest mecanism – mod

[1] Vezi nota nr. 1, p. 321, *supra*.

[2] *Op. cit.*, XVIII–XXI.

de producţie" însemna un mod de producţie independent. Un astfel de „mecanism (maşină)" ingenios este în realitate rezultatul unui îndelungat experiment în istoria umanităţii. Analiza teoretică a lui Chayanov este importantă pentru înţelegerea de către noi a bazei economice a sistemului *çift-hāne* şi a „perechii" sau variantei sale din lumea romană, sistemul *jugum- caput*. Ceea ce devine foarte relevant pentru subiectul nostru este că teoria lui Chayanov este bazată pe date empirice provenite din economia ţărănească rusă tradiţională. Ceea ce teoriile feudală sau a Modului de Producţie Asiatic (M.P.A.) nu au reuşit să explice pe baza premiselor marxiste, găseşte în acest mod de producţie o explicaţie clară, logică şi documentată istoriceşte. Noi dorim să adăugăm la teoria lui Chayanov că cea mai importantă premisă pentru continuitatea unui astfel de sistem este un control puternic şi eficient al statului centralizat asupra posesiunii pământului şi a muncii familiei. Un aparat birocratic imperial, cum s-a explicat mai sus, lupta sistematic pentru a elimina fără încetare încălcările legii din partea conducătorilor locali, în timp ce urmărea să-i împiedice pe proprii săi funcţionari locali să se transforme ei înşişi într-o clasă social-politică provincială. Cu ajutorul puterii sale centralizate reglementare, sistemul imperial era răspunzător de funcţionarea acestui mod propriu de producţie şi era, de asemenea, răspunzător, fără îndoială, de o indispensabilă parte a forţelor de producţie din cadrul acestuia.

PARTEA A IV-A

RELIGIA ŞI CULTURA ÎN IMPERIUL OTOMAN

CAPITOLUL AL XVIII-LEA

EDUCAŢIA, *MEDRESE*-LE ŞI *ULEMĀ*-LE

Conceptul lui Taşköprülüzāde[1] despre cunoaştere şi clasificarea sa a ştiinţelor constituie un punct de plecare în studiul învăţământului şi a educaţiei în *medrese*-lele din Imperiul Otoman.

Taşköprülüzāde identifică patru trepte ale cunoaşterii – spirituală, intelectuală, orală şi scrisă – paralel cu teoria creaţiei în misticismul islâmic[2]. El clasifică ştiinţele spirituale în două categorii: practice şi teoretice. Ştiinţele spirituale sunt subclasificate mai departe în acelea bazate doar pe raţiune şi în acelea bazate pe

[1] Taşköprülüzāde Ahmed (1495–1561), enciclopedist otoman şi profesor la *medrese,* cel mai cunoscut pentru operele sale *Şakāik al-nu'maniya,* o biografie în limba arabă a 522 *şeyh*-i şi *ulemā*-le otomane, şi *Mawdû'āt al-ûlûm,* o enciclopedie a ştiinţelor.

[2] O doctrină *sufî* potrivit căreia Allāh se manifesta el însuşi în diferite forme, ca spirit universal, intelect, natură şi om.

religia islamică. Astfel toate ştiinţele se încadrează în una din aceste şapte categorii:

A. Ştiinţele caligrafice: instrumente de scris, stiluri de scris etc.

B. Ştiinţele orale: limba şi fonetica arabă, lexicografía, etimologia, gramatica şi sintaxa, retorica, prosodia, poetica, compoziţia, istoria şi alte ştiinţe literare.

C. Ştiinţele intelectuale: logica, dialectica.

D. Ştiinţele spirituale.

El clasifică ştiinţele spirituale în:

1. Ştiinţele teoretice raţionale: teologia generală, ştiinţele naturale, matematicile.

2. Ştiinţele practice raţionale: etica, ştiinţa politică.

3. Ştiinţele teoretice religioase: Coranul şi tradiţiile despre Profet cât şi ştiinţele dedicate interpretării lor: exegezele coranice, studiul tradiţiilor profetice, teologia islamică şi principiile dreptului şi jurisprudenţei islamice.

4. Ştiinţele religioase practice: etica practică, eticheta, *ihtisāb*-ul şi toate subiectele relative la viaţă şi cultul sau veneraţia musulmană.

Scopul întregii cunoaşteri şi, în particular, al ştiinţei spirituale este cunoaşterea lui Allāh.

În cadrul ierarhiei ştiinţelor, există o altă categorie în care ele sunt ordonate potrivit utilităţii lor, şi unde ştiinţele utile sau practice, cum ar fi politica, sunt cunoscute sub numele de *fen*. Ştiinţele sunt clasificate în mod similar în bune şi rele. Acelea ce ajută religia sunt bune; ştiinţele, precum astrologia etc., sunt rele.

În concepţiile sale religioase Taşköprülüzāde înclină către misticism. Urmându-l pe al-Ghazālî[1], el a susţinut că actul contemplaţiei este o întregire necesară ştiinţelor spirituale. Această

[1] Al-Ghazālî (1058–1111), un mare teolog, jurist şi mistic musulman, a cărui doctrină reconciliază învăţăturile „ortodoxe" ale *şerîat*-ului cu misticismul *sufî*-ilor. Influenţa sa în cadrul Islamului a fost comparată cu cea a Sfântului Augustin în cadrul Creştinătăţii.

contemplaţie este subiectul ştiinţelor mistice, al căror scop este cunoaşterea divină, o cunoaştere mistică pe care omul o poate atinge când, prin ascetism şi meditaţie, se detaşează el însuşi de interesele lumeşti. Învăţăcelul care studiază doar ştiinţele religioase exoterice este un om sărac spiritual, fiind exclus de la realităţile concrete mai importante.

Un învăţăcel, potrivit lui Taşköprülüzāde, trebuia să studieze toate ştiinţele, deoarece ele se completează una pe alta în formarea unui singur Cuvânt sau Concept. Un om care îşi dedică viaţa unui singur domeniu al cunoaşterii este la o distanţă imensă de adevărul divin.

Elementul esenţial în educaţia islamică a fost *müderris*-ul, o persoană de o autoritate recunoscută în ştiinţele religioase şi spirituale. El putea să fie şi un specialist într-un domeniu particular; dar fiecare învăţăcel, înainte de toate, a căpătat o instruire profundă în ştiinţele religioase. În mod similar, el şi-a însuşit cunoaşterea temeinică, sub toate aspectele, a limbii şi ştiinţelor arabe. Dacă un învăţăcel solicita o pregătire de specialitate, el călătorea acolo unde exista un foarte cunoscut erudit în domeniu şi solicita de la el o diplomă de competenţă în această ştiinţă. Astfel însuşi *müderris*-ul era persoana importantă şi nu instituţia.

Prima *medrese* otomană a fost înfiinţată la Iznik în 1331, când o clădire a unei biserici transformate a fost încredinţată ca *medrese* unui erudit vestit, Dāvûd din Kayseri. În anii următori, când sultanul otoman a dorit să întemeieze o nouă *medrese,* el a invitat savanţi din vechile centre culturale anatoliene, cum ar fi Konya, Kayseri sau Aksaray, sau de oriunde din lumea islamică, din Persia, Turkestan, Egipt sau Siria. În timpul domniei lui Murād II, Alâ al-Dîn din Tus (mort în 1482) şi Fakhr al-Dîn[1], care a fost adus din

[1] Fakhr al-Dîn, savant persan; el a studiat în Iran şi Imperiul Otoman şi s-a stabilit la Edirne ca *müderris* şi *müftî* în timpul lui Mehmed I şi Murād II.

Persia, au sporit reputaţia *medrese*-lei otomane dezvoltate cu rapiditate. În perioada de formare a culturii otomane, în secolele al XIV-lea şi al XV-lea, *ulemā*-lele otomane călătoreau în Egipt, Persia sau Turkestan pentru a-şi desăvârşi educaţia sub conducerea unor mari învăţaţi ai acestor ţări. Pentru studiul exegezelor coranice şi jurisprudenţei, ei călătoreau mai întâi în Egipt şi Persia; Mehmed al-Fanarî[1], Alî al-Fanarî[2], *Şeyh* Bedreddîn şi alţii au călătorit prin aceste ţări. În secolul al XV-lea, savanţi precum Sa'd al-Dîn al-Taftazāni[3] şi Sayyid Şarîf al-Jurjānî[4], vestiţi în ştiinţe religioase, s-au manifestat plenar în teritoriile conduse de dinastia lui Timur, şi tot mai mulţi învăţăcei au venit acolo pentru a studia sub îndrumarea lor. Pentru studiul matematicilor, *ulemā*-lele otomane veneau în mod obişnuit la Samarkand.

Mehmed Cuceritorul se plângea că, deşi el fondase un mare imperiu, provinciile sale nu aveau un număr de *ulemā*-le comparabil cu acela al altor ţări. Dintre *ulemā*-lele indigene, el putea să se mândrească doar cu Molla Hüsrev[5] şi Hocazāde. După cucerirea Constantinopolului, Mehmed II a transformat 8 biserici ortodoxe

[1] Mehmed al-Fanarî (1350–1431); în mod tradiţional a fost considerat ca primul *şeyh ül-Islām* al Imperiului; el a studiat în Anatolia şi Egipt.

[2] Alî al-Fanarî (m. 1497), fiul cel mai mare al lui Mehmed al-Fanarî, *müderris* şi *kādîasker*.

[3] Sa'd al-Dîn al-Taftazāni (1322–1389/1390), specialist în dreptul islamic, teologie, metafizică şi alte discipline. Născut în Khorasan, el s-a deplasat în cele din urmă la curtea lui Timur din Samarkand.

[4] Sayyid Şarîf al-Jurjānî (1340–1413), teolog, gramatician şi logician. El a predat întâi la Şiraz şi apoi, după cucerirea acestui oraş de către Timur, s-a deplasat la Samarkand. El a murit la Şiraz.

[5] Molla Hüsrev (m. 1480), savant şi jurist otoman. El a devenit *müderris*, *kādîasker* şi *şeyh ül-Islām* în timpul lui Murād II şi Mehmed II. Operele sale de jurisprudenţă au devenit manualele de referinţă în *medrese*-lele otomane.

în *medrese*-le pentru 8 savanţi vestiţi; iar când, între 1463 şi 1470, a construit Moscheea Cuceritorului, a întemeiat pe lângă aceasta 8 renumite *medrese*-le, cunoscute ca *Sahn-i semān* sau ca *Semāniye,* şi a încredinţat din nou pe fiecare dintre ele câte unui savant. Aceste *medrese*-le din piatră, superbe exemple ale arhitecturii otomane din această perioadă, au fost construite pe fiecare latură a moscheii; au existat acolo 8 *medrese*-le de rang superior, pentru studii specializate şi 8 *medrese*-le de rang inferior, care pregăteau învăţăceii pentru cele de rang înalt. Plata zilnică pentru *müderris*-ul încredinţat fiecăreia dintre ele era de 50 de akcele, egal cu aproape un ducat de aur. Fiecare *medrese*-le avea 19 camere şi o sală de studii. 15 din aceste camere erau destinate tinerilor studioşi iniţiaţi, cunoscuţi ca *dānışmendler,* pe care *müderris*-ul i-a ales dintre învăţăceii care au urmat un curs în *medrese*-aua de rang inferior. Fiecare din aceşti învăţăcei primeau 2 akcele zilnic din venitul de înzestrare (dotare) şi hrană de la han (ospiciu). Fiecare *medrese* avea o bibliotecă cu care a fost dotată, mai exista şi o bibliotecă generală distinctă. *Müderris*-ul alegea pe unul dintre *dānışmendler* ca asistent sau ajutor al său, care repeta lecţiile şi supraveghea disciplina tinerilor studioşi. El primea 5 akcele zilnic. Studenţii erau obligaţi să dedice studiului întregul lor timp.

În această perioadă, *medrese*-lele *Semāniye* erau instituţiile educaţionale cu cel mai înalt rang din imperiu. După acestea, urma *medrese*-aua *Dārülhadîs,* pe care Murād II a întemeiat-o la Edirne, iar după aceasta *medrese*-lele pe care sultanii anteriori le-au fondat la Bursa. Inferioare acestor fundaţii imperiale au fost acelea înzestrate (dotate) de mari oameni de stat în aceste 3 oraşe sau în provincii. Cele mai vestite dintre acestea au fost *medrese*-lele lui Alî paşa din Edirne, Sihabeddîn paşa din Filibe (Plovdiv), Mahmūd paşa din Istanbul, Eski Alî paşa din Bursa, Işāk *bey* din Üsküp (Skoplje). De acelaşi rang cu acestea erau vechile *medrese*-le ce au fost întemeiate în Anatolia înaintea otomanilor.

Medrese-lele otomane se clasificau în două categorii. Prima categorie, cunoscute ca *hāriç*–„exterioare"–*medrese*-le, asigura instruirea pregătitoare în *„Fundamentele sau Bazele Cunoaşterii"*, aceasta fiind în limba şi gramatica arabă şi în ştiinţele intelectuale. A doua categorie, numite *dāhil* – „interioare" – *medrese*-le, asigura instruirea în *„Cunoaşterea superioară"*, aceasta fiind în ştiinţele religioase. Acestea, de asemenea, erau clasificate potrivit treptelor lor:

MEDRESE-LELE *HĀRIÇ* („EXTERIOARE")

(a) *Medrese*-lele de grad inferior, cunoscute ca *ibtidā-yi hāriç*, iniţiau cunoştinţele elementare în gramatica şi sintaxa arabă, logică, teologia scolastică, astronomie, geometrie şi retorică. Aceste *medrese*-le erau numite *medrese*-le *tajrîd*, după comentariul lui Sayyid Şarîf al-Jurjānî asupra *„Tajrîd"*-ului lui Nasîr al-Din din Tus[1], o lucrare teologică ce a fost principalul manual la cursurile lor. Ele erau cunoscute şi ca *„medrese*-lele de 20" (de akcele), deoarece *müderris*-ul primea 20 de akcele zilnic.

(b) Următoarele în rang se situau *medrese*-lele numite ori *„medrese*-lele de 30" (de akcele) ori *„medrese*-lele *miftāh"*, după manualul lor de bază, *Miftāh*, lucrare de retorică a lui al-Şakkākî[2]. Ele asigurau instruirea în retorică şi în ştiinţele literare. Multe dintre *„medrese*-lele de 20 şi 30" (de akcele) se găseau în provincii.

[1] Nasîr al-Dîn din Tus (1201–1274); un important matematician şi astronom musulman, care s-a distins el însuşi şi în domeniile filosofiei şi eticii.

[2] Al-Şakkākî (1160–1229), savant născut în Transoxiana, celebru pentru opera sa de retorică *Miftāh al-'ûlûm*, cunoscută ca cea mai completă în domeniul său.

(c) Deasupra acestora se situau „*medrese*-lele de 40" (de akcele) şi „*medrese*-lele de 50" (de akcele), pe care prinţii şi prinţesele din familia imperială sau vizirii le-au întemeiat în Istanbul, Edirne si Bursa. Ele asigurau o pregătire elementară în interpretarea *Miftāh*-ului, o pregătire intermediară în teologia scolastică bazată pe *Mawākif*-ul lui 'Adûd al-Dîn[1] şi o pregătire superioară în jurisprudenţă, bazată pe opera *Hidāya* a lui al-Marghînānî[2].

MEDRESE-LELE *DĀHIL* („INTERIOARE")

(a) „*Medrese*-lele *dāhîl* de 50" (de akcele), cunoscute ca *ibtidā-yi dāhil,* întemeiate de fiicele sultanului, prinţi sau viziri. La un nivel elementar ele iniţiau în *Hidāya;* la un nivel intermediar ele iniţiau în principiile jurisprudenţei din opera *Talwîh* a lui al-Taftazānî; la un nivel avansat ele iniţiau în exegezele coranice din lucrarea *Kaşşāf a* lui al-Zamakhşarî[3].

(b) Deasupra acestora se situau cele 8 *medrese*-le pregătitoare ale lui Mehmed Cuceritorul, cunoscute ca *tetimme* sau *musile-yi sahn.*

(c) La cel mai înalt nivel se situau *medrese*-lele *Semāniye,* unde învăţăceii studiau un grup de 3 discipline – jurisprudenţa islamică,

[1] Adûd al-Dîn (după 1280—1355), titlul onorific al teologului al-Iji. Născut în Şiraz, el este celebru pentru opera sa *al-Mavākif fiilm al-Kelām,* operă completă în teologia islamică.

[2] Al-Marghînānî (m. 1197), legist *hanefît,* activează în Ferghana. *Hidāya,* ce rezumă propriile sale compendii de legi, este considerată a fi lucrarea cea mai completă în jurisprudenţă islamică.

[3] Al-Zamakhşāri (1074–1144), filolog şi unul dintre cei mai vestiţi comentatori al Coranului, activează în Khwarezm.

exegezele coranice sau teologia scolastică, retorica şi ştiinţele înrudite – şi primeau o instruire specializată în diferite domenii.

Süleymān I a introdus o schimbare importantă în ierarhia *medrese*-lelor otomane. În jurul moscheii pe care el a ridicat-o în Istanbul între 1550 şi 1556, el a întemeiat 4 *medrese*-le pentru pregătire generală, 2 cu rang superior pentru studii specializate, una destinată ştiinţei *hadîth* – tradiţiile despre Profet – şi alta medicinei. Süleymān I le-a acordat acestora cel mai înalt rang, stabilind astfel ierarhia *medrese*-lelor, ce a continuat să existe până la sfârşitul imperiului. Toate sutele de *medrese*-le din întregul imperiu au fost clasificate potrivit acestor 11 grade.

Medrese-lele au fost concentrate în anumite oraşe mari. În 1529 existau 14 *medrese*-le în Edirne. În secolul al XVII-lea existau nu mai puţin de 95 în întreg Istanbulul; în secolul al XIX-lea numărul lor a crescut la 170. Patruzeci şi nouă dintre aceste *medrese*-le au fost întemeiate de paşale, 35 de alţi membri ai clasei conducătoare, 35 de *ulemā*-le, 26 de sultani, iar celelalte 25 de alte persoane.

Medrese-aua, atât în perioada preotomană cât şi în cea otomană, era o instituţie susţinută financiar de un *vakıf,* şi era de obicei o componentă într-un complex format din moschee, ospiciu şi alte instituţii caritabile. *Mütevellî*-ul acestui complex încredinţa *müderris*-ului fondurile alocate *medrese*-lei; *müderris*-ul era responsabil de alegerea tinerilor studioşi, cu distribuirea acestor fonduri învăţăceilor şi servitorilor şi cu administraţia generală a *medrese*-lei. Astfel, o *medrese* era o unitate ce se conduce singură în cadrul unul *vakıf,* el însuşi o instituţie autonomă. *Müderris*-ul era numit prin hotărâre imperială.

Ulemā-lele erau alese din cadrul *medrese*-lelor. Islamul, în principiu, nu acceptă ca intermediar între Allāh şi om nici o clasă „preoţească" (clericală), simbolizând o autoritate religioasă obligatorie. Cu toate acestea, *ulemā*-lele, un grup religios asemănător clasei preoţeşti din vechile civilizaţii est-orientale, a

apărut în cele din urmă în Islam şi a ajuns să joace un important rol în fiecare aspect al vieţii sociale şi politice.

Ulemă-lele au avut un dublu rol, de interpreţi şi de executanţi ai legii Islamice, *müftî*-ii îndeplinind prima dintre aceste îndatoriri, iar *kādî*-ii pe a doua. Ei erau răspunzători de aplicarea legii *şerîat* în statul otoman.

Autoritatea politică întemeiată pe forţa fizică era în practică elementul dominant al statului dar, potrivit teoriei islamice autoritatea politică era doar un mijloc pentru aplicarea *şerîat*-ului: „Statul este subordonat religiei". Din acest motiv, clasa *ulemă*-lelor a considerat autoritatea seculară ca subordonată ei şi a urmărit să transpună această teorie în practică.

Ulemă-lele atribuiau autoritatea lor exclusivă în domeniul *şerîat*-ului competenţei lor în ştiinţe. Pentru a intra în rândurile lor un candidat studia întâi ştiinţele, aceasta pentru a acumula cunoştinţele necesare pentru o înţelegere adevărată a Coranului. Una dintre *ulemă*-le atesta apoi competenţa lor. Acest act al atestării era o verigă în lanţul ce se întindea înapoi în timp, până la însoţitorii Profetului Muhammad: „*Ulemă*-lele sunt moştenitorii cunoştinţelor Profeţilor".

În Imperiul Otoman a existat o rigidă ierarhie a *ulemă*-lelor – *müderris*-ii, *müftî*-ii şi *kādî*-ii – şi un strict sistem al promovărilor. Tabelul nr. 6 prezintă schiţa-rezumat a acestui sistem.

Müderris-ii *hāriç medrese*-lelor sau absolvenţii *Semāniye medrese*-lelor puteau deveni *kādî* ai târgurilor mici, câştigând între 50 şi 150 de akcele zilnic. Funcţiile de *kādî* de cel mai înalt rang de 300 de akcele zilnic sau mai mult ajung cele mai înalte posturi în activităţile religioase şi juridice şi erau cunoscute ca *molla*-le. De exemplu, un *kādî* câştigând 300 de akcele zilnic sau mai mult putea deveni *defterdār* al *Dîvān*-ului imperial. Un *müderris* la *Semāniye* sau la o *medrese* de rang mai înalt putea deveni un *molla* câştigând 500 de akcele zilnic, cu posibilitatea de promovare pentru a deveni *kādî*

TABELUL NR. 6

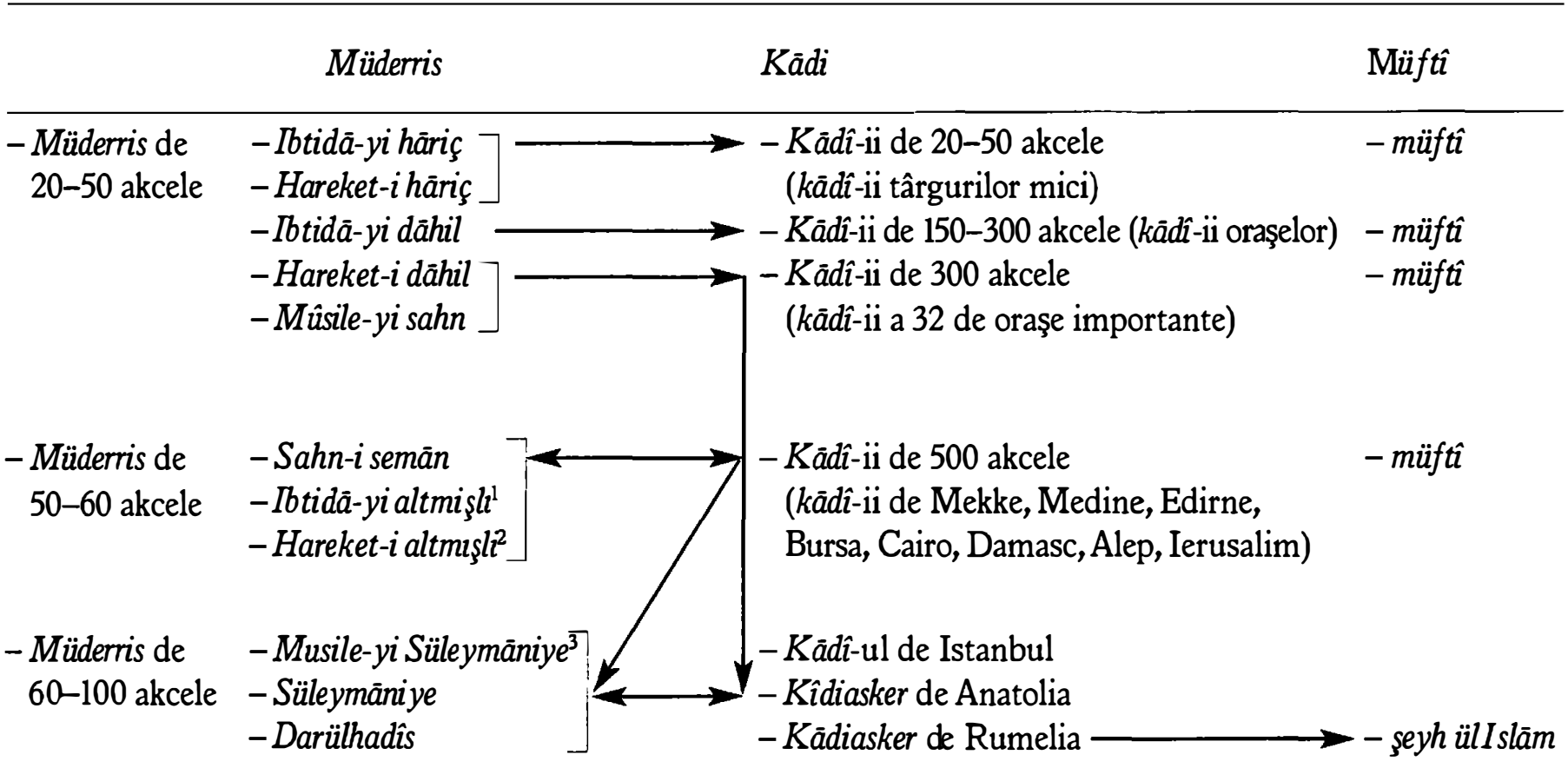

[1] *Ibtidā-yi altmişlı, medrese*-le de 60 akcele, primare.

[2] *Hareket-í altmışli, medrese*-le de 60 de akcele, secundare.

[3] *Mûsile-yi Süleymāniye, medrese* preparatorie pentru *Süleymāniye.*

de Istanbul, iar mai târziu, *kādîasker.* Un *kādî* câştigând 500 de akcele zilnic putea deveni *nişancı* al *Divān*-ului imperial. Astfel, cele mai înalte ranguri în birocraţie şi nu doar activităţile religioase şi juridice erau accesibile acestora; mulţi au devenit viziri şi au dobândit funcţii ale puterii politice.

Kādîasker-ii de Rumelia şi Anatolia, *kādî*-ul de Istanbul şi *kādî*-ii celor mai importante 8 oraşe erau *ulemā*-lele cu cele mai înalte ranguri. Jurământul de credinţă al acestora, cu *şeyh-ül-Islām*-ul în fruntea lor, confirma dreptul suprem al fiecărui nou sultan de a urca pe tron. Când un sultan era detronat, acest grup al *ulemā*-lelor confirma şi legaliza detronarea. Totuşi, nu trebuie să se uite realitatea că şeful religios al comunităţii islamice era întotdeauna sultanul-calif, şi astfel *ulemā*-lele în toate timpurile exercitau autoritatea religioasă în numele său. În Imperiul Otoman puterea de numire şi de destituire a *ulemā*-lelor a rămas întotdeauna în mâinile sultanului şi ale marelui său vizir, ambii reprezentând autoritatea seculară. *Şeyh-ül-Islām*-ul, cu toate acestea, ocupa o poziţie specială.

Şeyh-ül-Islām-ul era şeful *ulemā*-lelor, numit prin hotărâre imperială şi ales până în secolul al XVI-lea dintre *müderris*-ii care se distingeau prin erudiţia lor. Datoria lui era de a emite *fetvā*-le, adică de a da răspunsuri scrise, bazate pe autorităţile religioase clasice, în orice problemă ce cădea sub incidenţa *şerîat*-ului. El nu primea, în principiu, nici o indemnizaţie pentru îndeplinirea acestei datorii. Oricine altul cu autoritate religioasă recunoscută putea să emită *fetvā*-le şi fiecare târg sau oraş important din imperiu avea *müftî*-ul său pentru a îndeplini această sarcină. Aceste persoane formau o clasă distinctă sub conducerea *şeyh-ül-Islām*-ului.

În încercarea de a caracteriza importanţa *şeyh-ül-Islām*-ului, observatorii apuseni l-au comparat pe acesta cu *papa* de la Roma. *Kānûnnāme*-aua lui Mehmed Cuceritorul plasa rangul său la acelaşi nivel cu acela al marelui vizir, iar protocolul cerea ca demnitarului

religios să i se acorde un respect mai mare. Până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, *şeyh-ül-Islām*-ii de obicei nu au fost depuşi. Ca reprezentanţi al *şerîat*-ului, ei au încercat să acţioneze în mod independent faţă de autoritatea politică. De-a lungul secolului al XVI-lea, după cum *şerîat*-ul a devenit din ce în ce mai dominant în afacerile statului, influenţa *şeyh-ül-Islām*-ilor a crescut în mod corespunzător; dar în acelaşi timp şi în aceeaşi proporţie, ei au devenit mai dependenţi de autoritatea politică. Prima dovadă de putere seculară a *şeyh-ül-Islām*-ului a venit când acesta a primit controlul asupra funcţiei de *kādî*, un braţ al puterii executive ataşat durabil autorităţii politice. Începând cu această perioadă el deţine puterea de a numi *kādî*-ii care câştigă mai mult de 40 de akcele zilnic, iar *kādî*-ii cu rang de *molla* treceau din funcţia de *kādîasker* în cea de *şeyh-ül-Islām*.

CAPITOLUL AL XIX-LEA

ERUDIŢIA ŞI ACTIVITATEA ŞTIINŢIFICĂ OTOMANĂ

Erudiţia şi activitatea ştiinţifică otomană au fost circumscrise conceptului islamic tradiţional ce a considerat învăţământul religios ca unica şi adevărata ştiinţă, a cărei finalitate unică era înţelegerea Cuvântului lui Allāh. Coranul şi tradiţiile despre Profet formau bazele acestei învăţături; raţiunea era doar un auxiliar în serviciul religiei. Metoda ştiinţelor religioase era de a căuta dovada pentru un argument întâi în Coran, apoi în tradiţiile despre Profet, apoi în precedentul înregistrat şi doar ca o ultimă instanţă în raţionamentul personal. Tradiţia a încătuşat gândirea islamică şi a devenit aproape imposibil pentru gânditorii musulmani de mai târziu să introducă vreun fel de inovaţii. În perioada otomană, precedentul era principiul călăuzitor nu doar în dreptul religios ci şi în fiecare aspect al erudiţiei musulmane. După marii *imām*-i ai secolelor VIII–IX d.Hr., care au completat şi perfectat tradiţia cu

analogii raţionale, inovaţiile în ştiinţele religioase erau considerate posibile doar în elementele secundare şi nu în cele esenţiale sau fundamentale. Rezumatul, compilaţia, adnotaţia şi comentariul au devenit formele esenţiale ale erudiţiei musulmane, iar operele *ulemā*-lelor otomane au aparţinut acestor categorii.

Aceasta este deocamdată o încercare parţială de a stabili poziţia educaţiei şi erudiţiei otomane în întreaga sferă a erudiţiei musulmane şi de aceea este dificil a evalua contribuţia acesteia la ştiinţele islamice. Noi putem enumera doar pe Mehmed al-Fanarî, *Şeyh* Bedreddîn, Molla Gurānî[1], Molla Hüsrev, Hocazāde Mustafa, Ibn Kemāl şi Ebûssüûd drept erudiţi care sunt vestiţi în lumea islamică. Unii l-au clasificat pe *Şeyh* Bedreddîn ca o autoritate secundară doar în raport cu marii *imām*-i al secolului al IX-lea d.Hr., deoarece în opera sa de jurisprudenţă el şi-a exprimat opinia independentă în anumite probleme de detaliu; dar alţii au considerat opinia sa ca falsă, contrară surselor de bază şi autorităţilor clasice în domeniu. Cei mai mulţi scriitori-savanţi otomani au deţinut rangul de *kādî, müftî* sau *müderris*. Ei proveneau din diferite medii social-istorice. Unii erau din târguri îndepărtate ale Rumeliei, precum Sofia sau Sarajevo; alţii s-au născut şi au crescut în vechi centre *seldjuk*-ide precum Konya sau Kastamonu; cei mai distinşi dintre ei locuiau în mari oraşe ale imperiului, precum Istanbul, Bursa sau Edirne. Unii proveneau din familii umile, iar unii chiar din părinţi robi. Mulţi dintre ei vorbeau destul de bine limbile arabă şi persană pentru a scrie în aceste limbi, araba fiind limba operelor religioase.

Nu are nici o importanţă faptul că în operele lor religioase ei discutau deseori subiecte de interes public sau probleme ale politicii de stat. De exemplu, multe dintre operele lui Ibn Kemāl

[1] Molla Gurānî (1416–1488), savant şi legist otoman. Mehmed al II-lea l-a numit *kādîasker* şi *şeyh ül-Islām*.

erau consacrate *şiism*-ului, în acea perioadă o problemă de importanţă vitală în Imperiul Otoman. El a încercat să folosească argumentele religioase pentru a dovedi legalitatea Războiului Sfânt împotriva *şiism*-ului. În altă perioadă, pentru a combate ca netemeinică afirmaţia şi pretenţia lui Molla Kābiz că Iisus Christos a fost superior lui Muhammad, el a scris un tratat dovedind superioritatea lui Muhammad asupra tuturor celorlalţi profeţi. *Ulemā*-lele otomane s-au distins în mod particular în jurisprudenţă, ce a fost o disciplină cu importanţă practică. Colecţiile de *fetvā*-le turceşti şi arabe, pe care *şeyh-ül-Islām*-ii le-au emis, sunt poate cea mai importantă contribuţie otomană la ştiinţele religioase şi legale.

Erudiţii otomani au fost vestiţi şi ca enciclopedişti: Mehmed al-Fanarî şi mai târziu Molla Lütfî, Taşköprülüzāde şi alţii au întocmit un fel de enciclopedie a ştiinţelor islamice, destinată a satisface necesităţi practice. O mare operă enciclopedică a fost bibliografia lui Kātip Çelebi[1], *Kaşf al-Zunûn*, ce rămâne până astăzi o carte clasică de referinţă.

Biblioteca a avut un rol important în societatea otomană. Otomanii au întemeiat biblioteci în moschei, spitale şi *tekke*-le, şi-au format biblioteci private în propriile lor reşedinţe. Multe din aceste colecţii private de cărţi şi-au găsit locul în bibliotecile *vakıf*-urilor, deoarece era considerat lăudabil a dărui cărţi fundaţiilor pioase. Biblioteca era o singură unitate în complexul *vakıf*-ului, aşezată de obicei într-o sală de piatră sau într-o clădire separată. *Vakfiye* (actul de donaţie) prevedea cum trebuiau să fie păstrate şi folosite cărţile şi numea un bibliotecar plătit din fondurile *vakıf*-ului. Aceste biblioteci păstrează şi acum mai mult de 200 000 de manuscrise din toate ţările şi epocile lumii islamice, formând cea mai bogată sursă pentru istoria şi cultura Islamului.

[1] Kātip Çelebi (1609–1658), unul dintre cei mai mari savanţi şi enciclopedişti otomani, cunoscut în Occident ca Hajji Khalifa.

Atitudinea otomană faţă de tipărire este foarte interesantă. Prin 1590 o hotărâre a lui Murād III permitea vânzarea cărţilor nereligioase, tipărite în Italia în alfabet arab. Otomanii recunoşteau avantajele tipăririi, dar nu mai târziu de 1555, Busbecq raporta superiorilor săi că turcii considerau a fi un păcat tipărirea cărţilor religioase. Prin 1494 evreii imigranţi şi-au întemeiat deja o tiparniţă nemusulmană în Istanbul, tipărind propriile lor publicaţii.

Scriitorii otomani au folosit limba arabă în operele lor religioase şi juridice, dar din secolul al XIV-lea ei au început deja să facă traduceri în limba turcă. Mai întâi ei au tradus de obicei lucrări uzuale sau instructive în unele discipline ca istoria, ştiinţele politice şi morale, eticheta, astrologia, istoria naturală sau ştiinţa pietrelor preţioase, făcute pentru sultani sau pentru oameni de stat influenţi. Alături de acestea, au existat numeroase lucrări despre Islam şi cărţi populare de medicină, fie scrise în limba turcă, fie traduse. Două creaţii larg răspândite, datând din 1449, se situează încă printre lucrările turceşti cele mai citite; acestea sunt: un poem, *Muhammediye* (*Cartea lui Muhammad*) şi lucrarea în proză *Envār al-Āşikîn* (*Luminile îndrăgostiţilor de Allāh – credincioşilor*) ale fraţilor Yazıcızāde[1]. Fraţii Yazıcızāde aparţineau sectei *Bayramî,* iar la sfârşitul primei lucrări în care descriu viaţa Profetului şi Lumea de Apoi, autorii explică înţelesul semnificaţiei gnosticismului.

În Islam, ştiinţele intelectuale au fost fără îndoială câmpul unde originalitatea s-a manifestat pe deplin. În societăţile islamice preotomane noile evoluţii au avut loc în ştiinţele intelectuale, ce au dat o nouă orientare întregii gândiri islamice, incluzând ştiinţele religioase şi juridice. Cea mai recentă şi cea mai puternică mişcare

[1] Fraţii Yazıcızāde: Yazıcızāde Mehmed (m. c. 1453), autorul poemului *Muhammediye* şi Yazıcızāde Ahmed (m. după 1453), autorul operei *Envār al-Āşikîn,* ambele lucrări bazate pe opera mai veche *Maghārib az-Zamān,* în limba arabă.

a fost misticismul. Peripatetismul, ce a atins apogeul cu Ibn Sînă[1] şi Ibn Ruşd[2], a cedat în faţa curentelor din ce în ce mai influente ale misticismului ce, prin al-Ghazălî, a pătruns în Islamul *sunnî*.

În perioada otomană, gândirea lui al-Ghazălî a dominat Islamul *sunnî*. În actele pe care *ulemă*-lele otomane le-au emis, tradiţia cunoaşterii a fost regăsită, prin intermediul lui Sayyid Şarîf al-Jurjânî, Nasîr al-Dîn din Tus şi al-Rāzî[3], la al-Ghazălî. Al-Rāzî, prin contopirea misticismului cu ştiinţele intelectuale, a pus bazele unui concept mai filosofic al Islamului. *Ulemă*-lele otomane l-au recunoscut pe acesta ca maestrul lor. Sirāj al-Dîn din Urmiye a făcut cunoscută pentru prima dată reputaţia lui al-Rāzî în *„Turcia"* (Anatolia) în timpul perioadei *seldjuk*-ide şi, mai târziu, unul dintre adepţii lui al-Rāzî, Jamāl al-Dîn, s-a stabilit în Aksaray; influentul Mehmed al-Fanarî, fondatorul tradiţiei *medrese*-lei otomane, a aparţinut şcolii lui al-Rāzî. *Ulemă*-lele otomane au respectat în mod egal pe Sa'd al-Dîn al-Taftazānî din Iran şi pe Sayyid Şarîf al-Jurjânî din Turkestan, doi dintre cei care au urmat tradiţiile lui al-Rāzî şi ale căror opere au constituit bazele educaţiei otomane în *medrese*-le.

Medrese-lele otomane au urmat astfel tradiţiile cu cele mai largi orizonturi ale Islamului *sunnî*. Aici au existat întotdeauna unele *ulemă*-le fanatice, care au considerat ştiinţele intelectuale ca logica,

---

[1] Ibn Sînă (980–1037), cunoscut în apusul Europei sub numele de Avicenna. În afară de operele sale filosofice în tradiţie neoplatonică, el este cunoscut pentru tratatele sale medicale şi ştiinţifice.

[2] Ibn Ruşd (1126–1198), filosof, cunoscut în apusul Europei sub numele de Averroes. Opera sa reconciliază filosofia cu religiile revelate (revelaţiile divine). În comparaţie cu filosofii musulmani, el este cel mai „curat" aristotelian.

[3] Al-Rāzî (1149–1209), teolog; opera sa teologică *Al-Muhassal* arată influenţa filosofiei asupra teologiei islamice; el este cunoscut şi pentru comentariul său asupra Coranului, *Mafātîh al-ghayb*.

matematicile sau astronomia ca fiind contrare religiei, dar în general *ulemā*-lele *medrese*-lelor otomane şi-au însuşit concepţia lui al-Ghazālî, astfel că ostilitatea faţă de logică şi matematică era inutilă, deoarece acestea din urmă conţineau elementele esenţiale pentru toate ştiinţele. Ei au obişnuit intelectul cu o gândire corectă şi astfel au ajutat la revelarea adevărurilor divine. Rezultatul acestei atitudini a fost adoptarea timpurie a ştiinţelor intelectuale în planurile de studii ale *medrese*-lelor otomane. În secolul al XV-lea, sub patronajul lui Mehmed II, care a acordat o mare importanţă acestor ştiinţe, otomanii au câştigat o adevărată reputaţie în matematici şi astronomie în cadrul lumii islamice. Mehmed al-Fanarî s-a specializat în ştiinţele intelectuale; opera sa în ştiinţa logicii a reprezentat o parte esenţială a cursurilor în *medrese*-le până în ultimele zile ale imperiului.

Geniul matematic otoman a fost Mûsā paşa, supranumit *Kādîzāde,* ale cărui comentarii asupra lui Euclid şi al-Ghaghmînî[1] au constituit o parte a cursurilor în *medrese*-le până în perioada cea mai târzie a Imperiului Otoman şi au fost, de asemenea, tipărite. *Kādîzāde* s-a stabilit la curtea fiului mai mare al lui Timur, Ulugh Beg[2], şi a devenit director al observatorului din Samarkand, unde a lucrat la *Tabelele Astronomice ale lui Ulugh Beg,* considerate a fi *„ultimul cuvânt"* în astronomia islamică. Discipolul şi învăţăcelul său, Alî Kuşçu (mort în 1474) i-a succedat acestuia la conducerea observatorului şi a cooperat cu Ulugh Beg la completarea *Tabelelor Astronomice.* Mai târziu, Mehmed II i-a acordat lui Alî Kuşçu favoruri speciale, invitându-l la Istanbul şi inaugurând o epocă

[1] Al-Ghaghmînî (m. c. 1345), astronom, cunoscut pentru lucrarea sa de astronomie *Al-Mulakhkhas fî hay'a.*

[2] Ulugh Beg (1393–1449), cel mai mare fiu al lui Timur, a domnit în Samarkand din 1408; el a construit faimosul său observator, pentru a corecta tabelele astronomice ale lui Ptolemeu, consemnând în scris rezultatele în lucrarea *Zîj* (tabelele astronomice) *ale lui Ulugh Beg.*

măreaţă în matematicile otomane. Kuşçu a scris lucrările sale clasice în aritmetică şi astronomie la Istanbul, iar în acelaşi timp a instruit matematicieni de primă clasă, cum ar fi Molla Lûtfî (m. 1494) şi Mirim Çelebi (m. 1525).

Conformându-se în continuare lui al-Ghazâlî, *ulemā*-lele otomane au susţinut că studiul filosofiei era acceptat doar ca o pregătire pentru studiul teologiei scolastice, ce urmărea să confirme dogmele Islamului prin argumentul raţional; nu era permis să se studieze problemele filosofice ce nu au putut să fie reconciliate cu Coranul. Anumite teze ale filosofilor – aceea că Allāh nu posedă cunoaşterea lucrurilor particulare, aceea că reînvierea corpului este imposibilă şi aceea că universul este etern şi nu a fost creat – au fost în mod evident hulitoare, blasfematoare. Totuşi, unele dintre *ulemā*-lele otomane, *Şeyh* Bedreddîn, în particular, au acceptat aceste teze. Conducerea otomană, cu toate acestea, a manifestat tendinţa de a-i ignora pe aceştia atât timp cât ei nu au dezbinat opinia publică prin propagarea acestor opinii şi puncte de vedere.

Teologia scolastică s-a dezvoltat din plin în primele două secole ale istoriei otomane. Mehmed Cuceritorul, cel cu un orizont larg al concepţiilor, a redeschis faimoasa controversă între al-Ghazālî şi Ibn Ruşd în legătură cu relaţia dintre religie şi filosofie, şi a invitat doi mari teologi ai vremii, Alā al-Dîn din Tus şi Hocazāde din Bursa (m. 1488) să scrie fiecare un tratat asupra problemei. *Ulemā*-lele vremii au apreciat lucrarea superioară a lui Hocazāde, iar Alā al-Dîn, simţindu-se el însuşi desconsiderat, s-a reîntors în Iranul său natal. Ibn Ruşd a susţinut, contrar lui al-Ghazālî, că filosofía şi religia puteau fi reconciliate şi că deducţia raţională era necesară în atingerea unei cunoaşteri complete a lui Allāh. Hocazāde a susţinut că în timp ce raţiunea era un instrument impecabil, desăvârşit în ştiinţele matematice, folosirea sa în problemele teologice conducea la deziluzii şi erori. El a susţinut că, în anumite privinţe, a îmbunătăţit metodologia, defectuoasă

câteodată, a lui al-Ghazālî. Hocazāde a declarat deschis că scopul său era să apere *şerîat*-ul împotriva pretenţiilor filosofiei. Astfel, în timp ce *averroism*-ul – filosofía lui Ibn Ruşd – era studiat în Italia şi devenea un factor major în cugetarea renascentistă, scolastica radicală s-a instalat ea înseşi în *medrese*-lele otomane. Opera lui Hocazāde şi-a menţinut reputaţia sa în lumea islamică până astăzi, iar în secolul al XIX-lea a fost tipărită împreună cu operele lui Ibn Ruşd şi al-Ghazālî.

Se cuvine să fie cunoscut faptul că textele de bază la cursurile din *medrese*-lele otomane nu au fost traducerile operelor filosofilor greci, realizate în perioada abbasidă, sau chiar operele lui Ibn Sînā şi al-Farābî[1], ci rezumatele şi comentariile şcolii scolastice târzii, cum ar fi *al-Mawākif* al lui Adûd al-Dîn, *al-Tajrîd* al lui Nasîr al-Dîn din Tus, sau *al-Tawalî* al lui al-Baydāwî[2]. Doar noile lucrări erau comentarii sau adnotări ale acestora.

Mehmed II a impulsionat studiul matematicilor şi teologiei, pe care le-a introdus cu caracter permanent în ciclurile *medrese*-lelor otomane ca discipline strâns înrudite. Este important de notat că *ulemā*-lele liber-cugetătoare erau acelea care s-au specializat în ştiinţele raţionale. Astfel a fost elevul lui Alî Kuşçu, Molla Lütfî. Lütfî era un *müderris* din timpul domniei lui Bāyezîd II, distingându-se ca matematician şi teolog şi care, prin gândirea sa liberă şi prin critica deschisă a superstiţiei, a mâniat *ulemā*-lele conservatoare. Ele au iniţiat o campanie de propagandă împotriva lui, acuzându-l de erezie şi poreclindu-l *„nebunul"*, *„dementul"*. Deoarece zvonurile şi suspiciunile s-au intensificat, sultanul a

[1] Al-Farābî (875–950), fiul unul comandant turc din Transoxiana, este considerat cel mai mare filosof musulman. El era cunoscut ca *„al doilea magistru sau filosof"*, primul fiind considerat Aristotel.

[2] Al-Baydāwî (m. 1286?), compilator şi adnotator, cunoscut mai ales pentru comentariul său asupra Coranului.

poruncit ca un comitet al *ulemā*-lelor să fie instituit pentru a analiza cazul şi a stabili dacă aceste acuzaţii erau sau nu adevărate. Aceasta era procedura normală când judecau *ulemā*-lele. Rivalii săi l-au acuzat de erezie; sute de martori au depus mărturie iar poporul a urmărit cazul cu mare interes. Lütfî a subliniat în permanenţă că nu a fost niciodată vinovat de politeism, dar *ulemā*-lele au informat pe sultan că mărturiile adunate împotriva lui impuneau execuţia sa. Bāyezîd II a ezitat, dar la insistenţele acestor *ulemā*-le l-a condamnat pe Lütfî la moarte. În 1494 Molla Lütfî a fost decapitat în *Atmeydanı* (Piaţa Hipodromului) din Istanbul în faţa unei mari mulţimi. Cu toate acestea, unele dintre *ulemā*-le au considerat întregul incident ca un rezultat al zvonului şi calomniei, iar opinia publică a ajuns să-l considere pe Lütfî ca un martir al adevărului.

În ciuda sfârşitului tragic al lui Molla Lütfî, ştiinţele raţionale, deşi se înţelege în limitele înguste ale concepţiilor islamice, şi-au menţinut, pentru un timp mai îndelungat, importanţa lor în Imperiul Otoman. Matematicianul Mirim Çelebi a slujit mulţi ani ca *müderris*, iar marele savant Ibn Kemāl (1468–1534), cunoscut şi cu numele de Kemāl Pāşāzāde, s-a remarcat din plin în această perioadă, dobândindu-şi renumele binemeritat în cadrul lumii islamice. Ibn Kemāl a fost un savant musulman clasic, în sensul larg al cuvântului. El a studiat teologia sub îndrumarea lui Molla Lütfî; a scris un comentariu la tratatul lui Hocazāde; a elaborat peste 100 de tratate religioase; şi a lăsat o monumentală istorie în zece volume a Imperiului Otoman.

CAPITOLUL AL XX-LEA

TRIUMFUL FANATISMULUI

Încă în anii 1540 Taşköprülüzāde se plângea că teologia scolastică şi matematicile şi-au pierdut vechea lor popularitate printre *ulemā*-lele din *medrese*-le şi că nivelul general al erudiţiei a scăzut. El se plângea că lucrările în domeniul ştiinţelor teoretice nu mai erau căutate şi că *ulemā*-lele se considerau ele însele savante după citirea doar a unor compendii sau scurte tratate. *Ulemā*-lele acordau importanţă nu unor ştiinţe, cum ar fi teologia şi exegezele coranice, ci doar aspectelor laice sau civile ale Dreptului Islamic sau unor „frivolităţi" precum poetica, compoziţia sau anecdotele. În fapt, aceste arte şi ştiinţe folositoare şi utile îşi aveau importanţa lor în obţinerea rangurilor şi funcţiilor civile.

Destinul observatorului astronomic, întemeiat în 1577 la Galata, este un caz ce demonstrează victoria clară a fanatismului religios asupra ştiinţelor raţionale. Observatorul a fost construit în scopul corectării *Tabelelor* lui Ulugh Beg şi era pe atunci singurul

observator din lumea islamică. Astronomul şef al sultanului, Takiyyüddîn Mehmed (1520–1578) a întemeiat acest observator şi, pentru a creşte precizia observaţiilor sale, a construit unele instrumente noi, în particular un ceas astronomic. Observatorul nu era mai puţin avansat decât cel al lui Tycho Brahe, pe atunci cel mai modern în Europa; în fapt exista o similitudine frapantă între instrumentele pe care aceşti doi astronomi le-au folosit. Takiyyüddîn a lăsat un raport despre felul cum a examinat ceasurile importate din Europa şi cum le-a folosit pe acestea ca modele atunci când şi-a construit instrumentele.

Acum se pare că Murād III a construit observatorul său în scopuri mai mult astrologice decât astronomice. Favoriţii sultanului au aprobat aceasta, dar rivalii lor, un grup de *ulemā*-le, incluzându-l şi pe *şeyh-ül-Islām*, au considerat orice interes în astronomie şi astrologie ca fiind lipsit de credinţă şi de prost augur, precum magia sau ghicitul în stele. *Şeyh-ül-Islām*-ul a folosit izbucnirea ciumei ca pretext pentru informarea sultanului asupra consecinţei că aceste eforturi îndrăzneţe de a pătrunde secretele lui Allāh au cauzat flagelul. În 1580 un grup de ieniceri au dărâmat observatorul.

Este cunoscut faptul că printre cei cinci asistenţi specialişti din acest observator a fost un evreu din Salonic. Nu a fost considerată o ofensă împotriva religiei a se folosi nemusulmani în astronomie, ce a fost considerată ca o ştiinţă nereligioasă, practică. Începând din secolul al XV-lea, otomanii au adoptat şi au imitat geografia, tehnologia militară şi, în special, medicina europeană, fără ca cineva să ridice obiecţii religioase. Practica adoptării aspectelor folositoare ale culturilor străine este mult mai veche decât aşa-numita *„occidentalizare"* a secolului al XVIII-lea, deoarece acestea nu au avut vreo influenţă asupra valorilor fundamentale ale Islamului. În această perioadă astfel de împrumuturi au fost de o importanţă vitală.

Ulemā-lele şi grupurile din *medrese*-le au ajuns să adopte o atitudine fermă împotriva noutăţilor atât în ştiinţele practice, cât şi în cele raţionale. Spre exemplu, în 1716 când cărţile lui Alî paşa[1] au fost confiscate, *şeyh-ül-Islām*-ul a emis o *fetvā* interzicând ca lucrările de filosofie, astronomie sau istorie din colecţie să fie lăsate prin testament bibliotecilor.

Aceste condiţii au făcut extrem de dificil pentru lumea islamică să beneficieze de pe urma descoperirilor ştiinţifice din vestul Europei, chiar în domeniul ştiinţelor practice. Unele persoane din clasa birocratică şi unii doctori, convertiţi la Islamism, au avut curajul să traducă lucrări de geografie şi medicină din limbi occidentale, dar eforturile lor s-au limitat la domenii de importanţă practică cotidiană.

Otomanii au ajuns să adopte de timpuriu geografia europeană. Pîrî *reîs*[2] s-a folosit de harta lui Cristofor Columb[3] şi de *portolanos* portugheze târzii. Există o traducere, datând din 1580, a unei lucrări spaniole despre America, a cărei introducere atrage atenţia asupra pericolului Islamismului în raport cu expansiunea europeană de peste mări.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea cunoaşterea *geografiei lumii* şi, în particular, a geografiei Europei, a devenit o necesitate imperioasă pentru asigurarea informaţiilor politice şi strategice. Aceasta a condus la traducerea, cu ajutorul renegaţilor, a două importante lucrări geografice scrise în limba latină, *Atlas Minor* a

[1] *Çorlulu* Alî paşa, m. 1711, mare vizir între 1706–1710.

[2] Pîrî *reîs* (1465–1554), amiral şi cartograf turc. A sa *Kitāb-i Bahriye (Cartea mării)*, scrisă în 1521 şi completată în 1525, este un *portolano*, oferind marinarilor instrucţiuni şi hărţi ale liniei de coastă mediteraneene. O hartă a Americii, parte a hărţii sale a lumii, este copiată de pe harta lui Cristofor Columb din 1498.

[3] Vezi P. Kahle, *Die verschollene Colombus. Karte von 1498 in einer türkischen weltkarte von 1513*, Berlin, 1933.

lui Mercator şi Hondius, din 1621, şi *Atlas Major* al lui Joan Blaeu din 1662. Kātip Çelebi, care a inspirat traducerea *Atlas*-ului *Minor,* a recunoscut superioritatea geografiei apusene, iar pentru a-şi îmbogăţi cunoştinţele geografice despre Europa a tradus şi *Chronica* lui Carion. Această traducere l-a convins pe Kâtip Çelebi că Pământul este rotund, iar el a încercat să dovedească, folosind surse islamice, că acest punct de vedere nu era contrar religiei. În 1685, Abû Bakr din Damasc a patronat traducerea *Atlas*-ului *Major,* ce i-a familiarizat pe otomani, pentru prima dată, cu sistemul copernician.

Medicina era o ştiinţă practică indispensabilă. Conducătorii islâmici din epocile timpurii au folosit doctori străini, dar noile progrese europene în medicină şi farmacologie au devenit cunoscute doar în secolul al XVII-lea, prin traducerile pe care renegaţii le-au făcut din limbile occidentale în limba turcă sau arabă. Hāyātîzāde Feyzî (m. 1691), renumit pentru lucrările sale de medicină scrise în limba turcă, dar bazate pe surse occidentale, a fost un evreu convertit la Islâmism şi doctor şef al Palatului Imperial. Totuşi, aceste împrumuturi nu au adus niciodată cu ele principiile fundamentale ale gândirii ştiinţifice occidentale, ci au făcut doar câteva completări la cunoştinţele tradiţionale. Chiar Kātip Çelebi, în orice domeniu al investigaţiei ştiinţifice, căuta întotdeauna primele sale dovezi în *Coran.*

S-a susţinut că, într-o perioadă anterioară, Mehmed Cuceritorul a manifestat interes faţă de cultura renascentistă italiană şi că, după moartea sa, această mişcare a fost oprită. El a fost cu certitudine sultanul cu cele mai largi orizonturi şi cu cele mai largi vederi dintre sultanii otomani. Pentru a învăţa principiile religiei creştine de la o persoană calificată, el a ordonat patriarhului Gennadius să scrie un tratat despre Creştinătate; în palatul său el a primit savanţi greci şi italieni, precum Amirutzes din Trebizonda, Critobulos din Imbros şi Ciriaco din Ancona. El a ordonat întocmirea unei hărţi a lumii

de către Amirutzes, s-a tradus geografia lui Ptolemeu şi a înfiinţat o bibliotecă a Palatului cu opere clasice latine şi greceşti. Mehmed Cuceritorul l-a copleşit cu onoruri pe Gentile Bellini, pe care l-a adus de la Veneţia pentru a decora pereţii Palatului Imperial cu fresce în stil italian şi pentru a-i picta portretul. Berlinghieri a intenţionat să prezinte lui Mehmed II *Geographia* sa, iar Roberto Valturio opera sa intitulată *De re militari.* Giovanni Maria Filelfo a scris poemul *Amyris,* elogiindu-l pe Cuceritor. Toate acestea le-au determinat pe unele persoane să-l considere pe Mehmed II ca fiind un adevărat suveran al Renaşterii, un punct de vedere ce este departe de adevăr. Interesul său faţă de lumea creştină provenea doar din dorinţa de a deveni cuceritorul şi stăpânitorul ei. Din punct de vedere cultural era un musulman; el a avut o profundă admiraţie faţă de Hocazāde şi a crezut în mod implicit în viziunile asupra necunoscutului ale lui Akşemseddîn, *şeyh*-ul său. Admiraţia epocii sale pentru stilul european în artă şi unele împrumuturi superficiale în ştiinţele practice nu au constituit o nouă direcţie culturală.

Otomanii erau *hanafî*-ţi. Din cele patru şcoli ale Islamului *sunnî,* cea *hanafî*-tă a dat cea mai largă accepţiune conceptului de *icmā* – consensul sau acordul unanim – ca o bază pentru deducţii şi concluzii legale şi a fost astfel cea mai tolerantă şi flexibilă. Toate statele türcice au fost *hanafî*-te, începând cu *Karahanizii* din secolele X–XII, primul *Hānāt* türk islamic din Asia Centrală. Motivul acestei politici trebuie să fi fost dorinţa conducătorilor türci de a-şi rezerva atâta libertate cât era posibilă în cadrul autorităţii lor politice şi executive, iar această atitudine a constituit, în acelaşi timp, unul din factorii principali ce-au conferit societăţilor türcice un caracter distinct, social şi cultural, în cadrul lumii islamice. Imperiul Otoman, dintre toate societăţile islamice, a fost unul foarte deschis către influenţele culturale străine; dar, de la începutul secolului al XVI-lea, forţele fanatismului religios au

devenit din ce în ce mai puternice. După cum noi am încercat să explicăm mai sus, diminuarea influenţei tradiţiilor de frontieră şi apariţia conştiinţei *status*-ului de imperiu ca un califat islamic clasic trebuie să fi avut efectul lor în această dezvoltare. Mişcarea *kızılbāş*, o armă mortală a Iranului Safavid împotriva Imperiului Otoman, se poate să fi fost, de asemenea, o cauză secundară. În viaţa intelectuală a imperiului, fanatismul religios s-a manifestat el însuşi prin opoziţia din ce în ce mai puternică faţă de ştiinţele intelectuale, teologia scolastică şi misticism. În viaţa cotidiană, fanatismul religios a devenit evident în actele barbare de fanatism înfăptuite în numele *şerîat*-ului.

Aceleaşi tendinţe au fost evidente în afacerile statului. Süleymān I şi-a luat titlul de *„Calif al Pământului"* cu cea mai mare seriozitate. El personal a studiat jurisprudenţa islamică şi l-a însărcinat pe Ebussüûd (1490–1574) cu misiunea de a aduce legile seculare ale statului în conformitate cu *şerîat*-ul. În timpul fiecărei ciocniri cu Iranul, măsurile stricte luate împotriva ereticilor duceau la un flux al fanatismului împotriva tuturor inovaţiilor.

Experienţa lui Molla Kābiz (m. 1527) este interesantă în această privinţă. Molla Kābiz a fost una dintre *ulemā*-lele care în 1527, în timpul revoltei lui *Kızıbâş* Kalender Çelebi în Anatolia, a susţinut punctul de vedere că Iisus Christos a fost superior lui Muhammad. În prima sa înfăţişare înaintea Divanului Imperial, *kādiasker*-ii nu au fost în stare să aducă dovezi religioase suficiente împotriva lui, pentru a obţine executarea sa. Sultanul, urmărind înfăţişarea, a fost furios că *„acest necredincios, care a pângărit gloria Profetului, trebuie să i se permită să plece liber"*, iar Molla Kābiz s-a înfăţişat pentru a doua oară în prezenţa *şeyh-ül-Islām*-ului, Kābiz Pāşāzāde, şi a *kādî*-ului de Istanbul. A avut loc o dezbatere verbală între Molla Kābiz şi *şeyh-ül-Islām*. *Şeyh-ül-Islām*-ul a adus dovezi destinate a-l reduce la tăcere pe acesta; dar Molla n-a retractat punctele sale de vedere, iar *kādî*-ul a ordonat executarea sa.

În 1537 toţi guvernatorii din imperiu au primit un ordin, conform căruia oricine care se îndoia de cuvintele Profetului putea fi considerat ca necredincios şi executat. Alt ordin cerea guvernatorilor să existe o moschee construită în fiecare sat şi să reunească comunităţile religioase la rugăciunea de vineri. Aceasta a fost o măsură împotriva ereticilor care nu doreau să meargă la moschee în cadrul comunităţii *sunnî*-te.

În societatea otomană a existat întotdeauna o clasă de *ulemā*-le fanatice care considerau ştiinţele intelectuale, misticismul, muzica, dansul şi poetica ca nepioase; împotriva acestor manifestări a existat o clasă care i-a susţinut pe fanatici ca acţionând în interesul religiei. Fanatici erau de obicei *şeyh*-ii şi *ulemā*-lele care predicau şi propovăduiau în moschei, în timp ce *ulemā*-lele din *medrese*-lele mai importante sau din serviciul guvernamental formau al doilea grup. Taşköprülüzāde a fost unul dintre aceştia. El s-a plâns cu amărăciune de acele *ulemā*-le care exploatau ignoranţa oamenilor pentru a-i duce pe aceştia pe calea pierzaniei: *„Allāh să ne ferească de aceia care dovedesc fanatism în religie"*. El credea că fiecare om este liber să-şi aleagă propria sa sectă religioasă şi că a considera propria sectă a cuiva ca indiscutabil adevărată şi a altora ca falsă, şi a-i califica ca necredincioşi pe unii musulmani este contrar adevărului religios. Doar Allāh poate să recunoască adevărata credinţă. Taşköprülüzāde considera fanatismul, în cadrul elementelor ajutătoare ale Jurisprudenţei, ca fiind inutil, deoarece nimeni nu poate pretinde infailibilitatea în aceste chestiuni.

Împreună cu alte *ulemā*-le cu ranguri înalte, Taşköprülüzāde a acceptat punctele de vedere moderate ale lui al-Ghāzālî, considerând, la fel ca fanaticii religioşi, că *bātiniţii* şi filosofii s-au situat pe o poziţie greşită. *Bātiniţii* au căutat să distrugă *şerîat*-ul, în timp ce filosofii porneau de la principii neacceptate de Islam.

Din perioada de început a Imperiului Otoman, *ulemā*-lele în *medrese*-lele otomane au mers cu un pas mai înainte în credinţele

lor mistice faţă de al-Ghāzālî, şi au urmat tradiţiile lui Ibn al-'Arabî[1] şi as-Suhrawardî[2]. Taşköprülüzāde a acceptat că acel misticism era singura cale către cunoaşterea divină şi a considerat că misticismul putea fi criticat doar în lumina propriei sale terminologii. De exemplu, a nu interpreta enunţul mistic: *„Eu sunt Adevărul"*[3] în sensul său mistic însemna a comite o injustiţie împotriva Adevărului. Noi aflăm de la Taşköprülüzāde că, în primii ani ai stăpânirii lui Süleymān I, *ulemā*-lele fanatice au incitat poporul împotriva misticismului.

Taşköprülüzāde nu a considerat muzica şi dansul în cadrul ceremoniilor ordinelor mistice ca fiind contrare religiei, deoarece ele trezeau în suflet dragostea de Allāh şi extazul divin; relaţia dintre muzică şi spirit este un secret divin iar trezit prin dans realizează cunoaşterea divină. Muzica şi dansul au fost interzise doar când foloseau pentru a deştepta dorinţele lumeşti. Totuşi, *ulemā*-lele tradiţionale considerau recitarea muzicală şi dansul ca blasfemii, iar în acelaşi timp criticau cu duritate astfel de lucruri cum ar fi decorarea moscheelor, incantaţia melodică a Coranului sau plătirea instructorilor religioşi. Atât timp cât *ulemā*-lele tradiţionale criticau dur misticismul, ele criticau dur ştiinţele intelectuale şi teologia scolastică ca subminând credinţa religioasă.

Aceste mişcări ale fanatismului au ajuns repede să ia forme ce periclitau ordinea publică şi alarmau conducerea otomană.

A existat timp de secole un mic grup de predicatori care au stigmatizat ca fiind inovaţii nepioase, incitând poporul împotriva lor, credinţele şi practicile pe care, deşi acestea erau în afara sferei

[1] Ibn al-'Arabi (1164–1240), un important filosof mistic islamic.

[2] Sihāb al-Din as-Suhrawardî (1145–1234), filosof mistic şi fondator al ordinului *Suhrawardiya*.

[3] *„Eu sunt Adevărul"* – enunţ mistic, exprimând totala sa încorporare în Divinitate (în Allāh), pentru care al-Hallāj (m. 922) şi discipolii săi au fost trimişi la moarte.

Coranului şi tradiţiilor Profetului, comunitatea *islamică* le-a adoptat. Una din aceste *ulemā*-le a fost Mehmed din Birgi (1522–1573), care şi-a desfăşurat din plin activitatea între anii 1558 şi 1565, când persecuţia *kızılbāş*-ilor a atins apogeul. El era sub patronajul preceptorului sultanului, Atāullāh *efendi*. Când Mehmed din Birgi afirma: „Îmi revine obligaţia de a apăra poporul, cu pana mea şi cu cuvântul meu, de ceea ce Allāh a interzis şi este un păcat pentru mine să fiu mut", el combătea, pe de o parte, teologii şi misticii scolastici şi, pe de altă parte, *ulemā*-lele cu ranguri înalte aflate în serviciul statului. Acest puritan musulman considera astfel de practici, cum ar fi ceremoniile ţinute pentru a comemora decesul cuiva sau vizitarea mormintelor şi mausoleelor pentru a solicita ajutor de la cel decedat, ca fiind contrare spiritului Islamului. El a respins astfel de practici încetăţenite cum ar fi strângerile de mâini, plecăciunea în saluturi, sărutatul mâinii sau îmbrăcăminţii ca fiind contrare credinţei *sunna*, deoarece ele nu au existat în vremea Profetului. Critica sa necruţătoare la adresa unui număr de instituţii fundamentale ale societăţii otomane, cum ar fi plata acelora aflaţi în serviciul religiei şi moştenirea sumelor de bani şi a bunurilor mobile ca *vakıf*-uri, era o ameninţare faţă de ordinea otomană stabilită, iar Ebûssüûd a considerat că e necesar să emită o *fetvâ* ce să confirme legalitatea acestor instituţii. Mehmed din Birgi nu a ezitat să-l combată direct pe *şeyh-ül-Islām*, susţinând că *fetvâ*-lele sale erau false. În acelaşi timp scrierile sale împotriva incantaţiei şi dansului în ceremoniile religioase i-au neliniştit pe membrii ordinelor religioase.

Discipolul lui Mehmed din Birgi, Kâdîzâde (mort în 1635) şi grupul de predicatori alăturaţi lui şi cunoscuţi ca *fakı*-ii, au continuat discuţia asupra acestor aspecte. Campania lor de propagandă din amvonurile moscheelor din Istanbul a dus la o mare revoltă socială, divizând populaţia în două grupuri. *Fakı*-ii au condamnat toate practicile introduse începând cu epoca Profetului

ca fiind *„inovaţii"*, iar pe aceia care le-au practicat ca fiind necredincioşi. Ei au făcut cunoscut că tutunul şi cafeaua şi orice fel de cântec şi dans erau contrare legii religioase şi au cerut eliminarea matematicilor şi a ştiinţelor intelectuale din *medrese*-le. În dorinţa sa de a restabili autoritatea imperială, Murād IV a încercat să obţină sprijinul *fakı*-ilor prin prezentarea sa ca un apărător al Islamului. El a emis legi, cum ar fi acelea ce interziceau tutunul şi alcoolul, şi s-a arătat fără milă faţă de cei care nu s-au supus lor.

Demagogii *fakı* n-au apelat, totuşi, doar la fanatismul religios popular ci, în acelaşi timp, au criticat luxul şi extravaganţa claselor conducătoare şi s-au ridicat împotriva injustiţiilor şi moravurilor decăzute ale epocii. Când *fakı*-ii au intenţionat, în 1656, printr-un atac asupra tuturor *tekke*-lelor din Istanbul şi un masacru general, să lovească erezia religioasă la *„rădăcinile"* sale, ei au găsit cea mai mare parte a susţinătorilor lor printre învăţăceii săraci ai *medrese*-lelor şi printre comercianţii umili. Conştienţi de influenţa acestora asupra locuitorilor, unii funcţionari superiori ai Palatului au trecut de partea *fakı*-ilor şi i-au făcut pe aceştia instrumentul unui număr de conspiraţii. Înaltele *ulemā*-le care deţineau posturi oficiale şi clasa birocraţilor în general s-au opus *fakı*-ilor, pretinzând că ei subminau statul şi societatea şi că semănau vrajbă în rândul populaţiei. Noul mare vizir Köprülü Mehmed (mort în 1661) a reuşit să liniştească situaţia şi să prevină războiul civil doar prin exilarea *fakı*-ilor agitatori din Istanbul.

Baza teoretică a acestei schisme a fost problema *„inovaţiei sau înnoirii"* în Islam, o chestiune ce a afectat întreaga cultură şi societate otomană. Kātip Çelebi a rezumat opinia generală a înaltelor *ulemā*-le când a scris că practicile şi inovaţiile cutumiare, pe care cea mai mare parte a societăţii islamice le-a adoptat, nu puteau fi şi nu trebuiau să fie abrogate prin forţă. O inovaţie putea să nu fie conformă cu *şerîat*-ul, însă omul, robul lui Allāh, este neputincios şi imperfect, pe când Allāh este atotiertător. Islamul

preferă toleranţa în raport cu forţa, căci în oricare caz folosirea forţei este greşită, deoarece aceasta determină rezistenţă, ce generează la rândul ei nelinişte şi sciziuni în stat şi societate. În cele din urmă, legile se modifică cu timpul. Profetul a emis legi pentru anumite situaţii, iar când aceste situaţii nu au mai existat, legile nu au mai avut efect. În acelaşi timp, Kātip Çelebi i-a apărat pe mistici şi pe Ibn al-'Arabî în particular. El a văzut remediul împotriva fanatismului în studiul ştiinţelor intelectuale, ca în vremea lui Mehmed II, susţinând că Mehmed din Birgi nu a înţeles rolul social al legii cutumiare şi al obiceiului sau tradiţiei, pentru că el nu a studiat istoria şi filosofia. Discuţia, credea el, era întotdeauna profitabilă; totuşi, doar *ulemā*-lele, şi nu poporul, trebuiau să discute problemele religioase.

În cadrul cercurilor oficiale otomane, punctul de vedere general al *„inovaţiei sau înnoirii"* era fundamentat pe conceptul tolerant *hanafî* al *icmā*-lei ca o bază pentru opiniile religioase şi legale. Împotriva acestuia, Mehmed din Birgi şi *fakı*-ii au adoptat tradiţionalismul strict al *hanbalî*-ţilor. Aceştia considerau ca fiind contrară Islamului orice inovaţie pe care o interpretare obiectivă a Coranului şi a *sunnei* nu o puteau admite. Ei s-au opus misticismului şi oricărei interpretări exoterice a principiilor religiei. În propria noastră epocă, modernizarea societăţilor islamice a cauzat din nou o ciocnire a acestor două puncte de vedere opuse.

CAPITOLUL AL XXI-LEA

CULTURA POPULARĂ ŞI *TARÎKAT*-ELE – ORDINELE MISTICE

În timpul perioadei *seldjuk*-ide, cercurile intelectuale din oraşele Anatoliei Centrale au adoptat cultura persană superioară, în timp ce în zonele de frontieră cultura populară turcă a *gāzî*-ilor şi *derviş*-ilor, cu variantele sale ale misticismului şi cavalerismului, a fost predominantă. *Derviş*-ii din zona frontierei, numiţi în mod obişnuit *bābā, abdal* sau *ahî,* aflaţi în relaţii strânse cu primii *bey* otomani, au venit în Anatolia începând cu secolul al XI-lea, odată cu valurile turcomanilor migratori. Ei au constituit elementele centrale, sociale şi spirituale, ale triburilor turcomanilor, precum vechii şamani turco-mongoli.

Izvoarele arabe îi descriu cu uimire pe cei aproximativ 100 de *derviş*-i care se îndreptau către Siria împreună cu Barak Bābā în 1307, iar noi putem folosi aceeaşi descriere pentru a o aplica *derviş*-ilor eretici de la frontiere:

*„Ei atârnau clopoţei şi arşice în jurul gâtului, îşi rădeau bărbile şi-şi lăsau mustăţile să crească. În mâini ei purtau săbii din lemn sau ciomege îndoite la capete. Tobe şi cimpoaie îi însoţeau, iar când acestea răsunau ei dansau cu mişcări viguroase. Obiectele ce le înconjurau gâturile făceau un astfel de zgomot că spectatorii îşi ieşeau din minţi. Ei nu acordau importanţă rugăciunilor şi fastului. Barak Bābā a împărţit pomana pe care el a adunat-o **derviş**-ilor săi şi celor săraci".*

Barak Bābā se credea el însuşi a fi în legătură directă cu Allāh şi, precum vechii şamani, avea o mare influenţă asupra *hān*-ilor mongoli din Iran. În secolele următoare, izvoarele otomane şi relatările europene ale călătorilor în Imperiul Otoman au oferit descrieri asemănătoare ale grupurilor de *derviş*-i care rătăceau dintr-un târg într-altul.

În munţi şi pe păşunile de vară înalte ale Anatoliei, şi mai ales în regiunile de frontieră, era dificil a-i sili pe turcomanii seminomazi să respecte formele ortodoxe ale vieţii musulmane şi cultul sau veneraţia pentru Allāh. *Abdal*-ii şi *bābā*-lele inculcau formele eretice ale Islamului, derivate din credinţele şamaniste şi adaptate la structura socială tribală. În acelaşi timp, conducerea imperială a încercat să protejeze adevărata sa sursă de venituri – ţărănimea şi pământurile cultivate – prin adoptarea unor măsuri ferme împotriva nomazilor, care din acest motiv s-au opus cu înverşunare administraţiei centrale şi politicii sale de *„ortodoxie"* musulmană religioasă. Ei au devenit devotaţi cu fanatism *bābā*-lelor, care reprezentau idealurile propriilor lor forme de societate şi cultură. În interiorul acestor grupuri, o cultură turcă, în particular o literatură, avându-şi originea în tradiţiile Asiei Centrale turceşti, a continuat să se dezvolte mereu şi a fost în întregime deosebită de cultura şi literatura cosmopolită a târgurilor şi Palatului. Naţionaliştii turci din secolul al XX-lea s-au reîntors la această cultură populară turcă, ca o sursă pentru crearea unei noi literaturi naţionale.

Este destul de surprinzător faptul că revoltele populare din Anatolia, ale căror cauze fundamentale au fost sociale şi politice, aproape întotdeauna au luat forma unor mişcări religioase eretice. În Anatolia Centrală în 1241, doi ani înainte de invazia mongolilor, un *derviş* numit Bābā Işâk a condus prima mare revoltă turcomană, despre care există mărturii istorice. Revolta a fost înăbuşită după o luptă înverşunată, iar mulţi dintre *derviş*-ii turcomani eretici, cunoscuţi ca *bābāî,* s-au refugiat în ţinuturile vestice, unde turcomanii formau majoritatea populaţiei şi unde *bey*-ii turcomani i-au primit pe aceştia cu braţele deschise.

Unul din aceşti *şeyh-i bābāî* a fost Sarı Saltuk. În 1261 el a fost forţat să se refugieze în teritoriul bizantin cu circa 40 de triburi turcomane. El a fost colonizat în Dobrogea, de unde a intrat în serviciul puternicului *emîr* mongol musulman Nogay, care stăpânea stepele de la nordul Mării Negre. Sarı Saltuk a devenit eroul unui poem epic, ca un *derviş* şi *gāzi* care răspândea Islamul în Europa. În 1473–1480 prinţul otoman *Cem* a adunat laolaltă poveştile populare despre faptele vitejeşti eroice ale lui Sarı Saltuk şi despre războaiele turcilor otomani în Rumelia, sub titlul *Saltuknāme* (*Cartea lui Saltuk*). El este descris ca fiind persoana care-i îndemna pe turcii din Anatolia să lase deoparte certurile lor destructive şi să se lupte cu infidelii din Europa; el proslăveşte Războiul Sfânt ca cea mai înaltă formă de credinţă sau veneraţie faţă de Allāh. Propaganda sa printre creştini conduce de obicei la război şi sfârşeşte cu o victorie. Îmbrăcat ca un călugăr creştin, el predică Islamul în biserici şi loveşte cu sabia sa din lemn pe preoţii care i se împotrivesc. La fel ca Sfântul Gheorghe, el a ucis un balaur ce teroriza poporul şi, drept mulţumire pentru fapta sa, creştinii acceptă Islamul. Dobrogea şi Crimeea sunt centre ale activităţii sale misionare în Balcani, Polonia şi Rusia; el zboară peste mări. El declară că înaintarea continuă a Islamului şi retragerea Creştinătăţii este cel mai mare dintre toate miracolele, dovedind că Islamul este adevărata religie. În 1354, învăţaţii otomani din Iznik au spus exact

acelaşi lucru arhiepiscopului de Salonic, Palamas, declarând că răspândirea Islamului era un miracol şi dorinţa lui Allāh.

În acest timp, entuziasmul pentru idealul răspândirii cuvântului lui Allāh prin cuceriri a animat toată societatea otomană. Această realitate este evidentă în primele cronici anonime otomane, ce întrunesc unele calităţi ale poemelor lor epice eroice, cum ar fi *Saltuknâme*. Aceste fapte vitejeşti legendare reprezentau idealurile societăţii de frontieră şi personajele sale ideale, *gāzî*-ul şi *derviş*-ul. În faptele extraordinare ale lui Sarı Saltuk, care putea să zboare prin aer, imaginaţia populară a descoperit propriul său erou ideal. În mod natural, numeroase legende populare eroice includ vechi motive epice turceşti şi multe elemente proveneau din folclorul ancestral anatolian şi balcanic şi din tradiţia creştină şi păgână. Este uneori dificil a-l deosebi pe Sarı Saltuk de un sfânt creştin. Baza lui Sarı Saltuk în Dobrogea a fost, de-a lungul perioadei otomane, un centru unde triburile turcomane, *gāzî*-ii şi *derviş*-ii eretici au prosperat şi unde revoltele lor au fost foarte frecvente.

Domnia lui Bāyezîd I a fost o perioadă în care Islamul ortodox şi cultura islamică clasică, ajutată de o politică de centralizare, au devenit din ce în ce mai puternice; dar înfrângerea de la Ankara din 1402 a marcat începutul unei perioade de răscoale şi reacţii sociale şi politice, cu mişcări religioase eretice desfăşurate pe întreg teritoriul otoman şi cu mari revolte religioase şi politice. Revolta *şeyh*-ului Bedreddîn (m. 1416), fondarea ordinului *Bayramî* de *derviş*i şi răspândirea mişcării *Hurûfî* în Imperiul Otoman, erau semnele acestei nelinişti.

Mişcarea *şeyh*-ului Bedreddîn este semnificativă din punctul de vedere al aspectelor sale sociale şi politice, cât şi culturale. Mama lui Bedreddîn Mahmûd a fost de origine greacă; tatăl său a fost un *gāzî* otoman care a luptat pe cele mai înaintate frontiere şi unul dintre primii care au trecut în Rumelia. În tinereţe, el a fost *kādî* al războinicilor de la frontiere. În timpul sultanatului prinţului Mûsā

în Balcani, Mahmud şi-a păstrat titlul de *kādîasker* şi, împreună cu *bey*-ul războinicilor de frontieră, Mihaloğlu, a fost sprijinitorul principal al noului regim revoluţionar. Prin acordarea timarurilor din regiunile interioare ale imperiului *gāzî*-ilor fără plată de la frontiere, el a devenit protagonistul principal în vechea luptă a zonelor de frontieră împotriva statului centralizat. Când Mehmed I l-a învins pe Mûsā Çelebi în 1413, el l-a exilat pe Bedreddîn la Iznik şi i-a deposedat pe adepţii acestuia de timarurile lor; dar când, în 1416, Mehmed I era într-o situaţie critică, Bedreddîn a ridicat steagul revoltei în regiunea Dobrogei. Bedreddîn a pretins o înrudire a sa cu casa imperială *seldjuk*-idă şi în mod indubitabil a nutrit o anumită ambiţie politică, probabil de a conduce în locul dinastiei otomane.

Bedreddîn a fost un mare savant religios, mistic şi sfânt, iar rolul său de *„revoluţionar"* este un bun exemplu despre modul cum, în lumea islamică, gândirea religioasă şi mistică este interpretată în acţiunea socială şi politică. Mulţi dintre cei care, la semnalul său, s-au răsculat în regiunile Izmir, Saruhan şi Dobrogea erau turcomani, precum au fost *bābāî*-ii înaintea acestora. Ceilalţi dintre partizanii săi erau răzvrătiţi de diferite categorii, cum ar fi *gāzi*-ii de frontieră, spahii care au fost deposedaţi de timarurile lor, învăţăcei din *medrese*-le sau ţărani creştini.

Interpretarea tolerantă şi esoterică a Islamului de către *şeyh*-ul Bedreddîn i-a permis acestuia să organizeze o singură societate din aceste elemente diferite.

Şeyh-ul Bedreddîn nu a fost un simplu *derviş*. Pentru lucrările sale în domeniul ştiinţelor religioase şi, în particular, al dreptului islamic, el a fost aşezat printre marii învăţaţi; dar ca mistic, el a constatat că *„ştiinţele exoterice"* erau neconvingătoare, a intrat în *tarîkat* şi a devenit *şeyh*. El a abandonat cunoaşterea exoterică pentru cea esoterică (ezoterică).

Misticismul lui Bedreddîn şi-a avut originea în special în concepţia lui Ibn al-'Arabî, dar noi ştim că el a scris un comentariu

la opera lui Ibn al-'Arabî, *Fusûs al-hikam (Chintesenţa înţelepciunii)*. În cartea *Vāridāt (Inspiraţii divine)*, alcătuită din discursurile sale şi reflectând propria sa formă de misticism, Bedreddîn explică filosofia monismului (monistă) în aceste cuvinte: *„Deşi esenţa lui Allāh este în ea însăşi Întregul şi este ea însăşi Întregul, aceasta este eliberată de Întreg"*. Manifestarea acesteia este o necesitate a existenţei ei. Această lume sau totalitate a manifestărilor, *„cu genurile, categoriile şi persoanele sale absolute, este străveche"*, fără început şi fără sfârşit; ea nu a fost creată în timp. Dacă lumea fizică ar fi dispărut, lumea spirituală şi necorporală (imaterială) ar fi dispărut, de asemenea. *„Creaţia şi distrugerea sunt un proces etern, veşnic". „Această lume şi următoarea, în totalitatea lor, sunt fantezii imaginare; Raiul şi Iadul nu sunt mai mult decât manifestări spirituale, dulcele şi amarul, ale acţiunilor bune şi rele"*. Bedreddîn a crezut în Ziua Judecăţii de Apoi sau în reînvierea trupului. El credea că Iisus Christos a murit în corpul său natural, dar că prin spiritul său El este etern. *Şeyh*-ul interpreta toate dogmele Islamului *„ortodox"* ca teologii esoterici care au făcut-o înaintea lui, iar *ulemā*-lele *„ortodoxe"* au fost unanime în a-l considera pe Bedreddîn ca fiind un *bātinit* radical, care ignora complet *şerîat*-ul.

El a lăsat propria sa relatare sinceră a experienţelor sale mistice: *„Extazul mă învăluia, iar eu am rămas uimit la prezenţa lui Allāh. Eu m-am pierdut în emoţie... Într-o zi eu mi-am văzut propriul meu trup, precum Allāh în totalitatea Sa... Misticul care l-a perceput pe Allāh îşi pierde simţămintele sale. El se răspândeşte în întregul univers; El este una cu munţii şi cursurile de apă. Nu există lumea de aici şi lumea cealaltă; toate lucrurile sunt un singur moment"*.

Scriind la sfârşitul secolului al XV-lea, istoricul *sunnî* Idrîs Bitlisî (m. 1520) a dat această descriere a convingerilor şi planurilor *şeyh*-ului: *„El se considera pe sine însuşi Mahdi, crezând că la un semnal dintr-o lume nevăzută, în fruntea discipolilor săi, el ar fi împărţit pământurile susţinătorilor săi. Apoi, secretele unităţii lui Allāh s-ar fi*

răspândit în lumea realităţii, iar secta imitatorilor (desemnându-i pe cei care profesau şerîat-ul) ar fi căzut de la putere. Propria sa sectă tolerantă ar fi făcut multe lucruri interzise în mod legal".

Potrivit lui Idrîs Bitlisî, cu aceste promisiuni el a adunat mii de ignoranţi şi oameni simpli în jurul său, prin apelul la instinctele lor primare. Ca în ordinul *Bektaşî, şeyh*-ul permite vinul şi muzica şi ignora diferenţele religioase.

Discipolul lui Bedreddîn, Börklüce Mustafa, a instigat prima revoltă printre turcomani în regiunea muntoasă Karaburun lângă Izmir. Istoricul bizantin contemporan Ducas[1] oferă o interesantă relatare despre revoltă. Börklüce predica că toate lucrurile, excepţie făcând femeile, erau proprietate comună. El ignora diferenţele dintre creştini şi musulmani; musulmanul care-l numea pe creştin infidel era el însuşi un infidel. Discipolii lui Börklüce au fost sfătuiţi să-i trateze pe creştini ca şi cum ei ar fi fost îngeri. Börklüce a invitat preoţi din Chios să se unească cu secta sa, iar noi ştim că sprijinitorii săi creştini s-au alăturat rebeliunii; dar cei mai mulţi dintre rebeli, a căror număr a fost estimat la 6 000, erau nomazi turci. Revolta a fost înăbuşită doar cu foarte mare dificultate. Börklüce a fost capturat şi crucificat, dar *derviş*-ii captivi nu au acceptat o *„renovare a credinţei"*, ci s-au resemnat ei înşişi cu moartea. Idrîs Bitlisî menţionează că 2 000 de oameni au fost executaţi şi că în acelaşi timp, la Manisa, 4 000 de sprijinitori ai lui Torlak Kemal, alt discipol al *şeyh*-ului Bedreddîn, au fost trecuţi prin ascuţişul săbiei.

Secta adepţilor lui Bedreddîn din Dobrogea şi Deliorman, cunoscuţi ca *Simavnî*-ii sau *Bedreddînlü*-ii, a continuat să existe timp de secole după moartea *şeyh*-ului, iar conducerea otomană a privit-o întotdeauna pe aceasta cu cea mai mare suspiciune. În secolul al XVI-lea ei erau consideraţi ca fiind identici cu *kızılbāş*-ii. În timpul

[1] Ducas, *Istoria Turco-Bizantină,* Bucureşti, 1958, p. 148–150.

lui Süleymān I liderul lor era un descendent al lui Bedreddîn, un anume Çelebi Halîfe, al cărui susţinători şi misionari i-au propagat cauza prin tot imperiul. La începutul secolului al XVII-lea un *şeyh sunnî,* Hüdāyî Mahmûd, a recomandat conducerii otomane să scoată în afara legii această mişcare şi să-l execute pe unul din *şeyh*-ii acestora, ca un avertisment pentru ceilalţi. El a propus conducerii otomane să închidă toate frăţiile *kızılbāş*-ilor şi să numească în fiecare sat un *imām sunnî,* însărcinat cu educaţia copiilor.

Revolta lui Bedreddîn demonstrează cu claritate relaţia dintre misticismul religios şi mişcările populare. Începând cu secolul al XIII-lea, Anatolia a fost o regiune a doctrinelor mistice şi a ordinelor religioase. În cadrul cercurilor intelectuale din oraşe, misticismul a luat forme teosofice[1], în timp ce în rândul poporului acesta a devenit baza ordinelor religioase populare, ale căror credinţe au fost un amestec de *şiism* şi alte doctrine esoterice şi o sursă a mişcărilor populare religios-sociale.

Este astfel posibil a se clasifica ordinele religioase din Imperiul Otoman în *două* grupuri principale. *Primul grup* era format din ordinele întemeiate cu frăţii întreţinute cu veniturile de la *vakıf*-urile pe care sultanii sau înalţii funcţionari otomani le-au fondat, cu o organizare definită cu claritate şi cu rituri şi ceremonii fixate. Cele mai cunoscute dintre aceste ordine au fost *nakşbendî*-ii, *mevlevî*-ii, *halvetî*-ii şi diferitele lor ramuri.

Ele se stabileau de obicei în oraşe şi îşi atrăgeau novicii din păturile superioare ale societăţi. Fiecare ordin îşi aveau propriul său steag, propriul său acoperământ al capului şi propria sa formă de recitare şi ceremonial. Fiecare din ele, potrivit vocaţiei credinţelor

[1] *Teosofie* = doctrină filosofică-religioasă de origine orientală, ce susţine teoria unei pretinse cunoaşteri nemijlocite a esenţei Divinităţii (Allāh) (n. D.P.).

sale, îl recunoştea pe un vestit *sufî,* sfânt sau însoţitor al Profetului ca patron al său, şi îşi întocmea arborele său genealogic de familie.

Ordinele secrete, cunoscute de obicei ca *melāmî*-ii sau *melāmetî*-ii, constituiau *al doilea grup.* În ochii oamenilor ele nu căutau faima şi respectul, ci blamarea, critica şi condamnarea, de aici numele lor[1]. Ele au evitat toate formele de ostentaţie, toate simbolurile şi întreaga organizare exterioară, iar formele lor de cult şi veneraţie erau secrete şi esoterice. Ele n-au stabilit nici un fel de legături cu statul şi s-au opus mai mult sau mai puţin autorităţii statale. Membrii lor erau obişnuiţi să consume fructele propriei lor munci, neacceptând moşteniri sau pomeni de la stat sau de la particulari. În cadrul acestui grup existau *derviş*-ii rătăcitori, cunoscuţi sub numele de *kalenderî*-ii, *haydarî*-ii, *abdal*-ii, *bābāî*-ii şi *hamzavî*-ii, acei *melāmî*-ii care trăiau introduşi în secret printre membrii breslelor din târguri. Acestea au fost *tarîkat*-ele, pe care anumite grupuri sociale, ce se opuneau ordinii politice, le-au adoptat. În fapt, mişcările religioase *şiite* şi exoterice din lumea islamică au conferit întotdeauna *tarîkat*-elor un caracter sectar şi militant şi au sprijinit diferite mişcări religios-politice. *Şiism*-ul însuşi a fost iniţiat ca o mişcare politică militantă, recunoscându-l pe vărul şi fiul adoptiv al Profetului, Alî, şi pe descendenţii săi ca şefi ai comunităţii islamice. *Şiism*-ul a înglobat mai târziu multe şi variate mişcări sociale şi religioase, pe toate dintre cele ce s-au opus claselor conducătoare *sunnî*-te. În multe state islamice, printre ele şi Imperiul Otoman, *şiism*-ul a ajuns să reprezinte opoziţia faţă de ordinea existentă, faţă de puterea statului absolutist şi faţă de Islamul *sunnî,* pe care forma de organizare politică îl reprezenta. Calităţile supranaturale atribuite lui Alî şi descendenţilor săi au fost interpretate conform teoriilor misticilor, iar mulţi oameni credeau că Lumina divină, care s-a presupus că l-a inspirat pe

[1] Aceste cuvinte sunt derivate din cuvântul arab *malâm, malāmat,* „blam, critică, condamnare".

Alî, a trecut la descendenţii săi, care au fost astfel capabili să interpreteze însemnătate, esoterică a *Coranului*. Aceste credinţe au fost mai mult sau mai puţin proprietate comună a *tarîkat*-elor în Imperiul Otoman, luând o formă extremă în mişcările *kızılbāş*. În secolul al XVI-lea, odată cu ascensiunea în Iran a dinastiei safavide, ce reprezenta aceste credinţe, mişcarea *kızılbāş* a devenit o problemă majoră pentru Imperiul Otoman. Dar, mai întâi, noi vom examina ordinele *Bayramî, Hurufî* şi *Bektaşî, tarîkat*-e (ordine mistice) ce au fost întemeiate în Imperiul Otoman în secolul al XV-lea.

Ca şi mişcarea *şeyh*-ului Bedreddîn, ordinul *Bayramî* a fost o mişcare religios-socială născută în perioada revoltelor şi reacţiilor de după 1402. Fondatorul ei a fost Haccî Bayram (m. 1430), un ţăran de lângă Ankara şi un *derviş melāmî* în sensul cel mai larg. El a dorit ca discipolii săi să trăiască din rezultatele muncii lor şi astfel el şi adepţii săi au lucrat pământurile împreună şi tot împreună au dispus de producţia agricolă. În Ankara şi în satele învecinate existau mulţi ţesători şi postăvari, producând pentru piaţa externă, iar mulţi dintre aceştia au devenit discipolii săi. El aduna bani în piaţa Ankarei şi îi împărţea celor săraci. Descrierea vieţii sale relatează că, deoarece numărul discipolilor săi a crescut, el a trezit suspiciunile conducerii otomane. Haccî Bayram a fost capturat şi adus în faţa lui Murād II. Sultanul, cu toate acestea, l-a iertat şi chiar a acordat discipolilor săi anumite scutiri de impozite, favorizând astfel rapida răspândire a mişcării. Murād II a fost înţelegător faţă de *derviş*-i şi a fost de acord uneori cu temperamentul lor, dar nu poate fi nici o îndoială că sprijinul său pentru acest nou *tarîkat* (ordin mistic) a fost într-o anumită măsură o încercare deliberată de a răspândi propria sa influenţă în rândul maselor populare. Mişcarea *Bayramî* s-a scindat mai târziu în două grupuri. Un grup a acceptat *Islamul sunni şi* protecţia statului otoman. Discipolul lui Haccî Bayram, Akşemseddîn, a devenit *şeyh* al cuceritorului Constantinopolului şi a jucat un rol important în cucerire. Celălalt grup a fost credincios tradiţiilor *Melāmî*-ilor, rămânând o sectă secretă, extremistă în credinţele sale şi înclinată

către monism şi *şiism*. Acest grup a avut legături cu breslele din târguri, organizaţii ce au privit întotdeauna autorităţile politice cu suspiciune. Primul *kutb* – *„stâlp"* – al acestui grup a fost un meşter cuţitar din Bursa, un discipol al lui Haccî Bayram. *Melāmî*-ii au format un grup strâns unit şi organizat în jurul unui *kutb* – *„stâlp"* – acesta era un lider spiritual care, potrivit credinţelor mistice, reprezenta centrul universului, cunoscător al secretelor divine. *Kutb*-ul era Totul şi cerea supunere absolută. Ei organizau întâlniri secrete şi judecau acuzaţii în propriile lor curţi de judecată, aruncându-i pe cei pe care ei îi găseau vinovaţi în propriile lor închisori. Ei nu doreau să stabilească legături cu statul dar într-o oarecare măsură au impus membrilor grupului să practice o meserie şi să-şi câştige o existenţă onestă. Ei au condamnat trândăvia şi au adoptat principiul conform căruia *„cel care câştigă banii în mod cinstit este iubit de Allāh"*.

Melāmî-ii erau asemănători cu acele secte care au existat întotdeauna în oraşele *islamice* vechi, în afara controlului statului, atrăgându-şi membrii din cadrul breslelor şi întotdeauna tratate cu suspiciune de către conducerile statale. În secolul al XVI-lea, când *melāmî*-ii, precum *kızılbāş*-ii la sate, au început să manifeste simpatii safavide, conducerea otomană i-a urmărit fără milă. În 1529 *kutb*-ul *melāmî*-ilor, Ismāil Maşûkî, a fost prins şi împreună cu el încă 12 discipoli au fost executaţi pe *Atmeydanı*, conform cu *fetvā*-ua *şeyh ül-Islām*-ului. După moartea sa, unii au ajuns să-l venereze ca pe un sfânt şi a devenit necesar să se emită o nouă *fetvā*, ce-i condamna pe aceştia şi aproba execuţia. În 1561 o *fetvâ* a *şeyh-ül-Islām*-ului Ebûssüûd a condamnat la moarte un alt *melāmî*, Hamza Bālî din Bosnia, declarându-l pe bosniac eretic şi ateist. Hamza Bālî nu a ezitat niciodată să predice credinţa monismului în mod deschis în faţa poporului, şi este renumit pentru faptul că a adunat câteva mii de discipoli în jurul său, pe proprietatea sa din Sarāybosna. Execuţia sa a avut un efect profund asupra conştiinţei oamenilor, care s-au grupat în adepţii şi în

detractorii săi. Hamza a devenit un sfânt – patron al *melāmî*-ilor, care de acum înainte au fost deseori cunoscuţi ca *hamzavî*-i. În secolul al XVII-lea *hamzavî*-ii adunaţi în Bosnia au fost persecutaţi fără milă. Cu toate acestea, *melāmî*-ismul a început să se răspândească în marile oraşe ale imperiului, cum ar fi Istanbul sau Edirne, iar mai târziu chiar în rândul claselor conducătoare.

Hurûfî-ii au fost altă sectă pe care conducerea otomană a persecutat-o. Un anume Fadlullāh (mort în 1394) a întemeiat această sectă, ce poate fi considerată în principiu ca o nouă religie, la Asterabad în Iran. Fadlullāh s-a declarat el însuşi a fi manifestarea lui Allāh, a fi Mahdi pe care musulmanii, creştinii şi evreii îl aşteptau, anunţând că el aducea formula finală ce avea să unească toate cele trei religii. El interpreta Coranul potrivit unui sistem ultra-esoteric bazat pe interpretarea cabalistică (secretă, tainică, mistică) a *„scrisorilor"* sale şi, la fel ca *Şeyh*-ul Bedreddîn, Fadlullāh a susţinut că *„Lumea este eternă iar creaţia este un proces continuu"*. El nu a crezut în lumea cealaltă (viaţa de apoi). Ca şi *melāmî*-ii, el a insistat asupra muncii manuale ca singura sursă echitabilă de câştig. Fadlullāh a fost el însuşi un producător de bonete şi *tarîkat*-ul său (ordin mistic) s-a răspândit mai întâi printre membrii breslelor din târguri. *Hurûfî*-ismul, ce a fost persecutat în Iran, a început după 1400 a se răspândi cu rapiditate în târgurile otomane din Rumelia şi Anatolia, unde creştinii şi musulmanii trăiau şi munceau împreună în aceleaşi bresle. În Anatolia, marele poet azer turc Nesîmî, care în 1408 a fost jupuit de viu pentru credinţele sale, a aparţinut acestei secte. Predicatorii *Hurûfî* au căutat să-i convertească pe conducătorii epocii la noua religie şi au organizat comploturi împotriva acelora care li s-au opus. Este sigur că în 1444 *Hurûfi*-ii formau o sectă foarte numeroasă în capitala otomană, Edirne, şi că un misionar persan a avut influenţă la Palat.

Punctele de vedere ale *Hurûfî*-ilor despre Iisus Christos şi Creştinătate au dat naştere în vestul Europei la zvonuri cum că ei

erau propovăduitori creştini. În acest timp, teama de o cruciadă creştină era puternică la Edirne. Locuitorii erau neliniştiţi, iar *ulemā*-lele *sunnî* au reacţionat cu rapiditate. Misionarul persan a fost ars de viu, iar multora dintre adepţii săi li s-au tăiat limbile. O sursă contemporană apreciază numărul lor la 2 007[1], dar aceasta trebuie să fie o exagerare. Persecuţia violentă a *Hurûfî*-ilor, care au fost consideraţi ateişti, a continuat în secolele XV şi XVI, crescând în intensitate după complotul împotriva lui Bāyezîd II. Mişcarea s-a unit cu *bedreddînlü*-ii şi cu *kızılbāş – bektaşî*-ii, iar o puternică influenţă *Hurûfî* este vizibilă în gândirea *Bektaşî*. Documentele otomane demonstrează că, nu mai târziu de 1576, s-a produs un masacru general al unul grup *Hurûfî* în satele de lângă Filibe din Bulgaria.

În timp, ordinul *Bektaşî* a devenit cel mai important *tarîkat* (ordin mistic) popular şi unul care, treptat, a înglobat diferite alte *tarîkat*-e şi grupuri de *derviş*-i, cunoscuţi ca *abdal, kalenderî* sau *haydarî*, care predicaseră în faţa oamenilor încă din secolul al XIV-lea.

Fondatorul şi sfântul-patron al ordinului *Bektaşî* a fost Haccî Bektaş, un discipol al lui Bābā Işāk, care a condus răscoala din 1241. Haccî Bektaş a activat în a doua jumătate a secolului al XIII-lea în Anatolia *seldjuk*-idă, pe importanta rută comercială Ankara-Kayseri, situată la marginea vestică a zonelor de păşune de vară, o regiune cu o deasă populaţie de triburi turcomane. În satele aceleiaşi regiuni trăia o veche populaţie creştină. Otomanii au cucerit această regiune în timpul domniei lui Murād I. În Imperiul Otoman, *Bektaşî*-ismul a devenit important mai întâi când s-a răspândit în cadrul triburilor turcomane, iar apoi când a devenit *tarîkat* (ordin mistic) al corpurilor de ieniceri.

[1] Franz Babinger, *Von Amurath zu Amurath,* în „Oriens", III–2 (1950), p. 245.

Derviş-ii *Bektaşî* au apărut la frontierele otomane din Rumelia la mijlocul secolului al XIV-lea, şi l-au adoptat ca fiind de-al lor pe însuşi Sarı Saltuk, care a devenit sfântul-patron al *gāzî*-ilor otomani din Rumelia. În secolul al XV-lea *Bektaşî*-ismul s-a instalat el însuşi în cadrul corpurilor militare de ieniceri. Unii au căutat să explice aceasta prin faptul că majoritatea ienicerilor au fost la origine copii creştini din sistemul *devşirme* sau prizonieri de război. Oricum ar fi aceasta, aceşti *devşirme,* care au fost trimişi să locuiască în satele turceşti din Anatolia pentru a învăţa limba turcă şi a deprinde religia islamică, au manifestat simpatii faţă de formele populare ale religiei, mai degrabă decât faţă de *Islamul sunnî*. De la sfârşitul secolului al XVI-lea, Haccî Bektaş a fost oficial recunoscut ca sfânt- patron al ienicerilor, iar tatăl (părintele) *Bektaşî* locuia în permanenţă cu corpurile militare ale ienicerilor. Ordinul *Bektaşî* şi corpurile de ieniceri au devenit atât de inseparabile, încât atunci când un nou *dede* (*„bunic"*) era ales ca şef al ordinului *Bektaşî,* el venea la cazărimile ienicerilor din Istanbul pentru a fi *„încoronat"* de către *ağa* ienicerilor.

Bektaşî-ismul a fost puternic în special printre nomazii turcomani şi în satele pe care ei le-au întemeiat, iar printre aceştia acest ordin a venit să ia locul *bābāî*-ismului. Influenţa *Bektaşî*-ismului a fost foarte puternică în cadrul grupurilor turcomane din Anatolia, în special în regiunea dintre Kızılırmak şi Erzurum (la începutul secolului al XX-lea F. Grenard a estimat numărul lor la un milion) şi în Munţii Taurus în Sud (în principal triburile *Tahtacı* şi *Varsak)*. *Bektaşî*-ismul s-a răspândit la turcomanii *yürük* dintre Vize şi Dunăre în Balcani; în Dobrogea şi Deliorman în Bulgaria de Est; şi în Munţii Rhodopi, în Macedonia de Sud şi Tessalia. În secolele XV şi XVI mulţi din aceşti nomazi s-a sedentarizat şi au întemeiat sate[1].

[1] Vezi J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes,* London, 1937.

De-a lungul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XV-lea, aceşti turcomani au ajuns sub influenţa unui nou *tarîkat* (ordin mistic) eretic ce a apărut în Est. Aceasta a fost secta *şiită* extremistă a lui Safiyyi-al-Dîn din Ardabil[1]. De atunci înainte, turcomanii au acceptat această credinţă şi au devenit cunoscuţi sub numele de *kızılbāş* – „cap roşu" – de la pălăriile roşii pe care le purtau. Mişcarea *kızılbāş* a fost tot atât de socială şi politică pe cât a fost de religioasă, iar din secolul al XV-lea aceasta a devenit o expresie a puternicei opoziţii turcomane faţă de administraţia otomană. În secolul al XV-lea, ca supuşi ai *Karamanizilor* şi *Akkoyunlu*-ilor, state ce păstrau o structură tribală, aceşti turcomani s-au luptat cu înverşunare împotriva otomanilor, a căror politică de centralizare era incompatibilă cu felul lor de viaţă. Când dinastia Safavizilor a succedat *Akkoyunlu*-ilor în Iran, fondatorul ei, *Şāh* Ismaîl şi-a intensificat propaganda prin propriile sale poeme religioase turceşti şi prin trimiterea discipolilor şi predicatorilor săi printre aceşti turcomani războinici din Rumelia şi Anatolia, astfel cucerind Imperiul Otoman din interior. În 1511 *kızılbāş*-ii, sub comanda unuia dintre adepţii lui *Şāh* Ismaîl, *Şāh Kulu,* au declanşat o teribilă răscoală în sud-vestul Anatoliei, arzând şi distrugând tot ce le stătea în cale şi înaintând până la Kütahya. Răscoala a zguduit din temelii stăpânirea otomană în Anatolia şi a fost înăbuşită doar cu foarte mare dificultate. Represiunea nemiloasă a lui Selîm I faţă de *kızılbāş*-i şi victoria sa asupra lui *Şāh* Ismaîl la *Çaldıran* în 1514 au stopat doar temporar mişcarea.

Credinţele şi ceremoniile *kızılbāş*-ilor nu au fost fundamental diferite de acelea ale *Bektaşî*-ilor, dar turcomanii au fost *şiiţi* fanatici, iar prin amestecul propriilor lor obiceiuri tribale şi credinţe şamaniste cu *Bektaşî*-ismul, ei au creat propriul lor model specific de sectă. În acelaşi timp, şefii ereditari de triburi au dobândit

[1] Safiyyi-al-Dîn din Ardabil (1252–1334), strămoşul dinastiei Safavizilor.

poziţia de conducători religioşi, fiind de obicei cunoscuţi ca *şeyh*-i. Turcomanii au acordat o mare importanţă principiului ereditar şi s-au deosebit de alte grupuri *Bektaşî* prin faptul că au recunoscut ca şefi ai *tarîkat*-ului pe *çelebi*-ii, care au pretins că erau descendenţii lui Haccî Bektaş. În 1527 un descendent al lui Haccî Bektaş, numit Kalender, a condus marea revoltă turcomană din Anatolia Centrală. Membrii triburilor turcomane au constituit cea mai mare parte a forţelor rebele şi printre acestea au fost mulţi *derviş*-i, *abdal* şi *kalenderî*. Înăbuşirea revoltei a impus prezenţa a însuşi marelui vizir, cu unele detaşamente ale ienícerilor. În 1511 spahii din vechiul *beylik* al Karaman-ului, iar în 1527 spahii din vechiul *beylik al* Dûlkādir-ului, au condus revolta, iar cei mai de seamă printre aceştia au fost din nou vechii şefi tribali. Aceasta subliniază cu putere natura socială şi politică a mişcării.

În timpul războiului otomano-safavid din 1534–1535, poetul *Kizilbāş-Bektaşî* Pîr Sultan Abdal a exprimat în versuri sentimentele şi ambiţiile politice ale acestui grup. În aceste poeme el se plânge de injustiţia persecuţiilor:

> Eu i-am dat inima mea, eu mi-am declarat credinţa faţă de Alî,
> Eu trebuie să stau neclintit dacă ei mă vor tăia în bucăţi.
> Ei m-au numit eretic şi m-au spânzurat –
> Străinule, în ce constă păcatul meu?

Uneori el se întoarce către *şāh*-ul Iranului, pe care îl consideră ca un Mahdi, din descendenţii lui Alî:

> Mahdi cel sfânt al meu trebuie să vină,
> El trebuie să instituie înaltul său Consiliu,
> El trebuie să distrugă nedreptatea,
> Şi într-o zi mă va răzbuna.

El şi-l imaginează pe *şāh* conducându-i pe *kızılbāş*-i, cucerind Anatolia şi urcând pe tronul din Istanbul:

El mărşăluia pe pământul *Rûm*-ului,
Marele *Imām* din neamul lui Alî vine.
Să clocotească piepturile schismaticilor.
Stăpânul Cuvântului epocii să fie lege,
În Istanbul Stăpânul Glorios
Trebuie să se plimbe cu coroana statului.

Când, în cele din urmă, nu mai era nici o speranţă de victorie, el dorea din tot sufletul să se refugieze cu *şāh*-ul Iranului:

O, pământ negru, atât timp cât eu sunt deasupra ta,
Şi eu voi pleca de pe aceste păşuni la *şāh*.
Dacă tu îi ucizi pe aceia care-l numesc *şāh*,
Şi eu voi pleca de pe aceste păşuni la *şāh*.

Grupurile *kızılbāş*, care din 1511 s-au refugiat în Iran, au constituit o importantă parte a armatelor safavide; dar aceşti nomazi, cu credinţele lor eretice, extremiste, recunoscându-l pe *şāh* ca fiind Mahdi, nu au putut să se încadreze în societatea persană şi astfel, şi acolo, ei au fost persecutaţi ca eretici.

Kızılbāş-ii au menţinut întotdeauna contacte strânse cu Iranul, acţionând ca şi cum ei ar fi fost supuşi safavizi. *Şāh*-ul îi numea pe reprezentanţii săi printre ei, iar pentru fiecare din aceştia a trimis o hotărâre de numire, o mantie, o sabie şi bani. Din partea lor, *kızılbāş*-ii din Anatolia trimiteau cu regularitate *şāh*-ului un fel de impozit cunoscut ca *Şāh hakkı* („dreptul cuvenit *şāh*-ului") sau *„nezir" („darul, obolul")*. *Kızılbāş*-ii nu mergeau la Mekka în pelerinaj, ci la Ardabil în Iran, unde Safiyyi-al-Dîn a fost îngropat. Există documente otomane ce demonstrează că stăpânirea otomană şi-a asumat dreptul de control pentru *„cărţile"* şi *„broşurile"* interzise venind din Iran. Şi conducerea otomană a trimis iscoade la *kızılbāş*-i, care au stabilit cine avea contacte cu Iranul şi i-a pedepsit pe vinovaţi cu execuţia sau cu surghiunul. Arhivele

otomane dovedesc că din timp în timp, de-a lungul secolului al XVI-lea, conducerea otomană făcea investigaţii secrete asupra diferitelor grupuri heterodoxe şi cerceta frăţiile de *derviş*-i. De exemplu, conducerea otomană a interzis grupul *Işik* şi pe vechii *abdal*-i şi *kalenderi, „care au ridicat steagurile, cântau la fluier şi băteau din tobă şi acţionau contrar religiei în toate împrejurările"*, în timpul peregrinărilor din târg în târg şi din sat în sat. În secolul al XVI-lea, lunga şi înverşunata luptă cu *kızılbāş*-ii a întărit poziţia Islamului *sunnî* în regres din Imperiul Otoman. Printre *kızılbāş*-i represiunea a condus la clandestinitate şi, mai mult decât în perioada anterioară, ei trăiau ca un grup închis, opunându-se statului şi societăţii *sunnî*.

Bektaşî-ismul a fost un factor major în răspândirea Islamului printre populaţiile creştine băştinaşe din Rumelia. Natura eclectică şi trăsăturile specifice ale acestui *tarîkat* (ordin mistic) popular au făcut Islamul uşor acceptabil multor ţărani balcanici. De exemplu, *Bektaşî*-ismul privea cu toleranţă toate religiile, acorda importanţă esoterismului şi nu formelor exterioare, nu a impus respectarea ritualurilor islamice, cum ar fi ritualul rugăciunii sau fastul, permitea consumul de vin şi îngăduia femeilor să meargă neacoperite pe faţă în public şi să se amestece din punct de vedere social cu bărbaţii. Propaganda efectivă a *„bătrânilor" Bektaşî* i-a atras pe aceşti creştini la această sectă misterioasă şi *„democratică"*, care sectă nu li s-a părut lor atât de diferită de Creştinătate. Dar această formă de *Bektaşî*-ism nu era distinctă de *Bektaşî*-ismul *kızılbāş*-ilor. *Derviş*-ii *Bektaşî,* din frăţiile ce se aflau sub controlul statului şi erau întreţinute financiar de *vakıf*-uri, au fost de obicei credincioşi conducerii otomane. Ei nu au acceptat principiul ereditar în alegerea *„părinţilor"* şi *dede*-ilor *(„bunicilor")* lor; nivelul lor intelectual era mai înalt şi gândirea mistică era dominantă.

Bektaşî-ismul a fost o sectă cu credinţe alcătuite din diferite elemente ale religiei populare şi preluate dintr-o multitudine de surse, de la şamanism până la credinţele religioase ale popoarelor balcanice.

Bektaşî-ismul a fost în esenţă o continuare a *bābāî*-ismului şi se observă cu claritate rămăşiţe ale vechiului folclor şi ale vechilor obiceiuri turceşti, în particular rămăşiţe ale şamanismului. Influenţa şamanistă este evidentă mai ales în dansurile extatice, iar echivalentul riguros al puterilor miraculoase atribuite sfinţilor *Bektaşî se* întâlnea la turcii budişti din Turkestanul chinez. Vechea tradiţie turcă a mesei rituale, vestigiile pietrei şamaniste şi cultul copacilor, au continuat să existe în riturile *Bektaşî*. Femeile păstrau poziţia de libertate şi egalitate cu bărbaţii, de care ele s-au bucurat în societatea turcă preislamică. Savanţi, cum ar fi Jakob şi Hasluck, au acordat de asemenea atenţie influenţei păgânismului şi a creştinătăţii băştinaşe balcanice asupra *Bektaşî*-ismului, menţionând că anumite credinţe şi rituri *Bektaşî* par a fi preluate de la creştini. De exemplu, conceptul Trinităţii s-a reflectat în credinţa *Bektaşî* că Allāh, Muhammad şi Alî sunt unul; pâinea, vinul şi brânza erau oferite novicelui în ritualul de primire a acestuia în ordinele religios-mistice, discipolii îşi mărturiseau păcatele *şeyh*-ului. Din secolul al XVI-lea, celibatul a fost impus *derviş*-ilor care trăiau în *tekke*-le, iar în multe alte privinţe frăţiile *Bektaşî* semănau cu mănăstirile creştine. Aceste influenţe băştinaşe s-au manifestat ele însele în multe forme, cum ar fi alegerea locurilor socotite sfinte de creştini ca amplasamente pentru *tekke*-le sau ca locuri de pelerinaj pentru pelegrini şi adoptarea vechilor legende creştine şi păgâne referitoare la aceste locuri şi atribuirea acestora sfinţilor *Bektaşî*.

În acelaşi timp, *Bektaşî*-ismul a preluat un număr de credinţe din misticismul elitei culturale musulmane. *Makālāt*-ele *(Discursurile)*, atribuite lui Haccî Bektaş, au conturat bazele acestor credinţe. Ca şi în tradiţiile *sufî*-ilor, novicele trecea prin patru uşi. *Prima uşă* este *„şerîat"*-ul – legea islamică-*„ortodoxă"*; *a doua uşă* este *„tarîkat"*-ul – învăţăturile ordinului religios; *a treia uşă* este *„marifet"* – cunoaşterea mistică a lui Allāh; *a patra uşă* este *„hakîkat"* – experienţa imediată a esenţei Realităţii. În paralel cu aceasta, Coranul are patru semnificaţii sau accepţiuni: pentru

oamenii simpli, textul exterior; pentru înţelept, rafinamentele acestui text; pentru sfinţi, însemnătatea sa esoterică; iar pentru profeţi Adevărul Absolut. Riturile şi tradiţiile *Bektaşî* nu s-au deosebit într-o mare măsură, în liniile lor generale, de acelea ale altor *tarîkat*-e. Riturile şi tradiţiile s-au stabilit ele însele treptat, în timpul *„bunicilor" (dedeler)* care i-au urmat lui Haccî Bektaş, luând forma lor definitivă prin preluarea unui număr de inovaţii pe care Balım Sultan[1] le-a introdus la sfârşitul secolului al XV-lea.

Organizarea ordinului a fost ierarhică, cu *pîr* sau *dede* în frunte, după acesta *halîfe*-ii sau *„părinţii"*, apoi *şeyh*-ii şi apoi *mürîd*-ii sau *muhib*-ii – *„prietenii"*. *Dede* locuia în *tekke*-aua construită lângă mormântul lui Haccî Bektaş. El îi alegea, dintre *derviş*-ii săi, pe *„părinţi"* pentru a conduce fiecare *tekke* în mod individual, acordând acestora o hotărâre de numire asemănătoare cu a sultanului. Bărbatul sau femeia care era un candidat pentru ordin era numit *āşik* – *„îndrăgostit"*, *„iubit"* – şi, după o ceremonie de iniţiere numită *„ceremonia de mărturisire a credinţei"*, devenea un *muhib*. Mulţi dintre adepţii ordinului *Bektaşî* au fost *muhib*-i, dar era posibil să se obţină calitatea de membru deplin prin promovarea ca *derviş Bektaşî*. În ceremonia cunoscută ca *„dedicarea sau închinarea existenţei sale"*, *muhib*-ul care urma să devină *derviş* îşi aşeza pe cap coroana *Bektaşî*. Apoi el începea o lungă perioadă de postire şi de iniţiere, în vreme ce *„părintele"* din *tekke* îi dezvăluia acestuia treptat secretele ordinului. *„Părintele"* în calitatea sa de *mürşîd* – îndrumător sau *„părinte"* spiritual – cerea supunere totală şi, unul câte unul, potrivit capacităţii acestuia, revela aceste secrete *derviş*-ului. *Muhib*-ii şi *derviş*-ii formau o *„societate"* exclusivă în cadrul *tekke*-lei. *„Părintele"* era răspunzător de numeroase probleme apărute în cadrul comunităţii *Bektaşî*. El oficia căsătoriile şi serviciile funerare, asculta confesiunile, iar copiii nou-născuţi erau aduşi la el pentru acordarea

[1] Balım Sultan (m. 1516), descrierea vieţii sale nu este o relatare autentică, şi-a asumat calitatea de lider al ordinului prin 1500.

binecuvântării. Oricine cu o rudă bolnavă venea la *„părinte"*, vizita mormântul sfântului patron al *tekke*-lei şi făcea jurăminte. Sprijinul mutual printre *Bektaşî*-ii era foarte puternic; dacă oricare dintre ei cădea într-o nenorocire, *„părintele"* strângea ajutoare pentru el de la comunitate.

Bektaşî-ismul a avut o influenţă profundă asupra vieţii sociale şi culturale otomane. Cu caracterul său democratic şi *„naţional"*, acesta nu a rămas limitat doar la nomazi şi ţărani ci, în timp, a ajuns să cuprindă şi membri ai tuturor claselor sociale. La mijlocul secolului al XVII-lea, Evliyâ Çelebi[1] scria că existau 700 de *tekkele Bektaşî* în Imperiul Otoman – ce poate fi o exagerare –, iar la începutul secolului al XIX-lea s-a înregistrat că 1/5 din populaţia Istanbulului o formau *Bektaşî*-ii şi că ei aveau 14 *tekke*-le. *Bektaşî*-ii din târguri se deosebeau ei înşişi de *kızılbāş*-i, pe care ei îi considerau ca fiind adepţii tradiţiilor neîntemeiate şi ai practicilor funeste. În folclorul turc *Bektaşî*-ii reprezentau o categorie distinctă, cineva care nu s-a situat la originea nesăbuinţelor şi nebuniilor lumii, care ridiculiza cu fineţe fanatismul religios şi care trata toate manifestările cu toleranţă în convingerea că ele sunt trecătoare şi relative. *Bektaşî*-ii au inclus chiar printre sfinţii lor patroni pe filosoful şi glumeţul nemuritor al folclorului turc, *Nasreddîn Hoca*.

Din perioada de început, *misticismul* a fost elementul fundamental în gândirea şi cugetarea elitei intelectuale otomane şi nu s-a limitat la credinţele populare ale *tarîkat*-elor. Această tradiţie îşi are originea în perioada *seldjuk*-idă. Sultanii *seldjuk*-izi au invitat în ţările lor savanţi şi mistici iluştri din Turkestan şi Iran, refugiaţi din faţa invaziei mongole. Astfel, oraşele *seldjuk*-ide, cum ar fi Konya, Kayseri, Aksaray sau Sivas, au devenit cele mai strălucite centre ale gândirii mistice din lumea islamică. Iluminismul lui al-Suhrawardî, care reconcilia filosofia platonică

[1] Evliyā Çelebi (1611 – după 1684), călător otoman, a lăsat o descriere a călătoriilor sale în monumentala sa *Seyahātnāme*.

cu cea veche iraniană, cât şi gândirea mistică şi filosofică a lui Nasîr al-Dîn din Tus, au găsit aici protecţie şi sprijin; în acelaşi timp, sistemul filosofic al lui Ibn al-'Arabî, unul dintre cei mai mari teoreticieni mistici din lumea islamică, era dominant în cercurile intelectuale. Ca şi al-Suhrawardî, Ibn al-'Arabî a fost invitat în persoană în regiunile *seldjuk*-ide şi onorat de către sultan. Prin interpretarea şi răspândirea operelor sale, fiul său vitreg Sadr al-Dîn din Konya (m. 1273) a jucat un rol important în afirmarea lui Ibn al-'Arabî ca o autoritate dominantă în gândirea turcă. Credinţa mistică a devenit astfel o tradiţie bine încetăţenită printre *ulemā*-lele *sunnî*. Marele savant şi întemeietor al tradiţiei *medrese*-lei otomane, Mehmed al-Fanarî, ca un discipol al şcolii din Konya, dezvăluie cu claritate influenţa lui Ibn al-'Arabî şi din acest motiv el a fost criticat de către *ulemā*-lele arabe în Egipt. Este adevărat că de la al-Ghazālî *ulemā*-lele *sunnî* au acceptat misticismul, imediat după *şerîat*, ca o formă mai avansată şi mai profundă a vieţii religioase, dar Ibn al-'Arabî a fost destul de radical în gândirea sa exoterică pentru a fi considerat ca eretic de către multe *ulemā*-le importante, printre ele Ibn Khaldûn[1], sau chiar ca infidel de către Ibn Taymiyya[2].

Din timp în timp, *ulemā*-lele otomane care au împărtăşit această opinie scriau lucrări polemice împotriva lui Ibn al-'Arabî, dar în general influenţa sa în gândirea turco-otomană a fost mare. *Şeyh-ül-Islām*-ul Kemāl Pāşā-zāde a emis o *fetvā* ce accepta toate operele sale, iar în Siria, în 1517, Selîm I şi-a manifestat respectul pentru acest mare gânditor *sufi* prin construirea unui *mausoleum* pe mormântul său şi alături de acesta a unei moschei. Savanţii otomani au făcut multe traduceri turceşti ale operelor sale;

[1] Ibn Khaldûn (1332–1406), istoric, sociolog şi filosof musulman, născut la Tunis. El este foarte cunoscut pentru lucrarea *al-Mukaddima*, marea sa operă de filosofie a istoriei.

[2] Ibn Taymiyya (1263–1328), mare teolog şi legist *hanbalît*.

Ibn al-'Arabî are mulţi comentatori otomani: Dāvûd din Kayseri, Kutbeddîn din Iznik şi Yazıcızāde Mehmed din Gallipoli în secolele XIV şi XV, Bālî din Sofia (mort în 1533) şi Abdullāh din Bosnia (mort în 1660) în secolele XVI şi XVII.

Sfântul patron al ordinului *Mevlevî* de *derviş*-i a fost Maulānā Jalāl al-Dîn Rûmî (1207–1273), unul dintre cei mai mari scriitori mistici ai lumii. El a copilărit în Konya, capitala *seldjuk*-idă, unde gândirea lui Ibn al-'Arabî era dominantă. El şi-a câştigat la început faima de savant şi predicator, cu desăvârşire instruit în ştiinţele religioase, dar într-o anumită etapă a vieţii sale el a devenit un sfânt, închinându-şi întreaga existenţă iubirii mistice. Poezia sa lirică prezintă cum, într-un extaz mistic, el vedea că toate deosebirile de neam, religie şi credinţă dispar şi cum el a fost înălţat deasupra principiilor *şerîat*-ului. În adunările sale, el îi antrena pe auditorii săi într-o stare sau trăire de extaz divin. În persoana sa, el a unit tradiţiile *derviş*-ilor *bābāî* dansatori şi misticismul profund al *Melāmî*-ilor, ridicat deasupra tuturor legilor religioase. Chiar în timpul propriei sale vieţi, societatea cosmopolită a Konyei, impregnată cu rafinata cultură persană şi cu gândirea mistică a lui Ibn al-'Arabî, îl considera pe acesta un sfânt. Maulānā a fost îndatorat în multe privinţe poeţilor mistici persani Attār (1119?–1193) şi Sanāî (mort în 1130), iar pentru filosofie lui Ibn al-'Arabî, dar el a acceptat muzica şi dansul, *semā*, ca cele mai importante mijloace pentru a atinge extazul mistic, cel mai înalt grad al experienţei *sufi*. Maulānā nu a fost o persoană care să se preocupe ea însăşi de ritualuri şi ceremonii dar, în timp, un *tarîkat* (ordin mistic) a fost întemeiat în numele său, luând forma sa finală în secolul al XV-lea. Folosindu-se de amintirea gânditorului în posteritate şi de marea sa influenţă, discipolii săi au întemeiat ordinul în diferite târguri şi i-au stabilit acestuia ritualuri şi ceremonii bine determinate.

Ca şi în cazul altor *tarîkat*-e, s-a dezvoltat o *„tradiţie* Maulānā". În relatările despre viaţa sfântului, scrise după moartea sa, Maulānā a fost descris ca cea mai înălţătoare fiinţă, preferabil a fi luată ca

exemplu în toate acţiunile sale. Ritualurile *tarîkat*-ului au fost stabilite sub forma unor mişcări simbolice cu o semnificaţie mistică. Muzica şi dansul, *semă*, au constituit ceremonialul de bază al *Mevlevî*-ilor, care au devenit cunoscuţi ca *„derviş*-i rotitori", de la dansurile lor rotitoare în veşminte speciale.

Când ordinul a fost întemeiat, primul său centru a fost „scaunul *pîr*-ului (bătrânului)" din Konya, o clădire – lojă centrală – compusă din chiliile *derviş*-ilor, construită în jurul mausoleului ce includea mormântul lui Maulānā. Succesorii lui Maulānā la conducerea ordinului au trimis reprezentanţi în alte târguri, unde aceştia au întemeiat alte loji (frăţii), făcând demersuri pe lângă guvernatorii locali şi membrii clasei conducătoare pentru a le asigura patronajul lor şi *vakıf*-uri pentru loji. Cum însuşi Maulānā a fost, succesorii săi erau de obicei foarte apropiaţi de clasa conducătoare, iar din secolul al XV-lea *Mevlevî*-ii s-au stabilit ei înşişi în multe oraşe otomane ca un *tarîkat* ce apelează la elita otomană. În timp, 14 *tekke*-le mari şi bine organizate au fost întemeiate în oraşe şi 76 de *tekke*-le mai mici în târguri. Toţi sultanii otomani, în particular Murād II, Bāyezîd II, Selîm I şi Murād III, au manifestat un deosebit interes faţă de *Mevlevî*-i. Murād II a întemeiat o mare lojă *mevlevî* la Edirne. Astfel, *Mevlevî*-ii au devenit un *tarîkat* cu aderenţi în cadrul claselor conducătoare otomane şi cu un caracter *sunnî* tot mai pronunţat; dar altă ramură a ordinului a adoptat în mod deschis doctrinele esoterice ale *şiiţilor* şi ale *kızılbāş*-ilor, iar în credinţele lor s-au apropiat de *Bektaşî*-ii şi *Melamî*-ii.

Toate *tekke*-lele *Mevlevî* au fost sub conducerea unui *çelebi*, care locuia în Konya şi care, din secolul al XIV-lea, era ales dintre descendenţii lui Maulānā. Influenţa *çelebi*-ilor a fost destul de mare pentru a provoca conducerii otomane suspiciune şi panică sporadice; guvernatorii otomani din Konya nu-şi puteau exercita conducerea fără cooperarea lor. Din secolul al XVI-lea, sultanii au fost uneori obligaţi să exileze din Konya câte un *çelebi* prea influent, dar în timp controlul guvernamental asupra *vakıf*-urilor a permis

conducerii otomane să-l constrângă pe *Mevlevî*-ii la supunere. *Şeyhii* din Konya alegeau conducătorii altor *tekke*-le, dar numirea era validată doar după ce sultanul, la propunerea *şeyh-ül-Islām*-ului, emitea o hotărâre de numire. Competiţia între candidaţii la funcţia de *çelebi* a făcut mai uşor pentru conducerea otomană să controleze ordinul *Mevlevî*.

Tekke-lele *Mevlevî* din marile oraşe au activat ca centre culturale şi – dacă termenul este justificat – ca academii de artă. Arta a fost considerată, bineînţeles, ca un instrument al misticismului; *semā* a fost un dans ritual, imitând mişcarea corpurilor cereşti, iar muzica *Mevlevî* o melodie divină, incitând entuziasmul mistic şi provocând extazul. În acelaşi timp, membrii *tekke*-lei citeau şi interpretau operele în limba persană ale lui Maulānā, în particular *Masnavî*. Deoarece *ulemā*-lele au interzis studiul limbii persane în *medrese*-le, *tekke*-lele au devenit pentru cei din afara ordinului centre ale studiului limbii şi literaturii persane. Stabilimentele, numite *Dār al-Masnavî*, ataşate *tekke*-lelor, au fost întemeiate cu această finalitate, ca unică funcţie a lor. Traducerea în limba turcă şi comentariul la lucrarea *Masnavî* a condus la un studiu serios al misticismului în aceste locuri. Cele mai renumite comentarii la lucrarea *Masnavî*, în particular cele ale lui Rusûhî Ismaîl Dede din Ankara (mort în 1631) şi Sarı Abdullāh (mort în 1660), au fost scrise în Imperiul Otoman. Este important de notat că aceste comentarii au fost întocmite de obicei în lumina sistemului filosofic al lui Ibn al-'Arabî.

Mevlevî-ismul s-a încetăţenit el însuşi printre intelectualii otomani şi în special în cadrul clasei birocratice, ce era impregnată cu tradiţiile literare şi culturale persane. *Mevlevî*-ismul a fost un factor major în crearea literaturii clasice otomane, ce s-a inspirat, la început, în principal din literatura persană. În secolul al XVIII-lea *Mevlevî*-ii s-au situat în fruntea muzicienilor şi poeţilor otomani; dar alături de influenţa lor puternică asupra artei clasice otomane, *Mevlevî*-ii, la fel ca *Bektaşî*-ii, au creat propria lor muzică şi literatură, provenite în întregime din tradiţia *Mevlevî*.

GENEALOGIA DINASTIEI OTOMANE

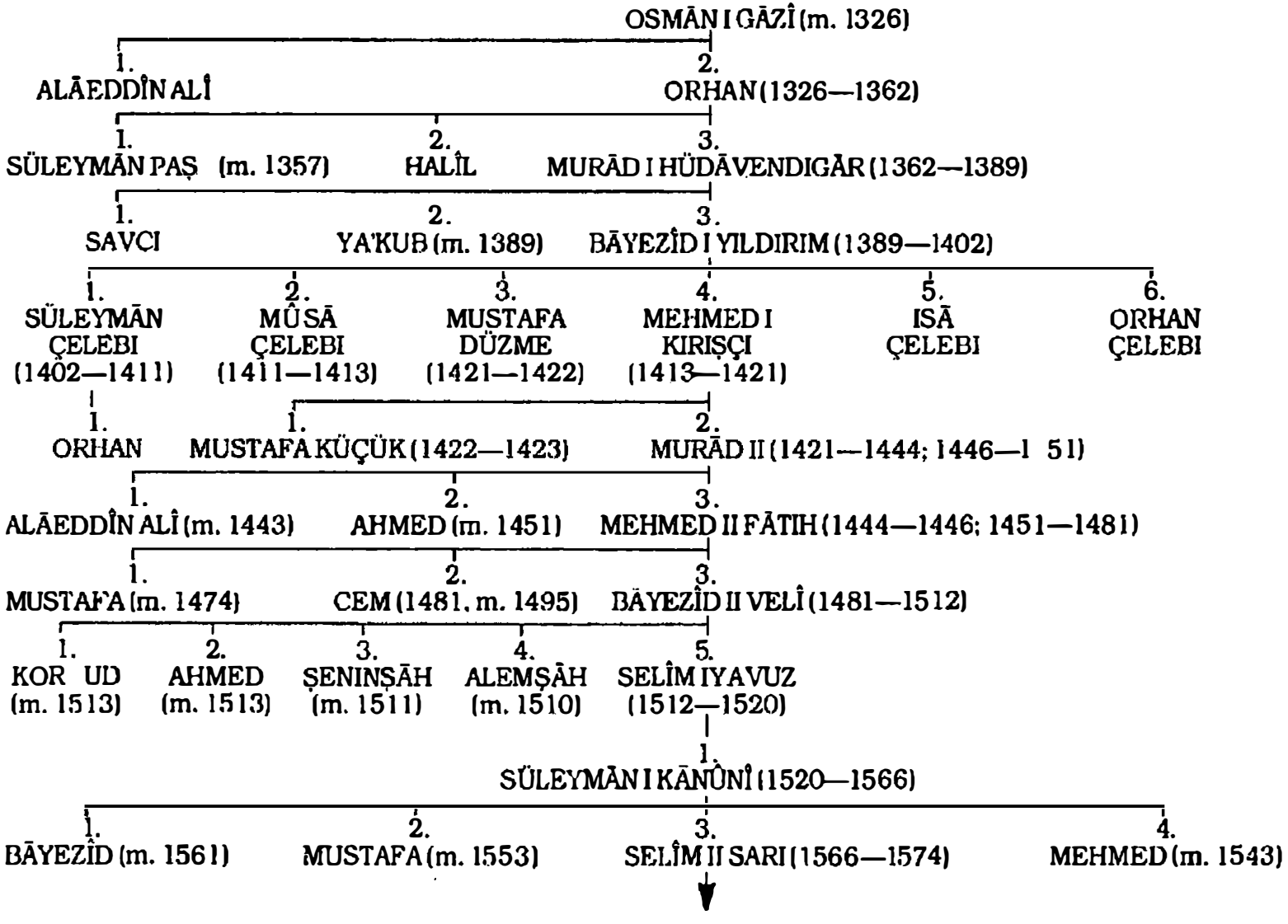

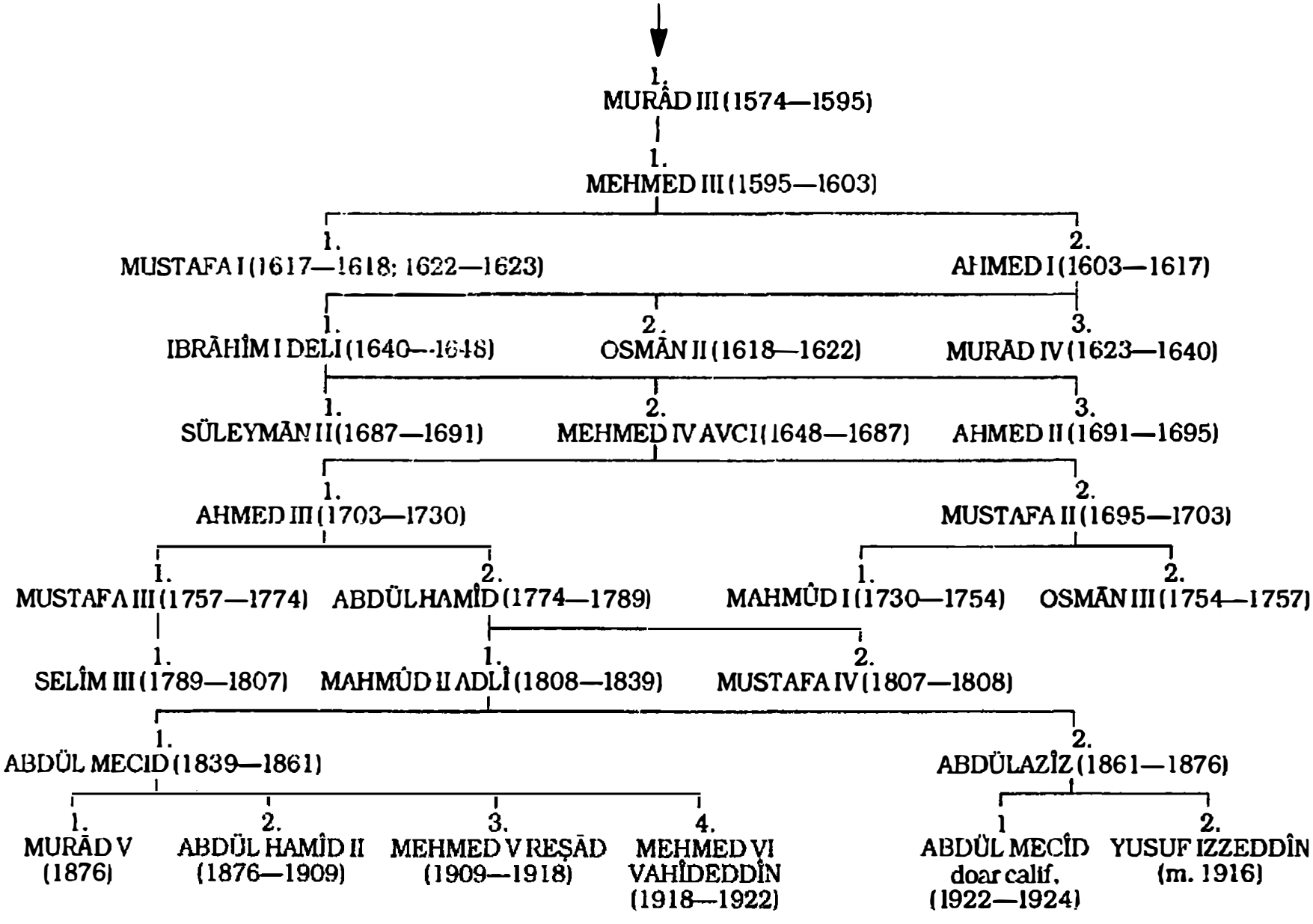
1.
MURÂD III (1574—1595)
1.
MEHMED III (1595—1603)
1.
MUSTAFA I (1617—1618; 1622—1623)
2.
AHMED I (1603—1617)
1.
IBRÂHÎM I DELİ (1640—1648)
2.
OSMÂN II (1618—1622)
3.
MURÂD IV (1623—1640)
1.
SÜLEYMÂN II (1687—1691)
2.
MEHMED IV AVCI (1648—1687)
3.
AHMED II (1691—1695)
1.
AHMED III (1703—1730)
2.
MUSTAFA II (1695—1703)
1.
MUSTAFA III (1757—1774)
2.
ABDÜLHAMÎD (1774—1789)
1.
MAHMÛD I (1730—1754)
2.
OSMÂN III (1754—1757)
1.
SELÎM III (1789—1807)
1.
MAHMÛD II ADLÎ (1808—1839)
2.
MUSTAFA IV (1807—1808)
1.
ABDÜL MECID (1839—1861)
2.
ABDÜLAZÎZ (1861—1876)
1.
MURÂD V
(1876)
2.
ABDÜL HAMÎD II
(1876—1909)
3.
MEHMED V REŞÂD
(1909—1918)
4.
MEHMED VI
VAHÎDEDDÎN
(1918—1922)
1
ABDÜL MECÎD
doar calif.
(1922—1924)
2.
YUSUF IZZEDDÎN
(m. 1916)

CRONOLOGIA ISTORIEI OTOMANE

1261–1310 Întemeierea principatelor de *gāzî*-i Menteşe, Aydın, Saruhan, Karesi şi Osmanlı (otoman) în Anatolia vestică.

1269 Turcii din Menteşe invadează porturile bizantine din Caria.

1302 Victoria lui Osman *Gāzî* la Baphaeon.

1304 Catalanii în serviciul Bizanţului împotriva turcilor: turcii din Menteşe cuceresc Ephesus.

1308 Turcii din Aydın cuceresc Pyrgion (Birgi); moartea lui Mesud II, ultimul sultan *seldjukid*.

1313 Turcii din Saruhan cuceresc Magnesia (Manisa): declanşarea războiului civil în Bizanţ.

1326 Cucerirea de către otomani a Bursei (6 aprilie); moartea lui Osman *Gāzî* şi urcarea pe tron a lui Orhan.

1327 Prima monedă de argint otomană *(ākçe)* emisă la Bursa.

1331 Cucerirea de către otomani a Niceei (Iznik).

1332 Prima expediţie balcanică a lui Umur, *bey*-ul din Izmir.

1333 Victoria lui Orhan asupra lui Andronicus III la Pelekanon.

1335 Căderea Imperiului Mongol din Iran.
1337 Cucerirea de către otomani a Nicomediei (Ismit).
1341–1347 Război civil în Bizanţ.
1344 Cruciaţii cuceresc fortul din Izmir.
1345 Otomanii anexează Principatul Karesi; ultima expediţie a lui Umur Bey în Balcani.
1346 Căsătoria lui Orhan cu Theodora, fiica lui Ioan VI Cantacuzino.
1352 Orhan acordă capitulaţii Genovei; fiul lui Orhan, Süleymān, în Adrianopol; Süleymān ocupă Tzimpe; începutul cuceririlor otomane în Tracia.
1353–1356 Război între Genova şi Veneţia.
1354 Otomanii ocupă Ankara şi Gallipoli (2 martie); Ioan V Paleologul în Constantinopol; abdicarea lui Ioan VI Cantacuzino.
1355 Moartea lui Ştefan Duşan (20 decembrie); dezmembrarea Regatului sârb.
1357 Moartea lui Süleymān; pace otomano-bizantină.
1359 Prinţul Murād reîncepe atacul otoman în Tracia; cucerirea localităţilor Tsouroullos (Çorlu) şi Didymoteichos (Dimetoka).
1361 Murād cucereşte Adrianopol (Edirne).
1362 Moartea lui Orhan; urcarea pe tron a lui Murād I; răscoală împotriva otomanilor în Anatolia.
1363–1365 Cuceriri otomane în Bulgaria de Sud şi în Tracia; cucerirea oraşului Philippopolis.
1364 Război între Bizanţ şi Bulgaria.
1366 Ioan V Paleologul la Buda; papa anunţă o cruciadă împotriva otomanilor; Amadeo VI de Savoia cucereşte Gallipoli (august).
1369 Ioan V la Roma.

1371 Victorie otomană asupra prinţilor sârbi Vukaşin şi Uglješa la Chermanon (26 septembrie).

1373 Rebeliune comună a lui Andronicus şi a prinţului otoman Savcı împotriva părinţilor lor (primăvara) şi înfrângerea lor (septembrie).

1376 Andronicus IV în Constantinopol cu sprijin otoman şi genovez; Andronicus cedează Gallipoli otomanilor.

1375–1380 Otomanii anexează părţi din principatele Germiyan şi Hamidili.

1379 Ioan V Paleologul, cu sprijin otoman, ocupă din nou tronul bizantin.

1380–1381 Război între Genova şi Veneţia.

1383 Otomanii în Serres (19 septembrie).

1385 Otomanii cuceresc Sofia.

1386 Otomanii în Niş; intervenţie otomană în regiunea Amasya, în Anatolia de Nord.

1387 Otomanii cuceresc Salonic; victorie asupra Karamanizilor.

1388 O coaliţie a sârbilor, bosniacilor şi bulgarilor; înfrângerea otomanilor la Pločnik (27 august); otomanii ocupă Bulgaria de Nord.

1389 Bătălia de la Kossovo (15 iunie); urcarea pe tron a lui Bāyezîd I.

1389–1390 Cuceririle lui Bāyezîd I în Anatolia de Vest şi ale principatelor Menteşe, Aydın, Saruhan, Germiyan şi Hamidili.

1390 Înfrângerea Karamanizilor, Paleologii în armata lui Bāyezîd I în Anatolia.

1391 Otomanii în Adalya (Antalya) şi Alāiyye (Alanya); otomanii cuceresc Skoplje şi atacă Albania de Nord.

1392 Otomanii în Kastamonu şi Amasya; retragere din faţa lui Kādî Burhāneddîn, sultanul din Sivas.

1393 Bāyezîd I se întoarce în Balcani şi anexează Bulgaria danubiană; el i-a convocat pe toţi prinţii vasali din Balcani, inclusiv pe Paleologi, la Verria, în prezenţa sa.

1394–1402 Blocada otomană a Constantinopolului.

1394 Cucerirea de către otomani a Tessaliei; atacuri în Morea.

1395 Expediţia lui Bāyezîd I în Ungaria şi Ţara Românească; bătălia de la Argeş (17 mai); Ţara Românească devine un stat vasal otomanilor; execuţia lui Şişman, ţarul Bulgariei (3 iunie); alianţa Veneţiei, Ungariei şi Bizanţului împotriva otomanilor.

1396 Bătălia de la Nicopole (25 septembrie).

1397 Bāyezîd I se întoarce în Anatolia şi anexează Principatul Karaman.

1398 Cucerirea Ţaratului Bulgar de la Vidin şi a principatului lui Kādî Burhāneddîn.

1399 Cucerirea oraşelor mameluce Malatya şi Elbistan în Valea Eufratului.

1400 Manuel II Paleologul în Europa; Timur jefuieşte Sivas-ul (10 august).

1401 Bāyezîd I în Erzincan.

1402 Bătălia de la Ankara (28 iulie); Timur ocupă Smyrna (Izmir) de la Cavalerii Ospitalieri (decembrie).

1403 Bāyezîd se sinucide la Akşehir (8 martie); Timur reînfiinţează principatele anatoliene; război civil între fiii lui Bāyezîd I, cu Süleymān în Edirne, Isā în Bursa şi Mehmed în Amasya; înţelegeri între Süleymān şi statele creştine; Salonic este înapoiat bizantinilor (octombrie).

1406 Război între Mehmed şi Süleymān.

1410 Süleymān îl învinge pe Musā în Rumelia (15 iunie şi 11 iulie).

1411 Musā îl învinge pe Süleymān (februarie) şi asediază Constantinopole (vara).

1412 Înţelegerea între Mehmed şi Manuel împotriva lui Musă (iulie).

1413 Mehmed îl învinge pe Musă lângă Sofia (5 iulie); Mehmed I unifică teritoriile otomane; Karamanizii asediază Bursa.

1414 Mehmed I asediază Konya şi recucereşte Hamidili.

1415 Expediţia lui Mehmed I în Anatolia de Vest, recucereşte Smyrna (Izmir) şi alte oraşe ioniene (vara); conflict cu Veneţia.

1416 Mustafa, fiul lui Bāyezîd I, în Rumelia; Pietro Loredano distruge flota otomană la Gallipoli (29 mai); revolta *şeyh*-ului Beddredîn Mahmud (vara) şi execuţia sa (18 decembrie); Mircea cel Bătrân invadează Silistra şi Deliorman (toamna); Mehmed I invadează teritoriul Candar.

1417 Mehmed I invadează Karaman (toamna) şi anexează Kirşehir şi Niğde.

1418 Expediţia lui Mehmed I în Canik.

1419 Expediţia împotriva lui Mihail I, fiul lui Mircea cel Bătrân; ocuparea Giurgiului.

1421 Moartea lui Mehmed I: Murād II la Bursa (mai); Mustafa controlează Rumelia.

1422 Mustafa se retrage din Ulubat şi este executat la Edirne (ianuarie); Murād II asediază Constantinopole (2 iunie–6 septembrie); rebeliunea fratelui său Mustafa în Anatolia.

1423 Murād II îl învinge pe Mustafa şi supune pe Candarizi şi Karamanizi; Turhan Bey în Moreea (mai).

1423–1430 Salonic sub stăpânire veneţiană; război otomano-veneţian.

1424 Tratat de pace între otomani şi bizantini.

1425 Anexarea otomană a Izmirului şi recucerirea localităţilor Menteşe şi Teke.

1427 Moartea lui Ştefan Lazarevič al Serbiei (19 iulie); ungarii în Belgrad, otomanii în Golubač; Sigismund de Luxemburg pune stăpânire pe Giurgiu; Karamanizii în Hamidili.

1428 Pace între otomani şi ungari.

1429 Şāhrukh în Azerbaidjan.
1430 Otomanii cuceresc Salonic (29 martie) şi Ianlna.
1432–1433 Răscoală în Albania de Sud.
1434 Rivalitatea otomano-ungară în Ţara Românească, Serbia şi Bosnia.
1435 Şāhrukh în Anatolia.
1437 Murād II recucereşte Hamidili; moartea lui Sigismund de Luxemburg.
1438 Expediţia lui Murād II în Transilvania.
1439 Murād II cucereşte Semendria; sfârşitul Serbiei independente; regele Serbiei tributar otomanilor.
1440 Eşecul otoman în asediul Belgradului.
1441–1442 Iancu de Hunedoara îi învinge pe otomani în Transilvania.
1443 Iancu de Hunedoara invadează Balcanii; bătălia de la Zlatiţa (25 decembrie); rebeliunea lui Iskender Beg în Albania de Nord.
1444 Pace între Ungaria şi Imperiul Otoman (Edirne, 12 iunie); refacerea Serbiei; pace între otomani şi Karamanizi (Yenişehir, august); abdicarea lui Murād II în favoarea fiului său Mehmed II; bătălia de la Varna (10 noiembrie).
1446 A doua urcare pe tron a lui Murād II.
1448 Expediţia lui Murād II împotriva lui Iskender Beg; bătălia de la Kosovo (17–19 octombrie).
1449 Expediţie în Ţara Românească, recucerirea Giurgiului.
1450 A doua campanie a lui Murād II împotriva lui Iskender Beg.
1451 Moartea Iui Murād II (3 februarie); urcarea pe tron a lui Mehmed II (18 februarie); expediţia lui Mehmed II împotriva Karamanizilor (mai–iunie); reînnoirea păcii cu Veneţia (10 septembrie) şi Ungaria (20 noiembrie).
1452 Ridicarea fortăreţei Rumeli Hisarı, ce domină Bosforul (ianuarie–august); declaraţie de război împotriva Bizanţului.

1453 Asediul Constantinopolului (6 aprilie–29 mai); căderea Perei.
1454 Pace cu Veneţia (18 aprilie); expediţia lui Mehmed II în Serbia; flota otomană în Marea Neagră; coloniile genoveze de pe litoralul Mării Negre tributare otomanilor.
1455 Moldova tributară otomanilor (5 octombrie); a doua expediţie a lui Mehmed II în Serbia.
1456 Eşec otoman în asediul Belgradului; Imperiul Bizantin din Trebizonda tributar otomanilor.
1457 Victoria lui Iskender Beg la Albulena.
1458 Expediţia lui Mahmud paşa împotriva Serbiei; Mehmed II în Morea.
1459 Capitularea Semendriei (iunie); cucerirea localităţii Amastris (Amasra); Pius II predică o cruciadă.
1460 Cucerirea Moreei de către otomani.
1461 Cucerirea Principatului Candar şi a Imperiului Bizantin din Trebizonda.
1642 Mehmed II invadează Ţara Românească (vara); Mahmud paşa în Lesbos (septembrie).
1463 Război cu Veneţia; veneţienii stăpânesc Moreea; Mehmed II invadează Bosnia; regele Ungariei la Iaiţe.
1464 Recucerirea otomană a Moreei (primăvara); Mehmed II asediază Iaiţe; moartea lui Pius II (15 august); moartea lui Ibrahîm Karamanidul; război civil în Karaman.
1466 Campania lui Mehmed II împotriva lui Iskender Beg; ridicarea fortăreţei de la Elbasan.
1467 A doua campanie a lui Mehmed II împotriva lui Iskender Beg; Şehsuvar din Dûlkādir sub protecţie otomană.
1468 Moartea lui Iskender Beg (17 ianuarie); Mehmed II cucereşte Karamanul (vara); rezistenţa triburilor turcomane în Munţii Taurus.
1469–1474 Pacificarea Karamanului.

1469 Atac veneţian în Enos şi în Noua Phocee.
1470 Cucerirea de către Mehmed II a Eubeei (11 iulie).
1471 Uzun Hasan de Akkoyunlu, Veneţia, regele Ciprului, cavalerii Ioaniţi şi *emir*-ul din Alāiyye (Alanya) formează o coaliţie împotriva otomanilor.
1472 Uzun Hasan jefuieşte Tokat-ul; armata Akkoyunlu-Karamanidă invadează Karamanul; mamelucii îl execută pe Şehsuvar.
1473 Bătălia de la Başkent (Otlukbeli) (11 august).
1474 Atacuri otomane în Transilvania; asediul cetăţii Scutari în Albania.
1475 Cucerirea coloniilor genoveze din Crimeea; suzeranitatea otomană asupra Hanatului Crimeii.
1476 Matia Corvin ocupă Şabac-ul (15 februarie); campania lui Mehmed II împotriva Moldovei (vara) şi expediţia sa împotriva lui Matia Corvin (iarna).
1477 *Beylerbey*-ul Süleymān asediază Lepanto; atacuri otomane împotriva Veneţiei.
1478 Moartea lui Uzun Hasan (6 ianuarie); Mehmed II asediază Scutari în Albania; capitularea cetăţii Kroja în Albania (25 ianuarie); atacuri otomane în Transilvania şi Ungaria; cucerirea localităţilor Anapa, Kopa şi Tamatarkhan.
1480 Mesîh paşa asediază Rhodos; Ahmed paşa în Otranto.
1481 Moartea lui Mehmed II (3 mai); urcarea pe tron a lui Bāyezîd II (20 mai); bătălia de la Yenişehir între Bāyezîd II şi Cem (20 iunie); capitularea forţelor otomane din Otranto (11 septembrie).
1482 Cem şi Kāsim Karamanidul în Anatolia; fuga lui Cem în Rhodos (26 iulie); înţelegerea asupra lui Cem între Cavalerii Ioaniţi şi Bāyezîd II (septembrie); execuţia lui Gedik Ahmed paşa (noiembrie).

1484 Campania lui Bāyezîd II împotriva Moldovei; anexarea Chiliei şi Cetăţii Albe (Akkerman).
1484–1491 Război cu mamelucii din Egipt.
1495 Moartea lui Cem (25 februarie).
1496 Otomanii în Muntenegru; Ioan Albert al Poloniei invadează Moldova; alianţa polono-ungară.
1497–1499 Război cu Polonia.
1499–1503 Război cu Veneţia.
1499 Victorie navală otomană la Navarino (12 august); cucerirea localităţii Lepanto.
1500 Ungaria declară război otomanilior; *Şāh* Ismaîl ajunge la putere în Iran; revolta triburilor karamanide în Munţii Taurus.
1503 Tratat de pace cu Veneţia.
1504 *Şāh* Ismaîl în Bagdad.
1507 Expediţia lui Ismaîl prin teritoriul otoman împotriva Dûlkādir-ului.
1511 Insurecţia partizanilor *şiiţi* ai lui *Şāh* Ismaîl în Teke (martie); război civil în Imperiul Otoman.
1512 Selîm I îl forţează pe tatăl său să abdice (24 aprilie); insurecţie în N–E Anatoliei; moartea lui Bāyezîd II (26 mai).
1512–1513 Selîm I îi înfrânge şi execută pe fraţii săi şi îi suprimă pe partizanii *Şāh*-ului Ismaîl din Anatolia.
1514 Selîm I îl învinge pe *Şāh* Ismaîl la Çaldıran (23 august).
1515 Revolta ienicerilor (februarie); cucerirea localităţii Kemah (19 mai); cucerirea Principatului Dûlkādir (iunie).
1516 Cucerirea Diyarbekir-ului (aprilie); supunerea Anatoliei de Est de către otomani; Selîm I îi învinge pe mameluci la Marj Dābik (24 august); Selîm I în Alep.
1517 Bătălia de la Reydaniyya (22 ianuarie); rezistenţa lui Tuman Bay în Cairo; supunerea şerifului din Mekka (17 iulie).

1520 Moartea lui Selîm I (21 septembrie); urcarea pe tron a lui Süleymān I (30 septembrie).
1521 Cucerirea Belgradului (29 august); înfrângerea şi execuţia lui Djanbardî Ghazālî în Siria (februarie).
1522 Sfârşitul dinastiei Dûlkādir; cucerirea Rhodosului (21 ianuarie).
1523 Ibrahîm devine mare vizir.
1524 Răscoala lui Ahmed paşa în Egipt (ianuarie).
1525 Ibrahîm în Egipt (24 martie–14 iunie).
1526 Bătălia de la Mohács (29 august); Süleymān I în Buda (10 septembrie); Ioan Zápolya devine rege al Ungariei (10 noiembrie).
1527 Ferdinand de Habsburg în Buda.
1529 Süleymān I ocupă Buda (8 septembrie): Ioan Zápolya este încoronat la Buda (14 septembrie); Süleymān I asediază Viena (26 septembrie–16 octombrie).
1531 Austriecii asediază Buda (decembrie).
1532 Campania lui Süleymān I împotriva Austriei; cucerirea cetăţii Güns (28 august); Andrea Doria cucereşte Coron (8 august).
1533 Pace cu Ferdinand de Habsburg (22 iunie); Hayreddîn Barbarossa devine mare amiral; Barbarossa cucereşte Tunisul (august); recucerirea Coronului (12 septembrie); război cu Iranul (august).
1534 Cucerirea Tabrizului (13 iulie); supunerea sultanului din Gilan; Süleymān I în Bagdad.
1535 Süleymān I se reîntoarce la Tabriz (primăvara); Carol V în Tunis (21 iulie).
1536 Süleymān I se reîntoarce la Istanbul (8 ianuarie); executarea lui Ibrahîm (5 martie).
1537 Război cu Veneţia, Süleymān I în Albania; atac otoman în Apulia (iulie); asediul insulei Corfu (25 august); Süleymān I se reîntoarce la Istanbul (1 octombrie).

1538 Süleymān I în Moldova (vara); anexarea sudului Moldovei (4 octombrie); Süleymān paşa din Egipt în faţa localităţii Diu (4 septembrie); bătălia navală de la Préveza (29 septembrie).
1539 Cucerirea fortăreţei Castelnuovo (10 august).
1540 Pace cu Veneţia (2 octombrie); capitularea localităţilor Monemvasia şi Napoli di Romagna; moartea lui Zápolya; austriecii asediază Buda.
1541 Campania lui Süleymān I împotriva lui Ferdinand de Habsburg; Süleymān I în Buda (2 septembrie); anexarea Ungariei; Carol V în faţa Algerului (20 octombrie).
1543 Flota franco-otomană ocupă Nisa (20 august); Süleymān I în Ungaria; cucerirea localităţilor Valpovo, Pécs, Siklós şi Gran.
1544 Cucerirea Vişegradului.
1545 Armistiţiu între Süleymān I şi Ferdinand de Habsburg.
1547 Tratat de pace între otomani şi Habsburgi, incluzându-i şi pe papă, Veneţia şi regele Franţei (1 august).
1548 Campania lui Süleymān I împotriva Iranului; cucerirea Vanului (25 august).
1549 Cuceriri în Georgia; Süleymān I se reîntoarce la Istanbul (12 decembrie).
1551 Otomanii în Transilvania; cucerirea localităţilor Becskerek, Varad, Csanád şi Lipova; Turgud *reîs* (Dragut) cucereşte Tripoli (14 august).
1552 Cucerirea Timişoarei (iulie) şi ale altor oraşe în Banat; eşec otoman împotriva portughezilor la Hormuz; ruşii ocupă Kazanul; eşec otoman la Erlau (octombrie).
1553 Război cu Iranul; Süleymān I în Eregli (Karaman); executarea fiului său, Mustafa.
1554 Campania lui Süleymān I în Iran; cucerirea Nahicevanului şi Erevanului (vara); ocuparea de către ruşi a Astrahanului.
1555 Pace cu Iranul la Amasya (29 mai).

1556 Inaugurarea moscheei *Süleymāniye* (16 august).
1556–1559 Război continuu împotriva austriecilor în Ungaria.
1559 Război civil între fiii lui Süleymān I, Selîm şi Bāyezîd (mai); Bāyezîd se refugiază în Iran (noiembrie).
1560 Spaniolii la Djerba; marele amiral Piyāle paşa cucereşte Djerba (31 iulie).
1561 Executarea prinţului Bāyezîd (25 septembrie); cazacii atacă Azovul.
1562 Pace cu împăratul Ferdinand (1 iulie).
1565 Asediul Maltei (20 mai–11 septembrie).
1566 Asediul Szigetvár-ului (5 august–7 septembrie); moartea lui Süleymān I înaintea Szigetvár-ului (6 septembrie); urcarea pe tron a lui Selîm II (24 septembrie); ocuparea insulei Chios.
1567 Răscoala zaidiţilor *mutahhar* (purificaţi, sacri) în Yemen.
1568 Pace cu împăratul german (17 februarie).
1569 Expediţie otomană împotriva ruşilor; proiectul canalului Don-Volga şi asediul Astrahanului (septembrie).
1570 Negocieri de pace cu ţarul; Uluç Alî cucereşte Tunisul (ianuarie); expediţie în Cipru; cucerirea Nicosiei.
1571 Formarea Ligii Sfinte împotriva otomanilor (20 mai); cucerirea de către otomani a Famagustei (1 august); bătălia navală de la Lepanto (7 octombrie).
1572 Devlet Ghiray invadează Ţaratul Moscovei; otomanii sprijină urcarea lui Henric de Valois pe tronul polon; Don Juan de Austria ocupă Tunisul (octombrie).
1573 Tratat de pace cu Veneţia (7 martie); reînnoirea păcii cu împăratul german (3 octombrie).
1574 Sinān paşa recucereşte Tunisul (24 august); moartea lui Selîm II (12 decembrie).
1577 Reînnoirea păcii cu împăratul german (1 ianuarie).
1578 Asasinarea marelui vizir Sokollu Mehmed paşa ; război cu Iranul (primăvara); victoria lui *Lālā* Mustafa la Çıldır

(10 august); anexarea Georgiei, Şirvanului şi Darbandului (Derbentului); bătălia de la Alcazar în Maroc (4 august).

1579 Contraatacul persanilor.

1582 Înfrângere otomană pe râul Kur.

1583 Victoria lui Osmân paşa la Beştepe (6 iunie).

1585 Osmân paşa ocupă Tabrizul (septembrie).

1587 Abbās cel Mare se declară *şāh* al Iranului.

1588 Cucerirea de către otomani a Karabağului.

1589 Ienicerii se revoltă în Istanbul (3 aprilie).

1590 Pace cu Iranul (21 martie); reînnoirea păcii cu împăratul german (29 noiembrie).

1591–1592 Răscoale succesive ale ienicerilor şi schimbări în conducerea otomană.

1593 Răscoală a spahiilor în Istanbul (27 ianuarie); Sinān paşa devine mare vizir; înfrângere otomană la Sisak (20 iunie); război cu Austria (toamna); Sinān paşa în Ungaria otomană; cucerirea Veszprém-ului (13 octombrie).

1594 Sinān paşa cucereşte Raab; răscoala militară a lui Mihai Viteazul, marele voievod şi domn al Ţării Româneşti (13 noiembrie).

1595 Alianţă antiotomană între Habsburgi, Ţara Românească, Moldova şi principele Transilvaniei (ianuarie); moartea lui Murād III (16 ianuarie); urcarea pe tron a lui Mehmed III (27 ianuarie); Sinān paşa în Ţara Românească (august–octombrie), Sinān paşa se retrage la sudul Dunării (octombrie); austriecii în Stuhlweissenburg şi Vişegrad (8 septembrie); Mihai Viteazul al Ţării Româneşti în Dobrogea (noiembrie).

1596 Campania lui Mehmed III în Ungaria; cucerirea cetăţii Erlau (23 septembrie); bătălia de la Mezökeresztes (26 octombrie); răscoale ale *celālî*-ilor în Anatolia.

1598 Austriecii recuceresc Raab-ul (29 martie) şi Veszprém-ul şi asediază Buda; Mihai Viteazul atacă Nicopole.

1599 Negocieri de pace cu Austria; Karayazıcı asediat în Urfa (iulie); Mihai Viteazul în Transilvania.
1600 Cucerirea de către otomani a Kaniszei (septembrie).
1601 Moartea lui Mihai Viteazul (19 august); arhiducele Ferdinand înfrânt în faţa Kaniszei (18 noiembrie).
1602 Arhiducele Matthias asediază Buda (toamna).
1603 Revolta spahiilor (ianuarie); *Şāh* Abbās recucereşte Tabrizul (21 octombrie); moartea lui Mehmed III (22 decembrie); urcarea pe tron a lui Ahmed I (23 decembrie).
1604 *Şāh* Abbās cucereşte Erevan, Şirvan şi Kars; arhiducele Matthias asediază Buda.
1605 Otomanii proclamă pe Ştefan Bocskai rege al Ungariei; cucerirea de către otomani a Gran-ului.
1606 Tratat de pace între otomani şi austrieci la Zsitvatorok.

GLOSAR

A

Abdal: (1) nume dat uneori *derviş*-ilor călători; (2) rang în unele ordine de *derviş*-i.

+ *Acemî*: novice, învăţăcel; (1) *acemî oğlān*: un novice în şcoala de servitori a Palatului; un recrut care se va alătura mai târziu corpurilor de ieniceeri; (2) o femeie-sclavă, nouă în haremul Palatului.

Adâlet Kasri = *„Casa Dreptăţii"*, locul unde se desfăşurau şedinţele Divanului Imperial, prezidate sau nu de către sultan; locul unde, prin măsurile luate, sultanul hotăra pedepsirea abuzurilor autorităţilor provinciale, eliberând *'adāletnāme*-le.

'Adāletnāme: rescript sultanal, îndreptând practicile abuzive ale autorităţilor provinciale (*„carte de dreptate"*).

Ağa: şef, maestru, comandantul servitorilor unei curţi sau case.

Ağa ieniceerilor (turceşte *yeniçeri ağası*): Ofiţerul comandant al corpurilor de ieniceeri.

' Termenii precedaţi de semnul tipografic (+) nu au fost incluşi în *Glosarul* ediţiei 1973. Ei au fost folosiţi în noile studii din 1979–1993, contribuţii ce au completat ed. 1973 şi inseraţi în prezenta ediţie (n. tr. D. P.).

Ahî: conducătorul fraternităţii (frăţiei) semi-religioase de la sfârşitul epocii seldjukide şi începutul celei otomane.

Ak ağa: eunucul alb al Palatului.

Âkçe: akcea, monedă de argint, unitatea de bază de calcul în Împeriul Otoman.

+ *Akın*: incursiune, atac în grup, expediţie de jaf şi pradă în teritoriile duşmane.

+ *Akıncı*: (1) „atacator, prădător, jefuitor"; (2) component al unui corp special al cavaleriei uşoare otomane, care efectua *akın*-uri.

Akritai: trupe bizantine de frontieră.

+ *Alaun*: (1) sulfat dublu al unui metal trivalent şi al unuia monovalent; (2) sulfat dublu de aluminiu şi potasiu, „piatră acră", folosit(ă) la tăbăcitul pieilor crude.

+ *Âlây*: (1) alai, procesiune, paradă, ceremonie festivă, celebrarea unui eveniment sau persoane; (2) regiment militar; (3) trupe desfăşurate în linie.

+ *Allâh*: Divinitatea supremă în mitologia arabă, ulterior dogmatizată, în monoteismul islamic, drept unică şi absolută.

Altmışlı medrese: „medrese-aua de 60 akcele". O categorie de *medrese* superioară *dâhil* medrese-lelor, un *müderris* câştigând 60 de akcele zilnic.

+ *'Amil*: (1) perceptor de impozite; (2) funcţionar în domeniul finanţelor.

+ *Anda*: jurământ de fidelitate şi de loialitate până la moarte prestat de *nökerler*/ *yoldaşlar* în faţa şefului / conducătorului *gâzi* cuceritor.

+ *Arak*: băutură alcoolică, ţuică, rachiu (sinonim cu *rakı)*.

+ *Arpalık*: „drepturi pentru orz", pensie, apanaj, venituri acordate unor categorii de slujbaşi otomani (cărturari, funcţionari guvernamentali şi provinciali etc.).

+ *'Arz Dîvânı Hânesi*: „Sala tronului". Sala de primiri şi de audienţe a demnitarilor de stat otomani, a ambasadorilor străini etc., aflată în Palatul Imperial din Istanbul.

Âşik: „iubitorul", candidat la calitatea de membru al Ordinului *Bektaşî*.

+ *'Atık*: „rob eliberat".

+ *Atmeydanı*: Hipodromul din Istanbul
+ *Avret pazarı*: piaţă din Istanbul unde se vindeau-cumpărau fete şi/sau femei roabe.
+ *Ā'yān*: notabili, şefi, conducători provinciali în Imperiul Otoman în secolele XVII–XVIII.
+ *Ā'yān-i Dîn*: „propagatorii, apărătorii, notabilii, şefii" credinţei islamice
Avāriz: impozite extraordinare plătite de *re'āyā* în perioade de necesităţi extreme.
+ *Azap(azeb)*: (1) soldat aparţinând unei anumite arme, în special marinei militare otomane: (2) apărători ai fortăreţelor şi ai cetăţilor otomane, celibatari, buni arcaşi.

B

Bābā: „tată"; (1) un nume dat uneori celor mai în vârstă ai diferitelor grupuri de *derviş*-i; (2) conducătorul lojei (frăţiei) *Bektaşî*.
Bābāî: (1) *derviş* partizan al lui Bābā Işāk, care s-a răsculat în Anatolia în 1241; (2) un nume dat uneori *derviş*-ilor *melāmî* călători.
+ *Bāb-i 'Ālî*: „Poarta Otomană", „Sublima Poartă", Imperiul Otoman.
+ *Bāb-i Hümāyūn*: „Poarta Imperială", prima poartă a Palatului Imperial (Sultanal) din Istanbul.
+ *Bāb-üs-Sa'ādet*: „Poarta Fericirii", a doua poartă interioară a Palatului Imperial din Istanbul, între curtea Palatului interior şi curtea a doua; în faţa acestui portal se aşeza tronul imperial, de pe care sultanul asista la ceremonii, conducea guvernarea statului, primea diferite persoane, împărţea dreptatea etc.
Bailo: un ambasador veneţian la Constantinopol.
Bāş kadın: „femeia şefă", prima femeie a haremului Palatului, care a născut sultanului un fiu.
Bātinit: (1) o persoană care caută semnificaţii ascunse, esoterice în Coran; (2) o persoană care consideră Coranul, pe lângă semnificaţia sa evidentă, că are şi un înţeles esoteric, pentru a fi aflat doar de la *imām*-ul *şiit*.

Bayramî, ordinul: ordin de *derviş*-i întemeiat de Haccî Bayram (m. 1430).

+ *Bāzār*: piaţa unde se vindeau-cumpărau diferite produse şi articole comerciale etc.

Bazirgān: „negustori", termen folosit pentru numeroşi comercianţi care făceau negoţ pe apă şi cu caravanele; cunoscuţi de asemenea ca *tüccār*.

Bedestān: piaţă acoperită pentru vânzarea bunurilor de preţ.

Bedreddînlü: un adept al sectei *Şeyh*-ului Bedreddîn Mahmûd (m. 1416), cunoscut şi ca *simavnî*.

Bektaşî, ordinul: un ordin de *derviş*-i întemeiat de Haccî Bektaş Velî (a doua jumătate a secolului al XIII-lea).

+ *Bennāk*: ţăran care posedă o suprafaţă mică de pământ (inferioară unui *nîm-i çift)*, fiind nevoit să arendeze *mukataalı arazi*.

+ *Berāt*: „diplomă", „patentă", „carte de privilegii", „brevet" imperial (sultanal) de privilegii, pentru o decoraţie etc., act sultanal de învestitură în domnie, în funcţie, într-o misiune etc.

Bey: (1) prinţ, conducător al unul principat independent; (2) guvernator al unei provincii (vezi *Sancak, Sancakbey*).

Beylerbey: „beyul beylor", guvernator al unui *beylerbeylik,* cea mai înaltă funcţie în guvernarea provincială a Imperiului Otoman.

Beylerbeylik: (1) provincie, cea mai întinsă unitate administrativă în Imperiul Otoman şi guvernată de un *beylerbeyi;* (2) funcţia de *beylerbey*.

+ *Beylik*: orice provincie sau principat condus (ă) de un *bey*.

+ *Bezzāzistān*: *bedestān*.

Bîat: jurământ de credinţă către noul sultan, prestat de un grup reprezentând comunitatea islamică.

Bîrûn: partea externă, din afară a Palatului sultanului.

+ *Bîve*: „văduvă", recunoscută ca stăpână a gospodăriei ţărăneşti.

+ *Bostancı*: (1) grădinar, legumicultor; (2) membru al gărzii imperiale (sultanale).

+ *Bostancılar Odası*: camera de gardă *a bostancı*-ilor.

+ *Bulă papală*: act sau document oficial emis de *papa* de la Roma.
+ *Bulgarî*: o categorie de marochin de calitate superioară din zona Kazanului.

C

+ *Caba*: sinonim, în acest caz, cu *kara,* ţăran fără pământ, supus unei anumite taxe feudale.
Çakırcı bāşı: „şeful şoimarilor", comandantul şoimarilor sultanului.
Cāriye: „fata sclavă", cel mai mic grad în ierarhia haremului Palatului Imperial.
Çaşnigîr bāşı: „şeful degustătorilor", conducătorul degustătorilor sultanului.
Çavuş: funcţionar (slujbaş) al Palatului, deseori trimis în provincii pentru a duce şi executa ordine.
Çavuş bāşı: „şeful *çavuş*-ilor", conducătorul *çavuş*-ilor Palatului.
Cebeci bāşı: „şeful armurierilor", conducătorul armurierilor sultanului.
Cebelü: servitor înarmat cu *cebe* (cuirasă, armură de fier) şi cu alte arme, susţinut la război de spahiul posesor de timar.
Celālî: rebel împotriva conducerii otomane, în Anatolia secolului al XVI-lea.
Çelebi: (1) titlu de respect acordat persoanelor din înalta societate otomană; (2) titlul conducătorului unui ordin religios, în special al *Mevlevî*-iilor.
Çeribāşı: „şeful trupelor", ofiţer în provincii, comandând un detaşament al spahiilor posesori de timar.
Çift: unitate de suprafaţă de pământ agricol, variind în mărime între 60 şi 150 *dönüm*-i.
Çift bozan ākçesi: „impozit pentru stricarea *çift*-ului", impozit plătit de ţăran spahiului posesor de timar în compensaţie pentru că a părăsit pământul spahiului.
Çift resmi: „impozit pe *çift,* impozit agrar plătit în numerar de *re'āyā*-ua musulmană posesoare a unei suprafeţe de pământ de un *çift*.
Çıkma: „ieşire", „promovare": primirea *içoğlān*-ilor în serviciul militar sau în alte servicii ale Palatului Imperial.

+ *Cirid*: (1) suliţă boantă cu care otomanii aruncau la ţintă; (2) jocul în care se arunca la ţintă cu un *cirid*.
+ *Çeltükçi (çeltikçi)* = ţăran cultivator de orez.
+ *Çift-hāne*: gospodărie ţărănească de familie în Imperiul Otoman, celula fundamentală a societăţii rurale otomane şi baza structurii complexe imperiale; unitatea economică tipică de producţie, ce asigura mijloacele de subzistenţă ale familiei ţărăneşti şi satisfăcea impunerile de impozite ale statului prin surplusul de produse; unitate socială-economică-fiscală protejată constant de către statul otoman.
+ *Çift-bozan ra'iyyeti*: „ţăranul care strică *çift*-ul său", ţăranul care şi-a abandonat, şi-a părăsit *çift*-ul său.

Cizye: capitaţie (impozit pe cap de locuitor) plătită de nemusulmani în statele islamice.

Çuhadār: îngrijitorul veşmintelor de exterior (din *çuha/çuka* = postav) ale sultanului.

D

Dāhil medrese: „*medrese* de interior", *medrese* de rang superior, asigurând instruirea în ştiinţele religioase.

Dānişmend: un învăţat specialist într-o *medrese* de rang superior.

+ *Dār-ül 'ahd*= „Casa înţelegerii, legământului, pactului, armistiţiului".

Dārülhadîs: una dintre *medrese*-le ataşate Moscheei *Süleymāniye,* pentru studiul *hadîth*-ului.

Dārülharb: „Casa Războiului", ţările neislamice.

Dārülislām: „Casa Islamului", ţările islamice.

Dārüssa'āde ağası: „*ağa* Porţii Fericirii", şeful eunucilor negri ai Palatului; cunoscut şi ca harem *ağası* – *ağa* haremului.

+ *Daşt/Deşt (-i Kıpçāk)*: „deşert", ţinut arid fără apă, stepă aridă (Stepa sarmată, Stepa cumană, în nordul Mării Negre, între Nistru şi Kuban).

Dede: „bunic", titlul acordat conducătorilor diferitelor comunităţi de *derviş*-i, în special conducătorului Ordinului *Bektaşî*.

+ *Defter*: „caiet", „registru", „condică".

+ *Defter kethüdāsı*: „*Kethüdā* (intendentul) al registrelor", funcţionar provincial care controlează registrele (condicele).

Defterdār: un funcţionar superior al Vistieriei Imperiale.

Defterhāne: „Casa caietelor, condicilor, registrelor".

Derbendci: păzitorul unei trecători, pod sau vad.

+ *Dergāh-i 'Âlî*: „Înalta Poartă, Sublima Poartă" otomană.

+ *Derviş*: (1) călugăr musulman, membru al unei secte religioase; persoană care a renunţat la bunurile şi plăcerile lumeşti, trăind într-un loc retras; (2) sărac, umil, cerşetor, anonim, tolerant, altruist.

Devşirme: (1) recrutarea de copii creştini cu scopul de a fi instruiţi pentru diferite funcţii în Palatul Imperial, în administraţie sau în corpurile militare de *kapıkulu*: (2) un tânăr astfel recrutat.

+ *Dizdār*: comandant al apărătorilor unei fortăreţe, cetăţi, târg etc.

+ *Dîn u Dawla*= Islamul (credinţa islamică) şi statul (islamic).

Dîvān-i Hümāyûn: „Consiliul Imperial", consiliul marelui vizir şi al organului central al conducerii (guvernării) otomane.

Dönüm: o unitate de măsură a suprafeţelor de pământ, egală cu 919,3 m^2.

Dülbend oğlānı: păzitorul rufăriei din pânză de in a sultanului.

E

Ehl-i hibre: „persoana cunoaşterii", expertul unei bresle de meşteşugari, care controlează calitatea bunurilor şi ajută la fixarea preţurilor.

+ *Ehl-i kalem*: „Oamenii condeiului".

+ *Ehl-i şimşîr*: „Oamenii armelor, săbiilor".

+ *Elefteroi*: „liberi", ţărani fără pământ în Imperiul Bizantin şi neînregistraţi în registrele cadastrale bizantine.

+ *Ekābir*: înalţi demnitari otomani.

Emlāk: proprietăţi, avuţii, bogăţii, averi imobile.

+ *Emîn*: (1) agent sau reprezentant financiar într-o acţiune financiară a statului otoman; (2) supraintendent, şeful sau conducătorul unui departament de stat.
+ *Emîr*: (1) prinţ, şef, lider, conducător, comandant musulman; (2) descendent, urmaş al Profetului Muhammad.
+ *Emporium, -ia*: târg, port sau agenţie comercială-negustorească italiană în estul Europei şi/sau în Levant, în evul mediu.
+ *Erbāb-i biraf wa sanāyi'*: *tüccār, „negustori şi meşteşugari"*.
Enderûn: partea internă, de interior a Palatului sultanului.
Esnāf: termen folosit pentru a desemna pe micii comercianţi, meşteşugari şi negustori cu magazine.
Eyālet: provincie; de la sfârşitul secolului al XVI-lea, termenul folosit pentru a desemna un *beylerbeylik*.

F

+ *Falaka*: lovituri aplicate la tălpi unei persoane vinovate de neîndeplinirea unul ordin dat de autorităţile centrale sau provinciale.
Fakı: din *fakîh,* jurist, un predicator conservator susţinând opiniile lui Mehmed din Birgi (1522–1573).
+ *Fardello*: unitate italiană de măsură a greutăţii, aprox. 150 kg.
Fen: artă aplicată sau ştiinţă.
+ *Ferāğ*: dreptul de transmitere (transfer, cedare, cesiune) al unui ţăran otoman asupra gospodăriei şi / sau pământului arabil (cu încuviinţarea spahiului) către fiii săi adulţi sau către un străin.
Fermān: ordin sau poruncă a sultanului.
Fetvā: un răspuns scris la o întrebare sau problemă juridică, emis de *şeyh-ül-Islām* sau de alt *müftî*.
+ *Fondaco*= (1) depozit comercial de mărfuri; (2) prăvălie modestă, unde se vindeau diferite produse.
Futuwwa: (1) o fraternitate (frăţie) semi-religioasă din Anatolia medievală; (2) etica (morala) unei astfel de fraternităţi (frăţii).

G

Gazā: Războiul Sfânt în numele şi în folosul Islamului.

Gāzî: războinic luptând în numele şi în folosul Islamului.

Gedikli: (1) grad (rang) în breasla meşteşugarilor sau în birocraţie, superior ucenicului şi inferior meşterului; calfă; (2) grad (rang) în ierarhia haremului Palatului, inferior celui de *usta*.

+ *Guerilla*: război de partizani împotriva unui ocupant străin.

+ *Gulām*: (1) „rob" bărbat sau femeie; (2) starea de „rob".

+ *Gulāmiyye*: taxa de serviciu a reprezentantului sultanului în acţiunea de strângere a impozitului pe cap de locuitor (capitaţie=*ciziye*).

Gurbet Tāifesi: „oameni fără cămin", grupuri de tineri fără pământ şi fără ocupaţie în Anatolia secolului al XVI-lea.

H

Hācegān: şefi de departamente în sistemul birocratic otoman.

+ *Hacı*: (1) un musulman care a îndeplinit ritualurile pelerinajului la Mekka, unul din Locurile Sfinte islamice; pelerin; (2) pelerin creştin la Ierusalim.

Hadîth: (1) tradiţia transmisă a celor spuse şi a acţiunilor Profetului Muhammad; (2) studiul acestor tradiţii.

+ *Halife*: (1) calif; (2) asistent, substitut, succesor; reprezentant al lui Allāh pe Pământ; (3) în ordinele mistice, asistentul oficial desemnat al unui *şeyh*.

+ *Hālî*: pământuri agricole abandonate, „vacante", „goale", „neocupate".

Halîfe: (1) calif; succesor desemnat; (2) rang în ordinul de *derviş*-i *Bektaşî*.

+ *Halva*: produs alimentar dulce, preparat în diferite varietăţi, cu o mare valoare nutritivă, din făină de seminţe de susan, de floarea soarelui, nuci, arahide, migdale dulci prăjite, sau din seminţe de floarea

soarelui întregi, din zahăr, eventual cu adaos de alviţă, amestecate cu ulei de calitate, sirop sau miere.

Halvetî, ordinul; un ordin de *derviş*-i.

Hamzavî: un adept al sectei *derviş*-ului Hamza Bālî din Bosnia (m. 1561).

Hanbalîtă, şcoala: una din cele patru şcoli juridice ale Islamului *sunnî,* numită astfel după numele fondatorului său, Ahmed din Hanbal (m. 855).

Hanefîtă, şcoala: una dintre cele patru şcoli juridice ale Islamului *sunnî,* numită astfel după numele fondatorului său, Abû Hanîfa (m. 767).

Harāç: capitaţie (impozit pe cap de locuitor) plătită de nemusulmani în statele islamice.

Hareket-i altmışlı: treaptă superioară *altmışlı medrese*-lei (60 de akcele).

Hereket-i hāriç: treaptă superioară *hāriç medrese*-lei.

Harem: apartamentele femeilor într-o casă (reşedinţă) musulmană.

Harem ağası: *„ağa* haremului", şeful eunucilor negri al Palatului Imperial, cunoscut de asemenea ca *dārüssa'āde ağası-ağa* Porţii Fericirii.

\+ *Hān*: (1) suveran, conducător, stăpân, şef; termenul aşezat după numele propriu al persoanei, era unul din titlurile sultanului otoman (de ex.: Mehmed *el-Fātîh Hān);* (2) casă de popas, caravanserai, „hotel", han.

\+ *Hassa*: (1) (sens particular) rezerva personală de pământ arabil a spahiului în cadrul unui timar; (2) (sens general) domeniu funciar al statului (sultanului) otoman, acordat ca *fief* (timar) unui slujitor sau funcţionar al statului.

Hāriç medrese: *„medrese*-aua exterioară", o *medrese* ce asigura cursuri pregătitoare de învăţătură şi instruire.

Hās: un domeniu (proprietate) al sultanului, prinţului de sânge, *beylerbey*-ului sau *sancakbey*-ului, aducând un venit anual mai mare de 100 000 akcele.

Hāseki: femeie în Palatul Imperial, care se bucura de favorurile speciale ale sultanului; cunoscută de asemenea ca *hās odalık* = femeia din camera personală a sultanului.

Hās oda: camera personală a sultanului.

Hās oda bāşı: şeful camerei personale a sultanului.

Hās odalık: „amanta imperială", o femeie în Palatul Imperial care se bucura de favorurile speciale ale sultanului.

Haydarî: un nume dat uneori *derviş*-ilor *melāmî* călători.

Hazîne: Vistieria, trezoreria, haznaua.

Hazîne defterdārı: *„defterdār*-ul Vistieriei", funcţionar provincial administrând sursele de venituri aparţinând Vistieriei.

+ *Hegira (Hicre)*: plecarea, retragerea sau emigrarea (nu *fuga*!) Profetului Muhammad de la Mekka la Medina (16 iulie 622 d.Hr., conform părerii majorităţii specialiştilor în domeniu), dată cu care începe cronologia şi calendarul musulman.

+ *Henna*: culoare roşie pentru vopsit părul, comercializată în evul mediu.

+ *Hil'at*: veşmânt de onoare preţios, mantie scumpă acordată de sultan cu ocazia unei ceremonii de învestire într-o funcţie etc.

+ *Hisar*: cetate, fortificaţie, castel.

Hisba: legi reglementând moravurile publice şi, în special, tranzacţiile comerciale; cunoscute de asemenea ca *ihtisāb* = funcţia (biroul) cenzorului moravurilor; funcţia (biroul) supraintendentului breslelor şi pieţelor.

+ *Hoca*: învăţător sau profesor musulman.

Hükûmet sancak: *„sancak* guvernamental de stat", un *sancak* autonom ereditar în Anatolia de Est, condus de un şef tribal.

Hurûfî, sectă: o sectă religioasă esoterică, întemeiată de Fadlullāh (m. 1394).

Hutbe: predica ce urmează rugăciunii de Vineri, în care numele sultanului sau califului era menţionat.

I

Ibtidā-yi altmışlı: „începutul medrese-lei de 60 de akcele", treaptă inferioară *medrese*-lei de 60 de akcele.

Ibtidā-yi dāhil: „începutul *medrese*-lei de interior", treaptă inferioară *dāhil medrese*-lei.

Ibtidā-yi hāriç: „începutul *medrese*-lei de exterior", treaptă inferioară *hāriç medrese*-lei.

Icmā: consensul opiniilor ca bază pentru formularea unui principiu juridic.

Içoğlānı: un băiat *devşirme,* ales ca servitor şi primind o educaţie corespunzătoare în Palatul Imperial.

Ihtisāb: legi reglementând moravurile publice şi, în special, tranzacţiile comerciale; cunoscute de asemenea ca *hisba*.

Il yazıcısı: „funcţionarul (secretarul) provinciei", registratorul unei regiuni, care întocmea un registru detaliat, arătând toate sursele de venituri din zonă.

Imāret: complex de clădiri publice şi instituţii, sprijinite financiar de un *vakıf*.

+ *Imece*: (1) muncă prestată de către întregul sat în interesul comunităţii; (2) activitate realizată prin eforturile comune ale comunităţii.

+ *Imām*: (1) la musulmani, conducătorul rugăciunii şi al celor care se roagă; (2) conducător, îndrumător, „ghid" religios, şef spiritual, liderul unei secte sau ordin religioase, al unei bresle etc.; (3) (prin extensiune) Profetul Muhammad sau Cartea Sfântă musulmană (Coranul); (4) succesor, urmaş al Profetului Muhammad, calif (potrivit doctrinei *şiite*).

+ *Interregnum*: interval de timp între două domnii, în care un stat monarhic este lipsit de suveran.

+ *Irsālāt-i 'amili*: agent comercial otoman însărcinat cu organizarea şi supravegherea unor transporturi navale *irsāliye*.

+ *Irsāliye*: transporturi navale speciale, în principal din zonele periferice ale Imperiului Otoman către Istanbul, în folosul sultanului şi a înalţilor funcţionari otomani, supravegheate de un *irsālāt-i 'amili*.

Ispence: numele impozitului pe *çift* (suprafaţa de pământ), în aceeaşi măsură plătit şi de creştini.

J

+ *Jugum-caput, sistemul*= „perechea" sau „varianta" română a sistemului otoman *çift-hāne;* se plătea un impozit combinat asupra unităţii ţăran–pământ–boi.

K

Kadın: „femeie", titlu dat celor patru „amante imperiale" privilegiate în mod special.

Kādî: un judecător care aplică legea *şerîat* şi legea *kānûn* şi administratorul şef al unui *kādîlik*.

Kādîasker: cea mai înaltă autoritate judiciară a Imperiului Otoman, după *şeyh-ül-Islām*. Existau doi *kādîaskeri*, unul pentru Rumelia şi unul pentru Anatolia.

Kādîlik: (1) regiune administrativă şi judiciară a *kādî*-ului: subdiviziune a unui *sancak*: (2) funcţia de *kādî*.

+ *Kafes*: „cuşcă", încăpere special destinată şi amenajată în interiorul haremului Palatului Imperial, unde erau închişi fraţii şi unchii sultanului care domnea.

+ *Kāğıt emîni*: furnizorul de hârtie al Palatului Imperial.

Kāhyā: *kethüdā*.

+ *Kāhyā bey*: reprezentantul marelui vizir în probleme militare şi politice.

Kāhyā kadın: supraintendenta femeie a novicelor în haremul Palatului Imperial.

+ *Kal'e(kal'a)*: fortăreaţă, cetate, castel, citadelă, zidul de apărare al fortificaţiei.

Kalenderî: un nume dat uneori *derviş*-ilor *melāmî* călători.

Kalfa: (1) un funcţionar superior în sistemul birocratic; (2) un meşter într- o breaslă de meşteşugari, acţionând ca un maistru plătit.

Kantār: măsură (unitate) de greutate = 56,449 kg.

Kānûn: o lege sau legi laice emise de sultan, deosebite de *şerîat*.
Kānûn-i 'osmānî: codul de legi al sultanilor otomani.
Kānûnnāme: un cod de legi; o culegere de legi sultanale, deosebite de *şerîat*.
Kapı: „uşă, poartă". Conducerea (guvernarea) otomană.
Kapı ağāsı: *„ağa"*, şeful eunucilor albi ai Palatului.
+ *Kapıcı*: uşier în Palatul Imperial.
Kapıcı bāşı: „şeful uşierilor": (1) uşierul şef al Palatului; (2) un comandant al unei unităţi a uşierilor Palatului.
Kapıcı Kethüdāsı: „locotenentul (intendentul) uşierilor", comandantul-adjunct al uşierilor Palatului.
Kapıkulu: „robul Porţii", o persoană *devşirme* sau rob folosit în serviciul militar, administrativ otoman sau al Palatului Imperial.
Kapudān-i deryā: „căpitanul (amiralul) mării", marele amiral al flotei otomane.
+ *Kārvānsarāy*: loc de popas (odihnă) sau han mare unde staţiona o caravană în timpul deplasării sale, cu o imensă curte interioară unde erau adăpostite în timpul nopţii animalele şi mărfurile.
+ *Kayak (kayık)*: barcă, lotcă, luntre.
+ *Kebab*: carne proaspătă prăjită, friptă la frigare, pregătită cu mirodenii, după reţeta bucătăriei turceşti.
Kethüdā: „intendentul, agentul, reprezentantul unei organizaţii pe lângă conducerea otomană": (1) reprezentantul unui *beylerbey* sau al altui guvernator provincial; (2) împuternicitul unui cartier al oraşului pe lângă conducerea otomană; (3) funcţionar superior al unei bresle meşteşugăreşti, reprezentând breasla pe lângă conducerea otomană.
Kiler: „cămară", oficiul magaziei de alimente a Palatului.
+ *Kirba*: un sortiment de textile de calitate inferioară, obţinut din bumbac, in sau cânepă.
+ *Kirze*: ţesătură sau stofă groasă pentru carâmbi.
Kızılbāş: „cap roşu", membru al sectelor *şiite*, semi-politice, din Anatolia.
Kul: „rob", rob (sclav) al sultanului, educat în Palat şi apoi folosit în serviciul statului.

+ *Kur'ān*: Coran, Cartea Sacră a Islamului; în tradiţia islamică, text dictat Profetului Muhammad fie direct de Allāh, fie din porunca acestuia de îngerul Djabrail (Gabriel).

Kutb: „stâlp", conducătorul spiritual al unui ordin mistico-religios.

+ *Küttāb*: birocraţi, funcţionari, secretari otomani (pl. de la *kātib*).

L

+ *Lālā*: (1) persoană de încredere însărcinată cu educarea unui copil; (2) un vizir care a fost tutorele sultanului care domneşte, când ultimul era copil.

Levend: (1) o persoană fără pământ şi fără ocupaţie; (2) un haiduc sau pirat pe pământ sau pe ape.

+ *Lex talionis*= „Legea talionului", lege penală la unele popoare din antichitate sau evul mediu, prin care se aplica vinovatului o pedeapsă identică cu fapta de care se făcea culpabil.

M

+ *Madenci*: (1) miner; (2) specialist în minerit; (3) proprietar al unor mine.

+ *Mālikāne*: (1) pământuri ale statului (sultanului) otoman, deţinute în posesie (ca fief sau timar) de către o persoană particulară; (2) o mare avere sau o întinsă proprietate sau posesiune.

Marele vizir (turceşte „vezîr-i *azām*"): vizirul şef (primul ministru) şi delegatul (locţiitorul) sultanului.

Medrese: un institut superior de educaţie (învăţământ) musulmană.

Melāmetî sau *Melāmî*: o sectă de *derviş*-i care ignoră formele exterioare ale religiei islamice.

Mevlevî, ordinul: ordin de *derviş*-i urmând învăţăturile lui Maulānā Jalāl al-Dîn Rûmî (1207–1273).

+ *Mezraa*: unitate de pământ arabil, cu o suprafaţă mai mare decât un *ra'iyyet çiftliği* (gospodărie agricolă ţărănească).

Mîrahûr: căpetenia îngrijitorilor cailor sultanului.

Mîralem: supraveghetorul steagurilor, corturilor şi muzicii militare ale sultanului.

Mîrî: (1) bogăţiile şi veniturile conducerii otomane; (2) ceea ce aparţine conducerii otomane.

+ *Mîrî, pământul*: pământul proprietate de stat (sultanală), neînglobând tot pământul cultivabil, ci doar suprafeţele folosite ca întinderi agricole deschise cultivării cerealelor, grădinile şi livezile neîncadrându-se în această categorie.

+ *Mîrî mukataalı*: pământ arabil ce nu era sub regim *tapu* şi care era arendat sau acordat cu contract (*mukataa, kesim* sau *iltizām*) de către statul otoman unor persoane particulare (ţărani, orăşeni, comercianţi, diferite categorii de soldaţi), care trebuiau să plătească o sumă fixată de bani ca rentă, conform unei „înţelegeri mutuale" *(keşişme)* între părţile contractuale.

Molla: titlu dat celor mai în vârstă membri dintre *ulemā*-le.

Mudāraba: o iniţiativă comercială, în care un investitor plasează capitalul său în afacerea de negoţ a unei alte persoane *(commenda)*.

Muhib: „prieten", un membru iniţiat al ordinului *Bektaşi* de *derviş*-i.

Muhtesib: un inspector al pieţelor şi al moravurilor publice, aplicând reglementările *ihtisāb*.

+ *Mukataa*: sinonim, în general, cu *kesim* sau cu *iltizām;* (1) arendarea unei surse a veniturilor publice otomane pe baza unui act de arendare; (2) arenda plătită statului otoman pentru pământul *mukataalı*.

+ *Mukataalı arazi*: pământ agricol cultivabil *mîrî* sub regim *tapu*.

+ *Mu 'tabarān*: elita conducătoare într-un stat islamic.

Mûsile-yi sahn: complex de opt *medrese*-le pregătitoare, fondat de Mehmed II.

+ *Mücerred*: „bărbat necăsătorit", astfel înscris în registrele cadastral-financiare otomane şi astfel apreciat în ierarhia sistemului *çift-hāne*.

Müderris: profesor-şef şi administrator al unei *medrese*-le.

Müftî: un interpret (comentator), numit oficial, al *şerîat*-ului.
Mülāzim: candidat pentru un post în serviciul statului.
Mülk: proprietate liberă, personală.
+ *Mülk tımārı*: tımār în regim *mülk* (aparţinând statului otoman şi acordat în posesie tımariotului).
Mürîd: un novice (învăţăcel) într-un ordin de *derviş*-i.
Mürşid: un conducător spiritual într-un ordin de *derviş*-i.
Müsellem: unul dintre corpurile armatei, îndeplinind servicii militare sau de altă natură, în schimbul exceptării de la anumite impozite.
Müteferrika: membru al unui grup de elită din Palat, format din fiii paşalelor şi ai principilor vasali.
Mütevellî: administratorul şef al unui *vakıf*.
+ *Müzevvec*: „bărbat căsătorit", stăpânul gospodăriei ţărăneşti *hāne*.

N

+ *Naib*: (1) „locţiitorul unui *kādî*"; (2) aghiotant, asistent, locţiitor, „locotenent"; (3) regent.
Nakşbendî, ordinul: un ordin de *derviş*-i întemeiat de Muhammad Nakşband (1317–1389).
+ *Nāme*: „cronică", „carte", „scrisoare".
Nāzır: supraintendent, în special al unui *vakıf*.
Nevrûz: ziua noului an persan, căzând la echinoxul de primăvară, 22 martie.
Nişancı: secretarul Divanului Imperial, care verifică ca *tuğra*-ua să fie aplicată pe poruncile oficiale sau pe scrisori.
+ *Nizām-i 'ālem*: „deplina ordine şi organizare a lumii islamice".
+ *Nîm-i çift*: „jumătate de *çift*", lucrată de ţăranul „cu un bou".
+ *Nogay*: (1) mare trib mongol din *Daşt/Deşt-i Kıpçāk*, membrii săi numiţi iniţial *mangâţi* sau *manguţi*, ce şi-a păstrat unitatea tribală, dar suferind un proces treptat de turcizare; în a doua jumătate a secolului al XV-lea *mangâţii (manguţii)* şi-au schimbat numele şi au început să se numească *nogay*, iar hoarda lor a început să fie numită

Hoarda Nogay; între anii 1480–1490 *nogay*-ii au trecut pe malul estic al fluviului Volga, unde au dus o viaţă de nomazi, ajungând până la râul Ural (Iaik); (2) numele unui mare conducător militar al Hoardei de Aur, care conducea şi administra regiunile vestice ale *Daşt/Deşt-i Kıpçâk*-ului între Nipru şi Don şi, într-o anumită perioadă, Peninsula Crimeea; a avut o mare putere şi influenţă în viaţa politică a Hoardei de Aur, putând fi considerată adevărata persoană care-i desemna pe *hān*-ii Hoardei de Aur (c. 1270–1300).

+ *Nökerler*: sinonim cu *yoldaşlar* = „tovarăşi", membrii unui grup războinic turcoman seminomad, în Asia Centrală şi/sau Anatolia, aflaţi sub comanda unui şef *gāzî* cuceritor.

O

+ *Okmeydanı*: „terenul tragerii la ţintă cu arcuri şi săgeţi", „terenul" sau „poligonul", arcaşilor.

+ *Orta Kapı*: „Poarta de mijloc", a doua poartă a Palatului Imperial (prima poartă interioară) din Istanbul.

Osmanlı: osmanlâu, otoman.

P

+ *Pādişāh*: suveran, conducător, stăpân, monarh, împărat, unul din titlurile purtate şi de sultanii otomani.

+ *Pādişāh-i 'ālempenāh*: „suveranul-refugiu al Universului (al Lumii)", unul din titlurile sultanului otoman.

+ *Pāşā*: (din cuvintele: *bāş* = „cap", „şef" şi *ağa* = „comandant", „lider"), (1) „capul sau şeful comandanţilor", cel mai înalt titlu acordat funcţionarilor militari şi civili; paşă; (2) general, amiral.

+ *Pîşkeş*: dar oferit de slujbaşi superiorilor lor; domnii români ofereau acest dar sultanului şi altor funcţionari otomani cu diferite ocazii, pentru obţinerea unor favoruri etc.

Pîr: conducătorul spiritual al unui ordin de *derviş*-i.

Pronoia: fief (feudă) cu caracter militar în Imperiul Bizantin şi în statele sale succesorale.

R

+ *Ra'iyyet*: *sg. de la re'āyā.*

+ *Rayis(reyis)*: (din cuvântul arab *ra'îs*), căpitanul unei corăbii comerciale, fie a sa proprie, fie a unui negustor bogat, funcţionar otoman implicat în comerţ etc.

+ *Ra'iyyet çiftliği*= (1) pământ arabil delimitat conform sistemului *tapu,* ce nu putea fi vândut, donat sau acordat ca proprietate în scop de binefacere, ci doar transmis de la tată la fiu în cadrul aceleiaşi familii, ca unitate agricolă de cultivare a terenurilor fertile; (2) unitate de bază a economiei agricole şi a impozitării pentru statul otoman.

Re'āyā: supuşi plătitori de impozite în Imperiul Otoman, fiind deosebiţi de clasa militară conducătoare.

Reîsülküttāb: „şeful diecilor (secretarilor)"; (1) şeful birourilor (serviciilor) ataşate marelui vizirat; (2) şeful cancelariei otomane privind relaţiile cu alte state; din secolul al XVIII-lea, ministrul Afacerilor Externe.

Rikābdār: cel care ţinea scara şeii calului sultanului.

+ *Rûzname*: (1) jurnal zilnic, condică zilnică; (2) agenda zilei, ordinea de zi.

S

Sahn-i semān: „curtea celor opt *medrese*-le", cele opt *medrese*-le întemeiate de Mehmed II în jurul moscheei sale; cunoscute de asemenea ca *semāniyye* = „cele opt (*medrese*-le)".

Sālyāne: o sumă anuală remisă către capitala otomană de guvernatorii anumitor provincii, unde sistemul timarului nu era prea răspândit.

Sancak: unitate administrativă de bază în Imperiul Otoman, condusă de un *sancakbey,* subdiviziune a unul *beylerbeylik*.

Sancakbey: guvernatorul unui *sancak*.

+ *Sapo*: unitate de măsură a greutăţii, egală cu 410,56 kg.

Sarıca: miliţie provincială echipată cu arme de foc.

Seferli oda: camera de campanie a sultanului.

Sekban: miliţie provincială echipată cu arme de foc.

Semā: muzica şi dansul prin învârtire/rotire executate în timpul serviciului religios *mevlevî*.

Semāniyye: cele opt *medrese*-le întemeiate de Mehmed II în jurul moscheei sale, cunoscute de asemenea ca *sahn-i semān*.

Sir Kātibi: „funcţionarul (diacul) secretelor", secretarul confidenţial (particular) al sultanului sau vizirului.

Silahdār: păstrătorul şi îngrijitorul armelor sultanului.

Simavnî: adeptul sectei *Şeyh*-ului Bedreddîn Mahmûd (m. 1416), cunoscut de asemenea ca *Bedreddînlü*.

Sipāhî: spahiu, „cavalerist": (1) un cavalerist, posesor de timar în provincii, în schimbul serviciului militar; (2) *sipāhî*-ul/*spahiul* Porţii; un membru al corpurilor de cavalerie permanentă a sultanului.

Sipāhî bölükleri ağaları: „*ağa*-lele corpurilor de cavalerie", comandanţii corpurilor de cavalerie *kapıkulu*.

+ *Siyāset*: pedeapsa capitală aplicată de sultan unor *kul*-i/robi ai săi, în cazul unor abateri grave, majore.

+ *Sof(sul)*: ţesătură deasă obţinută din păr de cămilă, de capră etc.; *alpaca, mohair, camlot*.

+ *Sofa*: divan îngust pe care se aşeza *„turceşte"* sultanul sau alţi dregători otomani.

+ *Status*: (1) poziţie ocupată de o persoană sau de un grup în societate; această poziţie are două dimensiuni: *orizontală* (reţeaua de contacte şi de schimburi reale sau posibile pe care individul le are cu alte

persoane situate la acelaşi nivel social, politic, economic, militar) şi *verticală* (contactele şi schimburile cu persoanele situate în ierarhia social-politică într-o poziţie superioară sau inferioară; (2) ansamblu de relaţii egalitare şi / sau ierarhice pe care individul sau grupul le are cu alţi membri din grupul din care face parte şi/sau cu alte grupuri, sociale.

+ *Status quo*: stare sau situaţie ce a existat anterior, ce se menţine şi în prezent, şi în raport cu care se apreciază prevederile sau efectele unui tratat, convenţii etc.

+ *Status socio-economic*: poziţie social-economică a unei persoane sau grup uman în cadrul societăţii, determinată de apartenenţa de clasă, poziţia în sistemul de stratificare socială, ocupaţia, nivelul de pregătire, venitul, participarea la conducerea vieţii sociale, economice, politice, culturale etc., stilul de viaţă, prestigiul social etc.; elementele componente ale acestuia constituie ele însele elemente distincte, unele dintre ele sunt atribuite (prin moştenire, transfer social, economic, politic etc.), altele sunt dobândite (prin achiziţionare, avansare, decorare etc. în cursul existenţei individului sau a grupului social).

Subāşı: posesorul unui *zeāmet*, comandând un detaşament de spahii posesori de timar, în armată, şi fiind responsabil pentru menţinerea ordinii în districtul său.

Subāşılık: o subdiviziune a *sancak*-ului, administrată de un *subāşı*.

+ *Sufi*: persoană mistică, devotată, pioasă, credincioasă.

+ *Sultān*: (1) conducător, stăpân, suveran în unele state islamice; titlul conducătorului statului otoman; (2) prinţesă din familia imperială otomană.

Sunnî: „ortodox" (al Islamului); un musulman „ortodox".

Ş

+ *Şāhānşāh*: „*şāh*-ul *şāh*-ilor", „împăratul împăraţilor".

Şāgird: (1) un ucenic (învăţăcel) într-o breaslă meşteşugărească sau în sistemul birocratic; (2) un grad în ierarhia haremului Palatului, superior celui de *cāriye* şi inferior celui de *gedikli*.

Şerîat: legea sacră, religioasă a Islamului.

Şeyh: „şeic, şef, conducător, lider"; (1) un lider religios popular: (2) un şef tribal; (3) mentorul spiritual al sultanului; (4) conducătorul religios al unei bresle meşteşugăreşti.

Şeyh-ül-Islām: şeful ierarhiei *ulemā*-lelor.

Şiit: aparţinător de *Şiia*, o sectă musulmană ce-l considera pe Alî, al patrulea calif, ca primul adevărat *imām* (conducător religios, şeful sectei, urmaşul Profetului, calif) după Muhammad.

T

+ *Tabaka* = subdiviziune ierarhică, subgrup, într-un grup social (*tā'ifa*).

+ *Tafta*: ţesătură de mătase lucioasă şi netedă, ce produce în mişcare un foşnet caracteristic; *taffeta*.

+ *Tahrîr*: (1) recensământ al pământului *mîrî* pentru fixarea sistemului şi cotelor de impozitare; (2) registru cadastral-financiar, în care sunt specificate aceste date şi calcule.

Tahtacı: (1) „locuitor al pădurii, pădurean, pădurar", numele unui trib turcoman ocupat în principal cu tăierea arborilor în Munţii Taurus; (2) membru al Tribului *Alevi* din Anatolia de Sud-Est.

+ *Tā'ifa*: grup social cu *status*, bine precizat, într-un stat islamic.

+ *Tā'ifa-yi zirā'at*: „agricultori, lucrători ai pământului".

+ *Tanzimāt*: „epoca reformelor" în statul şi societatea otoman(ă) – (1839–1876).

+ *Tapu, sistemul*: „aranjament" social, juridic şi financiar ce permitea unităţilor *çiftlik* să fie exploatate într-o manieră autonomă şi sistematică de către familiile ţărăneşti, prin sistemul eredităţii patriliniare, adică succesiunea fără nici un fel de sume sau taxe de transfer de la tată la fiu.

+ *Tapulu arazi*: pământ agricol cultivabil *mîrî* sub regim *tapu*.

Tarîkat: ordin mistico-religios, ordin de *derviş-i*.

+ *Ta'yināt*: recompense în natură acordate în Imperiul Otoman.

Tekālif-i şakka: impozite extraordinare nejustificate percepute ilegal în Imperiul Otoman.

Tekke: un aşezământ (mănăstire) al unui ordin de *derviş*-i.

Temlik: autorizarea (încuviinţarea) drepturilor de proprietate de către sultan.

+ *Tereke*: (1) averea unei persoane decedate, moştenirea sa, supusă unui proces sau acţiuni de partajare între moştenitori; (2) vânzarea bunurilor unei persoane decedate, în lipsa moştenitorilor.

+ *Teşrifātcı*: maestrul de ceremonii în Palatul Imperial (Sultanal) din Istanbul.

Tetimme: o şcoală pregătind învăţăceii pentru instruirea într-o *medrese* superioară.

Tezkere: (1) un memoriu (raport) al unui *beylerbey* către conducerea centrală otomană, conţinând o recomandare pentru un timar; (2) certificat (chitanţă) oficial(ă) sau adeverinţă de plată; (3) ordin de demobilizare a unui combatant; (4) memoriu biografic.

Tezkereci: (1) un secretar *(kalemci)* al Divanului Imperial, care redacta hotărâri oficiale, scrisori şi *memorandum*-uri; (2) un secretar *(kalemci)* al divanului *beylerbey*-ului.

Tımār: un fief (feudă) cu un venit anual mai mic de 20 000 âkçele, ale cărui încasări erau păstrate de posesorul condiţionat *(sipāhî*/spahiul) în schimbul serviciului militar.

Tımār defterdārı: „*defterdār*-ul (contabilul) tımār-ului", un funcţionar provincial, reglementând chestiunile referitoare la timaruri.

Topçu bāşı: „şeful tunarilor", comandantul tunarilor sultanului.

Törü: cod de legi în vechea tradiţie türcică sau mongolică.

Tuğra: monograma oficială a sultanului, aplicată pe documentele de stat pentru a confirma legalitatea lor.

+ *Tuy(tüy)*: „păr"; însemn de rang făcut din fire de păr din coadă de cal legate în smoc, sub forma unui „steag".

Tüccār: „negustori", termen folosit pentru un mare număr de comercianţi, practicând comerţul cu caravane sau pe ape; cunoscuţi de asemenea ca *bazirgān*.

U

Ulemā: doctori în dreptul canonic musulman, în drept cutumiar şi teologie.
+ *'Ulufe*: (1) „leafă", „simbrie", „soldă"; (2) sumă plătită unui cavalerist otoman pentru hrana calului său.
+ *'Urf-u 'ādāt*: obiceiuri şi legi locale, autohtone, indigene, adaptate de către cuceritorii otomani în cadrul unor *Kānūnnāme*-le.
+ *'Urfī*: legi laice, referitoare la statul otoman.
Usta: (1) un maistru într-o breaslă meşteşugărească sau funcţionar superior în sistemul birocratic; (2) un grad în ierarhia haremului Palatului.

V

V*akfiye*: document (act) de înzestrare (dotare) a unui *vakıf*.
Vakıf (wakf): o acordare (donaţie) a unei suprafeţe de pământ sau ale altor surse de venituri, dăruite cu caracter inalienabil în scopuri pioase sau caritabile.
Vālidé sultān: mama sultanului care domneşte.
Vezîr: vizir, un ministru al sultanului şi membru al Divanului Imperial.
Voynik: un luptător slav în serviciul otoman.

Y

+ *Yalı Köşkü*: „Chioşcul de pe malul apei", pe ţărmul Bosforului.
Yamak: „asistent, adjunct", o breaslă ajutătoare ce lucrează pentru o breaslă mai mare într-un domeniu specializat al producţiei de bunuri.
Yasa: un cod de legi în tradiţia veche türcică sau mongolică.

Yasak: un cod de legi sultanale.

Yaya: „pedestraş", infanterist; (1) ţăran turc posesor de pământ, aflat în slujba armatei; (2) din secolul al XVI-lea, un membru al unor grupuri sociale posesoare de pământ şi scutite de anumite impozite, în schimbul serviciilor către conducerea otomană.

Yeniçeri, trupe: ieniceri, trupe permanente de infanterie ale sultanului, recrutate prin şi dintre *devşirme* şi plătite din Vistierie.

Yiğitbāşi: un funcţionar superior al unei bresle, conducând afacerile sale interne.

Yürük: turci nomazi în Anatolia sau în Balcani.

Z

Zāviye: un han (casă de popas) al *derviş*-ilor, găzduindu-i pe călători.

Zeāmet: un fief (feudă) militar(ă), cu un venit anual de 20 000 până la 100 000 de akcele.

\+ *Zulm*: delict religios, flagrantă injustiţie, ilegalitate săvârşită de autorităţile locale otomane asupra *re'āyā*-lei, atitudine considerată ca o injurie la adresa reputaţiei şi imparţialităţii juridice ale sultanului otoman.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. ISTORII GENERALE

J. von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches* (10 vol.), Pest, 1827–1835 (retipărire Graz, 1963). În cea mai mare parte o compilaţie a cronicilor otomane.

J.W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa* (7 vol.), Hamburg und Gotha, 1840–63, (retipărire, 1962). O tratare mai sistematică a subiectului, cu folosirea surselor istorice europene.

N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches* (5 vol.), Gotha, 1908–1913 (retipărire 1962). În special o tratare a istoriei Peninsulei Balcanice.

I. H. Uzuncarşılı, *Osmanlı Tarihi (Istoria Otomană),* (4 vol.), Ankara 1947–1959 (în limba turcă). O sinteză accesibilă.

Demetrius Cantemir, *The History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire* (tr. N. Tindal), London, 1734.

Fr. Sansovino, *Historia universale dell'origine et imperio de Turchi*, Venice, 1582.

P. Ricaut (Rycaut) şi R. Knolles, *The Turkish History from the Original of that nation to the Growth of the Ottoman Empire* (3 vol.), London, 1687–1700.

R.F. Kreutel, *Vom Hirtenzeit zur Hohen Pforte,* Graz, 1959. Traducerea în limba germană a istoriei lui Aşıkpāşāzāde, compilaţie ce include tradiţiile otomane din secolele XIV–XV. Istorii succinte.

S. Lane-Pool, *The Story of Turkey,* London, 1888. Istoria otomană într-un volum: depăşită informaţional.

E. S. Creasy, *History of the Ottoman Turks,* London, 1877 (retipărire, Beirut, 1961).

R. Davison, *Turkey,* Englewood Cliffs, N.J., 1968.

D. Vaughan, *Europe and the Turk, 1350–1700,* Liverpool, 1954.

Cambridge History of Islam, I, Cambridge, 1970, pp. 263–393.

II. BIBLIOGRAFII

J.K. Birge, *A Guide to Turkish Area Studies,* Washington, 1949.

V. Michoff, *Sources bibliographiques sur l'histoire de la Turquie et de la Bulgarie* (4 vol.), Sofia, 1914–1934.

V. Michoff, *Bibliographie des articles de périodiques allemands, anglais et italiens sur la Turquie et la Bulgarie,* Sofia, 1938.

Historiographie Yougoslave, 1955–1965, Beograd, 1965.

Modern Greek Culture: A selected Bibliography in English-French-German-Italian (third edition), Athens, 1970.

Bibliographie d'Études Balkaniques, vol. I: 1966, Sofia, 1968; vol. II: 1967, Sofia, 1969.

J.D. Pearson, *Index Islamicus, 1906–1955, A Catalogue of Articles on Islamic subjects in Periodicals and Other Collective Publications,* Cambridge, 1958; *Supplement. 1956–1960,* Cambridge, 1962; *Supplement, 1960–1965,* Cambridge, 1967. Fiecare volum are un capitol special despre otomani.

Enver Koray, *A Bibliography of the Turkish Publications on History,* 1729–1955, vol. I, Ankara, 1952 (în limba turcă). Vol. 2, 1955–1968, Ankara, 1971.

B. Lewis and P.M. Holt (eds.), *Historians of the Middle East,* Oxford, 1962.

Istanbul Kütüphaneleri Tarih – Coğrafya Yazmaları Katalogu. I. Türkce Tarih Yazmaları (10 vol.), Istanbul, 1943–51. Un catalog al manuscriselor în limba turcă din bibliotecile din Istanbul.

Franz Babinger, *Geschichtsschreiber der Osmanen and ihre Werke,* Leipzig, 1927. O bibliografie a cronicilor otomane, publicate sau inedite, cu biografii ale autorilor.

B. Spuler and L. Forrer, *Der vordere Orient in islamischer Zeit,* Bern, 1955, pp. 193–215. Bibliografie adnotată referitoare la otomani.

L. Forrer, "Handschriften osmanischer Historiker in Istanbul," *Der Islam,* XXVI–2, pp. 173–220.

A. S. Levend, *Gazavātnāmeler ve Mihal-oğlu Ali Bey Gazavātnāmesi,* Ankara, 1958 (în limba turcă). O bibliografie a scrierilor otomane despre expediţii militare cu editarea *Gazāvātnāme*-lei lui Ali *bey.*

Fehmi E. Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Türkce Yazmalar Katalogu* (2 vol.), Istanbul, 1961. Un catalog al manuscriselor otomane de la biblioteca Palatului Topkapı.

Fehmi E. Karatay, *Topkapı Sarayi Müzesi Kütüphanesi, Farsca Yazmalar Katalogu,* Istanbul, 1961. Un catalog al manuscriselor persane.

Carl Göllner, *Turcica. Die europäischen Turkendrucke des XVI. Jahrhunderts,* I. Band: 1501–1550, Bucarest-Berlin, 1961; II. Band: 1551–1600, Bucarest- Baden, 1968. O cercetare exhaustivă.

H. Bowen, *British Contributions to Turkish Studies,* New York, 1945.

Berna Moran, *A Bibliography of the Publications in English Concerning the Turks, XV–XVIIIth Centuries,* Istanbul, 1964.

III. PRINCIPALELE PERIODICE, ENCICLOPEDII ŞI DICŢIONARE CONŢINÂND ARTICOLE DESPRE TURCII OTOMANI

a. În limba turcă

Tārîh-i Osmānî Encümeni Mecmuasi 1911–22, continuată cu titlul *Türk Tarih Encümeni Mecmuasi,* 1922–31.

Tarih Vesikaları, editată de Ministerul Educaţiei Publice, I–XVII (1941–1958).

Belleten, publicată de Societatea Turcă de Istorie, Ankara, din 1937 până astăzi.

Tarih Dergisi, editată de Facultatea de Litere, Universitatea din Istanbul, din 1949 până astăzi.

Türkiyat Mecmuası, editată de Institutul de Turcologie, Istanbul, din 1925 până astăzi.

Tarih Araştirmaları Dergisi, editată de Facultatea de Litere, Universitatea din Ankara, din 1963 până astăzi.

Belgeler, editată de Societatea Turcă de Istorie, Ankara. Un periodic pentru publicarea de documente otomane.

Vakıflar Dergisi, Ankara, din 1938 până astăzi. O revistă publicând documente şi studii referitoare la instituţiile asociate cu *vakıf*-urile otomane.

Islām Ansiklopedisi, Istanbul, din 1950 până astăzi. Traducerea turcă a primei ediţii a *Encyclopaedia of Islam (l'Encyc. de l'Islam),* cu completări şi articole dezvoltate referitoare la turci. Lucrare de referinţă, indispensabilă, despre otomani.

M.Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri* ve *Terimleri Sözlüğü* (3 vol.), Istanbul, 1946–1955. Un dicţionar al termenilor şi expresiilor istorice otomane.

M. Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (4 vol.), Istanbul, 1890–1895 (în limba turcă). Dicţionar biografic otoman.

b. În limbi occidentale:

Mitteilungen zur osmanischen Geschichte, I–II, Vienna, 1921–1923.

Archivum Ottomanicum, ed. T. Halasi-Kun and H. Inalcık, Leiden (primul număr: 1973).

Turcica, Revue d'études turques, primul număr 1969 (Paris).

A. Tietze and H. şi R. Kahane, *The Lingua Franca in the Levant,* Urbana, 1958.

C. Mostras, *Dictionaire géographique de l'Empire Ottoman,* St. Petersbourg, 1873.

Encyclopaedia of Islam (l'Encyclopédie de l'Islam), ediţia a II-a, Leiden-London, 1960–1971 (litera I). O lucrare de referinţă, indispensabilă.

IV. DIPLOMATICĂ ŞI CULEGERI DE DOCUMENTE OTOMANE

a. Documente otomane

F. Kraelitz-Greifenhorst, *Osmanische Urkunden in türkische Sprache aus der zweiten hälfte der 15. Jhr.*, Vienna, 1921.

L. Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Bottmässigkeit in Ungarn*, Budapest, 1926.

L. Fekete, *Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung* (2 vol.), Budapest, 1955.

J. Reychman şi A. Zajaczkowski, *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics*, revised and expanded, tr. A.S. Ehrenkreutz, ed. T. Halasi-Kun, The Hague, Paris, 1968.

Arşiv Kilavuzu (2 vol.), Istanbul, 1938–1940. Un catalog al documentelor din arhivele Palatului Topkapı, incomplet.

L. Fekete, 'Ueber Archivalien und Archivwesen in der Türkei', *Acta Orientalia*, vol. III/iii(1953).

S. Shaw, 'Archival Sources for Ottoman History: The Archives of Turkey', *Journal of the American Oriental Society*, vol. 80 (1960), pp. 1–12.

Bernard Lewis, 'The Ottoman Archives, a Source for European History', *Report on Çurrent Research*, Washington, 1956, pp. 17–25.

Bernard Lewis, 'The Ottoman Archives as a Source of History for the Arab Lands', *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1951, pp. 139–155.

Bernard Lewis, 'Studies in the Ottoman Archives', *BSOAS*, vol. XVI–3 (1954), pp. 469–501.

Bernard Lewis, *Notes and Documents from the Turkish Archives*, Jerusalem, 1952.

A. Bombaci, 'La collezione di documenti turchi dell'archivio di Venezia', *Riv. Studi Orient.*, vol. XXIV(1949).

G. Elezoviç, *Turski spomeniči, I*, părţile 1–2, Beograd, 1940–1952.

K. Schwartz, *Osmanische Sutlansurkunden des SINAI-Klosters*, Freiburg, 1970.

T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, Istanbul, 1952 (în limba turcă). O culegere de documente şi registre financiare şi juridice ale *vakıf*-urilor din Rumelia din secolele XV–XVI.

Istanbul Vakıflari Tahrir Defteri, 953 (1546), ed. Ö.L. Barkan and E.H. Ayverdi. Acte şi documente ale *vakıf*-urilor din Istanbul.

b. Culegeri de documente în limbi occidentale

A. von Gevay (ed.), *Urkunden und aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrh.* (3 vol.), Vienna, 1838–1842.

E. Alberi, *Relazione degli ambasciatori Veneti al senato* (3 rd series), vol. I–III, Florence, 1840, 1844 şi 1855.

E. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant* (4 vol.), Paris, 1848–1860. O colecţie de documente franceze, 1515–1589.

I. de Testa, *Recueil des Traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères* (10 vol.), Paris, 1864–1901.

P. Dupare, *Recueil des instructions aux ambassadeurs et ministres de France,* vol. XXIX, *Turquie,* Paris, 1969.

V. DESCRIERI ALE CĂLĂTORILOR ŞI OBSERVATORILOR OCCIDENTALI

F. Babinger, *Die Aufzeichnungun des Genuesen Iacopo de Promontorio-de Campis über den Osmanenstaat um 1475,* Münich, 1957.

A. von Harff, *The Pilgrimage of Arnold von Harff* (tr. M. Letts), 1946.

M. Sanuto, *I Diarii* (58 vol.), Venice, 1879–1903.

Th. Spandugino, *De la Origine degli imperatori ottomani, ordini dela corte, forma del guerreggiare, loro religione, rito et costumi dela natione,* editată în Sathas, *Documents inédits,* vol. IX, Paris, 1890, pp. 138–261.

G.A. Menavino, *Trattato de'costumi et vita de'Turchi,* Florence, 1548.

H. Dernschwam, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553–1555),* ed. F. Babinger, Münich, 1923. Unul dintre cei mai fini observatori ai vieţii cotidiene din Imperiul Otoman.

J. Chesneau, *Le Voyage de Monsieur d'Aramon (1549),* ed. Ch. Schefer, Paris, 1887.

G. Postel, *De la République des Turcs,* Poitiers, 1552.

Kaiserliche Gesandtschaften aus Goldene Horn, ed. Karl Teply, Stuttgart, 1968.
C. de Villalon, *Viaje de Turquía, 1557*, în M. Serrano y Sanz, *Autobiografías y Memorias*, Madrid, 1905.
N. de Nicolay, *Les Navigations, pérégrinations et voyages*, Antwerp, 1576.
P. Belon du Mans, *Les observations de plusieurs singularités et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, Judée Egypte, Arabie et autres pays*, Paris, 1588.
Reinhold Lubenau, *Beschreibung der Reisen (1573–1589)*, ed. W. Sahm, Königsberg, 1912.
Du Fresne Canaye, *Voyage du Levant (1573)*, ed. H. Hauser, Paris, 1897.
Johann Wild, *Neue Reysbeschreibung eines gefangenen Christen, 1604–1610*, Nürnberg, 1613.
A. Carayon, *Relations inédites des missions de la Société de Jésus à Constantinople*, Paris, 1864.
Thomas Roe, *The Negotiations... in his Embassy to the Ottoman Porte, from the Year of 1621 to 1628*, ed. S. Richardson, 1740.
G. Sandys, *Travels (1610)*, fifth ed., London, 1652.
T. Sherley, *Discourse of the Turks*, ed. E. Denison Ross, London, 1936.
A. Sherley, *His Relations of his Travels*, London, 1613.
B. Blount, *A Voyage into the Levant*, 2nd ed., London, 1636.
Alberto Bobovio (Ali Bey), *Relazione del Seraglio del Gran Signore*, publicată în Cornelio Magni, *Viaggie dimore per la Turchia*, Veneţia, 1682.

VI. PERIOADELE ISTORIEI OTOMANE (ISTORIA POLITICĂ)

a. Originile statului otoman

Fr. Giese, 'Das Problem der Entstehung des osmanischen Reiches', *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, vol. II (1924), pp. 246–271. Primul studiu critic al problemei originilor statului otoman, realizat de un respectat specialist. El accentuează rolul *ahî*-ilor.
H. A. Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire*, Oxford, 1916 (retipărire 1968). O descriere a expansiunii otomane de la 1300 la 1402.
M. Fuad Köprülü, *Les Origines de l'Empire Ottoman*, Paris, 1935. Criticând teoria lui H. A. Gibbons despre originile greceşti ale otomanilor şi statului

otoman, autorul a subliniat originile anatoliene *seldjuk*-ide ale acestora, pe baza interpretării critice a surselor istorice orientale.

M.F. Köprülüzāde, 'Bemerkungen zur Religionsgeschichte Kleinasiens', *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte,* vol. I, pp. 203–222.

M. Fuad Köprülü, 'Problems of the Ethnic Origins of the Ottoman Empire', *Belleten,* vol. VII (Ankara, 1943), pp. 219–314 (în turceşte). Un studiu amănunţit şi complet al problemei.

C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey,* London, 1968. O istorie concisă a Anatoliei înainte de otomani.

O. Turan, 'Anatolia in the Period of the Seljuks and the Beyliks', *The Cambridge History of Islam,* Cambridge, 1970, pp. 231–262.

P. Wittek, 'Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum', *Byzantion,* vol. XI (1936), pp. 285–319.

P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire,* London, 1938. O trecere în revistă şi o analiză sumară a studiilor anterioare, examinând critic originile *seldjuk*-ide ale otomanilor, cu sublinierea rolului tradiţiei *gāzi*.

b. *Beylik*-urile (Principatele Turcomane)

P. Wittek, *Das Fürstentum Mentesche. Studie zur geschichte Kleinasiens im 13–15. Jahrhundert,* Istanbul, 1934. Studiu fundamental despre formarea Principatelor Turcomane din vestul Anatoliei.

P. Lemerle, *L Emirat d'Aydın, Byzance et l'Occident, Recherches sur 'La geste d'Umur Pacha',* Paris, 1957. Analiza acestei importante surse istorice turceşti, cu folosirea izvoarelor istorice bizantine.

B. Flemming, *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im spätmittelalter,* Wiesbaden, 1964.

I. H. Uzunçarşılı, *The Beyliks in Anatolia,* Ankara, 1937 (în turceşte). O privire de ansamblu, necritică.

F. Köprülü, 'Notes on the History of the Beyliks in Anatolia', *Türkiyat Mecmuası,* vol. II (1928), pp. 1–32 (în turceşte).

Fr. Taeschner, 'Beiträge zur Geschichte der Achis in Anatolien (14–15. Jahrhundert)', *Islamica,* vol. IV (1931), pp. 1–47.

Fr. Taeschner, 'Die islamische Futwwabunde', *ZDMG,* vol. 12 (1933), pp. 6–49.

Fr. Taeschner, 'Akhi', *Encyclopaedia of Islam,* 2nd ed., vol. I, 1960.

c. De la *beylik*-ul de frontieră la imperiu (1352–1402)

În afara expunerilor generale ale lui Hammer, Zinkeisen şi Iorga, mai vezi:

I. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des règnes des Sultans Osman, Orhan et Murad I,* Münich, 1967.

H. Inalcık, 'Ottoman Methods of Conquest', *Studia Islamica,* vol. II, 1954, pp. 103–129.

G. G. Arnakis, *The Early Ottomans,* Athens, 1947 (în greceşte). Important studiu bazat pe sursele istorice otomane şi bizantine.

G. G. Arnakis, 'Gregory Palamas among the Turks and Documents of His Captivity as Historical Sorces', *Speculum,* vol. XXVI (1951), pp. 104–118.

The Travels of Ibn Battuta, tr. H.A.R. Gibb, vol. I–II, London, 1956–1961. Martor ocular al evoluţiei *beylik*-ului lui Orhan.

P. Charanis, 'The Strife Among the Palaeologi and the Ottoman Turks, 1370–1402', *Byzantion,* vol. XVI (1942–1943), pp. 286–314, vol. XVII, pp. 104–118. Studiu bazat pe surse istorice bizantine.

Fr. Babinger, *Beiträge zur frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14–15. Jahrhundert),* Münich, 1944.

H. Inalcık, *'Edirne'nin Fethi', Edirne'nin 600 Fetih Yildönümü Armağan Kitabi,* Ankara, 1965, pp. 137–159 (în turceşte).

D. Angelov, 'Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs', *Byzantinoslavica,* vol. XVII (1956), pp. 220–275.

M. Braun, *Kosovo,* Leipzig, 1937.

M. Braun, *Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarevic von Konstantin dem Philosophen im auszug herausgegeben und übersetzt,* Göttingen, 1956.

H. Inalcık, 'Bayazid I, *Encyclopaedia of Islam,* 2nd ed., vol. I.

A. S. Atiya, *The Crusade of Nicopolis,* London, 1938.

M. Silberschmidt, *Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des türkischen Reiches, 1381–1400,* Leipzig, 1923. Un important studiu bazat pe documente istorice veneţiene.

M.M. Alexandrescu-Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie, 1402,* Bucarest, 1942. Pentru recenzia lucrării, vezi *Belleten,* vol. XI-42 (1947), pp. 341–345.

G. Ostrogorsky, 'La prise de Serrés par les Turcs', *Byzantion,* vol. 35 (1965), pp. 302–319.

H. H. Giesecke, *Das Werk des Azîz ibn Ardaşir Astarābādi, Ein Quelle zur Geschichte des Spätmittelaters in Kleinasien,* Leipzig, 1940. O importantă sursă despre istoria Anatoliei Centrale în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Ernst Werner, *Die Geburt einer Grossmacht-Die Osmanen (1300–1481), Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus,* Berlin, 1966. O interpretare marxistă.

D. *Interregnum*-ul şi restaurarea (1402–1451)

P. Wittek, 'De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople', *Revue des Études Islamiques,* vol. 12 (1938), pp. 1–34. Studiul tratează problemele perioadei *interregnum*-ului.

J. W. Barker, *Manuel II Palaeologus, 1391–1425,* New Brunswick, 1969.

H. J. Kissling, 'Das Menāqybnāme Scheich Bedr ed-dîns, des Sohnes des Richters von Samavna', *ZDMG,* no. 100(1950), pp. 112–176.

H. Inalcık, 'Arnawutluk', *Encyclopaedia of Islam,* 2nd ed., vol 1, pp. 653–658.

Bertrandon de la Broquière, *Le Voyage d'Outremer,* ed. Ch. Schefer, Paris, 1892. Autorul a vizitat Imperiul Otoman în 1432–1433.

Ducas, *Istoria Turco-Bizantină (1341–1462),* ed. Vasile Grecu, Bucureşti, 1958. O importantă sursă istorică pentru domniile lui Murād II şi Mehmed II.

F. Thiriet, *Régestes des déliberations du Senat de Venise Concernant la Romanie,* vol. I–III, Paris, 1958–1961.

N. Iorga, *Notes et Extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle,* vol. I–II, Paris, 1899.

W. Miller, *Essays on the Latin Orient,* Cambridge, 1921.

A. E. Vacalopoulos, 'Les limites de l'empire byzantin', *Byzant. Zeitschrift,* vol. 55 (1962), pp. 56–65.

G. Beckmann, *Der Kampf Kaiser Sigmunds gegen die werdende Weltmacht der Osmanen (1392–1437),* Gotha, 1902.

O. Halecki, *The Crusade of Varna,* New York, 1943.

J. Dabrovski, 'L'année 1444', *Bulletin Inter. de l'Académie polonaise des sciences et des lettres, Classe d'his. et de phil.,* Cracovie, 1952. Autorul a adoptat un punct de vedere opus celui susţinut de Halecki.

H. Inalcık, *Studies and Documents on the Reign of Mehmed the Conqueror,* Ankara, 1954. (în turceşte). În primul capitol (p. 1–53), problemele referitoare la criza din 1444 sunt discutate în lumina unei cronici otomane recent descoperite.

F. Babinger, 'Von Amurath zu Amurath'. Vor-und Naschspiel der Schlacht bei Varna (1444), *Oriens,* vol. III–2 (1950), pp. 233–244.
H. Inalcık, 'Murād II', *Islâm Ansiklopedisi,* vol. VIII, pp. 589–615.
F. Taeschner şi P. Wittek, 'Die Vezirfamilie der Candarlyzîde (14–15. Jahr.) und ihre Denkmäler', *Der Islam,* vol. 18 (1929), pp. 60–115.
G. Ostrogorsky, 'Byzance, état tributaire de l'empire turc', *Zbornik Rodova* (1958), pp. 49–58.

e. Definitiva fondare a Imperiului Otoman (1453–1526)

F. Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit,* Münich, 1953 (versiune italiană augumentată: Torino, 1957), Recenzată de H. Inalcık, 'Mehmed the Conqueror (1432–1481) and His Time', *Speculum,* vol. XXXV (1960), pp. 408-127.
S. Runciman, *The Fall of Constantinople,* Cambridge, 1965.
A. Mercati, 'Due lettere di Giorgio da Trebisonda a Maometto II', *Orien. Chr. Period,* vol. 9(1943), pp. 285–322.
Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror,* tr. Ch. Riggs, Princeton, 1964.
H. Inalcık, 'The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City', *Dumbarton Oaks Papers,* No. 23 (1970), pp. 213–249.
H. Inalcık, 'Mehmed II', *Islām Ansiklopedisi,* vol. VII, pp. 506–535 (în turceşte).
E. Hocks, *Pius II und der Halbmond,* Freiburg i. Br., 1941.
Fr. Babinger, 'Relazioni Visconteo-sforesche con la corte ottomana durante il sec. XV', *Atti del Convegno di Studi su la Lombardia e l'Oriente,* Milano, 1963.
A. Bombaci, 'Venezia e l'impresa turca di Ottranto', *Rivista Storica Italiana,* no. 66 (1954), 159–203.
Fr. Babinger, 'Lorenzo il Magnifico e la Corte ottomana', *Archivio Storico Italiano* (1963).
Fr. Babinger, 'Maometto II il Conquistatore e l'Italia', *Riv. Stor. It.,* vol. 63 (1951).
S. Tansel, *Sultan II. Bayezit'in Siyasî Hayatı (A Political History of Bayezid II's Reign),* Istanbul, 1964 (în turceşte).
N. Beldiceanu, 'La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayezid II', *Südost-Forschungen,* vol. XXIII, pp. 36–115.
S.N. Fisher, *The Foreign Relations of Turkey, 1481–1512,* Urbana, 1948.
R.S. Schwoebel, *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk (1453–1517),* New York, 1967.

H. Pfefferman, *Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpste mit den Turken,* Wintertuhr, 1946.

Donado da Lezze, *Historia Turchesca (1300–1514),* ed. I. Ursu, Bucureşti, 1909. O importantă sursă istorică contemporană.

H.S. Kissling, *Sultan Bayazid II's Beziehungen zu Markgraf Francesco von Gonzaga,* Münich, 1965.

L. Thusane, *Djem-Sultan,* Paris, 1892. Cf. H. Inalcık, 'Djem', *Encyclopaedia of Islam,* 2nd ed. vol. 2, pp. 529–532.

H.A. von Burski, *Kemāl Re'is: Ein Beitrag zur Geschichte der Türkischen Flotte,* Bonn, 1928.

Fr. Babinger, 'Vier Bauvorschläge Lionardo da Vinci's an Sultan Bayezid II (1502–1503)', *Nachr. der Akademie der Wissensch. in Göttingen* (Phil.- his. Kl., 1958, no 1).

Fr. Babinger, 'Kaiser Maximiliens I. "geheime Praktiken" mit den Osmanen (1510/11)', *Südost-Forschungen,* vol. XV (1956).

V. Minorsky, *La Perse au XVe siècle entre la Turquie et Venise,* Paris, 1933.

H. Sohrweide, 'Der Sieg der Safeviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert', *Der Islam,* vol. 41 (1965), pp. 95–223.

E. Eberhard, *Osmanische Polemik gegen die Safeviden im 16. Jahr, nach arabischen Handschtiften,* Freiburg, 1970.

S. Tansel, *Yavuz Sultan Selîm,* Istanbul, 1969 (în turceşte). Cu editarea a numeroase documente importante din arhivele turceşti.

H. Jansky, 'Die Eroberung Syriens durch Sultan Selîm I', *Mitt. zur osmanischen Geschichte,* vol. II (1923), pp. 173–241.

H. Jansky, 'Die Chronik des Ibn Tulun als Geschichtsquelle über den Felduzug Sultan Selîms I. gegen die Mamluken', *Der Islam,* vol. XVIII (1929), pp. 24–33.

Ibn Iyas, *An account of the Ottoman Conquest of Egypt,* tr. W.H. Salmon, London, 1921.

Marie-Therese Speiser, *Das Selîmnāme des Sa'dî b. Abd al-Mute'āl,* Zurich, 1946.

H. Massé, 'Selîm I en Syrie, d'après le Sélîm-Nāme', *Mélanges René Dussaud,* vol. 2 (1939), pp. 779–782.

H.A.R. Gibb, 'Lutfi Paşa on the Ottoman Califate', *Oriens,* vol. 15 (1962), pp. 287–295.

H.A.R. Gibb, 'Some Considerations on the Sunni Theory of the Califate', *Studies on the Civilisation of Islam,* ed. S.J. Shaw and W.R. Polk, Boston, 1962, pp. 141–150.
C. A. Nallino, *Notes sur la nature du 'Califat' en général et sur la prétendu 'Califat Ottoman'*, Rome, 1919.
C.H. Becker, 'Barthold's Studien über Kalif und Sultan', *Der Islam,* vol. VI, pp. 386–412.
M. Hartmann, 'Das Privileg Selîms I für die Venezianer von 1517', *Orientalist. Stud. F. Hommel*, vol. II (1918), pp. 201–222.
Şinasi Altundağ, 'Selîm I', *Islām Ansiklopedisi,* vol. X, pp. 423–434 (în turceşte). Folositoare în special pentru bibliografia surselor istorice otomane.
H. Edhem, *Sultan Selim's ægyptischer Feldzug*, Weimar, 1916.
R.B. Merriman, *Suleiman the Magnificent,* Cambridge, Mass., 1944.
L. Forrer, *Die osmanische Chronik des Rüstem Pascha*, Leipzig, 1923.
F. Tauer, *Histoire de la campagne du Sultan Suleyman Ier contre Belgrade en 1521,* Prague, 1924.
J.H. Mordtmann, *Zur Kapitulation von Buda im Jahre 1526,* Budapest-Constantinople, 1918.
M. Pavet de Courteille, *Histoire de la campagne de Mohacs par Kemal Pacha Zadeh,* Paris, 1859.

f. Imperiul otoman ca putere mondială (1526–1596)

I. Ursu, *La politique orientale de François Ier*, Paris, 1908.
E. Oberhummer, *Konstantinopel unter Süleiman dem Grosses*, Münich, 1902.
M. Luther, *Vom Kriege wider die Türcken,* Wittenberg(?), 1529.
F. Tauer, 'Soliman's Wienner Feldzug', *Archiv Orientalni,* vol. 24 (1956).
W. Sturminger, *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Wiens 1529 und 1683*, Graz-Köln, 1955.
K. Brandi, *Kaiser Karl V* (2 vol.), Münich, 1937–1941.
S.A. Fischer-Galaţi, *Ottoman Imperialism and German Protestantism. 1521–1555*, Cambridge, Mass., 1959.
H. Inalcık, 'The Origin of the Ottoman-Russian Rivalry and the Don-Volga canal', *Annales de l'Univ. d'Ankara*, vol. I (1947), pp. 47–110.
S. Chew, *The Crescent and the Rose*, New York, 1937.
C.D. Rouillard, *The Turk in French History, Thought and Literature (1520–1660)*, Paris, 1941.

E. S. Forster (tr.), *The Turkish Letters of Ogier Chiselin de Busbecq, Imperial Ambassador at Constantinople, 1554–1562* (retipărire), Oxford, 1968.
Şerafettin Turan, *Rebellion of Prince Bayezid, Son of Sultan Süleyman,* Ankara, 1961 (în turceşte).
P. Argenti, *Chios Vincta,* Cambridge, 1941.
A. Vambery (tr. şi ed.), *Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis,* London, 1899.
R.B. Serjeant, *The Portuguese Off the South Arabian Coast,* Oxford, 1963.
L. Dames, 'The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in the Sixteenth Century', *Journal of the Royal Asiatic Society,* part. 1, 1921.
Hajji Khalifeh, *The History of the Maritime Wars of the Turks,* tr. James Mitchell, London, 1831.
E. Denison Ross, 'The Portuguese in India and Arabia, 1517–1538', *J.A.S.,* part 1, 1922.
W.E.D. Allen, *Problems of Turkish Power In the Sixteenth Century,* London, 1963.
A. Bombaci, 'Le fonti turcho della battaglia delle Gerbe', *Rivista di Studi Orientali,* vol. 19 (1941), pp. 193–248.
A.C. Hess, 'The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453–1525', *The American Hist. Rev.,* vol. LXXV-7 (1970), pp. 1892–1919.

g. Declinul Imperiului Otoman

M. Naima, *Annals of the Turkish Empire from 1591 to 1659,* tr. C. Fraser, vol. I, London, 1832.
L. von Ranke, *Die Osmanen und die spanische Monarchie,* Leipzig, 1877.
F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II,* Paris, 1949, (ed. a II-a, 2 vol.) Paris, 1967.
U. Heyd, *Ottoman Documents on Palestine, 1552–1615,* Oxford, 1960.
Orhan Burlan, *The Report of Lello, Third English Ambassador to the Sublime Porte,* Ankara, 1952.
S. Bono, *I corsari barbareschi,* Turin, 1964.
J. Pignon, 'La milice des Janissaires de Tunis au temps des Deys (1590–1650)', *Cahiers de Tunis,* vol. IV (1956).
R.C. Anderson, *Naval Wars in the Levant, 1559–1853,* Princeton, 1952.
G. Hill, *A History of Cyprus* (4 vol.), Cambridge, 1940–1952.

H. Inalcık, *Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest,* Ankara, 1969.

C. Roth, *The House of Nasi: the Dukes of Naxos,* Philadelphia, 1949.

G. E. Rothenberg, *The Austrian Military Border in Croatia, 1522–1747,* Urbana, 1960.

James C. Davis, *Pursuit of Power, Venetian Ambassadors' Reports on Turkey, France and Spain, 1560–1600,* New York, 1970.

Suraiya Faroqhi, *Die Vorlagen (telhîs) des Grosswesirs Sinān paşa an Sultan Murād III,* (dizertaţie), Hamburg, 1967.

Cengiz Orhonlu, *Telhisler (1597–1607),* Istanbul, 1970. Rapoartele marilor viziri adresate sultanilor.

N. H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship, 1575–1595,* The Hague, Paris, 1967.

A. H. Wratislaw (tr.), *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowiz, 1599,* London, 1862.

Le Strange (tr.), *Don Juan of Persia, 1560–1604,* London, 1926.

P. Paolo Carali, *Fakhr ad-dīn II, Principe del Libano e la Corte di Toscana, 1605–1635,* (2 vol.), Rome, 1936.

F. A. Behrnauer, 'Koğabeg's Abhandlung über den Verfall des osmanischen Staatsgebäudes seit Sultan Suleiman dem Grossen', *ZDMG,* vol. 15 (1861), pp. 272–332.

F.A. Behrnauer, 'Das Nasîhatnāme. Dritter Beitrag zur osmanischen Gesellschaft', *ZDMG,* vol. XVIII (Leipzig, 1864), pp. 699–740.

Kātib Chelebi, *The Balance of Truth,* tr. G.L. Lewis, London, 1957.

R. Tschudi (ed. and tr.), *Das Asafnāme des Luftî Pascha,* Berlin, 1910.

B. Lewis, 'Ottoman Observers of Ottoman Decline,' în *Islamic Studies,* vol. I (Karachi, 1962), pp. 71-87.

H. Inalcık, *The Ottoman Decline and Its Effects Upon the Reaya,* Rapport to the Second International Congress of Studies on South-East Europe, Athens, 1970.

VII. LEGEA ŞI FINANŢELE OTOMANE

P. Horster, *Zur Anvendung des islamischen Rechts im 16. Jh. Die juristischen Darlegungen (ma'ruzāt) des Schejch ül-Islam Ebu Su'ûd (ges. 1574),* Stuttgart, 1935.

Ö.L. Barkan, *XV. ve XVI. asırlarda osmanlı imparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları* (The Juridical and Financial Laws Concerning the Rural Economy in the Ottoman Empire), Istanbul, 1943. O culegere de documente; surse fundamentale pentru legea şi finanţele otomane în secolul al XVI-lea.

Ö.L. Barkan, 'The Ottoman Budgets', *Revue de la Faculté des Sciences Econ. de l'Univ. d'Istanbul,* vol. XVII (1955–1956), pp. 193–347.

H. Inalcık, 'Süleyman the Lawgiver and Ottoman Law', *Archivum Ottomanicum,* vol. I.

H. Inalcık, 'Land Problems in Turkish History', *Muslim World,* vol. 45 (1955).

R.R. Arat, 'Un yarlık de Mehmed II le Conquerant', *Annali,* nouva serie, vol. I (Rome, 1940), pp. 25–68.

N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans,* Paris-La Haye, 1960. Pentru recenzia acestei cărţi, vezi H. Inalcık, 'Notes', *Der Islam,* Bd. 43 (1967), pp. 139–157.

R. Mantran, *Réglements fiscaux ottomans, la police des marchés de Stamboul au début du XVI siècle,* în *Cahiers de Tunisie,* vol. IV (1956), pp. 213–241.

R. Mantran–J. Sauvaget, *Réglements fiscaux ottomans,* Beirut, 1951.

W. Hinz, 'Das Steuerwesen Ostanatoliens im 15. und 16. Jh.', *ZDMG,* vol. XXV (1950), pp. 177–201.

A. Galanté, *Turcs et Juifs, Étude historique et politique,* Istanbul, 1932.

M. Crusius, *Turco-Graeciae,* libro octo, Basle, 1584.

F. Scheel, *Die Staatrechtliche Stellung der ökumenischen Kirchenfürsten in den alten Türkei,* Berlin, 1943.

N. Zernov, *Eastern Christendom,* London, 1961.

S. Runciman, *The Great Church in Captivity,* Cambridge, 1968.

L. Hadrovics, *Le peuple serbe et son église sous la domination turque,* Paris, 1947.

G. Stadtmüller, 'Osmanische Reichsgeschichte und balkanische Volksgeschichte', *Leipziger Viertelsj. für Südost-Europa,* no. 3 (1939), pp. 1–24.

M. Mladonovič, 'Die Herrschaft der Osmanen in Serbien im lichte der Sprache', *Südost-Forschungen,* vol. XX (1961), pp. 159–203.
R. M. Dawkins, 'The Crypto-Christians of Turkey', *Byzantion,* vol. VIII (1933), pp. 247–277.
L. Fekete and Gy. Kaldy-Nagy, *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Offen), 1550–1580, türkischer text,* Budapest, 1962.
S. J. Shaw, *The Budget of Ottoman Egypt,* The Hague-Paris, 1968.
S. J. Shaw, *Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517–1789,* Princeton N.J., 1962.
R. Anhegger, *Beiträge zur Geschichte des Bergbaus im osmanischen Reich* (3 vol.), Istanbul, 1943–1945.

VIII. PALATUL OTOMAN. GUVERNAREA OTOMANĂ

J. von Hammer, *Das osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung* (2 vol.), Vienna, 1815.
Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'empire Ottoman* (7 vol.), Paris, 1788–1824.
P. Rycaut, *Present State of the Ottoman Empire,* London, 1670.
I. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları* (2 vol.), Ankara, 1943–1944 (în turceşte). Corpurile *yeniçeri*-lor şi alte structuri militare în cadrul Palatului otoman.
I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı,* Ankara, 1948 (în turceşte). Guvernarea centrală şi marina imperială în Imperiul Otoman.
I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin Saray teşkilâtı,* Ankara, 1945 (în turceşte). Palatul otoman.
I. H. Uzunçarşılı, *Ilmiye Teşkilâtı,* Ankara, 1963 (în turceşte).
H. A. R. Gibb and H. Bowen, *Islamic Society and the* West, vol. I in 2 parts, London, 1950–1957.
V. L. Ménage, 'Notes and Communications. Sidelights on the *Dewshirme* from Idris and Sa'duddin', *BSOAS,* vol. 18 (1956), pp. 181–183.
B. D. Papoulia, *Ursprung und Wesen der 'Knabenlese' im osmanischen Reich,* Münich, 1963.
N. M. Penzer, *The Harem,* London-Bombay-Sydney, 1936.

J.A.B. Palmer, 'The Origins of Janissaries', *Bulletin of the John Rylands Library,* vol. XXXV (1953), pp. 448–481.

U.Heyd, 'Moses Hamon, Chief Jewish Physician to Sultan Suleyman the Magnificient', *Oriens,* vol. 16 (1963), pp. 153–170.

M. Baudier, *Histoire Générale du serrail et de la cour du Grand Seigneur,* Paris, 1623.

B. Miller, *The Palace School of Muhammed the Conqueror,* Cambridge, 1941.

B. Miller, *Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stambul,* New Haven, 1931. Bazată pe *Relazione* a lui A. Bobovio.

W.L.Wright, *Ottoman Statecraft: The Book of Counsel for Viziers and Governors of Sari Mehmed Pasha,* Princeton, 1935.

Vezi şi partea a IV-a: *Descrieri ale călătorilor şi observatorilor occidentali.*

IX. POPULAŢIE, ORAŞE, ŞI CĂI DE COMUNICAŢIE

Ömer L. Barkan, 'Les déportations comme méthode de peuplement et de colonisation dans l'empire Ottoman', *Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d'Istanbul,* vol. XI (1946–1950), pp. 524–569; vol. XIII, pp. 56–79; vol. XV, pp. 209–329.

Ömer L. Barkan, 'Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'empire Ottoman au XVe et XVIe siècles', *Journal of Eco. and Soc. History of the Orient,* vol. I (1957).

Ömer L. Barkan, 'Les formes de l'organisation du travail agricole dans l'empire Ottoman aux XVe siècles', *Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Univ. d'Istanbul,* vol. I–II (1939) pp. 29–74. Rezumat în franceză, pp. 14–44; vol. II (1940), pp. 198–245, rezumat în franceză, pp. 165–180.

Ömer L. Barkan, 'Quelques observations sur l'organizatlon économique et sociale des villes ottomanes, des XVIe et XVIIe siècles. *Recueil Société Jean Bodin,* vol. VII (1955), pp. 289–311.

N. Todorov, 'La situation démographique de la Péninsule Balkanique au cours des XVe et XVIe siècles', *Annuaire de L'Univ. de Sofia,* vol. LIII–2, 1959.

Franz Taeschner, *Das anatolische Wegenetz nach osmanischen Quellen* (2 vol.), Leipzig, 1924–1926.

N. Todorov (ed), *La ville balkanique, XVe–XIXe siècles,* Académie Bulgare des Sciences, Sofia, 1970.

G. Baer, *The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds*, în *International Journal of Middle East Studies*, vol. 1 (1970), pp. 28–50.

M. Alexandrescu-Dersca, 'Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinopole au XVIIIe siècle', *Studia et Acta Orientalia,* vol. I, 1957, pp. 13-37.

W. Behrnauer, 'Memoire sur les intuitions de police chez les Arabes, les Persans et les Turcs', *Journal Asiatique,* V^e serie, t. XV(1861), pp. 347–92.

F. Taeschner, *Alt-Stambuler Hof und Volksleben*, Hanover, 1925.

A. Refik, *Istanbul Hayatı* (2 vol.), Istanbul, 1930–1931 (în turceşte). Documente despre istoria economică şi socială a Istanbulului în secolele XVI–XVII.

Evliyā Chelebi, *Travels* (10 vol.), editori N. Asım, Kilisli Rifat şi H.N. Orkun, Istanbul, 1896–1938 (în turceşte). O mină de informaţii referitoare la istoria socială a Imperiului Otoman în secolul *al* XVII-lea. O traducere incompletă în limba engleză: *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa* (2 vol.), trans. J. von Hammer, London, 1834.

A. A. Pallis, *In the Days of the Janissaries,* London, 1951. Fragmente din opera lui Evliyā Çelebi.

B. Lewis, *Istanbul and the Civilisation of the Ottoman Empire*, Oklahoma, 1963.

R. Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, 1962.

M. Hadzijahič, 'Die privilegierten Städte zur zeit des osmanischen Feudalismus', *Südost-Forschungen,* vol. XX(1961), pp. 130–158.

X. COMERŢUL

W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant (*2 vol.), Leipzig, 1936.

H. Inalcık, 'Harîr', *Encyclopaedia of Islam,* ed. a II-a, vol. III.

H. Inalcık, 'Bursa and the Commerce of the Levant', *Journal of Econ. and Social Hist. of the Orient,* vol. III/2 (1960), pp. 131–147.

G.R.B. Richards, *Florentine Merchants in the Age of Medicis,* Cambridge, Mass., 1932.

A.C. Wood, *History of the Levant Company,* London, 1935.

P. Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe siècle, Paris, 1896.*
U. Dorini–T. Bertele, *Il libro dei conti di Giacomo Badoer, Constantinopoli, 1436–1440,* Rome, 1956.
F. Thiriet, 'Les lettres commerciales des Bembo et le commerce vénitien dans l'empire Ottoman à la fin du XVe siècle', *Studi in onore di Armando Sapori,* Milan, 1957, pp. 911–933.
H. Inalcık, 'Capital Formation in the Ottoman Empire', *The Journal of Economic History,* vol. XXIX (1969), pp. 97–140.
J. Tadić, 'Le commerce en Dalmatie et à Raguse et la décadence économique de Venise au XVIIe siècle, *Civiltá Veneziana studi 9,* Venezia-Roma, pp. 237–274.
H. Inalcık, 'Imtiyāzāt: Ottoman', *Encyclopaedia of Islam,* ed. a II-a, vol. IV. Un studiu despre capitulaţii.
M. Berza, 'La colonia fiorentina di Constantinopoli nei secoli XV–XVI', *Revue hist. du Sud-Est Européen,* vol. XXI (1944), pp. 137–154.

XI. CULTURA

A. Bombaci, *Storia della letteratura turca dall'antico imperio di Mongolia all'odierna Turchia,* Milan, 1956.
A.A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde Ilim,* Istanbul, 1943 (în turceşte), întâi a apărut în limba franceză.
E.J.W. Gibb, *History of Ottoman Poetry* (6 vol.), London, 1900–1909.
R. Ettinghausen (prefaţă), M.S. Ipşiroğlu şi S. Eyüboğlu (introd.), *Turkey, Ancient Miniatures,* UNESCO World Series, Paris, 1961.
E. Esin, *Turkish Miniature Painting,* Vermont-Tokyo, 1960.
G.M. Meredith-Owens, *Turkish Miniatures,* The British Museum, London, 1963.
I. Stchoukine, *La peinture turque d'après les manuscrits illustrés, Iere partie de Süleyman Ià Osmān II, 1520–1622,* Paris, 1966.
F. Öğütmen, *Miniature Art from the XIIth to the XVIIth Century,* Istanbul, 1966.
C.E. Arseven, *L'art turc depuis son origine jusqu'à nos jours,* Istanbul, 1939.
K. Erdmann, *Orientteppiche aus vier Jahrhunderten,* Hamburg, 1950.
K. Erdmann, *Das anatolische Karavansaray* (2 vol.), Berlin, 1961.

M.K. Özergin, 'Anadolu'da Selçuk Kervanserayları', *Tarih Dergisi,* no. 20, pp. 141–170.

A. Gabriel, 'Les mosquées de Constantinople', *Syria,* vol. VII (1926), pp. 359–419.

A. Gabriel, *Une capitale turque: Brousse* (2 vol.), Paris, 1958.

C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels,* Berlin, 1912.

J. Karabacek, *Abendlaendische Künstler zur Konstantinopel im 15. und 16. Jhdt.,* Vienna, 1917.

Tahsin Öz, *Turkish Textiles and Velvets,* Ankara, 1950.

E. Diez şi O. Aslanapa, *Turkish Art,* Istanbul, 1955 (în turceşte).

E. Diez, 'The Architect Sinan and his Works', *Atlantis,* April 1953.

R.M. Meriç, *Sinan the Architect, his Life and Art,* vol. I, *Texts concerning his Life and Works,* Ankara, 1965 (în turceşte).

H. Glück, *Die Kunst der Osmanen,* Leipzig, 1922.

K. Erdmann, *Zur türkischen Baukunst seldschukischer und osmanischer Zeit,* Istanbul, 1958.

E. Akurgal, C. Mango and R. Ettinghausen, *Treasures of Turkey,* SKIRA, 1966.

U. Vogt-Göknil, *Les mosquées turques,* Zurich, 1953.

U. Vogt-Göknil, *Living Architecture: Ottoman,* Oldbourne London, 1966.

Aptullah Kuran, *The Mosque in Early Ottoman Architecture,* Chicago, London, n.d.

H. Glück, *Die Bäder Constantinopels,* Vienna, 1921.

C. Gurlitt, 'Die Bauten Adrianopels', *Orientalische Archiv.* (Leipzig), vol. I (1910–1911).

A. Gabriel, *Châteaux turcs du Bosphore,* Paris, 1943.

A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie* (2 vol.), Paris, 1931–1945.

K. Otto-Dorn, *Das islamische Iznik,* Berlin, 1941.

E. Egli, *Sinan, der Baumeister osmanischer Glanzzeit,* Zurich, 1954.

Metin And, *A History of Theatre and Popular Entertainment in Turkey,* Ankara, 1963–1964.

Metin And, *Dances of Anatolian Turkey,* New York, 1959.

H. Ritter, *Karagöz, türkische Schattenspiele* (3 vol.): I, Hanover, 1924, II, Istanbul, 1941, III, Wiesbaden, 1953.

Semavi Eyice, 'Sultaniye – Karapınar'a Dair', *Tarih Dergisi,* no. 20 (1965), pp. 117–140 (în turceşte). Un studiu despre un complex de clădiri pe drumul de caravane Konya–Eregli, ridicate de arhitectul Sinān.

N. Göyunç, 'Eski Malatya'da Silâhdar Mustafa Paşa Hani', *Tarih Enstitüsü Dergisi,* Faculty of Letters, Univ. of Istanbul, vol. I (1970), pp. 63–92. Un studiu despre *Kārvānsarāy*-ul (caravanseraiul) lui Mustafa paşa (1637).

Taşköprüzāde, Eş-Şaqāiq en-no'manijje, enthaltend die Biographen der turkischen und im osmanischen Reiche wirkenen Gelehrten, Derwisch-Scheikh's und Artzte..., tr. O. Reschner, Constantinople-Galata, 1927.

J.K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes,* London, 1937.

I. Beldiceanu-Steinherr, *Scheich Üftāde, der Begründer des Gelvetijje Ordens,* Munich, 1961.

H. J. Kissling, 'Aus der Geschichte des Chalwetijje-Ordens', *ZDMG,* vol. 103–2 (1953), pp. 233–289.

H.J. Kissling, 'The Role of the Dervish Orders in the Ottoman Empire', *Studies in Islamic Cultural History,* ed. G.E. von Grunebaum, *American Anthropologist,* Memoire no. 76 (1954).

F.W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans* (2 vol.), Oxford, 1929.

P. Kahle, *Pîrî Re'îs Bahrîye, Das türkische Segelhandbuch für das Mitteländische Meer vom Jahre 1521,* Berlin–Leipzig, 1926.

Piri Reîs, *Kitāb-i Bahriye,* Istanbul, 1935.

M. Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam,* ed. I, Richmond-Virginia (U.S.A.), 1955, ed. a II-a, 1968.

BIBLIOGRAFIE ADIŢIONALĂ, 1973–1995

F. Adanir, „Mezra'a: zu einem Problem der Siedlungs – und Agrargeschichte Südosteuropas im Ausgehenden Mittelalter und in der frühen Neuzeit," *Festschrift zum Karl Otmar Freiherr von Aretin zum 65. Geburtstag,* ed. R. Melwill et al., Stuttgart, 1988.

M. Akdağ, *Celāli Isyanlari,* Ankara, 1963 (în turceşte).

M. Akdağ, *Türkiye'nin Iktisadi ve Içtimai Tarihi,* 2 vol., Ankara, 1971 (în turceşte).

M. Akgündüz, *Islām Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatinda Vakif Müessesesi,* Ankara, 1988 (în turceşte).

E. Ashtor, *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages,* London, 1976.

E. Ashtor, *Levant Trade in the Late Middle Ages,* Princeton, 1983.

E. Ashtor, „The Economic Decline of the Middle East during the Late Middle Ages: An Outline", *Asian and African Studies* (Jerusalem), XV, 253–286.

F. Babinger, *Mehmed the Conqueror and his Time,* Princeton, 1978.

H. L. Bacqué-Grammont and P. Dumont, *Economie et Société dans l'Empire Ottoman,* Paris, 1983.

J.-L. Bacqué-Grammont şi A. Kroell, *Mamlouks, Ottomans et Portugais en Mer Rouge,* Cairo, 1988.

M.A. Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century,* Beirut, 1982.
M. Balard, La *Romanie Genoise,* 2 vol., Paris, 1978.
E. Balta, *L'Eubée à la fin du XV-e siècle: économie et population, les registres de l'année 1474,* Athens, 1989.
Ö.L. Barkan, *Süleymaniye Camii ve Imareti Inşaatı,* Ankara, 1972 (în turceşte).
Ö.L. Barkan, „Price Revolution of the Sixteenth Century," *International Journal of Middle Eastern Studies,* VI (1973).
S.W. Baron, *A Social and Religious History of the Jews,* vol. XVIII: *The Ottoman Empire, Persia, Ethiopia and China,* New York, 1983.
G. Bayerle, *Ottoman Tributes in Hungary,* The Hague, Paris, 1973.
N. Beldiceanu, *Recherche sur la ville Ottomane au XVe siècle, étude et actes,* Paris, 1973.
N. Beldiceanu, *Le timar dans l'État ottoman (début XIVe–début XVIe siècle),* Editura Otto Harrassovitz, Wiesbaden, 1980, 122 p.
P. Benedict et. al., *Turkey, Geography and Social Perspectives,* Leiden, 1974.
H. R. Blackburn, „The Ottoman Penetration of Yemen", *Archivum Ottomanicum,* VI (1979), 55-93.
C. E. Bosworth et alia, eds., *The Islamic World, Essays in Honor of Bernard Lewis,* Princeton, 1989.
F. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II,* trans. S. Reynolds, 2 vol., New York, 1973.
F.W. Carter, *Dubrovnik (Ragusa), A Classic City-State,* London and New York, 1972.
M. Celālzāde, *Geschichte Sultan Suleyman Kanunis von 1520 bis 1551,* ed. P. Kappert, Weisbaden, 1981.
D. Chirot, *The Origins of Backwardness in Eastern Europe, Economies and Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century,* Berkeley, 1989.
M. Çizakca, „A Short History of the Bursa Silk Industry (1500–1900)", *Journal of Economic and Social History of the Orient,* XXIII (1983).
A. Cohen and B. Lewis, *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century,* Princeton, 1978.
M.A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450–1600,* London, 1972.
M.A. Cook, ed., *Studies in the Economic History of the Middle East,* London, 1970.
S. Divitçoğlu, „Modèle économique de la société Ottomane," La *Pensée,* 144 (1969), 41–60.
EI²: Encyclopedia of Islam, ediţia a II-a.
S. Faroqhi, *Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire,* London, 1986.
S. Faroqhi, *Men of Modest Substance. House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri,* Cambridge, 1987.

S. Faroqhi, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia. Crafts and Food Production in an Urban Setting*, Cambridge, 1984.
S. Faroqhi, *Herrscher über Mecca. Die Geschichte der Pilgerfahrt*, Münich and Zürich, 1990.
C. Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary. 1593–1606*, Vienna, 1987.
C. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafā 'Āli (1541–1600)*, Princeton, 1986.
T. Gemil, „Considérations sur les rapports politiques roumano-ottomanes au XVIIe siècle", *Revue Roumaine d'Histoire*, XV, 4/1976.
H. Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600–1700*, Jerusalem, 1988.
D. Goffman, *Izmir and the Levantin World, 1550–1650*, Seattle, 1989.
W.J. Griswold, *The Great Anatolian Rebellion, 1591–1611*, Berlin, 1983.
A.H. de Groot, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic: A. History of the Earliest Diplomatic Relations, 1610–1630*, Leiden, 1978.
Th. D. Goodrich, *The Ottoman Turks and the New World: A Study of Tarih-i Hindi-i Garbi and Sixteenth Century Ottoman Americana*, Wiesbaden, 1990.
A.C. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth Century Ibero-African Frontier*, Chicago, 1978.
U. Heyd, *Studies in Old Ottoman Crimlnal Law*, Oxford, 1973.
W.D. Hütteroth and K. Abdulfattah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and southern Syria in the Late 16th Century*, Erlangen, 1977.
W. D. Hütteroth, *Türkei*, Darmstadt, 1982.
H. Inalcık, „Turkish Impact on the Development of Modern Europe", *The Ottoman State and Its Place in World History*, Leiden, 1974.
H. Inalcık, „The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-Arms in the Middle East", *War, Technology and Society In the Middle East*, eds. V. Parry and Yapp.
H. Inalcık, „Kānûn," *EI²*, IV (1975), 556–562.
H. Inalcık, „Turcoman Principalities and the Ottoman State" and „The Ottoman State" in *A History of the Ottoman Empire to 1730*, ed. M. Cook, Cambridge, London, New York and Melbourne, 1975.
H. Inalcık, „Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, eds. T. Naff and R. Owen, London, 1977.
J. Inalcık, „The Impact of the *Annales* School on Ottoman Studies and New Findings", Review I (Binghamton, 1978).
H. Inalcık, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, London, 1978.
H. Inalcık, „Kutn," *EI²*, V.

H. Inalcık, „Ottoman Archival Materials on *Millets", Christians and Jews in the Ottoman Empire,* I, New York, 1982

H. Inalcık, *Studies in Ottoman Social and Economic History,* London, 1985.

H. Inalcık, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire,* Bloomington, 1993.

H. Inalcık, *Osmanlı Imparatorluğu. Toplum ve Ekonomi (Imperiul otoman. Societate şi economie).* Edit. Eren, Istanbul, 1993.

H. Inalcık, „Greeks in Ottoman Economy and Finances, 1453–1500", în: *Studies in Honor of Speros Vryonis Jr.,* ed. J. Stanojević etc., New Rochelle, 1993.

H. Inalcık & Donald Quataert (eds.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300–1914,* edited by Halil Inalcık with Donald Quataert, Cambridge University Press, 1994 (Contributors: Halil Inalcık, part I: pp. 9–409; Part II: S. Faroqhi, pp. 411–636; Part III: B. McGowan, pp. 637–758, Part IV: D. Quataert, pp. 759–943; Appendix: S. Pamuk, pp. 949–980).

H. Inalcık, „Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Baphaeus", *The Ottoman Emirate,* ed. E. Zachariadou, Rethymnon, 1994.

H. Inalcık, *Sources and Studies on the Black Sea,* Cambridge: Harvard University, Sources of Oriental Languages and Literatures no. 25,1995.

H. Inalcık, *From Empire to Republic,* Istanbul: ISIS, 1995.

M. Kunt, *The Sultan's Servants, The Transformation of Ottoman Provincial Gouvernment, 1550–1650,* New York, 1983.

M. Kiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period,* Assen/Maastricht, 1985.

M. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Muessesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri,* Istanbul, 1986 (în turceşte).

Ch. Lemercier-Quelquejay et alia, *Turco-Tatar Past, Soviet Present, Études offertes à Alexandre Benningsen,* Paris, 1986.

M. Lesure, „Un document ottoman de 1525 sur l'Inde portugais et les pays de la Mer Rouge", *Mare Luso-Indicum,* III (1976).

H. W. Lowry, „Portrait of a City: The Population and Topography of Ottoman Selānik (Thessaloniki) in the Year 1478", *Diptyka,* Athens (1980–1981).

H.W. Lowry, *Trabzon Şehrinin Islāmlaşma ve Türkleşmesi, 1461–1583,* Istanbul, 1981.

H.G. Majer, *Das osmanische „Registerbuch der Beschwerden" (Şikāyet Defteri) von Jahre 1675,* I, Vienna, 1984.

R. Mantran (sous la direction de), *Histoire de l'Empire Ottoman,* Paris: Fayard, 1989 traducere românească, 2001, Edit. BIC ALL, Bucureşti.

B. Masters, *The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East, Mercantilism and Islamic Economy in Aleppo, 1600–1700,* New York and London, 1988.

J. Matuz, *Das Kanzleiwesen Sultan Suleymans des Prächtigen*, Wiesbaden, 1974.
M. Maxim, „Recherches sur les circonstances de la majoration du kharadj de la Moldavie entre les années 1538–1574", *Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen, Bulletin,* X–2/1972.
M. Maxim, „Circonstances de la majoration du kharadj payé par la Valachie à l'Empire Ottoman durant la période 1540-1575", *Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen, Bulletin,* XII–2 (1974).
M. Maxim, „Le Statut des Pays Roumains envers la Porte Ottomane aux XVI–XVIII siècle", *Revue Roumaine d'Histoire,* XXIV, 1–2/1985.
B. McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe,* Cambridge and Paris, 1982.
W. McNeill, *Venice, the Hinge of Europe, 1081–1797*, Chicago, 1974.
V. P. Moutafchieva, *La Vakaf: un aspect de la structure socio-economique de l'Empire Ottoman (XVe–XVIIe s.)*, Sofia, 1981.
V. P. Moutafchieva, *Agrarian Relations in the Ottoman Empire in the 15th and 16th Centuries*, New York, 1988.
R. Murphey, *Regional Structure in the Ottoman Economy: A Sultanic Memorandum of 1636 A.D. Concerning the Sources and Uses of the Tax-Farm Revenues of Anatolia and the Coastal and Northern Portions of Syria*, Wiesbaden, 1987.
B. Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri,* 3 vol., Istanbul, 1980 (în turceşte).
O. Okyar and U. Nalbantoğlu, eds., *Türkiye İktisat Tarihi Semineri,* Ankara, 1975 (în turceşte).
C. Orhonlu, *Telhîsler (1597–1607),* Istanbul, 1970 (în turceşte).
C. Orhonlu, *Osmanlı Imparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyāleti*, Istanbul, 1974 (în turceşte).
S. Özbaran, „The Ottoman Turks and the Portuguese in the Persian Gulf, 1534–1581", *Journal of Asian History*, VI (1972).
S. Özbaran, „Osmanlı Imparatorluğu ve Hindistan," *Tarih Dergisi,* 31 (1977) (în turceşte).
Zs. P. Pach, „The Tranylvanian Route of Levantine Trade at the Turn of the 15th and 16th Centuries", *Studia Historica,* no. 138 (Budapest, 1980).
S. Panova, „Die Anwendung des Handelrechtes der jüdischen Kaufleute im osmanischen Reich im 16 und 17 Jahrhundert", *Österreichische Osthefte,* 31.
Dj. Petrović, „Fire-arms in the Balkans on the Eve of and after the Ottoman Conquests of the Fourteenth and Fifteenth Centuries", Parry and Yapp, *War and Technology.*
G. Pistarino, „The Genoese in Pera Turkish Galata", *Mediterranean Historical Review,* 1980.

D. E. Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire*, Leiden, 1972.
A. Raymond, *The Great Arab Cities in the 16 th–18th Centuries. An Introduction*, New York, 1984.
A. Reid, „Sixteenth Century Turkish Influence in Western Indonesia", *Journal of Southeast Asian History*, X (1969).
J. F. Richards, ed., *Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds*, Durham, 1983.
K. Röhrborn, *Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte*, Berlin, 1973.
K. Setton, *The Papacy and the Levant (1204–1571)*, 4 vol., Philadelphia, 1976–1984.
A. Shmuelevitz, *The Jews in the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries*, Leiden, 1984.
S.A. Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey, 1578–1582. A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, London and Oxford, 1977.
M. Soysal, *Die Siedlungs-und Landschaftsenwicklung der Çukurova*, Erlangen, 1976.
N. Steensgaard, *Carracks, Caravans and Companies*, Copenhagen, 1972.
F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri, Boy Teşkilātı, Destinları*, Ankara, 1967 (în turceşte).
A. Temimi, *La vie économique des provinces arabes et leurs sources documentaires à l'époque ottomane*, Zagouan, 1986.
Türkologisher Anzeiger, ed. A. Tietze, Vienna.
A. Tietze, ed., *Habsburgisch-Osmanische Beziehungen*, Vienna, 1985.
N. Todorov, *The Balkan City, 1400–1900*, Seattle, 1983.
Ch. Villain – Gandossi, *La Mediterranée aux XII–XVI siècles*, London, 1983.
E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht – Die Osmanen (1300–1481)*, Weimar, 1985.
A. Yediyıldiz, *Institution du vakf au XVIIIe siècle en Turque, étude socio-historique*, Ankara, 1985.
Ş. Yetkin, *Historical Turkish Carpets*, Istanbul, 1972.
E. A. Zachariadou, *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Mentesche and Aydın (1300–1415)*, Venice, 1983.

BIBLIOGRAFIE ADIŢIONALĂ, 1996–2015

Abdula, Gülten, *Hz. Mevlāna. Spirit universal*, Galaţi : Editura Elvan, 2000.

Academia Română, *Istoria Românilor,* vol. IV, *De la universalitatea creştină către Europa „patriilor",* ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 2012, pp. 293 - 611 (capitolele IV - V - VI, istoria relaţiilor româno - otomane în secolele XIV - XVI).

Afyoncu, Erhan, *Suleyman Magnificul şi Sultana Hurrem. Dragoste şi moarte la Istanbul,* traducere din limba turcă de Leila Unal, *Cuvânt - înainte* de Călin Felezeu, *Postfaţă* de Doru Dumitrescu, Bucureşti : Editura Corint, 2013.

Anghelescu, Nadia, *Introducere în Islam,* ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Iaşi : Editura Polirom, 2014.

Alexandrescu - Dersca Bulgaru, Marie Mathilde, *Seldjoukides, Ottomans et L'Espace Roumain.* Publié par les soins du Dr. Cristina Feneşan. Avec une préface de Mihai Maxim, Istanbul: Les Ėditions Isis, 2006.

Atasoy, Nurhan & Lāle Uluç, *Impressions of Ottoman Culture in Europe: 1453-1699,* Istanbul: Armağan Publications, 2012.

Avrupa Arşivlerinde Osmanlı İmparatorluğu (*Imperiul otoman în arhivele europene*), editörler: Yonca Köksal, Mehmet Polatel, Ankara: Koç Üniversitesi VEKAM, 2014.

Barkey, Karen, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective,* Seattle, Washington: Amazon, 2008.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (*Ghidul Arhivei Otomane <de pe lângă> Preşedinţia Consiliului de Miniştri <al Republicii Turcia>*), Ankara, 2010.

Brătianu, Gheorghe I., *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană,* ediţia a II-a, Iaşi: Polirom, 1999 (Cartea a IV-a: *Miza Strâmtorilor [1293 - 1485]*).

Brusanovschi, Paul, *Religie şi stat în Islam. De la teocraţia medineză instituită de Muhammad la Frăţia musulmană din perioada interbelică,* Bucureşti: Editura Herald, 2009.

Bellingeri, Giampiero, *Turco-Veneta,* Istanbul: Edizioni Isis, 2003.

Bilgin, Arif, *Osmanlı Saray Mutfağı* (*Bucătăria Palatului otoman, 1453 - 1650*), Istanbul: Kitabevi, 2004.

Burlacu, Ioan, *Mita (Rüşvet*-ul) *în relaţiile româno-otomane (1400-1821).* Cu un *Cuvânt înainte* de Prof. Mihai Maxim, Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014.

Călin Bodea, Cornelia, *Românii şi otomanii în folclorul românesc.* Prefaţa: Mihai Maxim. Postfaţa: Dan Bodea, Bucureşti: Editura Kriterion, [1998].

[Cantemir Dimitrie:] *Demetrii Principis Cantemirii Incrementorum Et Decrementorum Aulae Othman[n]icae Sive Aliothman[n]icae Historia A Prima Gentis Origine Ad Nostra Usqve Tempora Deductae Libri Tres.* Prefatus est VIRGIL CANDEA. Critice edidit DAN SLUŞANSCHI, ediţia I, Bucureşti:

Editura Roza Vânturilor, 1999; ediţia a II-a, Timişoara: Editura Amarcord, 2001.

[Cantemir Dimitrie:] Demetrius Cantemir, Princeps Moldaviae, *Istoria Creşterilor şi a Descreşterilor Curţii Othoman[n]ice sau Aliotman[n]ice. De la primul început al neamului, adusă până în vremurile noastre, în trei cărţi, volumul I şi volumul II.* Prefaţa traducerii româneşti de Acad. Virgil Cândea, traducere românească şi indice de Dan Sluşanschi, ediţia I, 2008, ediţia a II-a, Bucureşti: Editura Paideia, 2012.

Cardini, Franco, *Europa şi Islamul. Istoria unei neînţelegeri,* traducere de Dragoş Cojocaru, Iaşi: Editura Polirom, 2002 (capitolele 7 - 12).

Cândea, Virgil, *Mărturii româneşti peste hotare. Creaţii româneşti şi izvoare despre români în colecţii din străinătate.* Serie nouă, vol. V, Serbia - Turcia, Bucureşti: Editura Academiei Române, Brăila: Editura Istros, 2014.

Chebel, Malek, *Dicţionar de simboluri musulmane. Rituri, mistică şi civilizaţie,* traducere de Catrinel Auneanu, Piteşti: Editura Paralela 45, 2005.

Chebel, Malek, *Sclavia pe pământ islamic. Un tabu bine păzit,* traducere de Cătălina Mihai, Bucureşti: Editura Artemis, 2009.

Chirtoagă, Ion, *Sud - Estul Moldovei şi stânga Nistrului (1484 - 1699),* Bucureşti: Editura Fundaţiei Culturale Române, 1999.

Chirtoagă, Ion, *Imperiul otoman şi Sud-Estul european (până la 1878),* Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2004.

Clayer, N., *Mystiques. État et société. Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du Xve siècle à nos jours,* Leyda - New York - Köln, 1994.

Clot, André, *Viaţa lui Soliman Magnificul,* Bucureşti: Editura Aramis, 2012.

Collinson, Diané, Wilkinson, Robert, *Dicţionar de filozofi orientali,* traducere din limba engleză de Felix Oprescu, Bucureşti: Editura Nemira, 1999.

Corbin, Henry, *Istoria filosofiei islamice [595 - 1962],* traducere din limba franceză: Marius I. Lazăr, Bucureşti: Editura Herald, 2008.

Cossuto, Giuseppe, *Breve Storia dei Turchi di Dobrugia.* Con una prefazione di Mihai Maxim, Istanbul: Edizioni Isis, 2001.

Cristea, Ovidiu, *Acest domn de la miazănoapte. Ştefan cel Mare în documente inedite veneţiene, Cuvânt înainte* de Şerban Papacostea, Bucureşti: Editura Corint, 2004.

Croutier, Alev Lytle, *Harem: lumea din spatele vălului (The World Behind the Veil),* trad.: Claudia Roxana Olteanu, Bucureşti: Corint Books, 2014.

Dash, Mike, *Mania lalelelor: povestea celei mai râvnite flori din lume şi a pasiunilor ieşite din comun pe care le-a stârnit (Tulipomania. The Story of the World's Most*

Coveted Flower and the Extraordinary Passions It Aroused), traducere: Andreea Stănescu, Bucureşti: Humanitas, 2014.

Davies, Norman, *Istoria Poloniei. Terenul de joacă a lui Dumnezeu*, vol. I, *De la origini până în 1795*, traducere de Carmen Barti, Iaşi: Editura Polirom, 2014 (Capitolele 5, 11 - 14: Istoria politicii externe a Regatului polono - lituanian, a relaţiilor polono - româno - otomane în secolele XV - XVII).

Faroqhi, Suraiya, *Kultur und Alltag im osmanischen Reich. Vom Mittelalter bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts*, München, 1995.

Faroqhi, Suraiya, *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 2004.

Faroqhi, Suraiya, *The Cambridge History of Turkey* (Volume 3), Cambridge University Press, 2006.

Faroqhi, Suraiya and Kate Fleet, eds., *The Cambridge History of Turkey* (Volume 2), Cambridge University Press, 2012.

Felezeu, Călin, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688)*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 1996.

Feneşan, Cristina, *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei*, Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1997.

Feneşan, Cristina, *Cultura otomană a Vilayetului Timişoara*, Timişoara: Editura de Vest, 2004.

Feneşan Cristina, Feneşan Costin, *Johannes Lutsch - jurnal de captivitate la Istanbul (1658 - 1661)- (Tagebuch seiner Gefangenschaft in Istanbul)*, Timişoara: Editura de Vest, 2006.

Feneşan, Cristina, *Vilayetul Timişoara, 1552 - 1716*, Timişoara: Editura Ariergarda, 2014.

Filoramo, Giovanni (coordonator), *Istoria Religiilor*, vol. III, *Religiile dualiste. Islamul*, traducere de Hanibal Stănciulescu, Iaşi: Editura Polirom, 2009 (Noja Sergio, Ventura Alberto, Allam Khaled Fouad, *Islamul*, pp. 101 - 404).

Finkel, Caroline, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire, 1300-1923*, London: John Murray, 2005.

Fleet, Kate, ed., *The Cambridge History of Turkey* (Volume 1), Cambridge University Press, 2009.

Flori, Jean, *Război Sfânt, Jihad, Cruciadă. Violenţă şi religie în Creştinism şi Islam*, traducere din limba franceză de Felicia Andreca, Chişinău: Editura Cartier, 2003.

Freely, John, *Mehmed al II-lea, Cuceritorul Constantinopolului,* traducere din limba engleză de Claudia Roxana Olteanu, Prefaţă de Călin Felezeu, Bucureşti: Editura Corint, 2014.

Geamii: Minarete pe cerul Dobrogei. Minarets in a Dobrogea sky, ed. coord. pref.: Bruno Andreţoiu; texte: Cristian Brăcăcescu, Mihai Maxim; trad.: Smaranda Nicolau, Bucureşti: Igloo, 2012.

Gemil, Tahsin, *Regimul timariot şi aplicarea lui în ţinuturile româneşti administrate de Poarta Otomană,* Constanţa: Ovidius University Press, 2004.

Gemil, Tahsin, *Romanians and Ottomans in the XIVth - XVth Centuries,* translated by Remus Bejan and Paul Sanders, Bucharest: Encyclopaedia Publishing House, 2009.

Gorovei, Ştefan S., Székely, Maria Magdalena, *Princeps Omni Laude Maior. O istorie a lui Ştefan cel Mare,* Sfânta Mănăstire Putna, Suceava, 2005.

Haţegan, I., *Beilerbei de Timişoara. Contribuţii la cronologia beilerbeilor timişoreni în Vilayetul Timişoarei (450 de ani de la întemeierea paşalâcului, 1552-2002),* Timişoara, 2002.

Imber, Colin, *Studies in Ottoman History and Law,* Istanbul: The Isis Press, 1996.

Imber, Colin, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power,* London: Palgrave Macmillan, 2002.

Ionescu, Stefano, *Antique Ottoman Rugs in Transylvania,* Rome, 2005.

Inalcık, Halil (vezi în acest vol.: Bibliografia Halil Inalcık, anii 1996-2014).

[Iorga] Jorga, *Osmanlı Imparatorluğu Tarihi* (*Istoria Imperiului otoman*), trad. din germană în turcă (Vol. 1-3), Istanbul: Yeditepe Yayinevi, 2005.

Karagöz Kitabı (*Cartea <teatrului de umbre> Karagöz*), ed. Sevengül Sönmez, Istanbul: Kitabevi, 2005.

King, Charles, *Marea Neagră. O istorie,* traducere de Dorian Branea şi Cristina Chevereşan, Iaşi: Editura Polirom, 2015 (capitolele 3- 4-5).

Kitab-ı Bahriye. Pirî Reis. Book of Navigation, Ankara: Prime Ministry Undersecretarship of Navigation, 2002.

Kołodziejczyk, Darius, *Ottoman - Polish Diplomatic Relations (15th-18th Centuries). An Annotated Edition of* **Ahdnames** *and Other Documents,* Leiden-Boston-Köln: Brill, 2000.

Kuban, Doğan, *Istanbul, Bir Kent Tarihi. Bizantion, Konstantinopolis, Istanbul* (*Istanbul, istoria unui oraş: Bizantion, Constantinopol, Istanbul*), çeviri (traducere): Zeynep Roma, Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, 2000, 2004.

Larousse Istoria Universală, vol. 2, *De la Evul Mediu la Secolul Luminilor,* autori: P. Riché, B. Guillemain, J. Favier, M. Morineau, S. Pillorget, traducere de

Corneliu Almăşanu, Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic, 2006 (subcapitolele despre istoria otomană în secolele XIV - XVII).

Lemny, Ştefan, *Les Cantemir: l'aventure européenne d'une famille princière au XVIIIe siècle,* Paris: Ėditions Complexe, 2009.

Lemny, Ştefan, *Cantemireştii. Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-a, Prefaţă* de Emmanuel Le Roy Ladurie, traducere de Magda Jeanrenaud, Iaşi: Editura Polirom, 2010.

Lewis, Bernard, *Istoria Orientului Mijlociu. De la apariţia Creştinismului până în prezent,* traducere de Lucian Leuştean, Iaşi: Editura Polirom, 2014.

Mantran Robert (coordonator), *Istoria Imperiului Otoman,* traducere de Cristina Bîrsan, Bucureşti: Editura BIC ALL, 2001.

Maxim, Mihai, *L'Empire ottoman au nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVIe siècle. Ėtudes et documents,* Istanbul: Les Ėditions Isis, 1999.

Maxim, Mihai, *Romano-Ottomanica. New Documents from the Turkish Archives,* Istanbul: Les Ėditions Isis, 2001.

Maxim, Mihai, *Ţările Române şi Inalta Poartă. Documente noi din arhivele turceşti (1526-1602),* Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2008.

Maxim, Mihai, *O istorie a relaţiilor româno - otomane, cu documente noi din arhivele turceşti. Vol. I. Epoca clasică (1400 - 1600),* Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2012.

Maxim, Mihai, *O istorie a relaţiilor româno - otomane, cu documente noi din arhivele turceşti. Vol. II. 1601 - 1711/1716,* Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014.

Maxim, Mihai, *Brăila otomană. Registre de recensământ din arhivele turceşti* Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014.

Maxim, Mihai, „Ţările Române şi Imperiul Otoman (1400 - 1600)", în Academia Română, *Istoria Românilor,* vol. IV, *De la universalitatea creştină către Europa „patriilor",* ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 2012, pp. 613 - 674.

Maxim, Mihai, „Ţările Române şi Imperiul Otoman", în Academia Română, *Istoria Românilor,* vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european (1601 - 1711 / 1716),* ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 2012, pp. 811 - 872.

Maxim, Mihai, „Românii şi Problema orientală", în Academia Română, *Istoria Românilor,* vol. VI, *Românii între Europa clasică şi Europa Luminilor (1711 - 1821),* ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 2012, pp. 583 - 594.

Mazower, Mark, *The Balkans: A Short History,* New York, 2000.

Mehmed, Mustafa Ali, *Haremul sultanilor otomani*, Bucureşti: Editura Contrast, 2015.

Moştenirea culturală turcă în Dobrogea, coordonatori: Gemil Tahsin, Custurea Gabriel, Cornea Delia Roxana, Bucureşti: Editura Top Form, 2013.

Munteanu, L., Grigore, G., *Călăuza dervişului. Din mistica islamică,* Bucureşti, 2001.

Munteanu, L., *Dervişi sub zodia Semilunii,* Cluj - Napoca, 2005.

Murgescu, Bogdan, *Ţările Române între Imperiul otoman şi Europa creştină,* Iaşi: Polirom, 2012.

Murphy, Rhoads, *Ottoman Warfare 1500 - 1700,* London: 1999.

Necipoğlu, Gülru, *15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı. Mimarî, Tören ve İktidar /Architecture, Ceremonial and Power. The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries,* Çeviren (translator): Ruşen Sezer, Istanbul: Yapı Kredi Kültür Yayınları, 2007.

Nicolae, Eugen, *Moneda otomană în Ţările Române în perioada 1451 - 1512,* Chişinău: Editura Arc, 2003.

Ocak Yaşar, Ahmet, *Perspectives and Reflections on Religious and Cultural Life in Medieval Anatolia,* Istanbul: The Isis Press, 2012.

Ocak Yaşar, Ahmet, *L'autre visage de l'Islam dans l'histoire sociale de Turquie. (Études – Essais - Recherches),* Istanbul: Les Éditions Isis, 2013.

Ottoman Civilization. Vol. 1- 2, Editors: Halil Inalcık, Gürsel Renda; Ankara: Ministry of Culture, 2002.

Önal, Mehmet Nacı, *Din folclorul turcilor dobrogeni. Tradiţii privind naşterea, căsătoria şi moartea,* Prefaţă de prof. dr. Mihai Maxim, Postfaţă de Nevzat Yusuf Sarıgül, Bucureşti: Editura Kriterion, 1997; versiunea turcă: *Romanya. Dobruca Türkleri ve Mukayeseleriyle Doğum, Evlenme ve Ölüm Adetleri,* Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998.

Öztürk, Yücel, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe: 1475-1600* (*Caffa sub stăpânire otomană: 1475-1600*), Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı Imparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (*A Monetary History of the Ottoman Empire),* Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Panaite, Viorel, *Limbajul politico - juridic în Islamul otoman, Dicţionar de termeni şi expresii,* vol. I: *Războiul, Pacea, Comerţul,* Editura Universităţii din Bucureşti, 1998.

Panaite, Viorel, *Limbajul otoman al Războiului şi păcii. Dicţionar de termeni şi expresii,* Editura Universităţii din Bucureşti, 2007.

Panaite, Viorel, *Dreptul păcii şi războiului în Islamul otoman. Glosar şi bibliografie,* Editura Universităţii din Bucureşti, 2007.

Panaite, Viorel, *Diplomaţie occidentală, comerţ şi drept otoman, secolele XV - XVII,* Editura Universităţii din Bucureşti, 2004 (reeditare 2008).

Panaite, Viorel, *Pace, război şi comerţ în Islam. Ţările Române şi dreptul otoman al popoarelor. Secolele XV - XVII,* ediţia I, Bucureşti: Editura ALL, 1997; ediţia a II-a, Iaşi: Editura Polirom, 2013.

Prodan, Dan, *Franz Babinger en Roumanie (1935 - 1943). Ėtude et sources historiques. Préface* par Mihai Maxim, Istanbul: Les Ėditions Isis, 2003.

Prodan, Dan, „Préoccupations roumaines de turcologie - osmanistique du XVe siècle jusqu'au milieu du XXe siècle. Considerations generales", în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" Iaşi (AIIXI),* XXXIX - XL, 2002 - 2003, Iaşi, pp. 561 - 594.

Prodan, Dan, „Preocupări de orientalistică - turcologie în România în perioada c. 1875 - c. 1950. Consideraţii introductive", în *Acta Moldaviae Septentrionalis,* I, 1999, Botoşani, pp. 7 - 82.

Prodan, Dan, „Preocupări de orientalistică - turcologie în România între Independenţă şi Marea Unire (1878 - 1918)", în *Acta Moldaviae Septentrionalis,* I, 1999, Botoşani, pp. 83 - 178.

Prodan, Dan, „Preocupări de orientalistică - turcologie în România de la Marea Unire până la instaurarea regimului comunist (1918 - 1948)", în *Acta Moldaviae Septentrionalis,* III, 2004, Botoşani, pp. 51 - 210.

Prodan, Dan, „Consideraţii generale referitoare la evoluţia turcologiei româneşti la sfârşitul al XIX-lea şi în prima jumătate a celui următor", în *Studii şi cercetări de turcologie contemporană. Omagiu Profesorului Mihai Maxim,* coordonator: Călin Felezeu, Cluj - Napoca: Editura Tribuna, 2004, pp. 153 - 167.

Prodan, Dan, „Bibligrafia selectivă a orientalisticii - turcologiei româneşti în perioada 1850 - 1950", în *Acta Moldaviae Septentrionalis,* XI, 2012, Botoşani, pp. 162 - 218.

Prodan, Dan, „Mihai Eminescu şi istoria Imperiului Otoman", în *Acta Moldaviae Septentrionalis,* II, 2002, Botoşani, pp. 72 - 133.

Prodan, Dan, „Preocupări de orientalistică - turcologie în opera lui Nicolae Iorga", în *AIIXI,* XXXVIII, 2001, Iaşi, pp. 215 - 228.

Prodan, Dan, „Contribuţia lui Nicolae Iorga la dezvoltarea orientalisticii- turcologiei", în *Acta Moldaviae Septentrionalis,* II, 2002, Botoşani, pp. 6-71.

Prodan, Dan, „The Turcologists from three Generations in Romania (1900 - 1945). Nicolae Iorga - Franz Babinger - Mihail Guboglu. Similitudes - Collaborations - Results", în *AIIXI,* XLVIII, 2011, Iaşi, pp. 273 - 282.

Prodan, Dan, „Istorici români şi istorii ale Imperiului Otoman. Nicolae Iorga - *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt* - sinteză centenară (1913 - 2013)", în *AIIXI*, L, 2013, Iaşi, pp. 343 - 354.

Rendina, Claudio, *Dogii Veneţiei. Istorie şi secrete. Din biografiile celor 120 de „serenissimi" ai Veneţiei iese la iveală un mileniu de istorie a Republicii Leului*, traducere de Radu Gâdei şi Constantin Vlad, Bucureşti: Editura BIC ALL, 2003 (Dogii veneţieni şi istoria relaţiilor veneto - otomane în secolele XIV - XVII).

Rezachevici, Constantin, *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană. Evoluţia unui concept în contextul vremii*, Bucureşti: Editura Albatros, 2001.

Rezachevici, Constantin, *Cronologia domnilor din Ţara Românească şi Moldova*, vol. I, *Secolele XIV – XVI*, Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2001.

Roux, Jean-Paul, *Un conflict teribil. Istoria războiului dintre Islam şi Creştinătate (622 - 2007)*, traducere din limba franceză de Lucia Postelnicu Pop, Bucureşti: Editura Artemis, 2007.

Rus, Remus, *Istoria filosofiei islamice*, Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1994.

Stavrinos, L.S., *The Balkans Since 1453*, New York, 2000.

Székely, Maria Magdalena, Gorovei, Ştefan S., *Maria Asanina Paleologhina. O prinţesă bizantină pe tronul Moldovei*, Sfânta Mănăstire Putna, Suceava, 2006.

Soreanu, Mircea, *Marii viziri Köprülü (1656 - 1710)*, Bucureşti: Editura Militară, 2002.

Stiles, Andrina, *Imperiul Otoman, 1450 - 1700*, Bucureşti: Editura ALL, 1995.

Studii şi cercetări de turcologie contemporană. Omagiu Profesorului Mihai Maxim, coordonator: Călin Felezeu, Cluj - Napoca: Editura Tribuna, 2004.

Ştefan cel Mare şi epoca sa. Culegere de studii, coordonator: Tudor Teoteoi, Editura Universităţii din Bucureşti, 2007.

Thoraval, Yves, *Larousse Dicţionar de civilizaţie musulmană*, traducere, adaptare şi completări de Nadia Anghelescu, profesor la Universitatea Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1997.

Todorova, Maria, *Imagining the Balkans*, Oxford, 1997.

Tütün Kitabı (*Cartea tutunului*), Editör: Emine Gürsoy-Naskalı, Istanbul: Kitabevi, 2007 (ediţia II-a).

Yaşar, Ahmet (Editör), *Osmanlı Kahvehaneleri. Mekān, Sosyalleşme, Iktidar* (*Cafenelele otomane. Spaţiu. Socializare. Putere*), Istanbul: Kitapyayınevi, 2009.

Wolff, Larry, *Inventing Eastern Europe*, Stanford, 1996.

BIBLIOGRAFIA CONTRIBUŢIILOR PROFESORULUI HALIL INALCIK

1941

"Tanzimat Nedir?"/Ce este Tanzimatul?, *Tarih Araştırmaları,* I (Ankara, 1941), *A Ü. DTCF Dergisi* (Ankara, 1940/41), 237-263; (tirage à part: *Araştırmalar Dergisi* I, Ankara, 1949, p. 237-263).

1942

"Tanzimat ve Fransa"/ Tanzimatul şi Franţa, *Tarih Vesikaları,* II/8 (Ankara, Ağustos 1942), p. 128-139.

"Bosna'da Tanzimat'ın Tatbikine Dair Vesikalar"/ Documente privind aplicarea Tanzimatului în Bosnia, *Tarih Vesikaları,* I (Ankara, 1942), p. 374-389.

"Bosna Şer'iyye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları"/ *Ferman*-ele lui Fatih Sultan Mehmed în **Şer'iyye Sicilleri** (Registrele de judecată ale kadiilor) din Bosnia, *Belleten,* 11 (Ankara, 1942), p. 693-708.

1943

"Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak"/Un izvor important privind istoria otomană, *A Ü. DTCF Dergisi,* 1/2 (1943), p. 89-96.

Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Le Tanzimat et la Question Bulgare (Doktora tezi), Ankara, 1943.

1944

"Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahidnâme Meselesi"/Intrarea Hanatului Crimeii în supunere otomană şi problema **ahidnâme**-lei conform unor noi documente, *Belleten,* VIII/30 (Ankara, 1944), p. 185-229.

1946

"Yaş Muahedesinden Sonra Osmanlı-Rus münasebetleri: Reşid Efendi ve General Kutuzof Elçilikleri"/Relaţiile osmano-ruse după pacea de la Iaşi: ambasadele lui Reşid Efendi şi generalului Kutuzov, *A. Ü. DTCF Dergisi,* VI (1946), p. 195-203.

"Şark Ortodoks Kilisesi ve Bulgar Eksarhiyası"/Biserica Orientală Ortodoxă şi Exarhatul Bulgar, *Aylık Ansiklopedi,* vol. 2, İstanbul (1946), p. 696-698.

1947

"Bursa Şer'iyye Sicillerinde Fâtih Sultan Mehmed'in Fermanları"/ *Ferman*-ele lui Fatih Sultan Mehmed în **Şer'iyye Sicilleri** (Registrele de judecată ale kadiilor) din *Bursa*/Brusa, *Belleten,* XI (1947), p. 693-708.

"The Origins of the Ottoman-Russian Rivalry and the Don-Volga Canal (1569)", *Ankara Üniversitesi Yıllığı. Annales de L'Üniversite d'Ankara,* I (1946-1947), p. 47-106.

Recenzie: M. M. Alexandrescu-Dersca, "La Campagne de Timur en Anatolie" (1402), Bucarest, 1942: *Belleten,* XI (1947), p. 341-345.

Tanıtma: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti'nin Saray teşkilâtı", Ankara, 1945, Türk Tarih Kurumu Yayını: *A. Ü. DTCF Dergisi* V/2 (1947), p. 241-247.

1948

"Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten,* XII/46, (Nisan 1948), p. 349-402; vezi 1947.

1949

"Yeni Bulunmuş Bir Gazavât-ı Sultan Murad"/O nou-descoperită **Gazavât-ı Sultan Murad** (<Cartea> Războaiele sfinte ale Sultanului Murad), (în colaborare cu Mevlut Oğuz ile birlikte), *A. Ü. DTCF Dergisi,* VII (Ankara 1949), p. 481-495.

1951

"Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle"/ În legătură cu o cercetare privind întemeierea Imperiului otoman şi situaţia economică a Turciei în epoca Marilor Descoperiri Geografice, *Belleten,* XV/60 (Ankara, 1951), p. 629-684.

1952

"Timariots Chrétiens en Albanie au XVe siècle d'apres un registre de timars Ottoman", *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv,* IV (1952), p. 118-138.

1953

"Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei"/Instituirea dominaţiei otomane în Albania şi originile revoltei lui **İskender Bey**/Skanderbeg, *Fatih* ve *İstanbul,* 12 (29 Temmuz 1953), p. 153-175.

"Od Stefana Duşana do Osmanskog Carstva"/De la Ştefan Duşan la Imperiul otoman, *Prilozi za Orientalni Filologiu i Istorija Jugosovenski Narada Pod Turkskom Vladavinom,* 3-4 (1952-1953), p. 23-54.

"15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Kaynakları"/Izvoare economice şi sociale ale Turciei sec. 15, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası,* XV/1-4 (Istanbul 1953-1954), p. 51-73.

"Documents on the Economic and Social History of Turkey in the 15. Century", *Revue de la Faculté des Sciences Économiques de l'Université d'Istanbul,* XV-XVI (1953-1955), p. 44-48.

"İstanbul Fethi'nin Yakın Sebepleri"/Cauzele imediate ale cuceririi Istanbulului, *AÜ DTCF Dergisi,* XI/2-4 (1953), p. 345-354.

"The Ottoman Timar System", *Proceedings of the Twenty-Second International Congress of Orientalists,* Istanbul, 1951, Edit. Zeki Velidî Togan, Leiden, 1953, vol. II, p. 386.

"Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na: XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri"/ De la Ştefan Duşan la Imperiul otoman: spahii **(Sipahiler)** creştini şi originea lor în Rumelia în sec. XV, *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı / Mélanges Fuad Köprülü,* Istanbul, 1953, p. 207-248.

"Some Remarks On the Study of History in Islamic Countries", *Middle East Journal,* 7 (1953), p. 451-455.

Recenzie: H.A.R. Gibb and Harold Bowen, *Islamic Society and the West, A Study of the Impact of the Western Civilisation on Müslim Culture in the Near East,* vol 1, part 1, 1950. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, Review of the Institute of Islamic Studies,* I (1953), p. 146-149.

1954

"Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar"/Documente şi cercetări privind epoca lui **Fatih**/ Cuceritorului, I, Ankara: TTK, 1954.

Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid/ Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid/Copia Registrului <de recensământ> al Sangeacului Albanez din anul Hegirei 835, giriş ve metin/introducere şi text, Ankara, TTK, 1954.

"Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica,* III (1954), p. 103-129.

1955

"XV. Asır Osmanlı Maliyesine Dair Kaynaklar"/Izvoare privind Finanţele otomane în sec. XV, *Tarih Vesikaları,* yeni seri I (1955), p. 128-134.

"Lands Problems in Turkish History", *Muslim World,* 45 (1955), p. 221-228.

1956

V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi (Salamanca, 12-15 Nisan), *Belleten,* XX/78 (Nisan 1956), 223-228. Varianta engleză: **"The**

Land Surveys in the Ottoman Empire as a Source of Place-Names (Summary)", *Belleten*, acelaşi număr, p. 228-230.

"İspanyol Arşivleri Hakkında"/ Cu privire la arhivele spaniole, *Belleten*, XX/78 (Nisan 1956), p. 230-236.

Kânûnnâme-i Sultanî Ber Mûceb-i Örf-i Osmânî, în colaborare cu R. Anhegger, II. Mehmed ve II. Bayezid devirlerine ait Yasaknâme ve Kanunnâmeler, Ankara, TTK, 1956.

1957

"An Ottoman Document on Bayezid's Expedition into Hungary and Wallachia", *Onuncu Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi Tebliğleri, İstanbul, 1955. Actes du Xe Congrès International des Études Byzantines (Istanbul, 15-21.X.1955)*, İstanbul, 1957, p. 220-222.

Recenzie: David Ayalon, "Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom. A Challenge to a Medieval Society, London 1956", *Belleten*, XXI/83 (Temmuz 1957), p. 501.

"Osmanlılarda Ateşli silâhlar"/Armele de foc la otomani, *Belleten*, XXI/83 (Temmuz 1957), p. 508-515.

Recenzie: J. C. Hurevvitz, "Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record, vol. 1 (1535-1914), vol.2 (1914-1956), Princeton 1956", *Belleten*, XXI/83 (Temmuz 1957), p. 512-513.

Recenzie: C.B. McLean - J.B. Christopher, R.L. Wolff, "A History of Civilisation, New York 1955" *Belleten*, XXI/83 (Temmuz 1957), p. 513-514.

Recenzie: Richard E. Kreutel, "Kara Mustafa vor Wien. Das Türkische Tagebuch der Belagerung Wiens 1683, Vefasst vom Zeremonienmeister der Hohen Pforte / Graz-Wien-Köln", *Belleten*, XXI/83 (Temmuz 1957), p. 514-515.

1958

"Arnavutluk (Albania)", *The Encyclopaedia of Islam²*, I (1958), p. 650-658.

"Azak"/Azovul, *The Encyclopaedia of Islam²*, I (1958), p. 808.

"Balkan", *The Encyclopaedia of Islam²*, I (1958), p. 998-1000.

"Osmanlı Padişahı"/Padişahul otoman, *A.Ü. SBF Dergisi* XIII (1958), p. 68-79.

"Osmanlı Hukukuna Giriş"/Introducere în Dreptul otoman, *A. Ü. SBF Dergisi,* XIII (1958), p. 102-126.

"The Problem of the Relationship Between Byzantine and Ottoman Taxation", *Akten XI. Internationalen Byzantinisten Kongresses,* München, 1958, p. 237-242.

1959

"Bâyazîd (Bâyezîd-Yıldırım)", *The Encyclopaedia of Islam²,* I (1959), p. 1117-1119.

"Bender", *The Encyclopaedia of Islam²,* I, p. 1166-1167.

"Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usûlü ve Türk Hâkimiyet Telâkkisiyle İlgisi"/Sistemul moştenirii sultanatului (succesiunii la tron) la otomani şi relaţia sa cu conceptul turc de suveranitate, *A. Ü. SBF Dergisi,* XIV/1 (Mart 1959), p. 69-94 (vezi şi vol. *The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire,* 1993).

"Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu"/Dările contribuabililor la otomani, *Belleten,* XXIII/102 (1959), p. 575-610.

1960

"Boghdan, Turkish Moldavia", *The Encyclopaedia of Islam²,* I (1960), p. 1252-1253.

"Budjak, Southern Bessarabia", *The Encyclopaedia of Islam²,* I (1960), p. 1286- 1287.

"Bursa and the Commerce of Levant", *Journal of Economic History of the Orient,* 3 (1960), p. 131-147.

"Bursa XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar"/ Documente privind istoria industriei şi comerţului Brusei în sec. XV, *Belleten,* XXIV/93 (1960), p. 45-102.

"Mehmed the Conqueror (1432-1481) and His time", *Speculum,* XXXV (1960), p. 408-427. Pentru traducerea turcă vezi 2003.

"The Problem of the relationship between Byzantine and Ottoman Taxation." Paper presented to *The XI. Internationalen Byzantinisten-Kongresses 1958,* ed. C. H. Beck, p. 237-242, München.

1961

"Dar al-Ahd"/Casa Legământului, *The Encyclopaedia of Islam²*, II, p. 116.

"Dar al-Harb/Casa Războiului, Ottoman Period", *The Encyclopaedia of Islam²*, II, p. 118-119.

Traducere: Allan Nevis-Henry Steele Commager, ***Amerika Birleşik Devletleri Tarihi/*** Istoria SUA, İstanbul, Varlık Yayınları, 1961.

1962

"The Rise of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*, London, 1962, p. 152-167, eserin yayıncıları: B. Lewis ve P. M. Holt.

1963

"Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi"/Atatürk şi modernizarea Turciei , *Belleten*, XXVII (1963), p. 625-632. Publicat şi în vol.: "Atatürk Konferansları"/Conferinţe despre Atatürk, Ankara, 1964, p. 189-196.

"Djizya" (II. Ottoman), *The Encyclopaedia of Islam*, II (1963), p. 562-566.

"Dobrudja", *The Encyclopaedia of Islam*, II (1963), p. 610-613.

1964

"Byzantium and the Origins of the Crisis of 1444 Under the Light of Turkish Sources", *Actes du XIIe Congres International des Etudes Byzantines*, II, Beograd, 1964, p. 159-164.

"The Nature of Traditional Society, B. Turkey", *Political Modernisation of Japan and Turkey*, Princeton, New Jersey, 1964, p. 42-63.

"Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus"/ Populaţia în Cipru sub administraţie turcă, *Kıbrıs ve Türkler*/Ciprul şi turcii , Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1964, p. 27-58.

"Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu"/Pactul de alianţă şi *Hatt-ı Hümâyûn*-ul de la Gülhane, *Belleten*, XXVIII/112 (Ekim 1964), p. 603-622.

"Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri"/ Aplicarea Tanzimatului şi efectele sale sociale, *Belleten*, XXVIII/112 (Ekim 1964), p. 623-690.

"The Place of the Ottoman - Turkish Empire in History", *Cultura Turcica* (1964), p. 57-64.

"Social Change, Gökalp and Toynbee", *Cultura Turcica* (1964), p. 209-223; pentru varianta turcă vezi 1965.

Recenzie: R. Mantran, "Istanbul dans la seconde moitié du XVI -e siècle", Paris, 1962, *A. Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi,* II/2-3 (1964), p. 381-402.

Recenzie: Roderic H. Davison, "Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876, Princeton 1963", *Belleten,* XXVIII/112 (Ekim 1964), p. 791-793.

1965

"Edirne'nin Fethi (1361)"/Cucerirea Adrianopolului(1361), *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağanı Kitabı/Festschrift* cu prilejul celei de-a 600-a aniversări a cuceririi Adrianopolului, Ankara: TTK, 1965, p. 137-159.

"Sosyal Değişme, Gökalp ve Toynbee", *Türk Kültürü,* III/3 (Mayıs 1965), p. 421-433; pentru varianta engleză vezi 1964.

"A Note on the Turco-Iranian Economic Relations in History", *Papers Read in the R.C.D. Seminar on Common Cultural Heritage, Tehran, 10-13 May 1965,* p. 13-15.

"Eyâlet", *The Encyclopaedia of Islam²,* II , p. 721-724.

"Hawâla (Havale ve Mukata'a)", *The Encyclopaedia of Islam²,* III, p. 283-285.

"Adaletnâmeler"/Cărţile dreptăţii, *Belgeler.Türk Tarih Belgeleri Dergisi,* II/3-4 (1965); ediţie separată : 1967, p. 49-145.

Recenzie: "Robert Devereux, The First Ottoman Constitutional Period. A Study of the Midhat Constitution and Parliament", *Belleten,* XXIV/116, (1965), p. 663-666.

Recenzie: "V. L. Ménage, Neshrî's History of the Ottomans: The Sources and Development of the text", *Belleten,* XXIV/116 (1965), p. 667-672.

Recenzie: "Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nesir: XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıl Ortasına Kadar Yazmalardan Seçilmiş Metinler"/Fahir Iz,

Proza în vechea literatură turcă: texte alese din manuscrise de până la mijlocul secolului al XVI-lea, *Belleten,* XXIV/116 (1965), p. 673-674.

1967

"Notes on N. Beldiceanu's Translation of the Kanunnâme, fonds Turc ancien 39, Bibliothéque Nationale, Paris", *Der Islam,* 43/1-2 (1967), p. 139-157.

"The Re-building of Istanbul by Sultan Mehmed the Conqueror", *Cultura Turcica,* IV (1967).

1968

"Turks, Turkey, Ottoman Empire", *Encyclopaedia of World History,* edit. William L. Langer, ed.4.

"Les régions de Kruye et de Dibra autour de 1467 (d'après les documents Ottomans)", *Studia Albanica,* V/2 (Boston, 1968), p. 89-102.

"Ziya Gökalp", *International Encyclopaedia of Social Sciences,* V (1968), p. 194-195.

"Conference on the Political Modernization of Japan and Turkey", Princeton: PVP, 1968.

1969

"Prof. Dr. Uriel Heyd" (1913-1968), *Belleten,* XXXIII/129 (Ocak 1969) p. 115-116.

"Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest", Ankara, 1969.

"Suleiman the Lawgiver and the Ottoman Law", *Archivum Ottomanicum,* I (1969), p. 105-138.

Recenzie: "Gabriel Baer, Egyptian Guilds in Modern Times", *Archivum Ottomanicum,* I, p. 317-319.

Recenzie: "M. Baulant, Letters de négociants Marsellais", *Archivum Ottomanicum,* I, p. 319-321.

Tanıtma: "B. Krekić, Dubrovnik et le Levant au Moyen Âge", *Archivum Ottomanicum,* I, p. 322-324.

"Capital Formation in the Ottoman Empire", *Journal of Economic History, XXIX/1* (1969), p. 97-140.

"The Nature of Traditional Society:Turkey." In: *Political Modernization in Turkey and Japan,* ed. Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow (1969), p. 42-63. Princeton: Princeton University Press. [Reprinted with Turkish translation in 1990. **"Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi."** *Türkiye Günlüğü* 11: p. 31-41.]

"Political modernization in Turkey." In *Political Modernization in Turkey and Japan,* ed. Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow. Princeton: Princeton University Press.

"L'Empire Ottoman", *Actes du Premier Congrès International des études Balkaniques et Sud-Est Européennes, 26 août-1 septembre 1966,* Sofia 1969, vol. 3, p. 75-104.

Recenzie: "N. Berkes, The Development of Secularizm in Turkey", *Orientalische Literaturzeitung,* LXIV/9-10 (1969), p. 438-446.

1970

"The Policy of Mehmed II Toward the Greek Population of İstanbul and the Byzantine Buildings of the City", *Dumbarton Oaks Papers* 23-25 (1969-1970), p. 231-249.

"The Foundation of the Ottoman Economic-social System in Cities", *La Ville Balkanique,* Sofia, 1970, p. 17-24.

"The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy", *Studies in the Economic History of Middle East From the Rise of Islam to the Present Day,* ed. M. A. Cook, London, 1970, p. 207-218.

"The Cambridge History of Islam", eds. P.M.. Holt, A.K. Lambton, B. Lewis, Cambridge University Press: **"The Emergence of the Ottomans"**, p. 263-291; **"The Rise of the Ottoman Empire"**, p. 295-323; **"The Heyday and Decline of the Ottoman Empire"**, p. 324-353; cu traduceri în turcă în: *İslâm Kültür ve Medeniyeti*/Cultura şi civilizaţia Islamului, İstanbul, 1988.

"International Trade Routes and the Ottoman Empire", *International Congress of Economic History,* Leningrad, 1970.

"The Ottoman Decline and Its Effects Upon the Reaya", *II-ème Congrès International des Ètudes du Sud-est Européen,* Athènes, 7-13 Mai 1970, p. 73-90; reeditare: *Aspects of the Balkans, Continuity and Change.*

Contributions to the International Balkan Conference, UCLA, 1969, eds. H. Birnbaum and S. Vryonis, The Hague, Mouton, 1972, p. 338-354.

"Islam in the Ottoman Empire", *Cultura Turcica,* 5-7 (1968-1970), p. 19-29.

1971

"The Periods of Development of the Idea of Republic in Turkey", *Cultura Turcica,* vol. VIII-IX (1971), p. 72-73.

"Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Haziran 1969), Türk Heyeti Tebliğleri*/Primul Congres internaţional de studii privind Ciprul, Ankara, 1971, p. 59-77.

"The Conquest of Edirne (1361)", *Archivum Ottomanicum,* III (1971), p. 185-210.

"İmtiyazât. Commercial privileges, capitulations. II-The Ottoman Empire", *The Encydopaedia of Islam*^{2}, III (1971), p. 1179-1189.

"Critica", *Archivum Ottomanicum,* III (1971), p. 251-304.

1972

"The Ottoman Decline and its Effects Upon the Reaya." In *Aspects of the Balkans: continuity and change,* ed. Birnbaum and Speros Vryonis (1972), The Hague: Mouton, p. 338-354.

1973

The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300-1600, translated by N. Itzkowitz ve C. Imber, London-New York, 1973.

"Application of the Tanzimat and its Social Effects", *Archivum Ottomanicum,* V (1973), p. 97-127.

"Quelques remarques sur la formation du capital dans l'Empire Ottoman", *Histoire Èconomique du Monde Méditerranéen 1450-1650, Mélanges en l'Honneur de Fernand Braudel,* Paris, 1973, p. 235-244.

"Foreword", *Dimitrie Cantemir. Historian of South East European and Oriental Civilisations,* Bucharest, 1973.

1974

Osmansko Carstvo, Belgrad, 1974. (Traducerea lucrării **"The Ottoman Empire"**,1973).

"Turkish Impact on the Development of Modern Europe", *The Ottoman State and its Place in the World History*, Leiden, 1974, ed. K. Karpat, p. 51-58 (pentru o nouă ediţie vezi 2000).

"Eastern and Western Cultures in Dimitrie Cantemir's Work", *Revue Roumaine d'Histoire*, XII (1974), p. 27-29.

"Mehmed II", *Encyclopedia Britannica*, 15[lh] ed., p. 859-860.

"Lepanto in the Ottoman Documents", *II Mediterraneo Nella Seconda Metà Del'500 Alla Luce di Lepanto, a Cura di Gino Benzoni*, Firenze, 1974, p. 185-192, Civiltà Veneziana Studi 30.

Recenzie: "Uriel Heyd, Studies in old Ottoman Criminal Law, London, ed. V. Ménage", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 37 (1974), p. 696-698.

"Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest", *Review of the Touring and Automobile Club of Turkey*, sayı 44/323 (Ekim- Aralık 1974), p. 25-31. Varianta germană: *Die* Historische Bedeutung Der Eroberung Zyprens", *Zeitschrift des Touring und Automobileculub der Turkei*, 44/323, p. 25-27.

1975

"Kanun", *The Encyclopaedia of Islam*[2], IV (1975), p. 558-562.

"Kanunnâme", *The Encyclopaedia of Islam*[2], IV (1975), p. 562-566.

"The Socio-political Effects on the Diffusion of Fire-arms in the Middle East", *War, Technology and Society in the Middle East*, London, 1975, p. 195-217, eds. V. J. Parry and M. E. Yapp.

"The Rise of the Ottoman State", *A History of the Ottoman Empire to 1730*. Chapters from the Cambridge History of Islam and the New Cambridge Modern History, by Parry, İnalcık, Kurat and J.S. Brombey, 1976, p. 10-53. Edited with an introduction by L. Cook, vezi 1970, *The Cambridge History of Islam*.

1977

"An Outline of Ottoman-Venetian Relations", *Venezia, Centro di Mediazione Tra Oriente e Occidente (Secoli XV-XVI). Aspetti e Problemi*, a

cura di H.G. Beck - M. Manussacas - A. Pertusi, Firenze, 1977, p. 83-90 (între p. 91-94, în italiană, întrebări pentru Inalcık şi răspunsurile sale), *Venezia- Fondazione Giorgio Cini ,* subtitlu: *Atti del II Convegno Internazionale di Storia della Civiltà Veneziana.* Civiltà Veneziana, Studi 32.

"Centralisation and Decentralisation in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History,* London, 1977, p. 27-52, eds. T. Naff and R. Owen.

"Tursun Bey, Historian of Mehmed the Conquerors' Time", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes,* 69, (1977), p. 55-71.

1978

Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Hân. İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerine Anonim Gazavatnâme/Gazavât-ı Sultân Murâd b.Mehemmed Hân.O **Gazavâtnâme** anonimă asupra luptelor de la Zlatiţa şi Varna. Tıpkıbasım ve metin, notlar ve bir lûgatça ile yayınlayanlar: Halil İnalcık ve Mevlut Oğuz/Editori tirage à part, text, note şi un glosar: Halil Inalcık şi Mevlut Oğuz, Ankara: TTK, 1978.

"The Impact of Annales School of Ottoman Studies and New Findings", *Review, Journal of Fernand Braudel Center,* I (1978), p. 69-96.

"Tursun Beg. The History of Mehmed the Conqueror". Text published in facsimile with English translation by Halil İnalcık and Rhoads Murphey, Chicago-Minnesota, 1978.

The Ottoman Empire: Conquest, Organisation and Economy, Variorum Reprints, 1978. Cuprinde studiile : "Ottoman Methods of Conquest" (vezi 1954). "Land Problems in Turkish History" (vezi 1955). "The Problem of the Relationship Between Byzantine and Ottoman Taxation" (vezi 1958), "Bursa and the Commerce of Levant" (vezi 1960). "The Nature of Traditional society: Turkey" (vezi 1964). "Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law" (vezi 1969). "Capital Formation in the Ottoman Empire" (vezi 1969). "The Policy of Mehmed II toward the Greek Population" (vezi 1970). "The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy" (vezi 1970). "The Ottoman Decline and Its Effects Upon the Reaya" (vezi 1970). "The Conquest of Edirne (1361)" (vezi 1971). "The Application of Tanzimat" (vezi 1973). "Lepanto in the Ottoman Documents" (vezi 1974). "The Socio-political Effects of the Diffusions of Fire Arms" (vezi 1975).

1979

"The Question of the Closing of the Black Sea Under the Ottomans", *Archieiou Pontu. Periodicon Sungramma,* 35 (1979), p. 74-110 (incluse în ediţiile româneşti 1996 şi 2015 ale *Imperiului otoman. Epoca clasică).*

"Servile Labor in the Ottoman Empire", *Mutual Effects of the Islamic and Judeo-Christian Worlds: the East European Pattern,* ed. A. Archer-T. Halasi Kun - B. K. Kiraly, Studies on Society in Change 3, New York, 1979, p. 25-52.

Recenzie: "Franz Babinger, Mehmed the Conqueror and His Time", *American Historical Review,* 84-2 (1979), p. 510-511.

1980

"The Hub of the City: The Bedesten of Istanbul", *International Journal of Turkish Studies, I/I* (1979-1980), p. 1-17.

"A Case Study in Renaissance Diplomacy: The Agrement Between Innocent VIII and Bayezid II on Djem Sultan", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bildirisi Dergisi,* III (1979-1980), p. 209-230.

"Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum,* VI (1980), p. 283-337.

"Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muamelât"/Cancelarii şi formalităţi în birocraţia otomană, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi,* I (Istanbul, 1980), p. 1-14.

"Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü"/Piaţa bumbacului otoman, India şi Anglia: rolul preţului de cost al muncii în concurenţa de piaţă, *ODTÜ Gelişme Dergisi* özel sayısı, **"Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II"** (1979-1980), p. 1-65.

"Turkey Between Europe and the Middle East", *Foreign Policy,* VIII/3-4 (1980), p. 7-31.

Recenzie: "Susan Skilliter, William Harborne and the Trade with Turkey, *1578-1582,* London-Cambridge", *International Journal of Middle East Studies,* 34-4 (1980), p. 514.

"Ottoman Social and Economic History: A Review", Social and Economic History of Turkey *(1071-1920)*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1980, p. 1-8.

"Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihi ile İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler"/Documente privitoare la istoria administrativă, socială şi economică otomană: selecţiuni din registrele kadiilor (*Kadı Sicilleri)* de la *Bursa/Brusa, Belgeler,* X/14 (1980-1981), p. 1-91; vezi şi *Belgeler,* XIII/17 (1988)

"III. Köy Sicil ve Tezkereleri"/Registre şi teşcherele.III, *Belgeler*, XV/19 (Ankara,1983), p. 23-167 (între p. 24-110 se află 189 de documente din registre săteşti *sicil*, iar între p. 111-164 un număr de 56 de doc. ce constituie un *tereke defteri*/condică de moşteniri sătească.

1981

"The Khan and Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate Under Sahip Giray I (1532-1551)", *Harvard Ucranian Studies* III-IV (1979-1980), 445-466. Traducere turcă, *Emel* 135 (Mart-Nisan 1983), p. 51-73 (vezi anul 1983).

Recenzie: "Alexandre Bennigsen ve arkadaşları/A.B.şi colaboratorii, 'Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapı, Paris, 1978", *International Journal of Middle East Studies* 13/3 (1981), p. 373-374.

1982

"The Caliphate and Ataturk's İnkılâb", *Belleten,* XLVI/182 (1982), p. 353-365.

"Ottoman Archival Materials on Millets", *Christians and Jews in the Ottoman Empire, I. The Central Lands,* ed. by Benjamin Brauder and Bernard Lewis, New York, 1982, p. 437-449.

Recenzie: "K.K. Barbir, 'Ottoman Role in Damascus, 1709-1758'", *American Historical Review* 87-2 (1982), p. 509.

"Rice Cultivation and Çeltükçi-Re'âyâ System in the Ottoman Empire", *Turcica, Revue des Ètudes Turques,* XIV (1982), p. 69-141.

"The Question of the Emergence of Ottoman State", *International Journal of Turkish Studies,* II/2 (1981-1982), p. 71-79.

"Turkish-Jewish Relations in the Ottoman Empire", *United Turkish American,* (1982), p. 1-17.

1983

"Marchés and marchands Ottomans", *Bulletin du Mausse,* III (1983), p. 13-37.

"Introduction to Ottoman Metrology", *Turcica. Revue des Ètudes Turques,* XV (1983), p. 311-348.

"Arab Camel Drivers in Western Anatolia in the Fifteenth Century", *Revue d'Histoire Maghrebine,* X/31-32 (1983), p. 247-270.

"The Khan and the Tribal Aristocracy: the Crimean Khanate under Sahib Giray", *Emel,* 135, (1983), p. 74-96.

1984

"Yük (Himl) in Ottoman Silk Trade. Mining and Agriculture", *Turcica. Revue des Ètudes Turques,* XVI (1984), p. 131-156.

"The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State, Landlords and Tenants", *Contribution à Histoire Èconomique et Sociale de l'Empire Ottoman,* Paris-Leuven, 1984, p. 105-126, Paris: Institut Français d'Ètudes Anatoliennes d'Istanbul-Association pour le développement d'Ètudes Turques Collection Turcica III.

1985

"Osmanlı Arşivlerinin Türk ve Dünya Tarihi İçin Önemi"/ Arhivele otomane şi importanţa lor pentru istoria turcă şi universală, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*/Simpozionul „Arhivele otomane şi studiile otomane", İstanbul, Türk-Arap İncelemeleri Vakfı/Fundaţia de studii turco-arabe, 1985, p. 31-45.

"The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and Crusades", *Byzantinische Forschungen,* IX (Amsterdam: 1985), p. 179-217.

"Studies in Ottoman Social and Economic History", (London), 1985, *Variorum Reprints,* cuprinzând : I. "The Question of the Emergence of the Ottoman State" (vezi 1982). II. "L'Empire Ottoman" (vezi 1969). III. "The Khan and the Tribal Aristocracy" (vezi 1981 şi 1983). IV.

"Impact of the Annales school on Ottoman Studies" (vezi 1978). V. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire" (vezi 1980). VI. "Rice Cultivation in the Ottoman Empire" (vezi 1982). VII. "Servile Labor in the Ottoman Empire" (vezi 1979). VIII. "The Emergence of Big Farms, Çiftliks" (vezi 1984). IX. "The Hub of the City" (vezi 1980). X. "Introduction to Ottoman Metrology" (vezi 1983).

Recenzie:"The Islâmic Middle East, 700-1900. Studies in Economic and Social Studies, ed. A. L. Udovitch", *Journal of the American Oriental Society,* vol. 105-1 (1985), p. 162-164.

Recenzie:"C. Issawi, 'The Economic History of Turkey, 1800-1914'", *International Journal of Middle East Studies,* 17/2 (1985), p. 273-276.

1986

"The Appointment procedure of a Guild Warden (Kethüda)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes,* 76 (1986), p. 135-142.

"The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role", *Halı Magazine. Oriental Carpets ant Textile Studies,* London, 1986, p. 39-65, ed. by. R. Pinner - W. Denny.

"Mahkama (2- The Ottoman Empire I- The earlier centuries)", *The Encyclopaedia of Islam*^{2}, VI, p. 3-11.

"Power Relationship Between Russia, Ottoman Empire and Crimean Khanate as Reflected in Titulature", *Passé Turco-Tatar, Present Soviétique. Ètudes offerts à Alexander Benningsen,* Louvain-Paris, 1986, p. 175-211, Collection Turcica VI.

"Arab-Turkish Relations in Historical Perspective (1260-1914)", *Studies on Turkish-Arab Relations,* İstanbul, 1986, p. 148-157.

1987

"Biases in Studying Ottoman History", *Studies on Turkish-Arab Relations. Annual 2* (1987), p. 7-10.

"Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar"/Documente şi cercetări privind epoca lui Fatih/, reeditarea textului identic din 1954.

"Sharî'a, Ummah' Khilâfah", Dr. I. H. Qureshi Memorial Lectures, ed. Y. A. Hashmi, Karachi, 1987.

"When and How British Cotton Goods Invaded the Levant Markets" In *The Ottoman Empire and the World-Economy*, ed. Huri Islamoglu-Inan, Studies in Modern Capitalism Series, (1987), New York: Cambridge University Press.

"Biases in Studying Ottoman History", *Studies on Turkish-Arab Relations, Annual* 2 (1987), p. 7-10.

1988

"Şikâyet hakkı: 'Arz-ı Hâl ve 'Arz-ı Mahzar'lar/Dreptul de plângere (petiţionar):*Arz-ı Hâl* şi *Arz-ı Mahzar*-uri, *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII (1988), p. 33-54.

"Recession of the Ottoman Empire and the Rise of the Saudi State", *Studies on Turkish-Arab Relations*, 3 (1988), p. 69-85.

"Jews in the Ottoman Economy and Finances 1450-1500", *The Islamic World from Classical to Modern Times. Essays in Honor of Bernard Lewis*, Princeton N.J., 1988, p. 513-550.

"The Rûznamçe Registers of the *Kadıasker* of Rumeli as preserved in the İstanbul Müftülük Archives", *Turcica. Revue des Etudes Turques*, XX (1988), p. 251-275.

1989

"Matbakh (2. Ottoman Turkey)", *The Encyclopaedia of Islam*^{2}, VI (1989), p. 809-813, tıpkıbasım.

Recenzie: "Kemal H. Karpat, 'Ottoman Population, 1830-1914'", *International Journal of Middle East Studies*, 21.3.1989, p. 422-424.

1990

"İstanbul: An islamic City", *Journal of Islamic Studies*, I (1990), p. 1-23.

"Turks and the Crusades 1329-1451" şi **"Ottoman Turks and the Crusaders 1451-1522"**, *A History of the Crusades*. Volume Six. *The Impact of the Crusades on Europe*, VI, Madison, 1990, p. 222-275 şi 311-353. Eds.: Harry W. Hazard-Norman P. Zaccor, General Editör: K. Setton.

"Köy, Köylü ve İmparatorluk"/Satul, ţăranul şi Imperiul, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi. *Tebliğler*/Al V-lea Congres internaţional de istorie economică şi socială a Turciei, İstanbul,

Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, 21-25 Ağustos 1989, p. 1-11, Ankara, TTK, 1990.

"**Mehemmed I** (Ottoman Sultan 816-24/1413-21. Çelebi)", *The Encyclopaedia of Islam*², VI (1990), p. 973-978.

"**Mehemmed II** (Abu'l Fath or Fâtih)", *The Encyclopaedia of Islam*², VI (1990), p. 978-981.

1991

"**The Status of the Greek Ortodox Patriarch Under the Ottomans**", *Turcica. Revue des Etudes Turques, (Mélanges offerts à Irène Mélikoff)* XXI-XXIII (1991), p. 407-436.

"**Ottoman Galata, 1453-1553**", Premiére Recontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne, Istanbul: Institut Français d'Études Anatoliennes, 1991, p. 17-116, ed. Edhem Eldem.

"**Struggle for East-European Empire: 1400-1700 the Crimean Khanate, Ottomans and the Rise of Russian Empire**", in *The Turkish Yearbook*, 21 (1991), p. 1-17.

1992

"**Islamization of Ottoman Law on Land and Land Taxation**", *Festgabe an Josef Matuz: Osmanistik-Turkologie-Diplomatik*, Berlin, 1992, p. 100-116, ed. Christa Fragner-Klaus Schwarz.

"**Comments on 'Sultanism': Max Weber's Typification of the Ottoman Polity**", *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, 1 (1992). Charles Issawi and Bernard Lewis, Princeton, 1992, p. 49-72.

"**Süleyman the Magnificent: The Man and Statesman**", *Soliman Le Magnifique et son temps. Actes du colloque de Paris. Galeries Nationales du Grand Palais, 7-10 mars 1990*, Paris, 1992, p. 89-103, éditeur: G. Veinstein.

"**Tax Collection, Emblezzement and Bribery in Ottoman Finances**", *Turkish Studies Association Bulletin*, XV (1992), p. 327-346.

"**Some Remarks on the Ottoman Turkey's Modernization Process**", *Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World*, İstanbul: *International Research Center for Islamic History, Art and Culture* (IRCICA), 1992, p. 49-50.

"Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700"/Relaţiile ruso-otomane 1492-1700, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992/500 de ani 1491-1992 în relaţiile turco-ruse, Ankara, 12-14 Aralık 1992, *Bildiriler*/Comunicări, Ankara: TTK.

1993

"Decision Making in the Ottoman State", *Decision Making and Change in the Ottoman Empire,* editor: C. F. Farah-Kirksville, The Thomas Jefferson University Press, 1993, p. 9-18.

"Greeks in Ottoman Economy and finances, 1453-1550", To Ellenikon, Studies in Honour of Speros Vryonis Jr., c. 2, *Byzantinoslavica, Armenica, Islamica, the Balkans and Modern Greece,* New Rochelle-New York, 1993, p. 307-319.

"Türkler ve Balkanlar"/Turcii şi Balcanii, *Balkanlar,* İstanbul: Eren, 1993, p. 9-32, traducerea engleză: "The Turks and the Balkans", *Turkish Review of Balkan Studies,* I (1993), Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, p. 9-42.

"Osmanlı İmparatorluğu. Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler"/ Imperiul otoman. Cercetări de arhivă, studii privind societatea şi economia, İstanbul: Eren 1993.

"Cizye, Osmanlılarda Cizye/Cizye/impozitul-capitaţie. Cizye la otomani", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 8 (Istanbul, 1993), p. 45-48.

"Çiftlik", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* 8 (1993), p. 313-314.

"The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society", Bloomington, *Indiana University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture,* Joint Series, 1993.

"Giriş"/Introducere <la>, *438 numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, I. Kütahya Karahisâr-ı Sahip, Sultan-önü, Hamîd ve Ankara Livâları", Ankara: TC. *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı,* 1993, p. 1-14,

"Osman Ghâzî's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus", *The Ottoman Emirate (1300-1389).* Halcyon Days in Crete I. A symposium held in Rethymnon 11-13 January 1991, editor, Elizabeth Zachariadou, Rethymnon, 1993, p. 77-98.

"State, Sovereignty and Law during the Reign of Süleyman", *Süleyman the Second and His Time,* İstanbul, 1993, p. 59-92.

"Dervish and Sultan: an Analysis of the Ottoman Baba Velâyetnâmesi", *Manifestations of Sainthood in Islâm,* İstanbul, 1993, p. 209-223.

1994

"How to Read Ashik Pasha-zâde's History", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage,* İstanbul, 1994, p. 139-156.

"An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914", ed. H. İnalcık with Donald Quataert, *Cambridge,* 1994. ("Preface", p. XXV-XXVII. "General Introduction", p. 1-7. "Part I. The Ottoman State: Economy and Society", p. 9-409, "Weights and measures", p. 987-994, "Glossary", p. 995-1002.

"Bilinmeyen Yönleriyle Harem: Harem bir Okuldu"/Feţele necunoscute ale Haremului:Haremul a fost o şcoală, *Aktüel,* sayı 175 (10-16 Kasım 1994), p. 32-39.

1995

"From Empire to Republic. Essays on Ottoman and Turkish Social History", İstanbul: Isis Yayıncılık, 1995.

"Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam"/Islamul în Imperiul otoman, *Tarih Risaleleri,* Derleyen: Mustafa Özel, İstanbul: İZ, 1995, p 17-34.

"İstanbul: Bir İslâm şehri"/Istanbul:un oraş musulman, *İstanbul Armağanı Fetih ve Fatih,* İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, p. 71-90, (vezi şi 1990)

"Othomanik Autokratia. He klasiki periodos 1300-1600", Atina, 1995, tercüme eden: Mihalis Kokolikis.

"The Customs Register of Caffa, 1487-1490/Kefe Gümrük Bekâyâ Defteri, 1487-1490", Harvard: Harvard Üniversitesi, 1995.

"Concluding Remarks", *Histoire Economique et sociale de l'empire ottoman et de la Turquie (1326-1960),* vol. III, (1995), p. 881-882.

1996

"Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu"/Au fost descoperite registrele kadiilor din Hanatul Crimeii, *Belleten,* LX/227 (Nisan 1996), p. 165-190.

"Osmanlı Arşivleri Görülmeden 20.Yüzyılın Tarihi Yazılamaz"/ Nu se poate scrie istoria secolului 20 fără a vedea arhivele otomane, *Izlenim,* sayı/nr.35-36 (Temmuz-Ağustos 1996), p. 42-47.

Imperiul Otoman.Epoca Clasică 1300-1600. Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996.Ediţie şi studiu introductiv de Mihai Maxim, traducere, nota, completarea glosarului şi indicelui de Dan Prodan.

"The Meaning of Legacy: The Ottoman Case", *Imperial Legacy. The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East,* New York: Columbia University Press, 1996, p. 17-29.

1997

"A Note on the Population of Cyprus", *Perceptions,* II/2 (Ankara: 1997), p. 23-31.

"The Recent History of Cyprus", *First International Congress on Cypriot Studies,* Gazimagosa 20-23 November 1996, ed. Emel Doğramacı, et al, Gazimagosa: Eastern Mediterranean Univ. Press, 1997, p. 25-32.

"Turkey and Europe: A Historical Perspective", *Perceptions,* II/1 (Ankara: 1997), p. 76-92.

1998

"Eyüp Sultan Tarihi Ön Araştırma Projesi", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam,* İstanbul, 1998, p. 1-8.

Essays in Ottoman History, İstanbul: Eren, 1998, cuprinde : "Periods in Ottoman History", "How to Read Aşık Pasha-zade's History", (1994). "Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus", (1993). "Mehmed The Conqueror (1432-1481) and His Time", (1960). "Decision Making in the Ottoman State", (1993). "The Ruznamçe Registers of The *Kadıasker* of Rumeli as Preserved in the Istanbul Müftülük Archives", (1988). "Islamization of Ottoman Laws on Land and Land Tax", (1992). "Tax Collection, Embezzlement and Bribery in Ottoman Finances", (1992). "The Status of The Greek Orthodox Patriarch Under the Ottomans", (1991). "Islam in the Ottoman Empire", (1970). "Istanbul: an Islamic City", (1990, 1995). "Ottoman Galata, 1453-1553", (1991). "Greeks in Ottoman Economy and Finances, 1453-1550", (1993). "Arab'

Camel Drivers in Western Anatolia in the fifteenth century", (1983)."The Question of the Closing of The Black Sea under the Ottomans", (1979).

"Turkey Between Europe and the Middle East", *Perceptions*, III/1 (Ankara: 1998), p. 5-18.

"Tarihçi Prof. Dr. Halil İnalcık'a Göre Osmanlı Rejiminin Uzantılarından Kurtulamadık. Patron-kul Sistemi Sürüyor"/Potrivit istoricului Prof. Dr. Halil Inalcık nu ne-am putut salva de prelungirile regimului otoman. Sistemul patron-rob continuă, *Milliyet*, 19.6.1998, p. 22.

1999

"Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış"/O privire generală asupra istoriei otomane, *Osmanlı*, I, Ankara, 1999, p. 37-117.

"Osmanlı Tarihi Kronolojisi"/Cronologia istoriei otomane, *Osmanlı*, I, Ankara, 1999, p. 118-132.

"History of Humanity, Scientific and Cultural Development", vol. V."From the Sixteenth to the Eighteenth Century", ed. Peter Burke and Halil İnalcık, London: Routledge, UNESCO 1999.

"Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar"/ Noi cercetări privind istoria Balcanilor în perioada otomană, *Tarihte Güneydoğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları*/<Simpozionul> Europa de Sud –Est în istorie:Balcanologia ieri şi astăzi şi problemele sale, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, 1999.

"Atatürk ve Atatürkçülük"/Atatürk şi atatürkismul, *Atatürk: Değişim ve Ulusallaşma Süreci*/Atatürk:procesul schimbării şi al naţionalizării, editori: H. İnalcık – B. Lewis, Milano, 1998, p. 30-47.

2000

Söğüt'ten İstanbul'a. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar/De la Söğüt la Istanbul.Discuţii pe marginea fondării Statului Otoman, Ankara, 2000.

"Modern Avrupa'nın Gelişmesinde Türk Etkisi"/Impactul turc asupra dezvoltării Europei moderne; *Osmanlı ve Dünya. Osmanlı Tarihi ve*

Dünya Tarihindeki Yeri/Otomanii şi lumea.Istoria otomană şi locul ei în istoria mondială, ed. Kemal Karpat, İstanbul, 2000, p. 7-92 (vezi 1974).

Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet/Statul, Dreptul, Justiţia la otomani, İstanbul: Eren, 2000.

"Osmanlı'da İstatistik Metodu Kullanıldı mı?"/Au folosit otomanii metoda statistică?, ***Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik***, ed. Halil İnalcık-Şevket Pamuk, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, p. 1-13.

"Türk Tarihinde Türe ve Yasa Geleneği"/*Türe/töre*/cutuma şi tradiţia *Yasa*/Legii în istoria turcă, *Doğu Batı*, sayı 13, (2000), p. 157-175.

2001

"Sen Olasan Kaleme İtî'bâr İçin Hâmi: Fuzuli ve Patronaj", *Kültür Ufukları, Talat Halman Armağan Kitabı*, Cultural Horizons/ A festschrift in honor of T. S. Halman, İstanbul: Syracuse Univ. Press ve Yapı Kredi Yayınları, 2001, p. 308-311.

"Harem Bir Fuhuş Yuvası Değil, Bir Okuldu"/Haremul nu a fost un cuib de prostituţie, ci o şcoală, (Prefaţă la: Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*/Scrisori de dragoste către sultanii otomani, Ufuk kitapları, Istanbul, 2001, p.7-15.

Foreword, *History of The Ottoman State, Society and Civilization*, Vol I, IRCICA, İstanbul, 2001, p. XV-XIX.

2002

"Foundations of Ottoman-Jewish Cooperation", in *Jews, Turks, Ottomans: A shared history fifteenth through the twentieth century*, yay. Avigdor Levy, ed. NY, Syracuse, Un. Press, 2002, p. 3-14.

"Periods in Ottoman History", *The Turks, c.* 3, Ankara, 2002, p. 15-21.

"Foundation of Ottoman State", *The Turks, c.* 3, Ankara, 2002, p. 46-.

"Wazir. In the Ottoman Empire", *Encyclopaedia of Islam*^{2}, XI (2002), p. 194-197.

"Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış"/O privire generală asupra istoriei economice şi monetare otomane, *Doğu Batı*, sayı 17 (2001), p. 9-34.

"Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji", *Doğu Batı, sayı 20* (2002), p. 13-39 .

"Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları. I- Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları", XIII. Türk Tarih Kongresi. Ankara: 4-8 Ekim 1999, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, I. cilt, Ankara, 2002, p. 85-166.

"Kırım Hanlığı (1441-1783)"/Hanatul Crimeii, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 25 (2002), p. 450-458.

Türk Denizcilik Tarihi, Ed. Bülent ARI, Ankara: Denizcilik Müsteşarlığı, 2002. Halil İnalcık'ın yazıları: "Osmanlı Deniz Egemenliği", p. 49-66; "Güney Anadolu ve Kıbrıs Krallığı", p. 67-71; "Batı Anadolu'da Yükselen Denizci Gazi Beylikleri, Bizans ve Haçlılar", p. 73-90; "Fatih ve Ege Denizi", p. 91-98; "Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu", p. 99-105; "Kristof Kolomb ve Haçlı Politikası", p. 119-126; "Haçlılar ve Osmanlılar - Barbaros Hayreddin Paşa Fransa'da", p. 127-140; "Barbaros'tan İnebahtı (Lepanto)'ya Kadar Akdeniz"; p. 141-143; "Mühimmelere Göre İnebahtı Deniz Savaşı", p. 145-149; "İnebahtı Sonrası, İspanya ile Barış" (1585-)", p. 151-155.

"Tarih ve Akademi", Türk Kültürü, n. 67, p. 53-67, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2002, (Aslı için bkz. "Akademi Nedir?", 1968).

"Fatih Sultan Mehmed (1432-1481) ve Zamanı", Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, İstanbul, 2002 (satışa verilişi 2003), p. 433-451 (Franz Babinger tarafından kaleme alınan Fatih Sultan Mehmed kitabı ilim âleminde ağırlığını duyuran nadir eserlerden biri olmasına rağmen, notlar kısmı neşredilmeden kaldığı için, eleştiri konusu oldu. İstanbul'un 550. Fetih Yılı vesilesi ile, Amerika'da neşredilen İngilizce metinden aktaran yayınevi, Prof. Halil İnalcık'ın bu eser ile ayrılmaz bir parça oluşturan tenkidi ilâve etmiştir. Aslı için bkz. yıl 1960), Oğlak Bilimsel Kitaplar.

2003

"Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret", *Doğu Batı* 24 (2003), p. 55-81.

Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)/Imperiul otoman. Epoca clasică), İstanbul, 2003, 285 sayfa, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık. Çev: Ruşen Sezer (trad.vol. 1973).

2004

"İki Rakip Kardeş: Altın ve Gümüş", "Twin Rivals: Gold and Silver", *Altın İktidarı, Aktidarın Altınları*, Ed. Oğuz Tekin, Yapı Kredi, Altın Sikke Koleksiyonu, YKY, 2004, p. 143-157.

"İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul: İş Bankası, 2004. Makalenin ingilizcesi için: **"The Struggle Between Osman Gazi and the Byzantines for Nicea"** *İznik Throughout History*, Istanbul:Iş Bankası, 2004, p. 59-85.

'A Case Study in Renaissance Diplomacy, Bayezid II, Djem Sultan Ottoman Diplomacy Conventional or Conventional', Ed. Nuri Yurdusev, McMillan, 2004.

Ottoman Civilization, Ed. Halil İnalcık and Günsel Renda, Ministry of Culture and Tourism, Ankara, 2004: "Introduction", "Ottoman Civilization and Palace Patronage" p. 11-27. "Periods in Ottoman History, State, Society, Economy", p. 30-235. "Abbreviations and Bibliography", p. 236-239. "Mutual Political and Cultural Influences Between Europe and the Ottomans", p. 1047-1129.

2005

"The Poet and the Patron: A Sociological Treatise Upon the Patrimonyal State and the Arts", JTL Journal of Turkish Literature, Sayı: 2 (2005), p. 9-70 (Şair ve Patron, Çeviri: Arif Nat Riley)

2006

"Turkey and Europe in History", İstanbul: Eren Kitabevi, 2006.

Önsöz/Foreword, *İstanbul Mahkemesi 121 Numaralı Şeriyye Sicili*, İstanbul, 2006, p. VII-IX şi XI-XII, yay. Sabancı Üniversitesi.

"Autonomous Enclaves in Islamic States: Temlîk, Soyurghals, Yurdluk-Ocaklıks, Mâlikâne-Mukâta'as an Awqâf", History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East, Wiesbaden, 2006, p. 112-134.

2007

"Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg"/Fondatorul Principatului otoman Osman Beg, *Belleten,* Sayı 21, p. 261 (Ağustos 2007), p. 479-536.

2008

"Tarihçi/Istoricul/ Şükrullah Çelebi 1380?-1460, *Acta Orientalia,* 61 (1-2), p. 113-118, Budapest, 2008.

"The Ottoman Survey of İstanbul /1455 Tahriri", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi,* Sayı: 3, 2008, p. 19-27.

Çanakkale Boğazı Özet ve Kronoloji, *Çanakkale Tarihi/Istoria Dardanelelor* I, Değişim, İstanbul, 2008.

***Türk Tekstil Tarihi,*/**Istoria textilelor turceşti, İstanbul: İş Bankası, 2008.

Doğu Batı Makaleler/Articole publicate în *Doğu Batı,* II, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008.

"Dzieje gospodarce i spotecne imperium osmańskiego 1300-1914", **Krakow: Wdydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008** (*An Economic and Social History of the Ottoman Empire* başlıklı kitabın Lehce tercümesi).

"The Origins of Classical Ottoman Literature: Persian Tradition, Court Entertainments and Court Poets", *JTL, Journal of Turkish Literature,* sayı: 5 (2008), p. 5-75, (Çeviri: Michael D. Sheridan)

2009

Devlet-i Aliyye, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

"The Ottoman Survey of Istanbul, 1455", Archivum Ottomanicum, Ed. György Hazai, 5-13, 2009.

"The Origin and Definition of the Circle of Justice (Dâire-i Adâlet), *Mikail Bayram'a Armağan,* Konya, 2009.

2010

The Survey of Istanbul: The Text, English Translation, Analysis on the Text, Documents, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Kuruluş: Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak/Fondarea<Statului Otoman>:istoria otomană trebuie rescrisă, Haz. Halil İnalcık vd., İstanbul, 2010.

2011

Halil İnalcık Armağanı/Festschrift Halil Inalcık, **II**, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2011.

"Studies in the History of Textiles in Turkey", İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

2012

Adalet Kitabı/*Cartea dreptăţii*, Editörler: H. İnalcık, B. Arı, S. Aslantaş, Ankara: Kadim Yayınları, 2012.

Halil İnalcık'ın Bursa Araştırmaları/Cercetările lui Halil Inalcık privind Bursa.Brusa, Haz. Y. Oğuzoğlu, Bursa, 2012.

"Eastern Borders of Europe", *Jahrbuch für Europäische Geschichte*, 13 (2012).

2013

Osmanlı ve Modern Türkiye/Otomanii şi Turcia modernă, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Kıbrıs Tahrir Defterleri: Mufassal, İcmâl ve Derdest/Registre de recensământ privind Ciprul, Yayına Hazırlayanlar: H. İnalcık, M. Yıldırır, S. Kadıoğlu, Ankara, 2013.

2014

Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – II, (1603-1656): Bozuluş/Inaltul Devlet: cercetări asupra Imperiului otoman II, 1603-1656, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Osmanlılar ve Haçlılar/Otomanii şi Cruciaţii, çev. E. B. Özbilen, İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.

1445 Tarihli Paşa Livâsı, □cmal Defteri/Registrul icmal al Sangeacului Paşei, din 1445, Yayınlayanlar/editori: H. □nalcık, E. Radushev, U. Altu□, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

"Değerli Öğrencim Özer Ergenç"/Valorosul meu discipol Özer Ergenç, Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan/ Festschrift pentru Prof.Dr. Özer Ergenç, Bilge Sanat Yayınevi, 2014.

INDICE*

A
*Abaza Mehmed paşa: 132.
Abbās I cel Mare, *şāh* al Iranului: 118, 121, 131, 500, 502.
Abbasid, *Califatul*: 64, 155, 170, 210, 250, 251, 253, 264, 376,
Abdalî, ordin religios: 461, 462, 468, 473, 476, 478, 503.
*Abdülazîz, *sultan otoman*: 486.
*Abdül Hamîd I, *sultan otoman:* 486.
*Abdül Hamîd II, *sultan otoman:* 486.
*Abdullāh din Bosnia, *savant*: 482.
Abdullāh, *hān*-ul uzbegilor: 118.
*Abdulmîun, *funcţionar otoman*: 225.
Abisinia (Habeş), *provincie*: 256, 257.
*Abû Bakr, *negustor* din Damasc: 288, 453.
Acemî-i: 223, 227250, 251, 377, 385, 389, 479, 503; - *oğlānları*: 213, 503.
**Aḍālet Kasrı*: 503.
Adāletnāme- le: 27, 194, 204, 210, 237, 415, 503.
*Adana, *oraş*: 284.
Aden, *oraş*: 257, 289.
Adrianopole (Edirne), *oraş*: 72, 73, 75, 84, 88-90, 105, 213, 230, 258, 288, 294, 298, 309, 350, 356, 358, 367, 369, 385, 431- 438, 443, 472, 473, 482, 490-492.
*Adriatică, *Marea*: 353.
*Adûd al-Dîn, *savant*: 436, 448.
*Afendul, *proprietar de corabie:* 327, 329, 333.
*Africa, *continent*: 290.
Ağa-le: 216, 219, 221, 222, 332, 503; *ak* -: 216, 217; *sarāy* -: 222.
Ahemenizi, *dinastie*: 170, 215.

***Termenii** precedaţi de semnul tipografic (*) nu au fost incluşi în *Indicele* ediţiei în limba engleză din 1973, fiind o completare a acestuia în ediţiile în limba română din 1996 şi 2015. Antroponimele, hidronimele şi toponimele sunt redate cu caractere drepte, iar *numele* unor instituţii, funcţii, forme de organizare internă otomane, activităţi economice, metale, substanţe chimice etc. cu caractere *cursive* (n. tr. D. P.)

Ahî-i: 141, 190, 374, 375, 377, 378, 381, 385, 461, 503; *ahî*-ism: 190, 374, 377.
Ahmed I, *sultan otoman:* 147, 235, 245, 246, 486, 502.
Ahmed II, *sultan otoman:* 148, 237, 486.
Ahmed III, *sultan otoman:* 45, 149, 153, 249, 486.
*Ahmed din Amasya, *negustor*: 321.
*Ahmed Çelebi, *negustor*: 325, 326, 328, 332, 334.
*Ahmed din Istanbul, *negustor*: 342.
Ahmed, *prinţ otoman, fiul* lui Murād II: 95, 152, 486.
*Ahmed, *prinţ otoman, fiul* lui Bāyezîd II: 486.
Ahmed paşa, *guvernator* al Egiptului: 247, 498.
Ahmed paşa, Hersek, *vizir*: 370.
*Ahmed din Karahisar, *negustor*: 333.
Ahmed paşa Koprülü, *mare vizir*: 249.
*Ahmed, *robul* lui Bursavî: 342.
**Ahûr hademleri*: 224.
*Ahyulu, *salină*: 324.
*Akalay, Zeren, *muzeograf*: 50,
Āk̲çe, akcea, *monedă otomană de argint:* 123, 130, 131, 151, 207, 221, 226, 233, 253, 263-265, 272-275, 285, 338, 346, 406, 431, 433, 438-440, 489, 503.
**Ak hadımlar:* 222.
**Akın*: 503.
Akıncı: 82, 277, 503.
Akkerman (Cetatea Albă): 28, 57, 100, 261, 294, 295, 297-300, 320, 323, 335, 345, 497.
Akkoyunlu, *dinastie*: 97, 100, 103, 203, 474, 475.
Akritai (trupe bizantine de frontieră): 68, 503.
Aksarāy, *oraş*: 285, 431, 445, 481.
*Aksina(Eksina), *negustor*: 338.
*Akşehir, *oraş*: 285, 491.
Akşemseddîn, *şeyh*: 246, 454, 459.
Alā al-Dîn Fānārî, *savant*: 431.
*Alāeddîn Alî, *prinţ otoman, fiul* lui Osmān I *Gāzî*: 486.
*Alāeddîn Alî, *prinţ otoman, fiul* lui Murād II: 486.
*Alā al-Dîn din Tus, *savant*: 431, 446.
Alanya (Alāiyye), *oraş*: 97, 285, 291, 292, 491, 496.
**Alaun*: 310, 334, 338, 343, 349, 353, 510.
**Ālāy* (alai): 95, 129, 151, 214, 219, 221, 222, 226, 227, 229, 249, 273, 504.
Albania, *provincie*: 26, 27, 30, 74, 82, 85, 87, 88, 274, 347, 348, 367, 491-498.
*Alberi, E., *istoric*: 346.
*Albulena, *bătălia de la:* 496.
Alcazar, *bătălia de la:* 122, 500.
*Aleksi, *negustor*: 336, 337, 343.
*Alemşāh, *prinţ otoman:* 486.
Alep (Haleb), *oraş*: 106, 258, 284, 286-288, 354, 355, 367, 438, 498.
*Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Maria-Matilda, *istoric*: 52.
Alexandretta, *oraş*: 355.
Alexandria, *oraş*: 27, 288, 289, 291, 347, 351, 354, 355.
*Alexandru VI Borgia, *papă*: 298.
Alger, *port*: 120, 257, 258, 499.
Algeria, *provincie*: 109, 247, 248, 280.
Alî, *vărul şi fiul adoptiv* al Profetului Muhammad: 462, 476, 477, 479.
*Alî din Caffa, *azap*: 332.
Ali Cemālî, *şeyh ül-Islām*: 240.
*Alî, *dizdār*: 332.
*Alî Efendî, *cronicar*: 265.
*Alî al-Fānārî, *savant*: 431.
*Alî, *istoric otoman*: 123.
Alî Kuşçu, *savant*: 446-448.
*Alî paşa Çorlulu, *mare vizir*: 451.

*Alî paşa din Edirne: 435.
*Alî din Pınar, *posesor de pământ*: 407.
*Alî Rayis din Samsun, *proprietar de corabie*: 328, 329.
*Alî din Zile, *negustor*: 343.
*Allāh: 72, 117, 142, 145-147, 153, 157, 158, 225, 226, 228, 247, 359, 429, 430, 437, 441, 447, 451, 456, 460, 463-467, 470, 471, 479, 503.
*Allen, W. E. D., *istoric*: 328.
**Al-Mulakhkhas fî hay'a,* operă: 446.
Altmişlı medrese: 350, 504.
*Altoluogo, vezi Efesus.
Amadeo VI de Savoia, *conte*: 76, 308, 490.
**Amannāme*: 306.
Amasra (Amastris), *oraş*: 305, 344, 358, 496.
Amasya, *oraş*: 80, 84, 113, 255, 257, 284, 294, 295, 321, 322, 330, 332, 334, 335, 343, 490, 491, 499; *tratatul de la -:* 113, 499.
Amenzi: 256, 268, 269, 378.
*America, *continent*: 453.
**'Amil*: 332, 337, 504.
Amirutzes din Trebizonda, *savant grec*: 454.
**Amyris*, poem: 454.
Anadolu Hisarı *(Ākçā Hisarı), cetate*: 93, 310, 311, 347.
*Anapa, *port*: 345, 498.
Anatolia (Anadolu), *provincie*: 63, 65-69, 71-74, 76, 79-89, 95, 97-105, 117, 127, 129, 131-133, 141, 146, 154-156, 203, 206, 222, 231, 238, 255-257, 262, 264, 270, 271, 283-285, 292, 294, 295, 298, 305, 316, 321, 330, 335, 343-349, 353, 354, 357, 359, 364-366, 371, 372, 377, 381, 388, 397, 417, 431, 435, 438, 439, 445, 455, 461-464, 469, 473-478, 489-494, 497, 498, 500; *negustori din -:* 225-229; *ţărani din -:* 127, 129, 216; *principate din -:* 81, 83, 231, 276; *conducători din -:* 81, 83; *covoare din -:* 332, 333, 341; *societatea din -:* 66, 67, 254; *târguri din -:* 334, 335.
Ancona, *oraş*: 350.
*And, Metin, *turcolog*: 50.
**Anda*: 177, 504.
*Andronicus III, *împărat bizantin*: 489, 490.
Andronicus IV, *împărat bizantin*: 75, 490.
*Angelov, D., *istoric*: 76.
Angiolello, G. M., *cronicar*: 358.
*Anglia, *regat*: 15, 41, 123, 145, 165, 300, 351, 352.
*Anhegger, Robert, *turcolog*: 27, 205, 305, 311, 322.
Ankara (Angora), *oraş*: 9, 11, 13, 22, 23, 24, 27, 43, 53, 79, 83, 225, 260, 284, 294, 295, 321, 322, 330, 334, 335, 343, 367, 469, 470, 473, 485, 490; *bătălia de la -:* 57, 83, 84, 465, 491.
Antalya (Adalya), *oraş*: 284, 289, 290, 491.
*Anton efrenci, *negustor*: 332, 337.
*Apulia, *regiune*: 498.
**Arabacılar*: 222; *arabacı bāşı:* 221.
Arabia, *provincie*: 143, 285, 457, 458; *arabe, ţările:* 62, 106, 123, 131, 284; *lumea -:* 106, 284, 469, 499; *alfabetul -:* 60, 429, 431, 434, 442, 444; *limba -:* 60, 170, 429, 431, 434, 442, 444, 445, 453, 481.
Aragon, *regat*: 96, 305, 307.
**Arak*: 504.
Ardabil, *oraş*: 104, 474, 479.
*Ardeal (Erdel), vezi Transilvania.
Argeş, *bătălia de la:* 38, 82, 491.
Argint: 130, 261, 286, 355; *monetărie de -:* 261.
Argos, *port*: 96, 97, 446.
*Aristotel, *filosof grec:* 448.
Armeni: 294, 333, 336, 357, 358; *biserica-:* 357; *negustori -:* 294, 333, 336, 375.
*Arnakis, G. G., *istoric*: 72.

*Arta, *port*: 350.
*Arslan Yahudî, *negustor*: 333, 336.
Arte frumoase: 485.
Ascetism: 430.
Asia, *continent*: 79, 99, 210, 211, 396, 411;-*Mică:* 79, 90, 122, 124, 260, 291, 302, 316, 317, 321, 342, 343, 374; - *Centrală:* 65, 66, 83, 113, 114, 122, 123, 138, 155, 156, 212, 245, 255, 286, 300, 301, 312, 321, 367, 457, 462.
**Askerî*: 180.
*Asterabad, *oraş*: 285, 472.
Astrahan, *regiune; oraş:* 113, 114, 245, 317, 318, 499.
Astrologie: 430, 451.
Astronomie: 445, 450, 451.
**Aşcılar*: 222, 223.
Āşık: 481, 504.
Atāullāh *efendi*: 457.
*Atena, *oraş*: 48, 53, 57.
**Atık*: 331, 504.
*Atlantic, *oceanul*: 115.
Atlas Major, operă geografică: 453;-*Minor,* operă geografică: 453.
Atmeydanı (hipodromul): 448, 472, 505.
*Attar, *poet*: 482.
**Aur*: 261, 286, 292, 389.
*Austria, vezi Imperiul Habsburgic.
Autoritate: 97-100, 102, 137, 157-159, 163, 164, 172, 174, 239, 240, 253, 377, 458; - *centrală*: 102, 137, 157, 157, 239, 276, 280, 458; - *centralizată*: 102, 253, 377, 458; *-a sultanului:* 102, 137, 152-153, 158, 164, 179, 180, 195, 238, 241, 244, 253, 458; *-a marelui vizir:* 127, 152, 159, 177, 240, 249; *simbolurile de -:* 137, 138, 151, 255.
Avāriz: 130, 206, 417, 419, 505.
Averroism: 445, 447.
Avlonya (Vlöre, Valona în Albania), *oraş, port:* 98, 110, 323.
*Avram, *negustor*: 336.
**Avret pazarı:* 505.
*Ayas, *port:* 283, 321.
*Ayas, *negustor*: 333.
*Aydın, *principat*: 393, 394.
*Aydıncık, *port*: 307.
*Aymard, Maurice, *istoric*: 345.
**A'yān*-i: 165, 171, 179, 198, 415, 505.
*Ayverdi, E. H., *turcolog*: 310, 362.
Azak (Azov, La Tana), *port*: 114, 121, 293, 294, 296, 297, 312-318, 324, 329, 332, 336, 337, 344-346, 347, 499.
**Azap (azeb):* 331, 505.
Azerbaidjan, *provincie*: 105, 106, 112, 119, 334, 354, 492.

B

Bābā Işāk, *derviş*: 462, 473.
*Baba (Papa) Jesare, *negustor*: 341.
Bābā-le: 461, 462, 505.
Bābāî, ordin religios: 461 – 465, 482, 504; *bābā*-ism: 479, 482.
**Bāb-i 'Āli*: 505.
**Bāb-i Hümāyûn*: 505.
**Bāb-üs-Sa'ādet:* 213, 415, 505.
*Babinger, Franz, *turcolog*: 16, 17, 18, 58, 95, 99, 142, 262, 324, 473.
*Baer, Gabriel, *istoric*: 190, 376.
Bagdād, *oraş*: 105, 112, 113, 117, 212, 256, 257, 280, 497, 498.
*Bahçesarāy, *oraş*: 7.
*Bahmanî, *sultanat în India*: 287.
Bailo veneţian, *ambasador*: 72.
*Balat, *oraş*: 69.
Balcanică, *Peninsula*: 47, 58, 63, 65, 67, 69, 71, 74-82, 84-89, 95-98, 123, 131, 159, 174, 180, 255, 287, 291, 298, 300, 305, 308, 337, 341, 349, 359, 360, 367, 371,

372, 397, 419, 420, 463, 464, 474, 490-492; *Islamul în -:* 478, 479; *cuceriri otomane în -:* 75, 76, 78, 79, 80, 82, 255, 490, 491; *principi vasali din -:* 75, 80, 82, 96, 256, 258, 490, 491.
*Balıkesir, *oraş*: 8.
*Bali *Rayis, proprietar de corabie*: 324, 326, 330-334.
*Băli din Sofia, *savant*: 483.
*Balıklagu, *port*: 327, 344.
Balım Sultan, lider *Bektaşî*: 480.
*Banat, *provincie*: 499.
Bandar-Abbas, *port*: 123.
Baphaeon (azi Koyunhisar), *bătălia de la:* 26, 43, 67, 137, 489.
Barak Bābā, *derviş*: 370, 371.
*Barbarigo, Andreea, *negustor*: 393.
*Barbaro, Niccolò, *cronicar*: 311.
Barbarossa, vezi Hayreddîn.
*Barkan, Omer Lutfi, *turcolog*: 19, 126, 202, 414.
*Bartın, *târg*: 335, 336, 340.
*Basarabia, *provincie*: 344.
Basra, *oraş*: 112, 113, 256, 257, 291, 367; *emîr*-ul din -: 112.
Bastinado: bătaia cu vergi pe corp sau la tălpi: 217.
**Başbakanlık Osmanlı Arşivi (*Arhivele Preşedinţiei Consiliuluide Miniştri, Istanbul): 26.
Başkent (Otlukbeli), *bătălia de la:* 98, 497.
*Baştiya Drad, *negustor*: 325, 326, 336.
**Bătiniţi*, sectă: 456, 466, 505.
*Baudier, M., *călător*: 226.
*Buatier, R. G., *istoric*: 312, 319, 320.
Baydavî, al-, *savant*: 448.
Bāyezîd I *Yıldırım, sultan otoman:* 38, 65, 80-85, 88, 90, 92, 98, 138, 154, 231, 255, 264, 284, 309, 322, 347, 348, 465, 486, 490, 491.
Bāyezîd II *Velî, sultan otoman:* 32, 99-105, 151, 152, 204, 206, 216, 225, 230, 264, 297, 319, 328, 361, 448, 473, 484, 486; *politica internă a lui ~:* 101-105.
Bāyezîd, *prinţ otoman, fiul* lui Süleymān I: 145, 146, 486, 499.
*Baykal, Bekir Sıtkı, *turcolog*: 10.
Bayrāmî, ordinul: 434, 465, 469, 470, 510.
**Bāzār*: 69, 100, 506.
Bazirgān: vezi şi *negustori.*
*Becskerek, *localitate*: 400, 499.
Bedestān: 69, 70, 249, 336, 360, 361, 370, 371, 387, 506.
Bedreddîn Mahmûd, *şeyh*: 85, 191, 192, 431, 443, 447, 465, 466, 468, 469, 472, 491.
Beirut, *oraş*: 291, 354.
Bektaşî, ordinul: 467, 470, 473-476, 478-485, 506; *Bektaşî*-ism: 164, 474, 476, 479.
*Beldiceanu, Nicoară, *turcolog*: 311, 319.
*Beldiceanu-Steinherr, Irène, *turcolog*: 309.
*Belgorod, *târg*: 297.
Belgrad, *cetate, oraş:* 74, 87, 88, 96, 98, 108, 350, 367, 368, 370, 371, 494, 496, 498.
Bellini, Gentile, *pictor italian:* 99, 100, 454.
*Bender (Tighina), *cetate*: 39, 257.
**Bennāk*: 413, 506.
*Bennigsen, A., *turcolog*: 318.
*Benz, E., *istoric*: 111.
**Berāt*: 169, 506.
*Bergama, *târg*: 364.
*Berindei, Mihnea, *turcolog*: 312, 319, 320, 323.
*Berlinghieri, *geograf italian*: 455.
*Berr, Henri, *istoric*: 11.
*Beştepe, *victoria de la ~:* 501.
Bey: 67, 97, 137-139, 209, 253, 255, 256, 263, 267, 270-272, 369, 390, 461, 489, 506.

Beylerbey: 110, 111, 131, 220, 221, 225, 229, 255, 263, 270, 272, 277-279, 398, 405, 497, 506; - *de Rumelia:* 89, 225, 240, 241, 268, 270; - *de Anatolia:* 255, 256.
Beylerbeylik: 206, 254-257, 278, 506.
**Beylik* (principat otoman de frontieră): 63-65, 68, 69, 71, 79, 138, 152, 154, 253, 255, 306, 307, 476, 487, 506.
*Beyşehir (Begşehri), *oraş*: 294, 295, 330.
*Biga (Pegai), *târg*: 307.
*Bilkent, *universitatea*: 24.
*Birecik, *târg*: 287.
*Birgi (Pyrgion), *târg*: 69, 489.
Birocraţi, *birocraţie*: 152, 154, 158, 160, 166, 170, 171, 179-181, 185, 189, 195, 197, 199, 214, 216, 227, 249-253, 408, 410, 414-418, 428, 458, 460.
**Biserica Ortodoxă*:76, 78, 82, 305; - *Catolică:* 76, 78, 82, 305.
Bitlis, *oraş*: 112, 286.
Bizantin, *Imperiul*: 24, 38, 66, 67, 72, 73, 76, 81, 85, 87-89, 93, 95, 182, 213, 261, 262, 264, 269, 300, 306-308, 347, 401, 403, 406, 408, 410, 412, 414, 489-491, 494; *împăratul -:* 75, 78, 80, 85, 93, 94, 305; *influenţa -:* 170, 205, 305; *provincii -:* 307, 308, 490-492; *stăpâniri -:* 307, 308, 490-492.
Bîat: 149, 506.
Bîrûn: 149, 211, 218, 221, 222, 506.
**Bîve*: 402, 412, 413, 506.
*Blaeu, Joan, *geograf*: 454.
Blănuri: 295-297, 332, 333, 336, 338.
*Bloch, Marc, *istoric*: 11, 412, 413.
*Bloomington, *oraş*: 31.
Blount, H., *călător*: 271.
**Boğaz-Kesen Hisarı*, cetate: 310.
*Bolu, *târg*: 321.
*Bor, *târg*: 364.
*Bortema, Belestrin, *negustor*: 336.
*Bosfor, *strâmtoare*: 91, 93, 121, 211-305, 307-312, 344, 347, 495.
Bosnia, *regat, provincie*: 80, 88, 96-98, 204, 256, 258, 349, 350, 370, 471, 481, 494, 495.
*Bostan *Rayis*, *proprietar de corabie*: 325, 326, 331.
**Bostancı bāşı*: 221.
**Bostancılar*: 222, 223, 506.
*Boucicaut, *mareşal francez*: 309.
*Bozcaade (Tenedos), *insulă*: 95.
Bürklüce Mustafa, *rebel*: 467.
*Bran, *cetate*: 42.
Brankovič, Gheorghe, *rege*: 87, 96.
*Braudel, Fernand, *istoric*: 291.
*Brăila, *cetate*: 298.
*Brătianu, Gh. I., *istoric*: 16, 299, 306, 315.
Bresle: 182, 190, 191, 227, 251, 374 - 391, 469, 471; *meşteri în -*: 182, 190, 227, 251, 374-391.
*Breyer, Anthony, *istoric*: 306.
Brigandaj: 127, 131, 132, 292, 293, 328, 334, 355, 371.
Brocquière, Bertrandon de la, *călător*: 90, 232, 286.
*Bucureşti, *oraş*: 16, 40, 42, 48, 53, 58-60, 66, 467.
Buda, *oraş*: 109, 119, 257, 295, 491, 497, 499, 502.
*Budjak (Bucak), *teritoriu*: 39, 344, 345.
Bulgaria, *regat, provincie:* 74,75, 78, 79-81, 88, 89, 298, 364, 368, 392, 473, 475, 491, 493; *regele - ţarul -:* 75, 79, 81, 491, 493.
Bulgarî: 364, 506.
Bumbac: 295-297, 337-339, 351; *ţesături din-:* 337-339.
Burhāneddîn *Kādî*, *sultan* din Silvas: 80, 82, 493.
*Buri Şātir, *proprietar de corabie*: 324.

Bursa, *oraş*: 26, 29, 38, 69, 70, 84, 86, 90, 97, 104, 105, 151, 275, 283-288, 294, 295, 297, 298, 303, 308, 317, 320-323, 330, 333, 335, 337-339, 349, 350, 356, 358, 360, 361, 367, 368, 382-384, 386, 387, 390, 416, 435, 436, 438, 443, 469, 489-493.
*Busbecq, *ambasador*: 370, 371, 443, 444.

C
Caba: 412, 506.
Cabalistică, interpretarea: 471.
Caesar, titlu imperial: 117, 304, 306.
Caffa (Kefe, azi Feodosia), *port*: 28, 257, 285, 293-299, 304, 312-314, 319, 321-325, 329-331, 333-337, 343-346, 350, 357, 358.
Cairo, *oraş*: 122, 142, 143, 290, 387, 438, 497.
*Cakomi, *negustor*: 336.
*Cakomo, fiul lui Filip, *negustor*: 336.
Calif islamic: 106, 138, 143, 155, 165, 166, 170, 171, 377, 380, 439, 486; *califat islamic*: 69, 143, 144, 155, 157, 250.
*California, *universitatea*: 7.
Calvini: 112, 120, 354; *calvino-turcism*: 112.
**Camera mare a sultanului*: 216, 217, 220, 222, 227.
**Camera mică a sultanului:* 216, 217, 220, 222, 227.
Canbulatoğlu, conducător de *celâlî*: 132.
Cancelar, vezi *Nişancı*.
*Candar, *beylik*: 89, 174, 248, 495.
Candarizi, *dinastie*: 80, 87, 89, 174, 493.
*Canik, *târg*: 334, 495.
*Cantemir, Dimitrie, *principe-cărturar*: 39, 40, 44, 45, 52.
Capitalişti, antreprenori: 312, 385, 390.
Capitulaţii („tratate", *'ahdnāme*-le): 36, 39, 110, 305, 311, 345, 346, 348, 351-353, 491.
Caravane: 284-287, 318, 321, 334, 371, *comerţ cu -*: 284-287, 318, 334, 371; *drumuri ale -lor:* 113, 114, 284-287, 318, 334, 371.
*Caria, *provincie*: 489.
*Carion, *geograf*: 453.
Caritabile, instituţii: vezi *vakıf*-uri.
Cāriye: 227, 507.
Carol V, *împărat romano-german:* 108-112, 497, 499.
*Carpaţi, *Munţii*: 32.
Caspică, *Marea*: 113, 114, 118, 119, 320.
*Castelnuovo, *cetate*: 497.
*Cat Cat *Hacı* Ahmed, *negustor*: 342, 343.
Cateau-Cambrésis, *tratatul de la:* 118.
Caucaz, *Munţii*: 105, 113-114, 118, 119, 320.
Cavaleri, vezi *Sipāhî (spahii)*.
Cavalerii Sfântului Ioan (de Rhodos, de Malta): 108, 120, 492, 496.
Cazaci: 303, 346, 400; *hatmanul -lor*: 114.
**Căi de comunicaţie*: 367-374.
Cebeci bāşı: 218, 221, 507.
**Cebeciler*: 212, 213.
Cebelü: 273, 507.
Çelâlî-ii: 131,132, 501, 507.
Celâlzāde, *nişancı*: 252.
Cem, *prinţ otoman, fiul* lui Mehmed II: 30, 99-101, 178, 464, 486, 496.
Centrală, conducerea (*guvernarea*): 124-134, 146, 157-159, 169, 253, 371.
Centralizare, statală otomană: 253, 410-417.
*Cerkassi, *târg*: 297.
*Cernigov, *târg*: 297.
*Cernovodeanu, Paul, *istoric*: 12, 32.
*Chalchedon, *lupta de la:* 307.
*Charanis, P., *istoric*: 76.
*Chaul, *lupta navală de la:* 290.

*Chayanov, A. V., *istoric*: 186, 413, 411, 423, 425.
Chermanon (Cirmen), *lupta de la:* 76, 491.
*Chicago, *universitatea*: 12, 18, 33.
Chilia (Kilia, Kili), *cetate, port:* 28, 100, 293, 297-299, 319, 323, 334, 344, 346.
*China, *ţară*: 29, 395.
Chios, *insulă*: 294, 348, 367, 467, 499.
Chosroes I, *rege*: 155, 158.
*Christensen, A., *istoric*: 159.
**Chronica*, operă istoriografică: 454.
*Cici-oğlu, *negustor*: 324, 330, 331.
Cipru (Kibris), *insulă*: 43, 97, 115, 117, 124, 203, 206, 257, 293, 347, 389, 483, 499.
*Circassia, *provincie*: 114, 255, 300, 342, 344.
Ciriaco de Ancona, *savant*: 453, 454.
**Cirid*: 508.
Cizye (capitaţie): 69, 130, 276, 420, 508.
*Cluj, *oraş*: 42.
Cod penal: 207, 208, 420.
*Cohen, Claude, *istoric*: 187.
Colonizare: 304,305, 357, 358, 369, 409, 417, 419.
Coloranţi: 287, 295, 351.
*Columb, Cristofor, *navigator*: 454.
*Columbia, *universitate*: 19.
Comerţ: 123, 283-355; *drumuri -:* 122, 123, 318, 349; *- cu vin:* 295, 329, 334, 337, 339, 340, 346; *- cu cafea:* 122; *consumul de cafea:* 122.
**Compania Indiei Orientale*: 122.
*Constanţa, *port*: 363.
Constantinopol, vezi şi *Istanbul*: 67, 72, 73, 74, 82, 142, 244, 283-285, 306, 309-311, 319, 321, 348, 370-372; *blocada şi asediul -:* 82, 83, 86, 87, 94, 246, 247, 349, 491- 496; *cucerirea -:* 68, 84, 91, 94-96, 142, 205, 212, 245, 317, 319, 347, 355, 360, 496, 470, 495.
*Corfu, *insulă*: 111, 497.
*Corint, *port*: 357.
Cornul de Aur, *cartier*: 149, 319, 361.
Coron, *port*: 96, 102, 110, 497.
Creştinătate: 100, 347, 357, 430, 464, 473, 478.
Creştini: 100, 214-221, 347-355, 357, 454, 467, 471, 473, 478, 489, 493; *corsari -:* 121, 292, 323, 355; *cavaleri -:* 65, 82, 489, 493; *stăpâni de feude -:* 168, 197-200; *mănăstiri -:* 480; *religie -:* 100, 454; *conducători -:* 118, 353, 501; *state -:* 118-121, 304, 306, 497-501; *supuşi ~:* 172-175, 334-335, 356-358; *lumea -:* 296, 302, 347, 499.
Creta, *insulă*: 293, 294, 298, 299, 346.
Crimeea, *peninsulă*: 7, 31, 113, 131, 143, 294-298, 239, 240, 315-318, 330, 331, 338, 343, 344, 464, 496; *hān*-ul -: 113, 114, 296, 297, 337, 341; *Hānāt*-ul -: 26, 30, 114, 115, 258, 295, 296, 340, 496; *porturi -:* 296, 326, 328, 337, 342, 496.
Critobulos (Kritovulos) din Imbros, *istoric bizantin*: 312, 454.
*Csanád (Cenad), *localitate*: 499.
*Ctesifon, *oraş*: 211.
*Cuki din Istanbul, *negustor*: 333.
Cultura otomană: 343-360, 370-390.
*Cyzicus, *oraş*: 307.

Ç

*Çadır mehterleri: 223.
*Çağman, Filiz, *muzeograf*: 50.
Çakircı bāşı: 219, 220, 223, 224, 507.
Çaldıran, *lupta de la:* 105, 476, 496.
*Çanakkale, *cetate*: 95.
Çaşnigîr bāşı: 219, 220, 223, 332, 406.
Çaşnigîrler: 223.
Çavuş bāşı: 219, 220, 223, 235, 248, 507.

Çavuş-i: 149, 219, 220, 223, 226, 277, 507.
*Çelebi: 476, 484, 485, 507.
*Çelebi Halîfe, şeyh: 468.
*Çeltükçü (çeltikçi): 29, 270, 419, 507.
*Çepni Alî Rayis, căpitan de corabie: 260, 263.
Çeribāşı: 278, 507.
*Çesare, negustor: 333.
*Çeşme, târg: 366.
Çift: 31, 36, 265, 269; - resmi: 262, 265, 266, 319-334, 336, 406; - bozan ākçesi: 267, 418, 508.
*Çift-hāne, sistemul: 29, 34, 219, 220, 222, 235, 248, 400-417, 507.
*Çiğ, Kemal, istoric: 50.
*Çıkma: 216, 220-222, 507.
*Çıldır, oraş: 258; victoria de la -: 501.
*Çorlu (Tsouroullos), oraş: 491.
Çuhadār: 217, 222, 224, 508.

D

*Dāhil medrese: 348-351, 406.
Damasc (Şam), oraş: 106, 258, 285-288, 290, 353, 368-371, 438.
*Danışmend, I.H., turcolog: 20.
*Danışmend, negustor: 330.
Dānişmendî, studenţi: 435, 508.
Dār al-Masnavî, stabiliment: 485.
Dardanele, strâmtori: 71, 72, 76, 79, 82, 90, 95, 291, 292, 303, 305, 307, 309-312, 343, 348.
*Darling, L., istoric: 193.
*Dār ül - 'ahd: 39, 256, 508.
Dār ül-Hadîs, medrese: 434, 438, 508.
Dār ül - Harb (Casa Războiului): 68, 75, 256, 334, 508.
Dār ül - Islām (Casa Islamului): 68, 256, 508.
*Davies, Norman, istoric: 59.
Dāvud din Kayseri, savant: 432, 482.
*Dāvud Rayis, proprietar de corabie: 326, 327.
*Dawānî, jurist: 173, 174.
*Decei, Aurel, turcolog: 38, 52.
Decret (hotărâre), vezi fermān.
*Dede: 58, 478, 480, 509.
*Defter: 28, 262, 263, 267, 269, 509.
Defterdār: 151, 238-243, 249, 257, 277-280, 351, 509.
Dei, Benedetto, negustor florentin: 288.
*Delomede, Filippo, ambasador: 307.
Deliormān: 85, 86, 467, 474, 492.
*Delta Dunării: 299.
*Delumeau, Jean, istoric: 15.
Denizli (Tonozlu), oraş: 69, 235, 333-336, 364.
Derbend (Darband), în Caucaz: 118, 501.
Derbendci- i: 371, 419, 509.
*De re militari, operă: 454.
Dergāh-i 'Ālî, vezi Kapı.
Derviş-i: 73, 100, 140, 175, 247, 248, 264, 372, 461-467, 470, 473, 476, 478-480, 482, 484, 499; ordine de-: 73, 104, 140, 175, 246, 247, 264, 372, 461-467, 471, 473, 476, 478 - 480, 482, 484, 499; - mevlevî: 245, 468, 482, 484; ~ şi cucerirea otomană: 73, 140; - peregrini: 175, 463, 468; - rotitori: 371, 389.
*Deşt (Daşt)-i Kıpçak: 295, 301, 302, 316, 317, 407, 509.
*Devlet Ghiray hān: 501.
Devşirme: 127, 213, 214, 226, 231, 473, 509.
Dijmaşi, vezi plătitori de taxe.
*Dil, târg: 365.
*Dimetoka (Didymotheicos), oraş: 478.
*Dimitraş, comandant al cazacilor: 114.
*Dimitri, negustor: 336.
Dimitrie Paleologul, conducător bizantin: 96.
*Dimitrov, St., istoric: 394.

Diu, *port*: 289.
Divanul Imperial, vezi *Dîvān-i Hümāyûn*.
Dîvān-i Hümāyûn: 209, 212, 219, 225, 232 - 254, 382, 390, 439, 455, 509.
*Divitçioğlu, Sencer, *istoric*: 396, 397.
Diyarbekir, *oraş*: 105, 259, 287, 498.
**Dizdār*: 331, 509.
*Djambardî Ghazālî, *rebel*: 399.
*Djerba, *port*: 400.
*Djodji (Djoci), *hān* mongol: 316.
*Djurdjev, B., *istoric*: 395.
Dobrogea, *provincie*: 39, 74, 81, 85, 364, 464, 465, 467, 474, 501.
*D'Ohsson, Mouradjea, *istoric*: 193.
Don, *fluviu*: 114, 296, 317, 499; *canalul* Volga - Don: 42, 114, 317, 499.
Don Juan de Austria, *prinţ*: 118, 499.
*Doria, *amiral veneţian*: 307.
Doria, Andrea, *amiral*: 109, 110, 498.
**Dönüm*: 265, 269, 509.
*Drina, *râu*: 350.
Dubrovnik (Ragusa), *oraş-port:* 41, 258, 299, 349 - 353, 365.
*Ducas (Dukas), *istoric bizantin*: 229, 467.
Dulkādir (Zulkādiriyye), *principat anatolian*: 101, 106, 258, 476, 496 - 498.
**Dülbend oğlānı*: 217, 222, 509.
*Dumnezeu: 112, 155, 158, 171.
Dunăre, *fluviu*: 76, 81, 82, 85, 87 - 91, 95, 96, 99, 109, 299, 300, 365, 474.
Durazzo (Dürres), *cetate*: 96.
*Durkheim, Emile, *sociolog*: 182.
Duşan, Ştefan, *regele Serbiei*: 78, 79, 490.

E

Eberhard, *sinolog*: 9.
Ebûssüûd, *savant*: 443, 455, 458, 471.
Edebali, *şeyh*: 140.
*Edhem, F., *bey*: 541.
Educaţie: 429 - 441.
*Efesus, *oraş*: 284.
*Efoulkes, Charles, *istoric*: 249.
**Efrenc*: 328, 334, 335, 338.
Egee, *Insulele*: 259, 295, 336, 347, 364.
*Egee, *Marea*: 99, 292, 301, 307, 316.
Egipt (*Mısır*), *provincie*: 8, 79, 80, 101, 104, 105, 117, 121, 143, 155, 203, 212, 245, 257, 258, 277 - 280, 289 - 294, 393, 395, 432, 440, 442, 446, 455, 482, 496, 498; *comerţul cu -:* 289 - 294, 352 - 355, 393.
**Ehl-i hibre:* 380, 381, 384, 385, 509.
*Eisenhower, D., *preşedintele S.U.A.:* 23.
*Eisenstadt, N., *sociolog*: 397.
**Ekābir*: 404, 405, 509.
*Elbasan, *cetate*: 495.
*Elbistan, *oraş*: 495.
*Eldred, I., *istoric*: 543.
Elefteroi: 269, 509.
Elisabeta I, *regina Angliei*: 444.
**Elsine-i selāse: „cele trei limbi": osmană - arabă - persană*: 18.
*Emirze, *proprietar de corabie:* 326.
**Emîn*: 510.
**Emîr*: 510.
**Emîr* Hasan, *negustor*: 342.
Emîr Sultan din Bursa, *şeyh*: 152.
Emiterea monedei de aur: 216, 261, 287.
**Emlāk*: 86, 87, 100, 101, 510.
**Emporium*: 325, 320, 321, 350, 510.
Enderûn: 151, 212, 222, 223, 510.
*Engels, F., *sociolog*: 395.
Englezi: 120, 123, 124, 235; *piraţi ~:* 120, 323; *ţesături ~:* 123 - 125; *negustori* - 235.
*Enos, *localitate*: 397.
**Envār al-Āşikîn*, operă: 445.
*Eregli în Karaman, *târg*: 499.
*Eretna, *beylik*: 79, 80.
*Erevan, *oraş*: 499, 502.
*Ergene, *râu*: 367.

*Erizzo, Antonio, *căpitan de corabie*: 312.
*Erlau, *oraş*: 499, 501.
*Ertoğrul, *bey*: 129.
**Erudiţia şi ştiinţa otomană*: 353 - 361.
*Erzincan, *oraş*: 283, 284, 321, 493.
*Erzurum, *oraş*: 104, 259, 283, 300, 321, 370, 374, 475.
*Eski Alî paşa din Bursa, *dregător local*: 347.
*Eskişehir, *târg*: 321, 371.
**Esnāf*: 393, 408.
**Etica*, operă: 173.
Eubeea, *insulă*: 97, 98, 357, 494.
*Euclid, *matematician grec:* 445.
Eufrat, *fluviu*: 65, 82, 91, 99, 287, 493.
Eunuci: 221 - 224.
Europa, *continent*: 8, 18, 29, 33, 34, 63 - 65, 71, 72, 75, 81, 108, 109, 112, 118 - 121, 123, 124, 134, 135, 144, 187, 212 - 215, 268, 269, 288, 290, 297, 302, 308, 315, 317, 336, 346 - 357, 367, 368, 394, 395, 445, 453, 454, 465, 473, 493; *- de Vest:* 15, 29, 33, 65, 71, 72, 75, 89, 112, 115, 118, 164, 177, 192, 196 - 199; *- Centrală:* 63, 108, 114, 118; *-de Est:* 25, 33, 65, 71 - 76, 79, 80, 100, 114, 115, 127, 229, 250; *impactul economic al -:* 133, 104; *regi ai -:* 119; *piaţa -:* 130; *politica ~:* 63, 64, 101, 102, 117, 118; *argint-:* 130; *superioritatea -:* 63, 64; *comercianţi-negustori -:* 347 - 354; *tutelajul -:* 63, 64; *ţesături din lână din -:* 119, 120, 350 - 353; *stilul -:* 282.
Evlyā Çelebi, *călător otoman:* 179, 325, 360, 368, 391.
Evrei: 294, 299, 322, 333, 337, 342, 350, 357, 358, 375, 389, 451, 454, 472.
Evrenus, *bey* de frontieră: 256.
Eyālet: 221, 222, 257, 258, 279, 510.
*Eyne Hoca, *proprietar de corabie:* 326, 328, 332.
Eyüp, *târg*: 362.
Eyyub Ensârî, *însoţitorul* Profetului Muhammad: 150.

F

*Fadlullāh, *şeyh*: 471.
Fakhr al-Dîn, *emîr* din Liban: 121.
Fakhr al-Dîn, *savant*: 433.
Faki-i: 368, 369, 510.
**Falaka*: 510.
*Famagusta, *cetate*: 501.
Fanar (Fener), *cartier din Istanbul*: 356.
Fanatism religios: 450 - 459, 481.
*Fārābî, al-, *jurist*: 173, 448.
**Fardello*: 285, 323, 510.
*Faroqhi, Surayya, *turcolog*: 189.
*Faşa, *târg*: 339.
*Febvre, Lucien, *istoric*: 11.
**Fen*: 430, 510.
*Feneşn, Cristina, *turcolog*: 52.
**Ferāğ*: 421, 422, 510.
*Ferdinand de Habsburg, *arhiduce austriac:* 502.
Ferdinand de Habsburg, *regele Ungariei de Nord:* 109 - 113, 498, 499.
*Ferghana, *provincie*: 434.
Ferhād paşa, *mare vizir*: 150.
Fermān (decret, hotărire): 25, 150, 157, 170, 202, 204, 209, 215, 252, 253, 380, 510.
Fetvā (-le): 7, 19, 27, 80, 147, 152, 153, 236, 246, 439, 442, 452, 458, 471, 482, 510.
Feudale, îndatoriri (*obligaţii*): 167, 168, 194; *descentralizare -:* 76, 168; *regimuri -:* 167, 168, 261; *feudalism:* 71 - 74, 167, 168, 196 - 200, 261, 262; *fiefuri (feude):* 168, 194, 195, 198 - 201, 253, 260 - 265, 273, 275.
*Filelfo, Giovanni Maria, *poet*: 364.

Filibe, vezi Plovdiv.
Filip II, *regele Spaniei:* 120, 121, 289.
*Filipovič, N., *istoric*: 394.
Financiară, politica: 64, 252, 256, ; *controale-:* 100, 239 - 244.
*Finike, *oraş*: 291.
*Fisher, S. N., *istoric*: 104.
*Fisher-Galaţi, S. A., *istoric*: 112.
Fixe, preţuri: 384, 385.
Flamanzi: 283.
*Flandra, *provincie*: 283.
*Fleischer, C.H., *istoric*: 193.
Florenţa, *oraş*: 283, 288, 348, 350; *ţesături florentine:* 283; *case -:* 105; *negustori -*: 284, 286, 323, 350.
Foc, arme de: 100, 102, 119, 116, 117, 194.
Foceea (Phocaeea), *oraş*: 73, 112, 495.
Foça, în Bosnia, *târg*: 349, 354.
Fondaco: 351, 510.
Forest, J. de la, *sol francez:* 111, 352.
*Francès, E., *istoric*: 395.
Francisc I, *rege al Franţei:* 108 - 112, 260.
Franţa, *regat*: 99, 109 - 112, 118, 120, 131, 260, 362 - 365, 499.
Fraternităţi (Frăţii): 482, 484.
*Friuli, port: 299.
Frontieră: 68 - 70, 71 - 74, 87, 112, 139, 140, 150, 151, 153, 176, 255, 273, 275, 385, 461, 462, 464, 473; *bey*-ii *de -*: 68, 72, 82, 87, 140, 141, 151, 176, 256, 276, 307, 458, 462, 467, 503; *imperii de -:* 71; *state de -:* 67, 69, 71, 103, 107, 154, 254, 256, 260, 307; *seldjukizii de -:* 256; *societatea de -:* 67, 68, 72, 107, 461 - 464; *tradiţii de -:* 67, 68, 87, 138, 154, 455, 461; *trupe de -:* 68, 72, 119, 138, 151, 256, 276.
*Fružin, *pretendent la tronul bulgar:* 88.
Funcţionari, vezi *birocraţi*.
**Fusûs al-hikam*, operă: 466.
Futuwwa, morala şi etica: 376 - 379, 381, 383, 510.
Függerii, *bancheri*: 351.

G

*Gabain, Annemarie von, *turcolog*: 9.
*Gabriel, A., *orientalist*: 311.
Galata (Pera), *cartier*: 235, 285, 288, 294, 305, 307, 308, 315, 319, 321, 322, 326, 327, 334, 336, 358, 364, 450, 469; *kādîul din -:* 234; *observatorul din -:* 450.
*Gallagher, Nancy E., *istoric*: 7.
*Gallia, *provincie*: 413.
Gallipoli (Gelibolu), *cetate, oraş:* 72 - 74, 76, 75, 91, 260, 293, 307 - 310, 313, 344, 347 - 350, 491, 492.
*Gāvib Tatar, *negustor*: 333.
*Gaybî, *negustor*: 341.
Gazā (Războiul Sfânt Musulman): 17, 18, 63, 65 - 68, 70, 80, 85, 86, 94, 142, 143, 157, 218, 307, 327, 442, 464, 511.
**Gazāvātnāme*-le: 27.
Gāzî: 67 - 69, 73, 75, 78, 99, 100, 106, 138 - 143, 154, 155, 307, 372, 461, 463, 471 - 473, 487, 511; *principate ale -ilor:* 68; *tradiţia -:* 15, 16, 67, 461.
*Gebze, *târg*: 366.
Gedik Ahmed paşa: 99, 101, 152, 245, 496.
Gedikli: 227, 511.
*Gemil, Tahsin, *turcolog*: 38, 47, 52.
*Genghiz *Hān, conducător mongol*: 156.
Gennadios Scholaris, *patriarh*: 100, 143, 454.
Genova, *port*: 285, 313, 304, 307, 315, 347, 349, 491; *genovezi:* 285, 288, 296, 304 - 309, 329, 349; *colonii -:* 304, 348, 349, 494, 497.
**Geografie*, disciplină: 453.
**Geographia*, operă: 454.

*George italianul, *proprietar de corabie*: 326, 327, 337.
Georgia, *regiune*: 203, 207, 260, 320, 333, 499, 500, 501; *georgieni*: 260.
*Georgios Trapezuntios, *poet*: 141.
Germania, *ţară*: 9, 112, 351, 353; *infanteria -:* 119; *Sfântul Imperiu-:* 108, 109, 110, 141, 211.
Germiyan, *principatul*: 80, 491.
*Gerze, *port*: 449.
*Ghaghminî, al-, *matematician*: 446.
Ghawrî, al-, *sultan memeluk*: 106.
Ghazālî, al-, *savant*: 431, 444 - 448, 456, 482.
*Ghiaţă, Anca, *turcolog*: 52
**Ghiray*-izi, *dinastie tătară*: 316, 317.
*Gibbons, H. A., *istoric*: 66.
Gilan, *regiune*: 112, 260, 286, 287, 489.
*Giovio, Paolo, *călător*: 335.
Giurgiu, *cetate*: 86, 299, 300, 493, 494.
Giustiniani Longo, *comandant genovez:* 93, 94.
*Golubač, *cetate*: 88, 493, 494.
*Gorovei, Ştefan S., *istoric*: 58.
*Gökbilgin, Tayyib, *turcolog*: 19, 312.
Gök-Türk, *inscripţii*: 156 - 158.
*Gordos (Gördes), *târg*: 293 - 295, 336.
*Göyünç, Nejat, *turcolog*: 41.
Gözleve, *port*: 343. .
*Gran, *oraş*: 499, 502.
Greci: 159, 180, 298, 328, 336, 337, 351, 356 - 358, 375; *populaţie -:* 180, 305, 356; *negustori -:* 293 - 299, 328, 333, 336, 337, 350, 375; *filosofi -:* 159; *savanţi-:* 100, 141, 446, 454; *trupe -*: 307 - 309.
*Grekov, B. D., *istoric*: 315, 316.
*Grelat, G. I., *călător*: 534.
*Grenard, F., *savant*: 474.
*Grigore XIII, *papă*: 115.
*Guboglu, Mihail, *turcolog*: 52, 117.
**Guerilla* (lupte de gherilă): 106, 511.
*Gujeratî, *sultanat*: 231.
**Gulām*: 331, 511.
*Gurānî, *molla*, *savant*: 454.
Gurbet tāyfesi: 126, 511.
*Gümüş, *târg*: 335.
*Gündüz *Rayis*, *căpitan de corabie*: 325, 327.
Güns, *cetate*: 109, 498.
*Güterbock, Hans, *hititolog*: 9.

H

Habsburgi: 109, 111, 118, 119, 352, 497 - 502; *Imperiul ~:* 116, 119, 120, 130, 237, 238, 257, 260, 497 - 502.
Haccı Bayram, *lider religios*: 469 - 471.
Haccı Bektaş, *lider religios*: 473 - 475, 479 - 480.
**Haccı Rayis* din Gerze, *proprietar de corabie*: 326, 327, 329, 330.
Hācegān: 251, 511.
**Hacı*: 511.
**Hacı* Ahmed din Ankara, *negustor*: 333.
**Hacı* Alî din Bursa, *negustor*: 333.
**Hacı* Alî din Tire, *negustor*: 332.
**Hacı* Alî persanul, *negustor*: 333.
**Hacı* Baba din Karaman, *negustor*: 333.
**Hacı* Hamza, *negustor*: 341.
**Hacı* Safa din Amasya, *negustor*: 332.
**Hacı* Tanrıvermiş din Merzifon, *negustor*: 341, 342.
**Hacı* Veli din Uşak, *negustor*: 333.
**Hacı* Veys, *negustor*: 342.
**Hadîth*: 435, 441, 511.
Hagia Sofia (Sfânta Solia), *biserică-catedrală*: 93, 94, 361; *Āyā* Sofyâ, *moschee*: 150, 361, 362..
Haiduci (*Hayduk-* i), *briganzi*: 371.
*Halasi-Kun Eva, *istoric*: 50.
*Halasi-Kun Tibor, *turcolog*: 22, 41.

*Halecki, Oscar, *istoric*: 306.
Halîfe: 480, 511.
*Halîl, *agent comercial*: 333.
Halîl Çandarlı, *mare vizir* otoman: 90 - 95, 152, 176, 242, 245.
Halîl Hamîd, *mare vizir* otoman: 254.
**Halil Inalcık Kütüphanesi* (Biblioteca Halil Inalcık, Universitatea Bilkent, Ankara): 24.
*Halîl, *negustor*: 326.
Halîl, *prinţ otoman*: 72, 73, 486.
*Hallāj, al-, *filosof*: 457.
Halvetî, ordin de *derviş*-i: 246, 468, 512.
Hamid, *dinastie anatoliană*: 81.
Hamidili, *beylik*: 80, 87, 491 - 494.
*Hāmid *Rayis*, *proprietar de corabie*: 327.
*Hammer-Purgstall, Josef von, *istoric*: 40, 202.
Hamza Bāli din Bosnia, *şeyh*: 472.
*Hamza din Istanbul, *negustor*: 341.
Hamzavî-ii, *ordin religios*: 469 - 472.
**Hanbalî*, şcoală juridică: 460, 482, 512.
**Hān*: 512.
**Hanefî*, şcoală juridică: 454, 460, 480, 512.
Hanuri, clădiri, construcţii: 363 - 374, 512.
Harāç, vezi *cizye (capitaţie).*
*Haraccıoğlu, *proprietar de corabie*: 324, 331.
Harem: 152, 153, 217, 225, 228, 512; - *ağası*: 152, 217, 228, 512.
Hariç, vezi *Medrese.*
*Harvard, *Universitatea*: 23, 27.
**Hās*: 263, 269, 274, 275 - 278, 512.
**Hās ahûr hademesi*: 223.
Hāss oda: 217, 218, 223, 512.
**Hāss oda bāşı:* 217, 220, 221, 513.
Hasan *ahî*-ul: 140.
*Hasan din Inebolu, *proprietar de corabie:* 325, 329.
*Hasan din Istanbul, *proprietar de corabie*: 326.
Hasan Yemişçi, *mare vizir otoman*: 151, 244.
Hāseki (hāss odalık): 227, 512.
*Hasluk, *savant*: 479.
Hayātîzāde Feyzî, *medic*: 453.
Haydarî-ii, membrii unui *ordin religios*: 469, 473.
Hayra Bay, *guvernator otoman al Egiptului*: 106.
Hayreddîn Barbarossa, *mare amiral*: 109 - 111, 257, 497, 498.
Hayreddîn, Çandarlı, mare vizir otoman: 232.
*Hayreddîn *Rayis*, *proprietar de corabie*: 327, 331.
*Hârşova, *cetate*: 299.
*Heidelberg, oraş: 30.
*Hejaz (Hedjaz), *provincie*: 107, 143, 288.
Henric IV, *regele Franţei:* 111, 353.
Henric de Valois, *regele Poloniei*: 115, 500, 501.
*Herakleea (Eregli), *cetate*: 308.
*Hermannstadt (Sibiu), oraş: 57.
*Hersek, *târg*: 368.
*Herţegovina, *provincie*: 97, 350, 351, 370.
*Heyd, Uriel, *turcolog*: 181.
*Heyd, W., *istoric*: 304, 313.
Hidāya, *operă*: 435.
**Hil'at:* 169, 499, 513.
*Hindess, Barry, *sociolog*: 394.
*Hinds, A.B., *istoric*: 124.
*Hinz, W., *istoric*: 315, 320.
*Hirst, Paul, *sociolog*: 394.
Hisba, vezi *Ihtisāb.*
*Hitler, Adolf, *dictator nazist*: 9.
**Hoca*: 513.
**Hoca* Alî din Merzifon, *negustor*: 332.
**Hoca* Bikeş, *negustor*: 337.
**Hoca* Dravdik, *negustor*: 332.

Hoca Nimyan, *negustor*: 341.
**Hoca* Seyydî, *proprietar de corabie*: 325, 327, 328.
Hocazāde Mustafa din Bursa, *savant*: 433, 443, 447, 449, 454.
Hoarda de Aur, *imperiu tătar*: 65, 113, 114, 283, 315 - 318, 320.
**Hondius, geograf*: 453.
Hormuz, Insulă, vezi *Ormuz*.
**Hudaverdi, negustor*: 332.
**Hulagu, hān* mongol: 175.
Hurûfî-i, *sectă religioasă*: 465, 469, 471 - 473, 513; *hurûfî*-ism: 471 - 473.
**Hurzuf, port*: 326, 328, 329, 332, 336, 338.
**Hutbe*: 117, 138, 139, 149, 150, 513.
Hüdāvendigār, titlu otoman: 140.
Hüdāyi Mahmûd, *şeyh*: 246, 468.
Hürrem Sultān: 227, 228.
**Hüseyin din Küre, negustor*: 333.
**Hüseyin din Sinope, negustor*: 333.
Hüsrev, *Molla, savant*: 432, 443.
**Hyado(n), negustor*: 337.
**Hwarezm* (Khwarezm, Horezm), *provincie*: 101, 113, 315, 317, 320, 435.

I

**Iaijţe, târg*: 494.
Iancu de Hunedoara, *comandant român*: 89 - 91, 272, 493, 494.
**Ianina, oraş*: 493, 494.
**Iaşi, oraş*: 16, 17, 57, 58.
**Ibtidā-yi altmışlı*: 438, 513.
**Ibtidā-yi dāhil:* 435, 438, 514.
**Ibtidā-yi hāriç*: 434, 438, 514.
Ibn al-Arabî, *filosof*: 455, 460, 466, 481, 482, 485.
Ibn Battuta, *călător arab*: 70, 286, 315, 373, 381.
Ibn Kemāl (Kemālpāşāzāde), *cronicar otoman*: 95, 104, 213, 443, 449.
Ibn Khaldûn, *istoric*: 127, 200, 482.
**Ibn Ruşd* (Averroes), *savant arab*: 442, 444, 447, 448.
**Ibn Sînā* (Avicenna), *savant arab*: 442, 447, 448.
Ibn Taymiyya, *jurist musulman*: 160, 482.
Ibrahîm I *Deli, sultan otoman*: 149, 152, 227.
**Ibrahîm Karamanidul, bey*: 495.
**Ibrahîm din Kastamonu, negustor*: 332.
Ibrahîm paşa, *mare vizir*: 110, 217, 228, 242, 2245, 252, 352, 368, 497, 498.
**Icmā*: 455, 460, 514.
Içoğlān-i (*paji*): 151, 215 - 221, 223, 225, 226, 228, 229, 230, 514.
Idrîs din Bitlis (Bitlisî), *cronicar*: 467.
Ieniceri, yeniçerî, trupe de infanterie: 75, 87, 104, 127 - 133, 145 - 151, 163, 180, 181, 185, 215, 216, 222, 236, 243 - 247, 251, 257, 260, 273 - 276, 280, 387, 388, 392, 452, 473 - 476, 527; *ağa -lor:* 153, 215 - 221, 237, 238, 240, 242, 474; *revolta - lor*: 100, 101, 130, 152, 153, 213, 496, 501.
**Ierusalim, oraş*: 46, 72, 106, 438.
Ihtisāb: 378, 379, 385, 388, 392, 431, 514.
**Iisus Christos*: 443, 444, 466, 473.
**Ilgın, târg*: 248.
**Ilhanizi, dinastie mongolă din Iran*: 19, 66.
**Iltizām*: 407, 514.
Il yazıcısı: 261, 514.
Imām-i, *jurişti musulmani*: 375, 442, 443, 477, 514.
Imaret, sistemul: 355 - 365, 373, 514.
**Imber, Colin, turcolog*: 23, 49.
**Imece*: 420, 514.
Imperiul Abbasid, vezi Abbasid, *Califatul*.
Imperiul Ilkhanid: 17, 18, 65, 83, 156, 284, 321.
Imperiul Otoman: 3 - 591, *passim*;
**Imperiul* Sassanid: 64.

*Imperiul Seldjukid: 66, 156, 408.
Impozite: 155, 206, 254, 267 - 273, 277, 390, 392, 401, 402, 408 - 411, 420, 422, 424, 470; *-ilegale*: 390, 424.
*Inalcık, Halil, *turcolog*: 3 - 57.
*Inalcık, Sevkiye, *arabist*: 14, 52.
India, *ţară*: 28, 29, 112, 117, 122, 143, 288 - 290, 295; *Oceanul Indian*: 63, 113, 122 - 125, 288, 295, 313, 355; *bunuri -:* 288, 290, 295; *mirodenii -:* 288, 290, 295; *textile -:* 125, 288, 290; *comerţul -:* 25, 26, 123, 124, 284, 288 - 289, 295; *tradiţii indo-persane:* 143.
*Indonezia, *ţară*: 288 - 290.
Industrial, capitalismul: 133 - 135.
Industrii: 133 - 135.
*Inebolu, *port*: 296, 325, 326, 329, 332, 335.
Inovaţii: 468 - 471.
*Inonü, Ismet, *preşedinte al Turciei*: 13.
Interior, Palatul, vezi *Enderûn.*
Interior, Serviciul, vezi *Enderûn.*
*Ioan Albert, *rege polon*: 57, 58, 496.
Ioan VI Cantacuzino, *împărat bizantin:* 72, 75, 307, 491.
*Ioan Kastriotul, *conducător albanez*: 89.
Ioan V Paleologul, *împărat bizantin*: 308, 491.
*Ionică, *Marea*: 347.
*Iorga, Nicolae, *istoric*: 10, 11, 16, 37, 42, 44, 52, 53.
Irak, *provincie*: 113, 117, 133, 250.
Iran (Persia), *stat*: 19, 65 - 67, 80, 83, 98, 103, 105, 112 - 115, 118 - 124, 131, 133, 155, 160, 177, 212, 214, 283 - 286, 295, 320, 321, 350, 353, 366, 371, 414, 432, 446, 455, 469, 471, 476 - 478, 481, 489, 496 - 501.
Irigaţii: 144.
**Irsālāt-i 'āmili*: 331, 514.
**Irsāliye:* 331, 514.
Isā, *bey de frontieră*: 368.
*Isā Çelebi, *prinţ otoman*: 333, 336.
*Isfador, *negustor din Calfa*: 333, 336.
Iskender *bey* (Gheorghe Kastriotul Scander beg), *conducător albanez*: 88, 89, 96, 98, 493 - 496.
Islām, *religie*: 18, 27, 32, 65, 72, 77, 78, 107, 142, 144, 154, 156, 160, 201, 214, 227, 272, 317, 429, 430, 435, 436, 444, 445, 452 - 454, 456, 458, 462 - 466, 474, 478; *comunitatea -ică:* 157, 228, 454, 457; *Califatul -ic:* 142, 172, 212, 455; *oraşe -ice:* 144, 190, 268, 467 - 472; *jurisprudenţă -ică*: 153, 158, 227, 431, 435, 443, 450, 455 - 457; *conducători -ici*: 154, 453, 454; *societăţi -ice*: 316, 444, 445, 455, 460; *ştinţe -ice*: 431, 442 - 449; *stat -ic:* 146, 172, 213, 242, 252, 253, 264, 454, 469; *gândire -ică*: 431, 435, 442, 444, 445, 447; *lumea -ică*: 316, 375, 432, 444, 445, 446, 448 - 451, 455, 465, 469, 481; *misticism -ic:* 429 - 431, 444, 445 - 447, 461, 466 - 468, 481 - 485; *principii -ice:* 142, 143, 154, 227, 252, 431, 442, 449, 453, 465; *-izare*: 316, 453.
*Islāmoğlu, Huri, *istoric*: 35, 395, 396.
Ismaîl *Dede*, *lider spiritual*: 485.
Ismaîl Maşukî, *şeyh*: 472.
Ismaîl Safavî, *şāh*: 103, 104, 476, 496.
Ispence: 194,
*Issavi, Charles, *turcolog*: 7.
Istanbul, *capitală otomană*: 6, 7, 12, 15, 16, 17, 18, 29, 40, 43, 44, 59, 94, 95, 97 - 99, 106, 118, 125, 126, 133, 141, 142, 143, 148, 149, 182, 183, 211, 214, 221, 225, 231, 235, 246, 247, 269, 270, 289 - 296, 299, 302 - 305, 312, 316, 323 - 325, 342 - 346, 350 - 355, 370, 371, 374, 380,

384, 388 - 392, 415, 434 - 439, 444, 447, 455, 458, 472, 477, 481, 497 - 501.
*Istrepan, *negustor:* 326, 328, 331, 341, 342.
Işāk paşa, *vizir otoman*: 100, 151, 152.
*Işāk din Kayseri, *negutor*: 341.
*Işāk *bey* din Üsküp (Skoplje), *fondator* de *medrese*: 434.
Işik, derviş-i: 478.
*Işık, Ali, *istoric*: 43, 48.
Italia, *ţară*: 99, 110, 111, 163, 171, 193, 226, 227, 447; *campania în - :* 99, 110, 111; *negustori din -:* 284, 285, 291, 294, 298, 303, 318, 320, 322, 342; *state maritime -:* 293, 294, 345 - 347; *Renaşterea în -:* 446, 454; *savanţi din -:* 100, 142.
*Itzkowitz, Norman, *turcolog*: 23, 49.
Ivan IV cel Groaznic, *ţar (împărat)* al Moscovei: 114, 320.
Izmir (Smyrna), *oraş*: 13, 69, 276, 284, 294, 354, 366, 371, 465, 467, 489 - 493.
Izmit (Nicomedia), *oraş*: 325, 327, 364, 366, 489; *Golful -:* 366, 368.
Iznik, *oraş*, vezi Niceea.

Î

Înalta Curte, vezi *Dîvān-i Hümāyûn.*

J

*Jacobson, A. L., *istoric*: 315.
Jagelloni, *dinastie polonă*: 113, 114.
*Jakob, *savant*: 479.
Jalāl al-Dîn Rûmi, Maulānā, *scriitor mistic*: 482 - 485.
Jamāl al-Dîn, *savant*: 444.
Java, *insulă*: 123.
Jiddah (Jidda), *oraş*:
*Jireček, Konstantin: 74, 367.
**Jugum-caput*, *sistemul*: 410, 425, 515.
Justiţie: 232, 239; *palatul de -:* 232, 239; *administrarea -:* 233, 515.

K

Kābiz, *Molla, savant*: 443, 455.
Kādî: 23, 77, 124, 130, 149, 155, 163, 164, 172, 179, 189, 190, 197, 208 - 211, 215, 229, 231, 234 - 239, 245, 251, 257, 258, 267 - 270, 272, 273, 277 - 280, 346, 359, 377 - 380, 386, 390, 392, 416 - 418, 420 - 423, 437 - 440, 442, 455, 465, 515.
Kādîasker-i: 238, 240, 242, 243, 432 - 434, 438 - 440, 442, 455, 465, 515.
**Kādîlik*: 278, 515.
*Kādîzāde Mûsā paşa, *matematician otoman*: 445.
*Kādîzāde, *ulemā fakı*: 458.
**Kadın*: 227, 515; *bāş -:* 227.
Kafes, sistemul: 147, 148, 150, 151, 245, 515.
**Kāhyā*, vezi *kethüdā*; *- bey:* 248, 515; *- kadın:* 227, 515.
**Kalender bektaşî, ordin religios*: 476.
Kalenderî-i, *derviş*-i: 175, 189, 515.
*Kalender-oğlu, *rebel*: 190, 445.
Kalfa: 250, 251, 384, 385, 389, 515.
*Kaliyoros, *proprietar de corabie*: 326, 328.
Kalkashandî, *jurist*: 250.
**Kantār*: 288, 290, 295, 515.
**Kānûn*: 201 - 210, 225, 254, 278, 229, 403, 516.
* *Kānûnnāme*: 23, 147, 177, 184, 201 - 204, 206, 209, 263, 268, 381, 516.
**Kānûn-i 'osmānî:* 77, 204, 206, 207, 516.
*Kanisza, *oraş*: 502.
Kapı (Dergāh-i 'Ālî): 233, 234, 516.
Kapı *ağası:* 217, 222, 228, 238, 243, 245, 516.
Kapıcı *bāşı:* 218, 219, 222, 224, 225, 516.
*Kapıcılar: 223, 224, 516.

Kapıcılar kethüdası: 218 - 222, 516.
Kapıkulu: 128, 130, 132, 146, 147, 148, 179, 180, 209, 222, 229, 238, 246, 247, 261, 274, 275, 386, 393, 516.
*Kapucu Sinān, *negustor*: 326.
Kapudān-i Deryā, marele amiral otoman: 109, 240, 242, 257, 258, 291, 516.
*Karabağ, *localitate*: 501.
Karaburun (Karaburnu), *regiune*: 467.
*Karaca-oğlu, *negustor*: 326, 330.
*Karagöz, *efrenci*, *negustor*: 338.
Kara Haydaroğlu, *brigant*: 371.
*Karahisar, *oraş*: 329, 332, 333.
*Karak *efrenci*, *negustor*: 328.
Karakhanizi, *dinastie*: 155, 454.
Karaman, *beylik*: 79, 80, 82, 92, 98, 99, 225, 259, 276, 333, 334, 357, 358, 476, 492 - 496.
Karamanizi, *dinastie*: 78, 80, 88 - 91, 98, 101, 474, 491 - 496.
*Kara-oglān, *negustor*: 326, 332.
*Kara-Tayyib, *proprietar de corabie*: 325, 330, 331.
*Kara-Tulun, *proprietar de corabie*: 325.
Kara-Yazıcı, *conducător de celālî*: 130, 131.
Karesi, *beylik*: 71, 305, 306, 307, 489 - 491.
*Karli, *negustor*: 336, 337.
*Karlowitz (Karlofça), *pacea de la -:* 44.
Karmaţieni, *oponenţi anti-Abbasizi*: 376.
Karnobad, *trecătoare*: 74.
*Kars, *localitate*: 258, 259, 502.
**Kārvānsarāy:* 104, 159, 283, 350, 355, 358, 362, 366 - 373, 381, 516.
*Kāsim Karamanidul, *bey*: 496.
Kāsim paşa, *vizir otoman*: 233.
Kastamonu, *provincie, oraş*: 69, 80, 99, 224, 294, 295, 329, 332, 334, 342, 442, 443, 492, 493.
**Kaşf al-Zunûn*, operă: 443, 444.
**Kaşşaf*, operă: 435.
*Kātip Celebi, *savant otoman:* 443, 453, 454, 459, 460.
*Katîf, al-, *oraş*: 259.
Kayit bay, *sultan mameluk*: 203.
Kayı, *tribul*: 141.
Kayseri, *oraş*: 230, 284, 336, 341, 390, 432, 473, 481, 483.
*Kazan, *oraş*: 113, 114, 246.
*Kemah, *târg*: 496.
*Kemāl pāşāzāde, *şeyh ül-Islām otoman*: 455, 485.
*Kemer (Keramides), *port*: 307.
*Kerçi, *port*: 296.
*Kerpe,*port*: 325, 329, 333, 336, 337.
*Kerş, *port*: 343.
Kethüdā (Kehāyā): 26, 189, 190, 277, 332, 375, 377 - 388, 516.
*Keyder, Çaglar, istoric: 35, 396, 397.
*Khodja Dravdik, *negustor*: 337.
Khorasan, *regiune*: 118, 432.
*Khoyî, al-, *jurist*: 172.
*Kiev, *oraş*: 298.
*Kigi, *târg*: 300.
*Kilaguz, *proprietar de corabie*: 326.
**Kiler*: 217, 222, 516.
Kilia, *cetate*, vezi Chilia.
**Kirba*: 332, 338 - 340, 516.
*Kirşehir, *oraş*: 494.
*Kiryakoz, *negustor*: 336, 337.
**Kirze*: 290, 351, 516.
**Kitāb-i Bahriye,* operă geografică: 453.
Kızılbāş-i: 103, 104, 455, 457, 467 - 478, 482, 484, 516.
* *Kızılbāş* Kalender Çelebi, *rebel*: 476.
Kızılırmak, *râu*: 474.
*Knoto, *negustor*: 325 - 327.
*Koca Rāgib, *mare vizir*: 254.
Koçi bey, *jurist*: 127.

Konya (Iconium), *oraş*: 34, 79, 213, 230, 258, 283, 284, 329, 332, 334, 341, 432, 481.
*Kopa (Copa), *port*: 296, 326, 330, 375,
*Korkud, *prinţ otoman*: 486.
*Kortepeter, M., *turcolog*: 346.
Kossovo, *lupta de la -, 1389*: 81, 491; -, 1448: 89, 494.
*Kostandin, *negustor*: 336.
Köprülü-ii, *familie de* mari viziri *otomani*: 181, 252.
*Köprülü, Mehmed Fuad, *turcolog*: 10, 11, 18, 22, 23, 34, 66, 205.
Kösedağ, *bătălia de la*: 66.
Kösem Sultān: 246.
*Kroija, *cetate*: 496.
*Kruşevač, *cetate*: 96.
Kul, vezi *robi*; *sistemul -:* 86, 126, 155, 175, 180, 212, 213, 214, 225, 226, 229, 516.
*Kula, Witold, *istoric*: 396.
*Kur (Kura), *râu*: 501.
Kur'ān, Coran, Cartea Sfântă Musulmană: 20, 21, 153, 160, 380, 431, 436, 437, 442, 445, 447, 448, 454, 457, 469, 479, 517.
Kurayşiţi, membrii *tribului Profetului Muhammad*: 143.
*Kursk, *oraş*: 298.
Kutadgu Bilig, operă: 155 - 157.
*Kutbeddîn din Iznik, *savant*: 483.
*Kutlu Beg, *negustor*: 341.
*Küre, *târg*: 333 - 335.
*Küreleş-oglu, *proprietar de corabie*: 326, 329.
Kütahya, *oraş*: 80, 255, 257, 258, 284, 476.

L

Lahsā (al-Hasā), *beylerbeylik*: 256, 257.
*Laiou-Thomadakes, Angeliki E., *istoric*: 306, 406.
**Lālā*: 516.
**Lālā* Mustafa, *vizir otoman*: 499.
Lālā Şāhîn, *tutore*: 73, 73.
*Landsberger, *sumerolog*: 9.
*Languschi, Giacommo, *cronicar italian*: 141.
*Lapseki (Lampsacus), *port*: 307.
*Larende, *târg*: 364.
*Latrie, Mas, *istoric*: 315.
*Lazarevič, Ştefan, *rege sârb:* 494.
Lege: 149, 164, 177, 178, 199 - 210; - *cutumiară:* 149, 164, 178, 200 - 210; - *civilă*: ; - *ihtisāb:* 378, 379, 385, 388, 392, 431, 513; - *succesiunii la tron:* 145 - 153, 184; - *islamică*, vezi şi *Serîat*: 146, 200 - 210.
*Leipzig, *oraş*: 16.
*Lemercier-Quelquejay, C., *istoric*: 317.
*Lemerle, Paul, *istoric*: 403, 406, 420.
Lepanto, *bătălia de la ~:* 116, 118, 119, 122, 496, 501; *portul -:* 102, 496.
*Lesbos, *insulă*: 98, 495.
Levant, *regiune*: 284, 291, 293, 306, 320, 321, 347 - 350, 353, 354; *Compania - lui:* 353, 354 ; *piaţa -lui:* 284, 291, 320, 349, 352; *comerţul în ~:* 284, 287, 291, 293, 320, 321, 347, 348, 352 - 355.
Levend-i (*levenzi*): 126, 517.
*Lewis, Bernand, *turcolog*: 7, 15, 49, 172, 375.
*Lewry, H., *istoric*: 41.
Lex talionis: 250, 517.
Liban, *provincie*: 121, 353.
**Liga Catolică*: 118, 353.
**Liga Sfântă*: 307, 499.
*Limni, *insulă*: 99.
*Lipova, *localitate*: 499.
Lisabona, *oraş*: 123, 289.
Londra, *oraş*: 10, 13, 16, 17, 30, 53, 57, 66, 351, 354.

*Lopez, R., *istoric*: 315.
*Loredano, Pietro, *amiral*: 310, 493.
*Lorenc italianul, *negustor*: 325, 331, 332, 337.
Lorenzo de Medici, *principe italian*: 350.
*Luca, *negustor*: 337.
*Lucca, *oraş*: 286.
Lûtfi, *Molla, savant otoman*: 444, 446 - 449.
Lûtfi paşa, *mare vizir otoman*: 225.
Luther, Martin, *reformator religios german*: 112, 113; *lutheranism*: 111 - 113; *principiile -ului:* 112, 113.
Lwow (Lemberg), *oraş*: 294, 298, 299.
*Lybyer, A. H., *istoric*: 226.

M

Macedonia, *provincie*: 74, 78, 349, 364, 365, 491.
Machiavelli, Niccolò, *istoric*: 162, 213, 226.
*Madelung, W., *istoric*: 172.
**Madenci*: 419, 517.
**Mafâtîh al-ghayb,* operă: 444, 445.
**Maghârib az-Zamân*, operă: 444, 445.
Maghreb, *regiune*: 117, 335.
Mahdi: 467, 471, 472, 477.
*Mahmûd I, *sultan otoman*: 486.
*Mahmûd II *Adlî, sultan otoman*: 163, 486.
*Mahmûd *Atci, proprietar de corabie*: 325, 333.
Mahmûd Gāwān, *vizir indian:* 288.
*Mahmûd paşa din Istanbul, *fondator* de *medrese*: 434.
Mahmûd paşa, *mare vizir otoman*: 242, 361, 370, 495.
*Mahmûd din Sinope, *negustor*: 333.
*Mahmûd, *şeyh*: 248.
*Maina, *regiune*: 99.
**Makālāt*, operă: 479.
*Makkai, L., *istoric*: 395.
*Malatya, *oraş*: 493.
**Mālîkāne*: 197, 198, 415, 517.
*Malipiero, *cronicar*: 290.
Malta, *insulă*: 118.
*Mameluci, *dinastie*: 80, 497.
*Mangalia, *port*: 364.
*Mangup (Mangop), *port*: 331.
Manisa (Magnesia), *oraş*: 69, 149, 150, 349, 388, 467, 489.
*Mantran, Robert, *istoric*: 375.
*Manuel II Paleologul, *împărat bizantin*: 371.
*Manul, *negustor*: 326, 328, 329, 336.
*Maraş, *oraş*: 258.
Marele vizir: 193, 202, 209, 215, 217, 234, 238 - 245, 249, 251 - 253, 390, 391, 439, 440, 476, 498, 517; *marele vizirat:* 227, 240, 241, 245, 246, 252, 517.
*Marghînânî, al-, *savant*: 435.
*Marii Magi, *lideri religioşi persani*: 156.
*Maringhi, J., *agent comercial*: 286, 288, 289.
*Mariţa, *râu, vale:* 73, 74, 364.
*Marj Dābik, *bătălia de la -:* 106, 497.
*Markete, *negustor*: 337.
Marmara, Marea: 66, 212, 306.
Maroc, *provincie*: 296, 501.
Marsilia, *port*: 353.
*Marx, Karl, *sociolog*: 34, 35, 396, 397, 424.
**Masnavî, al-,* operă: 485.
*Matei Corvin, *rege al Ungariei*: 496.
*Matei, Ion, turcolog: 52.
*Matthias de Habsburg, *arhiduce*: 502.
Maulānā, vezi Jalāl al-Dîn Rûmî.
**Mawākif, al-,* operă: 435, 448.
**Mawdû'at al-ûlûm,* operă:
*Maxim, Mihai, *turcolog*: 3 - 57, *passim.*
*Măcin, *port*: 299.
Mătase: 283 - 287, 295, 320 - 324, 333, 334, 341, 349 - 352, 388.
Medici, *familia*: 285, 323, 349.

Medicină: 362, 452 - 455.
Mediterană, *Marea*: 99, 100, 108 - 110, 115 - 118, 121, 123, 124, 258, 290, 293, 301, 308, 311, 347.
Medîne (Medina), *Oraş Sfânt Musulman:* 106, 117, 130, 131, 247, 289, 438.
Medrese-le: 69, 172, 280, 358, 361 - 363, 368, 377, 429 - 441, 444, 445, 448, 450, 451, 456, 458, 465, 481, 485, 517.
Mehmed I *Kirişci*, *sultan otoman*: 84 - 90, 432, 433, 465, 486, 493, 494.
Mehmed II *Fătîh*, *sultan otoman*: 16, 17, 26, 28, 33, 43, 89 - 103, 142, 149, 152, 153, 158, 170, 176, 177, 185, 193, 204 - 207, 211, 213, 216, 221, 225, 231, 233, 234, 238, 241, 246, 264, 271, 292, 301, 303, 311 - 313, 348, 349, 355 - 362, 370, 390, 402, 433, 435, 442, 445 - 448, 454, 460, 470, 486, 494 - 498.
Mehmed III, *sultan otoman*: 146 - 149, 153, 245, 247, 248, 486, 500 - 502.
Mehmed IV *Avci, sultan otoman*: 149, 153, 247, 248, 486.
*Mehmed V *Reşăd, sultan otoman*: 486.
*Mehmed VI *Vahîdeddîn, sultan otoman*: 486.
Mehmed Abaza paşa, vezi Abaza Mehmed paşa.
Mehmed din Birgi, *ulemă*: 458 - 460.
*Mehmed din Caffa, *negustor*: 333.
Mehmed Cerrah paşa, *vizir*: 244.
Mehmed al-Fanârî, savant: 433, 443 - 448, 481.
*Mehmed Ferîdûn Ruksânzâde, *nişancı*: 173, 174, 252.
*Mehmed din Istanbul, *negustor*: 332.
Mehmed Köprülü paşa, *mare vizir:* 245, 248, 460.
*Mehmed din Maghreb, *negustor*: 333 - 335.
*Mehmed, Mustafa Ali, turcolog: 52.
Mehmed Nişancı paşa, *mare vizir otoman:* 213.
*Mehmed paşa, *mare vizir otoman*: 236 - 238.
Mehmed, *prinţ otoman:* 148 - 150, 228, 486.
Mehmed Sokollu, paşa, *mare vizir otoman*: 58, 114, 243, 246, 252, 500, 501.
*Mehmed din Tire, *negustor*: 333.
Mekke (Mecca), *Oraş Sfânt Musulman*: 106, 117, 143, 144, 247, 260, 287, 289, 290, 438, 478, 497, 498.
Melâmî-ii, *ordin religios*: 188, 189, 468 - 472, 484, 517; *Melâmî*-ism: 472, 484.
*Melling, A.I., *călător*: 542,
*Menavino, *cronicar*: 216.
*Mengli Ghiray *Hān*: 338, 339.
*Menteşe, *beylik*: 489 - 494.
Mercantilism: 354, 397.
*Mercator, *geograf*: 453.
*Merzifon, *târg*: 295, 329, 332, 335, 341, 364, 365.
Mesîh paşa, *vizir otoman*: 99, 294, 326, 327, 328 - 333, 496.
*Mesopotamia, *regiune*: 396.
*Mesûd II, *sultan seldjukid*: 489.
Meşteri: 189, 363, 374 - 393; *revolta -lor*: 390 - 392.
Mevlevî-ii, *ordin religios*: 236, 468, 482 - 485, 517; *Mevlevî*-ism: 362 - 365, 517.
Mezökeresztes, *bătălia de la*: 119, 226, 501.
**Mezraa*: 407, 409, 416 - 419, 518.
**Miftăh al-ûlûm*, operă: 434, 436.
*Mihai Viteazul, *mare voievod şi domn al românilor*: 57, 501, 502.
*Mihail I, *mare voievod şi domn al Ţării Româneşti*: 494, 495.
Mihail *Gāzî*: 67, 256.
*Mihal, *proprietar de corabie*: 325, 328, 332.
*Mihaloğlu, *bey de akıncı*-ii: 465.

*Milan, *târg*: 335.
Milano, *oraş italian*: 102, 111, 233.
*Milas, oraş: 69.
Militară, clasa: 160, 161; *serviciul -:* 129 - 134, 161, 194; *tehnologie -:* 82, 99, 104, 106, 122, 452.
*Miller, B., *istoric*: 216.
Mine, minerit: 205, 251, 276.
*Minnet bey, *fondator de* imaret: 368.
*Mircea cel Bătrân, *mare voievod şi domn al Ţării Româneşti*: 36, 38, 56, 81, 82, 86, 493, 494.
*Mirim Çelebi, *matematician otoman*: 446 - 449.
Mirodenii: 284, 288 - 292, 295, 342, 350, 352, 353, 393.
Misticism islamic: 429, 444, 445, 482.
Mită: 127, 130, 197, 254.
Mîr ahûr: 219 - 224, 518.
Mîr alem: 219, 222, 225, 226, 518.
**Mîrî*: 405 - 408, 518.
Mîrî, pământul, suprafeţele: 263, 264, 404 - 408, 414 - 417, 419 - 423, 518.
**Mîrî mukataalı*: 405, 507, 415 - 419, 518.
*Mocenigo, Silvestro, *amiral*: 310.
Mocha, *oraş*: 123.
*Modon, *port*: 96, 102.
Mohács, *bătălia de la:* 110, 498.
Mohair: 295, 317, 332, 333, 337, 341.
Moldova (*Kara-Boğdān*): 32, 39, 45, 47, 57, 58, 95, 99, 101, 110, 114, 117, 119, 258, 294, 301, 335, 338, 343, 344, 481, 496 - 502.
Molla-le: 433, 439, 441, 518.
Mombassa, *regiune*: 122.
Monastir, *târg*: 74, 259, 361, 366, 371.
*Monemvasia, *oraş*: 498.
Mongol, *Imperiul*: 66, 67, 283, 315, 321, 489; *guvernator -:* 156; *hān-i ~:* 156, 213, 462; *conducători -:* 213; *teritorii -:* 66, 67, 320; *invazii -:* 66, 376, 462, 481.
Monopoluri: 205, 298, 346, 363, 386.
Morava, *valea*: 73, 74.
Moreea, *Peninsulă*: 81, 88, 96 - 99, 102, 110, 298, 347, 357, 358, 364, 493 - 496.
Moscova, *oraş*: 113 - 115, 317, 353.
Mostar, *târg:* 350; *- pod:* 370.
*Mosul (Musul), *târg*: 259.
*Mottahedeh, R., *istoric*: 175.
*Mubarek, *negustor*: 326, 327, 333.
*Mudanya, *port*: 312, 366.
Mudāraba: 327, 392, 518.
Muhammad, *Profetul*: 106, 117, 143, 159, 179, 430, 437, 440, 443, 455 - 460, 468, 469, 479.
**Muhammediye*, operă: 444.
**Muhassal, al-*, operă: 444.
Muhtesib: 380, 386, 518.
**Mukaddima, al-*, operă: 485.
**Mukataa*: 405 - 407, 415, 418, 419, 518.
Muncă: 374 - 393; *muncitori*: 188, 189, 363, 374 - 393.
*Muntenegru, *provincie*: 495, 496.
Murād I *Hudāvendîgār, emîr otoman*: 76, 79, 80, 81, 140, 242, 256, 304, 310, 473, 486, 490, 491.
Murād II, *sultan otoman*: 29, 38, 82, 87 - 92, 140, 229, 233, 311, 312, 351, 354, 367, 433, 434, 470, 484, 486, 494, 495.
Murād III, *sultan otoman*: 147, 149, 150, 193, 234, 242 - 246, 443, 444, 476, 484, 486, 501.
Murād IV, *sultan otoman*: 149, 153, 225, 236, 246, 247, 458, 486.
*Murād V, *sultan otoman*: 486.
*Murād din Georgia, *negustor*: 333.
*Murād din Istanbul, *negustor*: 332.
*Murād paşa, *mare vizir otoman*: 245.
Murād din Sinope, *negustor*: 326, 332.

*Murgescu, Bogdan, *istoric*: 16.
Mûsā Çelebi, *prinţ otoman*: 86, 465, 486.
*Mûsā paşa Kādîzāde, *matematician otoman*: 445, 446.
*Mûsā, *negustor*: 341.
Mustafa I, *sultan otoman*: 148, 486.
Mustafa II, *sultan otoman*: 149, 247, 486.
Mustafa III, *sultan otoman*: 147, 486.
*Mustafa IV, *sultan otoman*: 486.
*Mustafa Alî, *cronicar otoman*: 18.
Mustafa Çelebi *Düzme*, *prinţ otoman*: 86 - 89, 228, 486, 493, 494.
*Mustafa Çelebi, *negustor*: 298.
*Mustafa din Kastamonu, *negustor*: 332.
*Mustafa Kemāl Ātāturk, *preşedinte turc*: 8, 9, 11, 34, 36.
*Mustafa Küçük, *prinţ otoman*: 486, 494.
*Mustafa din Istanbul, *negustor*: 338.
*Mustafa, *prinţ otoman*, fiul lui Mehmed II: 486.
*Mustafa, *prinţ otoman*, fiul lui Süleymān I: 147, 486, 499.
*Mustafa Reşid, *mare vizir otoman*: 254.
Musulmani: 113, 126, 141,143, 150, 155, 158, 159, 163, 213, 218, 273, 280, 289, 294, 296 – 299, 327, 333 – 336, 342, 357, 358, 368, 372, 373, 375, 456, 467, 472; *hānāt-e* -: 113, 114, 260; *populaţie* ~: 158, 213, 273, 296, 368, 467; *jurişti* -: 158, 456; *puritanism* ~: 456 - 458; *erudiţie* ~: 443 - 450; *state* -: 250, 259, 263, 273, 289; *negustori* -: 284 - 288, 294, 298, 299, 333 - 335, 342.
*Mutafcieva, Vera, *turcolog*: 395.
*Mutawakkil, al-, *calif arab:* 106, 143.
**Muzeo Civico Correr*: 47.
**Mücerred*: 518.
Müderris: 172, 432 - 439, 443, 448, 449, 518.
Müftî: 172, 179, 436 - 443, 519.
**Mülāzim*: 251, 519.
**Mülk*: 519.
**Mülknāme (act de proprietate)*: 45.
*Mülk *tımārı*: 198, 263, 519.
*München, *oraş*: 16.
**Mürîd*: 519.
**Mürşid*: 519.
Müsellem: 129, 519.
Müteferrika: 221, 222, 224, 225, 277, 519.
Mütevellî: 359, 371, 373, 436, 437, 519.
**Müzevvec*: 402, 403, 519.

N
Nagid: 357.
*Nahicevan, *oraş*: 499.
**Naib*: 417, 519.
Nakşbendî, ordin religios: 248, 468, 519.
**Nāme*: 519.
*Napoli di Romagna, *localitate*: 497, 498.
Nasi, Joseph, *negustor evreu levantin*: 299, 346.
Nasîr al-Dîn din Tus (Tusî), *jurist arab*: 160, 173 - 175, 434, 444, 448, 481.
Nasreddîn Hoca, *filosof*: 481.
Nasuh paşa, *mare vizir otoman*: 242.
*Nauplia, *port*: 96.
*Navarino, *lupta de la:* 496.
**Nāzir:* 359, 519.
Neagră, *Marea*: 28, 39, 42, 45, 53, 95, 99, 100, 114, 115, 122 - 125, 257, 292 - 346, 364, 367, 464, 495.
Neapole, *oraş*: 102, 304.
Negustori: 284 - 354, 374 - 393.
Nehavend, *regiune*: 118.
Nemusulmani: 172 - 175, 312, 327, 333, 334, 358, 363, 368, 375, 452.
*Nesîmî, *poet*: 472.
*Neşrî, *cronicar otoman*: 364.
*Netil, *negustor*: 337,
**Nevruz*: 234 - 236, 519.

*Nevşehirli Damad Ibrahim paşa: 44.
*New York, *oraş*: 22, 53, 57.
Niceea, *oraş*: 32, 67, 69, 366, 432, 464 - 466, 482, 489.
*Nicomedia, vezi Iznik.
Nicopole (Nikopol), *cetate*: 81, 82, 299, 502; *bătălia de la -:* 65, 82, 493.
*Nicosia, *oraş*: 259, 499.
Niğde, *oraş*: 336, 340, 364, 365, 494.
*Nikiroz, *proprietar de corabie:* 325, 331, 334.
*Nikola, *negustor*: 332, 333, 336.
Nipru, *râu*: 119, 122.
*Nisa, *oraş*: 112, 499.
Niş, *localitate*: 74.
Nişancı: 201, 203, 205, 238, 239, 250, 252, 253, 263, 439, 519.
Nizām al-Mulk, *jurist arab*: 160.
**Nîm-i çift:* 413, 519.
Nobilime feudală: 76 - 78, 197 - 200, 261.
Nogay, *emîr* -: 464, 519; *populaţie* -: 115, 302, 317, 519.
Nomazi: 367 - 370, 419, 462, 469, 477, 480; *~ creştini:* 419.
Normandia, *provincie*: 353; *ţesături din -:* 353.
Notabili: 176 - 180, 288, 377, 390, 415, 416.
Novibāzār, *târg*: 350.
*Novoselskij, A.A., *istoric*: 302 - 304.
*Novosel'ţev, A. P., *istoric*: 316.
**Nökerler*: 176, 177, 520.

O

Ochrida (Ohrida), *cetate*: 74, 366.
Oglinda Prinţilor, operă: 158, 171, 172, 181, 390.
Oğuz Hān: 140, 141.
*Oğuz, Mevlut, *turcolog*: 25.
**Okmeydanı*: 520.
*Okyar, Osman, *turcolog*: 30.
Olanda, *ţară*: 121, 352; *olandezi*: 121, 123, 323, 353; *piraţi ~:* 121, 123, 323; *comerţul -:* 124, 352, 353, 354.
Oraşe Sfinte Musulmane, vezi *Mekka* şi *Medina.*
**Ordine religioase:* 468 - 485.
*Oreşkova, F., *istoric*: 18.
Orhan Çelebi, *prinţ otoman, fiul lui Bāyezîd I*: 89, 90, 93 - 95, 486.
Orhan, *prinţ otoman, fiul lui Süleymān* Çelebi: 486.
Orhan Gāzî, *emîr otoman*: 69, 71, 72, 73, 140, 286, 307, 361, 486, 489, 491.
*Orhonlu, Cengiz, *turcolog*: 269.
**Orientul Apropiat:* 19, 35, 64 - 70, 114, 122, 134, 158, 163, 202, 211, 289, 313 - 315, 353, 354, 391, 406, 407; *- Mijlociu:* 7, 31, 40, 49, 52, 55, 69, 114, 122, 133, 158, 163, 202, 211, 289, 313 - 315, 353, 354, 398, 406.
Ormuz (Hormuz), *insulă*: 113, 114, 289, 290, 353, 499.
**Orta Kapı:* 520.
*Ortaköy, *localitate*: 45.
Ortodoxie: 304 - 307, 356 - 358; *Biserica ortodoxă:* 111 - 113, 303, 304.
Osmān I *Gāzî, emîr otoman*: 34, 43, 65, 67 - 70, 139 - 142, 151, 156, 176, 256, 486, 489.
Osmān II, *sultan otoman*: 147, 148, 227, 486.
*Osmān III, *sultan otoman*: 486.
Osmān paşa, *comandant otoman*: 118, 501.
*Osmancik, *târg*: 323.
Osmanlı, vezi *otomani*, *turci.*
*Ostrogorsky, G., *bizantinist*: 77, 406, 410, 420.
*Otoman, *Imperiul*: 3 - 590, *passim.*
Otomani: 83 - 97, 101, 102, 107, 112 - 119, 139 - 143, 154, 155, 166, 190, 203, 204,

227 - 231, 260, 265, 269, 273, 276, 284, 289, 292, 301, 304 - 308, 317, 343, 347 - 354, 367, 376, 377, 382, 443, 444, 453, 464, 476, 489 - 502, 520; *administrația - centrală*: 256, 257, 261, 262, 273, 381, 386, 390, 447, 462, 474, 478, 485; *administrația - provincială*: 255 - 277, 456, 484, 485; *administrația -:* 102, 103, 107, 121, 124, 126, 154, 155, 159, 190, 232 - 254; *armata ~:* 94 - 100, 104, 109, 113, 114, 118, 122, 180, 181, 185, 186, 364 - 367, 377; *burghezia ~:* 382; *dinastia -:* 139 - 144, 184, 486, 487; *orașe -:* 132, 133, 189, 355 - 366, 374 - 381, 484, 485; *concepția - despre stat:* 154 - 160; *flota -:* 86, 102, 105, 109 - 112, 114, 115, 118, 120, 121, 240, 289, 310, 327, 343, 347 - 349, 493, 496; *declinul -:* 117 - 135; *negustori -:* 283 - 354; *economia ~:* 104, 134, 183 - 186, 246, 281 - 354, 363, 389; *expansiunea - :* 83 - 96, 101, 104, 118, 256, 464; *legea -:* 107, 166, 200 - 210; *suzeranitatea -:* 95, 104, 105, 110, 114, 122, 143, 260, 294, 350, 351; *nave -:* 102, 118, 288, 327; *otomanizare*: 79.

Otranto, *oraș*: 99, 101, 102, 103, 496.

*Oțetea, Andrei, *istoric*: 395.

*Oxus, *râu*: 65.

*Özal, Turgut, *om politic turc, prim-ministru:* 25.

Ozan (Özen), *port*: 326, 328, 329, 326.

*Ömer din Usak, *negustor*: 341.

*Öñ -Yarun, *negustor*: 338.

*Özel, Mustafa, istoric: 30.

Özü (Oçakov), râu: 58, 59; *cetatea ~:* 58, 59, 257; *beylerbeylik-* ul -: 257, 258.

P

Pachymeres, istoric: 43, 67.

*Pad, *valea*: 349.

**Pādișāh*: 164, 172, 520; *--i 'ālempenah:* 172, 520.

Paji, vezi *içoğlān*-i.

Palamas, Grigore, arhiepiscop de Salonic: 72, 464.

Palatia, *oraș*: 284.

Palatul imperial otoman: 146 - 153, 158, 179, 180, 192, 194, 196, 199, 200, 205, 211 - 231, 243, 245, 248, 272 - 276, 291, 295, 297, 363 - 370, 377, 388, 392, 454, 458, 462, 473.

Paleologi, *familie imperială bizantină*: 67, 76, 81, 82, 493; Dimitrie -: 96; Toma -: 96.

*Panaitescu, P.P., *istoric*: 57 – 58.

*Pandazi, *proprietar de corabie:* 326, 329 - 331.

Papa de la Roma: 76, 82, 89, 96 - 99, 112, 104, 119, 304, 350, 440, 441, 499; *bulă* ~lă: 76, 123; *papalitate*: 76, 118.

*Papo, fiul lui Aylo, *negustor*: 333, 338.

*Paris, *oraș*: 10, 59, 66, 91, 300, 301.

*Parry, V., *orientalist*: 311.

*Paskal *Rayis*, *proprietar de corabie:* 326, 328.

**Paşa*-le: 363, 364, 392, 437, 520.

Patriarhat: 130.

**Patrimonialism*: 162 - 200.

*Pavia, *bătălia de la:* 108.

Păgânism: 478 - 480.

Pământ, *transformat în timaruri* (*timār*): 78; *legile -ului:* 267 - 271; *proprietarul/posesorul -ului:* 261 - 271; *reforma -ului:* 260 - 271; *recensământul -ului:* 261 - 271, 280, 513; *stăpânirea/posesiunea - ului:* 118, 261 - 271.

*Pécs, *oraș*: 499.

*Pelekanon, *victoria de la:* 489.

Pelerinaj: 141 - 144, 290, 317, 478.

*Pennsylvania, *universitatea*: 20.
Pera, vezi Galata.
Peripatetism: 445.
Peroz, *rege sassanid*: 155.
Persani: 112 - 114, 353, 501; *cultura -:* 485; *tradiţie -:* 177; *literatura ~:* 171 - 174, 495; *Golful -:* 112 - 114, 124, 289; *misionari -:* 472 - 474, 478; *mătase ~:* 112 - 114, 124, 283 - 288, 353; *războaie -:* 116 - 124; *comerţ cu -:* 283 - 354.
*Petraç, *negustor*: 333, 338.
*Petru III Aron, *mare voievod şi domn al Moldovei*: 57, 294.
*Petru Rareş, *mare voievod şi domn al Moldovei:* 57, 58, 114, 117.
*Peysonnel, Claude C., *călător francez:* 325.
Piaţa economică otomană: 134, 183, 304, 321, 351, 350, 354, 378 - 384.
*Pienaru, Nagy, *istoric*: 16.
Piper: 287 - 290.
*Pirenne, Henri, istoric: 10.
Pius II, *papă*: 95, 496.
*Piyāle paşa, *mare amiral otoman*: 499.
**Pîr*: 480, 484, 521.
Pîr Sultan Abdal, *poet*: 476.
Pîrî Reîs, *navigator şi cartograf otoman*: 453.
**Pişkeş*: 170, 521.
Platon, *filosof antic grec:* 226.
Ploşnik (Pločnik), *bătălia de la*: 80, 490.
Plovdiv (Philippopolis, Filibe), *oraş*: 299, 361, 366, 434, 435, 473, 490.
*Poenari, cetate: 42.
Polonia, *regat*: 59, 99, 104, 260, 294, 295, 302, 346, 366, 464, 496, 499.
*Popa, Marcel D., *istoric*: 42, 48.
Populaţie, *creşterea*: 125, 126, 417.
Portolanos portugheze: 453.
Portugalia, *regat*: 121, 122; *portughezi*: 106, 114, 122, 123, 143, 288, 289, 499.
*Praskova, *negustor*: 326, 328, 330.
**Prebendalism*: 195 - 200.
Préveza, *bătălia navală de la:* 111, 498.
*Princeton, *universitatea*: 22, 24.
Privată, *camera*, vezi *hās oda.*
*Prodan, Dan, *istoric*: 3, 15, 48, 54, 57, 60, 94, 179, 187, 300, 315, 319, 468, 503, 593.
Producţie: 374 - 393; - *capitalistă:* 135, 194, 378 - 393; *metode de ~:* 374 - 393; *standarde de -:* 374 - 393.
**Promontoriul* Seraglio: 212.
Pronoia: 77, 78, 260, 261, 521.
Proprietar (posesor) de feude (fiefuri): 193 - 200, 266 - 280.
Protestantism: 112, 113, 121.
Provincială, conducerea: 255 - 277, 456, 484, 485.
*Ptolemeu, *astronom grec*: 445, 454.

Q
*Quataert, Donald, *turcolog*: 25.

R
*Raab, *localitate*: 501, 502.
Rabin, *evreu*: 357.
*Radu cel Frumos, *mare voievod şi domn al Ţării Româneşti:* 96.
Rāgib paşa, *mare vizir*, vezi Koca Rāgib.
Ragussa, vezi Dubrovnik.
**Ra'iyyet çiftliği*: 403, 404, 407, 413, 419, 420, 521.
*Rakka, *beylerbeylik*: 259.
**Rayis*: 327, 521.
*Raymond, André, *orientalist*: 7.
*Rāzi, al-, *savant*: 445, 357.
Război Sfânt Musulman, vezi *Gazā.*
Reali, *vechi monede spaniole*: 130.
Reā'yā: 77, 78, 125 - 128, 132, 157, 160, 161, 163, 179 - 181, 186, 187, 194, 204

- 207, 210, 215, 220, 235 - 241, 247, 253, 265 - 270, 272, 273, 277, 406, 407, 414, 415, 521.
Recensământ: 151, 154, 203, 204, 358, 414, 417, 418.
*Redinson, Maxine, *orientalist*: 7.
Registre: 414 - 420.
Reîsülkutāb: 248 - 252, 521.
Religioasă, legea, vezi *Şerîat*.
Religioase, ordine: 468 - 485.
Renaştere: 454.
*Resûl din Samsun, *proprietar de corabie:*325 - 328.
Reydanniyya, *bătălia de la:* 106, 498.
Rhodopi, *munţii*: 474.
Rhodos, *insulă*: 99, 102, 108, 292, 497, 498; *cavaleri din - :* 97, 99, 102, 292.
*Rice, David Talbot, *istoric*: 15.
*Richards, R.B., *istoric*: 323, 350.
Rikābdār: 217, 222, 521.
Robi: 129, 181, 213, 253, 254, 291, 296, 300, 303, 329, 332; *piaţa -lor:* 213, 291, 296, 300, 303, 304, 329, 340; *sistemul -lor*, vezi sistemul *Kul*; *comerţul cu - :* 213, 291, 296, 300, 302, 303, 329, 342.
*Rockefeller, *bursă*: 22.
Roma, *oraşul papilor:* 76, 99, 388, 490; *împăratul romano-german:* 108, 141, 142, 370, 499, 501; *Imperiul Romano-German*: 108, 141, 211, 367, 370, 376, 409, 413, 414, 499.
*România, *ţară*: 16, 40, 41, 53, 54, 59, 60, 395.
Roşie, *Marea*: 106, 113, 123, 124, 130, 289, 290, 497 - 501.
*Rouillard, C.D., *istoric*: 135.
Roxelana, vezi *Hürrem Sultān*.
*Ruha, *oraş*: 259.
Rûm (Asia Mică), vezi *Anatolia*.
Rûm (*regiunea* Amasya-Sivas): 117, 140, 207, 259, 373, 477.
Rumelia, *regiune*: 76, 84 - 90, 95, 99, 100, 103, 207, 238, 256, 258, 261, 272, 276, 343, 352, 357, 364, 365, 424, 438, 439, 443, 464, 465, 472, 473, 475, 478, 493, 494.
*Runciman, Steven, *istoric*: 94, 319.
Rusia (*Ţaratul* Moscovei): 32, 114, 115, 295 - 300, 301, 302, 346, 353, 411, 424, 464, 499.
Ruşi: 114, 115, 144, 246, 295, 499; *avansul -lor:* 114, 115, 246, 317; *controlul drumurilor comerciale de către -:* 144, 317; *Imperiul -:* 115, 301; *blănuri -:* 125, 299, 300; *exporturi -:* 295, 296; *relaţii iranieni/-:* 114, 115, 119; *negustori -:* 294 - 299.
*Rusuhî Ismaîl *Dede* din Ankara, *savant*: 485.
**Ruznāme, jurnal zilnic*: 324, 521.
Rüstem paşa, *mare vizir otoman:* 230.
*Rycaut (Ricaut), Paul, *consul, istoric:* 13, 14, 216, 226.

S

Sa'd al-Dîn al-Taftāzānî, *savant*: 432, 445.
Sa'deddîn, *Hoca, tutore*: 245.
Sadr al-Dîn din Konya, *savant*: 481.
*Sadullāh din Niğde, *negustor*: 341.
Safavizi, *dinastie*: 80, 112, 113, 456, 469, 460, 474 - 476.
*Safiye *Sultān*: 245.
Safiyyi al-Dîn din Ardabil: 474, 478.
*Sahib Ghiray, *hān tătar:* 59, 438, 439.
Sahn-i Semān: 434, 436, 521.
*Sakkākî, al-, *savant*: 435.
**Sakkālar*: 223, 224.
*Sakarya, *râu*: 248, 329.
*Salih *Rayis, garant*: 327.

Salonic, *oraş*: 72, 74, 86, 88, 96, 299, 310, 347, 361, 366, 385, 388, 452, 464, 491 - 494; *arhiepiscop de -:* 72.
*Salman din Sinope, *proprietar de corabie:*327.
*Salman din Taşköprü, *negustor*: 326, 327.
**Saltuknāme*, *operă*: 464.
Sālyāne: 257, 258, 522.
Samarkand, *oraş*: 79, 433, 434.
*Samsun, *oraş*: 272, 325, 326, 328 - 337.
*Samuel, evreul, *negustor*: 292.
*San'a, *oraş*: 259.
Sancak: 204, 206, 254, 256, 258, 263, 271, 278, 307, 325, 522; *-bey*: 215, 221, 222, 225, 230, 256, 268 - 274, 278, 294, 522; *hükümet -ları:* 257, 258; *kānunnāme-*aua *-ului:* 204 - 207; *conducătorul - ului:* 189.
*Sanāî, *poet*: 482.
*Santa Barbara, *oraş*: 8.
**Sapo*: 341, 522.
Sarāybosna, vezi Sarajevo.
Sarajevo, *oraş*: 231, 259, 350, 351, 368 - 370, 390, 443, 472.
*Sarajevo Kozja, *pod*: 370.
*Saray pe Volga, *oraş*: 315 - 317.
Sarı Abdullāh, *savant*: 485.
Sarıca: 129, 131- 135, 180, 522.
Sarı Saltuk, *derviş*: 156, 464, 473.
Saruhan, *principat*: 276, 465, 466, 490, 491.
*Saruhan-*oğlu*: 306.
*Sarukerman, *salină*: 296.
Sassanizi, *dinastie*: 159, 171, 172, 232, 355.
Sat: 31 - 35, 42, 57, 367, 394 - 425, 473, 474, 478; *populaţia -ului:* 107, 474, 475, 478; *ţărani*: 31 - 35, 42, 57, 367; *săteni*: 31 - 35, 42, 57, 369, 394 - 425, 473, 474, 478.
*Sava Manul, *negustor*: 326, 329, 331.
*Sava, *negustor*: 326, 329, 331, 332.
*Savcı, *prinţ otoman:* 486, 490.
*Savoia, *ducat*: 304.
*Sauli, Bonifazio, *ambasador*: 307.
Sayyid Şarîf al-Jurjānî, *savant*: 431, 432, 435, 456.
*Schiltberger, J., *călător*: 286, 323.
Schmalkalden, *liga de la:* 111, 112.
*Schwoebel, R., *istoric*: 135.
*Scios, *port*: 307, 310.
*Scutari, târg lângă Pera: 304, 310.
Seferli oda: 217 - 219, 222, 522.
Sekban: 129, 131 - 134, 180, 522.
Selānikî, *istoric otoman:* 125, 150.
Seldjukizi: 38, 146, 155, 256, 315, 443, 455, 461, 465, 473, 481; *capitala -lor:* 155, 482; *civilizaţia -lor:* 315, 443, 445, 461, 481; *frontierele -lor:* 140, 256, 461, 473, 481; *sultanul -lor:* 65 - 68, 139, 140, 481, 489; *sultanatul -lor:* 66, 69, 139, 140, 481, 489.
Selîm I, *sultan otoman*: 105 - 107, 111, 130, 146, 150, 151, 193, 217, 225, 240, 245, 264, 288, 352, 357, 476, 482, 483, 486, 496 - 499.
Selîm II, *sultan otoman:* 146, 150, 245, 346, 367, 499, 501.
*Selîm III, *sultan otoman:* 152, 247, 486.
**Selîmiye*, *moschee*: 231.
Selmān, *amiral otoman:* 144, 288.
Semā: 482 – 485, 522.
Semāniye, vezi *sahn-i semān.*
*Semendria, *oraş*: 494, 495.
**Ser-bevvābîn:* 332.
Serbia, *regat*: 48, 53, 74, 78, 79, 80, 81, 88, 89, 96, 102, 204, 359, 490, 492, 495, 496.
**Seroda*: 331.
Serres, *cetate*: 74, 361, 490, 491.
*Sertoğlu, Mihdat, *turcolog*: 19, 59.
Serviciul exterior, vezi *Bîrûn.*

Servicul interior, vezi *Enderûn*.
*Sevki, M.A., *istoric*: 396.
**Seyahātnāme*, *operă*: 179, 325, 361, 368, 392, 481.
*Seyyid Alî din Denizli, *negustor*: 333, 338.
*Seyyidî din Istanbul, *negustor*: 332.
*Seyyidî din Konya, *negustor*: 332.
Sfântul Bartolomeu, *noaptea*: 113, 121.
*Sfântul Gheorghe: 466.
*Sfântul Ioan, *ordinul*: 495 - 497.
Sfântul Ştefan, *ordin militar:* 121.
*Shaw, Stanfort J., *turcolog*: 16, 26, 278.
*Sherley, Sir Thomas, *ambasador*: 122.
*Shinder, J., *istoric, ambasador*: 199, 200.
Sır kātibi: 217, 522.
Sibiu (Hermannstadt), *oraş*: 58, 89.
Sigismund de Luxemburg, *rege ungar:* 88, 89, 125, 492.
*Sihabeddîn pâşâ din Filibe:
*Sihabeddîn, *b*eylerbey de *Rumelia:* 90, 91.
*Sikós, *oraş*: 499.
Silāhdār: 217, 218, 522.
*Silistra (Silistre), *port*: 81, 209, 259, 299.
**Simavnî (Bedreddînlü)-i* : 467, 473, 522.
*Sinai, *peninsulă şi deşert:* 106.
Sinān, *mare arhitect otoman:* 230, 231.
Sinān bey, *proprietar de corăbii:* 294.
*Sinān, *dizdār*: 331.
*Sinān paşa, *mare vizir otoman:* 501.
*Sinān paşa, *mare amiral otoman:*327.
*Sinān, fiul lui Sarrûf din Sinope, *negustor*: 341.
*Sinān din Sugdak, *bey*: 332.
Sipāhî, spahiu, *posesor de timar:* 77, 78, 103, 126 - 131, 170, 181, 197, 215, 222 - 224, 229, 236, 240, 256 - 269, 271, 275 - 278, 396, 404, 405, 418 - 424, 465, 476, 502, 502, 522; -la Poarta Otomană: 86, 219, 223.
Sirāj al-Dîn din Urmiye, savant: 444, 445.
Siria, *provincie*: 101, 106, 121, 133, 143, 203, 207, 259, 288 - 292, 352, 355, 432, 461, 482, 498.
*Sisak, *târg*: 501.
Sivas, *oraş*: 79, 80, 103, 259, 283, 284, 321, 481, 492.
*Sivrihisar, *oraş*: 294, 329, 335.
Siyāsetnāme, operă: 160.
Skoplije (Üsküf), *oraş*: 350, 361, 434, 494.
Sköder (Skutari) în Albania, *cetate*: 96, 99, 496.
Slankamen, *cetate*: 82.
**Sof (suf):* 522.
**Sofa*: 233, 522.
Sofia, *oraş*: 31, 74, 77, 259, 299, 351, 366, 368, 443, 482, 491, 493.
*Sohrweide, H., *istoric*: 104.
Sokollu, vezi Mehmed paşa.
*Soldaja, *port*: 313.
*Sorbona, *universitate*: 10.
Spania, *regat*: 113, 118, 121, 122, 124, 144, 353, 499.
*Spinei, Michaela, *filolog*: 300.
*Spinei, Victor, *istoric*: 300.
*Split, *oraş*: 350.
*Spuler, B., *orientalist*: 315.
*Srem, *oraş*: 110.
*Stahl, H.H., *sociolog*: 395, 444.
**Statul Ideal, operă*: 173, 174.
Statul din Orientul Apropiat: 155, 158, 159, 232, 239, 244, 248, 260, 368, 374, 380, 390, 392.
**Status*: 166 - 190, 522, 523; - *socio-economic:* 166 - 190; - *quo:* 523.
**Stepa Kubană:* 295, 301.
**Strâmtori* (*Bosfor* şi *Dardanele*): 90, 95, 300 - 346.
*Stuhlweissenburg, *oraş*: 501.
*S.U.A., *ţară*: 14, 22, 23, 38.
*Suakin, *oraş*: 258, 259.

Subāşi: 222, 224, 230, 263, 270, 278, 279, 523; subāşılık: 278, 279, 523.
*Suceava, *oraş*: 294.
*Suciu, Emil, *filolog*: 56.
Sudanez, *aurul*: 291.
Suez, *canalul*: 113, 122, 289, 497, 498.
Sufi, ordin religios: 376, 429, 430, 468, 479, 482, 484, 523.
*Sugdak, *port*: 326, 328, 330, 332, 334, 336, 343.
Suhrawardî, al-, *filosof*: 456, 481.
**Sultān*: 75, 79, 88, 89, 100, 106, 140 - 152, 158, 161, 162, 164, 180, 181, 186, 194, 199 - 202, 205, 207, 209, 210, 212 - 216, 224, 227, 230, 233 - 247, 251 - 254, 258, 263, 272 - 279, 288, 289, 291, 298, 304, 316, 327, 331, 346, 352, 359, 362, 353, 367 - 383, 392, 395, 432, 435, 444, 450, 452, 454, 470, 484, 485, 523.
*Sultānahmed, *moschee*: 152.
**Sultanatul Mameluk*: 65.
**Sultanism*: 38, 57, 162 - 199, 399.
Sumatra, *insulă*: 123, 143.
Sunnî, islamul, 103, 143, 444, 446, 454, 456, 458, 459, 467 - 470, 474, 478, 481 - 484, 523.
*Sun'ullāh, *şeyh* ül *-Islām:* 244.
Süleymān I *Kānunî*, *sultan otoman*: 33, 63, 104, 107 - 118, 135, 143, 145, 146, 151, 161, 181, 185, 192, 193, 201, 202, 209, 217, 225 - 228, 236, 240, 252, 256, 261, 264, 267, 270, 274 - 276, 292, 324, 345, 352, 354, 362, 374, 435, 455, 458, 467, 486, 497 - 499.
Süleymān II, *sultan otoman:* 148 - 150, 486.
Süleymān Çelebi, *fiul lui Bāyezîd I:* 84, 85, 486, 393.
Süleymān paşa, *fiul* lui Orhan *Gāzî*: 71 - 74, 306, 307, 486, 491.
Süleymān, *beylerbey*: 495, 496.
*Süleymān, *paşa* din Egipt: 497, 498.
*Süleymāniye, *moschee*: 231, 437, 438. 499.
Szeged, *oraş*: 89, 495.
*Szigetvár, *oraş*: 499.

Ş

*Şabac, *negustor*: 338, 340.
*Şaban, *negustor*: 338, 340.
Şāgird: 227, 250, 524.
Şāhîn, *lālā*: 256.
**Şāh*: 113, 116, 119, 124, 353, 477, 478, 501; *„dreptul -ului": 478.
Şāhānşāh: 523.
Şāh Kulu, *rebel*: 190, 476.
*Şāhrukh, *fiul lui Timur* Lenk: 86, 90, 140, 141, 495.
**Şakāik al-nu'maniya, operă:* 429.
Şamani: 246, 461, 463, 479.
Şāmîzāde Mehmed. *secretar*: 252.
*Şams al-Dîn, *medic egiptean*: 232.
*Şehrizor, *oraş*: 259.
*Şehsuvar din Dulkādir, *bey*: 496.
*Şemākî, *târg*: 333.
*Şeninşāh, *prinţ otoman:* 486.
Şeref Hān din Bitlis, *conducător local*: 113.
Şeriful din Mekka: 106, 144; *şerifatul din -:* 197.
Şeriat: 68, 80, 100, 107, 134, 152, 153, 158 - 161, 164, 200 - 210, 213, 227, 230, 233, 238, 240, 244, 247, 254, 264, 278, 357, 376, 380, 430, 437, 439, 441, 442, 447, 454, 457, 456, 457, 467, 479, 482, 524.
Şeyh: 100, 103, 140, 246 - 249, 373, 377, 379, 384, 456, 464, 467 - 470, 476, 479, 481, 485, 524.
Şeyh Bedreddîn Mahmûd, vezi *Bedreddîn*.
Şeyhülislām: 24, 153, 236 - 240, 244, 433 - 435, 438 - 441, 443, 452, 455, 458, 471, 472, 482, 485, 524.

*Şibenik, *oraş*: 350.
**Şiism*: 104, 443, 468 - 471, 474, 476, 484, 496.
**Şiit*: 524.
**Şikār halkı:* 223.
*Şiraz, *oraş*: 432, 435, 436.
Şirvan, *oraş*: 113, 287, 353, 501, 502.
*Şişman, *ţar bulgar:* 82.
Ştefan Báthori, *regele Poloniei:* 115.
*Ştefan Bocskai, *principe al Transilvaniei:*502.
Ştefan cel Mare, *mare voievod şi domn al Moldovei:* 57, 99.
Şüccā, *şeyh*: 246.

T

**Tabaka*: 524.
Tabarî, al-, *istoric arab:* 155, 355.
Tabriz, *oraş*: 113, 283, 287, 320 - 323.
*Taeschner, R., *turcolog*: 362, 364, 366.
*Taftazānî, al-, *savant*: 435.
**Tahrir*: 414, 416, 524.
Tahtacı, *trib*: 291, 474, 524.
**Tā'ifa*: 524.
**Tajrid, al-, operă*: 435, 448.
Takiyyüddîn, Mehmed, a*stronom otoman:* 450, 452.
**Talwîh, operă:* 435, 436.
*Taman, *port*: 296, 326, 329 - 332, 338.
*Tamarin, *negustor*: 337.
*Tamatarkhan, *oraş*: 496.
*Tansar, *jurist*: 171.
**Tanzimāt, epoca reformelor*: 196, 524.
**Tapu, sistemul*: 405 - 409, 419 - 423, 524.
**Tapulu arazi:* 405, 409, 524.
Tarîkat-e, *ordine religioase mistice:* 461 - 485, 524.
*Taşköprü, *târg*: 335.
Taşköprülüzāde Ahmed, *savant otoman:* 429 - 432, 444, 450, 456 - 458.
Tatar Pazardjik (Pazarcik), *târg*: 361, 368.
Taurus, *Munţii*: 98, 103, 291, 474, 495 - 497.
**Tawālî, al-, operă*: 447, 448.
Taxe: 124, 126,129 - 132, 135, 151, 152, 159, 161, 179, 193, 203 - 208, 215, 247, 260 - 265, 268, 273, 296, 311, 380 - 382, 388; *scutiri de -:* 152, 161, 180, 204, 208, 215, 247, 367 - 374, 390, 470; - *agricole*: 260 - 264; *plătitori de -:* 126, 151, 160, 179, 204, 235, 260 - 265, 296, 381; *impunere de -:* 77, 126, 129 - 132, 155, 193, 196, 197, 203 - 207, 210, 235, 260 - 266, 296, 381, 393.
Taxe vamale: 123, 205, 235, 276, 288, 290, 291, 300, 311, 313, 323, 325, 327, 341, 346, 348, 353, 354; *obligaţii -:* 126, 205, 235, 288, 312; *venituri din -:* 123, 126, 193, 288, 291, 299 - 301, 346; *registre vamale:* 294, 299 - 301, 316, 317, 323 - 326, 331, 335, 343, 346, 411, 412, 417, 419.
Tătari: 295, 296, 299, 315 - 318, 336; *atacuri ale -:* 345, 346.
Tehnologie: 452 - 454.
*Teke, *oraş*: 495 - 498.
*Tekirdağı, *târg*: 364, 365.
Tekke-le: 443, 444, 458, 479 - 482, 485, 525.
Temlîk: 370, 525.
*Tenedos, *insulă*: 308 - 310.
Teologie scolastică islamică: 447 - 451, 455, 457.
**Teosofie*: 468.
Terek, *râu*: 114, 246.
**Tereke*: 420, 421, 525.
**Tersāne neferleri:* 224.
*Terziler: 223, 224.
Tesalia, *provincie*: 74, 78, 82, 286, 364, 365, 474, 492.
*Tevekkül din Georgia, *negustor*: 333.
Tezkere: 272, 525; *tezkereci*: 252, 277, 525.

*Theodora, *prinţesă bizantină:* 72, 490, 491.
*Thiriet, Fr., *istoric*: 300, 304, 307 - 309, 319.
*Tietze, Andreas, *turcolog*: 20,
*Timişoara (Temeşvar), *oraş, cetate:* 112, 259, 499.
Timur *Lenk*, cel Şchiop: 38, 65, 82, 83, 90, 92, 98, 103, 104, 140, 316, 432, 434, 445, 446, 493.
Tipărire: 194, 443, 444.
*Tire, *târg*: 332 - 336, 464, 465.
Tımār, fief, feudă: 76, 77, 100 - 104, 124, 128 - 132, 170, 179, 194, 196, 199, 200, 204 - 207, 221, 223, 230, 240, 247, 260 - 266, 395, 396, 465, 525; *sistemul - ului:* 126 - 130, 170, 260 - 264, 267 - 280, 525; - *defterdārı*: 277, 525; - *kethudāsı:* 190, 277.
*Todor, *negustor*: 326, 333.
*Todoros Afendike, *negustor*: 326, 329, 331.
*Todoros, *negustor*: 326, 329, 330, 332, 336.
*Toğan, Z. V., *turcolog*: 316, 321.
Tokat, *oraş*: 103, 284, 321, 335, 495, 496.
*Tokhtamış, *hān mongol*: 316.
**Top arabacılar:* 223, 224.
*Topçu bāşı:*218, 219, 221, 222, 525.
**Topçular*: 222 - 224.
Topkapı, *palatul*: 218 - 220, 227.
Torlāk Kemāl, *rebel*: 467, 468.
*Toros, *negustor*: 333, 337.
*Tosya, *târg*: 295, 329, 335, 364, 365.
Toulon, *port*: 112.
Törü: 156, 202, 525.
*Tracia, *regiune*: 13, 71, 72, 73, 74, 75, 490.
Transilvania, *regiune*: 44, 88, 110 - 112, 116, 119, 260, 495, 497, 499 - 502.
*Transoxiana, *regiune*: 433, 434, 447, 448.
*Trebinje, *podul*: 370.
Trebizonda, *oraş*: 95, 96, 259, 283 - 285, 294, 295, 298, 300, 303, 313, 314, 319 - 326, 328 - 337, 343, 344, 357, 454, 495, 496.
Triburi: 246, 316, 327, 462, 473, 495, 496; *structura -lor:* 462, 473; *şefi de -:* 476, 522 - 523, 524.
Tribut: 112, 119, 257, 258, 335, 343, 349 - 35.
Tripoli (*Trablus-i Garb*, în Libia), *oraş*: 121, 259 - 261, 499.
*Tripoli (*Trablus-i Şam*, în Liban), *oraş*: 259, 260, 353.
Tuğra, semnătură sultanală: 239, 525.
*Tulcea, *port*: 299 - 301.
Tuman *Bay*, *sultan mameluk*: 106, 497, 498.
Tundza, *valea*: 73, 74, 299.
Tunis, *oraş*: 110, 111, 121, 259, 482, 499, 500.
*Tunisia (Tunus), *provincie*: 259 - 261.
Tunuri: 311 - 313.
*Turak *Rayis* din Izmit, *negustor*: 325 - 328.
*Turan, Osman, *turcolog*: 315.
*Turcia, *ţară*: 8, 9, 10, 13, 16, 22, 23, 24, 27, 30, 36, 39, 40, 41, 47, 56, 397, 400 - 403, 414.
Turcomani: 98, 291, 327, 454 - 456, 461, 463, 464, 467, 473 - 476, 495; - *gāzî*-ii: 142, 476; - *pe drumuri*: 291, 46; - *nomazi*: 98, 102, 269, 291, 461 - 467, 469 - 471, 473, 474; *principate -:* 104, 454; revolta -: 102 - 104, 467, 469, 476, 495, 496.
*Turgud (Dragut) *reîs*: 499.
Turkestan, *regiune*: 143, 317, 432, 433, 445, 479, 481; *hān-i ai* -ului: 141, 143, 317; - *chinezesc:* 479.
Turci, vezi *otomani*; *viaţa culturală a -lor*: 455, 482 - 485; *colonizarea -lor:* 74, 75; *obiceiurile -lor:* 145, 216, 225, 246, 464, 479; *folclorul -lor:* 156, 479, 481; *ţărani -:* 77, 216, 223, 400 - 425; *negus-*

tori -: 246, 283 - 357; *pericolul (primejdia) -:* 16, 112, 113, 489; *limba -:* 60, 68, 216, 435 - 438, 444 - 446, 473 - 476, 485; *tradiţiile -:* 127, 135, 140, 142, 147, 148, 155 - 158, 164 - 166, 172, 184, 185, 205, 211, 216, 224, 228, 230, 248, 355, 464, 482; *sate -:* 216, 222, 223, 316; *triburi -:* 213, 230, 246.
*Turcologie-osmanistică, *disciplină istorică:* 15 - 20, 38, 55.
*Turhan *bey, comandant otoman:* 494.
*Turhan *Sultān, validé-sultān:* 246.
*Tursun *bey, cronicar şi birocrat otoman*: 28, 159, 200, 201.
*Tuta, *negustor*: 211, 215.
**Tuy (tüy):* 219, 220, 525.
Tüccār: 392, 525; vezi şi *negustori*.
Türkmeni, vezi *turcomani*.
Tycho Brahe, *astronom*: 452.
Tzimpe, *cetate*: 72, 308, 490, 491.

Ţ

Ţar, împărat rus: 113 - 115, 296 - 299, 316, 499.
*Ţara Moldovei, vezi Moldova (*Kara Boğdān*).
*Ţara Românească (Valahia, *Eflāk*): 38, 39, 57, 81, 82, 85, 89, 96, 119, 257, 489 - 496, 501, 502; *valahi (munteni):* 299 - 302, 492, 493, 501.
Ţărani: 31, 32, 44, 82, 87, 133, 161, 164, 181, 186, 187, 247, 261 - 256, 358, 394 - 401, 465, 481; *revolta -lor:* 247, 267, 358, 467, 469; *ţărănime*: 31, 32, 44, 82, 87, 394 - 425.
*Ţările de Jos (Belgia şi Olanda), *provincii, state:* 121.
*Ţările Române, *state româneşti:* 38, 39, 57, 489 - 496, 501, 502; vezi şi: Ţara Moldovei, Moldova (*Kara Boğdān*); Ţara Românească, Valahia (*Eflāk*).
**Ţigani, nomazi:* 358, 375, 376.

U

Ucenicie: 384 - 389.
*Ugliješa, *principe sârb:* 490.
Ulemā: 87, 90, 100, 132, 133, 145, 146, 149 - 155, 161, 163 - 166, 172, 174, 176, 179, 181, 185, 194, 196, 213, 225, 234, 238, 242 - 245, 250, 254, 362, 390, 391, 429 - 441, 443, 445 - 452, 445 - 460, 466, 473, 482, 485, 526.
Ulstetter-i (Welstetter-i), *bancheri*: 351.
*Ulubat, *oraş*: 494.
*Uluç Ali, *bey*: 499.
*Uluçay, Çagatay, *turcolog*: 228.
**Ulufe*: 526.
Ulugh Beg, *hān şi savant*: 445, 446, 450; *Tabelele astronomice ale lui ~:* 445, 446, 450.
Umayyazi, *dinastie arabă:* 16, 172, 250, 254.
*Umur *bey (gāzî),* din Izmir: 306, 489 - 491.
Ungaria, *regat*: 41, 75, 81, 88, 92, 94, 99, 103, 110 - 113, 119, 201, 202, 207, 259, 294, 300, 395, 491 - 502; *rege al -ei:* 88 - 90, 110 - 113, 117, 203, 351, 493 - 498, 501, 502; *ungari*: 87 - 90, 96 - 99, 493 - 498; *Dieta -:* 110, 111; *influenţa -:* 88 - 90, 96; *negustori din -:* 290, 291; *tronul -ei*: 110 - 113, 117.
Urbanism: 374 - 393.
*Ureche, Grigore, *cronicar umanist moldav*: 37.
*Urfa, *târg*: 502.
**'Urf-u 'ādāt, obiceiuri şi legi*: 526.
**'Urfî, legi laice*: 526.
*U.R.S.S., *ţară*: 395.
*Uskuf, *port*: 326, 329.

Usta, maistru: 227, 526.
*Uşak, *târg*: 293 - 295, 333 - 335, 341.
Uzbegi: 113.
*Uzunçarşılı, Ismail, *turcolog*: 19, 193, 232, 529.
*Uzun Hasan, *conducător Akkoyunlu*: 80, 98 - 100, 114 - 118, 203, 495 - 497.
*Uzunköprü, *târg*: 368.
Üveys paşa, *deflerdār*: 243.

V
Vakfiye: 359, 361, 370, 443, 444, 526.
Vakıf (waqf), fundaţie pioasă - caritabilă: 100 - 102, 124, 126, 129, 130, 140, 189, 207, 251, 262 - 264, 269, 358, 362, 364, 367, 370 - 374, 397, 405, 417, 421, 437, 443, 444, 458, 468, 478, 481, 484, 485, 526.
*Valensi, L., *istoric*: 166.
Validé sultān, mama sultanului pe tron: 149 - 153, 227- 229, 445, 446, 526.
Valona, vezi Avlona, *oraş*.
*Valpovo, *oraş*: 499.
*Valturio, Roberto, *teoretician militar*: 454.
*Van, *localitate*: 259, 287, 499.
*Varad, *localitate*: 499.
**Vāridāt, operă*: 466.
Varna, lupta de la: 27, 90, 91, 311, 494, 495.
Varsak, *trib*: 474.
Vasali, feudali: 79 - 82, 256 - 258; *prinţi -:* 256 - 258; *principate ~:* 256 - 258; *state -:* 79 - 82 , 256 - 258.
*Vasco de Gama, *navigator*: 230.
*Vasil, *negustor*: 326 - 329, 337.
*Vasilan, *negustor*: 294.
Vechiul Palat sultanal din Istanbul, *Eski Sarāy*: 211 - 213, 228.
*Veinstein, Gilles, *turcolog*: 313, 314, 317 - 320, 324, 408, 409.
*Veled-i Karak, *proprietar de corabie*: 326.
*Veled-i Salman din Sinope, *negustor*: 325, 327, 330 - 332, 341.
*Veliman, Valeriu, *turcolog*: 52.
Veneţia, *oraş*: 47, 82, 86, 88, 89, 90 - 94, 96 - 103, 118, 286, 301, 304, 307 - 313, 345, 349, 351 - 354, 454, 490 - 492, 495 - 501; *veneţieni*: 88, 91, 96, 98, 113, 284, 289, 296, 299 - 301, 306 - 309, 320, 346 - 349; *bailo -:* 72, 94, 99, 349; *flota -:* 86, 91, 92, 102, 118, 292; *influenţa -:* 96, 347; *comerţul -:* 284, 292, 296, 345 - 349, 354.
Verria, *târg*: 82, 492, 493.
*Veszprem, *târg*: 501, 502.
Via Egnatia, *cale de comunicaţie*: 74, 366.
Vidin, *cetate*: 13, 80, 492, 493.
Viena, *oraş*: 47, 110, 119, 498.
*Villain-Gandossi, C., *istoric*: 346.
Vistierie, hazine, tezaur, hazna, depozit monetar: 129 - 131, 145, 213, 217, 222, 235, 239 - 241, 243, 250, 263, 265, 273, 276 - 289, 291, 324, 346, 354, 381; - *interioară*: 150, 151, 222, 223.
*Vişegrad, *pod*: 350; - *oraş*: 499, 500.
*Vize, *târg*: 474.
Vizir (vezîr)-i, *miniştri otomani*: 209, 213, 224, 230, 239 - 243, 248 - 252, 263, 277, 434, 435, 439; *mari* -i, *prim - miniştri otomani:* 213, 217, 224, 238, 242, 247, 517.
Vlad Ţepeş, *mare voievod şi domn al Ţării Româneşti*: 42, 56, 96.
*Vladislav, *rege* al Poloniei şi Ungariei: 89.
Vlahi sud-dunăreni, balcanici (*eflākan*): 27, 78, 204.
Vlöre, vezi Avlonya, *târg*.
Volga, *fluviu*: 113 - 115, 143, 295, 315, 317, 499.
*Vosporo, *port*: 320.
Voynik: 78, 129, 526.

*Vukaşin, *principe sârb*: 490, 491.

W

*Weber, Max, *sociolog*: 34, 35, 42, 57, 162 - 199, 398.
*Werner, E., *istoric*: 395.
*Wilson, W., *preşedinte al S.U.A.*: 22.
*Wittek, Paul, *orientalist-turcolog*: 10, 15, 16, 18, 34.
*Wittfogel, Karl, *sociolog*: 186, 396 – 400.
*Wood, H., *istoric*: 123.

X

*Xenopol, A. D., *istoric*: 11.

Y

*Yahya din Konya, *negustor*: 341.
*Yakub din Amasya, *negustor*: 332.
*Ya'kub. *prinţ otoman*: 486.
*Yakubovskij, A. I., *istoric*: 315, 316.
**Yalı Köşkü*: 526.
Yamak-uri, în bresle: 388, 526.
*Yani Altunci, *proprietar de corabie*: 326, 331.
*Yani din Inebolu, *proprietar de corabie*: 325, 328 - 332.
Yasa(k), cod de legi: 156, 158, 526, 527.
*Yaya, *infanterist, pedestraş*: 77, 129, 368, 527.
Yazıcıoğlu, *cronicar otoman*: 140, 213.
*Yazıcızāde, *fraţii, savanţi otomani*: 444, 445.
*Yazıcızāde Ahmed, *savant*: 444, 445.
*Yazıcızāde Mehmed din Gallipoli, *savant*: 444, 445, 482.
Yemen, *provincie*: 106, 123, 259, 289, 499.
Yeniçeri, vezi *ieniceri*.
*Yeniköy, *localitate*: 122.
*Yenişehir, *oraş*: 89, 495, 497.
Yiğitbāşı: 378, 380, 384, 386, 387, 527.
**Yoldaşlar*: 176, 520; vezi şi *nökerler*.
*Yorgi, *negustor*: 331, 332, 337.
*Yorgi Kileci, *proprietar de corabie*: 326, 331.
*Yusuf din Bursa, *negustor*: 338.
*Yusuf evreul, *negustor*: 337.
*Yusuf Fakîh, *proprietar de corabie*: 325, 328 - 331.
*Yusuf Izzeddîn, *prinţ otoman:* 486.
*Yusuf din Izmir, *proprietar de corabie*: 325.
*Yusuf din Sinope, *negustor*: 333.
Yürük: 31, 74, 474, 527; vezi şi *nomazi*.

Z

*Zabîd, *oraş*: 259.
Zaganos, *mare vizir otoman*: 90 - 92, 94, 245.
Zahăr: 284, 291, 350.
**Zaidiţi, mutuhhar, sectă*: 499.
*Zamakhşarî, al-, *savant*: 435.
*Zani, *negustor*: 338.
*Zani Beliekseri, *negustor*: 337, 338.
Zápolya, Ioan, *rege ungar:* 110, 111, 498.
Zarafi: 275.
Zāviye, casă de popas: 73, 140, 371 - 374, 527.
**Zeāmet*: 263, 273 - 278, 527.
Zeciuială: 257 - 263.
**Zeugarion*: 410 - 413.
*Zile, *târg*: 336.
*Zirojeviç, O., *istoric*: 366.
*Zlatiţa, *localitate*: 27, 494, 495.
*Zorzi, *proprietar de corabie*: 325 - 328, 337, 338.
*Zorzi Dolfin, *cronicar*: 95.
Zsitvatorok, *tratatul de pace de la:* 119, 502.
**Zulm, delict, injurie*: 527.

ABREVIERI

AIIAXI: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" – Iaşi;
AIIXI: Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" – Iaşi;
AHR: American Historical Review (New York)
AMS: *Acta Moldaviae Septentrionalis,* Botoşani;
AO: Archivum Ottomanicum (The Hague)
B : Belleten (Ankara, TTK)
Bg: Belgeler (Ankara, TTK)
BSOAS: Bulletin of the School of Oriental and African Studies (London)
CHI: *Cambridge History of Islam,* eds. P.M. Holt, Ann K.S. Lambton and B. (CUP, 1970)
CUP: Cambridge University Press
CT: Cultura Turcica (Ankara)
DHr: după Hristos;
DOP: Dumbarton Oaks Papers (Washington)

DTCFD: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Ankara)
E: Emel (Istanbul)
EAR: Editura Academiei Române, Bucureşti;
EBA: Editura BIC ALL, Bucureşti;
EE: Editura Enciclopedică, Bucureşti;
EER: Editura Enciclopedică Română, Bucureşti;
EDP: Editura Didactică şi Pedagogică – Bucureşti;
EI²: Encyclopaedia of Islam, Second Edition (Leiden)
EP: Editura Polirom, Iaşi;
FI: Fâtih ve Istanbul (Istanbul)
GD: Orta Doğu Teknik Universitesi Gelişme Dergisi (Ankara)
HUS: Harvard Ukrainian Studies (Cambridge, Massachusetts)
IESS: International Encyclopedia of the Social Sciences (USA)
IJMES: International Journal of Middle East Studies
IJTS: International Journal of Turkish Studies (Madison, Wisconsin)
IA: Islâm Ansiklopedisi (Istanbul)
IFM: Istanbul Üniversitesi, Iktisat Fakültesi Mecmuası (Istanbul)
ÎHr: înainte de Hristos;
JAOS: Journal of the American Oriental Society (Connecticut, New Haven)
JESHO: Journal of the Economic and Social History of the Orient (Leiden)
JEH: Journal of Economic History (New York)
JTS: Journal of Turkish Studies (Cambridge, Massachusetts)
MEJ: Middle East Journal (Washington)
MÖSA: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (Vienna)
MW: The Muslim World (Hartford, Connecticut)
OAD: Osmanlı Araştırmaları Dergisi (The Journal of Ottoman Studies) (Istanbul)
OUP: Oxford University Press

Prilozi:	Prilozi za Orientalnu Filologiu (Sarajevo)
RRH:	*Revue Roumaine d'Histoire,* Bucarest;
SBFD:	Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Ankara)
SA:	Studia Albanica (Tirana)
SI:	Studia Islamica (Paris)
Speculum:	Speculum (Cambridge, Massachusetts)
T:	Turcica (Paris / Louvain)
TA:	Tarih Araştırmaları (Ankara)
TTK:	Türk Tarih Kurumu
TK:	Türk Kültürü (Ankara)
TKAE:	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
Tü.A:	Türk Ansiklopedisi
TV:	Tarih Vesikalari (Ankara)
WZKM:	Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes (Vienna)
e.c.	era creştină

LISTA HĂRŢILOR

1. Expansiunea Imperiului Otoman, 1300–1600;
2. Drumurile comerciale în Imperiul Otoman.

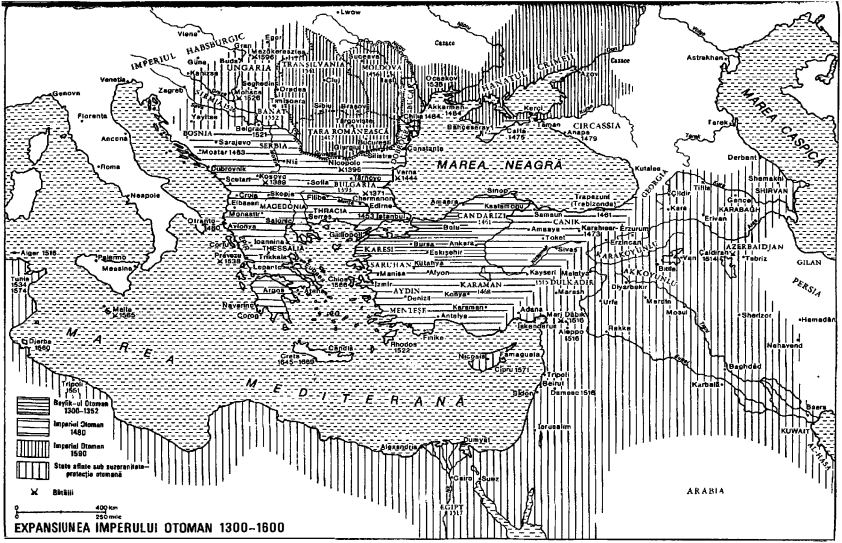

EXPANSIUNEA IMPERULUI OTOMAN 1300–1600

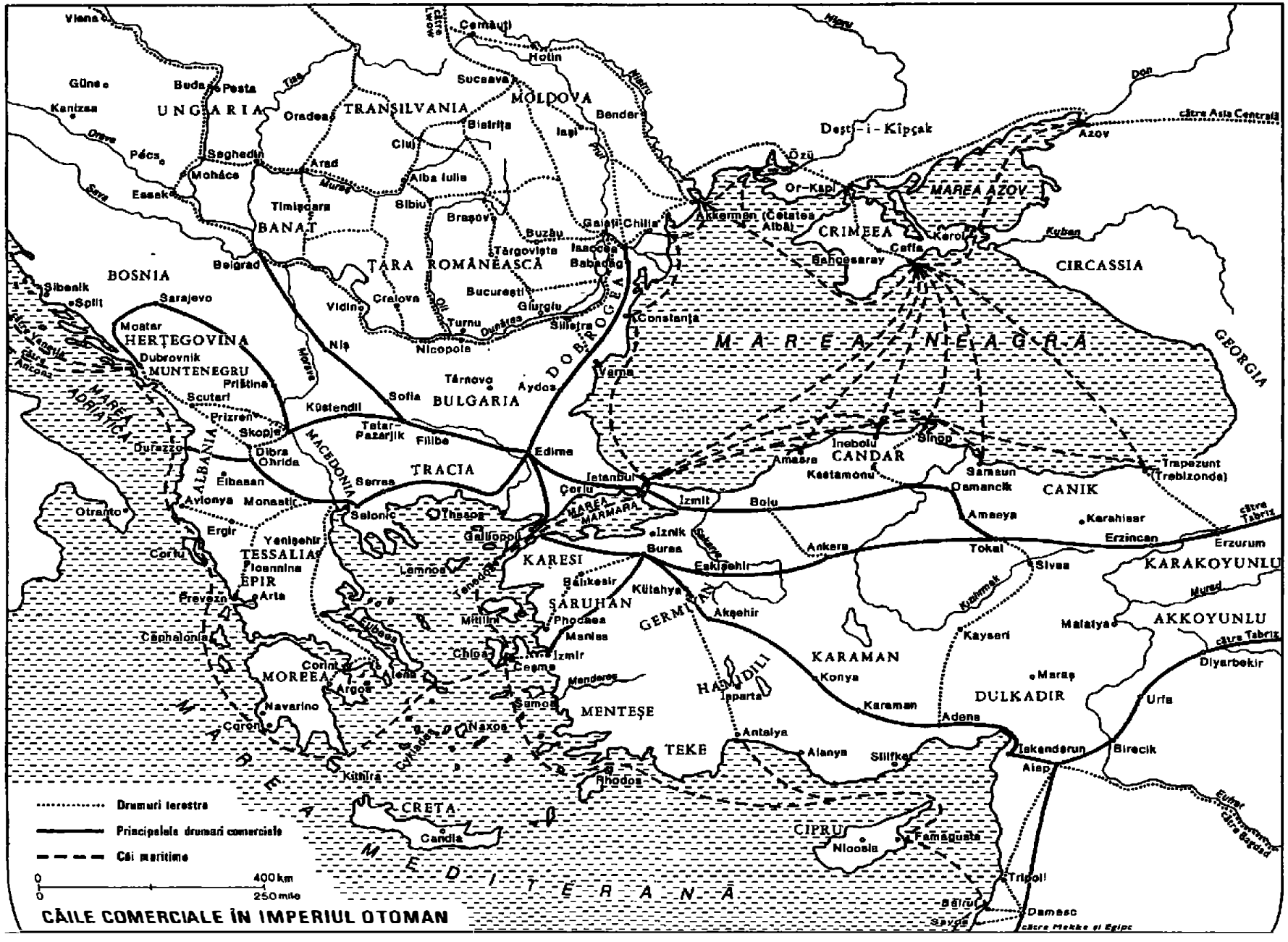

CĂILE COMERCIALE ÎN IMPERIUL OTOMAN

CUPRINS

„Decanul" osmanisticii mondiale: profesorul Halil Inalcık 5
Prefaţa autorului la ediţia din 1973 43
Prefaţa la ediţia românească 45
Nota traducătorului 49

PARTEA I:
O SCHIŢĂ A ISTORIEI OTOMANE: 1300-1600

Introducere: Perioadele istoriei otomane 57
Capitolul I: Originile statului otoman 59
Capitolul II: De la *beylik*-ul de frontieră la imperiu, 1354–1402 65
Capitolul III: *Interregnum-ul* şi restaurarea 78
Capitolul IV: Definitiva fondare a Imperiului Otoman, 1453–1526 .. 87
Capitolul V: Statul otoman ca putere mondială, 1526–1596 102
Capitolul VI: Declinul Imperiului Otoman 111

PARTEA A II-A:
STATUL OTOMAN

Capitolul VII: Ascensiunea dinastiei otomane 133
Capitolul VIII: Modul de ascensiune la tron..... 139
Capitolul IX: Concepţia otomană despre stat şi sistemul claselor ... 148
Capitolul X: Comentarii asupra „sultanism"-ului: tipologizarea lui Max Weber referitoare la organizarea de stat otomană..... 156
X.1. Sultanism, grupurile cu *status* şi patrimonialismul de clasă..... 161
X.2. „Sultanism", tradiţie şi grupuri tradiţionale..... 177
X.3. „Sultanism"-ul şi birocraţia otomană 184
X.4. Feudalismul oriental: prebendalism 189
Capitolul XI: Legea: legea sultanală (*kānûn*) şi legea religioasă (*şerîat*)... 195
Capitolul XII: Palatul 205
Capitolul XIII: Administraţia centrală 226
XIII.1. Divanul Imperial (*Dîvân-i Humâyûn*) şi membrii săi ... 226
XIII.2. Birocraţia..... 244
Capitolul XIV: Administraţia provincială şi sistemul *timâr*-ului 250
XIV. 1. Guvernarea provincială 251
XIV.2. *Re'âyâ*-ua şi *timâr*-ul..... 262
XIV.3. Armata de cavalerie a posesorilor de *timâr*-uri 265
XIV.4. Administraţia şi sistemul *timâr*-ului 271

PARTEA A III-A:
VIAŢA ECONOMICA ŞI SOCIALĂ

Capitolul XV: Imperiul Otoman şi comerţul internaţional 277
XV.1. Ascensiunea Bursei ca un centru al comerţului internaţional 277
XV.2. Otomanii şi ruta comercială indiană..... 282
XV.3. Imperiul Otoman şi comerţul în Marea Neagră..... 287

XV.4. Problema închiderii Mării Negre sub stăpânirea otomană 294
XV.5. Comerţul otoman cu Europa 341
Capitolul XVI: Oraşele otomane şi reţeaua de drumuri, căi de comunicaţie, populaţia urbană, breslele şi negustorii 350
XVI.1. Sistemul *imâret*, dezvoltarea Istanbulului şi ridicarea sa ca un centru comercial 350
XVI.2. Reţeaua de drumuri şi căi de comunicaţie, *kârvânsarây*-urile şi hanurile imperiului 360
XVI.3. Populaţia urbană, breslele şi negustorii 368
Capitolul XVII: Satul, ţăranul şi imperiul 388
XVII.1. Introducere 388
XVII.2. Sistemul otoman *çift*-hâne (gospodăria ţărănească de familie) 394
XVII.3. Statul şi categoriile de sate 410
XVII.4. *Sipâhî*-ul şi ţăranul 416
XVII.5. Concluzii 418

PARTEA A IV-A:
RELIGIA ŞI CULTURA ÎN IMPERIUL OTOMAN

Capitolul XVIII: Educaţia, *medrese*-le şi *ulemâ*-le 423
Capitolul XIX: Erudiţia şi activitatea ştiinţifică otomană 435
Capitolul XX: Triumful fanatismului 444
Capitolul XXI: Cultura populară şi *Tarîkat*-ele – ordinele mistice 455

Genealogia dinastiei otomane 480
Cronologia istoriei otomane 483
Glosar 497
Bibliografie selectivă 523
Indice 577
Abrevieri .....
Lista hărţilor .....

Foto: Halil Inalcık și Mihai Maxim

Profesorul Halil Inalcık (născut în 1916 sau 1918, la Istanbul) este unanim recunoscut astăzi drept cel mai mare osmanist în viață al lumii.

Discipol al întemeietorilor turcologiei moderne în Turcia (Mehmed Fuad Köprülü) și Anglia (Paul Wittek), cercetător neobosit și metodic al arhivelor otomane, spirit receptiv și novator, în sens braudelian, a adus contribuții documentare și interpretative fundamentale la studierea istoriei otomane, a sud-estului european și a Orientului Mijlociu, într-un număr impresionant de lucrări (peste 200 de titluri). Pe scurt, Inalcık este un Iorga al turcilor.

După o foarte scurtă introducere în istoria otomană din perioada clasică, lucrarea stăruie asupra instituțiilor fundamentale ale statului.

Obiectivul cărții a fost să arate cum anume au influențat aceste instituții istoria otomană și cum au răspuns ele funcțiilor pentru care au fost create.

www.universenciclopedic.ro

9 789734 507023